

PŘEHLED VÝZKUMŮ

66 / 2

- 2 0 2 5 -

ARJ3 Archeologický ústav
AV ČR, Brno

PŘEHLED
VÝZKUMŮ

66 / 2

Recenzovaný časopis
Ročník 66
Číslo 2

Peer-reviewed journal
Volume 66
Issue 2

Odpovědní redaktoři Editors-in-chief	Petr Škrdla, Šimon Ungerman
Hostující editoři Guest editors	Pavel Drnovský, Marek Peška
Výkonná redaktorka Managing editor	Martina Kudlíková
Redakční rada Editorial board	Jaroslav Bartík, Pavel Burgert, Eduard Droberjar, Gabriel Fusek, Orsolya Heinrich-Tamáška, Katarína Hladíková, Bibiána Hromadová, David Kalhous, Adrián Nemergut, David Parma, Rudolf Procházka, Renáta Přichystalová, Pavel Šlězár, Ivo Štefan, Marek Vlach
Technická redakce Technical editors	Hedvika Brínková, Jakub Knobloch
Editor přehledu výzkumů Editor of the overview of excavations	Středověk a novověk / Middle Ages and Modern Times – Šimon Ungerman
Jazyková redakce Language editor	Jitka Procházková
Překlady Translation	David Gaul, Klára Matulová, Sean Mark Miller
Korektury Proofreading	David Gaul, Sean Mark Miller
Sazba Typography	Milan Filip
Software Software	Adobe InDesign CC
Adresa redakce Address	Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i. Čechyňská 363/19 602 00 Brno IČ: 68081758 E-mail: pv@arub.cz Internet: https://www.arub.cz/prehled-vyzkumu
Tisk Print	CCB, spol. s r. o. Okružní 19 638 00 Brno Česká republika

ISSN 1211-7250 (Print)
ISSN 2571-0605 (Online)

MK ČR E 18648

Vychází dvakrát ročně / Published twice a year.

Vydáno v Brně, prosinec 2025 / Issued in Brno, December 2025.

Časopis je indexován v citační databázi SCOPUS, v databázi EBSCO a na seznamu vědeckých časopisů ERIH PLUS.
Časopis je uveden na Seznamu neimpaktovaných recenzovaných periodik vydávaných v ČR.
The journal is indexed in the SCOPUS citation database, EBSCO database, and in the list of ERIH PLUS scientific journals.
The journal is listed on the List of non-impact peer-reviewed periodicals published in the Czech Republic.

Publikace je šířena pod licencí CC BY-NC-ND 4.0
The journal is published under the License CC BY-NC-ND 4.0

Copyright © 2025 Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, and the authors.

Obsah

Content

Editorial

Studie, Articles

<i>Hana Čižmářová, Ivan Čižmář</i>	
Moravian amber finds from the La Tène period in the context of the discovery of an amber workshop in the central agglomeration of Němčice (Prostějov District)	
Moravské nálezy jantaru v době laténské v kontextu objevu jantarové dílny v Němčicích (okr. Prostějov)	11
<i>Michal Zezula</i>	
Fara ve Stěbořicích ve středověku pohledem archeologického výzkumu	
The rectory in Stěbořice during the Middle Ages from the perspective of archeological research	37
<i>Pavel Drnovský, Jiří Unger</i>	
Středověká fortifikace u Úhlejova (okr. Jičín) zvaná Šluspárk: existence sídla a jeho podoba v kontextu středověkého osídlení Miletínska	
Medieval Šluspárk fortification near Úhlejov (Jičín District): The existence of the residence and its character in the context of medieval settlement in the Miletín region.	51
<i>Bronislav Gruna, Michal Vágner</i>	
Zaniklá středověká vesnice Martinice u Hrušovan nad Jevišovkou	
The deserted medieval village of Martinice near Hrušovany nad Jevišovkou	63
<i>Zdeněk Omelka</i>	
Výzkum zaniklé středověké vsi Onšov (k. ú. Šanov, okr. Znojmo) s pomocí dálkového archeologického průzkumu, detektorové prospekce a povrchových sběrů	
Research of deserted medieval village Onšov (Šanov cadastral area, Znojmo District) using archaeological remote sensing, metal detector survey and field walking.	77
<i>Petr Kos</i>	
Středověká a raně novověká vápenice v Březině u Křtin (okr. Brno-venkov): zjišťovací výzkum neznámého vápenického areálu v lese Vysoká	
Medieval and early modern lime kiln in Březina near Křtiny (Brno-Country District): Detection research of an unknown limestone complex in Vysoká Forest	101
<i>Miroslav Dejmal, Michala Příbylová, Jakub Šimík</i>	
Městské opevnění ve Veselí nad Moravou	
The town fortifications in Veselí nad Moravou.	113
<i>Robin Pěnička</i>	
A child from Bystrice nad Pernštejnem: A contribution to the knowledge of juveniles from the Moravian gallows sites	
Dítě z Bystrice nad Pernštejnem: příspěvek k poznání nedospělých jedinců z moravských šibenic	133

Přehled výzkumů na Moravě a ve Slezsku 2024

Overview of excavations in Moravia and Silesia 2024

Středověk a novověk, Middle Ages and Modern Times	
Bohdalice-Pavlovice (k. ú. Pavlovice, okr. Vyškov)	145
Bouzov (k. ú. Doly u Bouzova, okr. Olomouc)	145
Brno (k. ú. Bohunice, okr. Brno-město)	146
Brno (k. ú. Husovice, okr. Brno-město)	147
Brno (k. ú. Líšeň, okr. Brno-město)	147
Brno (k. ú. Město Brno, okr. Brno-město)	147
Brno (k. ú. Město Brno, okr. Brno-město)	149
Brno (k. ú. Ponava, okr. Brno-město)	151
Brno (k. ú. Slatina, okr. Brno-město)	151
Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)	151
Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)	152
Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)	153

Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)	154	Přerov (k. ú. Dluhonice, okr. Přerov)	173
Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)	157	Přerov (okr. Přerov)	174
Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)	158	Rajhrad (okr. Brno-venkov)	175
Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno-město)	158	Rajhrad (okr. Brno-venkov)	176
Bukovinka (okr. Blansko)	159	Roštín (okr. Kroměříž)	176
Bulhary (okr. Břeclav)	159	Rousínov (k. ú. Rousínov u Vyškova, okr. Vyškov)	176
Hlubočky (k. ú. Hrubá Voda, okr. Olomouc)	160	Sivice (okr. Brno-venkov)	176
Hostěnice (okr. Brno-venkov)	160	Slavkov u Brna (okr. Vyškov)	177
Hrušovany nad Jevišovkou (okr. Znojmo)	160	Šumperk (okr. Šumperk)	177
Cholina (okr. Olomouc)	161	Šumperk (okr. Šumperk)	177
Choryně (okr. Vsetín)	161	Telč (okr. Jihlava)	178
Ivančice (k. ú. Letkovice, okr. Brno-venkov)	162	Tišnov (okr. Brno-venkov)	178
Jaroměřice nad Rokytnou (okr. Třebíč)	162	Tovačov (okr. Přerov)	179
Jedovnice (okr. Blansko)	163	Uherské Hradiště (okr. Uherské Hradiště)	179
Klobouky u Brna (okr. Břeclav)	163	Uherský Brod (okr. Uherské Hradiště)	181
Kobylí (k. ú. Kobylí na Moravě, okr. Břeclav)	163	Újezd u Brna (okr. Brno-venkov)	182
Kojetín (okr. Přerov)	164	Uničov (okr. Olomouc)	182
Komňa (okr. Uherské Hradiště)	164	Valašské Meziříčí	
Koryčany (okr. Kroměříž)	165	(k. ú. Valašské Meziříčí-město, okr. Vsetín)	183
Koryčany (okr. Kroměříž)	167	Valašské Meziříčí	
Kroměříž (okr. Kroměříž)	167	(k. ú. Valašské Meziříčí-město, okr. Vsetín)	183
Křelov-Břuchotín (k. ú. Křelov, okr. Olomouc)	169	Valašské Meziříčí	
Kuřim (okr. Brno-venkov)	170	(k. ú. Valašské Meziříčí-město, okr. Vsetín)	184
Litovel (okr. Olomouc)	170	Vavřinec (k. ú. Suchdol v Moravském krasu, okr. Blansko)	184
Lysice (okr. Blansko)	171	Velatice (okr. Brno-venkov)	187
Mladeč (okr. Olomouc)	171	Velehrad (okr. Uherské Hradiště)	187
Modřice (okr. Brno-venkov)	172	Velké Losiny (okr. Šumperk)	187
Modřice (okr. Brno-venkov)	172	Velké Němčice (okr. Břeclav)	190
Mokrý-Horákov (k. ú. Mokrý u Brna, okr. Brno-venkov)	172	Velké Němčice (okr. Břeclav)	190
Ochoz u Brna (okr. Brno-venkov)	172	Viničné Šumice (okr. Brno-venkov)	190
Počenice-Tetětice (k. ú. Počenice, okr. Kroměříž)	173	Vlasatice (okr. Brno-venkov)	191
Potštát (okr. Přerov)	173		

Přehled výzkumů na Moravě a ve Slezsku 2024 – seznam autorů

Overview of excavations in Moravia and Silesia 2024 – list of authors	193
--	-----

Varia

Zdenka Filipová, Kristína Zannikos, Kateřina Kleinová

Od nálezů k příběhům: Archeologické léto spojuje vědu a zážitek

From finds to stories: The Archaeological Summer connects science and experience.	196
---	-----

David Spáčil, Zuzana Kopáčová

The ATRIUM summer school on 3D models in archaeology

Letní škola ATRIUM zaměřená na 3D modely v archeologii	199
--	-----

Jaroslav Bartík, Soňa Boriová, Ondřej Herčík

Workshop na téma post-processing v archeologii a pravěké technologie na základně v Mikulčicích

Workshop on archaeological post-processing and prehistoric technologies at the Mikulčice research base	202
--	-----

Josef Jan Kovář

Vybrané archeologické lokality zkoumané Josefem Ungerem.

Jejich současný stav, památkové zajištění a prezentace veřejnosti

Selected archaeological sites researched by Josef Unger.

Their current state, conservation and presentation to the public	204
--	-----

Karel Sklenář

Zaniklé středověké vesnice v počátcích české archeologie

The beginnings of research on deserted medieval villages in Bohemia	211
---	-----

Dana Zapletalová

Drobný příspěvek k poznání kléru na Brněnsku ve 13. století

Small contribution to the knowledge of the clerics in the vicinity of Brno in the 13th century	216
--	-----

Pavel Kouřil

Odešel doc. PhDr. Vratislav Janák, CSc.

Vratislav Janák has passed away	220
---	-----

Editorial

Vážené čtenářky a vážení čtenáři,

dostáváte do rukou nové číslo časopisu *Přehled výzkumů*, které je výjimečně zaměřením většiny studií na období středověku. Autoři své příspěvky věnovali prof. PhDr. Josefu Ungerovi, CSc., nestorovi moravské archeologie, který v loňském roce oslavil své 80. narozeniny a stále pokračuje v archeologickém, historickém i vlastivědném bádání. Jsme rádi, že můžeme tímto způsobem vyjádřit díky za jeho práci na poli archeologie středověku, které zasvětil celý svůj profesní život. Předkládané studie pojednávají o výzkumech zaniklých vesnic, opevněných sídel, šibenic či drobných výrobních zařízení, což jsou témata, jimiž se ve své vědecké činnosti zabýval i prof. J. Unger.

Před samotným „středověkým blokem“ studií si vás dovoluujeme upozornit na článek Hany a Ivana Čizmářových, věnovaný nálezům jantarů na Moravě z doby laténské. Badatelský terénní výzkum v Němčicích (okr. Prostějov) v letech 2021 a 2022 přinesl pozoruhodné poznatky, autorům se podařilo odhalit specializovanou dílnu na zpracování jantarů, která se svým významem řadí k nálezům z oppid Staré Hradisko nebo Stradonice. Detailní rozbor získaných nálezů a doprovodné analýzy potvrzují představu Němčic jako významného nadregionálního centra s obchodní a výrobní funkcí.

Soubor studií zaměřených na středověk otevírá práce Michala Zezuly o terénním výzkumu fary ve Stěbořicích u Opavy v letech 2012 a 2015. Starší dřevohliněné fáze datované do 13. a 14. století, odhalené pod podlahou stávající fary, naznačují dle autora podobnost obydlí duchovních s tehdejšími měšťanskými domy, např. v blízké královské Opavě. Obdobný charakter a velikost stěbořického suterénu s identickým nálezem na faře v Moravské Ostravě navíc vyvolávají úvahy o obecném řešení farních objektů v moravskoslezském pomezí. Bádání v této oblasti je však zatím spíše v počátcích.

Článek Pavla Drnovského a Jiřího Ungera zevrubně informuje o výzkumu středověké fortifikace Úhlejev (okr. Jičín) zvané Šluspárk. Opevněná poloha byla již od druhé poloviny 19. století předmětem zájmu místopisců, kteří ji tradičně považovali za rané středověkou. Odborný tým však na základě starších i novějších terénních výzkumů a nedestruktivních průzkumů tyto úvahy předsudčivě odmítl. Vznik fortifikace byl zasazen před polovinu 13. století a její existenci autoři dávají do souvislosti s obecnějším trendem konsolidace majetkových domén v tomto období.

Bronislav Gruna a Michal Vágner se ve svém příspěvku zabývají zaniklou středověkou vesnicí Martinice s cílem představit výsledky komplexního nedestruktivního výzkumu, který kombinoval analýzu písemných a kartografických pramenů, data z dálkového archeologického průzkumu, povrchové a detektorové sběry a geofyzikální prospekci.

Studie Zdeňka Omelky tematicky navazuje na předchozí příspěvek a obdobnými nedestruktivními metodami osvětluje minulost jiné zaniklé vsi ve stejném regionu, která je pod názvem Onšov poprvé uváděna v písemných pramenech v polovině 13. století. Díky důkladnému průzkumu a analýze získaných artefaktů se podařilo založení vsi posunout do 11. století a bylo interpretováno její prostorové rozvržení.

Cílem článku Petra Kosa věnovaného se vápence v Březině u Křtin bylo zejména ověření úvah o středověké hutí pod Vysokou. Sondáž topeniště pece a následné vyhodnocení nálezového souboru potvrdily prvotní předpoklady a zasadily vznik pece do druhé poloviny 13. století až počátku 14. století. Celý nález je hodnocen v kontextu širšího okolí, Brna nevyjímaje. Podnětná je zejména úvaha autora o původu okrsku, který se mohl podílet na výstavbě objektů

zábrdovické premonstrátské kanonie, do které náležel například i klášter ve Křtinách. Práci uzavírá obecnější myšlenka, že velké vícekanalové vápenické pece mohly být dokonce obecným projevem středověké kolonizace jižní části Moravského krasu.

Následuje studie, v níž kolektiv autorů pod vedením Miroslava Dejmla otevírá otázku vývoje opevnění města Veselí nad Moravou, které bylo v minulosti známé zejména na základě nepřímých písemných zpráv a ikonografie. Archeologické výzkumy provedené v posledních letech odhalily úseky opevnění, části bašt a jedné brány. Na základě učiněných terénních zjištění a vyhodnocení nálezů byla výstavba hradeb zasazena do období po polovině 15. století a podařilo se částečně osvětlit i jejich stavební vývoj. Jedná se o velmi cenný poznatek zejména s ohledem na historický vývoj východní Moravy v pozdním středověku a na počátku novověku.

Poslední studie recenzované části časopisu se věnuje specifickému tématu středověkých a novověkých exekucí, jehož systematický výzkum v našich zemích zahájil právě Josef Unger. Studie Robina Pěničky je zaměřena na vzácně se vyskytující kosterní ostatky dětí a juvenilních jedinců v prostoru archeologicky zkoumaných šibenic. Předmětem detailního bioarcheologického výzkumu byl neporušený skelet 12–13 let starého dítěte z Bystřice nad Pernštejnem, u něhož nebyla sledována žádná stopa popravy. Jde o cenný střípek k poznání života v předindustriálním období.

V tradičním nerecenzovaném oddíle *Přehled výzkumů na Moravě* a ve Slezsku informují přispěvatelé o nejnovějších nálezech a výzkumech oprávněných institucí i amatérských spolupracovníků k období středověku a novověku. Připomínáme, že od dalšího čísla časopisu bude možné publikovat zprávy s číslem AMČR/AMČR-PAS (viz Důležité informace redakce v úvodníku *Přehledu* výzkumů 66/1).

Oddíl *Varia* přináší jednak opět ohlédnutí za aktuálním děním v archeologii, jednak krátké příspěvky dedikované také profesoru Josefu Ungerovi. Mezi stálíci zimního čísla *Přehledu* výzkumů patří text informující o průběhu a novinkách celorepublikové popularizační akce *Archeologické léto* od Zdenky Filipové, Kristiny Zannikos a Kateřiny Kleinové. Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i. (ARÚB), hostil v září tohoto roku letní školu zaměřenou na 3D dokumentaci a fotogrammetrii v archeologii a zprávu o ní podala dvojice z organizátorského týmu David Spáčil a Zuzana Kopáčová. V tomtož měsíci proběhl na výzkumné základně ARÚB v Mikulčicích workshop zaměřený na archeologický post-processing a studium pravěkých technologií. O bohatý program a dojmy ze setkání se ve svém příspěvku podělili Jaroslav Bartík, Soňa Boriová a Ondřej Herčík. S věnováním prof. J. Ungerovi jsou publikovány další tři krátké články. Trojici otevírá Josef Kovář referující o vybraných lokalitách zkoumaných jubilem mnohdy i před desítkami let, a to s ohledem na jejich současný stav, památkové zajištění a prezentaci veřejnosti. Krátkým článkem k problematice zaniklých středověkých vesnic v počátcích české archeologie přispěl prof. J. Ungerovi Karel Sklenář a svůj historicky zaměřený text k poznání kléru na Brněnsku ve 13. století dedikuje oslavenci Dana Zapletalová. Smutnou tečkou nerecenzovaného oddílu *Varia* je vzpomínka Pavla Kouřila na zesnulého kolegu doc. PhDr. Vratislava Janáka, CSc.

Na závěr bychom chtěli touto cestou poděkovat autorům a autorkám za jejich studie i kratší nerecenzované příspěvky a čtenářům a čtenářkám za trvající přízeň. V neposlední řadě přejeme všem příjemný vstup do nového roku a ať se v něm vše daří.

V Brně, 29. prosince 2025

Hostující editoři Pavel Drnovský a Marek Peška,
za redakci časopisu Šimon Ungerman a Martina Kudlíková

Dear readers,

You are receiving a new issue of the *Přehled výzkumů* journal, which is exceptional in that most of the studies focus on the Middle Ages. The authors dedicated their contributions to Prof. PhDr. Josef Unger, CSc., the important person of Moravian archaeology, who celebrated his 80th birthday last year, and still continues his archaeological, historical, and local history research. We are pleased to be able to express our gratitude in this way for his work in the field of medieval archaeology, to which he has dedicated his entire professional life. The presented studies deal with research into deserted villages, fortified settlements, gallows, or small production facilities, which are topics that Prof. J. Unger also devoted his scientific work to.

Before the 'medieval block' of studies, we would like to draw your attention to the article by Hana Čižmářová and Ivan Čižmář, dedicated to amber finds in Moravia from the La Tène period. Field research in Němčice (Prostějov District) in 2021 and 2022 brought remarkable finds; the authors managed to uncover a specialised amber processing workshop, which ranks in importance with the finds from the oppida of Staré Hradisko or Stradonice. A detailed analysis of the finds and accompanying analyses confirm the idea of Němčice as an important supra-regional centre with a trade and production function.

The collection of studies focused on the Middle Ages opens with the work of Michal Zezula on the field research of the rectory in Stěbořice near Opava in 2012 and 2015. According to the author, older wood-clay phases dating back to the 13th and 14th centuries, discovered under the floor of the current rectory, indicate the similarity of the clergy's dwellings with the burgher houses of the time, for example, in the nearby royal town of Opava. The similar character and size of the Stěbořice basement with an identical find in the rectory in Moravská Ostrava also raise questions about the general design of parish buildings in the Moravian-Silesian borderland. However, research in this area remains in its early stages.

The article by Pavel Drnovský and Jiří Unger provides detailed information on the research of the medieval fortification of Úhlejev (Jičín District) called Šluspárk. The fortified location has been the subject of interest of topographers since the second half of the 19th century, who traditionally considered it to be early medieval. However, the expert team, based on earlier and more recent field research and non-destructive surveys, convincingly rejected these considerations. The fortification was established before the middle of the 13th century, and the authors link its existence to the more general trend of consolidation of property domains in this period.

In their article, Bronislav Gruna and Michal Vágner deal with the deserted medieval village of Martinice with the aim of presenting the results of comprehensive non-destructive research that combined the analysis of written and cartographic sources, data from remote archaeological surveys, surface and detector collections and geophysical prospecting.

Zdeněk Omelka's study thematically follows up on the previous article and uses similar non-destructive methods to shed light on the past of another deserted village in the same region, which is first mentioned in written sources under the name Onšov in the mid-13th century. Thanks to a thorough research and analysis of the acquired artefacts, the foundation of the village was moved to the 11th century, and its spatial layout was interpreted.

The aim of Petr Kos's article dealing with the lime kiln at Březina near Křtiny was primarily to verify hypotheses concerning a medieval limeworks beneath Vysoká Hill. Test excavations of the kiln's firing chamber and subsequent evaluation of the assemblage confirmed the initial assumptions and dated the construction of the kiln to the second half of the 13th century or the early

14th century. The find is assessed within the broader regional context, including the city of Brno. Particularly stimulating is the author's consideration of the origin of the district, which may have contributed to the construction of buildings of the Premonstratensian canonry at Zábřdovice, to which, for example, the monastery at Křtiny also belonged. The paper concludes with the more general idea that large multi-flue lime kilns may even represent a common manifestation of medieval colonisation in the southern part of the Moravian Karst.

A study follows in which a team of authors led by Miroslav Dejmal broaches the question of the development of the town fortifications of Veselí nad Moravou, which was known in the past mainly on the basis of indirect written mentions and iconography. Archaeological research carried out in recent years has revealed sections of the fortifications, parts of towers and a gate. Based on the field finds and evaluation of the artefacts, the construction of the walls was placed in the period after the mid-15th century and its construction development was partially illuminated. This is very valuable information, especially with regard to the historical development of eastern Moravia in the Late Middle Ages and the beginning of the Early Modern period.

The last study of the peer-reviewed part of the journal is devoted to the specific topic of medieval and modern executions, the systematic research of which in our lands was initiated by Josef Unger. Robin Pěnička's study focuses on the rarely occurring skeletal remains of children and juveniles in the area of archaeologically investigated gallows. The subject of detailed bioarchaeological research was the intact skeleton of a 12–13-year-old child from Bystřice nad Pernštejnem, on which no trace of execution was found. It is a valuable piece for understanding life in the pre-industrial period.

In the traditional non-reviewed section of Overview of excavations in Moravia and Silesia, contributors provide information on the latest finds and research by authorised institutions and amateur collaborators on the Middle Ages and the Modern period. We would like to remind you that from the next issue of the journal it will be possible to publish only reports with the number AMČR/AMČR-PAS (see the *Important editorial information* in the introductory part of *Přehled výzkumů* 66/1).

The Varia section brings a look back at current events in archaeology, as well as short contributions dedicated to Professor Josef Unger. Among the regulars of the winter issue of *Přehled výzkumů* is a text informing about the progress and news of the nationwide popularisation event Archaeological Summer by Zdenka Filipová, Kristina Zannikos and Kateřina Kleinová. In September of this year, the Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences, Brno (ARÚB) hosted a summer school focused on 3D documentation and photogrammetry in archaeology, and a report on it was given by a pair of the organising team, David Spáčil and Zuzana Kopáčová. In the same month, a workshop focused on archaeological post-processing and the study of prehistoric technologies was held at the ARÚB research base in Mikulčice. In their contributions, Jaroslav Bartík, Soňa Boriová and Ondřej Herčík shared the rich programme and their impressions of the meeting. Three more short articles are published with a dedication to Prof. J. Unger. The trio is opened by Josef Jan Kovář, who reports on selected localities that were often investigated by the honouree even decades ago, with regard to their current state, heritage protection, and presentation to the public. Karel Sklenář contributed a short article to Prof. J. Unger on the issue of deserted medieval villages in the early days of Czech archaeology, and Dana Zapletalová dedicated her historically focused text on the clergy in the Brno region in the 13th century to the celebrant. The sad end of the unreviewed section Varia is Pavel Kouřil's memory of his colleague doc. PhDr. Vratislav Janák, CSc.

Finally, we would like to take this opportunity to thank the authors for their studies and shorter, non-reviewed contributions, and the readers for their continued support. Last but not least, we wish everyone a pleasant start to the new year and may all go well in it.

Brno, 29 December 2025

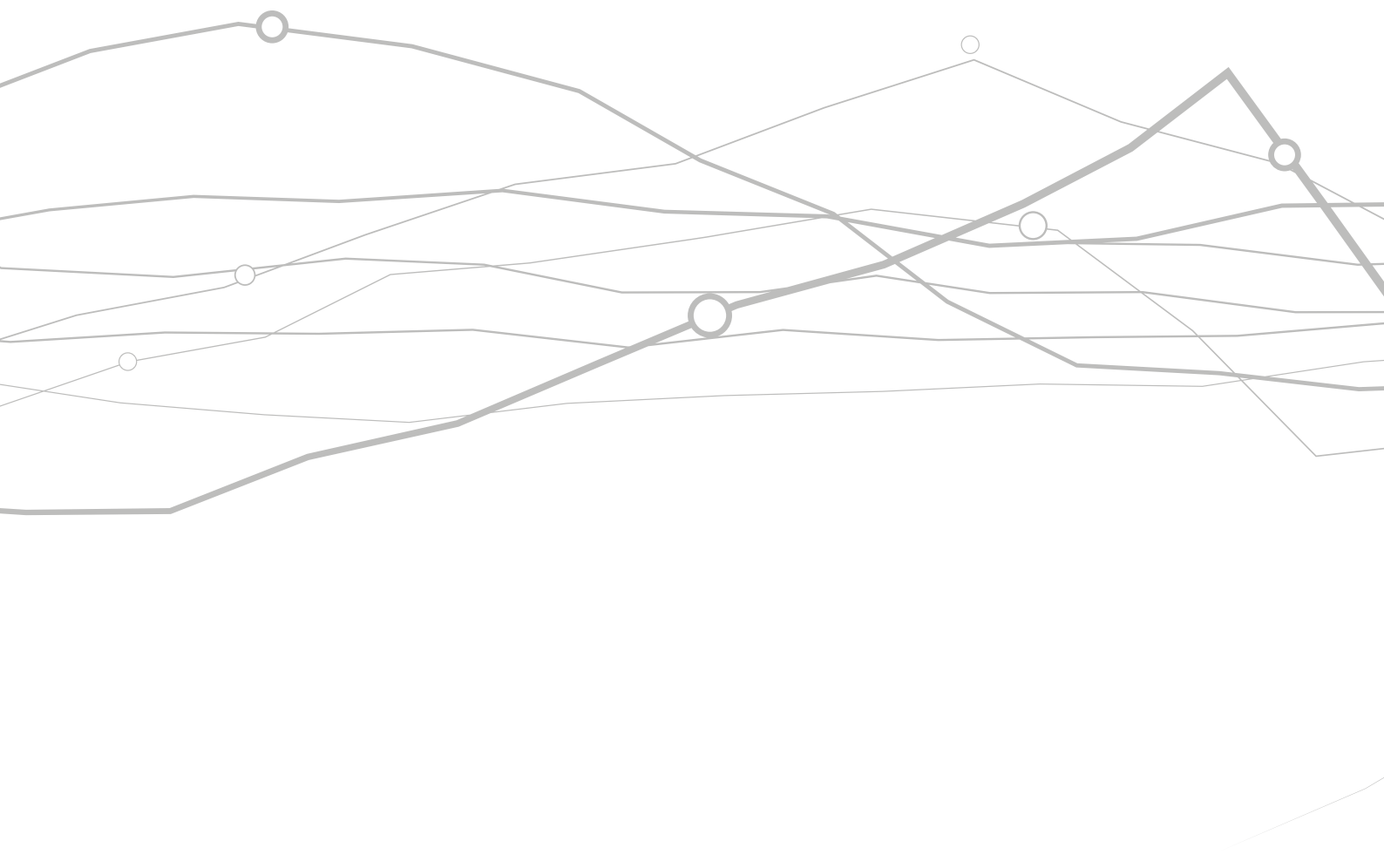
*Guest editors Pavel Drnovský and Marek Peška, on behalf
of the journal editorial staff Šimon Ungerman and Martina Kudlíková*

Studie Articles

Recenzovaná část

Peer-reviewed part

Moravian amber finds from the La Tène period in the context of the discovery of an amber workshop in the central agglomeration of Němčice (Prostějov District)

Moravské nálezy jantaru v době laténské v kontextu objevu jantarové dílny v Němčicích (okr. Prostějov)

– Hana Čižmářová*, Ivan Čižmář –

KEYWORDS

La Tène period – Moravia – Central Europe – amber – amber workshop – raw materials

ABSTRACT

The study presents an assemblage of amber artefacts chronologically classified in the early to final phases of the La Tène period (LT B – LT D) while also discussing the use of amber in the preceding period. Amber occurs relatively sporadically in Moravia in the context of grave finds, at common lowland settlements as well as at hilltop sites. An excavation at the central agglomeration of Němčice uncovered a sunken hut interpreted as an amber workshop and, based on numerous finds of raw amber, finished beads and their pre-forms, their local production was identified including evidence of various production phases. Along with the Staré Hradisko oppidum, this important discovery represents the second site in Moravia where amber was verifiably processed. For the LT C1 – LT C2 period, Němčice is the only site of this type in Central Europe. The large number of new finds allow us to learn about the way amber was processed into finished products while also expanding the typological range of final amber ornaments.

* Corresponding author – E-mail address: hcizmarova@mzm.cz

<https://doi.org/10.47382/pv0662-03>

Received 27 June 2025; received in revised form 24 September 2025.
Available online 10 December 2025.

Copyright © 2025 Czech Acad Sci, Inst Archaeology Brno, and the authors.
This is an open access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).
Competing interests: The authors have declared that no competing interests exist.

1. Introduction

Amber was an extremely popular commodity in prehistoric research, through which extensive theories can be developed on the topic of elite representation, the organisation of long-distance trade, and the reconstruction of distribution networks across individual cultural complexes and epochs. The importance of amber objects for their users and the search for goods for which this material was exchanged are also discussed, with the value of a given item (not just amber) certainly being influenced by the distance of the destination from its source. With the increasing amount of published comparative material, advanced analytical methods now make it possible to pinpoint the places from where the raw material comes. The origin of amber and its chemical properties have been studied to a greater or lesser extent by a number of authors (e.g. Beck et al. 1964; Beck 1986; Beck, Bouzek eds. 1993; Palavestra, Krstić 2006; Czajkowski 2009; Caldararo et al. 2013; Tisucká, Ohlidalová 2013; Causey 2019; Bolina et al. 2022 etc.). Compared to previous periods, we have relatively few finds available in Central Europe for the Early to Final La Tène period. However, in the region of central Moravia, Final La Tène workshops are known from the Staré Hradisko oppidum (Prostějov District; Čižmářová 1996), and a new amber workshop from the pre-oppidum horizon at the central agglomeration of Němčice (Čižmář et al. 2024, 274) has also been added, the discovery of which was the main impetus for this article.

2. Brief description of raw amber: origin, significance and history of use

The term amber is used for an amorphous fossilised resin composed primarily of carbon, hydrogen, and oxygen. In Europe, the best known Baltic amber (succinite) comes mainly from the Tertiary Eocene (to a lesser extent the Oligocene) and is about 40 million years old (Palavestra, Krstić 2006, 10–17; Ivanova, Kuleff 2009, 23). Although the formation of raw amber is a highly interesting process from a geological and biological point of view, the information provided is of little importance in terms of the context of archaeological amber. On the other hand, we can assume that ignorance of the origin of amber among the population of ancient civilisations may only have heightened the mystery surrounding the material, rendering it all the more magical in their eyes.

An important role was undoubtedly played by the colour, which, along with the degree of translucency, is highly variable in amber – it most often ranges from light yellow to white to reddish brown, and both colour and translucency can be changed by heating the material. Another commonly observed phenomenon in connection with amber is the formation of static electricity

when it is rubbed with certain other materials. Often associated with solar cults, amber also appears under the name ‘sun stones’ in ancient written sources. A number of supernatural properties are attributed to amber, with the most commonly mentioned being its healing ability, support for fertility and protection against spells. According to some authors, the Greek name for amber, *electron*, may mean ‘coming from the sun’; another possibility is that the term comes from *electrum*, an alloy of gold and silver, and its colour. Combined with its good workability and attractive appearance, amber was a valuable commodity and products made from it had a deep symbolic meaning in addition to their aesthetic function (e.g. Palavestra, Krstić 2006, 21–29; Czebreszuk 2011, 29; Bammer, Muss 2014, 22–23; Chytráček et al. 2017, 197; Guštin 2020).

The richest deposits of fossilised resin in Europe lie on the coast of the Baltic Sea in a wide area between present-day Denmark and Latvia. Here we distinguish significant sources of amber in the area of the eastern coast of the Baltic Sea – mainly from the mouth of the Vistula River over the Sambia Peninsula to the Curonian Spit – from those in the western part around the Jutland Peninsula and the northern coast of Germany. While there are also deposits of Sicilian or Romanian amber in Europe, the vast majority of amber from the prehistoric period is associated with the Baltic¹ (Czebreszuk 2003, 164; Palavestra, Krstić 2006, 12–14). Amber occurs occasionally in archaeological finds since the Stone Age, although in the Neolithic period its occurrence was limited to the source area of the raw material and its use can therefore be described as local for the time being. Janusz Czebreszuk dealt in detail with amber’s rise in popularity, the so-called ‘world career of amber’ and the reconstruction of potential trade routes (2003; 2011). According to Czebreszuk, an important condition in the past for the growth in demand for any material was the possibility of its stable supply, i.e. sufficiently rich deposits, while the second basic prerequisite for the development of trade was connection to a long-distance transport network (Czebreszuk 2003, 165–167).

The first cultural complex through which amber products were transported in large quantities outside the area of its occurrence was the Globular Amphora culture in the first half of the 3rd millennium BC. The range of products included discs, tubular/cylindrical beads and beads with a V-shaped perforation. Amber (beads with a V-shaped perforation) first reached the Mediterranean, specifically southern France, as well as Central Europe, in the second half of the 3rd millennium BC through the distribution network of the Bell Beaker culture (Czebreszuk 2003, 177, Fig. 12; 2011, 36–44). In the Únětice culture of the Early Bronze Age, amber beads as parts of necklaces were also found in combination with metal spirals and even shells of marine animals (e.g. Plesl, Beck 1993; Tisucká, Ohlidalová 2013, 27–35).

For the period of the 2nd millennium BC, a popular topic is the distribution of amber to Greece and the Mycenaean cultural sphere, the elites of which were probably the main European buyers of these goods at the time. Interest grew primarily around finds of amber spacers from Wessex in Britain, analogies to which can be found in the inventory of shaft graves of the Mycenaean culture; the search for suitable trade routes is also a related subject (Harding et al. 1974; Harding 1993; Czebreszuk 2011, 51–56; Maran 2013). Janusz Czebreszuk mentions both a sea route through the Mediterranean across the Atlantic, which could have been connected to the tin trade and amber could thus have been a by-product of these expeditions, as well as combined transport by ship through the Mediterranean to the mouth of the Rhône River and then overland to the Rhine basin

and northward. For the central and eastern parts of Europe, goods could have been transported over the Adriatic Sea and further northeast to the Danube through Hungary and Slovakia to the Oder and Vistula basins. Land routes through the Balkans, or a more eastern branch across the Black Sea to the Dnieper basin may have been less popular alternatives (Czebreszuk 2011, ryc. 32). Zbigniew Bukowski studied the course of the *Amber Road*, primarily with regard to its northern part and the finds of amber in Polish territory (Bukowski 2002).

Numerous finds of amber jewellery appear even in the Iron Age, and a very detailed study mapping the occurrence of amber in Central Europe during the Hallstatt period was published by M. Chytráček and his team (Chytráček et al. 2017). The lists of finds above, including the presence of workshops, show that the bearers of the Horákov and Platěnice cultures in Moravia were involved in long-distance amber trade in the earlier phase (Ha C – Ha D1/2). For Central Europe in the 7th and 6th centuries BC, the route along the Eastern Alps through Slovenia and Hungary to the Morava River was probably used, as was the more eastern alternative along the Váh River. Raw amber could have been gradually partially redistributed among trading centres along distribution routes, where it was perhaps processed into local products on an irregular basis. However, the largest pieces probably travelled further south to northern Italy, where they were used to produce artistic objects – carved figurines or as decorative fibula components (Chytráček et al. 2017, 191–194; Causey 2019). Interesting evidence of long-distance maritime contacts is amber objects from sanctuaries in Greece and Asia Minor, especially the collection of several hundred artefacts found in the Temple of Artemis in Ephesus from the 7th century BC (Bammer, Muss 2014).

At the end of the Early Iron Age (Ha D3 – LT A), the Central European section of the long-distance route was probably diverted further west through the territory of Bohemia, from where, in addition to amber, we also record imported goods from the Mediterranean (e.g. the Závist oppidum). Amber was probably then transported further to the southern and south-western Alps and to centres in Dürrenberg and Hallstatt. Moravian finds decreased rapidly during this period, and there is also a lack of a stronger manifestation of the presence of elites in the form of richly furnished graves (Chytráček et al. 2017, 176–177, 195–199). Early La Tène finds are often studied in the context of the end of the Hallstatt period and are discussed in already published or forthcoming studies (Chytráček et al. 2017; Golec Mírová et al. in print), and therefore the following text primarily presents material from the LT B – LT D stages of La Tène period.

3. Amber finds in Moravia in phases LT B1 – LT D1

For the Late Iron Age, the situation in LT B1 – LT D1 changes significantly compared to the previous period. By phase LT B1, one of the main distribution routes probably returned to the Moravian Gate, and although amber ornaments now appear in graves and even at settlements, they represent only a marginal part of the La Tène material culture in Central Europe (Dulęba, Markiewicz 2023, 314, Fig. 3, 8, 9). Compared to the situation in the Bronze Age and the Early Iron Age, amber finds had decreased significantly, and workshops for the processing of this material are also quite rare. From this perspective, the discovery of a workshop in Němčice dated to LT C1b – LT C2 appears to be exceptional. Similar to glass, a site with evidence of only raw materials and/or final products cannot be considered a place at which amber was worked into finished products. Both categories were undoubtedly the subject of trade, and only a larger amount of production waste, including unusable fragments and flakes,

semi-finished products or failed pieces, indicates the functioning of a local specialised workshop.

A list of amber finds from Moravia for the La Tène and Roman periods was compiled by M. Čižmář in the 1990s (Čižmář 1997). Filip Korn studied Moravian finds in his master's degree thesis, focusing on an analysis of the raw material and the search for its source (Korn 2022). The Central European region has recently been studied in greater detail by P. Dulęba and J. Markiewicz, who created a previously missing catalogue of finds covering the territory from present-day Switzerland to Hungary and also updated the Moravian data (Dulęba, Markiewicz 2023). Distribution maps for individual time periods show a relatively broad geographical distribution of finds from the flat burial ground period, but their numbers are relatively low and increase only in the Late and Final La Tène period, among other things in connection with trade and specialised crafts conducted in central agglomerations and at oppida. A small number of known amber (and other) artefacts from grave contexts may have been adversely affected by the properties of the raw material, where its surface layers crack as a result of oxidation processes when drying out and form a brittle crust. After its removal, degradation continues, which makes it difficult, among other things, to determine whether the product was shaped using a lathe or not. Another potential factor is the burning of amber during possible cremation burials.

3.1. Represented forms of amber artefacts

The small assemblage of amber products from Moravia includes ring beads, rings, beads, and spacers. Neither pendants in the sense of objects with an eccentrically placed hole nor artefacts with a combination of materials are documented yet in Moravia. The description of the forms was partly inspired by

M. Chytráček's typology for the Early Iron Age (Chytráček et al. 2017, 124–129) and serves as an overview of the Moravian material presented here (Fig. 1). In the future, it would be beneficial to conduct a detailed typological evaluation of La Tène amber jewellery together with contexts for the wider European territory, thus reflecting the full range of amber objects known to date, as was done for the previous period (ibid.). The determination of certain bead shapes, especially those preserved in a fragmentary state, is not unambiguous. A typical example is distinguishing between cylindrical/barrel-shaped forms in the case of artefacts with only a slightly rounded wall or with fragments of loaf-shaped beads, which may also have originally come from spherical, round or barrel-shaped forms. The resulting corrosion layer on objects often renders it impossible to recognise the original shape or to determine whether it is the originally intended shape of the bead or a variant caused by a period fracture covered with a patina.

Beads – narrow central hole, generally smaller diameter

Cylindrical

- **large** – shape in the form of a low wide cylinder/disc, rectangular cross-section, lathe, diameter ca 10–30 mm (also includes specimens with slightly arched walls or slightly conical walls); without a ring around the hole (flat)/with a single-sided ring/with a double-sided ring (Fig. 1: 1)
- **small** – straight side walls (including beads with a rounded edge or in the shape of a slightly truncated cone – Fig. 1: 4)
 - » tall – width less than height (Fig. 1: 2)
 - » low – width greater than height (Fig. 1: 3)

Barrel-shaped – rounded side walls, flat around the hole

- » tall – width less than height (Fig. 1: 5)
- » low – width greater than height (Fig. 1: 6)

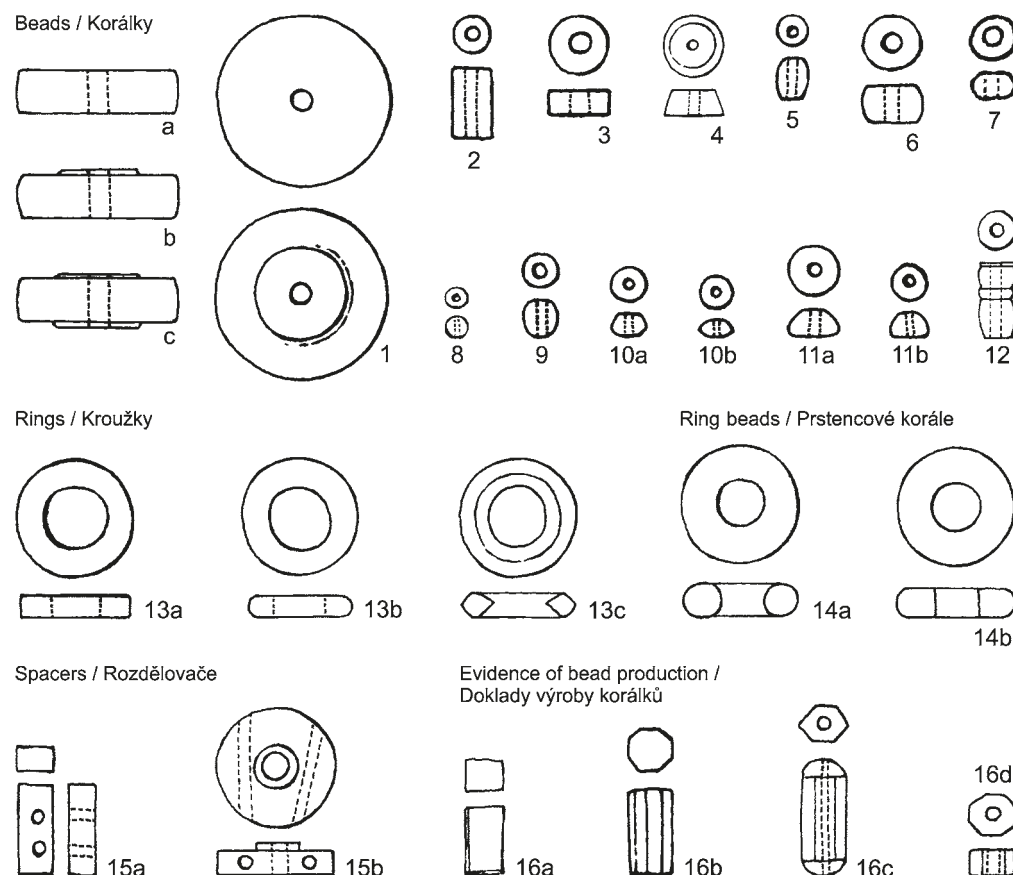

Fig. 1. Types of amber beads from Moravia. Drawing by A. Krechlerová.

Obr. 1. Přehled typů jantarových korálků z Moravy. Kresba A. Krechlerová.

Round – walls rounded to the opening, width greater than height (Fig. 1: 7)

Spherical – walls rounded to the opening, width greater than height (Fig. 1: 8)

Ovoid – walls rounded to the opening, width less than height (Fig. 1: 9)

Biconical – beads with carinated wall (sometimes a slightly rounded to lens-shaped form; Fig. 1: 10a, b)

Loaf-shaped – flat around the opening on one side, either flat or rounded on the other, side walls noticeably arched (it is not certain whether this is always the definitive shape or fragments of round, spherical, or barrel-shaped specimens; Fig. 1: 11a, b)

Profiled (Fig. 1: 12)

Irregular/indeterminable

Rings – noticeably larger than beads, wide central hole with a diameter greater than one-third of the diameter

- » **Discoid** – straight side walls (rectangular cross-section) or with slightly rounded walls (Fig. 1: 13a, b)
- » **Edged** – rhombic to lens-shaped cross-section (Fig. 1: 13c)

Ring beads – massive, circular to oval cross-section or D-shaped cross-section (straight inner walls around the hole), sometimes concave from the edge towards the centre (Fig. 1: 14a, b)

Spacers – multiple small perforations

- » **Prismatic** – usually a cuboid with two holes (Fig. 1: 15a)
- » **Discoid** – formal characteristics identical to large cylindrical beads, a turned low cylinder/disc with multiple small holes perpendicular to the central hole (Fig. 1: 15b)

Evidence of bead production – high prisms 4–8-sided (Fig. 1: 16a, b), perforated high prisms (width less than height; Fig. 1: 16c); perforated low prisms (width greater than height; Fig. 1: 16d), prisms/beads with partially modified walls (various stages of gradual removal of facets)

3.2 Cemeteries

The oldest Moravian grave finds dated to LT B – LT C include amber beads used on necklaces made of a variety of materials. Neck ornaments are generally less common components of grave goods, and in addition to classic metal torcs, these are torcs/necklaces combined with glass beads or pendants, exceptionally with a bead made of sapropelite and/or amber, along with bored coral rods, which represented the greatest possible luxury using exotic raw materials originating from distant regions. Amber was found more often in women's and children's graves, and its magical function was probably intended to protect the most vulnerable members of society (Chytráček et al. 2017, 172). Grave 13/IX from Borotice (Znojmo District) dated to subphase LT B1a contained a torc made of bronze wire, on which various glass beads are strung, supplemented by one sapropelite and one amber artefact of a low cylindrical shape with a diameter of 12 mm; the last mentioned piece has not been preserved (Fig. 2; Čižmář 1997, Abb. 4; Čižmářová, Stuchlík 2014, 479, obr. 9). Based on the condition of the skeletal remains, only the adult age of the individual can be determined in this case, not its sex. Two other Moravian necklaces composed of glass amphora-shaped pendants are known from cremation graves from Brno – Horní Heršpice (grave 4; Brno-City District; Meduna 1970b, 226–227, obr. 4: 5) and Přítluky (grave 1/1953; Břeclav District; Ludíkovský 1962, 78, Abb. 4) and are probably imports from the Carpathian Basin, where they are found more often (see Čižmářová 2022, 185–189). Both necklaces dated to subphase

Fig. 2. Borotice. Necklace with amber bead. Photo after Čižmářová, Stuchlík 2014, obr. 9; drawing after Čižmář 1997, Abb. 1: 4.

Obr. 2. Borotice. Nákrčník s jantarovým korálkem. Foto podle Čižmářová, Stuchlík 2014, obr. 9; kresba podle Čižmář 1997, Abb. 1: 4.

LT B1b originally had one amber bead. In the first case, it was to have been a barrel-shaped specimen that has not survived today (Čižmář 1997, 35), while an irregular (perhaps originally prismatic) bead with a longitudinal hole was strung on the second one (Fig. 3; Čižmářová 2022, Fig. 100).

A mass find of glass and amber beads dated by mask fibulae to the Early La Tène period was discovered a few years ago in a grave/hoard from Pirna and thus testifies to the use of a combination of both raw materials to create a 'special' piece intended for representation (possibly an offering) from the beginning of the Late Iron Age (Kraft et al. 2020, 85, 95–96, Abb. 42–49).

The use of glass and amber together was also recorded in probably later graves of phase LT C1. From Moravia, an example from the unpublished grave H 809 from Rousínov (Vyškov District; see below Fig. 7: 21–24; to the burial site in general Mikulková 2018, 198) and from grave 8 in Jiřkovice (Brno-Country District; Fig. 4; Kos et al. 2020, 197) can be cited. In the second case, monochrome round beads made of blue and yellowish glass were found, which may already be related to the functioning of secondary glass workshops north of the Alps, outside the influence of workshops from the Mediterranean or the Black Sea. Amber was not used in the form of a simple bead on the necklace, as was found in previous cases, but in the form of several cuboid spacers (see below Fig. 7: 16–20). In addition, at least one more complex turned specimen of a low cylindrical shape with one vertical and two horizontal holes has been preserved in fragments (see below Fig. 7: 14); analogues can be found both in the amber workshop from Némčice and in the workshop from Samborowice, where both of the mentioned variants of amber spacers are represented (Dulęba Soida 2023, Fig. 14, 15). A disc-shaped amber spacer was also found in grave 109 in Dürrnberg, along with glass beads, bracelets, and a chain belt (Moosleitner et al. 1974, 74–75, Taf. 172: 1).

Two amber spacers (one partially preserved) probably formed part of a necklace composed again of blue and yellow glass beads from inhumation grave 1 at the Manching-Steinbichl burial ground, also dated to phase LT C1 (Krämer 1985, 76, Taf. 1: 6; 123). Additional rich graves 12, 37 and 39 contained

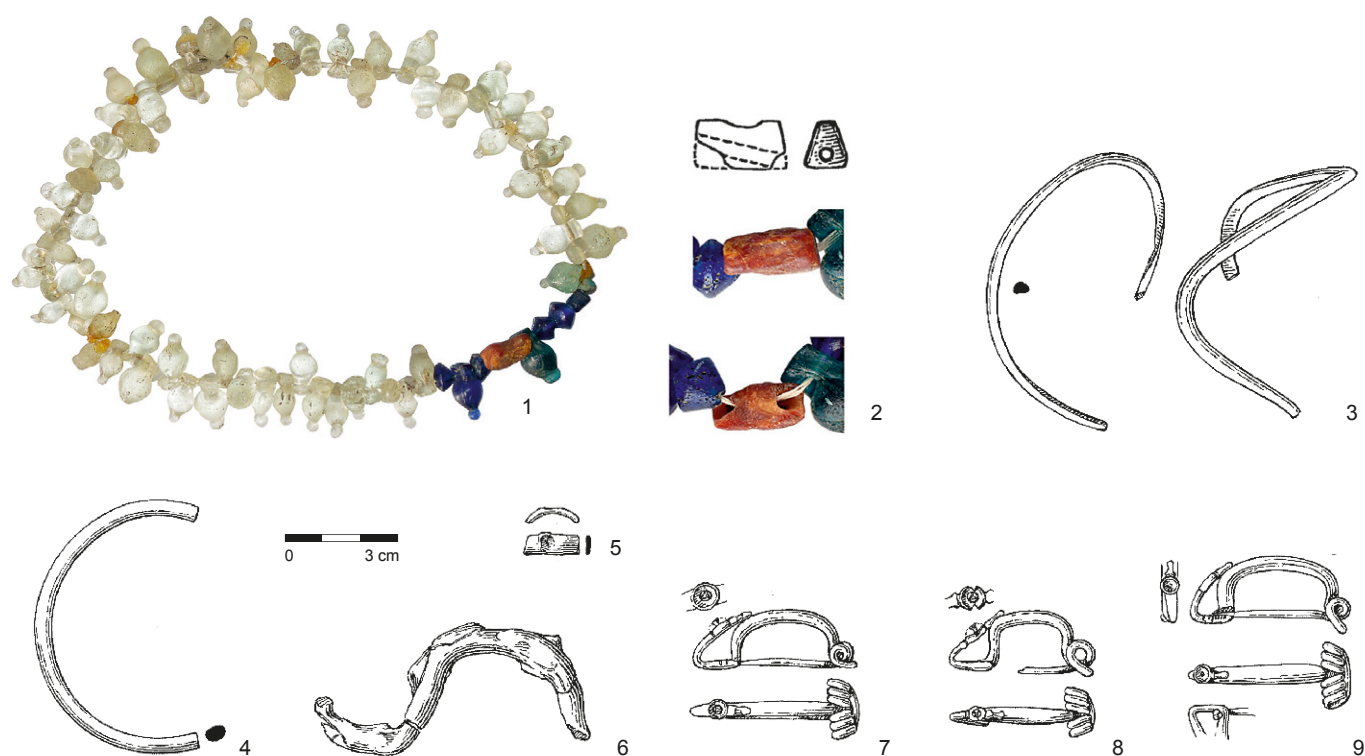

Fig. 3. Přítluky. Inventory of grave 1/1953. Photo by H. Čižmářová, drawing by A. Krechlerová.

Obr. 3. Přítluky. Inventář hrobu 1/1953. Foto H. Čižmářová, kresba A. Krechlerová.

the remains of similar necklaces with added amber beads or the same turned spacer in the shape of a low disc/cylinder, and the simultaneous presence of glass bracelets in all the mentioned contexts is also interesting (Krämer 1985, 78, 88–89, Taf. 12: 2; 23: 5–7; 25: 7, 8). Due to a change in the burial rite and the gradual decrease in graves from the end of the Middle La Tène period, when glass jewellery was only just beginning to be used to a greater extent, it is impossible to compare the potential value of these exotic raw materials.

In addition to necklace spacers and simple beads, we also encounter another category of ornaments at flat cemeteries – rings with a large inner hole and a variety of cross-sections. These objects appear as early as the Hallstatt period, both in square and

round versions (e.g. Chytráček et al. 2017, 126, tab. 4: A4). Due to the overall low number of known finds from Moravia, documented La Tène amber rings are less variable than in the previous period. They were most often placed on the neck or chest area, and in several cases, chains made of small bronze links on which they were hung have also been preserved. A fragment of an amber ring with a rhombic cross-section, together with a chain, is recorded from grave 1/1934 from Šlapanice (Brno-Country District; see below Fig. 7: 25), which is dated to phase LT B2b (Fig. 5; Čižmářová 2011, 156). Another similar find with a chain, this time of a lens-shaped cross-section, was discovered in female inhumation grave K827 in Hustopeče (Břeclav District; Fig. 6; 7: 5; Čižmářová 2019, 147–148). Another, this time more

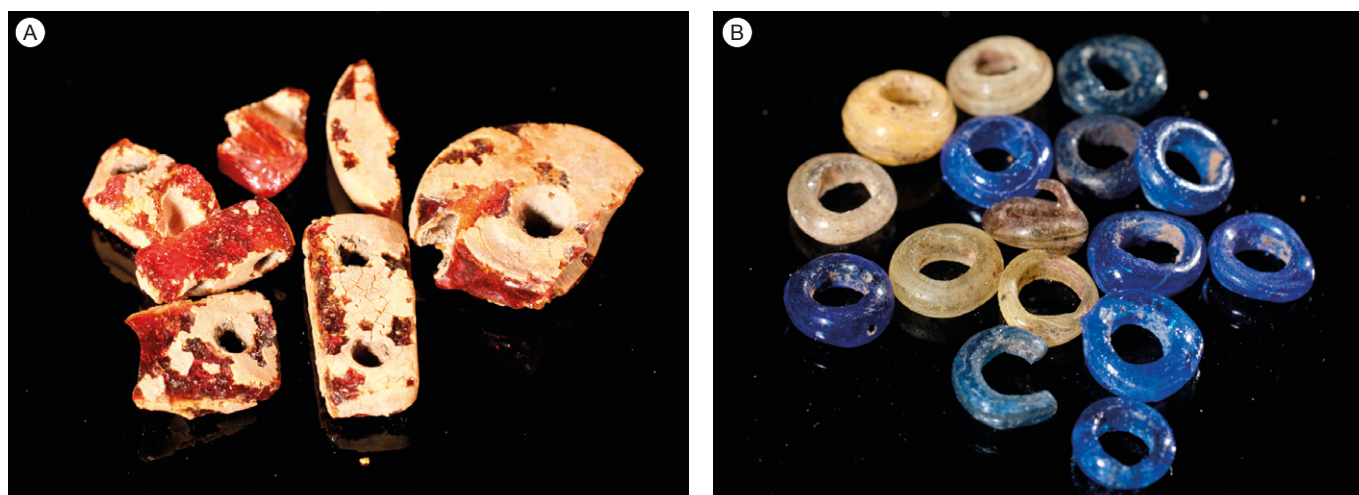

Fig. 4. Jiříkovice. Amber and glass parts of the necklace from Grave 8. Photo by M. Zeman.

Obr. 4. Jiříkovice. Jantarové a skleněné součásti náhrdelníku z hrobu 8. Foto M. Zeman.

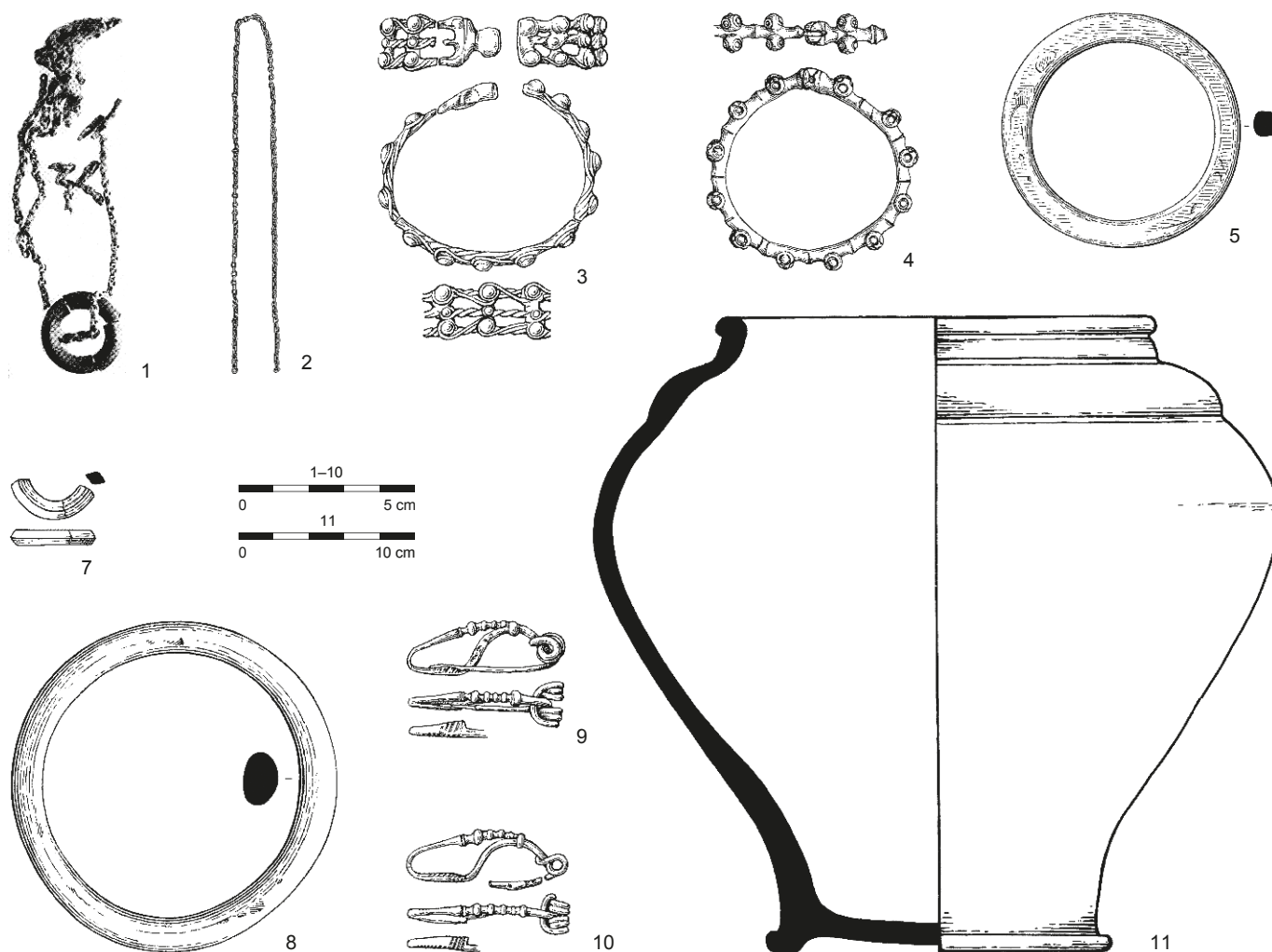

Fig. 5. Šlapanice. Inventory of grave 1/1934. Photo after Čižmářová 2011, tab. 52: 3: 2, drawing by A. Krechlerová.

Obr. 5. Šlapanice. Inventář hrobu 1/1934. Foto podle Čižmářová 2011, tab. 52: 3: 2, kresba A. Krechlerová.

massive, specimen of a flattened D-shaped cross-section with a smaller perforation was found at the same burial ground, probably from children's grave K831, though its location in relation to the skeleton is unclear (Fig. 7: 1; Čižmářová 2019, 149, tab. 9: 8). A similar object is also known from grave 564 in Pavlov (Břeclav District), where it formed part of the grave goods of a roughly 3–4-year-old child (Fig. 7: 4; Čižmářová 2019, 187, tab. 29: 6). The glass objects and amber ring, perhaps from Holasice (Brno-Country District) from the then collection of the Rajhrad Monastery from the beginning of the 20th century and published by J. Skutil could also have been grave finds (Skutil 1940, 356). This amber ring is flat on one side and has a cross-section in the shape of a recumbent letter 'D' (Fig. 7: 3; Čižmář 1997, 35, Abb. 1: 8). The weathered crushed material found in the chest area in grave 25 in Holubice probably also represented the remains of an amber ornament (Procházka 1937, 73). A small piece of amber found in Hrušky (Břeclav District) could possibly also come from a disturbed grave.²

Amber ornaments are part of grave inventories not only in Moravia; they are found in the Carpathian Basin (Slovakia, Hungary, Romania), but also in the west (Bohemia, Baden-Württemberg, Switzerland) – see the latest inventory of sites in Dulęba, Markiewicz 2023. Dominant amber beads strung on a bronze chain or smaller artefacts in combination with glass are

also known from children's and women's graves dated to the entire period of flat burial grounds (LT B1a – LT C1a) at the Münsingen-Rain cemetery (Hodson 1968), and graves from Mannersdorf, Austria (Ramsl 2011), can also be mentioned. Spacers, on the other hand, are more of an exception in graves. In addition to those mentioned above, a large oval artefact from a girl's grave dated to LT B2 – LT C from the Bern-Engehalbinsel site has also been published, but differs stylistically from those of Central Europe (Nüsse 2011, 236–237, Abb. 3; Dulęba, Markiewicz 2023, 316, 330).

3.3 Settlements

The only published find from the flat burial ground period originating from a settlement feature is fragments of raw amber from the Bořitov 'Niva' site (Blansko District; Hlava 1999, 167; Čižmář 2003, 99). Documented from the cultural layer at the settlement dated to LT B – LT C in Olomouc-Nemilany (Olomouc District) is a massive ring bead (Fig. 7: 2; Hrbáčková 2019, 49, obr. 7) and an amber bead/ring from the collections of D. Šiška in Klenovice na Hané (Prostějov District) is also mentioned, where, however, continuous settlement is documented until the Final La Tène period (Šiška 1995, 248). Small fragments of raw amber have also recently been recorded in a settlement feature from the La Tène period at the site of Bochoř (Přerov District; Pospíšilová 2024, 219).

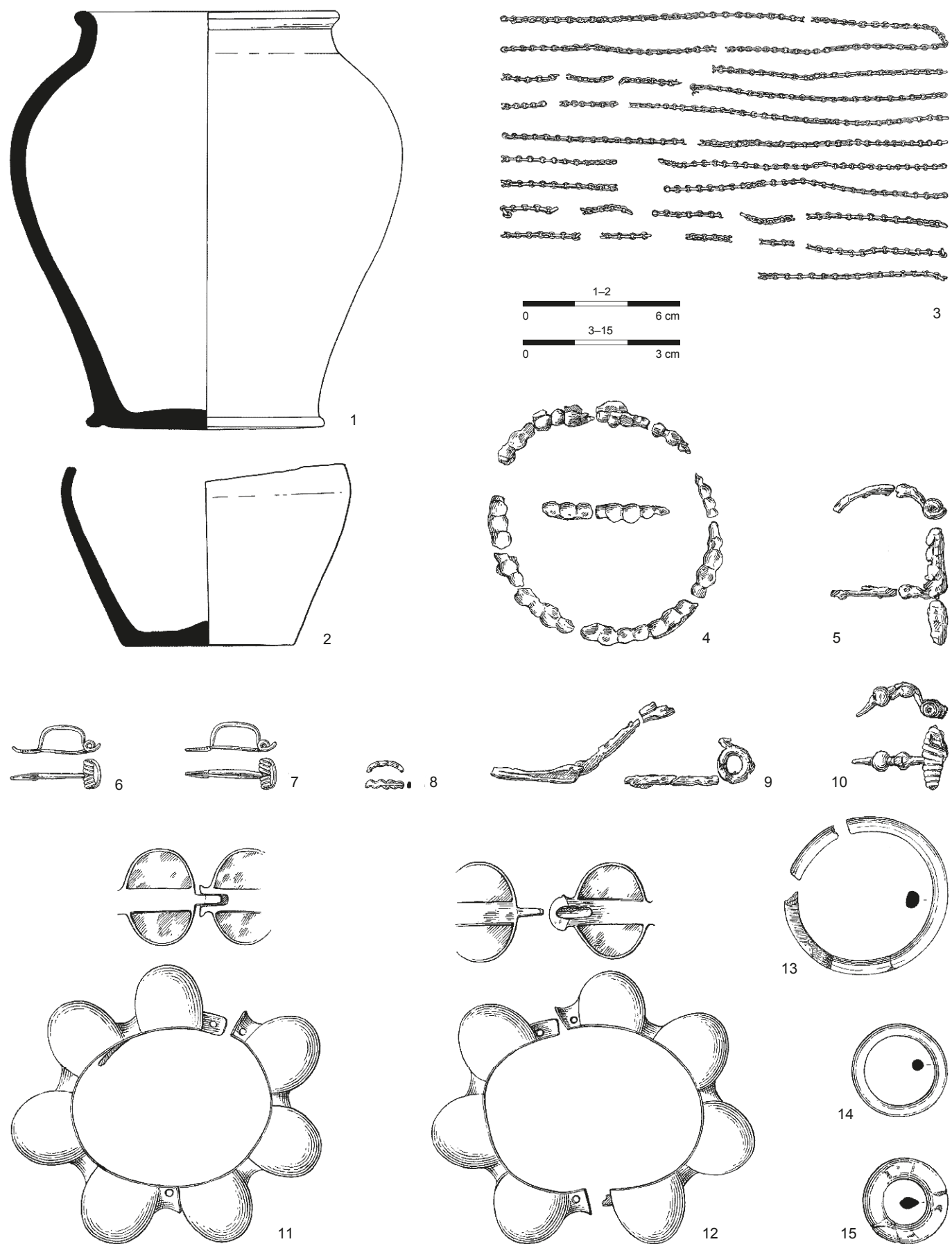

Fig. 6. Hustopeče. Inventory of grave K827. Drawing by A. Krechlerová.

Obr. 6. Hustopeče. Inventář hrobu K827. Kresba A. Krechlerová.

Fig. 7. Amber finds from Moravian sites. 1, 5 – Hustopeče; 2 – Olomouc-Nemilany; 3 – Holasice; 4 – Pavlov; 6, 10 – Jičina; 7, 8 – Ptení; 9 – Ohrozim; 11 – Jaroměřice nad Rokytnou; 12 – Borotice; 13 – Přítulky; 14–20 – Jiříkovic; 21–24 – Rousínov; 25 – Šlapanice; 26 – Bořitov 'Písky'; 27 – Chvalčov. Photo by H. Čižmářová, drawing by A. Krechlerová.

Obr. 7. Nálezy jantaru z moravských sídlišť a pohřebišť. 1, 5 – Hustopeče; 2 – Olomouc-Nemilany; 3 – Holasice; 4 – Pavlov; 6, 10 – Jičina; 7, 8 – Ptení; 9 – Ohrozim; 11 – Jaroměřice nad Rokytnou; 12 – Borotice; 13 – Přítulky; 14–20 – Jiříkovic; 21–24 – Rousínov; 25 – Šlapanice; 26 – Bořitov „Písky“; 27 – Chvalčov. Foto H. Čižmářová, kresba A. Krechlerová.

We already have more evidence from the Late La Tène period; raw amber was discovered in several features at the lowland settlement in Otrokovice (Zlín District; Parma 2007, 333–334, 340) and in a hut at the Bořitov 'Písky' site (Blansko District; Fig. 7: 26; Čižmář 2003, 98). A flattened round bead was also found in a relatively rich sunken hut in Ohrozim (Prostějov District; Fig. 7: 9; Čižmář 2015, 445, obr. 5: 5), and a fragment of a bead from Jaroměřice has a slightly barrel-shaped low form

(Fig. 7: 11; Meduna 1980, 106; Čižmář 1997, 41, Abb. 1: 3). A cylindrical bead was to have been part of a collection of material dated to LT C2 – LT D1 from the 'Nivky' settlement in Holubice (Šimek 1958, 155; Čižmářová 2004, 180). In addition to the aforementioned finds, amber with an uncertain relationship to La Tène settlement is also mentioned in the literature from Polom in the Přerov District and Pustějov in the Nový Jičín District (Čižmář 1996, 175; 1997, 40; Dulęba, Markiewicz 2023, 329, 332).

Amber is also documented in Moravia at two hilltop Final La Tène settlements. The limited number of small weathered lumps obtained during the cleaning of the area during the excavation of the Chvalčov 'Hostýn' site (Kroměříž District) apparently also included a fragment of one bead (Fig. 7: 27; Čižmář 1997, 41, Abb. 5). Two beads should come from excavations at the Púchov hillfort of 'Požaha' (Jičina cadastral area, Nový Jičín District) in 1983 and 1987 (Fig. 7: 6, 10; Čižmář 1985, 38; 1996, 177, Abb. 3: 2, 3; Čižmář, Vorlíčková 1983; 1987).³

As is evident from the overview above, there is no recorded site with a large amount of amber from common settlement and grave contexts in Moravia, either in the form of raw material or finished products. In this context, central sites in the Prostějov region have an exceptional position, in addition to the already well-known Staré Hradisko oppidum, and more recently also Némčice.

Amber at the Staré Hradisko oppidum is associated with the beginnings of the discovery of the site and its significance (Čižmář et al. 2018, 16). During amateur excavations at the beginning of the 20th century, as well as later systematic excavations, various quantities of amber objects and raw material were collected (Fig. 8; Meduna 1970a, 53–54; Čižmářová 1996). As early as the 1970s, C. W. Beck and his team (Beck et al. 1978) analysed samples obtained during the excavations by J. Böhm (1934–1936) and J. Meduna (1964–1966). These were then

compared with other European sources of fossilised resins, and the result clearly confirmed the Baltic origin of the amber from Staré Hradisko, which is also consistent with the results of new surveys in the work of F. Korn (2022, graph 9). Semi-finished products and failed amber beads are recorded from several features in the area surveyed in the western extramural settlement, primarily from hut 3 investigated in 1984 and hut 1, 2, 5, 6 from 1986. Amber fragments were also found in a ditch investigated in 1985 and, to a lesser extent, during an excavation in the field west of the fortifications, i.e. outside the enclosed area (Čižmářová 1996, Abb. 1). A selection of amber artefacts from the oppidum was published by J. Čižmářová (1996). Evidence of local amber processing includes semi-finished products in the form of polygonal prisms and, mainly, unfinished, already completely or partially drilled small beads and their parts with faceted walls (Čižmářová 1996, Abb. 2). Also noteworthy is a find in the shape of a double disc, which was probably intended for the production of two more massive beads (Čižmářová 1996, Abb. 4: 1). The range of final products includes a large bead with an oval cross-section and slightly smaller, similar-shaped artefacts (Čižmářová 1996, Abb. 4: 6–9). Another category consists of low discoid beads (Čižmářová 1996, Abb. 4: 11–14) and barrel-shaped or cylindrical pieces with rounding at the hole (Čižmářová 1996, Abb. 4: 3, 4; 3: 2, 3). Only a single cylindrical bead has vertical walls with transverse grooves

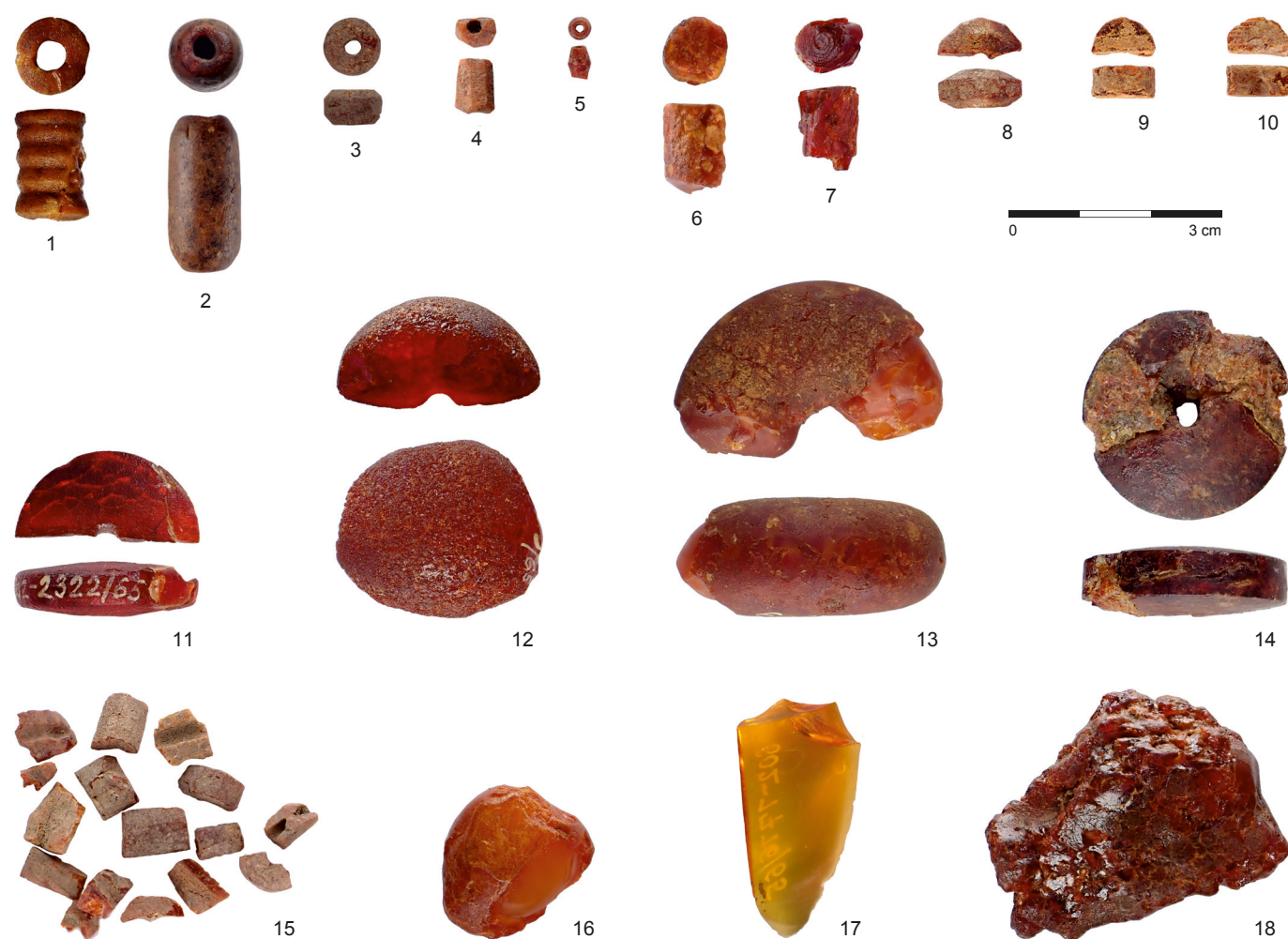

Fig. 8. Staré Hradisko oppidum. Selection of amber finds. Photo by H. Čižmářová.

Obr. 8. Oppidum Staré Hradisko. Výběr nálezů jantaru. Foto H. Čižmářová.

(Čižmářová 1996, Abb. 3: 1). For some small beads with conical, round or perpendicular walls, it is not always clear whether they were to be further modified or represented the final piece. We have no evidence from Staré Hradisko of a turned spacer or a similarly shaped bead with a ring around the hole, as appears at the earlier Némčice.

Only two amber beads are recorded (Čižmářová, H., Čižmářová, J. 2023, 44, Pl. 51: 10, 11) in the assemblage of old surface collections from Némčice (2000–2012), while the new ones (2016–2024) include another bead and a fragment of raw amber. In the extensive collection of finds numbering thousands

of pieces, amber or products made from it have figured only marginally thus far. Only during the excavation of area 1 in 2021 did small pieces of amber begin to appear in the cultural layer above the features and in their fill (features 503, 505, 509, 510, 512, 516). Beads, mostly barrel-shaped or cylindrical, and their parts were found in feature 503 (3 pcs), 505 (1 pc) and 510 (3 pcs) (see below Fig. 15: 1–6, 8). Another fragment of a spacer (see below Fig. 15: 7) comes from the latter pit, while no semi-finished product or other evidence of local amber processing was recorded in the first year of excavation (Čižmář et al. 2024, 285).

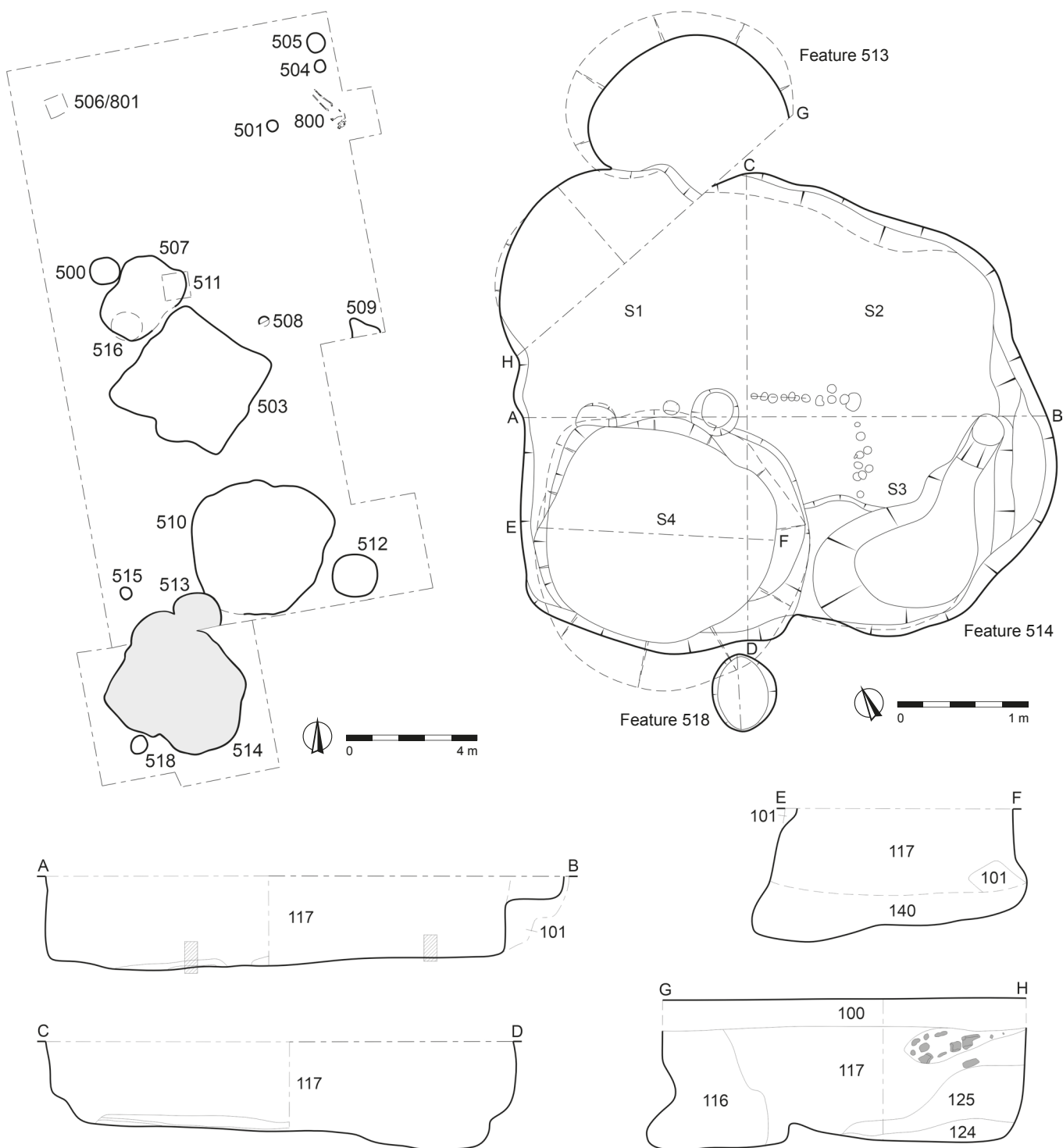

Fig. 9. Némčice. Plan of surveyed area 1 and drawing documentation of feature 514 (amber workshop). Author M. Holemá.

Obř. 9. Némčice. Půdorysný plán zkoumané plochy 1 a kresebná dokumentace objektu 514 (jantarová dílna). Autor M. Holemá.

3.4 Hoards

A special category in terms of find contexts is composed of mass finds. For Moravia, only one case of depositing amber ornaments together with bronze amulets and glass objects can be mentioned, namely the well-known hoard from Ptení (actual location in the Hrochov cadastral area; Prostějov District). A reconstruction of the eventful story of this famous find made as early as 1868 was undertaken in great detail by M. Hlava (2015). Eight specimens have survived from the Ptení hoard, which was divided between the main museums of the time in Vienna, Prague and Brno, but the original number probably reached up to fifteen pieces (Fig. 7: 7, 8; Hlava 2015, 274, obr. 11: 4–7, 14, 15; 12: 3, 4). Analogies to massive ring beads of a circular to slightly oval cross-section (sometimes with a vertical wall inside the opening) can be found in Moravia, especially at the Staré Hradisko oppidum (Prostějov District; Čižmářová 1996, Abb. 7–9) and we also encounter them towards the southeast, where their occurrence is often associated with the long-distance trade route to Italy. One of the most significant finds is a hoard of several dozen amber beads in Celje, Slovenia (Božič 1998, 146–148, Abb. 7–9).

4. Amber workshop in Němčice

Until recently, for the territory of Moravia in the monitored period of LT B1 – LT D1 we had information about only one site clearly associated with amber processing and local production of small amber beads – the Final La Tène oppidum of Staré Hradisko (Čižmářová 1996).

The discovery of the Němčice amber workshop was essentially accidental and beyond the scope of the originally planned excavations. When a small part of feature 514 extending below the southern profile of area 1 was documented during the excavation of the glass workshop in Němčice in 2021 (for more detail, see Čižmář et al. 2024), there was no longer space for its complete investigation on account of time constraints. As such, no one was aware that the investigation was interrupted literally on the verge of a major discovery. The following year, the decision was finally made to return to area 1 and complete the full survey of the sunken hut visible on the geophysical survey plan. The discovery that this was a place where amber was processed in the past was quite surprising, if only because previous surface prospecting and research had recorded very few amber finds. This situation changed in 2022, as the excavation of feature 514 suddenly yielded a large amount of amber raw material, semi-finished and failed beads, and finished products, leaving no doubt about the local operation of an amber workshop.

With an almost square ground plan with rounded corners and a flat, even bottom measuring approximately 4.1×3.6 m, the sunken hut was relatively segmented for its size (Fig. 9). The compacted floor layer was located at a depth of 0.7 m and contained large numbers of amber fragments and dust. Postholes for anchoring the supporting structure of the hut were traced along the E-W axis. Another posthole (feature 518) was found on the south side of the feature in its immediate vicinity. The internal division of the space is evidenced by a continuous series of small stake holes with a diameter 3–7 cm arranged at right angles in the approximate centre of the hut in sectors S2 and S3 (Fig. 10C). A (storage/waste?) pit of an unclear purpose was dug into the eastern part of the feature (S4), but based on the inventory and the nature of the fill, it appears to have been contemporary with the amber workshop. The excavation took place gradually in individual sectors (S1–S4) and within them in mechanical layers of ca 20 cm. A soil sample was taken from each sector and layer for wet-sieving, as a result of which even very small fragments of amber were captured.

The inventory of feature 514⁴ recorded parts of two iron fibulae of Middle La Tène construction, with one or more balls dividing the bow. The first has a right-angled bow with a small ball at the point where the foot is connected, but the winding and catch are broken off (Fig. 11: 3). It can be assigned to R. Gebhard's group 13, which occurs mainly in phase LT C1 with a possible overlap into LT C2 (Gebhard 1991, 80). Preserved from the second fibula with a low wire body is part of the bow with a knot and winding of 3 + 3 coils and an external spring cord (Fig. 11: 2). According to Gebhard's typology, it can perhaps be assigned to group 17, which is more broadly dated to phase LT C2 (Gebhard 1991, 81). An older variant of the gold $\frac{1}{8}$ stater of the Athena Alkidemos type dated to phase LT C1 is also important for the chronological classification of the hut (Fig. 11: 1; Kolníková 2012, 16, Abb. 5: 41; 83: 41; Smělý 2017, Fig. 4: 1). Other metal objects include a part of an iron linch pin with an upper part in the form of a crescent with a hole (Fig. 11: 6), whose dating falls within the broader period from LT C1 to LT D1 (Jacobi 1974, 216–221, Abb. 53; Mírová 2019, 97). Other fragments of artefacts such as part of the winding of a fibula, an iron chain, a bronze finger-ring (Fig. 11: 4), a simple bronze wire bracelet (Fig. 11: 5) and small bronze chain links are not chronologically significant. In addition to glass beads, the fill of the amber workshop contained four fragments of glass bracelets, two belonging to group 8b with the beginning of their occurrence at the turn of LT C1a/b and continuing into the Final La Tène period (Fig. 11: 9, 12; Venclová 2016, 49), the others to groups 11a and 11d, whose heyday again falls into LT C1b – LT C2 with an overlap into LT D1 (Fig. 11: 10, 11; Venclová 2016, 50–51, Fig. 80). The chemical composition of the analysed samples from feature 514 also confirms the presence of both older Egyptian and slightly later Levantine glass (Rolland 2025).

In the pottery assemblage (Fig. 12), it is only possible to chronologically classify the part of the situla with stamps in the shape of an inverted C on the shoulder (Fig. 12: 9). This type of decoration is dated to LT B – LT C1. Overall, we can therefore lean towards dating the feature to the transition from LT C1b to LT C2.

The amber assemblage consists primarily of fragments of raw material, with small fragments up to 1 cm in length, small flakes and amber dust/crushed pieces prevailing; a smaller number of medium-sized pieces reach a length of ca 3–5 cm. A significant share was made up of dozens of semi-finished products and small failed beads. Moreover, a number of completely or fragmentarily preserved final products were found, including beads, spacers and a ring, while ring beads are completely absent (Fig. 13; 14). Considering the laboratory analysis of amber artefacts and larger pieces of raw material, it is not statistically relevant to evaluate the total weight of amber obtained from the excavation of feature 514, but it was well under one kilogram. Beyond the standard procedure applied to other features, where two bags were collected – ca 20 l per sector and layer, additional samples were added from the floor and places with the greatest concentration of finds. In addition, the amber began to disintegrate very quickly into fine dust, which was then difficult to separate from the soil. The identification of amber workshops in the Iron Age for the wider European territory is currently being addressed in a study conducted by a team of authors (Golec Mírová et al. in print), where the basic parameters and stages of processing the raw material into the final product using cutting/breaking, scraping, grinding, boring and polishing are determined.

Fig. 10. Němčice. Photos from the excavation of feature 514. Photo by I. Čižmář.

Obr. 10. Němčice. Fotografie z exkavace objektu 514.. Foto I. Čižmář.

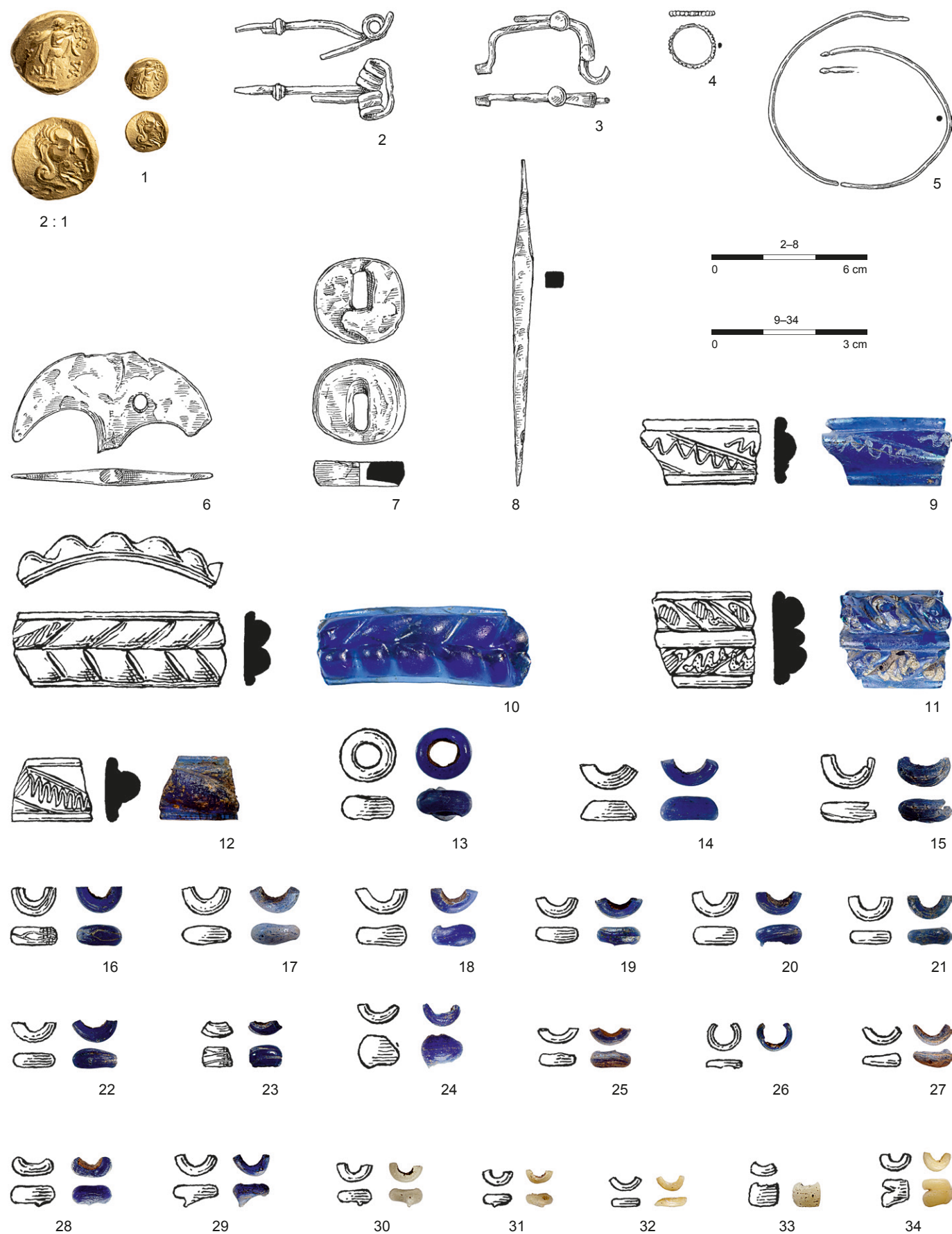

Fig. 11. Némčice. Selection of small finds from feature 514. Photo by ABALON s. r. o., H. Čižmářová, drawing by A. Krechlerová.

Obr. 11. Némčice. Výběr drobných nálezů z objektu 514. Foto ABALON s. r. o., H. Čižmářová, kresba A. Krechlerová.

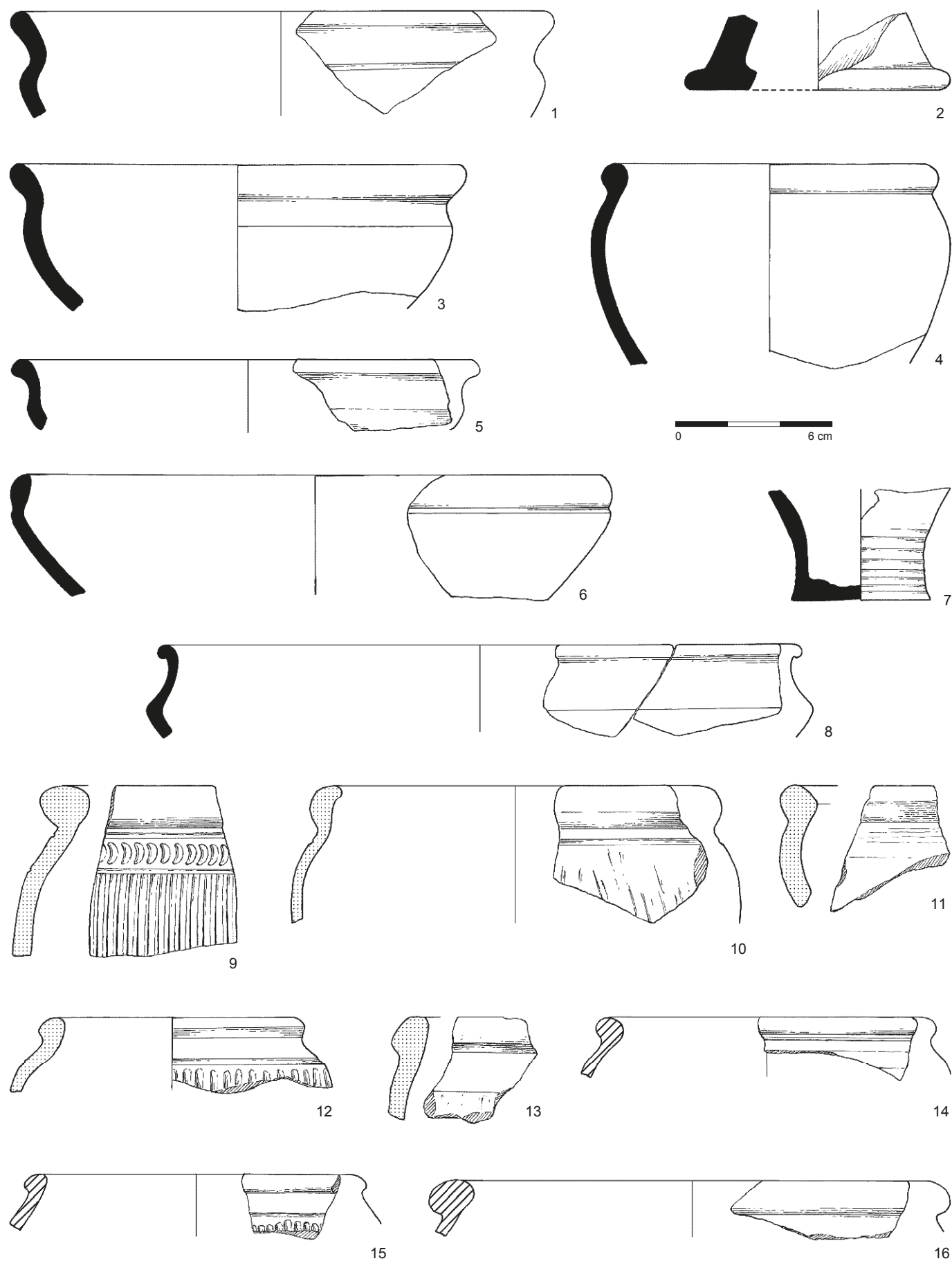

Fig. 12. Němčice. Selection of ceramics from feature 514. Drawing by A. Krechlerová.

Obr. 12. Němčice. Výběr keramiky z objektu 514. Kresba A. Krechlerová.

Fig. 13. Némčice. Selection of amber ornaments from feature 514. Photo by J. Čága.

Obr. 13. Némčice. Výběr jantarových ozdob z objektu 514. Foto J. Čága.

Fig. 14. Némčice. Semi-finished amber beads and raw material from object 514. Photo by J. Čága.

Obr. 14. Némčice. Polotovary jantarových korálků a surovina z objektu 514. Foto J. Čága.

Larger beads, spacers, rings

Beads of smaller dimensions (up to 10 mm in diameter) predominate the collection of amber artefacts from feature 514 from Némčice. In addition to these, we find several turned discoid beads with a low cylindrical body, often with a ring around the hole, whose diameter most often ranges from about 10 to 20 mm; the largest specimen from the entire assemblage has a diameter of 30 mm (Fig. 15: 5). The side walls can be slightly arched or conical, around the hole the beads are smooth or have a slightly raised ring of varying widths on one/both sides. One artefact of this type was also found in feature 503 (Čižmář et al. 2024, obr. 7: 1).

Essentially the same shapes are also associated with spacers, i.e. beads with multiple (usually two) perforations with a diameter of ca 1.5–3 mm drilled perpendicular to the central hole in the area between this hole and the side wall (Fig. 15: 33, 34; 16: 1–3). Fragments of eight pieces of discoid spacers were identified in feature 514, and another fragment comes from feature 510 (Fig. 15: 7; Čižmář et al. 2024, obr. 21: 5). Three similar specimens of different sizes were discovered, together with beads of blue glass and amber, in feature 13 dated to LT C1b – LT C2 in area 17 in Samborowice (Racibórz County, Poland) and perhaps formed part of a single necklace (Dulęba, Markiewicz 2023, 332; Dulęba,

Soida 2023, 504, 518, Fig. 7: 36–49; 14: 2–14; 15). Two fragments of simple double-perforated blocks, such as those known from Jiřkovice (Brno-Country District), also come from Samborowice, and the inventory from Haselbach contains one atypically profiled artefact and perhaps a fragment of a discoid (?) divider or bead (Trebsche, Fichtl 2016, Abb. 25; Dulęba, Soida 2023, Fig. 14: 5, 6), though these were not recorded in Némčice.

Discoid spacers, finds of which are not especially numerous in the La Tène culture, are commonly dated to phase LT C2 (Čižmář 1994, 604; Danielisová 2010, 100; Dulęba, Soida 2023, 506), although some grave units with which the aforementioned authors worked do not rule out their origin already by the end of phase LT C1. In addition to an amber divider, grave 37 from the Manching-Steinbichl burial ground and grave 109 from Dürrnberg contained bronze chain belts of the Gk-J-AXb type dated by J. Bujna to phase LT C1b (Bujna 2011, tab. 62, obr. 60), and the represented types of glass bracelets of group 6a/2 also have their origin in the same phase, though the main occurrence is tied to a later period (Venclová 2016, Fig. 50). Moreover, the presence of Mötschwil fibulae together with spacers in graves does not necessarily mean dating the units to phase LT C2, e.g. fibulae from graves 37 and 39 from the Manching-Steinbichl site represent a relatively narrow, subtle variant of Mötschwil fibulae based on older wire fibulae of a connected construction and may thus be characteristic of phase LT C2 at the very beginning of their production (for more on the origins and dating of Mötschwil fibulae, Marton 2004). The use of the Jiřkovice grave to determine a more precise chronological position of the discoid spacers is also problematic, since the end of the period of flat burial grounds in Moravia is generally understood to not exceed phase LT C1, and based on the inventory consisting only of monochrome glass beads and amber artefacts, a possible shift in dating to phase LT C2 cannot be supported. Other turned spacers from Bohemia are recorded as one artefact from the oppidum of Česká Lhota (Chrudim District; Danielisová 2010, 100, tab. 3: 12) and one from the Final La Tène settlement in Dolní Břežany (Prague-West District). At the second of these locations, this amber artefact is used as support for dating the entire ceramic assemblage; however, M. Čižmář still suggests some caution in dating due to the possible superposition of artefacts (Čižmář 1994, 604, obr. 2: 2). One artefact was also to have been part of a grave unit found as early as 1865 in Dühren (Baden-Württemberg, Germany; Polenz 1982, 60, Abb. 4: 18). With regard to the dating of feature 514 from Némčice, the beginning of production of La Tène turned spacers can be considered as early as phase LT C1b and continuing in phase LT C2.

The only specimen is a fragment of an apparently turned discoid ring with a diameter of about 20 mm with straight walls, slightly rounded at the opening (Fig. 15: 31). The category of rings is known mainly from graves (see above); one artefact was published from the settlement environment of Samborowice, probably forming part of a necklace (Dulęba, Soida 2023, 502, 518, Fig. 9: 11) and another, e.g. from Haselbach in Lower Austria (Trebsche, Fichtl 2018, 81, Fig. 7).

Small beads and evidence of their production

The craftsman's first step was undoubtedly the selection of a suitable piece of raw amber, from which any crust was removed before being worked. The reconstruction of the operation chain with amber based on experiment was recently described by M. Dienstpieper (Hansen et al. 2024; Golec Mírová et al. in print). However, the surface of the lumps of raw amber from Némčice was in most cases so weathered that it was not possible to subject them to use-wear examination, and prisms with four to eight faces

Fig. 15. Némčice. Selection of amber finds from area 1. 1 – Feature 505; 2–4 – feature 503; 5–8 – feature 510; 9–11, 15–35 – feature 514; 12–14 – topsoil upon feature 514. Photo by H. Čižmářová, drawing by A. Krechlerová.

Obr. 15. Némčice. Výběr jantaru z výzkumu plochy 1. 1 – objekt 505; 2–4 – objekt 503; 5–8 – objekt 510; 9–11, 15–35 – objekt 514; 12–14 – ornice nad objektem 514. Foto H. Čižmářová, kresba A. Krechlerová.

Fig. 16. Némčice. Selection of amber finds from feature 514 (1–74) and 522 (75–76). Photo by H. Čižmářová, drawing by A. Krechlerová.

Obr. 16. Némčice. Výběr jantaru z objektu 514 (1–74) and 522 (75–76). Foto H. Čižmářová, kresba A. Krechlerová.

without perforation can be considered evidence of the roughest phase after primary processing (Fig. 16: 11, 12). This stage of production is also documented from the workshops at the Staré Hradisko oppidum (Čižmářová 1996, Abb. 2: 2–5). The next step was to drill a central hole, or semi-finished products on which the facets had already been removed from the walls were perforated. Given that most cracked beads (most often preserved halves) with an already formed hole have imperfectly worked walls, it can be assumed that the procedure mentioned first may have been more common. There are also finds of semi-finished beads of higher and lower forms with smoothed edges in the upper and lower parts (removal of the edge – a rounded or oblique transition from the hole to the side walls), but still with faceted sides (Fig. 16: 36, 45). While some fragments from the Staré Hradisko oppidum also have unfinished holes, similar specimens were not recorded in Němčice (Čižmářová 1996, Abb. 2: 8–12).

The majority of the assemblage consists of amber beads with a diameter of 5–7 mm, but it is uncertain whether the predominant cylindrical (sometimes with slightly conical walls) shape with smooth side walls and a flat surface around the hole could have been intended as definitive or whether the individual pieces were to be further worked and rounded at the top and bottom edges.

Several very small round to spherical beads with a diameter of ca 5 mm were captured (inv. No. 351739, 740, 741, 351880/1, 351874, 351860), and an ovoid bead (Fig. 16: 27) and four artefacts with a profiled side wall are represented (Fig. 16: 7, 9, 10, 56). Beads of a higher cylindrical shape with a body divided by a rounded rib(s) are relatively rare and only one such specimen is also recorded from the Staré Hradisko oppidum (Čižmářová 1996, Abb. 3: 1).

Feature 514 contained a minimum of completely preserved round beads similar in shape to the widely distributed glass specimens of type 117 (according to Venclová 1990; inv. No. 351830), which were popular in the La Tène period and have analogies, e.g. in Samborovice (Dulęba, Soida 2023, Fig. 9: 12–24). However, a number of small rounded fragments, including loaf-shaped pieces on which the intended shape cannot be distinguished from the patinated fracture, may have come from them (e.g. Fig. 16: 58, 62, 63, 67, 71). Another (completely preserved) round bead is recorded from area 1 (Fig. 15: 12).

The inventory from feature 514 included small barrel-shaped beads of a low variety, the width of which exceeds the height, the side walls are curved and the upper and lower parts around the hole are flat (Fig. 16: 16, 17, 19); another piece is also recorded from feature 510 (Fig. 15: 8). Furthermore, the assemblage contains small biconical beads with a more or less pronounced carination, the walls of which may fracture away from the hole or be smoothly rounded, thus transforming into a lenticular shape (Fig. 16: 34, 44, 46, 47).

5. Amber processing in the Central European context

In the Late Iron Age, the Central European territory was undoubtedly interwoven with a network of trade routes connecting not only the coasts of the Baltic and North seas with the Mediterranean, but also individual centres belonging to the La Tène cultural spheres with each other. It is difficult to comment on the organisation of long-distance trade solely on the basis of the distribution of goods and raw materials, and even when taking into account the geographical character of the landscape, it is sufficient only for formulating a rough idea of what occurred between the 4th and 1st century BC. The spectrum of amber use for the production of objects and jewellery, including artefacts that combined materials, is not as diverse for phases LT B1 – LT D1 as in the Hallstatt period. Amber artefacts and raw material occur over a wide area, but in relatively small quantities and at a limited number of sites (e.g. Dulęba, Markiewicz 2023, Fig. 3, 8, 9). If we compare the situation with another imported raw material – glass, about whose distribution we do not know much more, today thanks to various analytical methods we are aware of the approximate area of origin of the raw material and the final location of its archaeological discovery outside this source region. However, even here we do not learn more about the ties of merchants to the ruling social classes, the time requirements, the frequency of deliveries, the original volume and value of the transported goods, the conditions of passage through suitable natural corridors, possible obstacles (e.g. the political situation, river flooding), etc. (e.g. Rolland 2021a; 2021b), and glass jewellery is a relatively common occurrence in the material culture of the La Tène period, unlike amber.

For phases LT B1 – LT B2, we have not yet documented any specialised workshops for processing amber in Central Europe,

Site	Context	Period	Type of find
Bochoř 'Markrabina' (Přerov District)	Lowland settlement	LT C	Raw amber
Borotice 'Nad Dvorem' (Znojmo District)	Inhumation grave 13/IX	LT B1a	Small cylindrical bead
Bořitov 'Niva' (Blansko District)	Lowland settlement	LT B1–C1	Raw amber
Bořitov 'Písky' (Blansko District)	Lowland settlement, feature 1/83	LT C2–D1	Raw amber
Brno – Horní Heršpice 'Na Františku' (Brno-City District)	Cremation grave 4	LT B1b	Piece of barrel-shaped bead
Holasice (Brno-Country District)	Without context, disturbed grave (?)	LT ?	Ring
Holubice 'Dílce' (Vyškov District)	Inhumation grave 25	LT B2	Unspecified
Holubice 'Nivky' (Vyškov District)	Lowland settlement	LT C2–D1 ?	Barrel-shaped bead
Hustopeče 'Šibenky' (Břeclav District)	Inhumation grave K827	LT B2	Ring
Hustopeče 'Šibenky' (Břeclav District)	Inhumation grave K831	LT B2	Large flattened bead
Chvalčov 'Hostýn' (Kroměříž District)	Hilltop settlement	LT D1	Raw amber, piece of bead (?)
Jaroměřice n. R. 'V Ďamách' (Třebíč District)	Lowland settlement	LT D	Bead (pieces)

and we encounter it mainly in the form of jewellery in burial contexts (Dulęba, Markiewicz 2023, Fig. 12). The use of the Moravian Gate as a link between Upper Silesia and Lower Austria on one of the branches of the Amber Road is better illustrated by the emergence of central agglomerations such as Nowa Cerekwia (Głubczyce County), Němčice (Prostějov District), Roseldorf (Hollabrun District), as well as medium-sized sites such as Haselbach (Korneuburg District) and Samborowice (Racibórz County; Dulęba, Markiewicz 2023, 324–326; Golec Mírová et al. in print, Fig. 9–11); another option for a long-distance route from Moravia to Poland is through the Jeseníky Mountains (Martínek 2019, 66).

Hut 2 from Nowa Cerekwia is dated to phase LT C1, in which a semi-finished amber artefact with an unfinished hole was found, but this, together with amber beads from other features dated to the entire course of LT B2 – LT C2 does not make the site a certain place for the functioning of a local workshop, however probable it might be (Dulęba, Markiewicz 2023, 328, 332). A certain role in the distribution of raw materials and their processing was played by feature 8 (site 13) in Samborowice, which is dated to LT C1b – LT C2 (?) (more in Dulęba, Soida 2023, 501, Fig. 5; 7: 1–13) and the same chronological classification is associated with the famous hoard of raw amber weighing 1,300–1,500 kg from the Wrocław-Partynice site (Wrocław County; Dulęba, Markiewicz 2021). The amber workshop (feature 514) at Němčice is also dated to the end of phase LT C1, where raw amber and products made from it were also found in other features dated to LT C1b – LT C2 (Čižmář et al. 2024, 261).

At the end of the La Tène period, the only unambiguous site with evidence of amber processing in Moravia is represented by several features from the Staré Hradisko oppidum (Čižmářová 1996), while in Bohemia it is primarily the Stradonice oppidum (Rybová, Drda 1994, 117). Only a few fragments of beads, including one undrilled artefact, come from the Závist oppidum (Motyková et al. 1978, 285).

For the Final La Tène period, a workshop for the production of beads from fossilised resin from the Rochusmarkt – Vienna 3 site can be mentioned. Most of the beads were cylindrical in shape, similar to those from Němčice, but their dimensions were slightly larger and were mainly in the 10–17 mm range.

Archaeological excavation there has provided evidence of contacts with the Przeworsk culture, but the obtained amber should come from local sources located west of Vienna, not from the Baltics (Adler-Wölfl, Moser 2017, 22, 33–35, Abb. 7). Local and Przeworsk ceramics are also documented from Wangenheim in Thuringia (Gotha District), where amber beads and their semi-finished products are known (Nüsse 2011, Abb. 4; Dulęba, Markiewicz 2023, 333). A smaller amount of raw material together with beads was published from the Bavarian site of Berching-Pollanten (Neumarkt District; Schäfer 2010, 196–197). An iron pointed tool, perhaps related to the processing of amber, also came from this site (Schäfer 2010, Abb. 145), while a similar pointed object of a rectangular cross-section was also found in the fill of hut 514 from Němčice (Fig. 11: 8). Analogous iron and bronze artefacts of various lengths and cross-sections are also found at other sites and it is likely that they could have been widely used as an awl/digger/drill for working with wood, leather, bone or antler (e.g. Manching – Jacobi 1974, 54–55, Taf. 11–12; Klein Gleichberg – Spehr 2021, Abb. 38–42). The likelihood of working with more than one type of material at the same site in the case of amber processing is also supported by the fact that relatively common tools such as knives, points and files could have been used for it. An experiment suggests that polishing could have been performed using wet slate and leather (Hansen et al. 2024).

6. Conclusion

The amount of raw amber and products derived from it in Moravia (Tab. 1) during the La Tène period also corresponds to its presence in other Central European regions (e.g. Dulęba, Markiewicz 2023). Compared to the hoard in Wrocław-Partynice, the volume of amber recovered at most of the mentioned La Tène sites is rather marginal and larger pieces of raw material are rarely found. The product range also includes mainly small beads, pendants in the form of rings are found more often on their own and massive ring beads appear only exceptionally (e.g. Božič 1998, 146–148; Hlava 2015, 274). It is assumed that smaller pieces of raw amber may have been released for local processing at more significant settlements lining existing trade routes (in the form of customs/taxes/exchange/purchase by local residents), while the highest quality and largest pieces were

References	Notes	Inv. No.	Stored in
Pospíšilová 2024, 219	Feature 54A	15/2023-168-20	ACO
Čižmářová, Stuchlík 2014, 479, obr. 9; Dulęba, Markiewicz 2023, 329	Necklace made of bronze wire, glass, sapropelite and amber beads; amber not preserved	00765-26/8	ARÚB
Hlava 1999, 167, 169; Čižmář 2003, 99; Dulęba, Markiewicz 2023, 332		A 540	MRB
Hlava 1999, 167; Čižmář 2003, 98; Dulęba, Markiewicz 2023, 329		Without inv. No.	MZM
Meduna 1970b, 226–227, obr. 4: 5; Čižmářová 2011, 81, tab. 5: 8; Dulęba, Markiewicz 2023, 329	Necklace, beads and pendants made of glass, amber, red coral; amber not preserved	156974	MZM
Skutil 1940, 356; Čižmář 1997, 35, 38, Abb. 1: 8; Dulęba, Markiewicz 2023, 329	Loaf-shaped ring, Ø 31 mm	Without inv. No.	MZM
Čižmářová 2009, 65–66; Dulęba, Markiewicz 2023, 329	Weathered amber in chest area; not preserved	Without inv. No.	MZM
Procházka 1937, 73; Šimek 1958, 155; Čižmářová 2004, 180; Dulęba, Markiewicz 2023, 332	Not found	Without inv. No.	MZM ?
Čižmářová 2019, 147–148, tab. 7: 13; Dulęba, Markiewicz 2023, 329	Bronze chain, necklace area	174719	MZM
Čižmářová 2019, 147–149, tab. 9: 8; Dulęba, Markiewicz 2023, 329		174728	MZM
Čižmář 1997, 41, Abb. 5; Dulęba, Markiewicz 2023, 332	Cleaning the area, year 1988	Without inv. No.	MZM
Ludikovský 1963, 60, Taf. XVII: 10; Meduna 1980, 106; Čižmář 1997, 41 Abb. 1: 3; Dulęba, Markiewicz 2023, 332	Not found	63802	MZM

Site	Context	Period	Type of find
Jičina 'Požaha' (Nový Jičín District)	Hilltop settlement	LT C2–D1	Beads (2 pcs)
Jiříkovice 'Čtvrté pod dráhou' (Brno-Country District)	Cremation grave 8	LT C1?	Spacers
Klenovice na Hané 'Noviny' (Prostějov District)	Lowland settlement	LT B–D	Raw amber, bead
Malé Hradisko 'Staré Hradisko' (Prostějov District)	Oppidum	LT C2–D1	Workshop – raw amber, evidence of production, beads, ring bead
Němčice nad Hanou / Víceměřice 'Zadní dlátka', 'Kratiny' (Prostějov District)	Central agglomeration	LT C1b–C2	Workshop – raw amber, evidence of production, beads, ring, spacers
Ohrozim (Prostějov District)	Lowland settlement	LT C2–D1	Bead
Olomouc-Nemilany Bylinková Street (Olomouc District)	Lowland settlement	LT B–C	Ring bead
Otrokovice 'Chmelín' (Zlín District)	Lowland settlement	LT C2	Raw amber
Pavlov 'Horní pole' (Břeclav District)	Inhumation grave 564	LT B2a	Ring bead
Přítluky 'Obecní pastviny' (Břeclav District)	Cremation grave 1/1953	LT B1b	Bead
Ptení 'Pražský žlíbek' (Prostějov District)	Hoard of amulets	LT D1	Ring beads
Rousínov Slavkovská Street (Vyškov District)	Inhumation grave 809	LT C1	Beads
Šlapanice 'Široká pole' (Brno-Country District)	Inhumation grave 1/1934	LT B2b	Ring

Note: extensive collection has not yet been processed, due to the large number of specimens no inv. numbers are given.

Grey color = grave or probably grave finds.

Abbreviations:

ACO	Archaeological Centre Olomouc
ARÚB	Institute of Archaeology, Czech Academy of Sciences, Brno
MGP	Museum and Gallery in Prostějov
MJMZ	Museum of South East Moravia in Zlín
MRB	Museum of the Boskovice Region
MZM	Moravian Museum
NMW	National Museum Vienna
ÚAPP Brno	Institute of Archaeological Heritage Brno

Tab. 1. List of sites with amber finds from Moravia.

Tab. 1. Seznam lokalit s nálezem jantarů z Moravy.

intended for direct transport to the Mediterranean regions, primarily northern Italy, where they were further processed into final, often highly artistically rendered objects (Chytráček et al. 2017, 176; Golec Mírová et al. in print).

The discovery of an amber workshop dating back to the heyday of the Němčice agglomeration fits into the idea of Němčice as an important supra-regional centre that primarily fulfilled a commercial and production function and played an important role in the settlement structure of the Central European La Tène period. The production of amber beads joined other already documented branches of specialised production, including the minting of gold and silver coins, bronze metallurgy, blacksmithing, and secondary glass processing. Given the size of the site (over 36 ha) compared to the relatively small area investigated thus far, the existence of other production areas where amber, among other things, could have occasionally figured, is not ruled out (and is in fact likely). If we compare the situation with the Staré Hradisko oppidum, it was only through many years of systematic research that we were able to discover the production of amber beads in various parts of the oppidum area (Čižmářová 1996).

Taking into account the absence of graves corresponding to the peak of the Němčice agglomeration and thus the limited possibility of reconstructing the stratification of local society based on the furnishings of buried individuals, it is not possible to determine with certainty the end consumer of locally produced amber ornaments. These could have been both local and foreign members of the elite, or even representatives from the ranks of wealthy merchants. In Němčice, mainly small fragments of raw amber and small beads, including their semi-finished products,

were found, but there are also larger turned artefacts. However, we do not yet have any evidence that the products manufactured here were used to continue long-distance trade.

For now, we can only surely say that production (not only of amber) was controlled by the elites and concentrated mainly in central sites. Unfortunately, there is so little Moravian amber (even in grave contexts) that we cannot say for certain whether it was used exclusively by the elites or was also available to the lower classes of society. We can observe this better in the case of glass, for example, where it is assumed that jewellery was also accessible to the lower social classes (Čižmářová 2022, 225–228). In the case of amber from La Tène period, however, we still have such a small sample that more comprehensive conclusions can only be drawn in the form of imprecise hypotheses.

The possibility of short-term amber processing along trade routes, especially in places with documented Mediterranean imports or their imitations, was already pointed out by M. Chytráček for the Early Iron Age (Chytráček et al. 2017, 195). However, compared to other categories of jewellery and costume accessories, be they predominantly metal or glass, amber is not greatly reflected in the material culture of the La Tène period, and the relatively small number of finds from this period in the Baltic region is also noteworthy (Duleba, Markiewicz 2023, 318, 320). Whether amber jewellery in Němčice was a highly coveted type of good that was regularly produced there or was considered merely an enhancement (with an uncertain awareness of certain magical effects) and a pleasant 'tax' from the location of the site as part of a supraregional distribution chain remains an unresolved question.

References	Notes	Inv. No.	Stored in
Čižmář 1985, 38; 1996, 177, Fig. 3: 2–3; Dulęba, Markiewicz 2023, 332	One piece not found, Púchov culture	Pa 12/2002, 258/87, 288/83	MZM
Kos et al. 2020, 197	Probably necklace made of glass beads and amber	1062/19–36/1	ÚAPP Brno
Šiška 1995, 248, obr. 5: 4	MGP, inv. No. 97532 (peace of bead), 97533–97534 (peaces od raw amber)		
Čižmářová 1996; Dulęba, Markiewicz 2023, 332	finds from excavations of J. Böhm, J. Meduna and M. Čižmář	See note below	MZM, MRB, MGP
Dulęba, Markiewicz 2023, 332		Pa 40/2022, 41/2022	MZM
Čižmář 2015, 445, obr. 5: 5; Dulęba, Markiewicz 2023, 332		Pa 179/96	MZM
Hrbáčková 2019, 49, obr. 7, tab. XVIII: 4		05/2012-122-596	ACO
Parma 2007, 333–334, 340		75/05-1681/129	MJMZ
Čižmář 1997, 35, 37, Abb. 1: 7; Čižmářová 2019, 187, tab. 29: 6; Dulęba, Markiewicz 2023, 329	chest area, MZM, inv. No. 174470		
Ludikovský 1962, 78, obr. 4; Čižmář 1997, 37, Abb. 1: 2; Čižmářová 2019, 197, tab. 33: 10; Dulęba, Markiewicz 2023, 329	necklace, beads and pendants made of glass and amber	156980	MZM
Meduna 1996, 101–110, obr. 2: 3, 6–11; Hlava 2015, 247–290; Dulęba, Markiewicz 2023, 332		66205–66206 (MZM)	MZM, NM, NMW
Not published	probably necklace, glass and amber beads	A 119751	ÚAPP Brno
Čižmářová 2019, 156, tab. 53: 2–3; Dulęba, Markiewicz 2023, 329	bronze chain, necklace area	179480	MZM

CRedit authorship contribution statement

Hana Čižmářová: Writing – original draft, Methodology, Investigation, Visualization, Formal analysis.

Ivan Čižmář: Writing – review & editing, Investigation, Supervision, Visualization, Validation, Formal analysis.

Acknowledgements

This work was supported by the Czech Science Foundation project GA21-24234S ‘Central agglomeration Němčice nad Hanou. Interdisciplinary research of the key site of La Tène period in Moravia’.

Notes

- For an analysis of Moravian amber, see Korn 2022; Kučera 2025.
- Unpublished find deposited in the Moravian Museum, inv. No. 172825.
- The collection of finds from the Jičina ‘Požaha’ site includes a larger biconical ring-bead held by the Moravian Museum, which does not match the objects depicted in the publication of M. Čižmář (1985) or with the documentation in the find reports. The bead found in 1987 should have a ‘loaf’ shape and a diameter of 10 mm and therefore does not match the specimen described above.
- For a detailed catalogue of finds, see Čižmář, Čižmářová (eds.) 2025.

References

- Adler-Wölfl, K., Mosser, M. 2015: Archäologie am Rochusmarkt – Die Grabungen in Wien 3, Rasumofskygasse 29–31. *Fundort Wien. Berichte zur Archäologie* 18/2015, 4–48. Available also from: https://stadtarchaeologie.at/wp-content/uploads/2020/03/FWien_18-2015_Gesamtband.pdf.
- Bammer, A., Muss, U. 2017: *Bernstein für die Göttin. Die Funde der Jahre 1987–1994 aus dem Artemision von Ephesos*. Anodos. Supplementum 6. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave.
- Beck, C. W. 1986: Spectroscopic Investigations of Amber. *Applied Spectroscopy Reviews* 22(1), 57–110. DOI: 10.1080/05704928608060438.
- Beck, C. W., Bouzek, J. (eds.) 1993: *Amber in archaeology. Proceedings of the Second International Conference on Amber in Archaeology*. Liblice 1990. Prague: Institute of Archaeology, Czech Academy of Sciences.
- Beck, C. W., Greenlie, J., Diamond, M. P., Macchiarulo, A. M., Hannenberg, A. A., Hauck, M. S. 1978: The Chemical Identification of Baltic Amber at the Celtic Oppidum Staré Hradisko in Moravia. *Journal of Archaeological Science* 5(4), 343–354. DOI: 10.1016/0305-4403(78)90053-5.
- Beck, C. W., Wilbur, E., Meret, S. 1964: Infra-Red Spectra and the Origin of Amber. *Nature* 201, 256–257.
- Bolina, P., Martínek, J., Cílek, V., Šlézar, P. 2022: *Jantarová stezka*. Praha: Academia.
- Božič, D. 1998: Neues über die Kontakte längs der Bernsteinstraße während der Spätlatènezeit. *Arheološki vestnik* 49, 141–156. Available also from: <https://ojs.zrc-sazu.si/av/article/view/8855>.
- Bujna, J. 2011: *Opasky ženského odevu z doby laténskej*. Humanitnovedné štúdie. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Bukowski, Z. 2002: *Znaleziska bursztynu w zespolach z wczesnej epoki zelaza z dorzecza Odry oraz Wisly*. Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk.
- Caldararo, N., Hirschbein, J., Palmer, P., Shepard, H. 2013: The Analysis, Identification and Treatment of an Amber Artifact. *Archeomatica* 4(2), 46–49. DOI: 10.48258/arc.v4i2.192. Available also from: <https://ojs.mediageo.it/index.php/archeomatica/article/view/192>.
- Causey, F. 2019: *Ancient carved ambers in the J. Paul Getty Museum*. Los Angeles: Getty Publications. Available also from: <https://www.getty.edu/publications/ambers/>.
- Chytráček, M., Golec, M., Chvojka, O., Metlička, M., Michálek, J., Novotná, M., Frolíková, D. 2017: Jantar starší doby železné a průběh jantarové stezky ve střední Evropě. *Památky archeologické* CVIII, 121–256. Available also from: <https://lurl.cz/rJLbD>.
- Čižmář, I. 2015: Pozdně laténská chata z Ohrozimi, okr. Prostějov. *Archeologické rozhledy* LXVII(3), 438–463. Available also from: <https://lurl.cz/wJUOf>.
- Čižmář, I., Čižmářová, H. (eds.) 2025: *Němčice. Excavations in 2021–2022*. Brno: Moravské zemské museum.
- Čižmář, I., Čižmářová, H., Čižmářová, J., Goláňová, P., Hlava, M., Jarůšková, Z., Koucká, A., Ženožičková, I. 2018: *Hradiště nad Okluky a jeho objevitelé. Keltské oppidum Staré Hradisko a sbírka muzea v Boskovicích / The hillfort above Okluky and its discoverers. The Celtic oppidum of Staré Hradisko and the collection of the Boskovice Museum*. Boskovice: Muzeum regionu Boskovicka.

- Čižmář, I., Čižmářová, H., Hajnalová, M., Hons, D., Kučera, L., Lisá, L., Militký, J., Ostrá, I., Popelka, M., Rolland, J., Roblíčková, M. 2024: Némčice. Výsledky terénního výzkumu v roce 2021 a nejstarší sklářská dílna v zaalpské Evropě. *Památky archeologické* CXV, 241–314. DOI: 10.35686/PA2024.6. Available also from: <https://pamatkyarcheologicke.cz/pa2024-6.html>.
- Čižmář, M. 1985: Výzkum púchovského hradiště “Požaha”, obec Jičina (okr. Nový Jičín). *Přehled výzkumů* 1983, 38–39, obr. 31, tab. 11. Available also from: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_28_1983.pdf.
- Čižmář, M. 1994: Pozdně laténské sídliště v Dolních Břežanech (okr. Praha-západ). *Archeologické rozhledy* XLVI(4), 594–606. Available also from: <https://lurl.cz/UJUOV>.
- Čižmář, M. 1996: Die Stellung der Púchov-Kultur auf dem Gebiet der Mährischen Pforte. In: Z. Woźniak (Red.): *Kontakte längs der Bernsteinstraße (zwischen Caput Adriæ und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt. Materialien des Symposiums, Kraków 26.-29. April 1995*. Kraków: Muzeum Archeologiczne, 173–182.
- Čižmář, M. 1997: Zum Vorkommen von Bernstein in der Latène- und Römerzeit in Mähren. In: J. Čižmářová, Z. Měchurová (eds.): *Peregrinatio Gothica – Janatárová Stezka*. Acta Musei Moraviae. Scientiae sociales 82. Supplementum. Brno: Moravské zemské muzeum, 35–44.
- Čižmář, M. 2003: *Laténské sídliště v Bořitově / Latènezeitliche Siedlung in Bořitov*. Pravěk. Supplementum 10. Brno: Ústav archeologické památkové péče Brno. Available also from: <https://lurl.cz/fJfMK>.
- Čižmář, M., Vorlíčková, D. 1983: *Jičina, okr. Nový Jičín*. Manuscript of the excavation report, M-TX-199000316 [Accessed 2025-06-19]. Stored in: Archive of the Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences, Brno. DOI: 10.60585/M-TX-199000316. Available also from: Digital Archive of the AMCR <https://doi.org/10.60585/M-TX-199000316>.
- Čižmář, M., Vorlíčková, D. 1987: *Jičina, okr. Nový Jičín*. Manuscript of the excavation report, M-TX-199000328 [Accessed 2025-06-19]. Stored in: Archive of the Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences, Brno. DOI: 10.60585/M-TX-199000328. Available also from: Digital Archive of the AMCR <https://doi.org/10.60585/M-TX-199000328>.
- Čižmářová, H. 2022: *La Tène glass ornaments in Moravia / Skleněné šperky doby laténské na Moravě*. Brno: Moravian Museum.
- Čižmářová, H., Čižmářová, J. 2023: *Némčice. Small Finds from Surface Surveys in 2000–2012 / Némčice. Drobné nálezy z povrchových sběrů v letech 2000–2012*. Brno: Moravian Museum.
- Čižmářová, J. 1996: Bernstein auf dem keltischen Oppidum Staré Hradisko in Mähren. *Arheološki vestnik* 47, 173–182. Available also from: <https://ojs.zrc-sazu.si/av/article/view/8915>.
- Čižmářová, J. 2004: *Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri. Available also from: <https://lurl.cz/j1q7U>.
- Čižmářová, J. 2009: *Keltská pohřebiště z Holubic a Křenovic*. Pravěk. Supplementum 19. Brno: Ústav archeologické památkové péče Brno.
- Čižmářová, J. 2011: *Keltská pohřebiště na Moravě, okresy Brno-město a Brno-venkov / Keltische Gräberfelder in Mähren. Bezirke Brno-město und Brno-venkov*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Čižmářová, J. 2019: *Keltská pohřebiště na Moravě, okresy Břeclav a Znojmo / Keltische Gräberfelder in Mähren. Bezirke Břeclav und Znojmo*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Čižmářová, J., Stuchlík, S. 2014: Laténské pohřebiště v Boroticích (okr. Znojmo). In: J. Čižmářová et al. (eds.): *Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno: Moravské zemské muzeum, 471–486.
- Czajkowski, M. J. 2009: Amber from the Baltic. *Mercian Geologist* 17(2), 86–92. Available also from: https://www.emgs.org.uk/uploads/1/4/9/1/149143154/mg17_2_2009_086_czajkowski_amber_from_the_baltic_1.pdf.
- Czebreszuk, J. 2003: Amber on the Threshold of a World Career. In: C. W. Beck (ed.): *Amber in archaeology. Proceedings of the fourth international conference on amber in archaeology, Talsi 2001*. Riga: Institute of the History of Latvia Publishers, 164–179.
- Czebreszuk, J. 2011: *Bursztyn w kulturze mykénskiej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Danielisová, A. 2010: *Oppidum České Lhotice a jeho sídelní zázemí*. Archeologické studijní materiály 17. Praha, Pardubice: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., Východočeské muzeum v Pardubicích.
- Dulęba, P., Markiewicz, J. E. 2021: Breslau-Hartlieb revisited. New light cast on the amber deposits from the Pre-Roman Iron Age site of Wrocław-Partynice 1 (woj. dolnośląskie/PL). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 51(4), 517–545. DOI: 10.11588/ak.2021.4.93268. Available also from: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/ak/article/view/93268>.
- Dulęba, P., Markiewicz, J. E. 2023: The lords of the Amber Road. Amber storage, distribution and processing in the early Iron Age and the La Tène period. *Præhistorische Zeitschrift* 98(1), 310–337. DOI: 10.1515/pz-2022-2028.
- Dulęba, P., Soida, J. 2023: Amber Processing and Exchange at the La Tène Culture Settlement in Samborowice (Pow. Racibórz / PL). *Archäologisches Korrespondenzblatt* 53(4), 499–520. DOI: 10.11588/ak.2023.4.104074. Available also from: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/ak/article/view/104074>.
- Gebhard, R. 1991: *Die Fibeln aus dem Oppidum von Manching*. Die Ausgrabungen in Manching 14. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Golec Mírová, Z., Golec, M., Kučera, L., Chytráček, M., Hagemann, K., Mischka, D., Dienstpier, M., Martínek, J., Zemek, V., Přichystal, M., Čižmářová, H., Čižmář, I., Popelka, M., Lečbych, M., Fojtík, P., Parma, D., Sovová, K., Zeman, J., Tomešová, B., Dufek, J., Novák, R., Valentová, J., Hiltcher, T., Krausse, D., Hansen, L., Hoppe, T., Wendling, H., Trebsche, P., Praprotník, T., Potřebica, H., Perkič, D., Dizdar, M., Dmitrovič, K. in print: Amber workshops in Central Europe in the Early Iron Age. Technology, chemical analyses and amber roads. *Journal of Archaeological Sciences*.
- Guštin, M. 2020: “The Amber Route” during the Late Iron Age and Roman Imperial Periods, from the 5th century BC. In: T. L. Markey, L. Repanšek (eds.): *Revisiting Dispersions. Celtic and Germanic ca. 400 BC – ca. 400 AD. Proceedings of the International Interdisciplinary Conference held at Dolenjski muzej, Novo Mesto, Slovenia, October 12–14, 2018*. Journal of Indo-European Studies. Monograph 67. Washington DC: Institute for the Study of Man, 184–219.
- Hansen, L., Chytráček, M., Kučera, L., Hagemann, K., Mischka, D., Golec, M., Dienstpier, M., Golec Mírová, Z., Zemek, V., Krausse, D. 2024: Ältereisenzeitlicher Bernstein an der Heuneburg. Neue Erkenntnisse zur Herkunft des Bernsteinrohmaterials und seiner Verarbeitung. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 54(2), 199–220. DOI: 10.11588/ak.2024.2.108492. Available also from: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/ak/article/view/108492>.
- Harding, A. 1993: British amber spacer-plate necklaces and their relatives in gold and stone. In: C. W. Beck, J. Bouzek (eds.): *Amber in archaeology. Proceedings of the Second International Conference on Amber in Archaeology, Liblice 1990*. Praha: Prague: Institute of Archaeology, Czech Academy of Sciences, 53–58.
- Harding, A., Hughes-Brock, H., Beck, C. W. 1974: Amber in the Mycenaean World. *The Annual of the British School at Athens* 69, 145–172.
- Hlava, M. 1999: Laténská železářská pec v trati Niva u Bořitova (okr. Blansko). *Pravěk. Nová řada* 1998/8, 151–175. Available also from: <https://lurl.cz/FJfJsp>.

- Hlava, M. 2015:** Laténský depot z Ptení (okr. Prostějov): nová fakta. *Památky archeologické* CVI, 247–290. Available also from: <https://lurl.cz/S1EL3>.
- Hodson F. R. 1968:** *The La Tène Cemetery at Münsingen-Rain. Catalogue and Relative Chronology*. Acta Bernensia V. Bern: Verlag Stämpfli.
- Hrbáčková, N. 2019:** *Laténské sídliště Olomouc-Nemilany* [online]. Manuscript of the thesis. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. Katedra historie. Stored in: Theses.cz [Accessed 2025-06-19]. Available from: <https://theses.cz/id/yf9xon/>.
- Ivanova, S., Kuleff, I. 2009:** Archaeological Amber from the Late Bronze and Iron Ages from the Territory of Present Bulgaria. *Archaeologia Bulgarica* XIII(3), 23–46.
- Jacobi, G. 1974:** *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching*. Die Ausgrabungen in Manching 5. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Kolníková, E. 2012:** *Némčice. Ein Macht-, Industrie- und Handelszentrum der Latènezeit in Mähren und Siedlungen am ihren Rande. Kommentierter Fundkatalog. Münzen*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 43. Brno: Archeologický ústav AV ČR Brno, v. v. i. Available also from: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Nemcice_E_Kolnikova.pdf.
- Korn, F. 2022:** *Nálezy jantaru z doby laténské na Moravě* [online]. Manuscript of the thesis. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. Katedra historie. Stored in: Theses.cz [Accessed 2025-06-19]. Available from: <https://theses.cz/id/v41wxm/>.
- Kos, P., Kala, J., Přichystal, M., Vachútová, D., Parma, D. 2020:** Jiříkovice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 61(1), 197–198. Available also from: <https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Doba-zelezna.pdf>.
- Kraft, I., Ender, W., Wagner, G. 2020:** *Der Schmuckfund von Pratzschwitz. Eine keltische Prunkausstattung vom Elbübergang bei Pirna in Sachsen*. Dresden: Landesamt für Archäologie Sachsen.
- Krämer, W. 1985:** *Die Grabfunde von Manching und die latènezeitlichen Flachgräber in Südbayern*. Die Ausgrabungen in Manching 9. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Kučera, L. 2025:** Analysis of amber from Némčice. In: I. Čižmář, H. Čižmářová (eds.): *Némčice. Excavations in 2021–2022*. Brno: Moravské zemské museum.
- Ludíkovský, K. 1962:** Žárový laténský hrob v Přítlukách. *Památky archeologické* LIII(1), 77–86. Available also from: <https://lurl.cz/5JU5e>.
- Ludíkovský, K. 1963:** Keltické sídelní stavby v Jaroměřicích nad Rokytnou. *Sborník Archeologického ústavu ČSAV Brno* 2, 59–61, 120–121.
- Maran, J. 2013:** Bright as the sun. The appropriation of amber objects in Mycenaean Greece. In: H. P. Hahn, H. Weiss (eds.): *Mobility, Meaning and the Transformations of Things. Shifting contexts of material culture through time and space*. Oxford: Oxbow Books, 148–169. DOI: 10.2307/J.CTVH1DN08.14.
- Martínek, J. 2019:** *Jantarová stezka. Výsledky mapování jantarových stezek mezi Jadranem a Baltem z mladší doby železné a identifikace jejich terénních reliktů na Moravě metodou leteckého laserového skenování. Výstavní katalog*. Brno: Centrum dopravního výzkumu.
- Marton, A. 2004:** La fibule de type de Mötschwil. *Acta Archaeologica Academia Scientiarum Hungaricae* 55(3–4), 279–322. DOI: 10.1556/aarch.55.2004.3–4.3. Available also from: <https://akjournals.com/view/journals/072/55/3–4/article-p279.xml>.
- Meduna, J. 1970a:** Das keltische Oppidum Staré Hradisko in Mähren. *Germania* 48, 34–59.
- Meduna, J. 1970b:** Laténské sídliště v Brně-Horních-Heršpicích. *Památky archeologické* LXI, 225–234.
- Meduna, J. 1980:** *Die latènezeitlichen Siedlungen und Gräberfelder in Mähren (Katalog)*. Fontes Archaeologiae Moravicae XI. Brno: Archeologický ústav Československé akademie věd v Brně. Available also from: https://arub.cz/wp-content/uploads/2020/11/Die-Latenezeitlichen-Siedlungen_und-Graberfelder_in-Mahren.pdf.
- Meduna, J. 1996:** Das Depot von Ptení (Kr. Prostějov) und die Handelsbeziehungen Mährens während der Spätlatènezeit. In: Z. Woźniak (Red.): *Kontakte längs der Bernsteinstraße (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt. Materialien des Symposiums – Kraków 26.–29. April 1995* / Muzeum Archeologiczne w Krakowie. Warszawa: Muzeum Archeologiczne, 97–115.
- Mikulková, B. 2018:** Rousínov (k. ú. Rousínov u Vyškova, okr. Vyškov). *Přehled výzkumů* 59(1), 198. Available also from: https://www.arub.cz/prehled-vydanych-cisel/PV-59-1_doba_zelezna.pdf.
- Mírová, Z. 2019:** *The Horse in the Bronze and Iron Age in Moravia / Kůň v době bronzové a železné na Moravě*. Archaeologica Olomucensia III. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Moosleitner, F., Pauli, L., Penninger, E. 1974:** *Der Dürrnberg bei Hallein II. Katalog der Grabfunde aus der Hallstatt- und Latènezeit*. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 17. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Motyková, A., Drda, P., Rybová, A. 1978:** Metal, glass and amber objects from the acropolis of Závist. *Památky archeologické* LXIX(2), 259–343. Available also from: <https://lurl.cz/sJU5N>.
- Nüsse, H.-J. 2011:** Bernstein in Mitteleuropa. Apotropaion und Prestigeobjekt zwischen Latènezeit und frühen Mittelalter. *Eurasia Antiqua* 17, 233–250.
- Palavestra, A., Krstić, V. 2006:** *The Magic of Amber*. Archaeological monographies 18. Belgrade: National Museum.
- Parma, D. 2007:** Laténské sídliště Otrokovice “Chmelín”. *Pravěk. Nová řada* 2006/16, 325–358.
- Plesl, E., Beck, C. W. 1993:** Die Funde der Únětice-Kultur der älteren Bronzezeit mit Bernsteinperlen auf den Gräberfeldern Čejetičky “Choboty” I und III bei Mladá Boleslav (Böhmen). In: C. W. Beck, J. Bouzek (eds.): *Amber in archaeology. Proceedings of the Second International Conference on Amber in Archaeology, Liblice 1990*. Praha: Prague: Institute of Archaeology, Czech Academy of Sciences, 153–163.
- Polenz, H. 1982:** Münzen in latènezeitlichen Gräbern Mitteleuropas aus der Zeit zwischen 300 und 50 vor Christi Geburt. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 47, 27–222.
- Pospíšilová, E. 2024:** Bochoř (okr. Přerov). *Přehled výzkumů* 65(1), 219. Available also from: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-65_1_13.pdf.
- Procházka, A. 1937:** *Gallská kultura na Vyškovsku (La tène středomoravský)*. 1. Část archeologická. Vlastivědný sborník okresu vyškovského II. Soupis památek pravěkých a historických IV. Slavkov u Brna: Nákladem vlastním.
- Ramsl, P. 2011:** *Das latènezeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Flur Reinthal Süd, Niederösterreich. Studien zu Phänomenen der latènezeitlichen Kulturausprägungen*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 74. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Available also from: <https://lurl.cz/fJfj0>.
- Rolland, J. 2021a:** From one workshop to another, between material and gesture. Approaches to the circulation of glass-making raw materials and know-how in La Tène Europe (3rd-1st centuries BCE). *Annales de la Fondation Fyssen* 34, 126–148. Available also from: <https://shs.hal.science/halshs-03411472v1/document>.
- Rolland, J. 2021b:** *Le verre de l'Europe celtique. Approches archéométriques, technologiques et sociales d'un artisanat du prestige au second âge du fer*. Leiden: Sidestone Press.
- Rolland, J. 2025:** Analytical study of glass from Némčice and its Mediterranean supply networks. In: I. Čižmář, H. Čižmářová (eds.): *Némčice. Excavations in 2021–2022*. Brno: Moravské zemské museum.
- Rybová, A., Drda, P. 1994:** *Hradiště by Stradonice. Rebirth of a Celtic Oppidum*. Praha: Institute of Archaeology, Czech Academy of Sciences. Available also from: <https://lurl.cz/yJfjb>.

- Schäfer, A. 2010: *Die Kleinfunde der jüngerlatènezeitlichen Siedlung von Berching-Pollanten, Lkr. Neumarkt i. d. Oberpfalz*. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 24. Rahden/Westf.: Leidorf.
- Šimek, E. 1958: *Poslední Keltové na Moravě*. Spisy University v Brně, Filozofická fakulta 53. Brno: Universita v Brně s podporou Ministerstva školství a kultury.
- Šiška, D. 1995: Nové poznatky o keltském osídlení Prostějovska (1973–1993). *Pravěk. Nová řada* 1993/3, 239–261. Available also from: <https://url.cz/9JfdL>.
- Skutil, J. 1940: Rajhradský klášter a moravská archeologie. *Hlídky* LVII(12), 345–357.
- Smělý, T. 2017: One Authority – One Idea – One Order. The Monetary System of the Amber Road as Testimony of Greek Influence on Social and Economic Activities of central European Celts. *Studia hercynia* XXI(2), 40–80. Available also from: https://studiahercynia.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/79/2018/07/Tomas_Smely_40-80.pdf.
- Spehr, R. 2021: *Waffen, Werkzeuge und Geräte der Latènezeit und Mittelalters vom Kleinen Gleichberg*. Sonderveröffentlichungen des Thüringischen Landesamtes für Denkmalpflege und Archäologie 3. Langenweißbach: Verlag Beier & Beran, Archäologische Fachliteratur.
- Tisucká, M., Ohlidalová, M. 2013: *Luxus ze vzdálených zemí. Jantar doby bronzové ze sbírky Národního muzea*. Editio Monographica Musei Nationalis Pragae 18. Praha: Národní muzeum.
- Trebesch, P., Fichtl, S. 2016: Das keltische Siedlungszentrum von Haselbach. Die französisch-österreichischen Ausgrabungen 2015–2016. *Archäologie Österreichs* 27(2), 2–19.
- Trebesch, P., Fichtl, S. 2018: Im Zentrum der latènezeitlichen Siedlung von Haselbach – Ergebnisse der französisch-österreichischen Ausgrabungen 2017. In: F. Pieler, P. Trebesch (Hrsg.): *Beiträge zum Tag der Niederösterreichischen Landesarchäologie 2018*. Asparn/Zaya: Bösmüller Print Management GesmbH & Co. KG, 68–82.
- Venclová, N. 1990: *Prehistoric glass in Bohemia*. Praha: Archeologický ústav ČSAV, Praha.
- Venclová, N. 2016: *Němčice and Staré Hradisko. Iron Age glass and glass-working in Central Europe*. Praha: Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Resumé

Jantar představoval v protohistorickém období velmi oblíbenou komoditu, nicméně jeho využití se v průběhu času proměňovalo v závislosti na konkrétních společnostech. Prvním kulturním komplexem, skrze něhož se dostaly výrobky z jantaru ve velkém mimo oblast jeho výskytu, se stala v první polovině 3. tisíciletí př. Kr. kultura kulovitých amfor, do střední Evropy se jantar poprvé dostal ve druhé polovině 3. tisíciletí př. Kr. prostřednictvím distribuční sítě kultury zvoncovitých pohárů (Czebreszuk 2003, 177, Fig. 12; 2011, 36–44). Postupně se jantar objevuje také v archeologických situacích datovaných do doby bronzové, halštatské až časně laténské (např. Bukowski 2002; Tisucká, Ohlidalová 2013, 27–35; Chytráček et al. 2017).

Studie se zabývá nálezy jantarové suroviny a výrobků z ní v období LT B1 – LT D1. Pro starší až pozdní dobu laténskou máme ve střední Evropě oproti předchozím obdobím k dispozici málo nálezů. Z regionu střední Moravy však pocházejí pozdně laténské dílny z oppida Staré Hradisko (okr. Prostějov; Čižmářová 1996) a nově přibyla také jantarová dílna z předoppidálního horizontu z centrální aglomerace Némčice (Čižmář et al. 2024, 274). Soubor jantarových výrobků z Moravy zahrnuje prstencové korále, kroužky, korálky a rozdělovače. Závěsky ve smyslu předmětů s excentricky umístěným otvorem, ani materiálově kombinované artefakty zde prozatím nebyly doloženy. Deskripce tvarů (obr. 1) byla částečně inspirována typologií použitou M. Chytráčkem pro starší dobu železnou (Chytráček et al. 2017, 124–129).

Na plochých pohřebištích doby laténské se setkáváme s jantarovými korálky jako doplňkem ozdob krku složených z různých materiálů (sklo, mořský korál, sapropelit), případně se vyskytují solitérní kroužky určené k zavěšení pomocí kovového řetízku (např. Ludikovsky 1962, 78; Meduna 1970b, 226–227; Čižmářová, Stuchlík 2014, 479; Čižmářová 2019, 147–148). Ze stejné datovaných sídlišť máme doloženo o poznání méně nálezů a přibývají pak až v mladší a pozdní době laténské (např. Šimek 1958, 155; Čižmář 2003, 98; Parma 2007, 333–334, 340; Čižmář 2015, 445). Jantar je na Moravě doložen i ze dvou výšinných sídlišť pozdní doby laténské – Chvalčova „Hostýna“ (okr. Kroměříž; Čižmář 1997, 41) a púchovského hradiska Jičina „Požaha“ (okr. Nový Jičín; obr. 7: 6, 10; Čižmář 1985, 38; 1996, 177).

Z běžných sídlištních a hrobových kontextů na Moravě není evidováno naleziště s větším množstvím jantaru, ať už ve formě suroviny nebo hotových výrobků. Výjimečné postavení mají v této souvislosti centrální lokality na Prostějovsku, kromě nově objevených Némčic je to především oppidum Staré Hradisko. Výroba jantarových korálků byla na oppidu evidována z několika objektů v prostoru západního předhradí, vedle suroviny byly zaznamenány velké prstencové korále, menší nízké válcovité a soudkovité korálky, ale i nedohotovené výrobky či zmetky (Čižmářová 1996). Zvláštní kategorií tvoří z hlediska nálezových okolností hromadné nálezy, přičemž pro Moravu lze uvést pouze jediný případ uložení jantarových ozdob spolu s bronzovými amulety a skleněnými předměty, a to všeobecně známý depot z Ptení (Hlava 2015).

Při povrchových sběrech probíhajících na centrální aglomeraci Némčice více než 20 let byly získány jednotky kusů jantarové suroviny a výrobků (Čižmářová, H., Čižmářová, J. 2023, 44). Teprve při odkryvech v roce 2021 začaly na povrch vystupovat drobné kusy jantaru, které byly zaznamenány jak v kulturní vrstvě nad objekty, tak v jejich výplni (obr. 15: 1–8), avšak žádný doklad lokálního zpracování jantaru nebyl v prvním roce výzkumu zaznamenán (Čižmář et al. 2024, 285). Teprve v roce 2022 bylo z objektu 514 získáno velké množství jantarové suroviny, polotovarů a zmetků korálků i hotových výrobků, o místním zpracování jantaru tak nebylo pochyb. V inventáři objektu byly evidovány části dvou železných spon středolátenské konstrukce (obr. 11: 2, 3), starší varianta zlaté mince $\frac{1}{8}$ statéru typu Athéna Alkidemos (obr. 11: 1; Kolníková 2012, 16, Abb. 5: 41; 83: 41), část železného zákolníku (obr. 11: 6), fragmenty skleněných náramků skupiny 8b s počátkem výskytu nejdříve na přelomu LT C1a/b (obr. 11: 9, 12; Venclová 2016, 49) a skupin 11a a 11d, jejichž těžiště opět spadá do období LT C1b – LT C2 s přesahem do LT D1 (obr. 11: 10, 11; Venclová 2016, 50–51, Fig. 80). Spolu s doprovodnými nálezy a keramikou byl objekt datován do období LT C1b – LT C2. Soubor jantaru je tvořen primárně zlomky suroviny, přičemž převažují malé fragmenty o délce do 1 cm, drobné úštěpy a jantarový prach/drt; menší množství středně velkých kusů pak dosahuje délky cca 3–5 cm. Značný podíl zaujímaly desítky polotovarů a zmetků drobných korálků, mimo to se podařilo zachytit řadu kompletně či fragmentárně dochovaných finálních výrobků, mezi nimiž jsou korálky, rozdělovače a kroužek, zatímco prstencovité korály zde zcela chybí (obr. 13, 14).

Spektrum využití jantaru pro výrobu předmětů a šperků, včetně materiálově kombinovaných artefaktů, není pro stupně LT B1 – LT D1 natolik pestré jako v halštatském období. Jantarové předměty a surovina se vyskytují na širokém území, avšak v poměrně malém množství a na omezeném počtu lokalit (např. Dulęba, Markiewicz 2023, Fig. 3, 8, 9). Pro starší dobu laténskou nemáme ve střední Evropě prozatím doloženou žádnou specializovanou dílnu na zpracování jantaru a setkáváme se s ním převážně v podobě šperků v kontextu pohřebišť. Využití

Moravské brány jako spojnice Horního Slezska a Dolního Rakouska na jedné z větví tzv. Jantarové stezky dokládá lépe až vznik centrálních aglomerací jako Nowa Cerekwia (pow. głębczycki), Němčice (okr. Prostějov), Roseldorf (Bez. Hollabrunn), i středně velkých lokalit jako např. Haselbach (Bez. Korneuburg) či Samborowice (pow. raciborski); jako další možnost dálkové trasy z Moravy do Polska se jeví trasa přes Jeseníky (Martínek 2019, 66).

Jantarová dílna v Němčicích je datována do závěru stupně LT C1, a i zde se surový jantar i výrobky z něj nacházely také v dalších objektech datovaných do rozmezí stupňů LT C1b – LT C2 (Čižmář et al. 2024, 261). V závěru doby laténské představuje pro Moravu jedinou jednoznačnou lokalitu s doklady práce s jantarem několik objektů z oppida Staré Hradisko (Čižmářová 1996), v Čechách je to pak primárně oppidum Stradonice (Rybová, Drda 1994, 117). Jen několik fragmentů korálků včetně jednoho nedovrtaného exempláře pochází také z oppida Závist (Motyková et al. 1978, 285). Pro pozdní dobu laténskou lze zmínit dílnu na výrobu korálků z fosilizované pryskyřice z lokality Rochusmarkt ve Vídni (Adler-Wölfl, Moser 2017, 22, 33–35) a menší množství suroviny spolu s korálky bylo publikováno z bavorské lokality Berching-Pollanten (Lkr. Neumarkt; Schäfer 2010, 196–197). Pochází odtud také železný zahrocený nástroj, který by snad mohl souviset s opracováním jantaru (Schäfer 2010, Abb. 145), přičemž ve výplni chaty 514 z Němčic byl taktéž nalezen podobný hrotitý předmět pravouhlého průřezu (obr. 11: 8). Analogické železné i bronzové artefakty různé délky i průřezu se vyskytují také na dalších lokalitách a je pravděpodobné, že mohly mít jakožto šídlo/rydlo/vrták široké využití pro práci se dřevem, kůží, kostí či parohem (např. Manching – Jacobi 1974, 54–55, Taf. 11, 12; Klein Gleichberg – Spehr 2021, Abb. 38–42). Pravděpodobnost práce s více než jedním druhem materiálu na stejném místě podporuje v případě zpracování jantaru také skutečnost, že k ní mohly být využity poměrně běžné nástroje, jako jsou nože, hroty a pilníky.

Objev jantarové dílny datované do období rozkvětu němčické aglomerace zapadá do představy Němčic jako významného nadregionálního centra, které plnilo především obchodní a výrobní funkci a hrálo důležitou úlohu v sídelní struktuře středoevropské doby laténské. Produkce jantarových korálků se přidala k dalším, již doloženým odvětvím specializované výroby a vzhledem k rozloze lokality v porovnání s doposud poměrně malou prozkoumanou plochou není vyloučena existence dalších výrobních okrsků, kde mohl mimo jiné příležitostně figurovat jantar.

S přihlédnutím k absenci hrobů současných s vrcholem němčické aglomerace a tím omezené možnosti rekonstrukce rozvrstvení zdejší společnosti na základě vybavení pochovaných

jedinců, nelze s jistotou určit koncového spotřebitele lokálně produkovaných jantarových ozdob. Tím mohly být jak místní, tak cizí příslušníci elit, případně i zástupci z řad bohatých obchodníků. V Němčicích byly zachyceny převážně malé zlomky surového jantaru a drobných korálků včetně jejich polotovarů, nechybí však ani rozměrnější soustružené exempláře. Zatím však nedisponujeme doklady, že by zde zhotovené výrobky byly dálkovým obchodem distribuovány dále.

Lze předpokládat, že výroba (nejen jantaru) byla kontrolována elitami a byla koncentrována především na centrálních lokalitách. Bohužel, moravského jantaru (i v hrobových kontextech) je tak málo, že nelze stanovit, zda byl užíván výhradně elitami nebo byl k dispozici i nižším vrstvám společnosti. Lépe to můžeme sledovat např. u skla, kde se předpokládá dostupnost šperků i nižším společenským vrstvám (Čižmářová 2022, 225–228). U jantaru v době laténské však disponujeme stále natolik malým vzorkem, že lze ucelenější závěry stanovit pouze v rovině nepřesných hypotéz.

Na možnost krátkodobého zpracování jantaru podél obchodních tras, zvláště v místech s doloženými středomořskými importy nebo jejich napodobeninami, upozornil již pro starší dobu železnou M. Chytráček (Chytráček et al. 2017, 195). V porovnání s jinými kategoriemi šperků a doplňků kroje se jantar v materiální kultuře doby laténské příliš neodráží a zajímavé je také poměrně malé množství nálezů z této doby v oblasti Pobaltí (Dulęba, Markiewicz 2023, 318, 320). Zda byly jantarové šperky v Němčicích vysoce poptávaným druhem zboží, které se zde pravidelně vyrábělo nebo byly považovány pouze za zpestření (s nejistým povědomím o jistých magických účincích) a příjemnou „daň“ z umístění lokality coby součásti nadregionálního distribučního řetězce, zůstává prozatím nevyřešenou otázkou.

Contacts

Hana Čižmářová

Moravian Museum
Institute of Archaeology
Zelný trh 6
CZ-659 37 Brno
e-mail: hcizmarova@mzm.cz
ORCID: 0009-0003-4553-9552

Ivan Čižmář

Institute for Archaeological Heritage Brno
Kaloudova 30
CZ-614 00 Brno
e-mail: cizmar@uapp.cz
ORCID: 0000-0001-7514-4998

Fara ve Stěbořicích ve středověku pohledem archeologického výzkumu

The rectory in Stěbořice during the Middle Ages from the perspective of archeological research

– Michal Zezula* –

KEYWORDS

Early and High Middle Ages – Moravian-Silesian borderlands – Opava region – Velehrad Monastery – rectory – archaeological research – burial rites – material culture – Stěbořice

ABSTRACT

This study presents archaeological research conducted at the rectory in Stěbořice, which in the Middle Ages formed part of a complex comprising the Late Romanesque Church of St Nicholas (today the Church of the Assumption of Our Lady) and a farmstead that served as the administrative offices for the estates of the Velehrad Monastery in the Opava region. Field excavations uncovered the basement of a wood-clay structure, which was connected to other sunken structures and two grave pits. One of these contained the remnants of an iron sickle, probably used as a precaution against vampires. Pottery finds have made it possible to date most of the structures to the 13th century, while a smaller collection of pottery fragments from the 8th/9th–10/11th centuries indicates the presence of an earlier settlement at the site.

1. Úvod

Důležitou roli při proměně raně středověkého Holasicka ve vrcholně středověké Opavsko sehrály církevní instituce. Vedle olomouckého biskupství, rytířských řeholních řádů johanitů a německých rytířů se na hospodářském vzestupu opavské provincie podílely také velké moravské kláštery. Významného postavení v tomto ohledu dosáhli velehradští cisterciáci, kteří v průběhu 13. století na Opavsku vybudovali doménu zahrnující více než 20 vesnic či jejich dílů. Tyto klášterní majetky byly spravovány ze správního a hospodářského dvora ve Stěbořicích (Kouřil et al. 2000, 427–433). Klášterní dvůr se velmi pravděpodobně nacházel v místě zámku vystavěného v 18. století a jeho hospodářského zázemí a přímo na něj navazovaly v jádru pozdně románský farní kostel a fara (Solnický 2008, 45, 73). Středověká podoba a vývoj tohoto areálu ale zůstávaly nejasné v důsledku pozdějších přestaveb. Nové informace k tomu přinesl archeologický výzkum spojený s opravou barokní fary, realizovaný ve dvou etapách v letech 2012 a 2015, který rovněž registroval stopy staršího raně středověkého osídlení. Předkládaná studie archeologicky získané poznatky sumarizuje a snaží se o jejich vyhodnocení především v kontextu vrcholně středověké transformace moravskoslezského pomezí a soudobé hmotné kultury.

2. Geografická charakteristika Stěbořic a doklady pravěkého a raně středověkého osídlení

Sídelní jádro obce Stěbořice bylo dle mapování stabilního katastru z roku 1833 tvořeno řadou usedlostí lemujících stoupající komunikaci, která obec spojovala s Opavou vzdálenou asi 9 km východním směrem. Na usedlosti od severu kolmo navazovala lánová plužina přecházející přes táhlý hřbet, pramenitou polohu a nivu bezejmenného vodního toku až k jižní hranici katastru sousedních Milostovic, kterou tvořil opět vodní tok. Určujícími prvky jižní části vesnického jádra byl zámek s hospodářským dvorem a kostel s farou, na které navazovaly shluky většinou domkářských usedlostí situovaných také na prostoru lichoběžníkové návsi (obr. 1, 2). Jižní částí katastru Stěbořice protéká říčka Velká, napájející Stěbořický rybník, u něhož se v trati „Háj“ dodnes dochoval lesní porost druhovým složením částečně navazující na původní habrové doubravy (Opravil 1969). Zvlněný reliéf v okolí obce s plošinami, širokými rozvodnými hřbety a širokými údolími je součástí Zlatnické vrchoviny tvořící přechod jako severní a východní část Stěbořické pahorkatiny mezi okrajovou částí Nízkého Jeseníku a Opavskou nížinou (Demek a kol. 1987, 571). Nadmořská výška se v jádru obce pohybuje kolem 300 m a půdní pokryv představují sprašové hlíny (ČGS mapový list č. 15-32).

Nastíněná geografická charakteristika naznačuje, že Stěbořice jsou součástí tradičního sídelního území při středním toku řeky Opavy, kontinuálně osídleného od mladší doby kamenné.

* Corresponding author – E-mail address: zezula.michal@npu.cz

<https://doi.org/10.47382/pv0662-07>

Received 23 August 2025; received in revised form 30 November 2025.
Available online 29 December 2025.

Copyright © 2025 Czech Acad Sci, Inst Archaeology Brno, and the authors.
This is an open access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).
Competing interests: The authors have declared that no competing interests exist.

Obr. 1. Jádru obce Stěbořice na tzv. císařském otisku stabilního katastru z roku 1836. Podkladová mapa: ČÚZK.

Fig. 1. The core of the village of Stěbořice on the so-called Imperial Imprint of the 1836 Stable Cadastre. Base map: ČÚZK.

Obr. 2. Jádru obce Stěbořice s kostelem, farou, zámek a hospodářským dvorem na leteckém snímku od severovýchodu, 2025. Foto J. Hlas.

Fig. 2. The core of the village of Stěbořice with the church, manor house and farmstead, aerial photograph from the west, 2025. Photo by J. Hlas.

Na katastru obce bylo doposud objeveno osm lokalit řazených do eneolitu (kultury lengyelské a nálevkovitých pohárů spolu s nálezy bez možnosti bližší datace), mladší a pozdní doby bronzové a halštatské (kultura lužických popelnicových polí) a doby římské (Kouřil, Tymonová 2013, 13–18).

V odborné literatuře jsou ale Stěbořice známy především díky slovanskému kostrovému mohylníku ze střední doby hradištní zkoumanému v lesní trati „Háj“ L. Jislem (1952; 1953) a nedávno nově komplexně vyhodnocenému. Prozkoumáno zde bylo celkem 43 mohyl, nálezy zahrnující zbraně, jezdeckou výstroj, ženské šperky a keramiku umožňují jeho časové zařazení do intervalu vymezeného třetí čtvrtinou 9. století a přelomem 9. a 10. století. Charakter inventáře mohylníku jednoznačně odkazuje k velkomoravskému prostředí, k němuž měla komunita uživatelů této nekropole velmi blízké vztahy (Kouřil, Tymonová 2013). Mohylník doprovází ve vzdálenosti zhruba 0,5 km jihovýchodně skupina

tří odloučených mohyl (lokalita Háj II), které se doposud nepodařilo přesněji datovat. V úvahu přichází buď jejich souvislost s lokalitou Háj I, případně se jedná o naleziště starší, snad eneolitické (Jisl 1953, 50; Kouřil, Tymonová 2013, 13–14, 16). Také otázka sídliště, jež by bylo možné s mohylníkem spojit, zůstává otevřená. Přímo v kontaktu s pohřebištěm byl nedávno ve stěbořickém „Háji“ identifikován patrně nedokončený fortifikační systém sestávající ze zdvojeného valu a příkopu. Jeho využití ve střední době hradištní ale zatím není prokázáno a nelze vyloučit, že náleží do doby bronzové. Další v tomto ohledu uvažovaná lokalita s nálezy z 9. století na Kostelním kopci v Jaktarži je vzdálená přibližně 4 km (Kouřil, Tymonová 2013, 157).

3. Stěbořice ve středověku

První písemná zmínka o Stěbořicích se dochovala v listině z roku 1220, kdy olomoucký biskup Robert věnoval velehradským cisterciákům desátku, které mu byly doposud odváděny z Velehradu a dalších šestnácti vesnic (CDB II, 179–181, č. 195). K roku 1228 jsou Stěbořice jmenovány ve výčtu majetků, jejichž držení klášteru potvrdil král Přemysl Otakar I., přičemž v jednom z později vyhotovených exemplářů tohoto privilegia se jako příslušenství vsi uvádí i les, rozkládající se směrem na západ od ní až po řeku Moravici (CDB II, 425–428, č. 380). Klášter zde rozvinul kolonizační aktivity, jejichž výsledkem byl vznik osmi vesnic, zmíněných v papežské listině z roku 1250 (CDB IV/1, 355–356, č. 194), jejichž držba byla spolu s dalšími statky na Opavsku velehradským mnichům potvrzena listinou krále Přemysla Otakara II. z roku 1270 (CDB V/2, 204–206, č. 606). Vznik velehradské domény na Opavsku, podporovaný přemyslovskými panovníky a olomouckým biskupem, byl součástí snah stabilizovat poměry v Holasické (později Opavské) provincii, kterou Přemyslovci anektovali k Moravě na počátku 80. let 12. století (srov. Kouřil et al. 2000, 428–429). Správa klášterních statků na Opavsku byla vykonávána ze stěbořického dvora, jenž byl v roce 1269 řízen bratrem Janem (CDB V/2, 182–184, č. 592). Ve Stěbořicích se tak ve středověku nacházela správní a hospodářská jednotka označovaná v prostředí cisterciáckého řádu jako gran-
gie (Hurt 1934, 53; Pojsl 1990, 36–39; Solnický 2008, 8; Kouřil,

Tymonová 2013, 15). Pro období 14. století se o Stěbořicích nedochovaly žádné písemné zprávy. Informace o osudech klášterního zboží jsou k dispozici až v souvislosti s obnovou po husitských válkách, s níž lze spojit osobu hofmistra Bernarta (1436). Dalšími v pramenech zmíněnými hofmistry jsou Purkart (1448), Eberhart (1459) a Mikuláš (1464–1465), který se stal velehradským opatem. V roce 1467 získává stěbořické dominium do zástavy opavský zemský hejtman Bernard Bírka z Násilé a klášter tyto statky již nikdy nezískal zpět do svého držení (Hurt 1934, 120–121; Solnický 2008, 10–12).

Naznačené historické souvislosti ukazují, že středověké Stěbořice nebyly běžnou součástí rurálního prostředí, a můžeme zde v souvislosti s cisterciáckou grangii předpokládat i pohyb příslušníků dobových elit. Tomu by mohly odpovídat i nálezy objevené v minulosti v centru obce. Již v roce 1911 byl v areálu hřbitova při kostele Nanebevzetí Panny Marie vykopán železný meč, který je řazen na základě typologického rozboru hlavních částí do intervalu vymezeného první polovinou 14. století a první polovinou 15. století. S podobnými exempláři se setkáváme mezi nálezy středověkých militarií napříč Evropou a četné jsou analogie přímo z českých zemí či sousedních Uher a Polska (Tymonová, Žákovský 2012). Z místa nedaleko kostelního hřbitova, v zahradě příslušné ke stěbořickému zámeckému sídlu, pochází nález z roku 1979, sestávající ze čtyř moravských denárů ražených v době vlády Přemysla Otakara II. (1253–1278). Mincovní nález je dáván do spojitosti s cisterciáckým dvorem v prostoru vymezeném zámek, kostelem a farou (Bittner 1981; Solnický 2008, 9–10; Kouřil, Tymonová 2013, 14, 16).

4. Kostel a fara ve Stěbořicích

Jednou z nejvýznamnějších stavebních památek na Moravě je velehradský klášter s bazilikou Nanebevzetí Panny Marie a sv. Cyrila a Metoděje. Výstavba románského konventního kostela byla zahájena ve 20. letech 13. století a pokračovala patrně až do let 1235–1240, kdy byl dokončen klenutý ambit (Pojsl 1990, 44–45). Řemeslníci spojení se stavební hutí, která se na výstavbě velehradského klášterního komplexu podílela, byli před polovinou 13. století činní i jinde na Moravě a přímo na Opavsku jim lze připsat podíl na výstavbě zaniklého raně gotického kostela v Holasovicích a kostela sv. Petra a Pavla v Opavě-Jaktaři (Prix 2019a; 2019b). Je jisté, že velehradská stavební huť byla aktivní i ve správním středisku klášterních držav ve Stěbořicích. Dokládá to především portál dochovaný v severní obvodové zdi lodi kostela Nanebevzetí Panny Marie (obr. 3), jenž je pozůstatkem středověké sakrální stavby (ve středověku s patrocinielem sv. Mikuláše), přestavěné nejspíše ještě v 16. století renesančně a poté v 70. letech 18. století barokně stavitelem Antonem Kretschmem. Písemné prameny k počátkům a starším dějinám kostela ve Stěbořicích ale chybí, poprvé jsou nepřímo doloženy osobou faráře Rudolfa k roku 1357 (Prix 2012; Solnický 2008, 45–52). Půlkruhově zakončený ústupkový portál je vytesaný z bílého pískovce těženého v křídových výchozech v opolské pánvi zasahující na Osoblažsko. Jeho vnější hrana je členěna oblounem a vnitřní hrana byla modelována laloškou, na základě toho datoval D. Prix portál i kostel na konec 20. nebo do průběhu 30. let 13. století. Jako nejbližší analogie pro stěbořický portál je uváděn jižní portál lodi kostela sv. Václava v Kostelci u Kyjova, kde se také nacházelo jedno z center statků velehradských cisterciáků (Prix 2012).

Fara ve Stěbořicích je ve středověku doložena prostřednictvím zpráv o farářích, první informace o jejím vybavení z let 1672 a 1691 obsahují zápisy o vizitacích farnosti dochované v matrikách opavského děkanátu. Podrobný popis fary pochází z roku 1771, kdy další zápis v děkanské matrice uvádí, že fara vystavěná ze dřeva stojí v blízkosti kostela, sousedí s hřbitovem

Obr. 3. Románský portál v severní obvodové zdi lodi kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Stěbořicích, 2012. Foto M. Zezula.

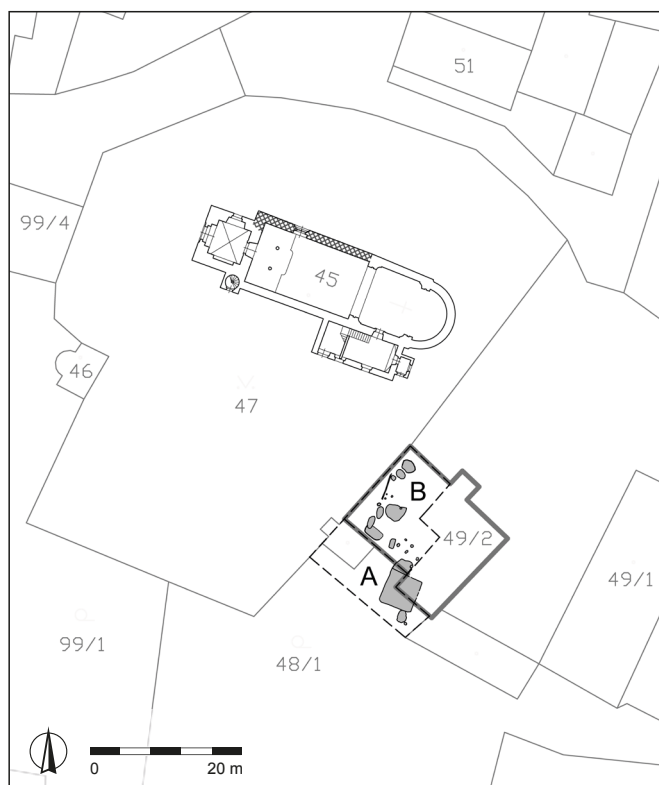
Fig. 3. The romanesque portal in the northern perimeter wall of the nave at the Church of the Assumption of Our Lady in Stěbořice, 2012. Photo by M. Zezula.

a svobodným statkem Antonína Kupky. Jmenováno je také její hospodářské zázemí sestávající ze sýpky a stáje pro čtyři až pět koní, užívané tehdy pro ustájení jedenácti krav. Nedlouho poté byla farní budova přestavěna, což dokládá stavební rozpočet z roku 1781 (Solnický 2008, 46–50).

Barokní fara byla vystavěna jako samostatně stojící dvou-podlažní objekt čtvercového půdorysu se dvěma podlažními. V částečně podsklepeném přízemí se nacházela velká kancelář s trémovým stropem a trojice menších místností zaklenutých plackovými klenbami. Byt faráře je situován v druhém nadzemním podlaží spojeným dřevěným schodištěm se síní, přístupné zvenku schodištěm kamenným. Střecha je mansardová s dochovaným barokním krovem. V roce 1879 byla k faře připojena přístavba a její areál s hospodářskými budovami získal podobu, kterou si s drobnými změnami uchoval dodnes (Solnický 2008, 53). Sejmутí vnitřních omítek v průběhu rekonstrukce objektu ukázalo, že do barokní novostavby nebyly zapojeny žádné starší konstrukce. Na základě popisu urbanistické situace starší fary lze ale předpokládat, že současná farní budova prostorově navazuje na svého staršího předchůdce.

5. Archeologické výzkumy fary v letech 2012 a 2015

V roce 2012 byly realizovány při jižním zahradním průčelí fary výkopové práce související s odvlhčením jejího zdiva. Výkop provedený strojem odstranil v rozsahu cca 100 m² nadložní vrstvy o mocnosti 30–40 cm a zasáhl až 60 cm pod povrch sprášového podloží. V této úrovni byly zřetelné narušené výplně středověkých archeologických objektů, což vedlo k zastavení dalších prací a jejich plošnému odkryvu (Zezula 2025). Na tyto práce navázal v roce 2015 archeologický výzkum v interiéru přízemí fary, který předcházela výměně betonových podlah a sanaci jejich podkladních vrstev, která opět předpokládala zásah do archeologických terénů (Raidová, Zezula 2025). Také při této příležitosti byly zkoumány archeologické objekty, jež přímo navazovaly na situace odkryté výzkumem v roce 2012 (obr. 4).

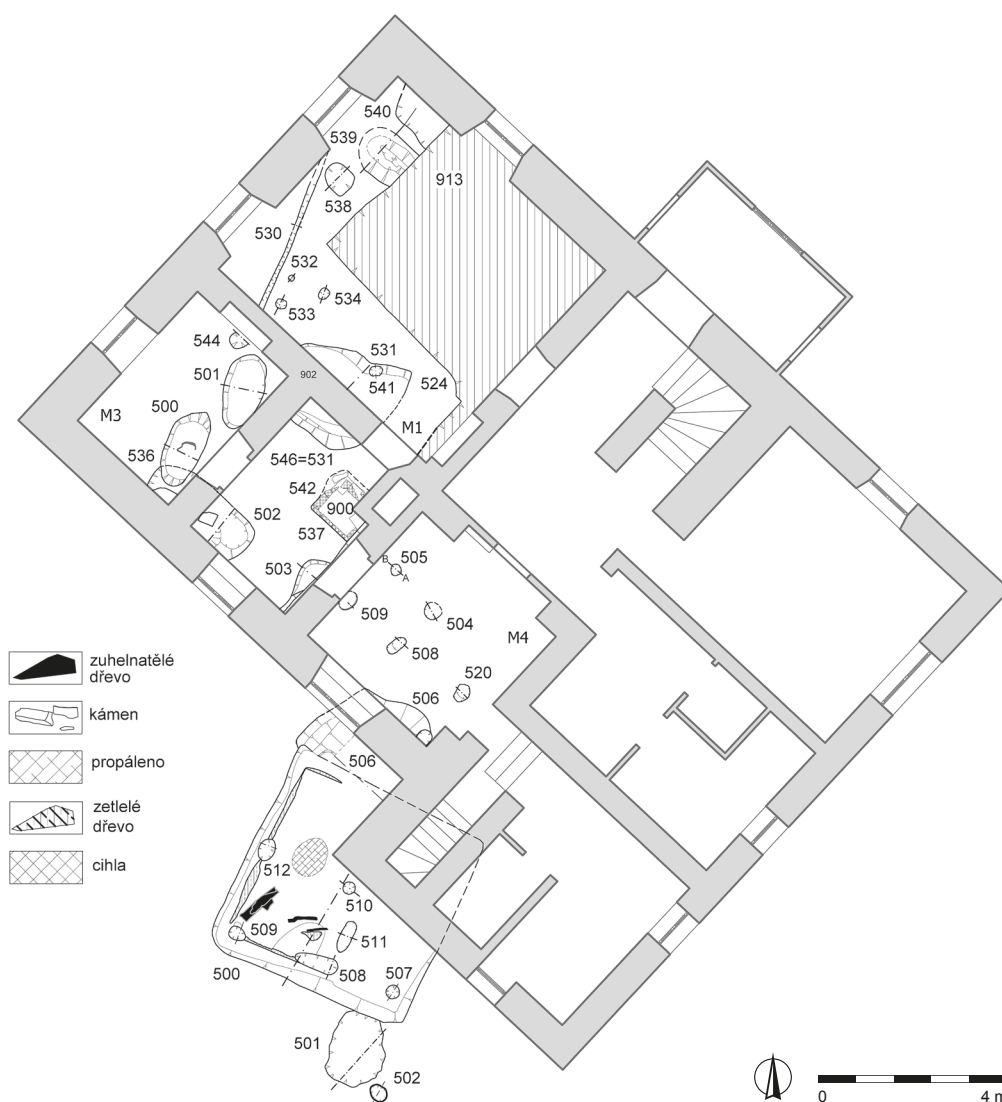

5.1 Popis nálezové situace¹

V exteriéru byla ve sníženém povrchu podloží identifikována výplň zahloubeného kvadratického objektu (obr. 5: objekt 500/12) narušeného stavbou fary. Podařilo se zachytit tři nároží, bylo tedy možné rekonstruovat jeho půdorys o rozměrech 4, 5 × 4, 6 m. Stěny objektu se pod ostrým úhlem svažovaly k plochému dnu, ve kterém se dochovaly pozůstatky vertikálních i horizontálních prvků vnitřní dřevěné konstrukce. Sestávaly z kruhových a oválných sloupových jamek v koutech objektu a v jeho středu, společně s podélnou jamkou ve středu jižní stěny. Při jižní a západní stěně byly v podlaze patrné s nimi rovnoběžné otisky trámů, jež navazovaly na vertikální konstrukční prvky, což ukazuje na kombinaci sloupové a rámové konstrukce objektu (obr. 6, 7). Ta mohla být v průběhu existence doplňována dalšími podpůrnými prvky, o čemž by mohla svědčit podélná prohlubeň v podlaze (obr. 5: objekt 511/12) a zdvojení jedné ze sloupových

Obr. 4. Stěbořice, fara. Celková situace archeologických výzkumů provedených v letech 2012 (A) a 2015 (B) v digitální mapě katastru nemovitostí. Podkladová mapa: ČÚZK_Geoprohlížeč. Zaměření kostela Nanebevzetí Panny Marie a vyznačení románského úseku zdi v severní obvodové zdi lodi (šedá šrafura) podle D. Prix (2012).

Fig. 4. Stěbořice, rectory. General location of archaeological excavations conducted in 2012 (A) and 2015 (B) marked on the digital cadastral map. Base map: ČÚZK_Geoprohlížeč. Survey of the Church of the Assumption of Our Lady and indication of the romanesque section of the masonry in the northern perimeter wall of the nave (grey hatching) after D. Prix (2012).

Obr. 5. Stěbořice, fara. Archeologické objekty odkryté výzkumy v letech 2012 (exteriér fary) a 2015 (interiér fary). Digitalizovaná terénní dokumentace NPÚ (Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě); úpravy a celkové zpracování M. Zezula.

Fig. 5. Stěbořice, rectory. Features uncovered during excavations in 2012 (rectory exterior) and 2017 (rectory interior). Digitalized field documentation, NPÚ (National Heritage Institute, Regional Office in Ostrava); modifications and elaboration M. Zezula.

Obr. 6. Stěbořice, fara. Archeologický výzkum v roce 2012. Suterén s. j. 500 odkrytý v exteriéru fary, stav po začistění úrovně podlahy. Foto J. Anlauf.

Fig. 6. Stěbořice, rectory. Archaeological excavation in 2012. Basement s. u. 500 uncovered in the exterior of the rectory, situation after clearing the floor level. Photo by J. Anlauf.

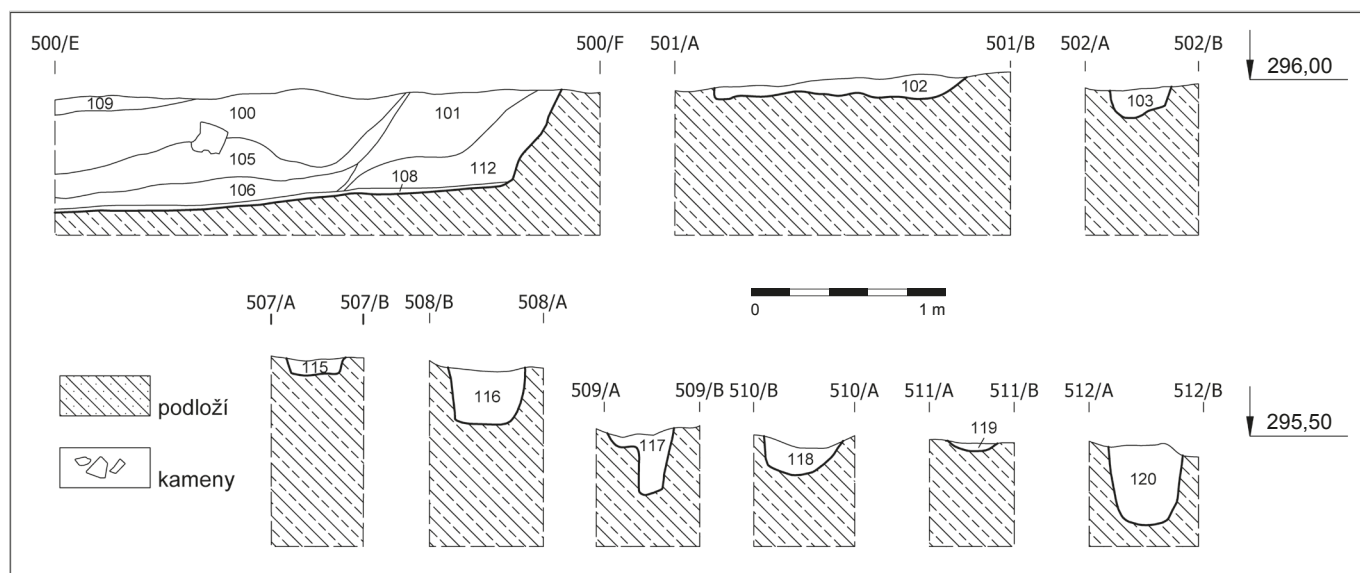
Obr. 7. Stěbořice, fara. Archeologický výzkum v roce 2012. Suterén s. j. 500 odkrytý v exteriéru fary, stav po odebrání všech komponent zánikové výplně. Foto J. Anlauf.

Fig. 7. Stěbořice, rectory. Archaeological excavation in 2012. Basement s. u. 500 uncovered in the exterior of the rectory, situation after removing all components of the fill material. Photo by J. Anlauf.

jamek (obr. 5: objekt 509/12). Objekt byl přístupný vstupní šíjí ústící do jeho severozápadního koutu. Nebyla na něj napojená kolmo, ale pod mírným úhlem. Protože se nedochovala horní hrana objektu, lze jeho hloubku stanovit jen odhadem vycházejícím z předpokladu, že mohl být hlouben z povrchu půdního horizontu vyvinutého na sprašovém podloží, jehož povrch, dokumentovaný na profilu začistěné stěny stavební jámy, se nacházel cca 1,8 m nad úrovní jeho podlahy. Ta byla tvořena tenkou vrstvou písku, která byla lokálně propálena a pokryta fragmenty zetlelých a zuhelnatělých dřev. Ve výplni objektu (obr. 8: profil 500/12/E–500/12/F) se uplatňovala spraš sesutá ze stěn v průběhu jeho zániku spolu se spáleništními komponentami, jež spolu se zuhelnatělým dřevem ukazují na zánik jeho nadzemní části v důsledku požáru. Svrchní část dochované výplně objektu pak byla tvořena přemístěnou kulturní vrstvou promíchanou s hrudkami podloží spraše (obr. 8: komponenta výplně 100/12).

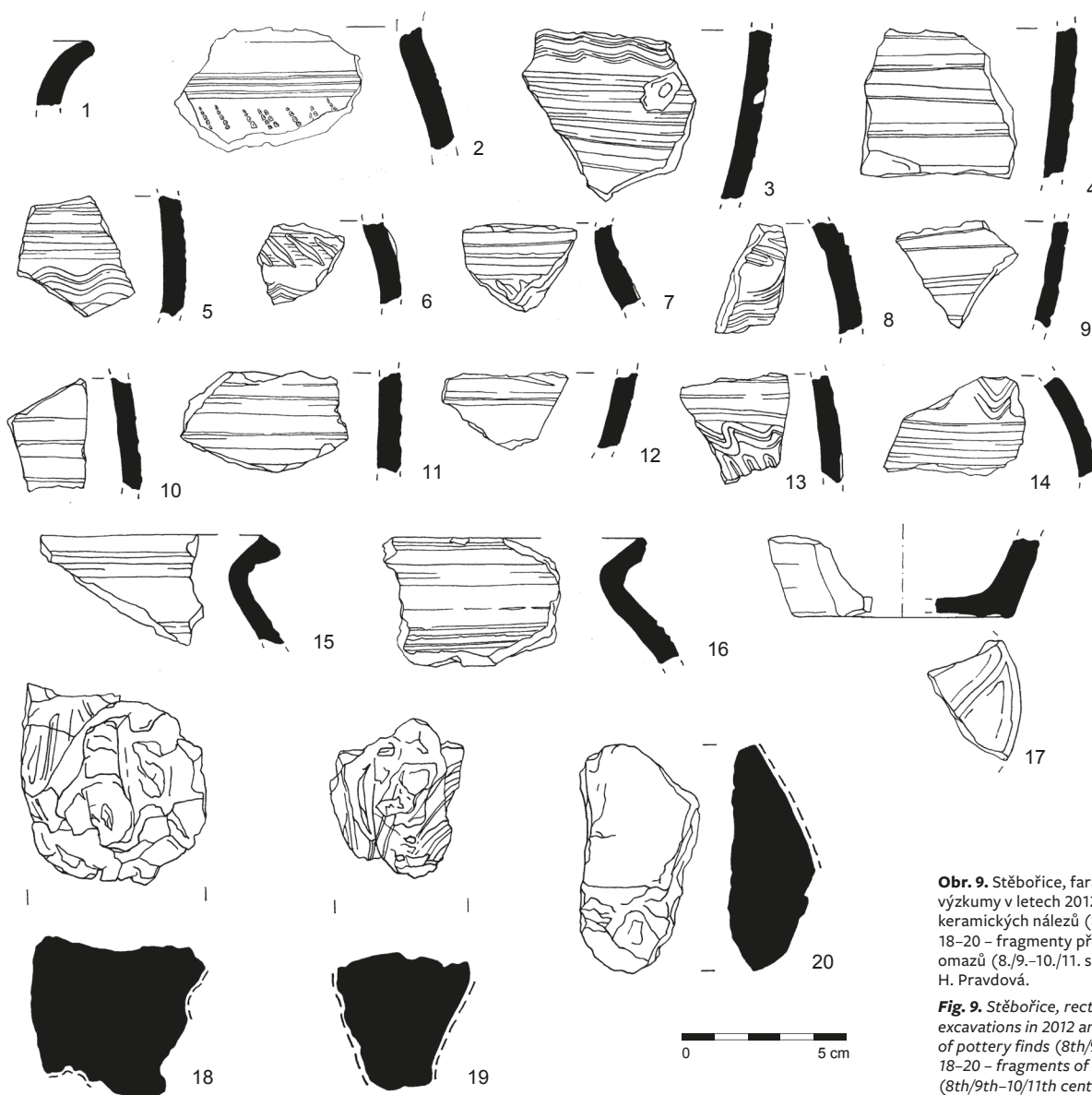
V interiéru fary se nesouvisle dochoval pozůstatek kulturní vrstvy se středověkými a novověkými nálezy, do které

směřoval výkop pro základy barokní fary a jejího klenutého sklepa (obr. 5: zdívo 913/15). S existencí tohoto objektu souvisela i cihlami obezděná předpeční jáma v kuchyni fary (obr. 5: zdívo 900/15) a negativy podkladových trámů podlahy. Další zahloubené objekty již byly středověkého stáří, příp. bez nálezů, a nedaly se tedy spolehlivě datovat. Některé z nich svojí orientací odpovídaly situaci objektu 500/12 odkrytému v exteriéru, takže se mohlo jednat o části jednoho funkčního celku. To platí zejména o žlábků stratigrafická jednotka (dále jen s. j.) 530/15 a jámě snad kvadratického půdorysu s nepravidelně utvářeným dnem s. j. 502 = 536/15 a zachycen byl také okraj vstupní šíje objektu s. j. 500/12. S touto etapou osídlení je patrně možné spojit i většinu výzkumem zaznamenaných sloupových jam. Naproti tomu objekty s. j. 531 = 546/15, 539/15 a 540/15 se na základě analýzy keramických nálezů jeví jako mladší. Orientaci SSV–JJZ vykazují i dva obdélné objekty (obr. 5: objekty 500/15 a 501/15) se zaoblenými rohy, interpretované (viz část 5.4) jako hrobové jámy, z nichž jedna byla narušena objektem 536/15.

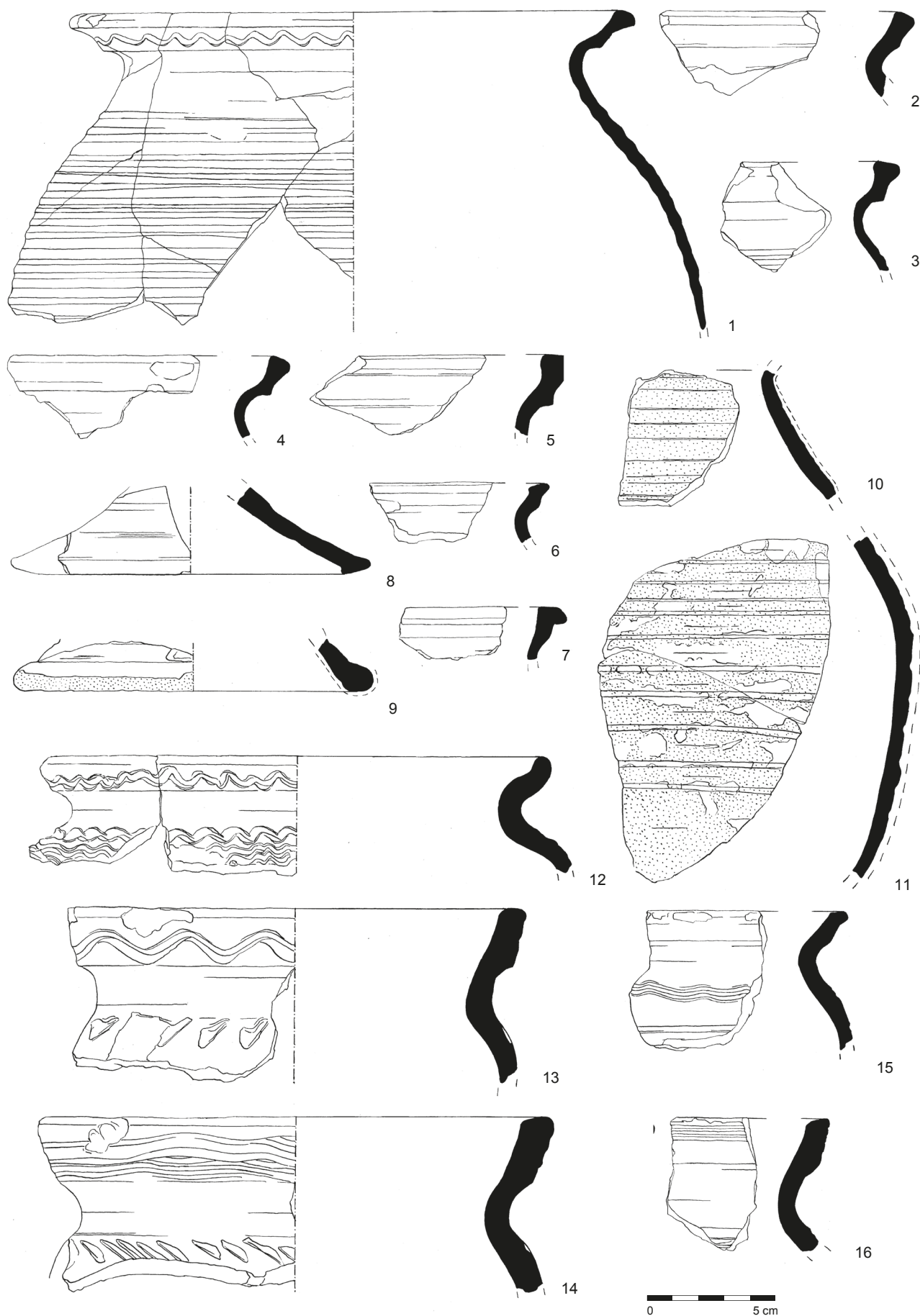
Obr. 8. Stěbořice, fara. Archeologický výzkum v roce 2012. Řezy archeologických objektů odrytých v exteriéru fary. Digitalizovaná terénní dokumentace NPÚ; úpravy a celkové zpracování M. Zezula.

Fig. 8. Stěbořice, rectory. Archaeological excavation in 2012. Sections of features uncovered in the exterior of the rectory. Digitalized field documentation, NPÚ; modifications and elaboration M. Zezula.

Obr. 9. Stěbořice, fara. Archeologické výzkumy v letech 2012 a 2015. 1–17 – Výběr keramických nálezů (8./9.–10./11. století); 18–20 – fragmenty přepálených hliněných omazů (8./9.–10./11. století). Kresba H. Pravdová.

Fig. 9. Stěbořice, rectory. Archaeological excavations in 2012 and 2015. 1–17 – Selection of pottery finds (8th/9th–10/11th centuries); 18–20 – fragments of burnt clay coatings (8th/9th–10/11th centuries). Drawing by H. Pravdová.

Obr. 10. Stěbořice, fara. Archeologický výzkum v roce 2012. Výběr keramických nálezů ze zánikové výplně suterénu s. j. 500 (kolem poloviny 13. století). Kresba H. Pravdová.
Fig. 10. Stěbořice, rectory. Archaeological excavation in 2012. 1–16 – Selection of pottery finds from the fill material in the basement s. u. 500 (around the mid-13th century). Drawing by H. Pravdová.

5.2 Keramické nálezy a jejich chronologické zařazení

V průběhu archeologického výzkumu byly získány keramické nálezy, které umožňují odkryté situace časově zařadit. Většina z nich byla nalezena ve formě větších fragmentů, z nichž lze rekonstruovat podstatné části nádob. Můžeme tedy předpokládat, že se jedná o odpad časově související s funkční existencí odkrytých objektů, nebo s dobou krátce po jejich zániku. V některých objektech byly tyto soubory, charakterizované společným výskytem keramiky náležející z technologického a morfologického hlediska závěrečné fázi raně středověké výrobní tradice a staršímu horizontu vrcholně středověké keramiky, doprovázeny staršími raně středověkými zlomky.

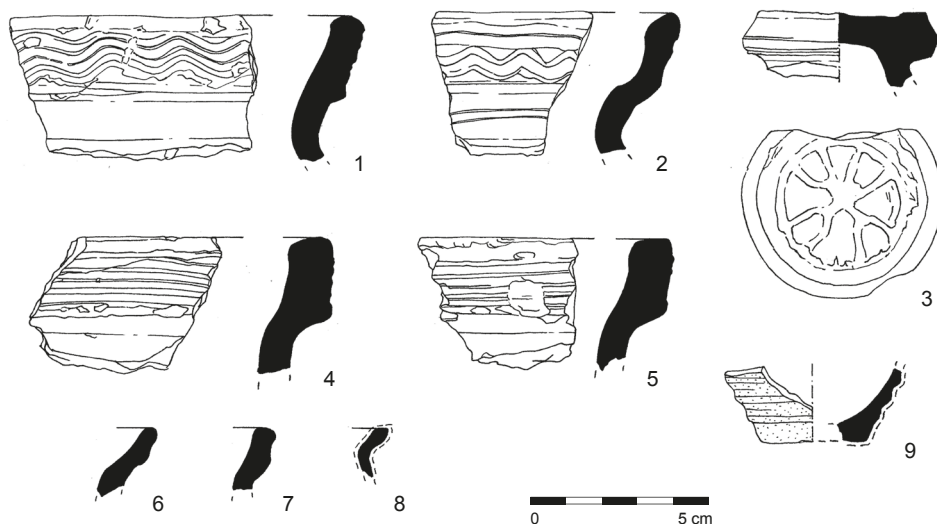
Určitá část fragmentů příslušných k nejstarší komponentě nálezového souboru může pocházet jen z částečně dochovaného kvadratického objektu 501/12, který byl narušen suterénem 500/12, kde se tyto zlomky vyskytovaly v sekundárním uložení. Další nálezy obsahovaly zásypy hrobů 500/15 a 501/15, a lze je nepochybně spojit se specifickou komponentou jejich zásypů, tvořenou hroudami hnědošedé kulturní vrstvy. Většina zlomků (10 ks; obr. 9: 3–11) pochází z jedné nádoby charakterizované keramickou hmotou bez makroskopicky pozorovatelného ostřiva, s hladkým povrchem a výpalem vnější strany do béžových barevných odstínů a vnitřní stranou vypálenou do šedé až šedočerné barvy se stopami po obtáčení. Výzdoba spodku a výdutě nádoby sestávala z ne zcela pravidelně kladených obvodových žlábků a rýh, zatímco na výduti a podhrdlí se uplatňovala vícenásobná vlnice v kombinaci s šikmými vseky. Obdobnou charakteristiku vykazují ještě další tři fragmenty (obr. 9: 12–14), které se ale od představených nálezů liší přítomností jemného křemičitého ostřiva. Zbýlé tři zlomky (obr. 9: 15–17) se od výše popsaných nálezů liší tvrdě vypálenou hmotou do hnědých až šedohnědých odstínů, zastoupené okraje lze klasifikovat jako vně vyhnuté, zesílené. Dva z nich byly získány z objektu 501/12 (obr. 9: 15–17), kde se nacházely i přepálené fragmenty hlíněných omazů s otisky dřevěných konstrukčních prvků (obr. 9: 18–20).

Časové zařazení této skupiny nálezů ztěžuje nízké zastoupení okrajů a nemožnost spolehlivě rekonstruovat profilaci nádob. V keramických souborech z blízkých lokalit (Hradec nad Moravicí, Opava-Jaktař, Opava-Kylešovice) jim obecně odpovídá keramika řazená do 10. století či o něco mladší (Kouřil 1994, 27–29, 41–46; Kouřil, Gryc 2018, 196–201), zatímco inventář stěbořického mohylníku vykazuje poněkud archaičtější rysy (Kouřil, Tymonová 2013, 120–126).

Starší raně středověké nálezy ze stěbořické fary zastupují pouhé dva fragmenty (obr. 9: 1, 2), přičemž pro zlomek jedno-
duchého vně vyhnutého zaobleného okraje se stopami obtáčení na vnitřní ploše, vyrobený z keramické hmoty s příměsí jemného keramického ostřiva, nacházíme analogie v nálezech řazených do 8. až 9. století (např. Úvalno; srov. Kouřil 1994, 59–63). Zde se setkáváme i s výzdobou hřebenovým vpichem a hřebenovým pásem, které nese druhý z uvedených fragmentů, vyrobený ze středně hrubě ostřené hmoty.

Nejpočetnější kolekce vrcholně středověké keramiky pochází ze suterénu dřevohliněného domu 500/12 (obr. 10: 1–11). Většina získaných fragmentů náleží obtáčené tenkostěnné keramice vypálené do šedých či šedočerných odstínů (obr. 10: 2–7), více než 40 dalších fragmentů pochází z velkého bezuchého hrnce s bílou barvou vnitřní i vnější strany nádoby a šedým lomem (obr. 10: 1). Ojediněle byl zaznamenán výskyt nesouvislé zelené polevy na vnější straně několika zlomků výdutě větší nádoby, patrně džbánu (obr. 10: 10, 11). Ostatní zlomky většinou náleží bezuchým hrncům s okraji nejčastěji utvářenými do podoby oboustranně prožlabených okružích, zastoupen je ale také zesílený okraj s vně vytaženou horní plochou. Stejnou technologickou charakteristiku vykazují i torza dvou poklic, z nichž jedna měla tvar zvonovité a druhá kónické (obr. 10: 8, 9). Zlomky keramiky raně středověké výrobní tradice z téhož objektu (obr. 10: 12–16) mají větší sílu střepu a náleží produkci vypalované v redukční atmosféře do hnědošedých či černošedých barevných odstínů. Jako ostřivo se nejčastěji vyskytuje křemičitý písek, méně se setkáváme s příměsí grafitu. Hmota jedné z nádob vypálených do bílošedé barvy je bez makroskopicky rozpoznatelného ostřiva a vnější stranu jejího okraje i podhrdlí pokrývá výzdoba v podobě vlnice a vlnicového pásu (obr. 10: 12). Okraje nádob jsou většinou zesílené a vzhůru vytažené, v některých případech se spodní hranou utvářenou do podoby nevýrazné lišty, s výzdobou vnější plochy v podobě vlnice, vlnicového pásu či obvodových rýh, které spolu s šikmými vseky nacházíme také na podhrdlí a výdutích. Obě komponenty jsou co do počtu zastoupeny v zásadě rovnoměrně.

Podobnou charakteristiku vykazují keramické nálezy z interiéru fary. Nejpočetnější kolekce pochází z obou zkoumaných hrobů, kde bylo v zásypu hrobu 500/15 nalezeno 55 zlomků a v zásypu hrobu 501/15 pak 37 fragmentů (obr. 11). V hrobových zásypech sice dominovala keramika raně středověké výrobní tradice, v obou případech byla ale doprovázena menším počtem (hrob 500/15 – 6 ks, s. j. 501/15 – 8 ks) technologicky vrcholně

Obr. 11. Stěbořice, fara. Archeologický výzkum v roce 2015. Výběr keramických nálezů ze zásypů hrobových jam s. j. 500 a s. j. 501 (kolem poloviny 13. století). Kresba H. Pravdová.

Fig. 11. Stěbořice, rectory. Archaeological excavation in 2015. Selection of pottery finds from the fill material in grave pits s. u. 500 and 501 (around the mid-13th century). Drawing by H. Pravdová.

středověkých fragmentů. V jednom případě (zásyp hrobu 500/15) bylo získáno i torzo okraje a spodní části miniaturní nádoby z bílošedé keramické hmoty bez ostríva a se žlutou polevou (obr. 11: 8, 9). Na jednom fragmentu ze dna nádoby byla evidována značka v podobě části břevna a značka s kruhovým motivem s paprsky se vyskytla také na drážadle poklice. Výplně ostatních objektů obsahovaly podstatně méně nálezu, příp. v nich keramika absentovala. Lze ale konstatovat, že ve všech případech převažovala keramika raně středověké výrobní tradice nad vrcholně středověkou a zároveň nebyly v těchto souborech identifikovány žádné zlomky charakteristické pro mladší středověkou keramiku.

Časové zařazení referovaných nálezů můžeme opřít o četné analogie především z blízké Opavy. Souběžný výskyt keramiky raně středověké výrobní tradice a nejstaršího horizontu keramiky vrcholně středověké je charakteristický pro náleзовé situace, které časově souvisí se stabilizací lokovaného města v době před a kolem poloviny 13. století. Blízkou analogii pro náleзовé soubory z objektu 500/12 a zásypů hrobů 500/15 a 501/15 představuje například keramika z objektu 507, odkrytého pod nejstarším dlážděním středověkého Dobytčího trhu (Kolář, Zezula 2011, 236), keramický inventář jímky zkoumané při Horním náměstí (Kiecoň, Zezula 2005, 34), nebo nálezy z vrstev, do kterých byl založen severovýchodní segment městského opevnění (Kolář et al. 2021, 75–77). S touto datací není v rozporu ani výskyt polévaných nádob v referovaném souboru, džbány se zelenou polevou i miniaturní polévané nádoby nejsou v opavských souborech z 13. století ničím výjimečným (srov. Šikulová 1985; Kouřil, Wihoda 2003, 94; Procházka, Hložek 2013).

Pozdějšímu časovému horizontu náleží objekty 531 = 546/15, 539/15 a 540/15, odkud pochází zlomky tenkostěnné keramiky se slinutým hnědým povrchem spolu s okraji utvářenými do podoby okružích s ovalenou vnitřní plochou a okraj vně vyhnutý profilovaný, které můžeme zařadit do 14. až 15. století. Mladší novověké nálezy se ve výplních zahloubených objektů nacházely jen výjimečně a v podobě malých zlomků, takže je možné hodnotit je jako intruzi z vrstev v jejich nadloží, z nichž většina souvisí s výstavbou barokní fary, jejími podlahami a topeništěm.

5.3 Interpretace náleзовé situace a její analogie

Výše nastíněné prostorové souvislosti a datace keramických nálezů umožňují spojit odkryté středověké objekty s předchůdcem barokní fary. Je zjevné, že jejich orientace má většinou návaznost na orientaci v jádru románského kostela, jehož osa se o 21° odchyluje od obvyklé východozápadní orientace směrem k jihu (obr. 4). Určující strukturu mezi nimi představuje kvadratická jáma (objekt 500/12), původně zahloubená cca 1,8 m pod úrovní terénu, o rozloze 20,6 m² (4,6 × 4,5 m), se vstupní šíjí připojenou k severozápadnímu nároží, kterou můžeme interpretovat jako zahloubenou část stavby se stěnami tvořenými kombinací prvků sloupové a rámové konstrukce. V důsledku narušení objektu zdíkem přístavby fary zanikla jeho severovýchodní část, takže nemůžeme s určitostí potvrdit či vyloučit existenci otopného zařízení, a tedy jeho obytnou funkci. Na základě četných analogií z vesnického prostředí a s přihlédnutím k situaci v nedaleké Opavě a v Moravské Ostravě ale předpokládáme, že se jedná o suterén se skladovací funkcí. Protože se nadloží objektu v jeho bezprostředním sousedství nedochovalo, nejsme schopni rozhodnout, zda se jednalo o samostatně stojící stavbu komory či špýcharu, anebo součásti vícedílného domu, jehož další části nebyly podsklepeny (srov. Vařeka 2004, 229–267; Kiecoň, Zezula 2005; Kolář, Zezula 2014, 553–561; Marešová, Zezula 2022; Kaniiová et al. 2024, 18–41). Chronologické zařazení skupiny sloupových jam odkrytých v místnosti M4 je z důvodu malého počtu nálezů z jejich výplní nejisté. Jejich návaznost na suterén 500/12

je ale kvůli odlišnosti v orientaci obou struktur spíše nepravděpodobná. Naproti tomu žlábek 530/15 doprovázený několika sloupovými a kúlovými jámami patrně má se suterénem a jeho orientací spojitost a může souviset s vymezením areálu středověké fary vůči kostelnímu hřbitovu.

Situace zahloubených objektů zjištěných v místě stěbořické fary velmi dobře koresponduje také s poznatky získanými v případech dalších dvou archeologických výzkumů, které se v prostoru moravskoslezského pomezí dotkly farních areálů. Fara při kostele sv. Václava v Moravské Ostravě měla ve svých počátcích v poslední třetině 13. století podobu dřevohliněného objektu, vybaveného čtvercovým suterénem či polosuterénem, s dochovanými pozůstatky základového trámového věnce. Rekonstruované rozměry tohoto objektu (4,4 × 4,4 m), doprovázeného soustavou jam souvisejících s hospodářským zázemím fary, se v podstatě shodují se stěbořickým objektem (Zezula 2003, 9–14; 2017, 86). Archeologický výzkum vstoupil do hospodářského zázemí středověké fary rovněž v Bohušově. I zde se setkáváme s kvadratickým zahloubeným objektem, v tomto případě ale nejspíše bez spojitosti s obytnou stavbou, a zásobními a sloupovými jámami datovanými do doby kolem přelomu 13. a 14. století až první poloviny 14. století (Zezula, Prix 2011, 70–74).

5.4 Doklady pohřebních aktivit

Na žlábek s. j. 530/15 navazovaly obdélné jámy se zaoblenými nárožími s. j. 500/15 (rozměry 1,7 × 0,8 m, hloubka 1,0 m) a 501/15 (rozměry 1,65 × 0,85 m, hloubka 0,45 m) orientované stejně jako je suterén dřevohliněné stavby, tj. kolmo na osu románského kostela (obr. 12–14). Zásypy s hroudami spraše a kulturní vrstvy ukazovaly na rychlé jednorázové zaplnění objektů (obr. 12, 15), což spolu s plochým dnem vedlo k jejich klasifikaci jako hrobových jam, i když v nich nebyly zaznamenány kosterní pozůstatky. Tuto interpretaci ale potvrdila fosfátová analýza celkem 47 vzorků hlíny (s. j. 500/15 – 27 vzorků, s. j. 501/15 – 20 vzorků) odebraných ze dna jam ve čtvercové síti, která v obou objektech detekovala zvýšenou koncentraci fosforu ve formě PO₄₃ iontů, jejímž původcem byly lidské ostatky nebo jiný organický materiál živočišného původu (Bednář, Kučera 2016). Na dně hrobu s. j. 500/15 se dále nacházely zbytky železného srpu dochovaného, vyjma části řapu, jen ve formě korozních produktů (obr. 13, 14). Srp o max. délce cca 36,4 cm, šířce čepele 3 cm a délce řapu 13,6 cm lze přiřadit k typu Ib vyčleněnému R. Kraljcem (2003, 139–141), resp. typu dI definovanému M. Beranovou (1957, 104–105), i když plynulý obloukovitý tvar hřbetu čepele nejsme schopni v důsledku pokročilé koroze předmětu s jistotou potvrdit. Ve středověkých nálezech je k dispozici pro uvedený typ srpu řada analogií, z prostoru moravskoslezského pomezí je možné uvést exemplář z hradu Rychleby (Goš 1976, obr. 3: 5; Kouřil et al. 2000, 318, 320) a nově i nález ze zaniklé středověké vsi Rabendorf u Horního Benešova (Zezula et al. 2022, 228, 241).

Časové zařazení keramických nálezů z hrobových zásypů umožňuje spojit oba hroby s počátky středověkého kostela. Jejich orientace SSV–JJZ, tedy kolmo na osu kostela, se sice odlišuje od ve středověku převládající východozápadní orientace, výskyt takových hrobů ale není ve středoevropském prostoru nijak výjimečný (srov. Králíková 2006, 51–53; Čechura 2010, 114). Přítomnost srpu jako milodaru bývá v hrobech zaznamenávána na pohřebištích datovaných od raného středověku až po novověk. Interpretace tohoto zvyku je nejasná a provází ji četné problémy metodické povahy (srov. Ungerman 2023, 286–287). Nejčastěji jsou v literatuře zmiňovány možnosti, že srp byl do raně středověkých hrobů vkládán jako předmět s magicko-rituální funkcí, jako zbraň, nebo v hrobě asi vyjadřoval nějaký vztah zemřelého k půdě a zemědělské činnosti, aniž by bylo možné blíže

Obr. 12. Stěbořice, fara. Archeologický výzkum v roce 2015. Hrobové jámy s. j. 500 a s. j. 501, stav po začistění povrchové části zásypů. Foto M. Zezula.

Fig. 12. Stěbořice, rectory. Archaeological excavation in 2015. Grave pits s. u. 500 and 501, situation after clearing the surface part of the fill material. Photo by M. Zezula.

určit jeho charakter (Beranová 1957, 113–114, k tomu srov. též Reichenbach 2004, 549, 557–558; Borzová 2006, 217–219). Srpy nalézané v hrobech uložených na vrcholně středověkých a novověkých hřbitovech naproti tomu bývají řazeny spolu s dalšími železnými předměty s ostrím mezi opatření uplatňovaná z důvodu obav z revenantů (Unger 2006, 166–167). K tomu vedou především nálezy srpů uložených tak, že případný pohyb zemřelého v hrobě by vedl k oddělení části těla (Borzová 2006, 218; Janowski, Kurasiński 2010, 92–93; Betsinger, Scott 2014).

Takto lze nejspíše interpretovat také srp z hrobu s. j. 500/15 ze Stěbořic, jehož příčná poloha přibližně ve středu jámy naznačuje, že tímto způsobem mohl být zajištěn střed těla jedince, jehož ostatky se nedochovaly. Jejich absence neumožňuje rozvinutí dalších otázek ve vztahu k pohlaví či věku takto pohřbeného jedince, rozměry hrobové jámy ukazují na nedospělého jedince či osobu menšího vzrůstu. Pozornost zasluhuje poměrně velká vzdálenost (21 m) hrobu od kostela, takže se mohlo jednat o okrajovou část hřbitova, kam byly pohřby problematických jedinců někdy umísťovány (Janowski, Kurasiński 2010, 93). Lze také připomenout, že z prostoru moravskoslezského pomezí známe i další doklady protirevenantských opatření v podobě skeletu zatíženého kameny a mincí v ústech z hřbitova při kostele sv. Václava v Moravské Ostravě datovaného do 14. až 15. století a hrobu muže s dlaždicí na hrudi a třemi mincemi v ústech ze 17. století odkrytého v interiéru téže sakrální stavby (Zezula 1998; Plaček a kol. 2014, 21–27).

Obr. 13. Stěbořice, fara. Archeologický výzkum v roce 2015. Hrobová jáma s. j. 500, stav po začistění dna s torzem železného srpu. Foto M. Zezula.

Fig. 13. Stěbořice, rectory. Archaeological excavation in 2015. Grave pit s. u. 500, situation after clearing the bottom of the pit, with the remnants of an iron sickle. Photo by M. Zezula.

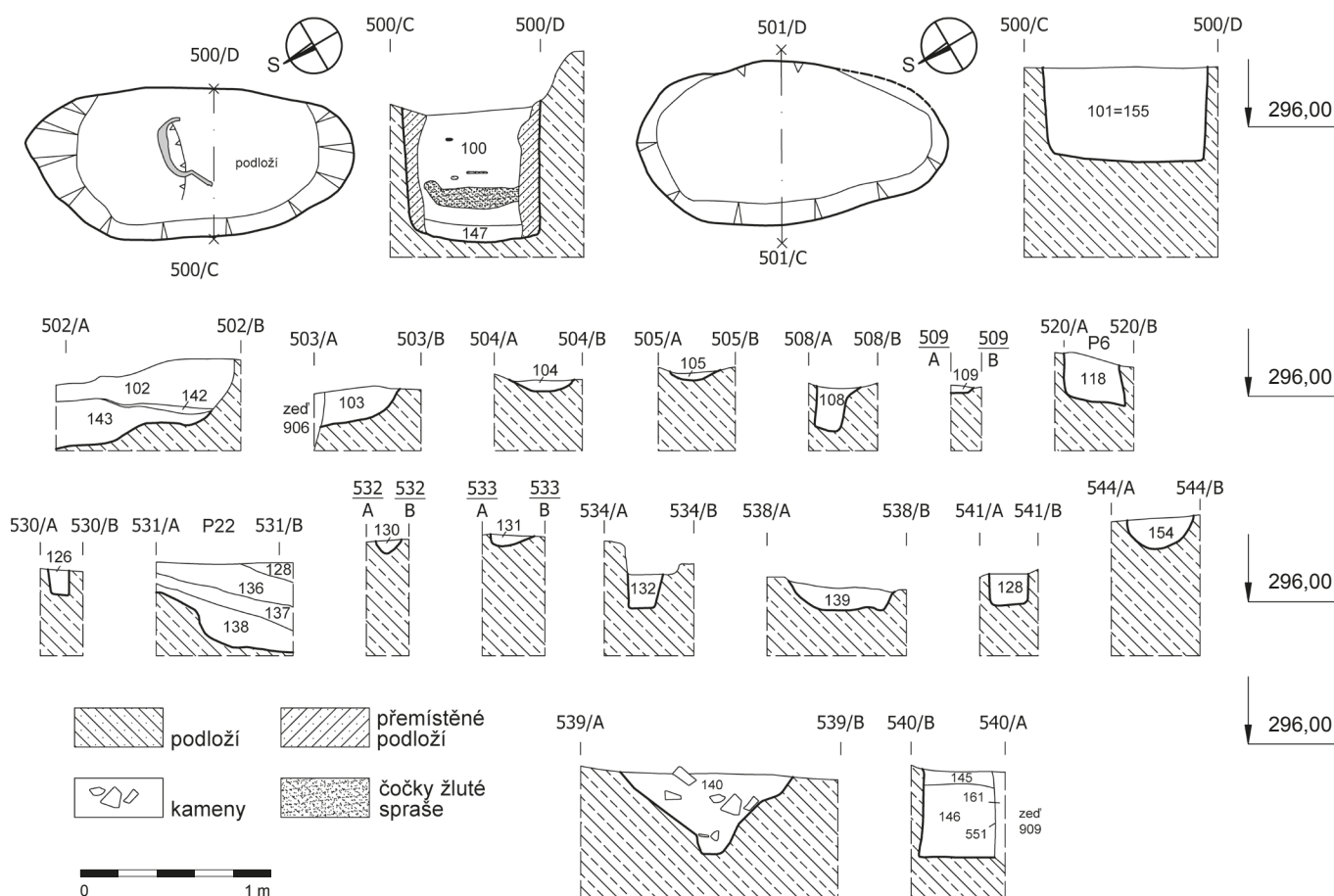

Obr. 14. Stěbořice, fara. Archeologický výzkum v roce 2015. Detail železného srpu na dně hrobové jámy s. j. 500. Foto M. Zezula.

Fig. 14. Stěbořice, rectory. Archaeological excavation in 2015. Detail of an iron sickle found on the bottom of a grave pit s. u. 500. Photo by M. Zezula.

6. Závěr

Archeologický výzkum fary ve Stěbořicích doplnil několik nových informací k vývoji obce, v níž se ve středověku nacházelo ústředí statků velehradského cisterciáckého kláštera. Odkrytá kvadratická suterénní část dřevohliněného domu, který můžeme díky prostorovým souvislostem interpretovat jako součást středověké fary, vykazuje určitou návaznost na v jádru románský farní kostel a je tak alespoň v základním obrysu patrná struktura zdejšího sakrálního areálu. K němu náleží i výzkumem zaznamenané hroby, jejichž časové zařazení odpovídá dataci suterénu a některých dalších objektů do doby kolem poloviny 13. století. Z typologického hlediska zkoumaný kvadratický objekt koresponduje se suterény, jimiž byly v této době vybaveny dřevohliněné domy v blízké Opavě, což ukazuje, že obydlí duchovního mohlo mít i ve venkovském prostředí podobu odpovídající stavbám ve městě. Uvedený předpoklad bezesporu platí i pro jeho vybavení, jak ukazuje návaznost keramických nálezů na opavské nálezné soubory 13. století. Pozoruhodná je i shoda charakteru a rozměrů stěbořického suterénu se situací středověké fary v Moravské Ostravě. To naznačuje, že podsklepený dřevohliněný objekt mohl představovat v počátečních fázích středověkých far v prostoru moravskoslezského pomezí standardní řešení. Pokud

Obr. 15. Stěbořice, fara. Archeologický výzkum v roce 2015. Půdorysy a řezy hrobových jam s. j. 500 a 501 spolu s řezy ostatních objektů odkrytých v interiéru fary. Digitalizovaná terénní dokumentace NPÚ; úpravy a celkové zpracování M. Zezula.

Fig. 15. Stěbořice, rectory. Archaeological excavation in 2015. Ground plans and sections of grave pits s. u. 500 and 501 uncovered in rectory interior. Digitalised field documentation NPÚ; modifications and elaboration M. Zezula.

je správná interpretace nálezů sru v jednom z hrobů jako opatření uplatněné v důsledku obav z revenanství, jedná se o doposud nejčasnější středověký doklad těchto praktik v sledovaném území. Ve spojitosti s dalšími středověkými a novověkými příklady z Moravské Ostravy můžeme potvrdit, že snaha chránit komunitu před „nemrtvými“ má v tomto prostoru velmi dlouhou, staletí trvající tradici. Archeologický výzkum přinesl v podobě menšího počtu keramických zlomků také doklady staršího raně středověkého osídlení, které mohlo být přinejmenším mezi 8. až 11. stoletím kontinuální a středověká vesnice na něj pak v první polovině 13. století prostorově navázala. Otázku, jaký mělo zdejší raně středověké osídlení charakter, a zda mohlo souviset s blízkým mohylníkem, není za stávajícího stavu poznání možné spolehlivě zodpovědět.

Poděkování

Studie vznikla jako uplatněný výsledek projektu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity Ministerstva kultury ČR (NAKI III, kód projektu DH23P03OVV035) s názvem *Zámky v krajině moravskoslezského pomezí – nové formy prezentace nevyužitých historických objektů* (doba řešení 2023–2027).

Poděkování náleží Daliboru Prixovi z Ústavu dějin umění AV ČR, v. v. i., za zpřístupnění výsledků výzkumu a dokumentace kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Stěbořicích a za souhlas s jejím využitím v předkládané studii.

Poznámka

- Obě terénní etapy archeologického výzkumu fary (viz obr. 4: A – rok 2012; B – rok 2015) byly evidovány jako samostatné akce a stratigrafické jednotky byly číslovány v oddělených řadách vždy od počátku. Shodné číselné označení některých objektů je proto v textu rozlišeno vložení posledního dvojčíslí roku výzkumu za číslo stratigrafické jednotky (objekt, vrstva, výplň, hrob, zdivo) odděleného lomítkem (např. obr. 5: objekt 500/12). V popisech obrazových příloh je pak vždy uvedeno, do které výzkumné etapy (2012 a 2015) vyobrazené situace náleží.

Literatura

- Bednář, P., Kučera, L. 2016: *Fosfátová analýza 57 vzorků hlíny z lokality 112/15 Stěbořice – Fara*. Rkp. výzkumné zprávy. Palackého univerzita v Olomouci. Přírodovědecká fakulta. Katedra analytické chemie. Uloženo: Archiv Odboru archeologie, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě.
- Beranová, M. 1957: *Slovanské žňové nástroje 6. – 12. století. Památky archeologické XLVIII*(1), 99–117. Dostupné také z: <https://lurl.cz/XJ54P>.
- Betsinger, T. K., Scott, A. B. 2014: *Governing from the Grave. Vampire Burials and Social Order in Post-medieval Poland. Cambridge Archaeological Journal* 24(3), 467–476. DOI:10.1017/S0959774314000754. Dostupné také z: <https://doi.org/10.1017/S0959774314000754>.

- Bittner, E. 1981:** Nález moravských denárů z XIII. století ve Stěbořicích, okr. Opava. *Časopis Slezského muzea* XXX(1), série B, 78–80.
- Borzová, Z. 2006:** Kosáky v hrobech z období včasného středověku na Slovensku. *Slovenská archeológia* LIV(2), 209–237. Dostupné také z: https://cevnad.sav.sk/aktivita_1_1/slovenska_archeologia_2006_2.pdf.
- CDB II:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. II.* (1198–1230). Ed. G. Friedrich. Pragae 1912.
- CDB IV/1:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. IV/1.* (1253–1256). Eds. J. Šebánek, S. Dušková. Pragae 1962.
- CDB V/2:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. V/2.* (1267–1268). Eds. J. Šebánek, S. Dušková. Pragae 1982.
- Čechura, M. 2010:** Pohřební ritus ve středověku a novověku ve světle archeologického a antropologického výzkumu. *Archaeologia historica* 35(1–2), 111–120. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/11222.digilib/128141>.
- ČGS:** *Geologická mapa 1 : 50 000* [online]. © ČGS. [cit. 2025-03-15] Dostupné z: <https://mapy.geology.cz/geo/>.
- ČÚZK:** Archiv. In: *Geoportál ČÚZK* [online]. © ČÚZK. [cit. 2025-08-05]. Dostupné z: <https://ags.cuzk.cz/archiv/>.
- ČÚZK_Geoprohlížeč:** Geoprohlížeč. In: *Geoportál ČÚZK* [online]. © ČÚZK. [cit. 2025-08-05]. Dostupné z: <https://ags.cuzk.gov.cz/geoprohlizec/>.
- Demek, J. a kol. 1987:** *Zeměpisný lexikon České socialistické republiky. Hory a nížiny.* Praha: Academia.
- Goš, V. 1976:** Soubor železných předmětů a zbroje z hradu Rychleb ve Slezsku. *Vlastivědný věstník moravský* XXVIII(3), 293–300. Dostupné také z: <https://lurl.cz/11ZzL>.
- Hurt, R. 1934:** *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě. Díl I.* 1205–1650. Spisů Akademie velehradské 5. Olomouc: Akademie velehradská.
- Janowski, A., Kurasinski, T. 2010:** Rolnik, wojownik czy „odmieniec”? Próba interpretacji obecności sierpów w grobach wczesnośredniowiecznych na terenie ziem polskich. In: K. Skóra, T. Kurasinski (eds.): *Wymiary inności. Nietypowe zjawiska w obrzędowości pogrzebowej od pradziejów po czasy nowożytne.* Acta Archaeologica Lodziensia, 56. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 79–95.
- Jisl, L. 1952:** Slovanské mohylové pohřebiště ve Stěbořicích. *Časopis Slezského muzea v Opavě* II, série B, 6–20.
- Jisl, L. 1953:** Slovanské mohyly ve Stěbořicích u Opavy. *Archeologické rozhledy* V(1), 32–53. Dostupné také z: <https://lurl.cz/TJ5DE>.
- Kaniová, P., Kolář, F., Koudelová, J., Marethová, B., Rosová, R., Ťulpík, R. 2024:** Stavební dějiny Velké ulice na příkladu domu čp. 54 (U Pírka). In: B. Marethová (ed.): *Fenomén Lauby.* Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 18–71.
- Kiecoň, M., Zezula, M. 2005:** Dřevohliněná zástavba v Opavě ve středověku (současný stav výzkumu). In: *Forum urbes medii aevii II. Sborník příspěvků z konference FUMA konané 16. - 18. 4. 2003.* Brno: Archaia Brno o.p.s., 26–43.
- Kolář, F., Kaniová, P., Koudelová, J., Prix, D., Rosová, R., Zezula, M. 2021:** Opavský hrad a středověké jádro tzv. Müllerova domu čp. 1. *Průzkumy památek* XXVIII(2), 37–84. Dostupné také z: https://pruzkumypamatek.cz/artkey/prp-202102-0004_opava-castle-and-the-medieval-centre-of-m-ller-s-house-no-1.php.
- Kolář, F., Zezula, M. 2011:** Die Straßen und Ringe im mittelalterlichen und frühneuzeitigen Opava aus der archäologischen Sicht. *Wratislavia Antiqua* 13, 219–247.
- Kolář, F., Zezula, M. 2014:** Das Stadtgrundstück im Opava des 13. und 14. Jahrhunderts aus archäologischer Sicht. In: E. Gringmuth-Dallmer, J. Klápště (Hrsg.): *Tradition - Umgestaltung - Innovation. Transformationsprozesse im hohen Mittelalter.* Praehistorica XXXI(2). Praha: Karolinum, 545–565.
- Kouřil, P. 1994:** *Slovanské osídlení českého Slezska.* Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
- Kouřil, P., Gryc, J. 2018:** Early Medieval Stronghold in Opava-Kylešovice and Its Importance for the Understanding of the Silesian Region in the Tenth–Eleventh Centuries. In: P. Kouřil, R. Procházka et al.: *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57. Brno: The Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Brno, 185–213.
- Kouřil, P., Prix, D., Wihoda, M. 2000:** *Hrady českého Slezska.* Brno, Opava: Archeologický ústav Akademie věd ČR Brno. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/2020/11/Hrady_ceskeho_Slezska.pdf.
- Kouřil, P., Tymonová, M. 2013:** *Slovanský kostrový mohylník ve Stěbořicích.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR 34. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Brno, v. v. i. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Slovansky_kostrovy_mohylnik-1.pdf.
- Kouřil, P., Wihoda, M. 2003:** Etnické trojmezí? (Výpověď písemných a hmotných pramenů k etnické struktuře moravsko-slezského pomezí v epoše vrcholného středověku). *Archaeologia historica* 28, 69–111. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140509>.
- Krajíc, R. 2003:** *Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Díl I., II.* Praha, Sezimovo Ústí, Tábor: Archeologický ústav AV ČR v Praze. Dostupné také z: <https://lurl.cz/2JgZS>; <https://lurl.cz/U1ZuG>.
- Králíková, M. 2006:** *Pohřební ritus 16.–18. století na Moravě a ve Slezsku s přihlédnutím k území střední Evropy* [online]. Rkp. disertační práce. Masarykova univerzita. Přírodovědecká fakulta. Katedra antropologie. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity. [cit. 2020-03-19]. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/o2djj/Kralikova_disertace.pdf.
- Marethová, B., Zezula, M. 2022:** Wood-and-clay buildings in medieval Opava. In: L. Lisá, M. Peška et al.: *The transformation of burgher houses in medieval Moravia with respect to Bohemia and Silesia.* Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 72. Brno: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Archaia Brno, 169–176. DOI: 10.47382/arub2022-05. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Spisy_arub_72_web.pdf.
- Opravil, E. 1969:** Háj u Stěbořic ve světle archeobotanického a historického průzkumu. *Časopis Slezského muzea* XVIII(2), série B, 107–112.
- Plaček, J., Moravec, Z., Augustýnková, L., Zezula, M. 2014:** *Kostel sv. Václava v Moravské Ostravě.* Ostrava: Římskokatolická farnost Ostrava – Moravská Ostrava.
- Pojsl, M. 1990:** *Velehrad. Stavební památky bývalého cisterciáckého kláštera.* Vlastivědná knihovna moravská 65. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost. Dostupné také z: <https://lurl.cz/JJ5hR>.
- Prix, D. 2012:** *Stěbořice. Kostel Narození Panny Marie.* Rkp. textu pro výstavu Cesta ke Zlaté bule sicilské pořádané Ostravským muzeem. Zpracováno v červenci 2012. Uloženo: archiv D. Prixe.
- Prix, D. 2019a:** Exkurz 3. Zděný raně gotický kostel neznámého zasvěcení v Holasovicích. In: R. Rosová a kol.: *Dějiny obcí Holasovice, Loděnice, Štěmplevec, Kamenec.* Holasovice: Vade Mecum Bohemiae, s.r.o., 144–151.
- Prix, D. 2019b:** Exkurz 4. Architektonické zlomky ze zaniklého raně gotického kostela v Holasovicích. In: R. Rosová a kol.: *Dějiny obcí Holasovice, Loděnice, Štěmplevec, Kamenec.* Holasovice: Vade Mecum Bohemiae, s.r.o., 152–165.
- Procházka, R., Hložek, M. 2013:** Opavský džbán v Brně? K otázce počátků vrcholného středověké glazované keramiky. *Časopis Slezského zemského muzea* LXII(2–3), série B, 231–244.
- Raidová, M., Zezula, M. 2025:** *Stěbořice, fara, parcela č. 49/2.* Rkp. nálezové zprávy, č. akce 67/12. Uloženo: Archiv Odboru archeologie, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě.

- Reichenbach, K. 2004:** Sicheln in mittelalterlichen Gräbern in der Slowakei. *Archaeologia historica* 29, 549–560. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140593>.
- Solnický, P. 2008:** *Historie Stěbořic, Jamnice a Nového Dvora*. Stěbořice: Obecní úřad.
- Šikulová, V. 1985:** Středověká polévaná keramika. *Archaeologia historica* 10, 230–233. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139549>.
- Tymonová, M., Žákovský, P. 2012:** Železný meč ze Stěbořic. In: J. Doležel, M. Wihoda (eds.): *Mezi raným a vrcholným středověkem. Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové a žáci*. Brno: Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Brno, v. v. i., 611–623. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/2020/11/Mezi_ranym_a_vrcholnym_stredovekem.pdf.
- Unger, J. 2006:** *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy*. Panorama biologické a sociokulturní antropologie. Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů 25. Scientia. Brno: Nadace Universitas.
- Ungerman, Š. 2023:** *Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na pískách. Díl I – Analýza*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 74(1). Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., Masarykova univerzita, Ústav archeologie a muzeologie. DOI: 10.47382/arub2023-04-1. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Spisy_74-1_web.pdf.
- Vařeka, P. 2004:** *Archeologie středověkého domu I. Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí (6. – 15. století)*. Archaeologica. Plzeň: Katedra archeologie, FHS ZČU v Plzni. Dostupné také z: <https://lurl.cz/sJ5hA>.
- Zezula, M. 1998:** Záchranný výzkum v kostele sv. Václava v Moravské Ostravě. In: E. Tomczak (ed.): *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1998 roku*. Katowice: Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska, 187–192.
- Zezula, M. 2003:** Archeologie a počátky Moravské Ostravy (Archeologické výzkumy v historickém jádru města v letech 1998–2002). In: B. Blachut (ed.): *Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska* 21. Šenov u Ostravy: Tilia, 7–44.
- Zezula, M. 2017:** Archeologické prameny. Podoba středověké Ostravy. In: R. Antonín et al.: *Ostrava. Počátky a vývoj středověkého města*. Ostrava: Statutární město Ostrava, 80–98.
- Zezula, M. 2025:** *Stěbořice, fara*. Rkp. nálezové zprávy, č. akce 67/12. Uloženo: Archiv Odboru archeologie, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě.
- Zezula, M., Moravec, Z., Hlas, J., Kiecoň, M., Prix, D., Theuer, J. 2022:** Zaniklá středověká ves Rabendorf a její archeologický výzkum. In: V. Kočí Dudková, P. Kováčik (eds.): *Paměť krajiny moravských a slezských Sudet v ohrožení. Kritický katalog výstav*. Opava: Slezská univerzita, 210–251.
- Zezula, M., Prix, D. 2011:** Středověké osídlení Bohušova. In: P. Kozák et al. (eds.): *Kostel sv. Martina v Bohušově*. Bohušov, Ostrava: Obec Bohušov, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 55–84.

Summary

Stěbořice is situated at the boundary of the Opava lowlands and the Nízký Jeseník mountains, around 9 km west of Opava. Archaeological finds prove that the current area of the village has been settled since Neolithic times, but in the scholarly literature Stěbořice is best known for its mound-type burial site, whose inventory has been dated to the late 9th century and the turn of the 10th century and displays substantial influence from

the milieu of Great Moravia (Kouřil, Tymonová 2013). The first written mention of Stěbořice dates from 1220, when the village was recorded as the property of the Cistercian Monastery in Velehrad. The farmstead (grange) in Stěbořice served as the administrative offices for the Velehrad Monastery's estates in the Opava region until 1467, when the village was acquired by the nobility (Hurt 1934, 53, 120–121; Pojsl 1990, 36–39; Solnický 2008, 8–12). The late romanesque core of the parish church in Stěbořice can also be linked with the activities of a construction workshop connected with the Velehrad Monastery (Prix 2012); this part of the church was later remodelled in the renaissance style, and then (in the 1770s) in the baroque style. The rectory, located next to the churchyard, also dates from this period (Solnický 2008, 46–50). In 2012 and 2015, excavation work was carried out at the south wall of the rectory and inside the building, prompting archaeological research to be conducted at the site (Fig. 4). A small collection of pottery finds indicates that the site of the later rectory was settled during a period from the 8th to the 10th centuries (Fig. 9), but most of the investigated structures date from the High Middle Ages. In both phases of the research, archaeologists documented a sunken structure with a square ground plan; this was interpreted as the basement of a wood-clay building (Fig. 5; No. 500/2012), which was connected to other structures. The basement was accessed via an entrance passageway, and traces of vertical and horizontal structural elements were preserved on its floor (Fig. 6, 7), indicating that the building included both columns and a frame structure. The alignment of this building shows continuity with the axis of the romanesque church, and in view of the spatial configuration we can assume that the building was the predecessor of the current rectory. Its dating is based on an analysis of pottery finds from the fill material, which include pottery from the early medieval tradition as well as the high medieval pottery, with its rims most frequently shaped into double-sided grooved collars (Fig. 10). These characteristics correspond with pottery finds from nearby Opava that have been dated to around the mid-13th century (e.g. Kolář, Zezula 2011, 236). The same characteristics (indicating the same dating) were also present in finds (Fig. 11) from the fill material at two structures that have been interpreted as grave pits based on phosphate analysis (Fig. 5; No. 500/2015; No. 501/2015), although no skeletal remains were found in them. At the bottom of grave No. 500/2015, archaeologists found the remnants of an iron sickle (Fig. 13, 14), which can be interpreted by analogy as a precaution against vampires (Borzová 2006, 218; Janowski, Kurasiński 2010, 92–94; Betsinger, Scott 2014). The evidence of burials and settlement found in Stěbořice thus complements findings from other rectory sites in the Moravian-Silesian borderlands (Zezula 2003, 9–14; 2017, 86; Zezula, Prix 2011, 70–74) and documents the long tradition of protecting local communities against ‘the undead’, as evidenced by finds from the Church of St Wenceslas in Moravská Ostrava dating from the 14th–17th centuries (Zezula 1998; Plaček et al. 2014, 21–27).

Kontakt

Michal Zezula

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě
Odboje 1

CZ-702 00 Ostrava – Moravská Ostrava

e-mail: zezula.michal@npu.cz

ORCID: 0000-0003-0307-6812

Středověká fortifikace u Úhlejova (okr. Jičín) zvaná Šluspárk: existence sídla a jeho podoba v kontextu středověkého osídlení Miletínska

Medieval Šluspárk fortification near Úhlejov (Jičín District):
The existence of the residence and its character in the context
of medieval settlement in the Miletín region

– Pavel Drnovský*, Jiří Unger –

KEYWORDS

Middle Ages – fortification – castle – colonisation – Teutonic Order – Bohemia

ABSTRACT

The text addresses the medieval fortification near the village of Úhlejov (Jičín District, Bohemia). The study is focused on a revision of the situation of the 1979 excavation and the results of the 2024 campaign. The archaeological finds are evaluated and the appearance of the castle is described. The oval castle core is surrounded on three sides by earthen fortifications consisting of a moat and a rampart, on the western side by a terraced slope. The excavations discovered the enclosing fortification of the castle core. The fortification was built in several phases (wooden palisade, later stone structures). Fragments of daub indicate the presence of wooden building structures in the core of castle. The fragments of ceramic vessels that can be connected with the period of the fortification's activity date from the second half of the 13th century to the beginning of the 14th century. The fortification was probably built by the Teutonic Order, which owned the area of Miletín from the 1240s, and it likely played a role in the Order's colonisation of the Podkrkonoší region. The castle's end was probably intentional and connected with the consolidation or transformation of the Order's dominion.

* Corresponding author – E-mail address: pavel.drnovsky@uhk.cz

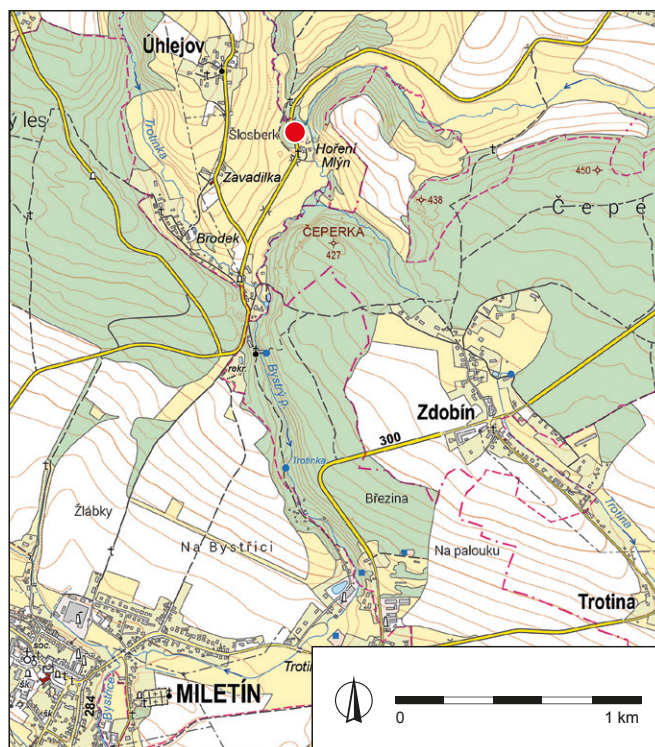
<https://doi.org/10.47382/pv0662-01>

Received 27 Januar 2025; received in revised form 11 July 2025.
Available online 10 September 2025.

Copyright © 2025 Czech Acad Sci, Inst Archaeology Brno, and the authors.
This is an open access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).
Competing interests: The authors have declared that no competing interests exist.

1. Úvod a cíle

Terénní relikt středověké fortifikace, která se nachází na rozmezí katastru Úhlejova (okr. Jičín) a Třebihoště (okr. Trutnov) poutaly pozornost badatelů již od 19. století. Přispěla k tomu patrně skutečnost, že krajina Podzvičinska, respektive Miletínska je na podobný druh památek skoupá (obr. 1). Přes jejich zájem se první archeologický objev uskutečnil pod vedením J. Sigla až v roce 1979, autor výzkumu terénní situaci popsal v kratším textu bez publikace terénní dokumentace (Sigl 1980). Jeho závěry tak byly přejímány dále bez možnosti kritického posouzení. Cílem tohoto textu je revidovaný popis nálezové situace z tohoto výzkumu doplněný o pozorování záchranného archeologického výzkumu, který proběhl při severním okraji lokality v roce 2024. Na základě rozboru dokumentovaných archeologických situací navrhuje odlišný pohled na formu výstavby hradu a délku jejího trvání. Dále se věnujeme historickému vývoji oblasti Miletínska na počátku vrcholného středověku, kdy byla tato

Obr. 1. Poloha lokality vůči okolním obcím a v rámci České republiky.
Autor P. Drnovský.

Fig. 1. Location of the site in relation to the surrounding villages and within the Czech Republic. Author P. Drnovský.

oblast částečně držena příslušníky pozemkové šlechty a z větší části řádem německých rytířů se sídlem v Miletíně, který lze patrně určit jakožto stavebníka hradu.

2. Dějiny bádání

Již v roce 1860 si stručný popis fortifikace do svých záznamů zapsal rodák z nedaleké Rohoznice u Miletína F. P. Rohoznický (Sklenář 2010, 14, 19–20). Petera zhotovil i půdorysný náčrt lokality. Zápis je cenný zejména popisem stavu lokality, na které již tehdy nebylo možné sledovat nadzemní zděné konstrukce. V rámci popisu památek na Miletínsku ji stručně zmiňuje J. Axamit (1889, 669), který udává, že se zde nachází *střepey rázu hradištního*. Jeho popis pak přejímá téměř beze změny J. L. Píček (1909, 386).

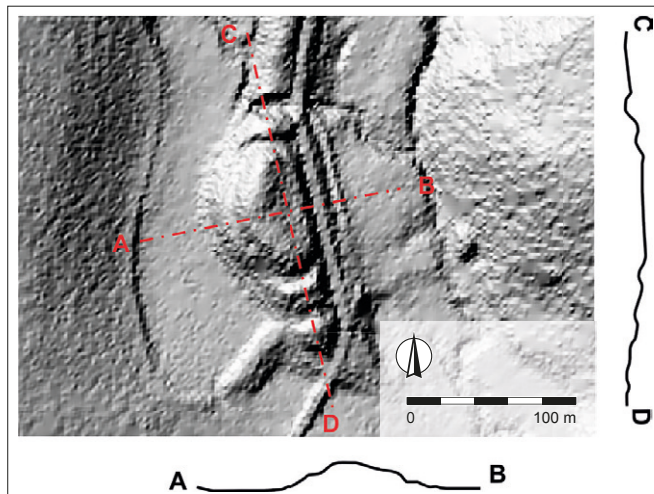
Z regionálních autorů lokalitu zmiňuje J. N. Lhota (1888, 12, 167) v rámci své práce o Miletíně. Zajímavý je jeho údaj, že kámen z rozbořeného hradu byl dle pověsti použit na stavbu presbytáře kostela v Miletíně. Autor zároveň na toto místo umisťuje děj básně Zbyhoň z Rukopisu královédvorského. Lokalitě se v samostatné studii věnuje J. Nálevka (1895, který částečně vychází z dřívějšího Nepomukova textu. Jako samostatné heslo zařadil tuto lokalitu do pátého svazku svých Hradů též A. Sedláček (1887, 129). Lidové označení Šluspárk (eventuálně Šluspárek) vychází z německého Schlossberg, takto o lokalitě píše například J. N. Lhota (1888, 167).

Další etapu výzkumu lokality započal v 70. letech minulého století J. Sigl z královéhradeckého muzea. V roce 1970 (13. května) spolu s M. Richterem zde provedl povrchový průzkum, který ale nepřinesl archeologické nálezy (Sigl 1973). Znovu se na lokalitu J. Sigl vydal společně se spolupracovníky hradeckého muzea v březnu roku 1976, avšak opět bez zisku archeologických nálezů (Sigl 1976). Zásadní pro poznání lokality byla realizace sondáže ve dnech 28. května až 7. června 1979. Jiří Sigl o této akci sepsal již na konci června téhož roku zprávu zaslou do Archeologického ústavu ČSAV (Sigl 1979). Tentýž text s drobnými úpravami pak zveřejnil i v rámci publikované studie (Sigl 1980). Lokalitu v následujících letech zmínil například Vladimír Wolf (1998, 113), reflektoval ji i T. Durdík (2000, 539–540) ve svém soupisu českých hradů. V rámci zpracování středověkého osídlení Miletínska a řešení problematiky úlohy fortifikací při osídlovacím procesu ve 13. století byla lokalita znovu popsána P. Drnovským (2013, 28, 65; 2023b, 67). V roce 2024 proběhla archeologická akce v rámci obnovy mostu silnice, která na východní straně protíná část lokality.

3. Popis lokality

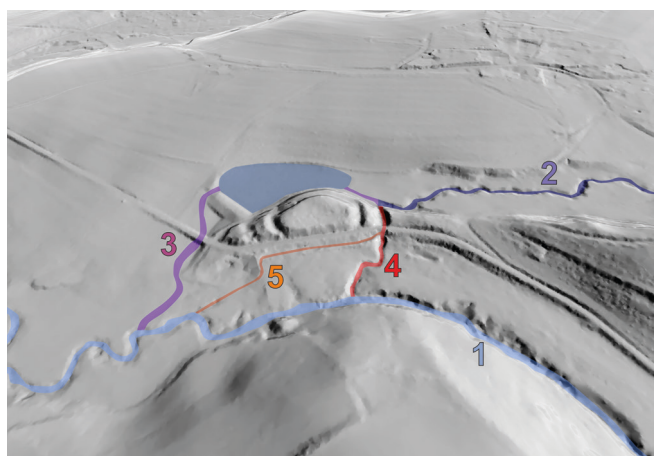
Fortifikace se nachází na oválném spočinku, který je obtékán od východu Bystrým potokem (obr. 2). Východně od lokality se do Bystrého potoka vlévá Hornouhlejovský potok, jehož dnešní koryto je ovšem změněno (zdůvodněno níže). Původní trasa Hornouhlejovského potoka vedla při západní straně lokality a soutok obou vodotečí se nacházel jižně od fortifikace. Oválný tvar svažujícího spočinku byl tokem obou potoků přírodně utvářen (obr. 3).

Hornouhlejovský potok původně napájel rybník, jehož polozaniklá hráz přiléhá na západní straně k hradu a směřuje jihozápadním směrem k protilehlé straně. Délka reliktní hráz činí přibližně 78 m. Hladina vodní nádrže kdysi lemovala celou západní stranu fortifikace. Rybník již není zachycen ani na prvním vojenském mapování. Jeho chronologický vztah k lokalitě nelze však stanovit.¹ K navedení koryta Hornouhlejovského potoka přes severní část lokality došlo během stavby náhonu pro Hornouhlejovský mlýn, který se nachází jihovýchodně od hradu. Realizace si vyžádala vyhloubení zářezu přes šíji spočinku, který bývá někdy

Obr. 2. Digitální model reliéfu lokality. Vytvořeno z dat DMR 5. generace © ČÚZK. Autor J. Unger.

Fig. 2. Digital elevation model of the site. Created from DMR 5G data © ČÚZK. Author J. Unger.

Obr. 3. Pohled na lokalitu od východu. 1 – Koryto Bystrého potoka; 2 – koryto Hornouhlejovského potoka; 3 – přibližná pozice původního koryta Hornouhlejovského potoka vedoucí přes rybník; 4 – nové koryto Hornouhlejovského potoka; 5 – mlýnský náhon. Autor P. Drnovský, J. Unger.

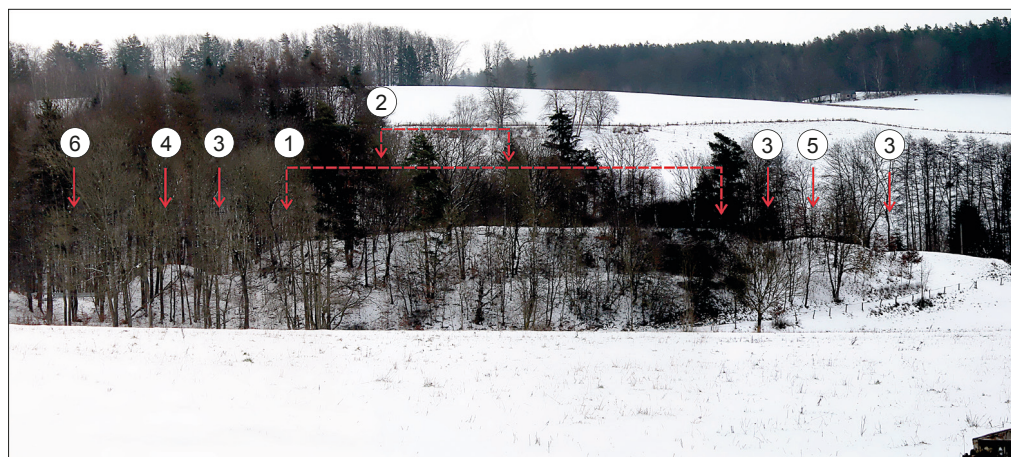
Fig. 3. View of the site from the east. 1 – Bystrý Stream bed; 2 – Hornouhlejovský Stream bed; 3 – approximate position of the original Hornouhlejovský Stream bed running through the pond; 4 – new Hornouhlejovský Stream bed; 5 – mill race. Author P. Drnovský, J. Unger.

mylně označován za druhý příkop. O změně koryta při budování mlýnského náhonu píše již J. Nálevka (1895, 275), potvrzení této události pak přinesl výzkum v roce 2024 (viz níže).

Jádro fortifikace má oválný tvar, delší stranou orientovanou v ose sever–jih (64 m) a kratší stranou orientovanou v ose západ–východ (35 m). Na jižní straně jádra se šířka zužuje. Plocha jádra není srovnána, ale svažuje k východu. Výškový rozdíl mezi západní a východní částí jádra se pohybuje mezi 3 až 4 m (obr. 4).

Plocha lokality byla v minulosti využívána jako louka, sad (příkop, val) a pole (jádro), tento stav zaznamenává ještě císařský otisk stabilního katastru z roku 1841. Jan Nálevka (1895, 275) na konci 19. století již píše, že prostor hradu není obděláván, ale změněn na sad (obr. 5).

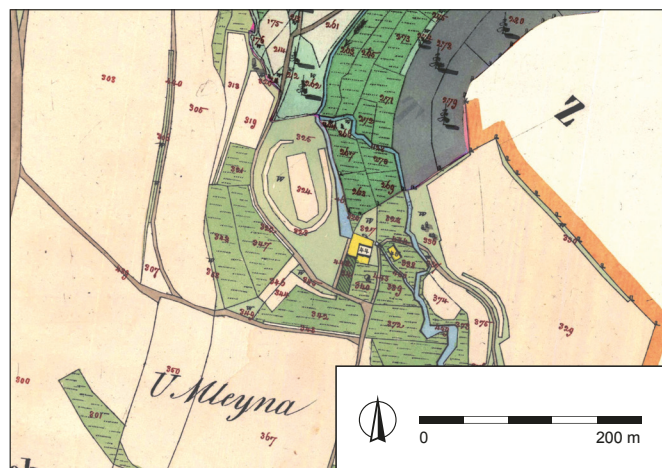
Čitelnost jádra lokality je v posledních desetiletích snížena hustým vegetačním pokryvem. Přestože je plocha jádra svažita od západu k východu, lze v severozápadní části pozorovat relativně srovnanou a mírně vyvýšenou oválnou platformu. Je

Obr. 4. Pohled na lokalitu od západu, stav v lednu roku 2025. 1 – Prostor jádra; 2 – přibližný rozsah centrálního pahorku; 3 – příkopy; 4 – severní val; 5 – jižní val; 6 – recentní koryto Hornouhlejovského potoka. Autor P. Drnovský.

Fig. 4. View of the site from the west in January 2025. 1 – Core of the castle; 2 – approximate extent of the central hill; 3 – ditches; 4 – northern rampart; 5 – southern rampart; 6 – recent channel of the Hornouhlejovský Stream. Author P. Drnovský.

možné ji sledovat na analýze výškopisných dat digitálního modelu reliéfu České republiky 5. generace. Přibližné rozměry tohoto útvaru jsou 23×15 m (obr. 2). Platforma není popsána J. Siglem, ani ho nezohledňuje půdorys lokality zhotovený T. Durdíkem (2000, 540, obr. 1168),² stejně tak ho opomíjí plán J. Slavíka a J. Svobody (1993, 98, obr. 1a). Ve své skice lokality z roku 1984 tuto vyvýšeninu zakreslil J. Čížek (1984). O nejvyšším bodu

Obr. 5. Lokalita na císařském otisku stabilního katastru z roku 1842, © ČÚZK. Autor P. Drnovský.

Fig. 5. Site on the Imperial Imprint of the Stable Cadastre from 1842, © ČÚZK. Author P. Drnovský.

v severozápadní části jádra píše ve svém záznamu též F. Petera Rohoznický (Sklenář 2010, 19). Vyvýšenina je pozorovatelná na leteckém snímku lokality z roku 1951.³ Jádru hradu bylo částečně obkrouženo příkopem (severní, východní a jižní část), jenž na západě přechází do terasy svahu, který padá do prostoru zatopeného rybníkem (obr. 6). V dnešní době je příkop dochovaný jen ze dvou stran (od severu a jihu), jeho šířka kolísá okolo 8 m. Na východní straně byl průběh příkopu zničen výstavbou/zářezem pro silnici vedoucí na Třebihošť, k budování cesty došlo ve 20. letech 20. století (Sigl 1980, 20). Cesta původně vedla při západním okraji hradního jádra. Na vnější hranu příkopu přiléhá val, který je dobře patrný na jižní (šířka 10 m, výška 2 m) a severní straně (šířka 8 m, výška 3,5 m). Na západní straně byl upraven na polní cestu, která lemují hranu lokality a má tak charakter ploché terasy, jež posléze spadá do prostoru zaniklého rybníka (obr. 7). Při východní straně je val stejně jako příkop zničený silnicí a korytem mlýnského náhonu. Na jižní straně se nachází ještě druhý příkop, který navazuje na vnitřní val. Za tímto druhým příkopem se nachází trojúhelníkovitá plošina, která přechází do příkopu silnice. Na severní straně je zdánlivý druhý příkop až výsledkem svedení koryta Hornouhlejovského potoka do východního sousedství lokality v období novověku.⁴

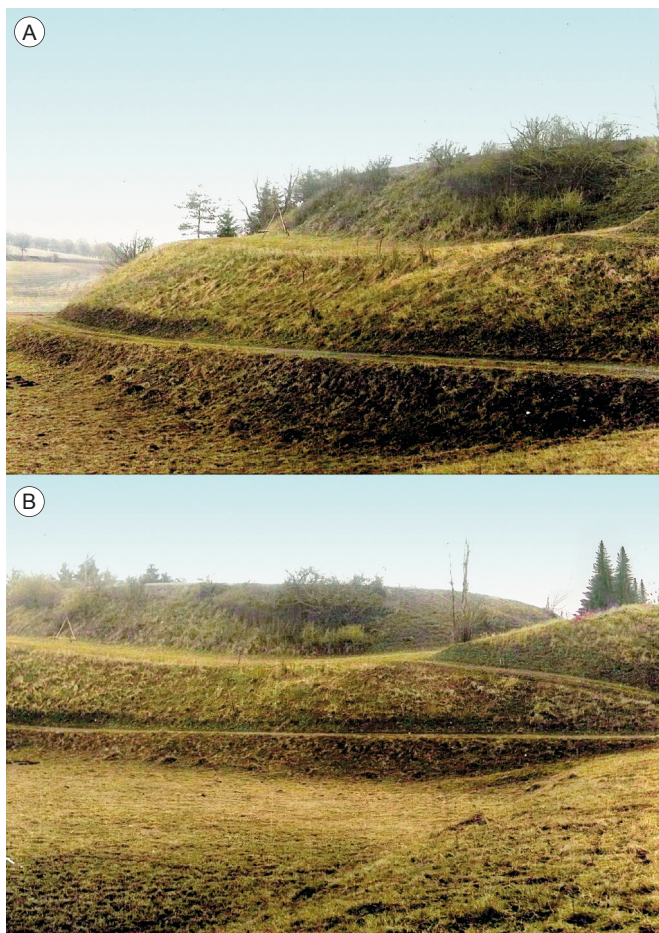
4. Historický vývoj oblasti na základě písemných pramenů

Oblast, ve které se fortifikace nachází, se nazývá Miletínkem dle stejnojmenného města, jež leží v centrální pozici vůči ostatním sídlům relativně uzavřeného Miletínského úvalu. Právě Miletín je klíčovým místem spojeným s nejstaršími písemnými

Obr. 6. Pohled na lokalitu od západu, stav v roce 1976. Sken negativu, Muzeum východních Čech v Hradci Králové (složeno z více fotografií). Foto J. Sigl, upravil P. Drnovský.

Fig. 6. View of the site from the west in 1976. Scan of the negative, Museum of East Bohemia in Hradec Králové (composed of multiple photos). Photo by J. Sigl, edited by P. Drnovský.

Obr. 7. Pohled na lokalitu od jihozápadu a jihu, stav v roce 1976. Sken negativu, Muzeum východních Čech v Hradci Králové. Foto J. Sigl, upravil P. Drnovský.

Fig. 7. View of the site from the southwest and south in 1976. Scan of the negative, Museum of East Bohemia in Hradec Králové. Photo by J. Sigl, edited by P. Drnovský.

prameny. Pokud opomineme nejistou zprávu o Miletíně k roku 1124, která se váže k popisu cesty biskupa Oty Bamberského z Prahy do Hnězda (kriticky srov. Ježek 2007, 544; Drnovský 2013, 38), disponujeme pro tuto oblast několika cennými listinami ze 13. století. První dvě souvisí se závěrem života královského číšníka Zbraslava a jeho ženy Domaslavy (Žemlička 1983; 2002, 407–411). Majetný služebník krále Václava I. nechal v roce 1238 vyhotovit závět, ve které se dozvídáme, že v podkrkonošské krajině v okolí Miletína (ten není uveden) vlastnil vsi Třebihošť (*Trebehosc*), Zábřeží (*Zabreze*), Dehtov (*Dechtow*), Trotinu (*Trotina*), Bílou Třemešnou (*Stremen*) a Zásadu (*Zasada*)⁵ (CDB III/1, 226, č. 181). Druhá důležitá listina se týká závěti vdovy Domaslavy a spadá k roku 1241, kdy král Václav I. potvrdil obdarování řádu německých rytířů (CDB IV/1, 68 č. 8). Sama Domaslava je v listině jmenována jako *matrona nobilis de Miletin*, jedná se tak o první jistou zmínku o Miletíně. V písemnosti je uvedeno, že kromě Miletína daruje řádu i vsi Máslojedy, Sadovou a Výkleky a blíže nespecifikovaný Olešnický újezd (*provinciam Olesnich*).⁶

Podrobnou představu o rozsahu sídelní oikumeny spadající pod vliv řádu německých rytířů v Miletíně v druhé polovině 13. století máme díky sporu s duchovní správou sousední hořické farnosti. K roku 1267 se váže listina, kterou královéhradecký děkan Jan z pověření pražského biskupa Jana III. z Dražic určil farní působnost miletínského kostela (CDB V/2, 33–35, č. 490). V dokumentu jsou jmenovány: *forum Myletin* (Miletín),

villa Rochoznice (Rohoznice), *villa Myletin* (Miletínek), *villa Besdnich* (Bezník), *villa Borech* (Borek), *villa Seleyoue* (Želelejev), *villa Hrustovce* (Chroustov), *villa Threbehosze* (Třebihošť), *villa Huleyowe* (Úhlejov), *villa Ysdoabin* (Zdobín), *villa Trotina* (Trotina), *villa Bucouina* (Bukovina),⁷ *due nove villa, una Marti de Horize* (patrně Nová Ves, dnes rozdělená na více celků, například současně Lázně Bělohrad), *altera Wiscze* (patrně Horní Nová Ves u Bělohradu),⁸ *villa Sthremesna* (Červená Třemešná), *Vidone* (Vidoň). Samotný spor se v konečný neprospěch hořického faráře uzavřel až roku 1271 (CDB V/2, 216–217, č. 614; 266–267; č. 642; 273–274, č. 646). Vesnice v okolí naší fortifikace včetně Úhlejova tedy během druhé poloviny 13. století náležely pod církevní správu miletínských německých rytířů, snad jim většina těchto vsí i přímo patřila. Spor o farní působnost mezi hořickým farářem Arnoldem a miletínskými kněžími (Magnus a později Šimon) se v letech 1270 a 1271 týkal pouze (Markovy) Nové Vsi, která patrně byla založena Markem z Hořic vzpomínaným v roce 1267, ale řádoví bratři ji začlenili do svého farního okruhu. Hořický farář to chápal jako újmu na svých právech. Působnost farářů z Miletína na jiných vsích známých z listiny definující miletínskou farnost v roce 1267 Arnold nerozporoval, respektive se jich zápis sporu netýkal.

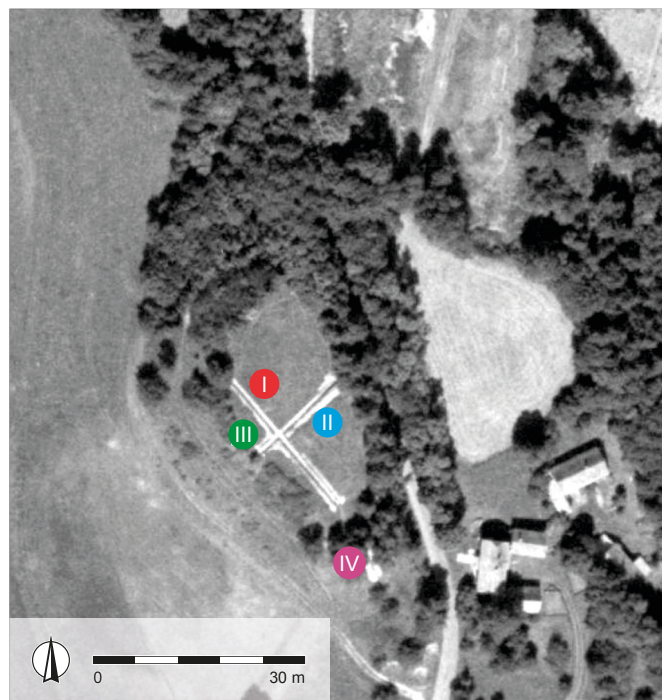
Identifikovat rozsah majetkové držby miletínské komendy je nesnadný, neboť známe pouze vymezení farní působnosti. Přímé písemné prameny rovněž postrádáme. Pro 14. století známe jména dosazených miletínských farářů. Z konfirmačních knih lze usuzovat o majetkovém vlivu pánů z Lichtenburka, kteří dosazují faráře v kostelech v Červené Třemešné v roce 1358 a Horní Brusnici v roce 1362 (LC I–1, 73, 78). Při dosazování faráře v Brusnici Hynek Krušina (III.) použil i přídomek s vazbou na Miletín – *Hinconis dicti Krussine de Miletin*. V roce 1382 pak jeho synové Václav a Jan (IV.) z Lichtenburka obdarovali miletínský kostel úrokem ze vsi Vidoně (Sedláček 1887, 124). Dochované účetní knihy německých rytířů z let 1382–1410 dávají přehled o vývoji majetků vázaných na Miletín, který je však vždy jediným zaznamenaným sídlem. Edici účetních knih zhotovil J. Hemmerle (1967), jejich rozbor provedl M. Čápský (1998). Vodítko pro určení původního dominia vázajícího se na Miletín by snad mohl představovat rozsah pozdějších lichtenburských držav. Miletína se během husitských válek natrvalo zmocnil Hynek Krušina (IV.) z Lichtenburka, potvrzení jeho držby máme doloženo v listu císaře Zikmunda k roku 1437 (AČ 1, 535). Výčet vsí náležejících k Miletínu máme zaznamenaný v rámci prodeje panství v roce 1541 (Sedláček 1887, 125). Ve výčtu vsí jsou zaznamenány téměř všechny jako v listině z roku 1267, není zde pouze Nová Ves a Bukovina, které tak oprávněně můžeme spojit s jinou vrchností již v době 13. století. Navíc jsou zde obsaženy Olešnice, Borovnice, Borovnička, Brusnice Zvičina a Debrné. Tyto vsi již J. V. Šimák považoval za prostor tzv. Olešnického újezdu darovaného řádu v roce 1241 (Šimák 1938, 876). S tímto určením později souhlasil i V. Wolf (1969; 1974).

Prostor Olešnického újezdu, respektive jeho části v přímém držení řádu dlouho nezůstaly, popřípadě mohlo docházet k jejich zástavám. Soudit tak můžeme například z toho, že již mezi lety 1318 a 1325 držel mimo jiné Hostinné (*Hostiny*) ale zejména Olešnici (*Olesnyczu*) Půta I. z Turgova, sídlící na Hradišti (pozdější Choustníkovo Hradiště) u Dvora Králové (RT I, 57). Vladimír Wolf a Antonín Hejna přisoudili německým rytířům výstavbu hradu na vrchu Bradlo mezi Olešnicí a Brusnicí. Výzkum A. Hejny v letech 1966–1968 určil dobu provozu tohoto opevněného sídla do horizontu konce 13. století až počátku 14. století, přičemž zánik spojil právě s rozpadem řádového dominia na bývalém Olešnickém újezdu (srov. Hejna 1974).

5. Výzkum v roce 1979

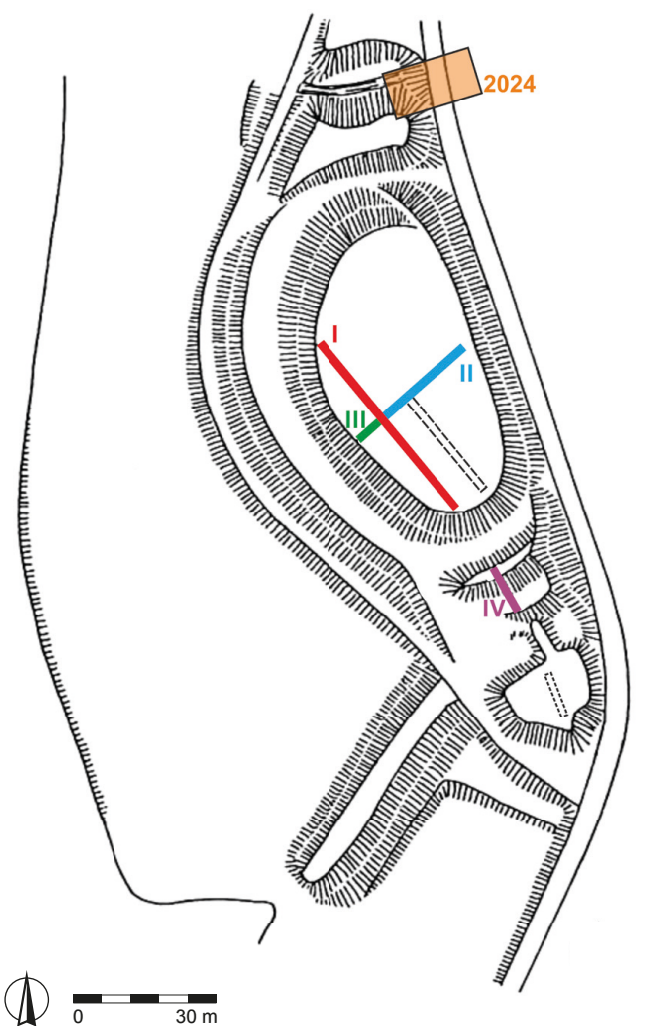
Během výzkumu J. Sigla v roce 1979 byly položeny čtyři sondy (označeny I, II, III, IV), jejich popis obsahuje zpráva i text článku (Sigl 1979; 1980), zde se tedy pouze omezíme na stručný přehled hlavních zjištění. V archivu archeologického oddělení Muzea východních Čech v Hradci Králové se nachází originální kresebná a fotografická dokumentace části výkopů J. Sigla, které zde publikujeme. Určit polohu sond v rámci lokality lze díky archivnímu leteckému snímku oblasti z roku 1979 (obr. 8). Na fotografii jsou zřetelně viditelné všechny čtyři výkopy (obr. 9).

Sonda I měla délku 48 m, šířku 1,5 m. Ve směru SZ-JV protínala část hradního jádra (obr. 10). V severozápadním konci byly zjištěny dvě kúlové jámy (s. j. 500 a 501, průměry 20 a 23 cm; viz níže obr. 12: 1, 2). V jihovýchodním konci byla odkryta nasucho kladená zeď z opukových kamenů (s. j. 901), která byla široká 1,3 m, založená byla přímo na podloží (slínovec). Jižně od této zdi se nacházely další tři kúlové jámy (s. j. 502, 503, 504, průměry 20, 23, a 24 cm). Sonda II (dlouhá 22 m a široká 1,5 m) byla založena kolmo na sondu I, jejich spojení bylo na 20 až 21,5 m osy sondy I (měřeno od severního konce sondy I). Na východním konci sondy II byl odkryt žlab (s. j. 505, šířka 20 cm), dále kúlová jáma (s. j. 506, průměr 60 cm). Ve slovním popisu sondy II je uvedena ještě kamenná konstrukce z nasucho kladených kamenů, která byla charakterem obdobná s. j. 901 odkryté v sondě I. Tato konstrukce není v dokumentaci J. Sigla zakreslena. V sondě II byl sledován nárůst mocnosti vrstev směrem k jihovýchodu, J. Sigl v tom spatřoval projev kumulace splachových vrstev. Sonda III byla rovněž kolmá na sondu I a navazovala na sondu II západním směrem. Nebyl zde dokumentován žádný objekt. Poslední sonda IV byla situována jižně mimo jádro hradu do vnitřního valu (obr. 11). Zde byla odkryta kumulace kamenů (s. j. 002), které tvořily jádro valu (obr. 12: 3, 4). Pod touto kamennou strukturou bylo dále dokumentováno šest kúlových jam (s. j. 507–512) a žlab (s. j. 513).

Obr. 8. Letecký pohled na lokalitu na snímku pořízeném v roce 1979 se stále viditelnými sondami realizovanými J. Siglem. Fotografie poskytl © ČÚŽK, upravil P. Drnovský.

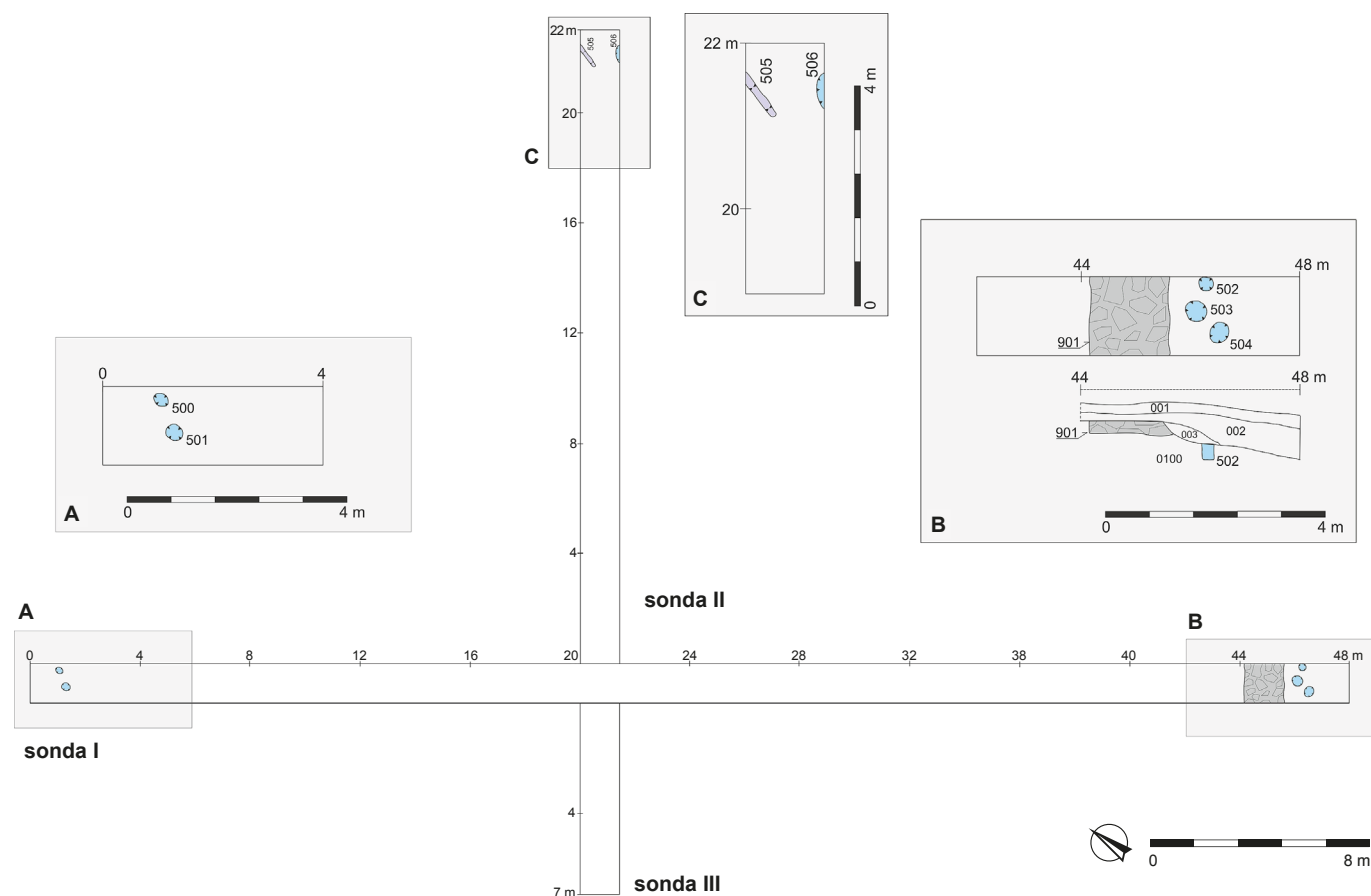
Fig. 8. Aerial view of the site in a photograph taken in 1979, with the trial trenches dug by J. Sigl still visible. Photo provided by © ČÚŽK, edited by P. Drnovský.

Obr. 9. Plán lokality dle T. Durdíka (2000, 540, obr. 1168), který vycházel z terénní dokumentace pořízené pracovníky Archeologického ústavu ČSAV. Zakresleny jsou sondy výzkumu J. Sigla v roce 1979 a plocha výzkumu v roce 2024. Nerealizované sondy J. Sigla jsou označeny čárkovaně. Upravil P. Drnovský.

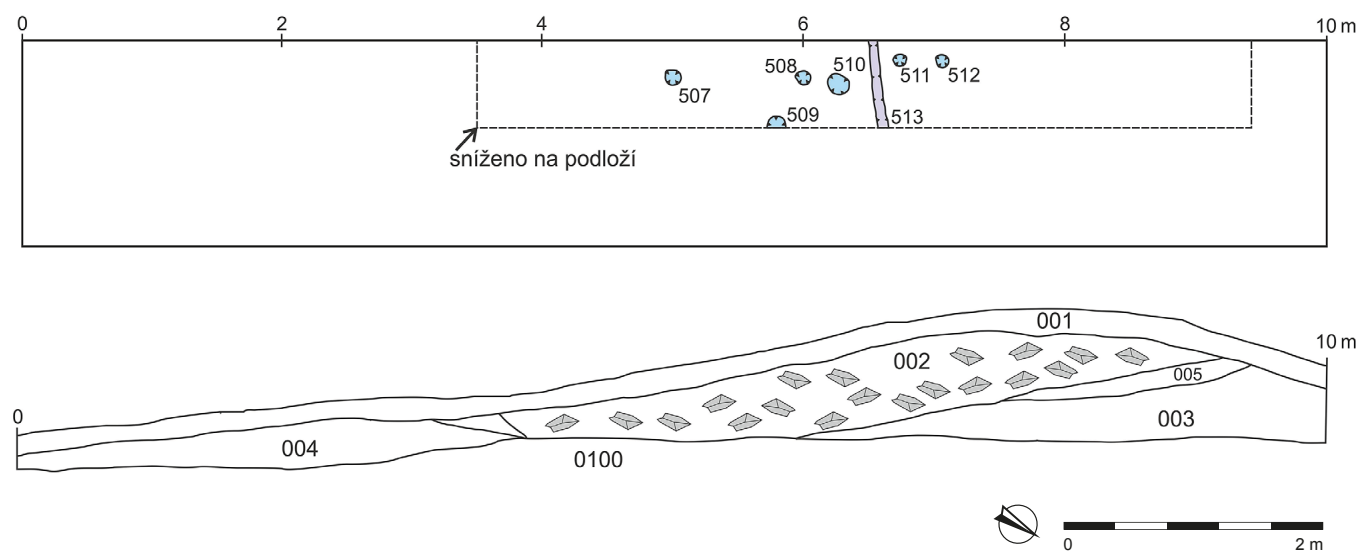
Fig. 9. Plan of the site according to T. Durdík (2000, 540, obr. 1168). The trial trenches from J. Sigl's excavation in 1979 and the area of the excavation in 2024 are marked. Unrealised trial trenches of J. Sigl are marked with dashed lines. Edited by P. Drnovský.

Během výzkumu byl získán menší soubor tvořený zlomky keramiky a mazanice (Sigl 1979, 2).⁹ Jeden fragment okraje nádoby pochází z povrchového sběru provedeného V. Wolfem v roce 1981 na ploše hradního jádra (obr. 13:1).¹⁰ Celkem se jedná o 57 keramických fragmentů. Z tohoto počtu však 33 jedinců náleží mladší novověké až recentní keramice, včetně drobného zlomku čelní vyhřívací stěny komorového kachle.¹¹ Vrcholně středověká keramika je přítomna 24 jedinci. Tyto nálezy pochází z kontextu sondy II a III. Vzhledem k fragmentárnosti a nízkému počtu nelze soubor statisticky uchopit. Celkem čtyři okraje náleží dle profilace hrncům. Lze je charakterizovat jako nízká okruží s vnitřním prožlabením. Výzdoba keramiky je rytá, a to ve formě oběžné šroubovice vytvořené jednohrotým rydlem. Z technologického hlediska lze vymezit dvě skupiny keramiky. První (SLU 1004) charakterizuje homogenní oxidační výpál, který dal povrchu keramiky světle oranžovou barvu. Součástí keramického těsta jsou zrnka křemičitého písku, povrch je krupičkový. Této skupině lze přiřadit devět zlomků (obr. 13: 2, 3, 6, 8). Zbýlých 15 fragmentů pak lze definovat jako skupinu SLU 3001.

Obr. 10. Dokumentace sondy I, II a III. Dle dokumentace J. Sigla z roku 1979 vytvořil P. Drnovský.

Fig. 10. Documentation of trial trenches I, II and III. According to documentation by J. Sigl in 1979, created by P. Drnovský.

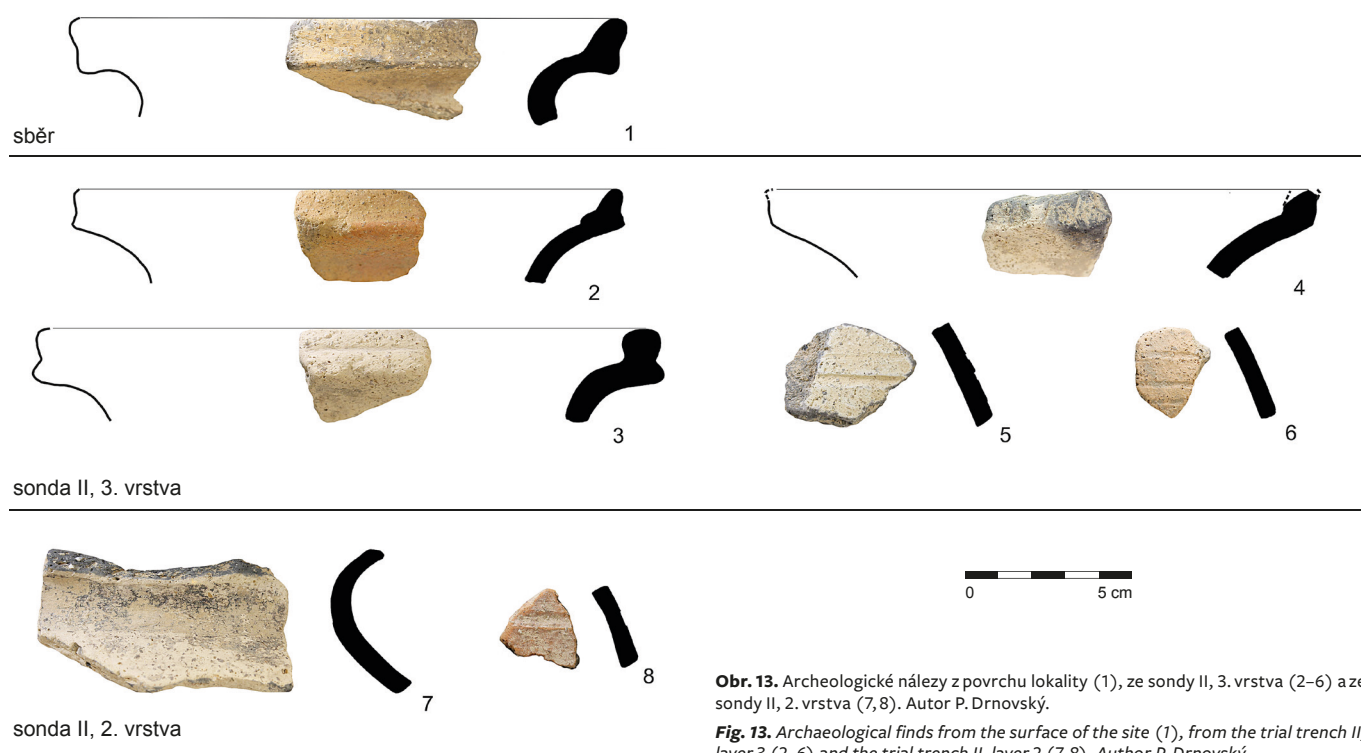
Obr. 12. Dokumentace sondy IV. Dle dokumentace J. Sigla z roku 1979 vytvořil P. Drnovský.

Fig. 12. Documentation of trial trench IV. According to documentation by J. Sigl in 1979, created by P. Drnovský.

Obr. 11. Fotografie z průběhu výzkumu J. Sigla v roce 1979.
1 – Pohled na jižní konec sondy I, detail kůlových jam a kamenné konstrukce; 2 – pohled od jihu na celek sondy I, v popředí detail kůlových jam a kamenné konstrukce; 3 – pohled na sondu IV od jihu; 4 – pohled na sondu IV od severu, detail řezu valovým tělesem. Sken negativu, Muzeum východních Čech v Hradci Králové. Foto J. Sigl, upravil P. Drnovský.

Fig. 11. Photographs from the excavation of J. Sigl in 1979.
1 – View of the southern end of trial trench I, detail of the stake holes and stone structure; 2 – view of trial trench I from the south, detail of the stake holes and stone structure in the foreground; 3 – view of trial trench IV from the south; 4 – view of trial trench IV from the north, detail of the rampart. Scan of the negative, Museum of East Bohemia in Hradec Králové. Photo by J. Sigl, edited by P. Drnovský.

Obr. 13. Archeologické nálezy z povrchu lokality (1), ze sondy II, 3. vrstva (2–6) a ze sondy II, 2. vrstva (7,8). Autor P. Drnovský.

Fig. 13. Archaeological finds from the surface of the site (1), from the trial trench II, layer 3 (2–6) and the trial trench II, layer 2 (7,8). Author P. Drnovský.

Její výpal byl heterogenní, zprvu redukční, v konečné fázi došlo k přístupu vzduchu. Výsledkem je tmavé jádro střepu a slabá světlá vrstva vnějšího povrchu. Barva povrchu se tak pohybuje od světle béžové do světle oranžové (obr. 13: 1, 4, 5, 7).

V rámci Miletínska, respektive širšího Podzvíčinska (jižní Podkrkonoší) disponujeme pouze ojedinělými soubory srovnatelnými s kolekcí z naší lokality. Jedná se o soubory z polohy „Na Hradě“ u Velkého Vřeštova (Dragounová 2019, 97–98), z fortifikace u Vřesníka (Drnovský v tisku, zde třídy VR 1004, VR 3001), z hradu Mokřice u Lužan (Drnovský 2021, 279–280, zde skupina MO 1002), z fortifikace u Březovic (Drnovský 2023a, 137–141, zde třídy PU 1002 a 1001) a zejména fortifikace u Šárovce Lhoty (Bláha, Drnovský 2023, zde zejména vizuálně podobná třída SL 3001). Analogické formování okrajů se nachází v souboru z hradu Bradla u Hostinného (Hejna 1974, 379–382). Dle Hejnova technologického popisu skupin bradlecké keramiky bychom mohli část nálezů určit jakožto částečně analogickou.¹² Obecně lze zástupce skupiny SLU 3001 klást do průběhu druhé poloviny 13. století, zástupce skupiny SLU 1004 pak na přelom 13. a 14. století s výskytem obecně ještě během první poloviny 14. století (Drnovský, Unger 2024, 500–502; 2025, 154–157). Nečetné fragmenty mazanice pochází z kontextu sondy I (celkem 42 g), II (celkem 24 g) a III (celkem 6 g). Jedná se o menší zlomky bez viditelných otisků dřevěných konstrukčních prvků. Některé nesou stopy po očazení.

6. Výzkum v roce 2024

V roce 2024 došlo ke dvěma dohledům v souvislosti se zásahy do diskutované lokality, které provedlo Regionální muzeum a galerie v Jičíně. V březnu 2024 bylo současným majitelem nahlášeno kácení vzrostlých dřevin nacházejících se ve svahu zářezu silnice při západním okraji fortifikace. Při těchto pracích nedošlo z důvodu možného narušení lokality k vytahování pařezů, a zemní zásah byl tak zcela minimální. Při stahování kmenů tak byl pouze dokumentován západní svah zářezu silnice, kde byl patrný charakter pahorku, který tvoří na povrchu zerodované sedimenty slídové břidlice.

V dubnu 2024 došlo z důvodu havarijního stavu propustku pod současnou silnicí k jeho kompletní rekonstrukci. Po odbagrování konstrukce propustku byl v odhaleném profilu jasně

identifikovatelný zářez pro založení silnice ve 20. letech 20. století, na který byl položen přes 2 m mocný násep tvořený nadrcenými pískovcovými kameny a jílem (obr. 14). Při částečném zásahu do protilehlého jižního svahu byl zřetelný rozdílný geologický charakter, kdy severní podlouhlý hřbet mezi Hornoúhlejevským potokem a Bystrým potokem je tvořen písčito-hlinitými sedimenty, zatímco jádro lokality tvoří vyvýšená homole tvořená sedimenty břidlice a jílu (obr. 15). Dochované stopy po konstrukcích související s existencí příkopu zachyceny nebyly. Nečetné keramické nálezy z báze zářezu silnice a bezprostředního okolí náleží recentnímu období, kromě glazované hrnčiny se zde vyskytovalo i porcelánové zboží a bělnina. V severovýchodních Čechách se bělnina vyráběla od závěru 19. století, a to na Novopacku (Jakoubčová 1995, 240).

Zdali byl tento severní zářez prvotně vyhlouben jako forma příkopu, nelze rozhodnout, neboť oba jeho svahy jsou značně erodované a dno je nyní korytem potoka. Z jeho dimenzí a pozic v porovnání s řešením příkopů na protilehlé jižní straně lze ovšem odvodit, že se původně o příkop skutečně jednat mohlo. Místo pro vyhloubení druhého příkopu by tak bylo vybráno v nejužší partii táhlého severojižního hřbetu ve stykové ploše dvou rozdílných geologických sedimentů. Příkop však byl poté zásadně pozměněn během pozdějšího svedení Hornoúhlejevského potoka při budování mlýnského náhonu.

7. Interpretace a diskuze

K otázce vzniku fortifikace u Úhlejova se prvně vyjádřil J. Sigl (1979; 1980, 24), který ve své závěrečné zprávě přinesl několik základních tezí k vývoji lokality. Definoval formu opevnění (palisáda, doplněná kamennou zdí), nálezy předběžně určil do doby kolem poloviny 13. století, na základě nepočetnosti nálezů odvodil, že poloha neplnila centrální funkci, absence požárové vrstvy ho pak vedla k úvaze, že opuštění bylo cílené, nenásilné. Zánik kladl do 40. let 13. století, kdy se oblast dostává do majetku řádu německých rytířů (obr. 16).

Na základě souhrnného zpracování nálezů a terénní dokumentace, včetně doplnění terénního pozorování z roku 2024 lze některé závěry doplnit, či upravit. Bylo potvrzeno, že současné koryto Hornoúhlejevského potoka, které prochází od západu k východu přes severní předpolí hradu, je až novodobým

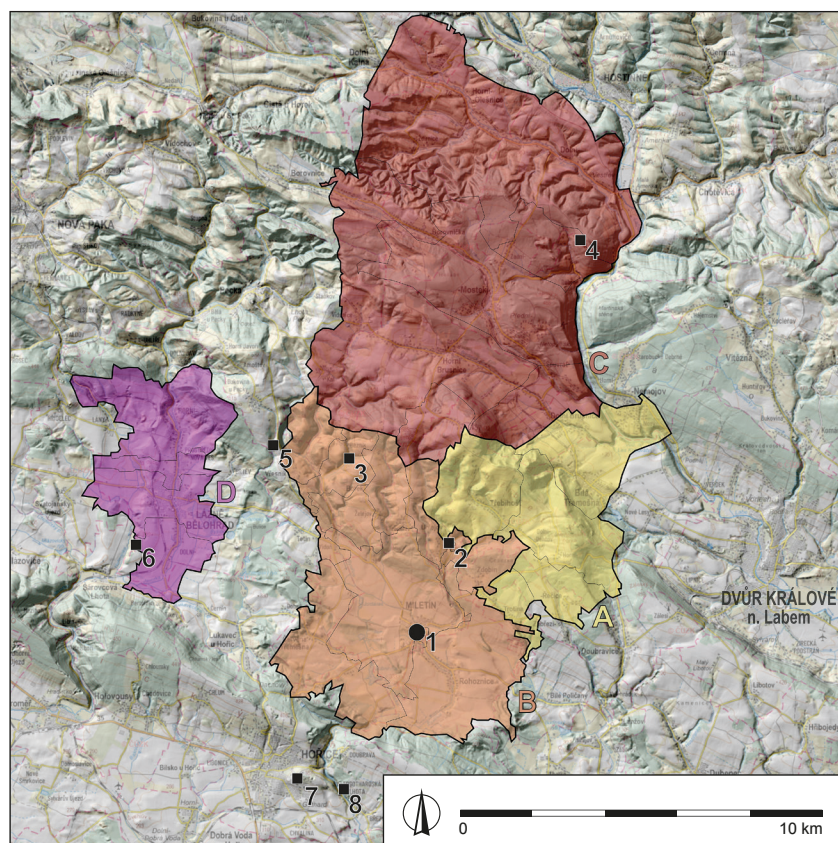
Obr. 14. Dokumentace výzkumu v roce 2024. Pohled na zářez pro vybudování silnice ve 20. letech 20. století od jihu. Foto J. Unger.

Fig. 14. Situation of archaeological excavation in 2024. View of the cut for building the road in the 1920s from the south. Photo by J. Unger.

Obr. 15. Dokumentace výzkumu v roce 2024. Průkop pro rekonstrukci propustku od severu se zřetelným geologickým charakterem pahorku lokality, který je tvořen sedimenty břidlice a jílu. Foto J. Unger.

Fig. 15. Situation of archaeological excavation in 2024. A trench for the reconstruction of the culvert from the north with the distinct geological character of the hill of the site, which is made up of shale and clay sediments. Photo by J. Unger.

Obr. 16. Mapa majetkových poměrů 13. století na Miletínsku. Rozsah vychází ze současných hranic katastrálních území. Dále jsou označeny fortifikace, které jsou uvedeny v textu a souvisí s tématem studie. A – vesnice v majetku Zbraslava odkázané v roce 1328 manželce Domaslavě; B – Miletín a jeho zázemí odkázané Domaslavou v roce 1241 řádu německých rytířů; C – přibližný rozsah tzv. Olešnického újezdu, který Domaslava darovala v roce 1241 řádu německých rytířů; D – přibližný rozsah pozemků Nové Vsi uvedené ve sporu hořického a miletínského faráře v letech 1270 a 1271. 1 – Miletín; 2 – fortifikace u Úhlejova; 3 – fortifikace u Bezníka; 4 – fortifikace na vrchu Bradlo; 5 – fortifikace u Vřesníka; 6 – fortifikace u Šárovcovy Lhoty; 7 – fortifikace na vrchu Gothard u Hořic; 8 – fortifikace u Březovic. Autor J. Unger, P. Drnovský.

Fig. 16. Map of 13th-century property situation in the region of Miletín and neighbouring territories. Scale based on the current cadastral boundaries. Also marked are fortifications that are mentioned in the text and are related to the topic of the study. A – villages in the possession of Zbraslav donated in 1228 to his wife Domaslava; B – Miletín and its hinterland donated by Domaslava in 1241 to the Teutonic Order; C – approximate extent of so-called 'province of Olešnice' donated by Domaslava to the Teutonic Order in 1241; D – the approximate extent of Nová Ves lands mentioned in the dispute between the pastors of Hořice and Miletín in 1270 and 1271. 1 – Miletín; 2 – the fortification at Úhlejov; 3 – the fortification at Bezníka; 4 – the fortification at Bradlo Hill; 5 – the fortification at Vřesníka; 6 – the fortification at Šárovcovy Lhoty; 7 – the fortification at Gothard Hill near Hořice; 8 – the fortification at Březovice. Author J. Unger, P. Drnovský.

dílem. Odlišně lze nahlížet na dobu provozu a formu opevnění sídla. Jiří Sigl uvažoval o kombinaci nasucho kladené zdi a před ní umístěné dřevěné palisády. V sondě IV zachycené relikt po dřevěných konstrukcích identifikoval jako struktury sloužící ke zpevnění kamenného jádra valu. Nálezovou situaci interpretujeme odlišně, a to jako doklad minimálně dvou fází výstavby fortifikace.

Nedokážeme si totiž funkčně představit koexistenci dřevěné palisády, za kterou je bezprostředně umístěna 1,3 m široká kamenná zeď. Neznáme ani doklad analogicky řešené fortifikace. Stejně tak i situaci zachycenou v sondě IV pokládáme za superpozici dvou rozdílných fází opevnění. Považujeme za nepravděpodobné, že by stavitelé při budování valu zpevňovali jeho cca 6 m široké kamenné jádro vertikálními dřevěnými prvky (navíc asymetricky umístěnými vůči koruně valu).

Jako schůdnější se nám jeví vysvětlení, že v první fázi došlo k vybudování dřevěné fortifikace (či spíše jen ohrazení) tvořené dřevěnou palisádou. Jižně od jádra hradu došlo k vybudování i druhé linie lehkého dřevěného opevnění. V druhé fázi byla postavena nasucho kladená zeď, která obkružovala a definovala hradní jádro. Hradba stejného charakteru obklopovala i fortifikaci na vrchu Bradlo zkoumaném A. Hejnou (1974). Na jižním předpolí fortifikace u Úhlejova byl vybudován val, který překryl starší dřevěnou fázi. Je otázkou, zda realizace celého zemního opevnění (příkop a val) nesouvisí až s touto druhou fází. Při hloubení příkopu by totiž byl paralelně téžen kámen potřebný při budování kamenných konstrukcí. Jednoznačnou odpověď neznáme. Těleso valu, které překrylo zachycené struktury první fáze, mohlo být totiž také eventuálně navrženo až z materiálu vzešlého z budování druhé linie příkopu v jižní části lokality.

Za současného stavu neznáme formu vnitřní zástavby. Doloženy jsou drobné úlomky mazanice, které dokládají přítomnost dřevěných staveb. Výzkumem nebyly objekty zachyceny, respektive relikt zástavby sonda I nepostihla. Případné pozůstatky

objektů mohly zcela zaniknout při zemědělském využití plochy jádra hradu. Pokud se podíváme na umístění sondy I (vycházíme z plánu T. Durdíka), je zřejmé, že výkop významněji, či spíše vůbec neprotnul vyvýšeninu na okraji severozápadní části jádra. Právě zde se mohly (a stále mohou) nacházet znatelnější relikt po vnitřní zástavbě. Lépe dochovanou analogii poskytuje fortifikace u nedaleké Šárovcovy Lhoty, která byla zkoumána na počátku 80. let rovněž J. Siglem. Zde se při patě šíjového opevnění (doložen příkop, val) nacházela vyvýšenina, která obsahovala destruktivní stavby (souhrnně viz Bláha, Drnovský 2023). Situace na Šluspárku by mohla být podobná, případné objekty však mohly být zničeny při zemědělském využití plochy jádra hradu. Právě orba mohla mít za následek zničení stop po lehčích konstrukcích. Také mohlo dojít ke snesení případných motivých nálezů do svažitého terénu. Jiří Sigl uvažoval na základě menšího počtu nálezů o krátkodobosti osídlení. V úvahu je však nutné brát právě destrukci a případné snesení středověkých vrstev východně po svahu, sám J. Sigl zde pozoroval splachové vrstvy dosahující až metrové mocnosti (Sigl 1980, 23).

Za stavebníka fortifikace považujeme nejspíše řád německých rytířů s centrálním sídlem v blízkém Miletíně. Do jejich rukou se oblast dostala na počátku 40. let 13. století. Nalezenou keramiku řadíme až do průběhu druhé poloviny 13. století až počátku 14. století. Jiří Sigl uvažoval, že řádoví bratři spíše stáli u jejího zániku, a budování spojil již s dřívějšími majiteli (Zbraslav, jeho žena Domaslava). Získané nálezy, jejichž analogie známe mimo jiné z již zmíněné Šárovcovy Lhoty, však neodpovídají období první poloviny 13. století, ale spíše až jeho konci. Cílem řádu mohla být snaha o vybudování mocenských opor na severním okraji svých držav na Miletínsku. Lokalita tak sehrávala svou roli zejména při kolonizačním úsilí řádu v této oblasti směřující případně do prostoru Olešnického újezdu (Drnovský 2013, 27–29). Její zánik, opuštění tak mohlo být plánované a spojené s konsolidací řádového dominia. Obdobnou úlohu snad

plnila i sousední fortifikace v poloze Hrádek mezi vesnicemi Bezník a Borek (Benešová 1991–1992, 87). Pro zodpovězení otázek o podobě a funkci hradu u Bezníka však máme k dispozici ještě méně archeologických podkladů. Hrad u Úhlejeva se tak jeví jako součást skupiny dosud spíše hlouběji neprobádaných fortifikací, které byly zřizovány v průběhu 13. a na počátku 14. století v souvislosti s transformačními procesy vrcholně středověkého osídlení a stabilizací vznikajících majetkových domén. V kontextu východních Čech jsou obdobné lokality identifikovány v rámci Trutnovska patřícího Švábenicům, případně benediktinského Policka a Broumovska (Drnovský 2023b). Početná skupina těchto opevněných lokalit se nachází v pásu jižního Podkrkonoší (Drnovský 2025).

8. Závěr

Přestože byla badateli 19. století lokalita označována za raně středověké hradiště, lze ji jednoznačně považovat za vrcholně středověkou fortifikaci. Hradní jádro je stále ze tří stran obehnané zemním opevněním, které se skládá z příkopu a valu, na západní straně z terasovitě upraveného svahu. Zda byla obranyschopnost západního předpolí lokality posílena rybníkem, nejsme schopni rozhodnout. Na nejstarších mapách z 18. století již rybník zakreslen není. V rámci samotného jádra nelze pozorovat reliktu vnitřní zástavby. Objekty archeologické povahy se zde stále vyskytují, jak potvrdil výzkum J. Sigla v roce 1979. Doložena je obvodová fortifikace, patrně budována ve více fázích. Nečetné zlomky mazanice ukazují na dřevěné stavební konstrukce. Keramické zlomky, které lze spojit s dobou provozu sídla, náleží průběhu druhé poloviny 13. století až počátku 14. století. Stavebníkem byl řád německých rytířů, kterému zdejší oblast Miletínska patřila od 40. let 13. století až do počátku 15. století. Lokalita představuje v dané oblasti cenný příklad vrcholně středověké fortifikace související s procesem osídlování jižního Podkrkonoší. Pro další výzkum, který by přinesl poznatky k charakteru zástavby jádra hradu, bude nezbytné využití vhodných geofyzikálních metod (odporové měření, GPR měření). Pozitivní archeologické situace lze očekávat při obvodu hradního jádra, zejména na jeho nejvyšším místě, kde můžeme predikovat reliktu stavby umístěné do čela hradu.

Poznámky

- 1 František Petera Rohoznický se zmiňuje ve svém deníku ještě o hrázi druhého rybníka, který se nacházel východně od lokality (Sklenář 2010, 19). Případné reliktu této východní hráze jsou v současné konfiguraci terénu nerozpoznatelné.
- 2 Tomáš Durdík udává jako autora plánu lokality J. Sigla, spíše se však jedná o půdorys zhotovený pracovníky Archeologického ústavu ČSAV v Praze, který měl T. Durdík k dispozici. Sám J. Sigl ve své zprávě o výzkumu píše, že ke konci roku 1979 má dojít k zaměření sond a lokality právě pracovníky Archeologického ústavu (Sigl 1979, 1). V jeho archivu se v současnosti plán hradu ani zaměření sond nenachází. Snad je plán uložen stále v pozůstalosti T. Durdíka. Díky plánu zhotovenému pracovníky ústavu lze umístit sondy I–IV v rámci lokality. Za povšimnutí stojí, že plán zachycuje více sond, než popisované sondy I, II, III a IV. Na základě slovního popisu se však zdá, že byly v roce 1979 realizovány pouze čtyři sondy. Tomu odpovídá i letecký snímek pořízený během leteckého snímkování oblasti v roce 1979 (viz níže obr. 8). Je možné, že zbylé výkopy (dle numerické návaznosti je lze označit jako V, VI a VII) byly pouze plánovány a vykolíkovány, ale nedošlo k jejich realizaci. Geodeti je přesto zanesli do svého plánu, který měl k dispozici T. Durdík.
- 3 Letecký snímek WMSA08.1951.TRUT98.00984 (ČÚZK).

- 4 Nevylučujeme však, že zde původně druhý příkop mohl být, pak by zcela zmizel v rámci hloubení nového koryta – viz text níže o výzkumu v roce 2024.
- 5 Její lokalizace není známá, ves patrně změnila jméno, či zanikla.
- 6 Zaniklé vsi Sadová a Výkleky se nacházely u Nymburka, jak důkladnou rešerší prokázali T. Klír a T. Vojtěchovský (2013), kteří tak vyvracejí časté chybné lokalizace starších autorů do prostoru východních Čech.
- 7 Ves Bukovina se patrně nacházela jižně od Rohoznice v místech dnešního dvora Polšt, zanikla v průběhu středověku, případně myšlena Bukovina u Nové Paky (srov. Drnovský 2013, 25–26).
- 8 Ztotožnění dvou nových vsí uvedených v listině s vesnicemi Nová Ves (Lázně Bělohrad) a Horní Nová Ves s odůvodněním viz J. V. Šimák 1938, oproti tomu J. Balatková (1983) je považuje za zaniklé vsi severně od Hořic.
- 9 Uloženo v Muzeu východních Čech v Hradci Králové, př. č. 10, 11, 12, 1003/79.
- 10 Uloženo v Muzeu východních Čech v Hradci Králové, př. č. 55/82.
- 11 Fragmenty novověké keramiky považujeme za příměs, která se do prostoru lokality dostala v rámci mladších hospodářských aktivit, kdy plocha jádra hradu částečně sloužila jako louka a sad. Vzhledem k jejich zlomkovitosti ji lze obecně určit do průběhu 18.–19. století.
- 12 Jednalo by se o Hejnu definovanou *Skupinu 2* (Hejna 1974, 379), kterou popisuje jakožto hrnčinu oranžové až červenohnědé barvy. S nálezy z lokality Šluspárk se shoduje formou tvarování okrajové profilace nádob.

CRediT authorship contribution statement

Pavel Drnovský: Writing – original draft, Writing – review & editing, Investigation, Visualization, Conceptualization.

Jiří Unger: Writing – review & editing, Resources, Investigation, Visualization.

Poděkování

Autoři děkují Radkovi Bláhovi za poskytnutí nepublikované terénní dokumentace z výzkumů J. Sigla uložené v Muzeu východních Čech v Hradci Králové.

Literatura

- AČ 1:** *Archiv český, čili staré písemné památky české i moravské*. Díl 1. Ed. F. Palacký. Praha 1840.
- Axamit, K. 1889:** Z okolí Miletína. *Památky archeologické* XIV(XII), 669–670. Dostupné také z: <https://lurl.cz/gJB9c>.
- Balatková, J. 1983:** K dějinám Řádu německých rytířů v Miletíně. *Krkonoše – Podkrkonoší* 7, 205–214.
- Benešová, J. 1991–1992:** K otázce datování polohy „hrádek“ u Bezníka (k. ú. Borek), okr. Jičín. *Zpravodaj muzea v Hradci Králové* 18, 85–90. Dostupné také z: <https://lurl.cz/qJB9A>.
- Bláha, R., Drnovský, P. 2023:** Vrcholně středověká fortifikace u Šárovcovy Lhoty (okr. Jičín). Vyhodnocení archeologické výzkumu opevněného sídla z druhé poloviny 13. století. *Archeologie východních Čech* 24, 53–88.
- Čapský, M. 1998:** Miletínská komenda řádu německých rytířů v době předhusitské ve světle účetních pramenů. In: J. Janák (ed.): *Celostátní studentská vědecká konference Historie 97*. Brno 3.–5. prosince 1997. Brno: Matice moravská, 9–29.
- CDB III/1:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III/1*. (1231–1238). Ed. G. Friedrich. Pragae 1943.
- CDB IV/1:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1*. (1240–1253). Eds. J. Šebánek, S. Dušková. Pragae 1962.
- CDB V/2:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/2*. (1253–1278). Eds. J. Šebánek, S. Dušková. Pragae 1981.

- Čížek, J. 1984:** *Hrádky a tvrze v Čechách. Východní Čechy - II. sešit. Tvrziště Šluspark u Úhlejova*. Rkp. nálezové zprávy C-PY-001145110 [cit. 2025-02-15]. Uloženo: Archiv nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Praha. DOI: 10.60585/C-PY-001145110. Dostupné z: <https://doi.org/10.60585/C-PY-001145110>.
- ČÚZK:** Letecký snímek WMSA08.1951.TRUT98.00984.
In: *Zeměměřický úřad, Archiv* [online]. [cit 2025-08-13]. Dostupný z: <https://ags.cuzk.gov.cz/archiv/openmap.html?typ=lms&idrastru=WMSA08.1951.TRUT98.00984&bz=-648432.24,-1017121.32>.
- Dragounová, A. 2019:** Keramické nálezy z fortifikací ve Velkém Vřeštvě. *Archeologie východních Čech* 16, 89–123.
- Drnovský, P. 2013:** *Středověké osídlení na horním toku řeky Bystřice*. Hradec Králové, Ústí nad Orlicí: Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, Ofts.
- Drnovský, P. 2021:** Analýza keramických a skleněných nálezů z hradu Mokřice u Jičína. *Archeologie východních Čech* 20, 272–295.
- Drnovský, P. 2023a:** Vyhodnocení kolekce nálezů z hradu Pustohradu u Hořic v Podkrkonoší. Příspěvek k problematice doby provozu sídla a jeho sídelním souvislostem. *Castellologica bohemia* 20(2), 128–150. Dostupné také z: <https://cb.zcu.cz/aktualita.php?zobraz=2643&page=0&IDWorker=0&shortcutdiv=CB#1>.
- Drnovský, P. 2023b:** Mediaeval Fortification as a Stabilising Element of Emerging Dominions in the 13th and 14th Centuries.
In: D. Dvořáková-Malá et al. (Hrsg.): *Räume höfischen Lebens. Sammelband zur internationalen Konferenz des Forschungszentrums Höfe und Residenzen am Historischen Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, des Projekts Corona regni Bohemiae/Krone der Königreichs Böhmen des Instituts für Tschechische Geschichte der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität Prag und des Projekts Residenzstädte im Alten Reich (1300–1800) der Niedersächsischen Akademie der Wissenschaften zu Göttingen*, Prag, 1. Oktober 2021. Ostfildern: Jan Thorbecke, 65–86.
- Drnovský, P. 2025:** Počátky výstavby hradů na pomezí Hradecka a jižního Podkrkonoší. Problematika nejstarších opevněných vrcholně středověkých sídel na severním Hradecku. *Archaeologia historica* 50(2), 445–476. DOI: 10.5817/AH2025-2-2. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.82945>.
- Drnovský, P. v tisku:** Opevněné středověké sídlo u Vřesníku (okr. Jičín). Výsledky terénní prospekce. *Castellologica bohemia* 21.
- Drnovský, P., Unger, J. 2024:** Výzkum v areálu tvrze ve Vysokém Veselí u Jičína: nové poznatky k podobě vrchnostenského sídla Vartenberku ve středověku. *Archaeologia historica* 49(2), 487–508. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.80915>.
- Drnovský, P., Unger, J. 2025:** Doklad existence opevněného šlechtického sídla ve 2. polovině 13. století v Drahorazi u Kopidlna (Čechy): výsledky archeologického výzkumu. *Archaeologia historica* 50(1), 145–163. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.82349>.
- Durdík, T. 2000:** *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. 2. vydání. Praha: Libri.
- Hejna, A. 1974:** Bradlo u Hostinného nad Labem. Příspěvek k výzkumu opevněných sídel v severovýchodních Čechách. *Památky archeologické* LXV(2), 365–418. Dostupné také z: <https://lurl.cz/K1Zza>.
- Hemmerle, J. 1967:** *Die Deutschordens-Ballei Böhmen. In ihren Rechnungsbüchern 1382–1411*. Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 22. Bonn: Wissenschaftliches Archiv.
- Jakoubčiová, V. 1995:** Novověké hrnčířství na Novopacku. *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 8, 238–243.
- Ježek, M. 2007:** Jaroměřsko v raném středověku. *Archeologické rozhledy* LIX(3), 523–570. Dostupné také z: <https://lurl.cz/CJBPg>.
- Klír, T., Vojtěchovský, T. 2013:** Sídelní kontext venkovské sakrální architektury Vykleky číšníka Zbraslava a jeho ženy Domaslavy. *Archaeologia historica* 38(2), 327–353. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/11222.digilib/128326>.
- LC I/1:** *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensis per archidioecesim I/1* 1354–1362. Ed. F. A. Tingl. Pragae 1867.
- Lhota, J. N. 1888:** *Miletín nad Bystřicí. Příběhy jeho a památky*. Brno: J. N. Lhota.
- Nálevka, J. 1895:** Kamenný hrádek u Miletína. *Český lid* IV, 275–276.
- Píč, J. L. 1909:** *Čechy za doby knížecí*. Sv. 1. Část archeologická. Starožitnosti země české III. Praha: J. L. Píč.
- RT I:** *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae*. Pozůstatky desk zemských království českého I. Ed. J. Emler. Praha 1870.
- Sedláček, A. 1887:** *Hrady, zámky a tvrze království Českého*. Díl V. Podkrkonoší. Praha: Šimáček. Dostupné také z: <https://lurl.cz/HJBcW>.
- Sigl, J. 1973:** Úhlejov, okr. Jičín. *Výzkumy v Čechách* 1970, 159. Dostupné také z: <https://lurl.cz/IJBcN>.
- Sigl, J. 1976:** Úhlejov (Jičín). Rkp. nálezové zprávy C-TX-197602897 [cit. 2025-02-15]. Uloženo: Muzeum východních Čech v Hradci Králové. DOI: 10.60585/C-TX-197602897. Dostupné z: <https://doi.org/10.60585/C-TX-197602897>.
- Sigl, J. 1979:** Úhlejov (Jičín). Rkp. nálezové zprávy C-TX-197904301 [cit. 2025-02-15]. Uloženo: Muzeum východních Čech v Hradci Králové. DOI: 10.60585/C-TX-197904301. Dostupné z: <https://doi.org/10.60585/C-TX-197904301>.
- Sigl, J. 1980:** Výzkum středověkého hrádku u Úhlejova (o. Jičín). *Zpravodaj Krajského muzea východních Čech* 7(1–2), 20–25. Dostupné také z: https://muzeumhk.cz/images/files/zpravodaj_mvc_pdf/zpravodaj_mvc_1980_1_2.pdf.
- Sklenář, K. 2010:** Františka Petery Rohoznického „Seznamy hradů a hrádků v Čechách“ (1865–1867). *Castellologica bohemia* 12, 9–23.
- Slavík, J., Svoboda, L. 1993:** Nástin vývoje tvrzí na Jičínsku. *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 6, 97–116.
- Šimák, J. V. 1938:** *České dějiny*. Díl I, část 5. *Středověká kolonizace v zemích Českých*. Laichterův výbor nejlepších spisů poučných LXIV. Praha: Jan Laichter. Dostupné také z: <https://lurl.cz/cJBcY>.
- Wolf, V. 1969:** Kolonizace Olešnického újezdu. In: Z. Vašíček, V. Wolf (eds.): *Miscellanea. Sborník příspěvků k osmdesátinám prof. Jaroslava Procházky*. Krkonoše-Podkrkonoší. Supplementum V. Trutnov: Muzeum Podkrkonoší, 62–63. Dostupné také z: <https://lurl.cz/LJBcA>.
- Wolf, V. 1974:** Hrádek na Bradle v dějinách východního Podkrkonoší. In: A. Hejna: *Bradlo u Hostinného nad Labem*. Příspěvek k výzkumu opevněných sídel v severovýchodních Čechách. *Památky archeologické* LXV(2), 365–418. Dostupné také z: <https://lurl.cz/gJpti>.
- Wolf, V. 1998:** K problematice tzv. kolonizačních provizorií (Úvaha nad funkcí a fortifikací). *Castellologica bohemia* 6, 107–116.
- Žemlička, J. 1983:** Královský číšník Zbraslav a jeho dědictví. (Vznik a rozklad jednoho feudálního dominia z první poloviny 13. stol.). *Historická geografie* 21, 117–132. Dostupné také z: <https://lurl.cz/1JBq>.
- Žemlička, J. 2002:** *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*. Česká historie 10. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Dostupné také z: <https://lurl.cz/4JBfY>.

Summary

The text addresses the medieval fortification near the village of Úhlejov (Jičín District, Bohemia; Fig. 1). The core of the fortification is oval, with the longer side oriented on a north–south axis (64 m) and the shorter side along a west–east axis (35 m). The width decreases on the south side of the castle core (Fig. 2, 3). The area of the castle core is not levelled, but slopes to the east, with an elevation difference between the western and eastern parts of the core of 3–4 m (Fig. 4). The area of the site

was used in the past as a meadow, orchard (ditch, rampart) and field (acropolis). The core of the castle was partially enclosed by a moat (northern, eastern and southern parts). On the west, the ditch transitions into a terrace of slopes that drops into the area flooded by the pond. Currently, the moat is preserved only on two sides (north and south). The width of the ditches is around 8 m. On the eastern side, the ditch was destroyed by the construction of the road to the village of Třebihošť in the 1920s. The original route lay along the western edge of the castle core (Fig. 5).

The external edge of the ditch is bordered by a rampart that is clearly visible on the southern (10 m wide, 2 m high) and northern (8 m wide, 3.5 m high) sides (Fig. 6, 7). The castle was first described by František Peter Rohoznický in 1860, and the name Šluspárk (possibly Šluspárek) is based on the German name Schlossberg. The castle is never mentioned in medieval written sources.

The first excavation was carried out by Jiří Sigl in 1979, during which four trial trenches were dug (marked I, II, III, IV; Fig. 8, 9). Two stake holes (500 and 501) were identified at the northern end of trial trench I (Fig. 10, 11). At the southeastern end of trial trench I, a 1.3-metre-wide wall of rubble stones (901) was uncovered; to the south of this wall were three more stake holes (502, 503, 504). Trial trench II was perpendicular to trial trench I and continued in an easterly direction (length 22 m). A ditch (505) and then a stake hole (506) were uncovered at the eastern end of trial trench II.

Trial trench III was also perpendicular to trial trench I and continued westward from trial trench II, but no feature was documented here. Trial trench IV was located south of the castle core in the inner rampart. Here a cluster of stones was uncovered that formed the core of the rampart. Six stake holes (507–512) and a ditch (513) were also documented below this

stone structure (Fig. 12). The fortification was built in several phases (wooden palisade, later stone structures). During the excavation, a small assemblage of ceramic finds and fragments of daub was obtained. The fragments of ceramic vessels that can be connected with the period of the fortification's activities date from the second half of the 13th century to the beginning of the 14th century (Fig. 13).

The area in which the fortification is located is called the Miletín region after the town of Miletín, which is centrally located in relation to other villages (Fig. 16). Its part was held by royal cupbearer Zbraslav in the 1230s. His wife gave the town of Miletín to the Teutonic Order in 1241. According to medieval written sources, the Order held the territory around Miletín until the beginning of the 15th century. The Teutonic Order was probably the builder of the castle. The castle's end was maybe intentional and connected with the consolidation or transformation of the Order's dominion.

Kontakty

Pavel Drnovský

Katedra archeologie Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové
Rokitanského 62
CZ-500 03 Hradec Králové
pavel.drnovsky@uhk.cz
ORCID: 0000-0002-0097-8637

Jiří Unger

Regionální muzeum a galerie v Jičíně
Valdštejnovo náměstí 1
CZ-506 01 Jičín
unger@muzeumhry.cz
ORCID: 0000-0001-5784-9169

Zaniklá středověká vesnice Martinice u Hrušovan nad Jevišovkou

The deserted medieval village of Martinice near Hrušovany nad Jevišovkou

– Bronislav Gruna*, Michal Vágner –

KEYWORDS

Deserted medieval village – remote sensing – field walking – geophysical survey – ground-penetrating radar – sacral building – south Moravia

ABSTRACT

In the vicinity of Hrušovany nad Jevišovkou, historians have recorded numerous deserted medieval villages, including Martinice and Johannesdorf. The village of Martinice first appeared in written sources in the first half of the 12th century and re-emerged from obscurity during two major military conflicts that shaped Czech history. Despite the efforts of many historians and archaeologists, its exact location remained unknown for centuries. Recent interdisciplinary research, however, has provided new insights. By combining data from aerial laser scanning, surface collections, metal detector surveys, and analyses of historical written and cartographic sources, it was possible to locate the deserted village in a forested area near Emin Château (Emmahof), built in 1882, at the northern tip of the cadastral area of the municipality of Šanov (Znojmo District). In addition to a small manorial residence, written records also mention a church in the village. Based on digital elevation model analysis, a ground-penetrating radar (GPR) survey was conducted on a gentle elevation in the eastern part of the site. The results revealed the remains of a masonry structure whose layout and orientation suggest it could represent the remains of a single-nave church. The village of Johannesdorf first appeared in written sources in 1669, where it was already recorded as deserted. A study of historical maps confirmed that the name Johannesdorf emerged in the Early Modern period as a later designation for the remains of the deserted medieval village of Martinice.

* Corresponding author – E-mail address: b.gruna@seznam.cz

<https://doi.org/10.47382/pv0662-04>

Received 24 Februar 2025; received in revised form 16 October 2025.
Available online 29 December 2025.

Copyright © 2025 Czech Acad Sci, Inst Archaeology Brno, and the authors.
This is an open access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).
Competing interests: The authors have declared that no competing interests exist.

1. Úvod a historický exkurs

V okolí Hrušovan nad Jevišovkou historické prameny dokládají značný počet zaniklých středověkých vesnic (ZSV), mezi nimi také Martinice a Johannesdorf. Ves Martinice má dlouhou a pohnutou historii; dvakrát vystoupila ze stínu lokální bezvýznamnosti, když se stala přímým účastníkem válečných událostí, které výrazně ovlivnily dějiny českých zemí. Navzdory úsilí řady badatelů zůstávala její přesná poloha po dlouhou dobu neznámá. Ves Johannesdorf figuruje v písemných pramenech až roku 1669, kdy je již uváděna jako pustá. Je lokalizována jen neurčitě do blízkosti rybníka Johanner Teich. Cílem této studie je představit výsledky nedestruktivního výzkumu, který kombinuje analýzu historických písemných a kartografických pramenů, data z dálkového archeologického průzkumu, povrchové a detektorové sběry a geofyzikální prospekci, a s jejich pomocí nalézt uspokojivou odpověď na otázku, kde se tyto vesnice mohly v minulosti nacházet.

První písemná zmínka o Martinicích se objevuje ve Zdíkové listině k roku 1131, respektive 1141 (k předatování listiny blíže Bolina 1999), kdy část vesnice o velikosti 5 lánů náležela znojemskému velkofarnímu kostelu (CDB I, 123, č. 115). V roce 1225 se Martinice stávají majetkem ženského cisterciáckého kláštera v Oslavanech (CDB II, 269, č. 273; CDM II, 167, č. 164). Nově založenému klášteru daruje vesnici paní Heilwida ze Znojma, která byla – ač jde v dějinách o poněkud záhadnou osobnost – manželkou markraběte Vladislava Jindřicha (Wihoda 2007). Na základě toho lze usuzovat, že darované zboží bylo pravděpodobně původně zeměpanským majetkem. Jako majetek oslavanského kláštera je ves dále zmiňována v roce 1228 (CDB II, 318, č. 320) a 1230 (CDB II, 347, č. 339). Někdy před rokem 1267 ves odkoupil jistý Alexius, rytíř Ulricha z Drnholce (CDB V/2, 104–105, č. 544), který zde následně nechává vybudovat tvrz. V kupní listině je zmíněno, že pokud nebude mít dědice, má po jeho smrti polovina vesnice připadnout zpět původním vlastníkům – tedy abatysi a klášteru, a to k užívání bez jakéhokoliv odporu a právních sporů, včetně kostela, který si mají výslovně ponechat k vlastnímu užívání. V listině je dále uvedeno, že ves měla 32 lánů a 13 podsedků, rozsáhlé louky a pastviny, které měly být po jeho smrti, ať už obdělávané nebo pusté, spravedlivě rozděleny mezi klášter, abatysi a Alexiovy případné dědice (CDM IV, 4–5, č. 4). Martinická tvrz je v písemných pramenech zmiňována jako strategický bod strážící přechod přes Jevišovku (Hosák et al. 1956, 67). Během válečných konfliktů mezi Přemyslem Otakarem II. a Rudolfem Habsburským byla tvrz poničena. Následně je zmiňována v mírové dohodě z roku 1277, kdy má být vrácena „Alexio militi ipsius regis Boemie“ tedy předchozímu majiteli Alexiovi, rytíři krále českého (CDM IV, 190, č. 139). Tvrz a ves Martinice se časem staly lénem pánů z Lipé, nejvyšších maršálků Království českého. V roce 1461 byla vydána listina,

kde Jindřich z Lipé prodal martinické manství Janu Buzkovi z Křídlovic. Listina přináší cenné informace jednak o rozsahu martinického manství (tvrz, dvůr, mlýn a ves s lidmi platnými i neplatnými), jednak nepřímo potvrzuje, že ves Martinice byla ještě v té době osídlena (MZA MOM).

Martinická tvrz je připomínána ve zprávě brněnské městské rady do Vratislavi z 25. dubna 1468 (UBG Böhm, 526–527). Dokument popisuje střet mezi vojsky Jiřího z Poděbrad a Matyáše Korvína, k němuž došlo v dubnu téhož roku někde mezi Laa an der Thaya a Dyjákovicemi. Jiří z Poděbrad se svým vojskem tábořil u Dyjákovic, zatímco Matyáš Korvín rozložil svůj tábor u Laa. Přestože k větší bitvě nedošlo, mezi oběma stranami probíhaly drobné šarvátky. Během jednoho z uherských výpadů hejtman Matyáš Korvín, František z Háje, obsadil tvrz zvanou Martinicz u Znojma a zabil zde 30 mužů. Poté se s dvěma sty jezdci vydal zpět k uherskému králi, avšak cestou narazil na české vojsko, které jej zatlačilo zpět na Martinice, kde byl poté obležen. Následovala dělostřelba ze sedmi směrů a několik ztečí, z nichž dvě se uherským obráncům podařilo odrazit. Když se ale kvůli nedostatku munice stala situace obránců neudržitelnou, František z Háje se 21. dubna vzdal a vydal sebe a na 150 mužů a 120 koní do rytířského zajetí. Tvrz byla následně českými vojsky vypálena. Tento střet později popisuje také Otakar Frankenberger, který však umísťuje martinickou tvrz do prostoru dnešní obce Hrádek, ležící přibližně 2 km západně od Dyjákovic (Frankenberger 1960, 75).

K roku 1490 je v zemských deskách zápis, kde Vilém z Pernštejna jako poručník Pertolda z Lipé propouští z manství a vkládá jako dědičný majetek Benešovi a Ludvíkovi z Vaitmile „všechno právo manské z čehož byl manem týž Beneš z Martinic“ (ZDB II, 33, č. 16). Z deskového zápisu plyne, že se Beneš Vaitmilar psal také po Martinicích. Rod pánů z Vaitmile právě v této době skupováním drobných statků v tomto regionu systematicky budoval základy hrušovanského panství (Hurt 1965, 186). Podle Z. Měřinského nelze z predikátu Beneše z Martinic usuzovat, že by musela ves ještě v této době existovat. Sám zánik Martinic spojuje s česko-uherskými válkami, při kterých bylo na Znojmsku – ve směru tažení Matyáše Korvína směrem od Znojma na Třebíč – zpustošeno mnoho dalších vesnic (Měřinský 1972, 146). Mezi léty 1527–1601 je ves v rámci hrušovanských statků připomínána již jen jako pustá (Nekuda 1961, 102). Před rokem 1588 byl v „gruntech“ zaniklé vsi Martinice postaven Nový dvůr (ZDB III/XXXI, 187, č. 24). Ten se dnes nachází asi 1,5 km severozápadně od Šanova a asi 1,5 km jihovýchodně od Emina zámku a zkoumané lokality. K roku 1588 v zemských deskách čteme zápis „též dříví dubové, které na vsi pusté Martinicích tak zřídka po polích stojí“ (ZDB III/XXXI, 188, č. 25), z čehož Vladimír Nekuda vyvodil závěr, že na počátku 17. století byla ves zarostlá dubovým lesem (Nekuda 1961, 102).

Obr. 1. Přehled lokalit v okolí Emina zámku. 1 – Autory předpokládaná poloha ZSV Martinice; 2 – ZSV Vrahovice (podle Gruna et al. 2024); 3 – Nový dvůr; 4 – lokalizace ZSV Martinice podle V. Nekudy (1961); 5 – vrcholně středověká sídlištní lokalita zachycená v trati „Za Ořechovou alejí“ při záchranném archeologickém výzkumu v roce 1999 (Bálek, Kos 1999). Na mapě jsou světle hnědou barvou vyznačeny vodní poměry zaznamenané na Císařských povinných otiscích stabilního katastru z roku 1824. Podkladová mapa ČÚZK; autor M. Vágner.

Fig. 1. Overview of sites in the vicinity of Ema's Château. 1 – Location of the deserted medieval village of Martinice assumed by the authors; 2 – deserted medieval village of Vrahovice (after Gruna et al. 2024); 3 – Nový dvůr; 4 – location of the deserted medieval village of Martinice after V. Nekuda (1961); 5 – the medieval settlement site recorded in the field 'Za Ořechovou alejí' during a rescue archaeological excavation in 1999 (Bálek, Kos 1999). The map shows in light brown the hydrological situation registered on the Imperial Imprints of the Stable Cadastre from 1824. Base map: ČÚZK; author M. Vágner.

2. Historie hledání a výzkumu Martinic

K možné poloze Martinic se v minulosti vyjádřila řada historiků. František Václav Peřinka ve svém místopise jaroslavského okresu uvádí, že v roce 1580 měl být dvůr Ruhhof postaven v tzv. „rumech Martinic“ (Peřinka 1905, 60). Samotný dvůr dodnes přetrval a nachází se těsně za státní hranicí na rakouské straně, asi 2,5 km severovýchodně od Laa an der Thaya a 6,5 km jihovýchodně od Šanova. Peřinkova lokalizace nemá oporu v pramenech a při dnešní úrovni poznání ji je nutno považovat za mylnou. Ladislav Hosák ve vlastivědném sborníku Mikulovsko (Hosák et al. 1956) přišel s informací, že Martinice zanikly v místě hrušovanského nádraží (obr. 1: 4), což následně převzal V. Nekuda (1961, 102). Můžeme odhadovat, že L. Hosák vycházel ze znalosti pramenů, které spojují Martinice s Novým dvorem (obr. 1: 3), který skutečně leží v blízkosti hrušovanského nádraží. Budoucím badatelům byla tato informace spíše na škodu, neboť odvedla jejich pozornost do východní části hrušovanského katastru. Přitom již v roce 1965 R. Hurt ve studii o soustavě rybníků u Hrušovan upozornil na rybník nazvaný Martinický a správně určil, že název pochází od zaniklé vsi Martinice (Hurt 1965, 191). Správně popsal i jeho polohu v rybníční soustavě nad rybníkem Svatojánským (později Johanner/Johannes Teich). O lokalizaci zaniklých Martinic na katastru Hrušovan nad Jevišovkou se v minulosti neúspěšně pokusil Z. Měřínský (1972). K zaniklé vsi pak přisuzuje i početnou kolekci nálezů železných předmětů z hrušovanského katastru zmiňovanou již F. V. Peřinkou (1905, 86). Především se jedná o několik ostruh z 12.–15. století, dále pak například o otáčecí a zásuvný klíč, sekeru, třmen a šipku z kuše. Nálezy, které jsou bohužel bez bližších nálezových okolností, byly do roku 1945 uloženy v Emině zámku, poté byly přemístěny na základní školu v Hrušovanech.¹ Ve světle současných poznatků se jeví jako pravděpodobné, že kovové nálezy mohly být získány přímo při stavbě Emina zámku v roce 1882, neboť hlavní budova i hospodářské objekty leží přímo v areálu zaniklé vsi. Při záchranném archeologickém výzkumu (dále jen ZAV) realizovaném během stavby akumulacních nádrží nového cukrovaru v roce 1999 (obr. 1: 5) zdokumentovali pracovníci Ústavu archeologické památkové péče Brno, v. v. i., v trati „Za Ořechovou alejí“ několik zahlbubených jam a profilů. Krom jiných nálezů zde zachytili i keramický materiál předběžně datovaný do 14. století (Bálek, Kos 1999). Miroslav Bálek nevyloučil možnost, že se jedná o zaniklé Martinice (Bálek 2000, 158–159).

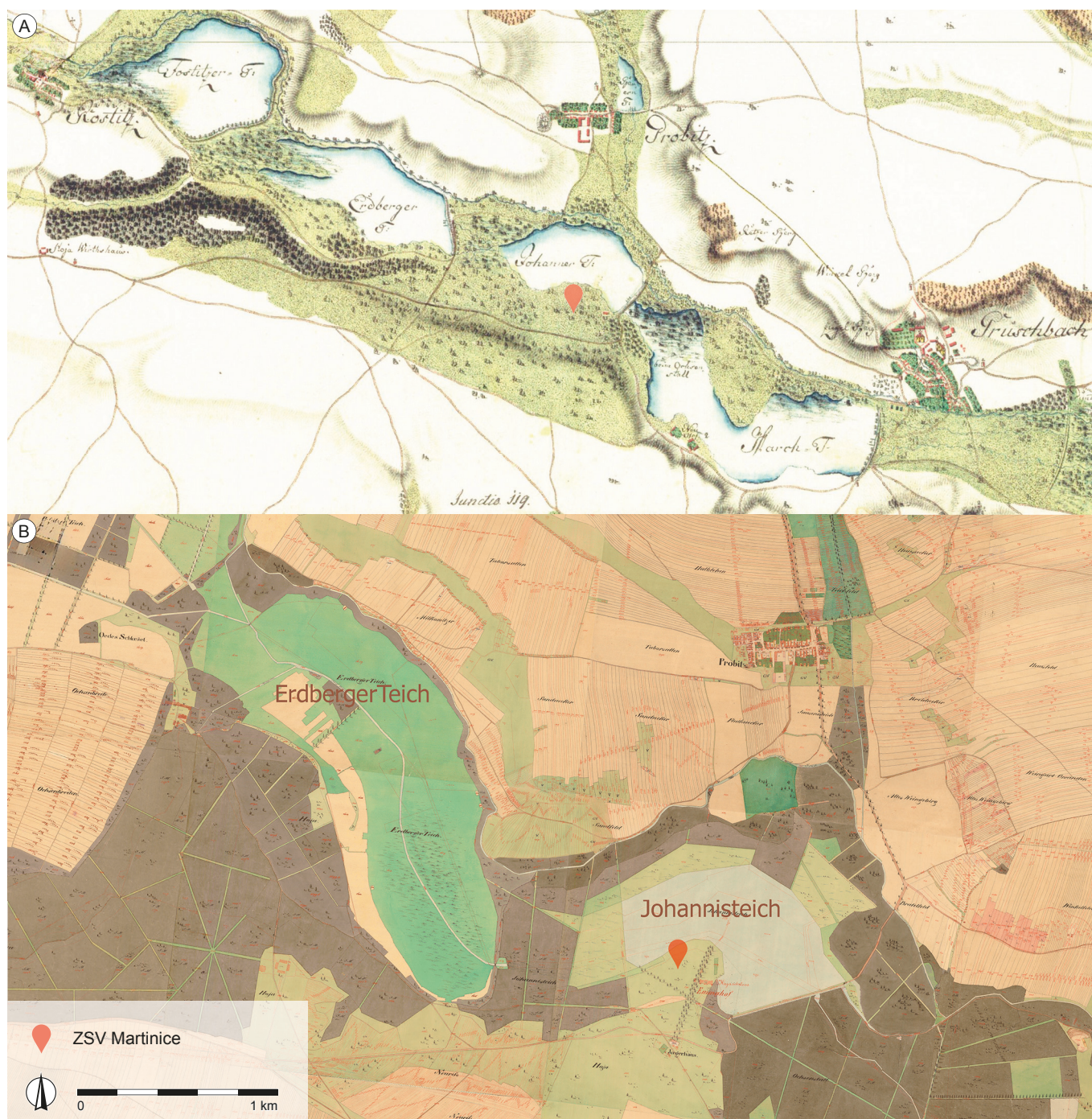
Nové poznatky k lokalizaci Martinic přinesl dálkový archeologický průzkum (dále jen DAP), povrchový průzkum a detektorová prospekce. V letech 2013 a 2014 byly v zalesněném prostoru na hraně terasy pravého břehu Jevišovky, cca 235 m severozápadně od Emina zámku, objeveny za pomoci detektoru kovů dva mincovní depoty. První nález obsahoval celkem jedenáct mincí (menší nominály, pražské groše) z let 1276–1340, 6 m severně pak bylo na ploše 1 m² nalezeno dalších jedenáct mincí (feníků) z rozmezí let 1365–1493. Několik metrů západně pak byla objevena ještě samostatně uložená, nejspíše ztrátová mince – patrně dobové falzum feníku Otakara IV. Štýrského z let 1164–1192 (obr. 1: 4). V okolí nálezů mincí se nacházelo i několik předmětů ze železa a z barevných kovů a keramický materiál datovaný do vrcholného středověku (Černohorský 2016). Ondřej Černohorský si byl vědom, že nalezené depoty a související kovové i keramické nálezy indikují přítomnost dlouhodobého středověkého osídlení, které přisuzoval zaniklé vsi Johannesdorf. V únoru 2018 zaznamenal B. Gruna při analýze volně dostupného digitálního modelu reliéfu 5. generace přítomnost pravidelně uspořádaných terénních reliktů, které se nacházely v lesním porostu západně od Emina zámku (viz níže obr. 4). Při terénním

průzkumu v letech 2018 a 2019 zde získal povrchovým sběrem relativně početnou kolekci keramiky z období pravěku i raného a vrcholného středověku. Cílem těchto sběrů bylo primárně doložit jednotlivé časové etapy vývoje sídliště.² V souvislosti s přípravou článku provedl B. Gruna v zimě 2024/2025 dodatečné povrchové sběry zacílené na vymezení plošného rozsahu vrcholného středověké vsi, zejména na východním a západním okraji, kde nejsou terénní reliktů dostatečně zřetelně dochované.

V nedávné době se lokalitou zabýval Z. Omelka (2023). V rámci řešení magisterské diplomové práce na téma zaniklých středověkých vesnic na Hrušovansku zde kromě rešerše dosavadních poznatků o lokalitě (včetně jejího nejbližšího okolí) a analýzy dat z DAP provedl i vlastní povrchový a detektorový průzkum (viz níže obr. 5). Zjistil, že kromě několika keramických zlomků z mladohradištního období jsou na lokalitě nejvíce zastoupeny keramické nálezy z vrcholného až pozdního středověku (Omelka 2023, 139, obr. 65: 7–9, 12). Za pomoci detektorového průzkumu se mu podařilo zdokumentovat početný soubor kovových, nejčastěji železných předmětů každodenního užívání – od klíčů, sekery, hřebíků, podkov, úlomků srpů, kovářské suroviny až po části oděvů, např. přezek nebo zdobeného kování ze 13. až po polovinu 15. století (Omelka 2023, 140, obr. 67: 1, 2). Lokalitu nepřihlížel přímo žádné známé zaniklé vesnici a pracovní ji nazval „bezejmenná ves 2“ s tím, že o možné souvislosti se zaniklou vsí Martinice uvažoval (Omelka 2023, 149).

3. Lokalizace zaniklých vsí Martinice a Johannesdorf

V zemských deskách máme k dispozici dva zápisy, jejichž kombinací můžeme s velkou mírou pravděpodobnosti ztotožnit terénní reliktů u Emina zámku se zaniklou vsí Martinice. V první řadě se jedná o záznam z roku 1589, kde Bernard Čertorejský z Čertoreje a na Hrušovanech vkládá Marii Haugvicové z Biskupic a na Hevlíně „dvůr Novej v gruntech pusté vsi Martinic ležící“ (ZDB III/XXXI, 187, č. 24). Druhý důležitý deskový zápis pochází z roku 1588 a pojednává o převodu práčského statku. Zmiňuje Martinický rybník, který v té době příslušel k Práčím. Ležel při hranici práčského a hrušovanského panství, proto je zde podrobně popsáno vymezení majetků v okolí Martinického rybníka (ZDB III/XXXI, 184, č. 18). Z formulace „těž s dřívím pod hrází rybníka Martěnického ležícím, pokudž Svatojanskéj rybník nedotopuje“ můžeme odvodit, že rybník Martinický ležel v rybníční soustavě nad rybníkem Svatojánským. Rudolf Hurt našel v půhonech i další jednoznačné doklady o vzájemné poloze Martinického a Svatojánského rybníka (Hurt 1965, 195). Určení polohy Svatojánského rybníka je snadné, neboť ho nacházíme pod názvem Johanner Teich na mapě I. vojenského mapování. Martinický rybník tak můžeme ztotožnit s vodní plochou nazvanou na mapě I. vojenského mapování jako Erdberger Teich – tedy Hrádecký rybník (obr. 2). Zaniklá ves u Emina zámku leží mezi Novým dvorem a hrází Martinického rybníka. Vyhovuje tak předpokládané poloze zaniklé vsi podle výše uvedených písemných pramenů. Významným argumentem pro lokalizaci Martinic do této polohy je objev možných pozůstatků zděných základů zaniklé stavby u Emina zámku za pomoci geofyzikální prospekce (viz kap. 6). Ty mohou být pozůstatkem martinického kostela, který je vzpomínán v písemných pramenech (CDB V/2, 105, č. 544). V této souvislosti je třeba zmínit objev základů zaniklého kostela ve Vrahovicích/Pravících, který leží jen 600 m severovýchodně od Emina zámku (Gruna et al. 2024). V údolí Jevišovky na Hrušovansku existovaly ve středověku čtyři kostely: v Hrušovanech, Českých Křídlovicích, Vrahovicích a Martinicích. Podaří-li se bezpečně prokázat sakrální funkci nově identifikované stavby u Emina zámku, bude lokalizace zaniklých středověkých kostelů v tomto mikroregionu dokončena.

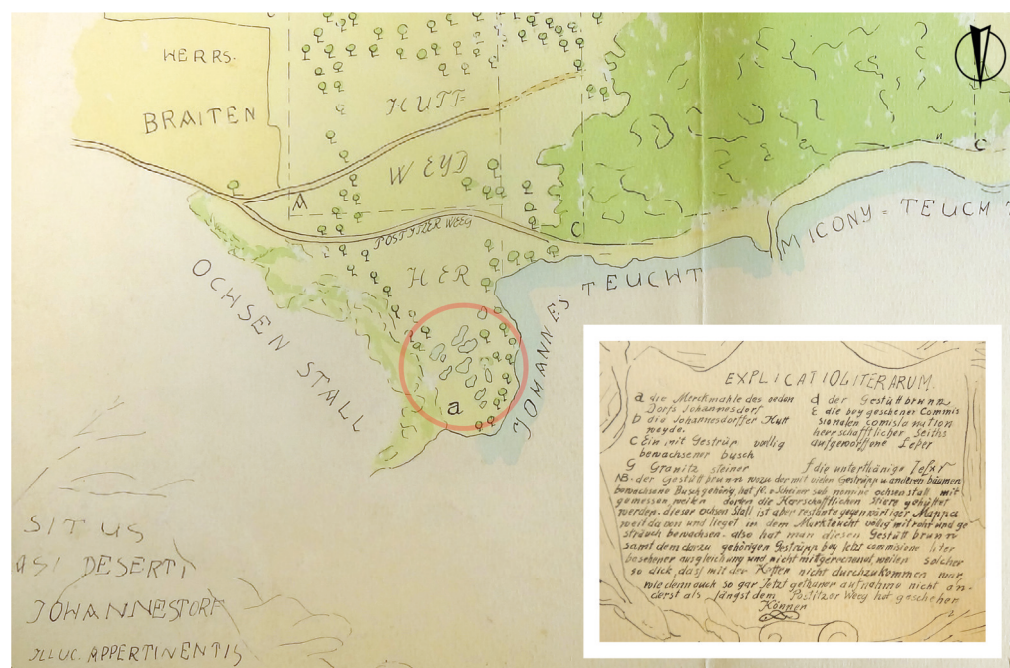
Obr. 2. A – soustava rybníků Johanner Teich, Erdberger Teich a March. Teich v okolí zaniklých Martinic zachycená na I. vojenském mapování z let 1764–1768 (Virtuální mapová sbírka); B – okolí zaniklých Martinic zachycené na listech Císařských povinných otisků stabilního katastru z roku 1824. Podkladová mapa: ČÚZK; autor M. Vágner.

Fig. 2. A – the Johanner Teich, Erdberger Teich and March. Teich ponds in the vicinity of the deserted Martinice captured on the 1st Military Survey of 1764–1768 (Virtual map collection); B – surroundings of the deserted Martinice as depicted on the sheets of the Imperial Imprints of the Stable Cadastre from 1824. Base map: ČÚZK; author M. Vágner.

V lánových rejstřících hrušovanského panství se v roce 1669 poprvé objevuje jméno zaniklé vsi Johannesdorf, o které do té doby nemáme žádné jiné zprávy. Její poloha byla v minulosti oprávněně hledána v blízkosti rybníka Johanner (Johannes) Teich (Nekuda 1961, 145). Zaniklá ves u Emina zámku se nachází u tohoto rybníka, takže se toto spojení přímo nabízelo. Na mapě nalezené v Moravském zemském archivu (MZA) a nadepsané „Mapa pastvin zaniklé vsi Johannesdorf“ jsou vyobrazeny pozemky okolo rybníka Johannes Teich (obr. 3). Vznikla v 19. století jako nepřesné překreslení starší předlohy z 18. století a zachycuje stav ještě v době, kdy byly rybníky napuštěné. Co je důležité,

na mapě jsou vyznačeny písmenem „a“ shluky nepravidelných útvarů, u kterých je uvedeno „die Merckmahle des oeden Dorfs Johannesdorf“ – příznaky pusté vesnice Johannesdorf. Přestože mapa není příliš přesná, je zřejmé, že se její autor snažil zachytit tytéž terénní tvary, které se rýsují na digitálním modelu reliéfu u Emina zámku, tedy v té době ještě zřetelně viditelné reliktu zaniklých usedlostí. Z povrchových sběrů z okolí Emina zámku však nemáme žádné archeologické nálezy z období raného novověku.

Novověký původ jména Johannesdorf můžeme nepřímou odvodit z jeho etymologie. Pojmenování je pravděpodobně odvozeno od farního kostela sv. Jana, který ležel na protějším břehu

Obr. 3. Mapa pastvin zaniklé vsi Johannesdorf uložená v Moravském zemském archivu (MZA). Na mapě, která je orientována severem dolů, jsou písmenem „a“ a červeným kroužkem vyznačeny „die Merckmahle des oeden Dorfs Johannesdorf“ – pozůstatky pusté vesnice Johannesdorf (pro potřeby článku byla legenda a severka upravena). Foto B. Gruna, grafika M. Vágner.

Fig. 3. Map of the pastures of the deserted village of Johannesdorf held in the Moravian Provincial Archive (MZA). On the map, with north facing downwards, the letter 'a' and red circle marks 'die Merckmahle des oeden Dorfs Johannesdorf' – signs of the deserted village of Johannesdorf (for the purposes of the article, the legend and the north arrow have been edited). Photo by B. Gruna, graphics by M. Vágner.

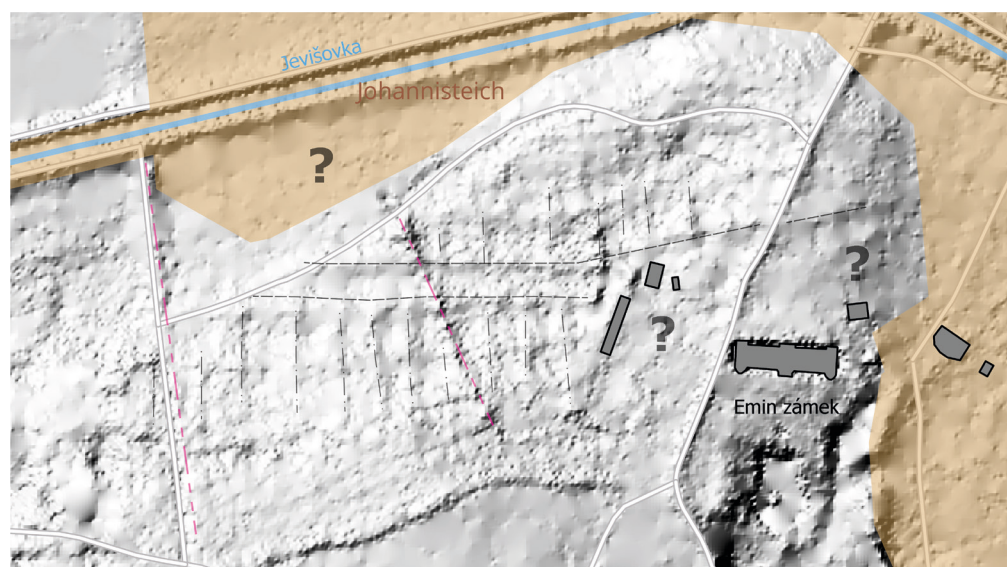
v zaniklé středověké vsi Vrahovice a zanikl kolem roku 1540 při zakládání rybníka (ZDB XXVI, č. 49; Gruna et al. 2024). Podle patrocina vrahovického kostela dostal tento rybník název Johanner/Johannes Teich hojně užívaný v novověkých písemných i kartografických pramenech. K roku 1588 máme doložen i český ekvivalent rybník svatojanský (ZDB III/XXXI, 184, č. 18). Je pravděpodobné, že od pojmenování rybníka byl následně odvozen název Johannesdorf pro zaniklou vesnici ležící na jeho břehu. Na základě těchto informací tak můžeme vyslovit domněnku, že Martinice a Johannesdorf jsou dva názvy pro tutéž zaniklou středověkou ves a že středověká ves Martinice byla v 17. století z dosud nejasných důvodů přejmenována na Johannesdorf.

Novověké přejmenování zaniklých středověkých vsí může mít v rámci hrušovanského panství i další analogie. V láno- vých rejstřících z roku 1669 se na panství Hrušovany vyskytuje

i několik dalších zaniklých vesnic, které nenalzáme ve středověkých písemných pramenech (Jagenwitz, Planaw, Grafenwos- sen, Wolfstauden). Naopak v okolí Hrušov nad Jevišovkou evidujeme několik zaniklých středověkých vesnic, které chybí v pramenech novověkých (Kachnovice, Kuzice, Knašpice, Med- letice, Držkravice). Možné vzájemné ztotožnění těchto lokalit si žádá důkladnější analýzu.

4. Dálkový archeologický průzkum

Na digitálním modelu reliéfu 5. generace Českého úřadu zeměměřického a katastrálního (ČÚZK) jsou v lesíku západně od Emina zámku, v místech předpokládaného intravilánu za- niklé vsi, patrné výrazné reliéfní útvary (obr. 4; poprvé pu- blikováno v Omelka 2023, 138–140). Středem lokality se ve směru východ–západ táhne cca 21 až 23 m široký pás. Jedná

Obr. 4. Interpretace reliéfních útvarů viditelných na digitálním modelu reliéfu 5. generace. Podkladová mapa: ČÚZK; autor M. Vágner.

Fig. 4. Interpretation of the relief features visible on the 5th generation digital relief model. Base map: ČÚZK; author M. Vágner.

DAP – DMR 5. generace

- Hranice návsi/komunikace
- Hranice parcel?
- Novodobé terénní úpravy

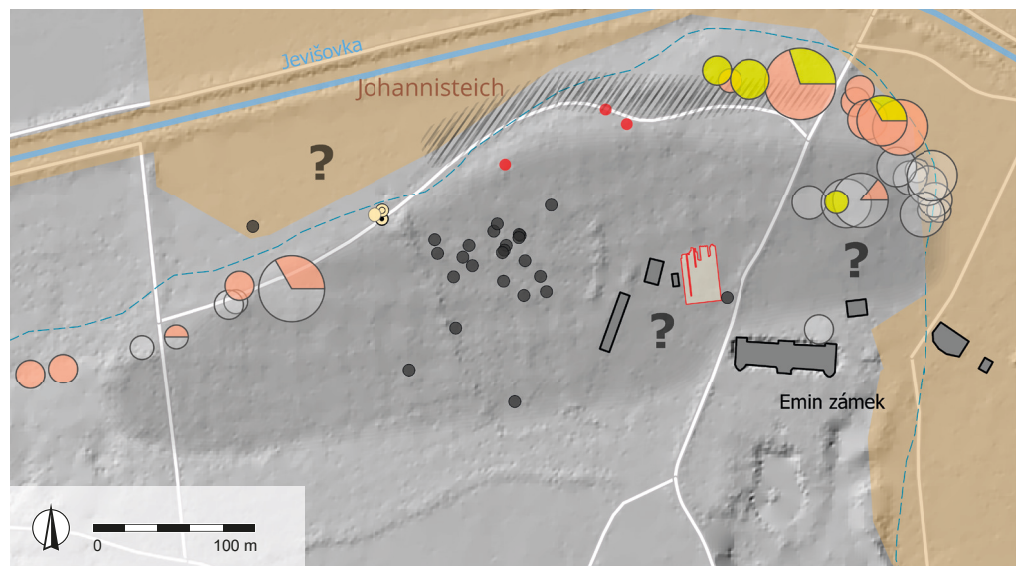
- Recentní zástavba
- Vodoteče
- CPOSK (1824) – vodní poměry
- Komunikace (ČÚZK)

se o komunikaci či návěs, která procházela v delší ose zaniklé vsi. Jak se zdá, ve východní polovině vsi se buď rozšiřuje, nebo se mírně stáčí k severu. S ohledem na to, že se zde nejspíše nacházel kostel (viz níže), rozšíření návsi by v těchto místech dávalo smysl. Kolmo k návsi se v relativně pravidelných rozestupech táhne řada lineárních terénních útvarů. Jedná se o zbytky ohraničení parcel, popřípadě samotných usedlostí. Nachází se po obou stranách návsi – na severní straně jich lze napočítat cca 6, na jižní přibližně 10 až 11. Šířka parcel identifikovaných usedlostí se pohybuje v rozmezí přibližně od 16 do 30 m. Severozápadní část vsi však byla nejspíše narušena jak původním tokem řeky Jevišovky, tak především výstavbou rybníka Johannes Teich, který lokalitu obtácel ze severní a východní strany. Severní část lokality, kudy dnes prochází po hraně terasy lesní cesta, byla nejspíše poškozena lesnickou činností. Jak uvádí O. Černožorský v souvislosti s nálezem dvou depotů středověkých mincí u hrany terasy v severní části lokality (obr. 5), na počátku 80. let 20. století došlo k vykácení zdejšího lesa. V okolí místa nálezu tehdy procházela přibližovací linka, po níž byly smykem taženy kmeny pokácených stromů. Podle popisu místního revírníka se tyto práce prováděly za deštivého počasí, což vedlo k vytvoření kolejí hlubokých až půl metru. Po dokončení lesnických prací pak byly tyto koleje za sucha zarovnané (Černožorský 2016, 276). V jihovýchodní části vsi pak byly veškeré terénní reliktu zaniklé vsi nejspíše nadobro zničeny při budování Emina zámku a stavebních úpravách v jeho nejbližším okolí. V datech z leteckého laserového skenování jsou patrné i další recentní zásahy, které přechází přes intravilán zaniklé vsi. V západní části lokality se ve směru sever–jih táhne výrazná linie – jedná se o násep lesní cesty.

5. Povrchový průzkum

Povrchový sběr v zalesněném terénu má oproti průzkumům na orné půdě některá úskalí. Obecně bývají nálezy uloženy v hlubších vrstvách, a pokud se jedná o lokalitu dlouhodobě zalesněnou, mohou být překryty mocnější vrstvou lesní půdy. Případné nálezy se tak dostávají na povrch jen náhodně a pouze v menší míře. Tyto podmínky lze pozorovat v centrální části zkoumané lokality, kde se dochovaly terénní reliktu vesnické zástavby. Z těchto důvodů byl povrchový sběr směřován na okraje lokality, zejména na svahy klesající do nivy Jevišovky. Zásadní vliv na četnost archeologických nálezů na povrchu mohla mít v minulosti úroveň hladiny rybníka Johannes Teich. Koruna rybníční hráze dosahuje dnešní úrovně 182 m n. m. Pokud předpokládáme, že maximální hladina rybníka byla asi metr pod touto úrovní, můžeme tímto způsobem vysvětlit, proč se na zkoumané lokalitě největší koncentrace nálezů nachází kolem vrstevnic 180–181 m n. m (obr. 5). Tato oblast odpovídá místu, kde se v době napuštění rybníka nacházela abrazní zóna a kde mohlo docházet k vymývání půdy erozním působením vlnobití. Naopak níže po svahu probíhala akumulace sedimentů, a tak musíme vzít v úvahu, že okrajové části vesnice mohou být překryty vrstvami rybníčních usazenin. Erozní vliv rybníka byl dlouhodobý. K založení rybníka došlo kolem roku 1540, kdy pro potřebu nového rybníka zanikl na protějším břehu Jevišovky vrahovický kostel (ZDB XXVI, č. 49; Gruna et al. 2024). Zánik je kladen do roku 1835 (Hurt 1965, 197). Povrchovým sběrem byly zachyceny téměř výhradně keramické zlomky nádob. Většinou ležely na povrchu pod vrstvou spadaného listí, mechů a organického detritu, kterou bylo nutné odhrabat. V místech, kde v podrostu převažovalo zapojené bylinné nebo keřové patro, byl

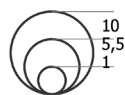

B. Gruna – povrchový průzkum

Keramika

- středohradištní (okraje+výdutě)
- mladohradištní (okraje+výdutě)
- vrcholný středověk (jen okraje)

POČET

////// nálezy středohradištní a mladohradištní keramiky (bez polohopisného zaměření)

Nálezy mincí (dle Černožorský 2016)

- Depot (11 ks; 1276–1340)
- Depot (11 ks; 1365–1493)
- Falzum feniku (2. pol. 12. st.)

Z. Omelka – povrchový a detektorový průzkum

- Kovové nálezy (Omelka 2023, 79–83)
- Mladohradištní keramika

Plocha GPR prospekce

Předpokládaný rozsah ZSV

Vodoteče

CPOSK (1824) – vodní poměry

Vrstevnice ZM10 – 180 m n. m. (ČÚŽK)

Komunikace (ČÚŽK)

Obr. 5. Mapa distribuce nálezů keramiky z povrchových sběrů B. Gruny a keramiky a kovů zachycených při detektorové prospekci Z. Omelkou (Omelka 2023, 79–83). Na plánu je dále vyznačena přibližná poloha mincí nalezených v letech 2013 a 2014 (Černožorský 2016). Autor M. Vágner.

Fig. 5. Map of the distribution of pottery finds from the surface collections of B. Gruna, and finds of ceramics and metals captured during the metal detector survey conducted by Z. Omelka (Omelka 2023, 79–83). The map also shows the approximate location of coin hoards found in 2013 and 2014 (Černožorský 2016). Author M. Vágner.

povrchový sběr jen obtížně realizovatelný. Při sběru byl materiál selektován tak, že početné zlomky výdutí bez výzdoby byly ponechány na místě.

Povrchový sběr keramiky byl proveden ve dvou fázích.³ První sběr, uskutečněný v letech 2018 a 2019, měl za cíl shromáždit reprezentativní kolekci nálezů, které by doložily jednotlivé časové etapy vývoje sídliště a tam, kde to terén dovolil, určit i plošný rozsah sídlištních komponent. Kromě malého počtu pravěké keramiky byly získány četné nálezy z raného a vrcholného středověku. V této fázi výzkumu nebyly jednotlivé nálezy polohopisně zaměřovány. V souvislosti s přípravou článku byly v zimě 2024/2025 provedeny dodatečné povrchové sběry. Jejich hlavním úkolem bylo vymezení plošného rozsahu vrcholného středověké vsi, a to zejména na jejím východním a západním okraji, kde se terénní reliktů nedochovaly. Díky vegetaci nebylo možné provést celoplošný povrchový sběr, proto byla zvolena síť ploch o velikosti přibližně 4 × 4 m. Každý nálezy byl vyfotografován s cílem získat z fotografie GPS souřadnice. Snímky byly pořízeny běžným mobilem (Motorola G 60), takže u prostoro-ového zaměření nálezů je nutné počítat i s několikametrovou odchylkou. Sběry z jedné plochy byly dokumentovány jako jeden celek, takže mají stejné souřadnice. Stav lesního porostu nedovoloval rovnoměrné rozmístění ploch, neboť místa s hustým podrostem křovin a bylin nebyla pro povrchový sběr vhodná. Protože sběr poskytl dostatečně početný materiál, byly pro potřeby mapového zobrazení vybrány jen zlomky okrajů nádob. K převodu souřadnic z fotografií do textové podoby autor využil program Exif GPS Loader, který vytvořil a k využití ochotně poskytl Z. Omelka.

Přehled nálezů získaných během obou etap povrchových sběrů je shrnut v příložené tabulce (tab. 1). Pravěké období je v keramickém souboru zastoupeno jen málo. Pravěký materiál umožnil s určitou rezervou zařazení do doby bronzové. Nálezy z raného středověku dokládají existenci sídliště ve střední

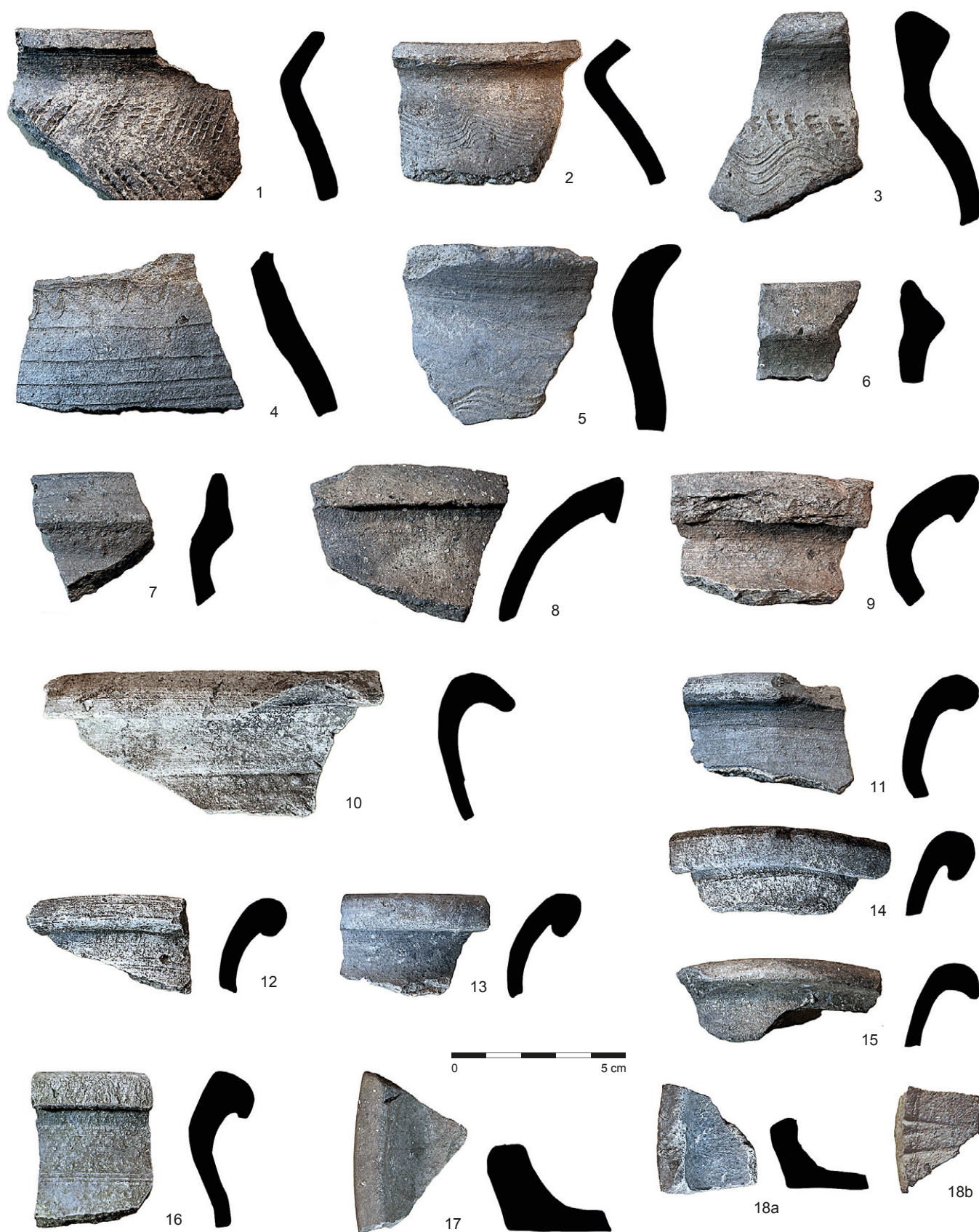
i mladší době hradištní. Středohradištní keramika nese běžnou výzdobu provedenou vícezubým hřebenem (obr. 6: 1, 2), objevuje se ale také výzdoba rytá jednohrotým nástrojem (obr. 6: 4). K povelkomoravskému horizontu 10. až první poloviny 11. století by mohl náležet větší zlomek nádoby obsahující příměs grafitu ve hmotě a zdobené hřebenovým vpichem (obr. 6: 3). Na Břeclavsku se tento typ výzdoby vyskytuje v povelkomoravském horizontu a vytrácí se během první poloviny 11. století (Balcárková et al. 2017, 248). Mladší fázi vývoje osídlení reprezentuje početný soubor mladohradištní keramiky stejného typu, jakou známe z Brněnska (Procházka, Peška 2007, 152–168). Také v našem keramickém souboru je zastoupena keramika s obsahem grafitu. Převládají vzhůru vytažené okraje s lištou (obr. 6: 6) při zachování menšinového podílu okrajů šikmo vně vyhnutých (obr. 6: 5). Jen marginálně jsou zastoupeny římsovité okraje na vnější straně zdobené vlnovkou nebo rýhou (obr. 6: 7) řazené do pozdněhradištního období (první polovina 13. století). Podobně datovaná radélková výzdoba se objevila jen na jednom zlomku výdutí. Nápadně malé zastoupení pozdněhradištní složky může být důsledkem rychlejšího prosazování kolonizační keramiky při jižní hranici Moravy (Procházka, Peška 2007, 172). Nálezy ze středohradištního i mladohradištního období byly koncentrovány především na severovýchodním okraji lokality na výrazném terénním výběžku do nivy Jevišovky, a to jak na vrcholu výběžku, tak zejména na jeho svazích zvolna klesajících do široké nivy (obr. 5). Při ověřování rozsahu vrcholného středověké vesnice bylo zjištěno pokračování roztroušeného výskytu mladohradištní keramiky západním směrem tak, že celková délka sídelního areálu v době mladohradištní mohla dosahovat až 600 m. Odhad rozsahu sídliště raného středověku komplikuje fakt, že většina lokality není přístupná povrchovému sběru. Přesto můžeme konstatovat, že se jednalo o sídliště relativně rozsáhlé.

S vesnicí Martinice vrcholného a pozdního středověku (13. až 15. století) přímo souvisí terénní reliktů viditelné na digitálním modelu reliéfu. Zde je možné rozpoznat jednak průběh návsi / hlavní komunikace, jednak i jednotlivé zaniklé parcely/usedlosti po jejích obou stranách. V místech s dochovanými reliéfními útvary jsou nálezy keramiky poměrně málo četné. Je to dáno tím, že kulturní vrstva i zahloubené objekty z doby existence vesnice jsou překryty vrstvou sutin a po staletí akumulované lesní půdy. Přesto je možné se zvýšeným úsilím v místech zaniklých usedlostí najít ojedinělé fragmenty vrcholného středověké keramiky. Mnohem snadněji bylo možné získat tuto keramiku v částech bývalé vesnice, kde byly terénní reliktů usedlostí zničeny vlivem eroze rybníka nebo orbou. Až na výjimky tak kolekce vrcholné a pozdně středověké keramiky pochází z východního a západního okraje zaniklé vsi (obr. 5). Rozsah vesnice na západním okraji dokládají jen ojedinělé nálezy okrajů nádob. Pro interpretaci je důležité, že okraje nádob byly provázány větším množstvím zlomků nezdobených výdutí z keramické hmoty vrcholného středověku. Na východním okraji středověkého sídliště zase musíme připustit možnost, že povrchové sběry nemusely zachytit celý rozsah osídlení. Východní okraj vesnice klesající do nivy Jevišovky mohly překrýt sedimenty rybníka případně náplavy povodňových hlín. Z přehledu nálezů (tab. 1) je zřejmé, že je v našem souboru keramiky zastoupena většina nádob z vybavení kuchyně vrcholného a pozdního středověku. Kromě běžných hrnců máme ve více zlomcích doloženy pokličky, mísy, džbány, jednotlivě také kahan, konvice, naběračku, nálevku i pohár. Z typů nádob je chronologicky vyhraněný fragment výlevky konvice s třmenovým uchem z druhé poloviny 13. století. Také používání plochých pokliček bývá na jižní Moravě kladeno do stejného období, zatímco v Rakousku jejich obliba trvala až do 15. století (Sedláčková 2020, 61). V našem keramickém souboru

Období	Typ nálezů	ks
pravěk	okraje	5
	výdutě s výzdobou	8
středohradištní	okraje	9
	výdutě s výzdobou	22
mladohradištní	okraje – vně vyhnuté	10
	okraje – vzhůru vytažené	14
	okraje – římsovité	2
	výdutě s výzdobou	58
	hrnce – okraje	97
vrcholný a pozdní středověk	pokličky ploché – okraje	13
	pokličky ploché – úchytky	1
	kahan – okraj	1
	pokličky zvonovité – okraje	26
	pokličky zvonovité – úchytky	4
	mísy – okraje	11
	konvice – výlevka	1
	džbány – okraje	6
	naběračka – držadlo	1
	nálevka (násypna) – okraj	1
	pohár – okraj	1
	výdutě s výzdobou	70
	ucha	8
	dna	56

Tab. 1. Přehled nálezů z povrchových sběrů.

Tab. 1. Summary of ceramic finding from surface collections.

Obr. 6. Výběr nálezů keramiky z povrchových sběrů. Autor B. Gruna, grafika M. Vágner.

Fig. 6. Selection of ceramic finds from surface collections. Author B. Gruna, graphics by M. Vágner.

nacházíme dva typy pokliček. Jednak starší a robustnější typ s příznaky oxidačního výpalu, který je shodný s běžnými jihomoravskými pokličkami druhé poloviny 13. století (7 ks; obr. 6: 17), jednak typ menších rozměrů, tenčího střepu, s kvalitnějším výpalem, šedou až namodralou barvou povrchu a světlým lomem, výhradně bez příměsí slídy jako ostrůva (6 ks), v jednom případě i se stopami po odřezávání spodní části pokličky od hrnčířského kruhu (obr. 6: 18b). Tento menší typ se běžně vyskytuje i na dalších lokalitách v blízkosti rakouské hranice a zřejmě se jedná v moravské keramické produkci o přímý vliv mladších pokliček 14.–15. století z Dolního Rakouska.

Nejpočetněji jsou zastoupeny okraje hrnců. Z nich si zaslouží komentář nejstarší část z 13. století, protože obsahuje i regionální složku odlišnou od většinové jihomoravské keramické produkce. K typické jihomoravské produkci 13. století řadíme šedou relativně silnostěnnou keramiku se stopami obtáčení. Převažují okraje střechovité. Typickým projevem je záměrná příměs hrubě drčené lesklé slídy jako ostrůva. Barva povrchu kolísá v různých odstínech šedé, bez záměrného zakuřování. Vyskytují se i hnědé odstíny jako projev oxidačních podmínek při výpalu (Procházka, Peška 2007, 222–232). Této charakteristice odpovídá 18 zlomků okrajů (obr. 6: 8). Méně jsou zastoupeny lokální varianty s ostrůvkem ve formě křemičitého písku (5 ks) nebo jiná varianta s velkým podílem jemně drčené slídy a zároveň s přítomností hrubých kusů perleťově matné slídy, která vzhledem připomíná zrna grafitu (3 ks; obr. 6: 9). Tyto typy nejsou na Brněnsku zastoupeny a pravděpodobně reprezentují lokální produkci pod vlivem dolnorakouského prostředí. Druhou skupinou okrajů hrncovitých nádob, která si zaslouží podrobnější rozbor, jsou naopak vývojově nejpokročilejší okraje, které můžeme jako celek zařadit do první poloviny 15. století (26 ks). Její význam spočívá mimo jiné v možnosti přinést nové argumenty do diskuse o době zániku vesnice. Jedná se typicky o tenkostěnnou keramiku tvrdého výpalu a světlých, často namodralých odstínů. Z typů okrajů jsou časté okraje přehnuté, v deskripčním systému brněnské keramiky (Procházka, Peška 2007, 250) se jedná o skupinu 14 (obr. 6: 10) a 15 (obr. 6: 14, 16). Významně zastoupeny jsou také okraje kapkovitě zesílené až ovalené skupiny 18 (obr. 6: 11–13). Ve vývojově nejpokročilejší složce keramického souboru nacházíme znaky charakteristické pro první horizont pozdně středověké keramiky PS 1 řazený do druhé a třetí čtvrtiny 15. století (Sedláčková 2020, 116). Krom zmíněných skupin okrajů 14, 15 a 18 je to přítomnost odřezávaných den, která tvořila, jak to bývá u podobně datovaných náleзовých celků obvyklé, jen menšinový podíl (11 %). Většinu tvořila dna starší tradice se stopami podsýpky nebo s hladkým povrchem. Také bylo v jednom případě zjištěno záměrné posílňování vnějšího povrchu (obr. 6: 15). Za nový prvek lze považovat výzdobu v podhrdlí ve formě dvojice žlábků (obr. 6: 16), případně nevýrazného odsazení (obr. 6: 10, 14). Naopak z progresivních prvků nebyla nalezena pásková ucha hrnců, která se v brněnském prostředí ve větší míře objevují až v horizontu PS 2 v poslední třetině 15. století (Sedláčková 2020, 118). V souboru zastoupená ucha oválného profilu, ve dvou případech opatřena šikmými záseky, patřila spíše ke džbánům. Pouze jeden exemplář můžeme přiřadit typu hrnců s válcovým uchem. Chybí také glazovaná keramika.

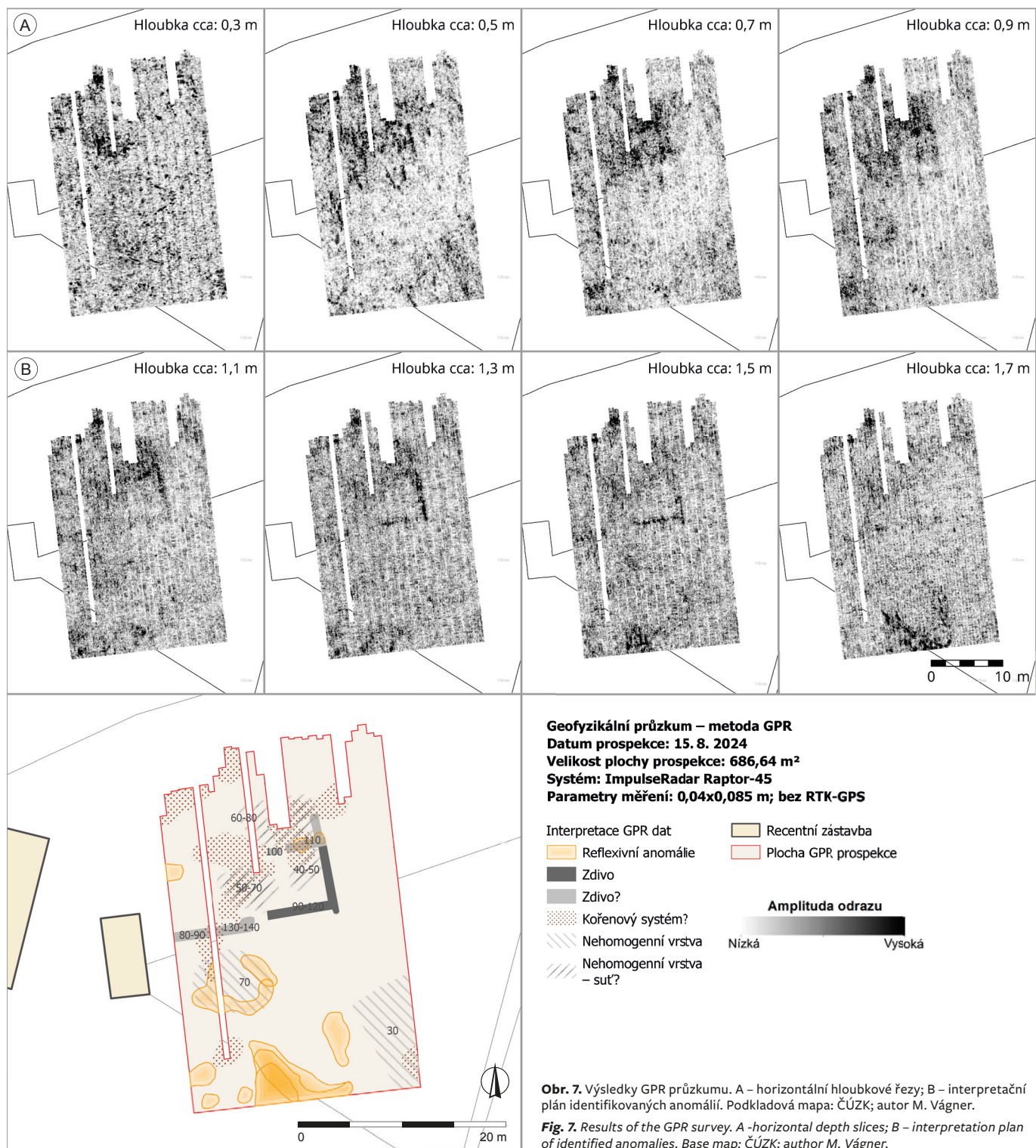
Rozbor keramiky pomohl datovat nejmladší horizont do období kolem poloviny 15. století. To významně přispívá k řešení otázky zániku Martinic. Již Z. Měřínský dával zánik vesnice do souvislosti s česko-uherskými válkami (Měřínský 1972, 146). V souladu s dalšími hmotnými i písemnými prameny (viz kap. 8) lze konstatovat, že více nezávislých pramenů podporuje datování zániku vesnice v době bojů o martinickou tvrz v dubnu 1468.

6. Geofyzikální prospekce

Na digitálním modelu reliéfu 5. generace je při východním okraji vsi patrná menší vyvýšenina. Na základě její specifické polohy v hlavní ose vsi B. Gruna vyslovil domněnku, že by se zde mohly nacházet pozůstatky nějaké významnější stavby. V tomto ohledu se nabízel kostel, který je v písemných pramenech zmiňován k roku 1268 (CDM IV, 4, č. 4). Jeho případné umístění na tomto místě by nebylo ničím překvapivým – stál by nejen v trase hlavní komunikace, ale také v blízkosti vstupu do vesnice, což odpovídá řadě analogií z existujících i zaniklých vesnických sídel. Na základě tohoto předpokladu zde proběhl zjišťovací geofyzikální průzkum. Protože se dané místo dnes nachází za oplocenkou v areálu Emina zámku, v těsné blízkosti současné zástavby, a vzhledem k tomu, že cílem prospekce bylo ověřit přítomnost případných zbytků zděných konstrukcí, byla pro průzkum zvolena metoda pozemního georadaru (GPR, z angl. Ground-Penetrating Radar). Ta se při průzkumu pozůstatků sakrálních staveb v kontextu zaniklých vesnic již osvědčila, například v nedávné době na nedalekých Vrahovicích (Gruna et al. 2024) či Opatovicích na Břeclavsku (Dresler et al. 2015).

Ke geofyzikální prospekci byl použit multikanálový GPR systém ImpulseRadar Raptor-45 vybavený osmi odstíněnými anténami o centrální frekvenci 450 MHz. Rozstup mezi jednotlivými liniemi měření činil 0,085 m, hustota měřených bodů byla nastavena na 0,04 m. K polohopisnému zaměření dat byl použit RTK GNSS přístroj Emlid RS2. Zkoumaný polygon o rozměrech 22 × 35 m se nacházel na rovné, zatravněné ploše, která se při severním okraji mírně svažovala. V rámci zkoumané plochy se nacházelo několik stromů, kvůli kterým musela být část plochy vynechána. Surová data byla zpracována za pomoci softwaru GPR Slice (Geophysical Archaeometry Laboratory), kde na ně byly aplikovány základní a standardně doporučené filtry (Time-Zero Removal, Bandpass filter, Background Removal, Hilbert Transform). Výsledné horizontální časové/hloubkové řezy byly ve formě rastru (PNG) vyexportovány do programu ArcGIS Pro (ESRI), kde byly pozičně georeferencovány na souřadnice rohů zkoumaného polygonu, interpretovány a identifikované anomálie byly následně digitalizovány do podoby vektorového plánu.

V severní části zkoumané plochy se GPR prospekci podařilo identifikovat zbytky zděné stavby. Na základě velikosti, tvaru a orientace ji lze interpretovat jako možné pozůstatky menšího jednolodního kostela s obdélným presbytářem (obr. 7). Podle naměřených dat se zdá, že krom jihovýchodního nároží presbytáře, které se v naměřených datech ukazuje od hloubky cca 0,9 m (obr. 7: A) velice zřetelně, se ostatní zdíva buď nedochovala, nebo jsou silně narušená. To platí jak pro zeď vymezující severní stranu kněžiště, tak pro zdívo samotné lodi, které se projevuje pouze slabě viditelnou linií táhnoucí se ve směru západ–východ na její jižní straně. Západní stěna kostela se nejspíše nachází mimo zkoumanou plochu, kde nebylo možné z důvodu recentní zástavby průzkum provést. Krom jedné reflexivní, tvarem amorfní anomálie, která může naznačovat její průběh, severní stěna lodi kostela není v naměřených datech patrná. Je ale nutné zmínit, že se v těchto místech nacházelo několik vzrostlých stromů, které ovlivnily jak samotné terénní měření, tak díky svým kořenovým systémům ztížily čitelnost a interpretaci získaných dat. To se týká tvarem pravidelné anomálie o velikosti cca 4,5 × 6 m, která se objevuje od hloubky cca 0,7 m při severní straně kněžiště. Může se jednat o vrstvu sutě pocházející z destrukce kostela, popřípadě o náznak pozůstatků sakristie, jejíž obvodová zdíva jsou pod vrstvou suti nerozpoznatelná. To, že by k severní straně kněžiště přiléhala sakristie, by mohl naznačovat i výběžek pravděpodobného zdiva, který se ukazuje u jeho severovýchodního nároží. Nabízí se však i možnost, že se jedná o opěrák.

Podobný, i když o něco menší výběžek zdiva se nachází i při jihovýchodním nároží kněžiště. Díky absenci západní a v podstatě i severní obvodové zdi lodi kostela nelze určit celkové rozměry stavby. Na základě získaných informací tak lze bezpečně určit pouze šířku dochovaných zdí, která činí 0,9 m, a stanovit rozměry presbyteria, které je cca 7 m široké a 8 m dlouhé. Ke srovnání, o něco menší presbyterium, cca 5 × 6 m, a podobnou šířku zdiva, cca 0,8 až 1,2 m, měl i nedávno objevený kostel na přibližně 650 m vzdálených zaniklých Vrahovicích (Gruna et al. 2024). Závěrem stojí za zmínku, že uvnitř i v okolí stavby se GPR prospekci nepodařilo zachytit žádné výraznější anomálie, které by bylo možné interpretovat jako zásypy hrobových jam.

7. Tvrz – drobné vrchnostenské sídlo

Poloha martinické tvrze není dosud známa. Lze se však domnívat, že nešlo o malé sídlo, neboť při jejím obsazení hejmanem Františkem z Háje během střetu mezi Jiřím z Poděbrad a Matyášem Korvínem v dubnu 1468 poskytla útočiště značnému počtu bojovníků i s koňmi (viz kap. 1). Při úvahách o její podobě můžeme využít analogii s nedalekým Drnholcem – obě lokality jsou totiž v roce 1277 nazývány jako „castrum“ (CDM IV, 190, č. 139). V místech dnešního drnholeckého zámku, který se tyčí na plošině o rozměrech přibližně 50 × 50 m na vysokém výběžku levobřežní terasy řeky Dyje, byl na počátku 13. století založen hrad či dřevohlinitý hrádek, z něhož se dodnes dochovaly zbytky

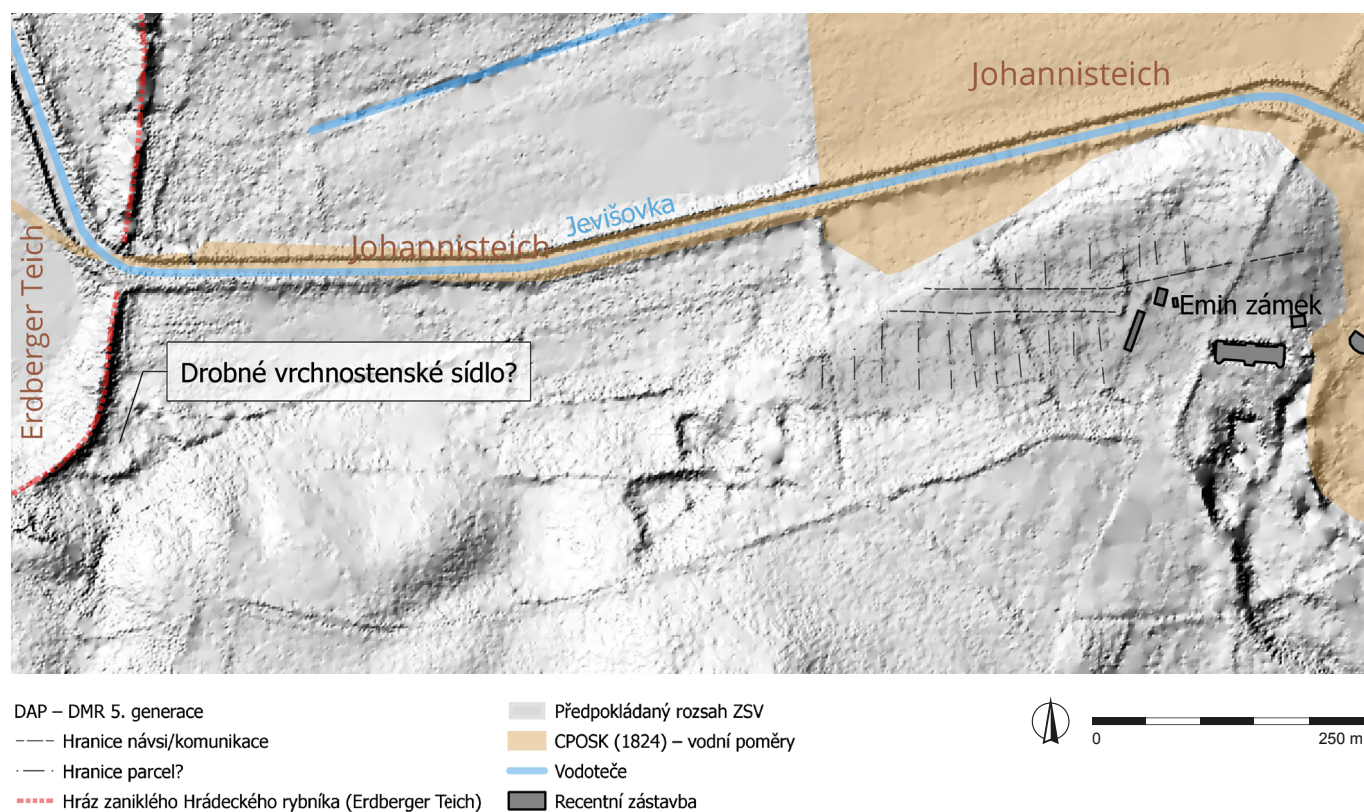
přibližně 30–35 m širokého příkopu (Plaček 2001, 200). Také martinická tvrz mohla mít ve 13. století podobný charakter a velikost. Otázkou je, zdali zůstala pouze u dřevohlinité fáze, či se na ní může nacházet nějaká zděná architektura. Pokud se opět zaměříme na výše zmíněnou analogii, drnholecký hrad pravděpodobně prodělal určité stavební úpravy již před rokem 1377 (tuto informaci, ovšem bez bližšího odkazu na zdroje, uvádí pouze B. Samek 1994, 416) a po roce 1468 prošel pozdně gotickou přestavbou. Z této fáze se dochovalo cihlové zdivo ve sklepeních a v jižní části přízemí zámku (Plaček 2001, 200). Vzhledem k tehdejšímu trendům ve vývoji vrchnostenských sídel lze předpokládat, že i na martinické tvrzí se v době jejího zániku, tedy ve druhé polovině 15. století, mohly nacházet nějaké zděné stavby.

Je s podivem, že by takto rozměrný terénní relikt unikl pozornosti regionální vlastivědy. Na pravobřežní terase Jevišovky, u hráze Hrádeckého rybníka (Erdberger Teich), dříve známého jako rybník Martinický, je na digitálním modelu reliéfu patrný výrazný terénní půlkruhový útvar o průměru přibližně 70 m a výšce 1 m, který částečně zasahuje pod těleso hráze (obr. 8). Svou polohou, tvarem i rozměry by tento útvar téměř ideálně odpovídal pozůstatkům drobného vrchnostenského sídla. Je možné, že hlinité těleso hrádku mohlo být později odtěženo a využito při budování rybníční hráze. Zběžné ohledání místa však prozatím neodhalilo žádné archeologické nálezy, které by domněnku o existenci vrchnostenského sídla v této poloze potvrdily. Budoucí průzkum by se měl kromě podrobnějších povrchových sběrů zaměřit na ověření existence příkopu a výskyt militarií v přílehlém okolí. Pokud by se v budoucnu podařilo lokalizovat martinickou tvrz právě zde, mohlo by to naznačovat, že název rybníka Hrádecký/Erdberger nemusí pocházet od vesnice Hrádek, ale od zaniklého drobného vrchnostenského sídla.

Martinická tvrz nemusela plnit pouze funkci sídla nižší šlechty. Opakované boje o tuto lokalitu naznačují, že mohla hrát určitou roli i při ochraně brodu nebo mostu přes Jevišovku. S funkcí střežení přechodu dálkové komunikace přes vodní tok může souviset i pomístní jméno Tábor, které se nachází na protějším břehu na terénním výběžku přímo nad hrází Martinického rybníka (trať Taborsutten na indikační skice stabilního katastru Pravic). Rostislav Vermouzek spojil výskyt pomístních jmen Tábor s ochranou strategických míst během kampaní husitských vojsk na Moravě, zejména lokalit, kde komunikace překonávaly vodní toky (Vermouzek 1973). Význam Martiní v systému pohraničních opevnění mohl být také dán jejich polohou vůči rakouskému městu Laa an der Thaya, které bylo strategicky významným městem na moravsko-rakouské hranici a opakovaně sloužilo jako shromaždiště cizích vojsk před zamýšleným vpádem na Moravu (Hosák 1960, 78). Řeka Jevišovka byla ve středověku na dolním toku nazývána Blatnice, což souviselo s bažinatým charakterem říční nivy, kterou bylo pravděpodobně možné překonávat jen na některých, k tomu vhodných místech. Sama Jevišovka mohla tedy tvořit pohraniční obrannou linii a tvrz v Martinicích snad střežila jeden z jejích strategických přechodů.

8. Diskuse

V průběhu 16. století je středověká ves Martinice v písemných pramenech uváděna již jako pustá. Stejně jako následně mizí z archivních záznamů, postupem času se vytrácí také povědomí o její původní poloze. Otázka lokalizace této zaniklé vsi se proto stala předmětem zájmu řady badatelů, avšak navzdory jejich dlouhodobému úsilí zůstávala její přesná poloha až donedávna neznámá. K lokalizaci vsi došlo až na základě kombinace

metod nedestruktivní archeologie – analýzy digitálního modelu reliéfu, povrchových a detektorových sběrů, geofyzikální prospekce a studia písemných i kartografických pramenů. Na základě nově získaných informací se lze domnívat, že pozůstatky zaniklé vsi se dnes nachází západně od Emina zámku (Emmahof) v katastru obce Šanov (okr. Znojmo). Studium archivních pramenů dále ukázalo, že dochované terénní reliktu byly v raném novověku považovány za pozůstatky vsi Johannesdorf. Na základě porovnání historických map a dokumentů lze předpokládat, že šlo ve skutečnosti o zaniklé Martinice, jejichž název byl v průběhu 17. století z dosud neznámých důvodů změněn. Podobné změny místních jmen lze však na Hrušovsku pozorovat i u dalších lokalit.

První písemná zmínka o Martinicích se v písemných pramenech objevuje již v první polovině 12. století. Povrchové sběry přinesly soubory nálezů datovaných od pravěku po pozdní středověk, přičemž největší část představují artefakty z vrcholného a pozdního středověku. Chronologicky široké zastoupení keramického materiálu získaného povrchovými sběry na lokalitě však naznačuje možnost kontinuálního vývoje od raně středověké osady až po pozdně středověkou ves. Kromě běžných majetkových záznamů je ves zmiňována v souvislosti s dvěma válečnými konflikty – boji o babenberské dědictví ve 13. století a česko-uherskými válkami na konci 60. let a v 70. letech 15. století. Právě druhý z těchto konfliktů byl pravděpodobně přímou příčinou jejího zániku. Podle dostupných informací lze vyslovit myšlenku, že vesnice nejspíše zanikla během střetu mezi Jiřím z Poděbrad a Matyášem Korvínem v dubnu roku 1468 (UBG Böhm 526–527). To by odpovídalo jak archeologickým nálezům, tedy nejmladšímu horizontu z nálezového souboru středověké keramiky a mladšímu z dvojice mincovních depotů (Černohorský 2016), tak i poslední zmínce z roku 1461, kdy je vesnice uváděna ještě jako osedlá. U keramiky sice vyvstává problém s její přesnou datací; můžeme ji pouze rámcově zařadit do širšího časového intervalu kolem poloviny 15. století, avšak dvě nejmladší mince byly vyraženy po roce 1456, což, stejně jako listina z roku 1461, dosvědčuje, že ves existovala ještě bezprostředně před tragickým rokem 1468.

Podle písemných pramenů stával ve vsi kostel. Na základě analýzy dat z leteckého laserového skenování byl na mírném návrší ve východní části lokality proveden georadarový průzkum. V rozmezí hloubek přibližně 0,7 až 0,9 m pod úroveň současného terénu se podařilo identifikovat několik silně reflexivních lineárních anomálií, které lze interpretovat jako pozůstatky zdiv nějaké doposud neznámé stavby. Na základě částečně dochovaného půdorysu a orientace zachycených zdí lze identifikovanou stavbu interpretovat jako pravděpodobně zbytky jednolodního kostela s obdélným presbytářem na východní straně. Výsledky geofyzikálního průzkumu dále naznačují možnost existence menší přístavby, pravděpodobně sakristie, přiléhající ze severní strany k presbytáři. Celková interpretace je nicméně komplikována sníženou čitelností naměřených dat, která mohla být zapříčiněna jak složením a stavem měrného prostředí, tak i značným stupněm destrukce samotné stavby.

Naopak poloha martinické tvrže zatím nebyla spolehlivě prokázána. Určité indicie však naznačují její možné umístění na pravobřežní terase řeky Jevišovky, v blízkosti hráze Hrádeckého (dříve Martinického) rybníka. Na digitálním modelu reliéfu je zde patrný výrazný půlkruhový terénní útvar, který by mohl představovat relikt opevnění či základní terénní formu po zaniklém sídle. Zběžná povrchová prospekce však dosud neodhalila žádné archeologické nálezy, které by tuto hypotézu podpořily.

V kontextu jižní Moravy je zkoumaná ves výjimečná tím, že se na ní díky absenci zemědělské činnosti nejspíše dochovaly

terénní reliktu původního intravilánu vsi. Lokalita tak představuje mimořádný potenciál pro další terénní výzkum, který by mohl přinést nové poznatky o podobě a vývoji středověkých vesnických sídel v nížinném prostředí Dyjsko-svrateckého úvalu. Na rozdíl od celoplošně zkoumaných moravských lokalit, jako jsou Mstěnice, Pfaffenschlag, Konůvky či Bystřec, kde byl ke stavbě běžných vesnických obydlí použit ve velké míře i kámen, lze v Martinicích vzhledem k obtížné dostupnosti této suroviny v oblasti jižní Moravy důvodně předpokládat stavby dřevo-hlinité konstrukce. Podobně jako u jiných lokalit v této oblasti tvořil i v Martinicích výjimku pravděpodobně pouze menší jednolodní kostel, k jehož stavbě bylo – jak naznačují výsledky georadarové prospekce – použito kamene či cihel (Dresler et al. 2015; shrnuto Vágner 2021, 274–276, 279–281; Gruna et al. 2024). Autoři navrhuji také zvážit možnost památkové ochrany, jaké se dostalo například terénním reliktům zaniklé středověké vsi Dašovice u Želetavy.

9. Závěr

Předložená studie si kladla za cíl přinést nové poznatky o zaniklé středověké vsi Martinice na Hrušovsku. Kombinací archivního výzkumu, analýzy digitálního modelu reliéfu, povrchových sběrů a geofyzikální prospekce se podařilo nejen zpřesnit umístění vsi, ale také nastínit její možný vývoj od raně středověkého sídliště po pozdně středověkou ves, včetně jejího pravděpodobného zániku v souvislosti se střetem Jiřího Poděbrad s Matyášem Korvínem v roce 1468. Ve studii byly dále předloženy argumenty, které vyvrátily, že dochované terénní reliktu náležely vsi Johannesdorf. Jak se ukázalo, jednalo se o Martinice, jejichž název byl v průběhu 17. století z dosud neznámých důvodů změněn. Podobné změny místních jmen však byly na Hrušovsku zaznamenány i u dalších lokalit, což naznačuje, že šlo o širší regionální jev související s vývojem toponym v raném novověku v daném regionu.

Na mírném návrší ve východní části lokality se pomocí georadarové prospekce podařilo identifikovat pozůstatky zděné stavby, interpretované jako reliktu menšího jednolodního kostela s obdélným presbytářem, který je ve vsi zmiňován i v písemných pramenech. Ve spojitosti s Martinicemi je rovněž několikrát, přímo i nepřímo, uváděna tvrž – drobné vrchnostenské sídlo, naposledy v souvislosti se zánikem samotného sídla a pravděpodobně i celé vsi během česko-uherských válek. Její poloha zůstává nadále nejasná, avšak určité indicie naznačují její možné umístění na pravobřežní terase řeky Jevišovky, v blízkosti hráze bývalého Martinického rybníka.

CRedit authorship contribution statement

Bronislav Gruna: Writing – original draft, Writing – review & editing, Methodology, Investigation, Formal analysis, Validation. **Michal Vágner:** Writing – original draft, Writing – review & editing, Methodology, Investigation, Formal analysis, Visualisation, Supervision, Validation, Funding acquisition, Conceptualisation.

Poděkování

Tato publikace vychází z výzkumu podpořeného z OP JAK v rámci grantu č. CZ.02.01.01/00/22_008/0004593 “Připravení na budoucnost: porozumění dlouhodobé odolnosti lidské kultury (RES-HUM)“.

Rádi bychom poděkovali Josefu Ungerovi za dlouhodobou podporu, kterou věnuje odbornému rozvoji generací jak profesionálních, tak i amatérských archeologů. Děkujeme také řediteli organizace Emin zámek, p. o., Vítu Janků za vstřícnost při udělení souhlasu s geofyzikální prospekci v areálu zámku.

Poznámky

- 1 Uložení kolekce kovových předmětů v hrušovanské základní škole ověřoval v roce 2020 Zdeněk Omelka. V současnosti jsou ve škole deponovány pouze dvě ostruhy středověkého stáří (Omelka 2020, 15, obr. 19).
- 2 Na pozvání J. Ungera prezentoval B. Gruna své poznatky z průzkumu Martinic v krátkém příspěvku na neformálním semináři k výzkumu zaniklých vsí, který byl organizován M. Vágnerem a P. Dreslerem 17. ledna 2019 ve vinném sklípku v Hruškách u Břeclavi. Zaslouhou J. Ungera tak mohla na této akci začít dlouhodobá spolupráce autorů tohoto článku. Ta mimo jiné vyústila i v geofyzikální průzkum zacílený na lokalizaci zaniklého kostela v Martinicích, realizovaný M. Vágnerem 15. srpna 2024.
- 3 Nálezy jsou uloženy u Bronislava Gruny, který má v úmyslu je předat do sbírek Jihomoravského muzea ve Znojmě.

Literatura

- Balcárková, A., Dresler, P., Macháček, J. 2017:** *Povelkomoravská a mladohradištní keramika v prostoru dolního Podyjí*. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 476. Brno: Masarykova univerzita. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8866-2017. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137813>.
- Bálek, M. 2000:** Hrušovany nad Jevišovkou (okr. Znojmo). *Přehled výzkumů* 41, 158–159. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/07_pv_41_1999_stredovek_a_novovek.pdf.
- Bálek, M., Kos, P. 1999:** *Hrušovany nad Jevišovkou 1999. Stavba akumulární nádrže cukrovaru*. Rkp. nálezové zprávy M-TX-201701298 [cit. 2025-02-06]. Uloženo: Archiv nálezoových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i. DOI: 10.60585/M-TX-201701298. Dostupné také z: Digitální archiv Archeologické mapy České republiky <https://doi.org/10.60585/M-TX-201701298>.
- Bolina, P. 1999:** K interpretaci Zdikových listin. *Český časopis historický* 97(2), 273–290. Dostupné také z: <https://lurl.cz/7JUeQ>.
- CDB I:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. I. (805–1197)*. Ed. G. Friedrich. Praha 1904–1907.
- CDB II:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. II. (1198–1230)*. Ed. G. Friedrich. Praha 1912.
- CDB V/2:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. V/2. (1253–1278)*. Eds. J. Šebánek, S. Dušková. Praha 1981.
- CDM II:** *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. II. (1200–1240)*. Ed. A. Boček. Olomouc 1839.
- CDM IV:** *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. IV. (1268–1293)*. Ed. A. Boček. Olomouc 1845.
- Černohorský, O. 2016:** Dva depoty středověkých mincí ze Šanova nad Jevišovkou (okr. Znojmo). *Numismatický sborník* 28(2), 276–284. Dostupné také z: <http://cms.flu.cas.cz/images/NS/NS28-2.pdf>.
- ČÚZK:** Archiv. In: *Geoportál ČÚZK* [online]. © ČÚZK. [cit. 2024-08-05]. Dostupné z: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html>.
- Dresler, P., Tencer, T., Vágner, M. 2015:** Objev kostela na zaniklé středověké vsi Opatovice (k.ú. Hrušky) a její struktura. *Jižní Morava* 51(54), 399–407.
- Frankenberger, O. 1960:** *Husitské válečnictví po Lipanech. Vývoj husitského válečnictví po skončení husitské revoluce a jeho význam pro válečnictví vůbec*. Živá minulost 39. Praha: Naše vojsko. Dostupné také z: <https://lurl.cz/mJUeT>.
- Gruna, B., Omelka, Z., Vágner, M. 2024:** Šanov (k. ú. Šanov nad Jevišovkou, okr. Znojmo). *Přehled výzkumů* 65(2), 264–266.
- Hosák, L. 1960:** Moravsko-rakouská hranice v středověku. *Časopis Společnosti přátel starožitností LXVIII*(2), 68–80. Dostupné také z: <https://lurl.cz/IJUe6>.
- Hosák, L., Šuk, V., Valoušek, B. 1956:** *Mikulovsko. Vlastivědný sborník o historii, geologii a květeně Mikulovska*. Brno: Krajské nakladatelství. Dostupné také z: <https://lurl.cz/qJUex>.
- Hurt, R. 1965:** Hrušovanské rybníky. *Vlastivědný věstník moravský* XVII(2), 182–199. Dostupné také z: <https://lurl.cz/bJUey>.
- Měřínský, Z. 1972:** Archeologické nálezy z okolí Hrušovan nad Jevišovkou (okr. Znojmo). *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university* E 17, 144–146. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109478>.
- MZA:** *Moravský zemský archiv*. F6 Velkostatek Hrušovany n. Jev., inv. č. 396, mapa 30.
- MZA MOM:** Dominikáni ve Znojmě (1392–1757) 10. In: *Monasterium.net. Fondy. CZ-MZA. E17. 10* [online]. [cit. 2025-02-17]. Dostupné z: https://www.monasterium.net/mom/CZ-MZA/E17/10/charter?_lang=ces.
- Nekuda, V. 1961:** *Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu*. Brno: Krajské nakladatelství.
- Omelka, Z. 2020:** *Mikroregion Hrušovansko. Vývoj osídlení slovanského a středověkého období*. Rkp. semestrální práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. Katedra archeologie. Uloženo: archiv Z. Omelky.
- Omelka, Z. 2023:** *Zaniklé středověké vesnice na Hrušovansku* [online]. Rkp. diplomové práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. Katedra historie. Uloženo: Theses.cz [cit. 2025-02-06]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/wwsh08/>.
- Peřinka, F. V. 1905:** *Vlastivěda moravská II. Jaroslavický okres*. Brno: Musejní spolek v Brně. Dostupné také z: <https://lurl.cz/HJUQ7>.
- Plaček, M. 2001:** *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha: Libri. Dostupné také z: <https://lurl.cz/dJUWt>.
- Procházka, R., Peška, M. 2007:** Základní rysy vývoje brněnské keramiky 12.–13./14. století. *Přehled výzkumů* 48, 143–232. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_48_2006_prochazka_peska.pdf.
- Samek, B. 1994:** *Umělecké památky Moravy a Slezska 1. A/I*. Praha: Academia. Dostupné také z: <https://lurl.cz/0JUWK>.
- Sedláčková, L. 2020:** *Proměny vybavení brněnské měšťanské kuchyně vrcholného a pozdního středověku* [online]. Rkp. disertační práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity [cit. 2025-02-06]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/rlnud/>.
- UBG Böhme:** *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450–1471)*. F. Palacký (ed.). Fontes rerum Austriacarum XX. Wien: Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei 1860.
- Vágner, M. 2021:** *Zaniklé ohrazené středověké vesnice na jižní Moravě z pohledu metod nedestruktivní archeologie* [online]. Rkp. disertační práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity [cit. 2025-02-06]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/ix1v0/>.
- Vermouzek, R. 1973:** Husité na jižní Moravě. *Časopis Matice moravské* 92(3–4), 275–301. Dostupné také z: <https://lurl.cz/JJUWR>.
- Virtuální mapová sbírka: I. vojenské mapování.** In: *Virtuální mapová sbírka Chartae-Antiquae.cz* [online]. Zdiby: Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, v. v. i. [cit. 2025-11-24]. Dostupné z: <https://www.chartae-antiquae.cz/cs/maps/12932>.
- Wihoda, M. 2007:** Moravská markraběnka Heilwida. In: E. Doležalová, R. Šimůnek (eds.): *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*. Praha: Lidové noviny, 96–104. Dostupné také z: <https://lurl.cz/8JUW3>.
- ZDB II:** *Moravské zemské desky. Kraj brněnský. II. (1480–1566)*. Ed. T. Kalina. Praha 1950.
- ZDB III:** *Moravské zemské desky. Kraj brněnský. III. (1567–1641)*. Ed. M. Rohlík. Praha 1957.

Summary

The medieval village of Martinice was first mentioned in written sources in the first half of the 12th century, although archaeological evidence indicates earlier settlement activity. Over time, the settlement passed between several owners, including noble families and ecclesiastical institutions. Martinice appears in documentary records not only in connection with property transactions but also in relation to two major military conflicts that affected Bohemia and Moravia – the struggle for the Babenberg inheritance in the 1270s and the Bohemian–Hungarian wars of the 1460s–1470s. The latter conflict most likely led to the destruction and eventual abandonment of the village. From the 16th century onwards, Martinice was referred to as a deserted site, and over time, its location was forgotten despite repeated scholarly attempts at identification.

By combining a range of non-destructive archaeological methods – including digital elevation model analysis, surface artefact collection, metal detector prospection, geophysical (GPR) survey, and the study of historical written and cartographic sources – researchers have now been able to locate the deserted village near Emin Chateau, northwest of the present-day village of Šanov (Znojmo District). Archival research further revealed that the surviving earthworks were recorded in early modern sources as the deserted village of Johannesdorf, which, based on comparative analysis of historical maps and documents, was most likely a 17th-century renaming of Martinice. Similar name changes occurred in several other localities within the Hrušovany estate during the same period.

Surface collections yielded finds ranging from prehistoric to high and late medieval periods, suggesting a possible settlement continuity from an early medieval site to a fully developed village by the mid-15th century. These finds, together with documentary evidence, support the hypothesis that the settlement disappeared during the Bohemian–Hungarian wars, most likely during the clash between Jiří of Poděbrady and Matthias Corvinus in April 1468. The artefact distribution provides an initial indication of the spatial organisation and development phases

of the village, though dense vegetation currently limits surface survey coverage.

Written sources also mention a small manorial residence (*tvrz*) and a church. GPR prospection on a slight elevation in the eastern part of the site revealed remains of a masonry structure, likely the foundations of a single-nave church with a rectangular presbytery. The exact location of the manor has not yet been confirmed, though a prominent semicircular feature identified on the digital terrain model near the Hrádecký Pond dam (formerly Martinický Pond) may indicate its position. However, no archaeological evidence has yet substantiated this interpretation.

In the context of southern Moravia, the site of Martinice is exceptional due to the likely preservation of structural and topographic elements of the original village layout, made possible by the absence of modern agricultural disturbance. The site thus represents an outstanding opportunity for future archaeological investigation, which could yield valuable insights into the morphology and evolution of medieval rural settlements in the lowland environment of the Dyje–Svratka Valley. Given its high research potential and state of preservation, the authors recommend considering legal protection of the area, similar to that afforded to the deserted medieval village of Dašovice near Želetava.

Kontakty

Bronislav Gruna

Nezávislý badatel

Petrovice 46

CZ-672 01 Moravský Krumlov

b.gruna@seznam.cz

Michal Vágner

Masarykova univerzita, Filozofická fakulta

Ústav archeologie a muzeologie

Arne Nováka 1

CZ-602 00 Brno

vagner@phil.muni.cz

ORCID: 0000-0002-2853-6128

Výzkum zaniklé středověké vsi Onšov (k. ú. Šanov, okr. Znojmo) s pomocí dálkového archeologického průzkumu, detektorové prospekce a povrchových sběrů

Research of deserted medieval village Onšov (Šanov cadastral area, Znojmo District) using archaeological remote sensing, metal detector survey and field walking

– Zdeněk Omelka* –

KEYWORDS

Deserted medieval village – Šanov – non-destructive archaeology – remote sensing – metal detector survey

ABSTRACT

By using the public aerial photographs and a series of metal detector surveys, it was possible to carry out research on the deserted medieval village of Onšov (Šanov cadastral area, Znojmo District). Crop marks reveal the ground plan of an enclosed village of rectangular shape with a gate and other internal layouts. Using metal detectors in the southern half of the village, an assemblage of metal artefacts (ferrous and non-ferrous) was collected, representing daily necessities, building components, horse equipment, militaria, etc., including a relatively large number of coins (21 pieces). Here, it was possible to capture a coin hoard of Viennese pfennigs, apparently recently disturbed. The found ceramic material also confirmed long-term settlement in the High and Late Middle Ages. By identifying crop marks and based on ceramic material and partly also using metal detector survey, an older phase of settlement of the site was revealed on the left bank of small Anšovský potok Stream from as early as the Late Hillfort period.

* Corresponding author – E-mail address: omelka@rmm.cz

<https://doi.org/10.47382/pv0662-05>

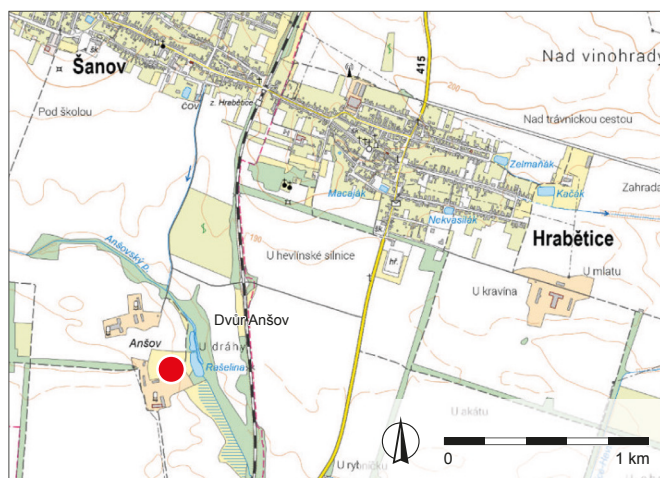
Received 31 January 2025; received in revised form 23 September 2025.
Available online 15 December 2025.

Copyright © 2025 Czech Acad Sci, Inst Archaeology Brno, and the authors.
This is an open access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).
Competing interests: The authors have declared that no competing interests exist.

1. Úvod

Archeologický výzkum zaniklých středověkých vsí (dále jen ZSV) na Moravě byl v 60. až 80. letech 20. století realizován hlavně formou velkoplošných odkryvů jejich intravilánů (Bystřec, Konůvky, Mstěnice aj.), sakrálních staveb (Divice, Narvice, aj.), opevněných šlechtických sídel (Koválov, Popice, aj.) nebo badatelskou činností regionálních archeologů povrchovými sběry a sondáží (souhrnně např. Mazáková et al. 2016). Lokalizaci ZSV na jižní Moravě se věnovali jak archeologové (např. Nekuda 1961; Unger 1974), tak historici (např. Hosák 1972; Janíček 1995). V posledních dekádách přechází výzkum ZSV (pomineme-li záchranné archeologické výzkumy) k méně destruktivním či zcela nedestruktivním metodám. Mezi ně se řadí dálkový průzkum (na jižní Moravě např. Bálek, Unger 1996; Šedo 2013; Kovárník 2018), geofyzikální měření (např. Dresler et al. 2015; Vágner et al. 2018; 2020; Gruna et al. 2024), povrchové sběry (např. Trampota 2017; Měřinský, Unger 2019; Omelka 2023a).

Na jižní Moravě prováděli, resp. provádí, sběry keramiky k badatelským účelům B. Gruna a M. Vokáč. Dálkový průzkum v příhraniční oblasti, a to nejen v prostoru mezi Mikulovem a Znojmem, je realizovatelný téměř výhradně studiem porostových příznaků (souhrnně Bálek, Podborský 2001). Lokalizovat zaniklé vesnice v daném regionu je tedy možné kombinací metod dálkového archeologického průzkumu (analýza porostových

Obr. 1. Poloha zaniklé středověké vesnice Onšov a dvora Anšov v katastru obce Šanov, okr. Znojmo. Podkladová mapa: Mapy.cz; autor Z. Omelka.

Fig. 1. Location of Onšov DMV and Anšov farmstead in the cadastre of Šanov, Znojmo District. Base map: Mapy.cz; author Z. Omelka.

Obr. 2. Dvůr Anšov na indikačních skicích. A – rok 1824 (MZA_1824); B – rok 1877 s vyznačenou pískovnou (MZA_1877).

Fig. 2. Anšov farmstead on indicative sketches. A – year 1824 (MZA_1824); B – year 1877, with marked sand quarry (MZA_1877).

příznaků, dat z leteckého laserového skenování atd.), studiem písemných a historickým kartografických pramenů a následnou detektorovou prospekci (kovové artefakty a keramika) nebo jen povrchovými sběry (keramika). Písemné prameny (zemské desky, urbáře aj.) a kartografický materiál (vojenská mapování, indikační skici) jsou využívány jednak během přípravné fáze výzkumu, jednak pro konfrontaci se získanými daty. V historických mapách lze zkoumat také již zaniklou komunikační síť, nápadné uspořádání lánů nebo přítomnost volných/pustých ploch (Ödung). Lokalizaci Onšova do prostoru dvora Anšov uvedl do literatury F. V. Peřinka (1903, 148) již před 120 lety, a poté i další autoři (Nekuda 1961, 120; Hosák 1972, 23). Archeologické doklady však chyběly. Na základě dostupných dat (písemné a kartografické prameny, výsledky letecké archeologie, satelitní snímky) byla provedena série detektorových prospekci za účelem potvrzení či

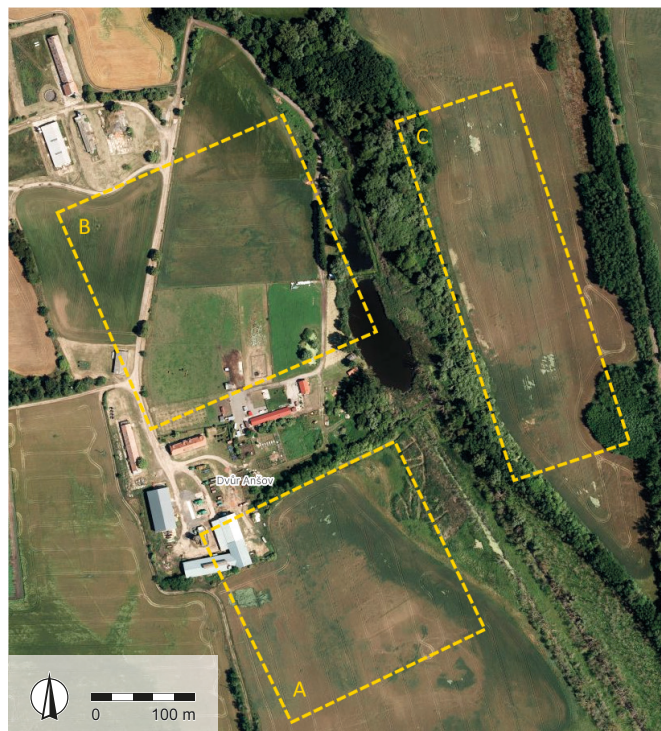
vyvrácení trvalého středověkého osídlení na potenciální zaniklé vesnici Onšov v okolí dvora Anšov. Cílem analýzy nově získaného materiálu mělo být také datování existence vesnice, a to od nejstarší po nejmladší fázi. Tento model nedestruktivního výzkumu zaniklého středověkého osídlení je dnes běžně využíván (nově Borzová et al. 2024).

2. Přírodní prostředí a popis lokality

Zaniklá středověká vesnice Onšov se nachází 1,5 km jižně od obce Šanov (okr. Znojmo) na pravém břehu Anšovského potoka. V současnosti zde stojí areál zemědělských budov, tzv. Dvůr Anšov (obr. 1). Zčásti se lokalita rozprostírá na nivních sedimentech, většina území jsou šterkopísky. V přímé blízkosti, kolem vodoteče, se nachází slatiniště, na němž byla provedena paleobotanická analýza, avšak pouze pro období atlantiku (Svobodová 1997). Na indikační skice z roku 1877 je na jižním okraji lokality zakreslena pískovna. Během 19. století pak celý prostor prošel úpravou komunikací (poľních cest) a zrušením velkého rybníka (obr. 2). Na základě prvotního studia porostových příznaků (viz kapitola 5.1) byly nezastavěné části lokality pracovně rozděleny na tři oblasti (obr. 3). Jižní část lokality je označena jako plocha A na trati „Za Anšovem“. Plochu B tvoří zčásti pole, zčásti trvale zatravněná louka, uzavřená zástavbou zemědělského areálu a Anšovským potokem. Společně představují plochy A a B uvažovanou zástavbu zaniklé vesnice. Plocha C se nachází východně na protilehlém, levém břehu Anšovského potoka na trati „U Dráhy“. V jižní části této plochy se terén prudčeji svažuje a dochází zde ke zřetelné půdní erozi. Nadmořská výška všech částí studovaného prostoru je 184–188 m.

3. Písemné prameny

V literatuře je uváděna první písemná zmínka o Onšově roku 1252, kdy byla ves psána mezi zbožím probošství křižovníků na Hradišti sv. Hypolita pod názvem Vschewie (CDM III, 150, č. 178; CDB IV/1, 420, č. 244). Tuto informaci poprvé přiřadil „s určitostí“ k Onšovu u Hevlína F. V. Peřinka v Matici moravské (1903, 148–149) a následně ve Vlastivědě moravské (1905, 66–67). Zde uvádí další zmínky o Onšovu v zemských deskách, a to k roku 1350, kdy drželi v Onšově synové Dobeše z Lukova dva lány a tři popluží (ZDB I, 9, č. 152). V roce 1358 je zmiňován Oldřich z Onšova (ZDB I, 33, č. 304). V roce 1365 jsou jmenovány tři osoby z Onšova: Bohuš z Křídlovic prodal Maříkovi z Onšova a jeho ženě Anně ve vsi Onšov dvůr, dva lány a tři popluží (ZDB I, 57, č. 235), Petr z Onšova prodal lán pole v Onšově Mikuláši z Prachtic (ZDB I, 57, č. 240) a je zmiňován i Zidendorfer z Onšova (ZDB I, 63, č. 365). Roku 1373 kupuje Mareš z Onšova od Bohunka z Trtenice ves Dobrou vodu (ZDB I, 104, č. 56). Nutno

Obr. 3. Letecký snímek prostoru dvora Anšov s vyznačenými pracovními plochami. Podkladová mapa: www.mapy.cz, rok 2022; autor Z. Omelka.

Fig. 3. Aerial photograph of the area of the Anšov farmstead with marked work areas. Base map: www.mapy.cz, year 2022; author Z. Omelka.

podotknout, že k osobám s přídomkem „z Onšova“ se hlásí na oficiálních internetových stránkách také obec Onšov u Vranova nad Dyjí (Obec_Onšov). Na konci 15. století je na hrušovanském panství započato pány z Vajtmile budování soustavy chovných rybníků (souhrnně Hurt 1965). S tím souvisí skupování vsí (osídlených i pustých) v regionu hrušovanského a břežanského (dříve fryšavského) panství. V roce 1481 držel ves Onšov Ludvík z Vajtmile (KP V, 119, č. 288) a jako pustá je poprvé označena roku 1524 v majetku Štěpána z Vajtmile (AČ XX, 325, č. 173). Následně ji roku 1527 prodává Šebestián z Vajtmile Janu z Pernštejna spolu s dalšími pustými vesnicemi: Našpice, Šanov, Kopnovice, Martinice, Držkrajovice, Vlkovice, Německé Bořetice a Medletice (ZDB II, 189, č. 14, 15). Roku 1581 je Onšov zmiňován stejně jako Kuzice nebo Raklenice jako pustý, avšak psán je jako nově vystavěn (ZDB III, 134–135, č. 197). V písemných pramenech je Onšov uváděn jako *Onscha*, *Onshaw*, *Onschau*, v mapových dílech a další literatuře také jako *Anschauhof*, *Anschau* nebo *Anšov*.

Kromě výše uvedených písemných pramenů v soupisu zaniklých vsí odkazuje V. Nekuda (1961, 120) k Onšovu na brněnské zemské desky (např. ZDB II, 297, č. 84, 300, č. 88; ZDB III, 9, č. 16; 14, č. 31, 340, č. 43, 433–434, č. 99 aj.). Zde figuruje ves Uncndorf/*Uncendorf* v letech 1541–1614 jako součást zboží např. spolu s pustými vesnicemi Gnast, Moskovice, Němčice atd. V rejstříku této edice je však uvedeno, že „ves Uncndorf zanikla mezi Šatovem, Chvalovicemi a Dyjákovičkami“ (ZDB III, 764), což v práci o místních jménech na Moravě uvádí také L. Hosák a R. Šrámek (1980, 183). V sousedství Vranova nad Dyjí se nachází obec Onšov, která je v písemných pramenech zmiňována také jako *Onešov*, *Onschau*, *Vneschow*, později *Unešov* a *Winschau*. Jak L. Hosák a R. Šrámek, tak autoři rejstříku zemských desek uvádí pouze dva Onšovy – zaniklý Uncndorf mezi Chvalovicemi a Šatovem a Onšov u Vranova (ZDB III, 764; Hosák, Šrámek 1980, 182–183).

4. Dosavadní archeologické průzkumy

Průzkumem ZSV prostřednictvím letecké prospekce se nejen na dotčeném území zabýval J. Kovárník (2018). V okolí dvora Anšov v 90. letech 20. století zaznamenal bodové a liniové porostové příznaky (obr. 4). Lokalita byla označena jako Hevlín VIII. Autor zde rozeznal pravidelné rozmístění objektů i určitou formu ohraničení (Kovárník 1997, 322, obr. 14). Doposud však plocha zaniklé vsi nefiguruje ani ve Státním archeologickém seznamu ČR, ani nově v Digitálním archivu Archeologické

Obr. 4. Severní část zaniklého Onšova (plocha B), označená jako lokalita Hevlín VII na leteckém snímku J. Kovárníka (1997, obr. 14).

Fig. 4. Northern part of deserted Onšov (area B) named the Hevlín VII location on J. Kovárník's aerial photograph (1997, Fig. 14).

mapy ČR. Okolní polní tratě dokumentoval na přítomnost porostových příznaků mezi léty 2015 a 2016 také D. Humpola (2015). Lokalitu dlouhodobě sleduje amatérský archeolog B. Gruna, který povrchovými sběry na ploše vsi nashromáždil keramický, ale také kovový materiál z období raného až pozdního středověku, jež poskytl na dokumentaci (viz níže). Objevení ohrazení vsi B. Grunou kolem Onšova publikoval M. Vágner v disertační práci o ohrazených zaniklých středověkých vsích (Vágner 2021, 97, tab. 4, obr. 64: B). Z dřívějších rešerší autora příspěvku není v místně příslušném Jihomoravském muzeu ve Znojmě, p. o., znám žádný archeologický materiál pocházející z prostoru Onšova, resp. dvora Anšov.

5. Metody nedestruktivního výzkumu

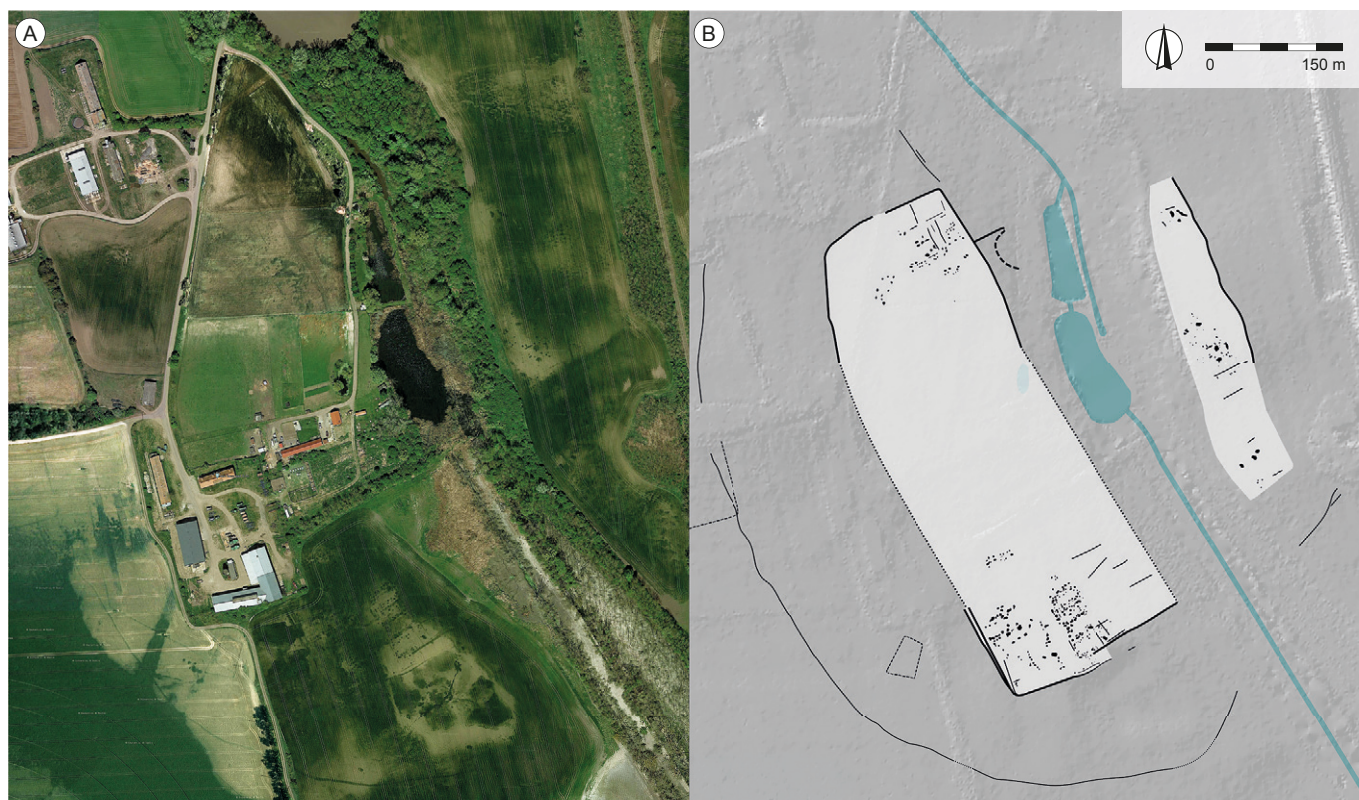
Pro studium zaniklého Onšova byly využity letecké a satelitní snímky a na základě jejich analýzy proběhly detektorové prospekce.¹ Spojením nových poznatků dálkového průzkumu a získané hmotné kultury z povrchu ornice je možno nedestruktivními metodami propojit nemovité a movité pozůstatky vesnice a případně zasadit chronologicky citlivější artefakty do kontextu vsi. Náhled na detektorové prospekce z pohledu destruktivní/nedestruktivní metody je stále otevřené téma, je možno mluvit také o málo destruktivní metodě (obecně k povrchovým sběrům např. Kuna a kol. 2004, 305–310).

5.1 Letecké snímky

Porostové příznaky, zdokumentované leteckou archeologií a satelitními snímky, patří již mezi základní zdroje informací získaných nedestruktivními metodami dálkového průzkumu a dále využitých ke studiu zaniklých středověkých vsí (Kuna a kol. 2004, 254–264; Gojda 2017, 358–361). Ve studovaném regionu dominuje monokulturní zemědělství na velkých hospodářských plochách, kde jsou porostové příznaky při vhodných podmínkách z leteckých snímků dobře rozpoznatelné. Srovnáním dostupných internetových zdrojů dat satelitních snímků z rozdílných let snímkování lze potenciální příznaky verifikovat (vyšším stupněm verifikace porostových příznaků je provedení geofyzikálních měření). Naproti tomu absence ucelenějších lesních ploch a s tím spojené intenzivní zemědělství na rovinatých lánech v podstatě zahladilo potenciální povrchové reliktu vesnic a jejich zázemí, kupříkladu plužiny (ve srovnání např. s Drahanou vrchovinou) nebo opevněná šlechtická sídla. Jejich identifikace pomocí lidarových modelů na polích je povětšinou obtížná, stejně jako vizuální prospekce v terénu. Na základě dřívějších poznatků (viz výše) byl prostor vsi podroben studiu nových i starších dostupných satelitních snímků na webových portálech, tj. Google Maps, Mapy.cz, archivní mapy Geoportálu ČÚZK a v softwaru Google Earth Pro. Grafickým propojením a korelací dostupných dat z dálkového průzkumu Země se podařilo získat částečný, avšak vypovídající půdorys zaniklé vsi a jejího bezprostředního okolí (obr. 5) s výjimkou centrální zastavěné plochy.

5.2 Detektorové prospekce a povrchový průzkum

Na základě velmi významných porostových příznaků se primárním cílem detektorových prospekci stala jižní část vesnice, plocha A. Se souhlasem společnosti AGRA ŠANOV, spol. s r.o., zde bylo provedeno mezi léty 2021 a 2024 celkem sedm detektorových prospekci. První z nich byla zjišťovací, provedená pouze autorem výzkumu náhodným směrem v rámci polygonu. Druhý a nejintenzivnější detektorový sběr byl realizován formou rojnice účastníků s odstupem cca 1 m v přirozeném směru orby. Ostatní prospekce již byly buď cílené na dohledávání mincovního depotu, nebo prováděné náhodnými směry. Všechny detektory byly nastaveny na režim „allmetal“, tedy bez

Obr. 5. Celkový pohled na plochu zaniklého Onšova. A – obraz složený ze satelitních snímků s patrnými porostovými příznaky; B – interpretace antropogenních porostových příznaků v podobě liniových a bodových objektů. Podkladová mapa: Mapy.cz, Google Maps, ČÚZK AV; autor Z. Omelka.

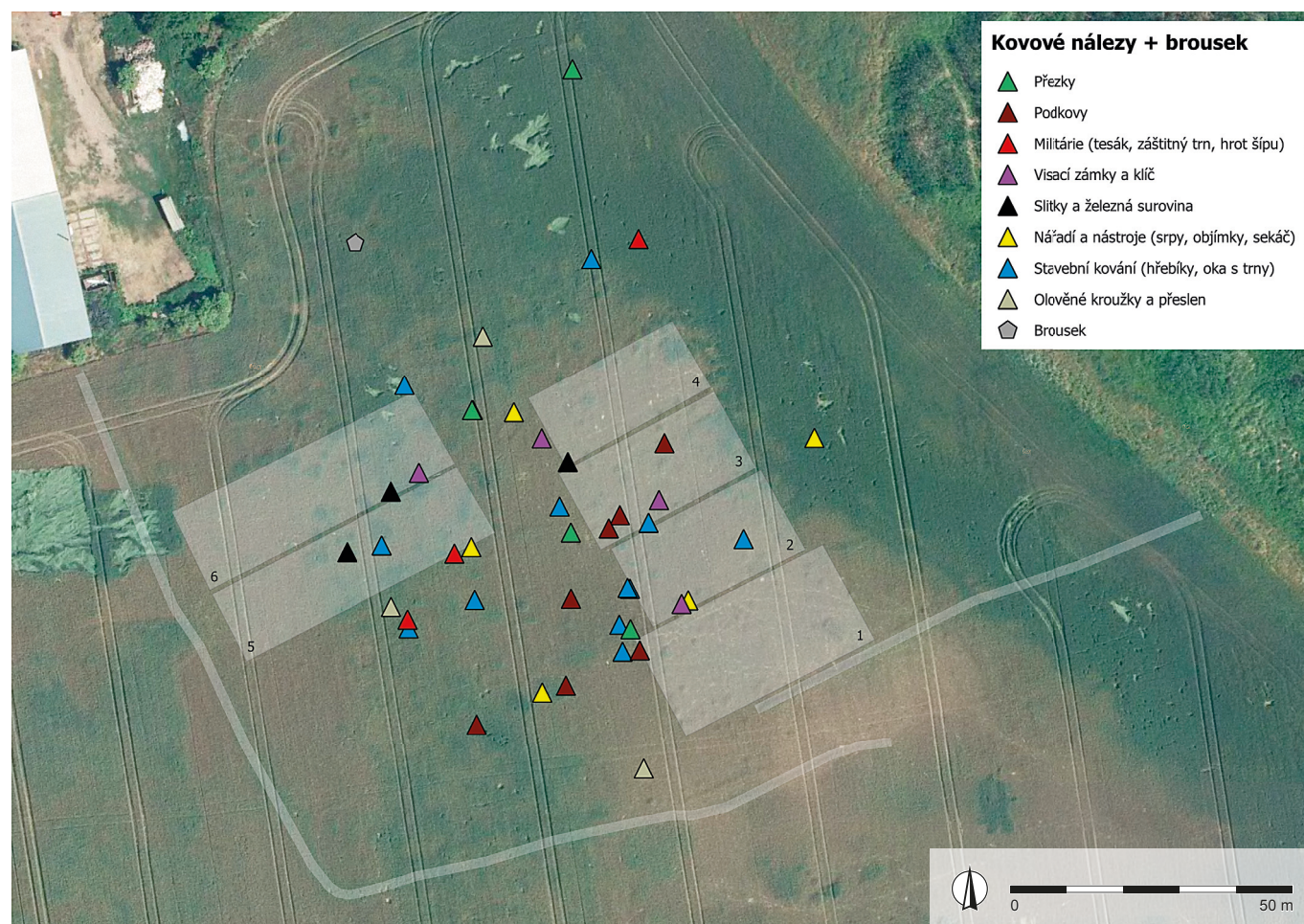
Fig. 5. General view of the area of deserted Onšov. A – image composed of satellite shots with visible signs of vegetation; B – interpretation of anthropogenic crop marks in the form of line and point features. Base map: Mapy.cz, Google Maps, ČÚZK AV; author Z. Omelka.

diskriminace želez. Polygon byl vymezen zjištěným ohrazením vesnice ze západní a jižní strany a vegetací v nepřístupném terénu z východní a severní strany. Během prospekce byly sbírány kovové (neželezné a železné) předměty a jejich poloha byla zaznamenávána fotograficky s uloženými GPS koordináty. Nejen pro datační účely byl během prospekce odebrán i keramický materiál (bez polohopisných údajů). V roce 2024 byly na základě objevených porostových příznaků a povrchových sběrů B. Gruny (viz níže obr. 22) provedeny dvě detektorové prospekce na ploše C, během nichž byly kromě kovových nálezů zaznamenávány s GPS koordináty také všechny keramické nálezy. Celkem se do prospekce zapojilo pět tzv. detektorářů (spolupracovníků Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.), včetně autora příspěvku. Dle O. Kani ze společnosti AGRA ŠANOV, spol. s r.o., nebyli ve vymezeném prostoru v minulosti spatřeni žádní hledači s detektory kovů.

6. Analýza porostových příznaků

Porostové příznaky projeví se po mnoho let na ploše ZSV Onšov dovolují alespoň na některých částech lokality rozpoznat a interpretovat archeologické objekty, které tvoří pozůstatky zaniklé vesnice (obr. 5). Liniové a pravidelně rozmístěné bodové objekty identifikoval již J. Kovárník (1997, 322). Celkovou plochu vsi vymezuje obdélné liniové ohrazení o rozměrech cca 480 × 165 m (7,9 ha). Průběh tohoto ohrazení ve střední části lokality však lze z důvodů zástavby pouze předpokládat, ovšem na základě analogií (Bálek, Unger 1996; Vágner et al. 2020; Vágner 2021) s vysokou mírou pravděpodobnosti. Delší osa areálu, směřující od severozápadu k jihovýchodu, respektuje již zřejmě původní vodoteč – Anšovský potok a jeho protější terasu. Na kratší, jihozápadní straně ohrazení na ploše A je patrná brána, směřující kolmo k ulici. Zvlněný průběh linie ohrazení

v ústí brány je možno přičítat destrukčním/erozním následkům přítomnosti pískovny. Od jižního nároží směrem k severozápadu se ohrazení rozděluje, poté mizí pod zástavbou. Na opačné, severozápadní straně je ohrazení přerušeno novodobou cestou. Vně severní strany ohrazení jsou patrné další liniové objekty, které mohly tvořit buďto další ohrazení, nebo např. přístupovou cestu. Půdorys vesnice nejvíce dokládá její jižní část (plocha A). Delší osa zde tvoří náves, resp. ulici bez objektů o šířce cca 13 m, ke které kolmo přiléhají bodové a liniové objekty. Ty vymezují jednotlivé usedlosti. Od jižní brány směrem k severu blíže potoku lze identifikovat čtyři usedlosti o šířce cca 20, 14, 13 a 15 m a délce cca 33–38 m. Předpokládané plochy usedlostí jsou vyznačeny na distribuční mapě nálezů mincí (viz níže obr. 14). Další usedlosti se částečně projevují jak na ploše A, tak C, včetně úzkých liniových žlabů. Tyto struktury lze analogicky sledovat např. na ZSV Želice (k. ú. Přísnovice, okr. Brno-venkov). Zde je půdorys vsi díky porostovým příznakům identifikovatelný takřka v kompletní podobě. Uvnitř ohrazení jsou patrné menší plošné a liniové útvary, kolmo vedené vůči návsi, interpretované jako usedlosti, sídlištní objekty, sklepy, zásobní a kulové jámy, žlaby aj. (Bálek, Unger 1996, 436, obr. 8; Vágner et al. 2020, 112, obr. 5: 13). Obdobně se ulicová náves s kolmo budovanými usedlostmi projevuje na porostových příznacích u 14 km vzdálené ZSV Holenice (k. ú. Drnholec, okr. Břeclav), kterou dokumentoval J. Kovárník (2018, 5, obr. 2). Stejně koncipovaný půdorys lze předpokládat u Onšova. Během studia porostových příznaků byly identifikovány také bodové, plošné a liniové objekty na východním břehu Anšovského potoka, 120 m od vesnice (plocha C). Zde je patrné liniové ohrazení v délce 200 m, respektující také SZ-JV osu vodoteče, resp. terasu nad ní. Na celkové ploše cca 300 × 50 m (1,5 ha) jsou nepravidelně rozmístěné objekty a žlaby, kolmo vedené k ohrazení a vodoteči.

Obr. 6. Onšov, plocha A. Distribuční mapa kovových nálezů (bez mincí), dále brousek (pětiúhelník) a plochy interpretované jako usedlosti (1–6). Podkladová mapa: ČÚZK; autor Z. Omelka.

Fig. 6. Onšov, area A. Distribution map of metal finds (without coins), whetstone (pentagon) and areas interpreted as homesteads (1–6). Base map: ČÚZK; author Z. Omelka.

Od severozápadu západní stranou k jihu a následně k východu obkružuje lokalitu oválná linie, která respektuje půdorys vsi. Svým tvarem se část této linie shoduje s indikační skicou z roku 1824 (obr. 2B), kde je tímto obloukem vymezena plocha polí (žlutě) a luk (zeleně). Analýzou a porovnáním porostových příznaků z dostupných satelitních snímků z let 2000–2023 byly vyselektovány potenciální antropogenní objekty (vyjma moderních) od projevů vegetace. Za pomoci poloprůhledného převrstvení vhodných ortofoto snímků v grafickém editoru Photoshop byly objekty zvýrazněny do lidarového podkladu.

7. Výsledky detektorových prospekcí

7.1 Plocha A

Kovové předměty byly rozprostřeny na většině plochy uvažované zástavby vesnice (obr. 6). Nalezeny byly součásti oděvu: jedna bronzová kruhová přezka ze 14. století (obr. 7: 5) a dvě železné přezky – jedna obdélná se střední příčkou a schodkem a druhá ve tvaru D (obr. 8: 13, 14). Kulovitý bronzový knoflík (obr. 7: 1) spadá taktéž do 14. století (Šlancarová 2022, 180–181, obr. 14). Do výbavy usedlosti lze řadit fragment klíče s dutým dříkem (obr. 8: 4), třmenový a svorníkový visací zámek a jeden třmen zámku (obr. 8: 1–3; 9). K součásti usedlosti patří jedenáct stavebních hřebíků, z toho sedm s vypouklou hlavou, dále tři stavební kování – oka s trnem (obr. 8: 5–11; 14: 2, 3). Zemědělská nářadí a náčiní představují dva fragmenty srpu, fragment sekáče a tři objímky, patrně z ručního nářadí (obr. 8: 15,

Obr. 7. Onšov, plocha A. Kovové nálezy. 1 – Bronzový kulovitý závěsek; 2, 3 – olověná kolečka; 4 – olověný přeslen; 5 – kruhovitá přezka; 6, 7 – kovové slitky. Foto a kresba Z. Omelka.

Fig. 7. Onšov, area A. Metal finds. 1 – Bronze spherical pendant; 2, 3 – lead wheels; 4 – lead whorl; 5 – circular buckle; 6, 7 – metal ingots. Photo and drawing by Z. Omelka.

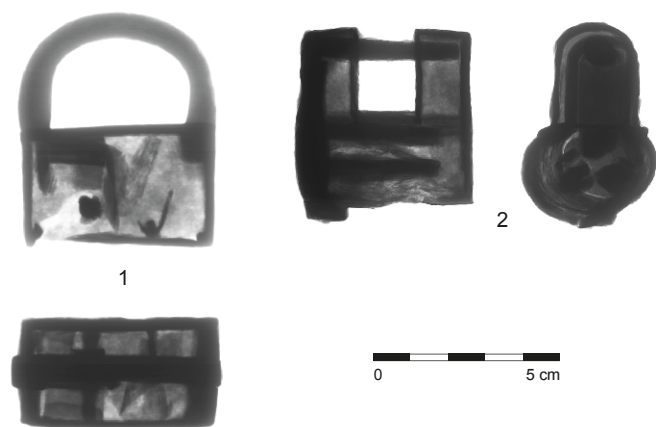

Obr. 8. Onšov, plocha A. Železné nálezy. 1–3 – Visací zámky a třmen zámku; 4 – klíč; 5–8 – hřebíky; 9–11 – oka s trny; 12 – udidlo; 13, 14 – přezky; 15 – srp; 16 – sekáč; 17 – záštitný trn; 18 – rukojeť nože/tesáku; 19 – hrot šípu s řapem; 20, 21 – objímky. Foto a kresba Z. Omelka.

Fig. 8. Onšov, area A. Iron finds. 1–3 – Padlocks and padlock shackle; 4 – key; 5–8 – nails; 9–11 – eye bolts; 12 – horse bit; 13, 14 – buckles; 15 – fragment of sickle; 16 – fragment of cleaver; 17 – crossguard tang; 18 – handle of knife/falchion; 19 – arrowhead with tang; 20, 21 – sleeves. Photo and drawing by Z. Omelka.

16, 20, 21). Řemeslné činnosti reprezentují olovené předměty: přeslen o průměru 22 mm (obr. 7: 4) a dva kroužky o průměrech 17 mm (2,5 g) a 17,5 mm (1,4 g) s otvorem o průměru 4,5 mm (obr. 7: 2, 3). Tyto olovené kroužky menších rozměrů se během posledních let s využitím detektorových prospekcí dostávají do povědomí a jejich výskyt je zachycen v kontextu osídlení 11.–13. století. Interpretovány jsou jako závaží, a to buď rybářská nebo obchodní, popř. jako platidlo nebo početní peníze typu abakus (Bláha et al. 2013; Biermann et al. 2015,

58, Abb. 26; Pták et al. 2018; Beneš, John 2021, 365–366, obr. 4; Vích 2021, 64, obr. 2, 16, 18; Bartík et al. 2022, 51–52). Na 8 km SSZ vzdálené ZSV Křížkovice byl nalezen obdobný exemplář o průměru 17 mm, váha 2,1 g, s otvorem o průměru max. 3 mm. Na ploše ZSV Vrahovice (vzdálené 5 km severozápadně) byl nalezen masivnější kroužek o průměru 17 mm, s otvorem o průměru 5,5 mm, váha 12,5 g (Omelka 2023b, 102, obr. 25: 3; 64: 21). Obě vsi mají na základě archeologického materiálu doloženo mladohradištní až vrcholně středověké osídlení.

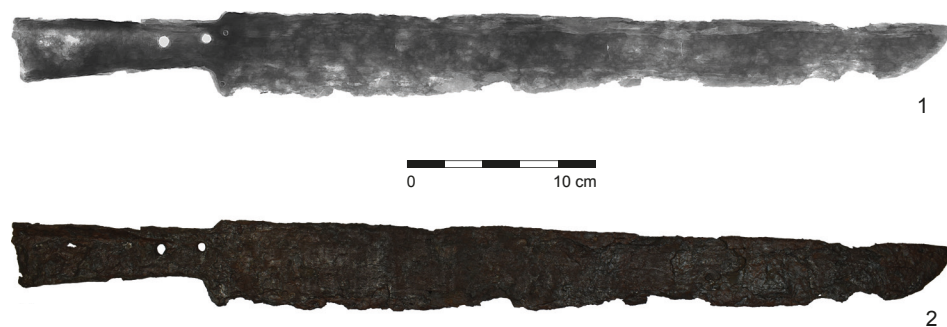

Obr. 9. Onšov, plocha A. Radiografické snímky visacích zámků. Foto M. Kmošek.
Fig. 9. Onšov, area A. Radiographic images of padlocks. Photo by M. Kmošek.

Zpracování kovu dokládají dva slitky mědi a bronzu (obr. 8: 6, 7) a železná struska (obr. 12: 6). K výbavě, resp. výstroji koně se řadí tři hřebíky podkováky, postranice a dvě udidla (obr. 8: 12; 12: 1, 4) a sedm koňských podkov ze 13. – počátku 15. století (obr. 10). Podkovy jsou opatřeny ozuby vodorovně obdélnými nebo kvadratickými, šikmo odsazenými od zadního okraje (Kaźmierczyk 1978, ryc. 46–47; Krajíc 2003, 100–109). Nalezena byla také militaria: jednoruční tesák bez záštity (obr. 11) o celkové délce 515 mm z 15. století (Žákovský, Schenk 2017, 70–72), záštitný trn stylizovaný do podoby mušle (obr. 8: 17), datovatelný od konce 14. po první polovinu 16. století (Žákovský, Schenk 2017, 76–78), fragment rukojeti nože/tesáku (obr. 8: 18) a hrot šípů romboického průřezu s trnovým řapem (obr. 8: 19) o váze 7,4 g z 13.–15. století (Žákovský, Schenk 2017, 106–107). Do výčtu železných předmětů byly pro úplnost zahrnuty i povrchové nálezy B. Gruny (obr. 12). Šest nalezených volských podkov se řadí až do novověku (např. obr. 12: 7).

Obr. 10. Onšov, plocha A. Podkovy. Foto a kresba Z. Omelka.
Fig. 10. Onšov, area A. Horseshoes. Photo and drawing by Z. Omelka.

Obr. 11. Onšov, plocha A. Tesák.
 1 – Radiografický snímek; 2 – fotografický snímek. Foto M. Kmošek, Z. Omelka.
Fig. 11. Onšov, area A. Falchion.
 1 – Radiographic image; 2 – photographic image. Photo by M. Kmošek, Z. Omelka.

Mincovní soubor obsahuje celkem 21 kusů z období 13. až 15. století (obr. 13; tab. 1).² České ražby zastupuje fragment pražského groše Václava IV. (obr. 13: 1) a peníz se čtyřrázem (obr. 13: 19) z Kutné Hory. Německou provenienci představuje církevní ražba feniku z Augsburgu (obr. 13: 5). Nejpočetnější složku souboru zastupují vídeňské feniky (16 × Vídeň, 1 × Vídeňské Nové Město) a jeden neurčený fragment feniku/denáru

fenikového typu. Již při prospekci se jevílo, že část nálezů se kumuluje do určité linie. Vynesení mincí do distribuční mapy vypovídá o pravděpodobném narušení nebo úplné destrukci mincovního depozitu orbou (obr. 14). Při následném pokusu o dohledání původního uložení depotu byl z hloubky cca 40 cm vyzvednut železný tesák (viz výše). Místo původního uložení mincí se prozatím nepodařilo lokalizovat.

Obr. 12. Onšov, plocha A. Železné nálezy z povrchových sběrů B. Gruny. 1, 4 – Součásti postroje; 2, 3 – hřebíky; 5 – objímka; 6 – železná surovina/struska; 7 – volská podkova. Foto a kresba Z. Omelka.

Fig. 12. Onšov, area A. Iron finds from surface prospection by B. Gruna. 1, 4 – Horse harness parts; 2, 3 – nails; 5 – sleeve; 6 – raw material/slag; 7 – ox-shoe. Photo and drawing by Z. Omelka.

Číslo nálezu	ID	Materiál	Popis
M001	M-202105907-N00031	stříbro	Pražský groš, Václav IV. (1378–1419). Mincovna Kutná Hora.
M002	M-202105907-N00032	stříbro	Fenik se čtyřrázem, Albrecht III. Habsburský (1365–1395). Mincovna Vídeň.
M003	M-202105907-N00033	stříbro	Fenik, Albrecht V. Habsburský (1411/1427–1439). Mincovna Vídeň.
M004	M-202105907-N00034	stříbro	Fenik, Wilhelm a Albrecht IV./V. Habsburský (1395–1406). Mincovna Vídeň.
M005	M-202105907-N00035	stříbro	Církevní ražba feniku se čtyřrázem na averzu, biskup Burkhard (1373–1404) až Fridrich II. (1414–1423). Mincovna Augsburg.
M006	M-202105907-N00036	stříbro	Fenik se čtyřrázem, Albrecht II. Habsburský (1330–1358). Mincovna Vídeň.
M007	M-202105907-N00037	stříbro	Fenik, Albrecht III. Habsburský (1388–1395). Mincovna Vídeň.
M008	M-202105907-N00038	měď	Falzum feniku. Imitace feniku Fridricha II. (1230–1246). Mincovna Vídeňské Nové Město.
M009	M-202105907-N00039	stříbro	Fenik, Albrecht V. Habsburský (1411/1427–1439). Mincovna Vídeň.
M010	M-202105907-N00040	stříbro	Fenik se čtyřrázem, Albrecht III. Habsburský (1388–1395). Mincovna Vídeň.
M011	M-202105907-N00041	stříbro	Fenik, Leopold IV. a Albrecht V. Habsburský (1406–1411). Mincovna Vídeň.
M012	M-202105907-N00042	stříbro	Fenik se čtyřrázem, Albrecht V. Habsburský (1411/1427–1439).
M013	M-202105907-N00043	stříbro	Fenik + půlfenik, Albrecht V. Habsburský (1411/1427–1439). Mincovna Vídeň.
M014	M-202105907-N00044	stříbro	Fenik se čtyřrázem, Albrecht V. Habsburský (1411/1427–1439). Mincovna Vídeň.
M015	M-202105907-N00045	stříbro	Fenik se čtyřrázem, Albrecht III. Habsburský (1388–1395). Mincovna Vídeň.
M016	M-202105907-N00046	stříbro/ měď	Fenik + část feniku, Albrecht V. Habsburský (1411/1427–1439). Mincovna Vídeň.
M017	M-202105907-N00091	stříbro	Fenik se čtyřrázem na averzu, Albrecht V. Habsburský (1411/1427–1439), Horní Rakousy. Mincovna Vídeň.
M018	M-202105907-N00092	stříbro	Půlfenik, Wilhelm a Albrecht IV./V. Habsburský (1395–1406). Mincovna Vídeň.
M019	M-202105907-N00093	stříbro	Peníz se čtyřrázem. Mincovna Kutná Hora. Datace 90. léta 14. – 40. léta 15. století.
M020	M-202105907-N00094	stříbro	Fenik/denár fenikového typu. Datace 1. pol. 13. století, na základě velikosti střížku, kruhu na averzu a části motivu rostlinného či zvířecího.
M021	M-202400098-N00881	stříbro	Fenik, Albrecht V. Habsburský (1411/1427–1439). Mincovna Vídeň.

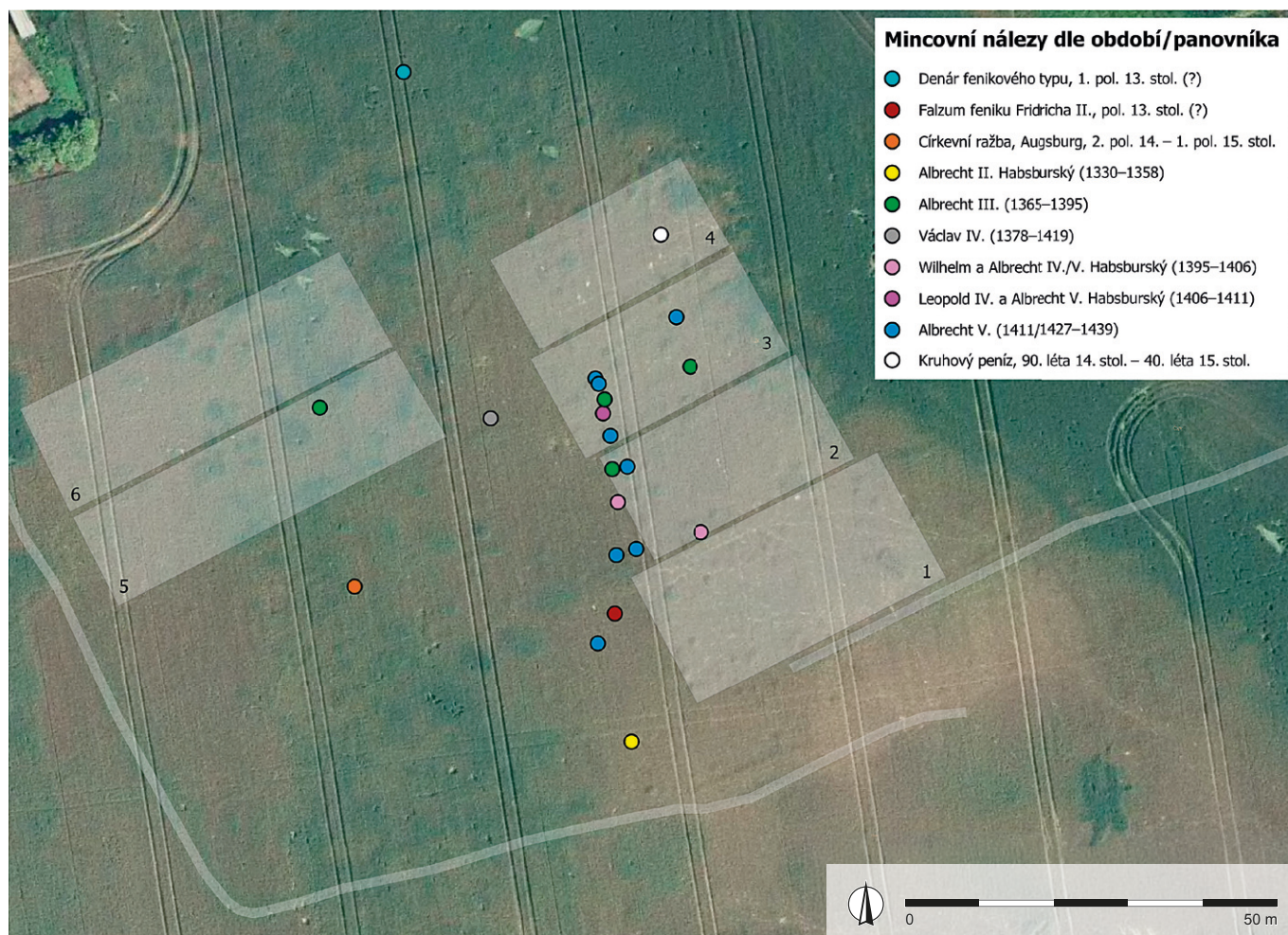
Obr. 13. Onšov, plocha A. 1 – Fragment pražského groše; 2–18, 21 – fenikové ražby; 19 – peníz se čtyřrázem; 20 – fragment denáru fenikového typu (?). Foto Z. Omelka.

Fig. 13. Onšov, area A. 1 – Prague groschen fragment; 2–18, 21 – pfennig mintage; 19 – round penny with embossing traces; 20 – fragment pfennig-types denarius (?). Photo by Z. Omelka.

Literatura	XRF: Ag	Cu	Pb	Sn	Sb	Bi	Au	Zn	Fe	Vyobrazení
Smolík 1971, 23–24, č. 17; Hána 2003	86 %	10 %	3,1 %	0,2 %	0,2 %	0,4 %	0,1 %	0 %	0,2 %	Obr. 13: 1
CNA I, B 265	86 %	11 %	2,1 %	0,4 %	0,1 %	0,2 %	0,2 %	0,1 %	0 %	Obr. 13: 2
CNA I, F a 6	58 %	38 %	2,7 %	0,3 %	0,4 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0 %	Obr. 13: 3
CNA I, F a 3a	72 %	25 %	2,3 %	0,3 %	0,2 %	0,1 %	0,2 %	0,1 %	0 %	Obr. 13: 4
Steinhilber 1955, 169	84 %	14 %	1,6 %	0,4 %	0,1 %	0,1 %	0,2 %	0,1 %	0 %	Obr. 13: 5
CNA I, B 247	77 %	21 %	1,5 %	0,5 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0 %	0,1 %	Obr. 13: 6
CNA I, F a 2	94 %	3 %	2 %	0 %	0,1 %	0,4 %	0,2 %	0 %	0 %	Obr. 13: 7
podle CNA I, B 139	0 %	79 %	3,4 %	11,1 %	0,2 %	0,1 %	0 %	5,8 %	0,3 %	Obr. 13: 8
CNA I, F a 6	54 %	41 %	3,9 %	0,2 %	0,4 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	Obr. 13: 9
CNA F a 2	71 %	25 %	3,4 %	0,2 %	0,3 %	0,1 %	0,3 %	0,2 %	0,1 %	Obr. 13: 10
CNA I, F a 4	65 %	30 %	4 %	0,4 %	0,4 %	0,1 %	0,2 %	0,1 %	0,1 %	Obr. 13: 11
CNA I, F a 6	55 %	40 %	3,1 %	0,3 %	0,4 %	0,2 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	Obr. 13: 12
CNA I, F a 6	52 %	43 %	3,4 %	0,3 %	0,4 %	0,3 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	Obr. 13: 13
CNA F a 3 – půlfenik	74 %	23 %	2,3 %	0,5 %	0,3 %	0,1 %	0,2 %	0 %	0 %	
CNA I, F a 6	51 %	43 %	4,2 %	0,2 %	0,4 %	0,2 %	0,2 %	0,1 %	0,1 %	Obr. 13: 14
CNA I, F a 2	73 %	24 %	2 %	0,1 %	0,2 %	0,1 %	0,3 %	0,1 %	0,1 %	Obr. 13: 15
CNA I, F a 6	41 %	52 %	5,7 %	0,3 %	0,4 %	0,4 %	0,1 %	0 %	0,1 %	Obr. 13: 16
	0,9 %	94 %	0,5 %	2 %	0,2 %	0 %	0 %	1,9 %	0,1 %	
CNA I, F a 5	74 %	22 %	3,3 %	0,8 %	0,2 %	0,1 %	0,2 %	0 %	0,1 %	Obr. 13: 17
CNA F a 3 a – půlfenik	85 %	9,7 %	3,7 %	0,7 %	0,2 %	0,3 %	0,2 %	0 %	0,1 %	Obr. 13: 18
Gregor, Hána 2020, 2–3	87 %	8,8 %	2,3 %	0,8 %	0,3 %	0,2 %	0 %	0 %	0,2 %	Obr. 13: 19
CNA I, B120 (?), B152 (?)	92 %	5 %	1,7 %	1 %	0,1 %	0,1 %	0,1 %	0 %	0,1 %	Obr. 13: 20
CNA I, F a 6	–	–	–	–	–	–	–	–	–	Obr. 13: 21

Tab. 1. Onšov, plocha A. Mincovní nálezy včetně výsledků XRF měření spektrometrem. Procentuální hodnoty vyjadřují početní průměr hodnot měření povrchu averzu a reverzu mince. Pokud jsou uvedena dvě měření, jde o jednotlivé mince.

Tab. 1. Onšov, area A. Coin finds incl. results of XRF analysis with spectrometer. The percentage values represent the numerical average of the obverse and reverse surface measurements of the coin. If two measurements are given, they are individual coins.

Obr. 14. Onšov, plocha A. Distribuční mapa mincovních nálezů a plochy interpretované jako usedlosti (1–6). Podkladová mapa: ČÚZK; autor Z. Omelka.

Fig. 14. Onšov, area A. Distribution map of coin finds and areas interpreted as homesteads (1–6). Base map: ČÚZK; author Z. Omelka.

Na ploše A byla nalezena v menší míře grafitová keramika. Z celkového množství 17 kusů jsou zastoupeny dva okraje – svisle seříznutý a ploché, zevnitř neprožlabené okruží – oba dle materiálu mladohradištního charakteru (obr. 15: 1, 2). Dále jsou to tři okraje přehnuté s podžlabením, např. ze zásobnicového hrnce (obr. 15: 3). Jednou se vyskytuje kyjovitý okraj zásobnice. Zbýlých 11 exemplářů jsou části podhrdlí, výdutě a spodní části nádob, z toho čtyři kusy představují výduť o tloušťce 5–7 mm s příměsí jemné slídy. Jádrem souboru je keramika ze 13.–15. století (82 ks), obsahující hrnce a pokličky, konvice, misky, masivní tuhové zásobnice apod. Okraje hrnců jsou zastoupeny takto: devět kusů přehnuté, výrazně podžlabené; šest kusů svisle až kuželovitě přehnuté, výrazně podříznuté až podžlabené/střečovité; tři kusy přehnuté, lehce podžlabené (obr. 15: 4–8). Okraje misky byly nalezeny v počtu čtyř, okraj kahanu jeden (obr. 15: 9–12). Výdutě jsou prezentovány 37 střepy, z toho čtyři se žlábkovou výzdobou (obr. 15: 13). Ucha hrnců a konvic jsou čtyři, z toho jedenkrát zdobený vpichy (obr. 15: 19). Dna nádob jsou v deseti exemplářích. Poklička zvoncovitá/kónická je zastoupena jednou, plochá šestkrát (obr. 15: 14–18). Vyskytuje se keramika jemně plavená, s písčitou příměsí a písčitá, v menší míře slídnatá. Převažuje redukční výpál světlé až tmavě šedé keramiky na povrchu se světle šedou barvou na lomu, dále byl zaznamenán sendvičový výpál a jednou keramika zakuřovaná. V menší míře se vyskytuje oxidační výpál žluté až oranžové barvy, s písčitou příměsí.

Při detektorové prospekci byl nalezen také kamenný nástroj – brousek – dlouhý 59 mm, oválného průřezu o rozměrech

max. 40–42 mm (obr. 16). Jeden konec je oblý, druhý je plošně zabroušen (zřejmě pracovní plocha). Brousky jsou v zemědělské společnosti předměty denní potřeby, středověk nevyjímaje. Tvarově obdobné (avšak bez zabroušené plochy na jednom konci) jsou nacházeny jak v kontextu vrcholně středověkých zaniklých vsí, např. Bystřec (Belcredi 2006, 383, tab. L: 6), tak v mladohradištním období, např. v intravilánu Přerova (Procházka et al. 2020, 107–112, obr. 49: 21).

7.2 Plocha C

Detektorové prospekce byly zaměřeny na plochu výskytu porostových příznaků (obr. 17). V souboru nálezů jsou zastoupeny výhradně železné předměty, s výjimkou jednoho: bronzová tyčinka zakončená otevřeným kroužkem (obr. 18: 3). Jde o trn z kruhové přezky, viz např. přezky z výzkumu na Rašínově ulici v Brně (Žůbek 2002, 150, obr. 4: 1, 2). Z mužského hrobu z druhé poloviny 13. až 14. století na hřbitově v Tasově pochází dvě přezky s trny, které byly součástí oddělených nohavic (Unger 2011b, 675–676, obr. 4). Kolekce bronzových přezek s trny pochází také z výzkumu kostela při zaniklých Narvicích (Unger a kol. 1980, 49–51, obr. 31: 15, 18). Následují již pouze železné předměty. Jsou to dvě obdélné přezky, z toho jedna se střední příčkou (obr. 18: 1, 2). Dále je to nůž s řapem oboustranně odsazeným, hřbet je obloukovitě klenutý (obr. 18: 7). U této varianty nože je datování široké, vyskytují se od 10. století, během 13. a 14. století však odeznívají (Vích, Žákovský 2016, 322–324). Ojediněle se však vyskytují až do novověku (Boháčová, Hošek 2009, 374).

Obr. 15. Onšov, plocha A. Výběr z keramických nálezů. 1–8 – Okraje hrnců; 9–12 – okraje mis a kahan; 14 – zvoncovitá poklička; 15–18 – ploché pokličky; 19 – ucho konvice. Foto a kresba Z. Omelka.

Fig. 15. Onšov, area A. Selection of ceramic finds. 1–8 – rims of bowls and 'kahan'; 14 – bell-shaped lid; 15–18 – flat lids; 19 – kettle handle. Photo and drawing by Z. Omelka.

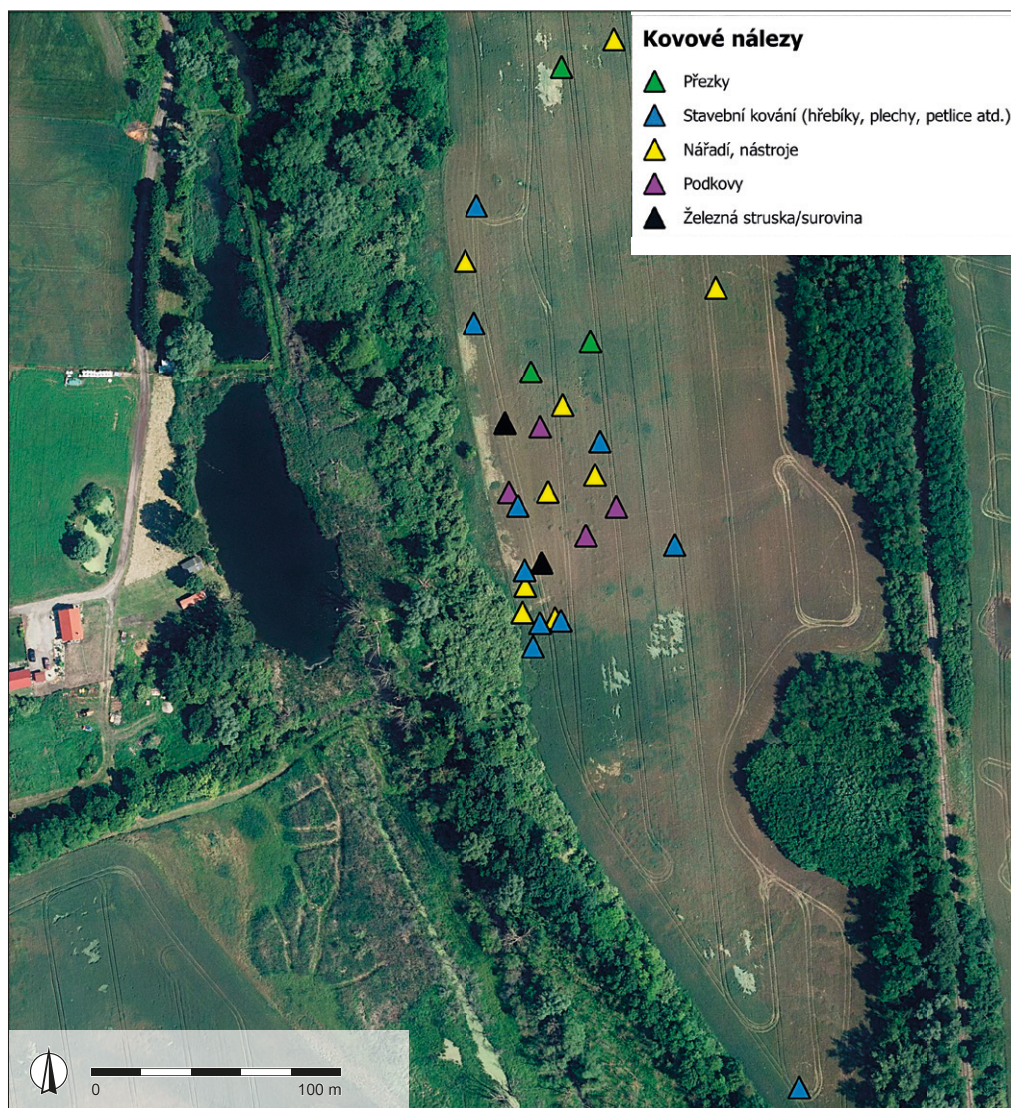

Obr. 16. Onšov, plocha A. Brousek. Foto a kresba Z. Omelka.

Fig. 16. Onšov, area A. Whetstone. Photo and drawing by Z. Omelka.

K osobní výbavě, resp. k domácnosti patří také kapkovitá, resp. mandlovitá ocílka (obr. 18: 6). Ty jsou nacházeny v prostoru vrcholně a pozdně středověkého osídlení, např. v zaniklých Konůvkách (Měchurová 1997, 123, 218, tab. LXI: 10), nebo v okolí hradů (Vích 2020, 356, obr. 4: 15). Mezi ruční řemeslné nářadí se řadí subtilní kladivo s rozeklaným koncem, tzv. americké, také tesařské, ševcovské, případně kovářské (obr. 18: 4). Jeho

datace je na základě archeologických nálezů udávána široce od raného až po pozdní středověk (Krajč 2003, 164–165), z výzkumů jihomoravských zaniklých vsí jsou známy exempláře např. z Bystřice (Belcredi 2006, 359, obr. XL: 2) nebo z Konůvek (Měchurová 1997, 90, tab. LIV: 9). Celkem byly nalezeny čtyři koňské podkovy, z nichž nejstarší jsou dva fragmenty podkov se zvlněným okrajem (obr. 19: 1, 2), které lze datačně zařadit do 11.–12. století, popř. do první poloviny 13. století (Kaźmierczyk 1978, ryc. 46–47; Novotný 1979, 287, tab. 2; Krajč 2003, 102; Drnovský, Guricová 2016, 57), dále pak jedna podkova s vodorovně hrotitým a jedna s vodorovně obdélným, šikmo odsazeným okrajem (obr. 19: 3, 4). Obě jsou zařaditelné do 14. století. Nalezeny byly také dva hřebíky, tzv. podkováky. Tři volské podkovy se řadí až do novověku. Kovářskou činnost dokládají dva kusy železné strusky/suroviny (obr. 18: 9, 10). Zemědělskou činnost zastupují čtyři hřeby do bran (obr. 20: 8–11), ani jeden exemplář není opatřen záseky. Patrně z ručního nářadí pochází objímka (obr. 18: 8). Ke stavebním kování patří pět hřebíků, z toho dva s vypouklou hlavou (obr. 20: 1, 2), pravděpodobný fragment kování (obr. 20: 3), část petlice s trnem (obr. 20: 4), podélné kování s liliovitým zakončením (obr. 20: 5), trn s okem a kroužkem (obr. 20: 6) a plechy se zesílenými okraji spojené hřebíkem (obr. 20: 7).

Obr. 17. Onšov, plocha C. Distribuční mapa kovových nálezů. Podkladová mapa: ČÚZK; autor Z. Omelka.

Fig. 17. Onšov, area C. Distribution map of metal finds. Base map: ČÚZK; author Z. Omelka.

Obr. 18. Onšov, plocha C. Železné nálezy. 1–3 – Přezky; 4 – tesařské kladívko; 5 – klín; 6 – mandlovitá ocílka; 7 – nůž s trnem; 8 – objímka; 9, 10 – železná surovina/struska. Foto a kresba Z. Omelka.

Fig. 18. Onšov, area C. Iron finds. 1–3 – Buckles; 4 – carpenter's hammer; 5 – wedge; 6 – almond-shaped iron flint; 7 – knife with tang; 8 – sleeve; 9, 10 – iron raw material/slag. Photo and drawing by Z. Omelka.

Obr. 19. Onšov, plocha C. Podkovy. 1, 2 – Podkovy se zvlněným okrajem, 11.–13. století; 3, 4 – fragmenty podkov, 14. století. Foto a kresba Z. Omelka.
Fig. 19. Onšov, area C. Horseshoes. 1, 2 – Wavy-rimmed horseshoes, 11th–13th centuries 3, 4 – horseshoe fragments, 14th century. Photo and drawing by Z. Omelka.

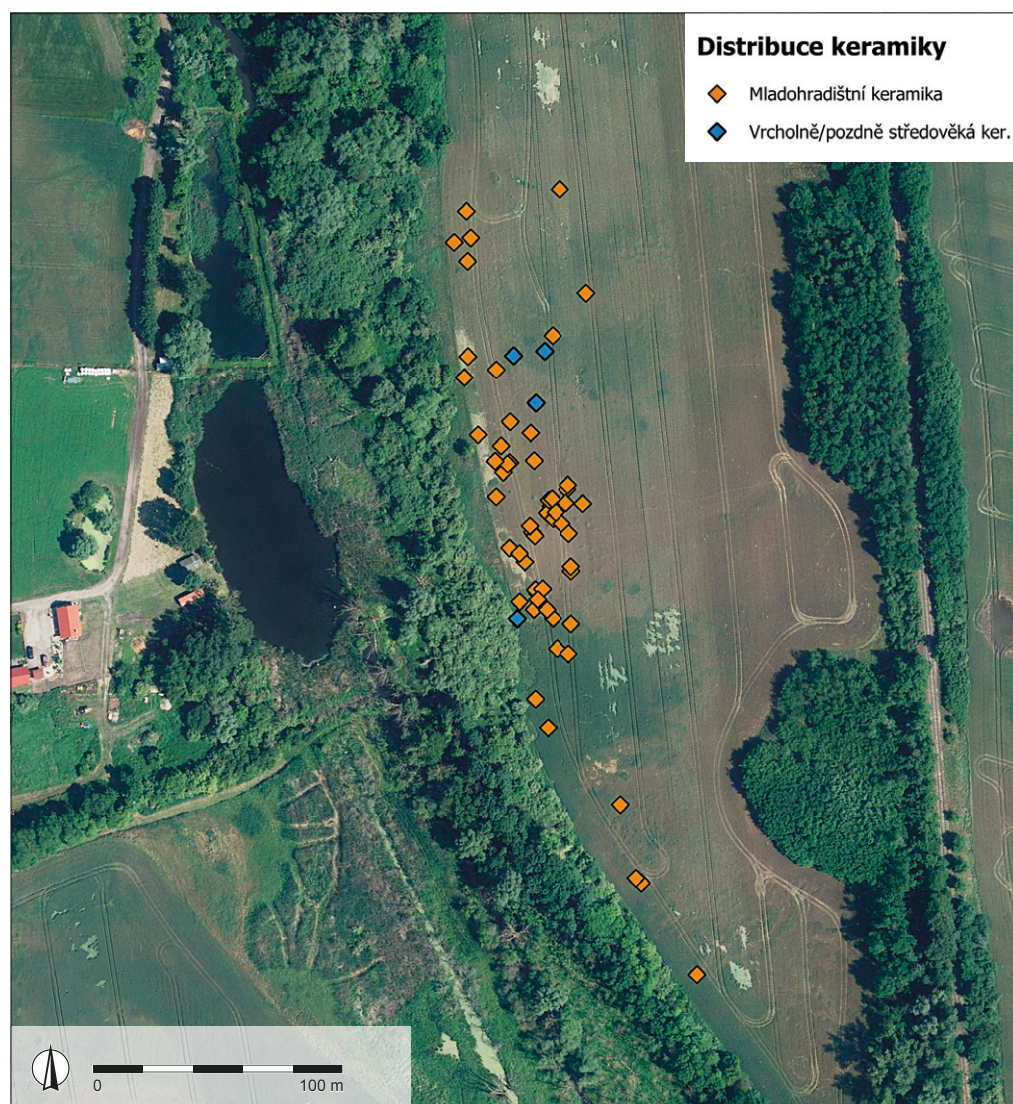

Obr. 20. Onšov, plocha C. Železné nálezy. 1–2 – Hřebíky; 3–7 – stavební kování; 8–11 – hřeby z bran. Foto a kresba Z. Omelka.
Fig. 20. Onšov, area C. Iron finds. 1, 2 – Nails; 3–7 – construction hardware; 8–11 – nails from horse. Photo and drawing by Z. Omelka.

Obr. 21. Onšov, plocha C. Výběr z keramických nálezů z prospekce B. Gruny. 1, 6, 9 – okraje; 2–4, 7, 8, 10–14, 16 – výdutě; 15 – spodek/dno. Foto a kresba Z. Omelka.

Fig. 21. Onšov, area C. Selection of ceramic finds from prospection by B. Gruna. 1, 6, 9 – pot rims; 2–4, 7, 8, 10–14, 16 – shoulder/body; 15 – base. Photo and drawing by Z. Omelka.

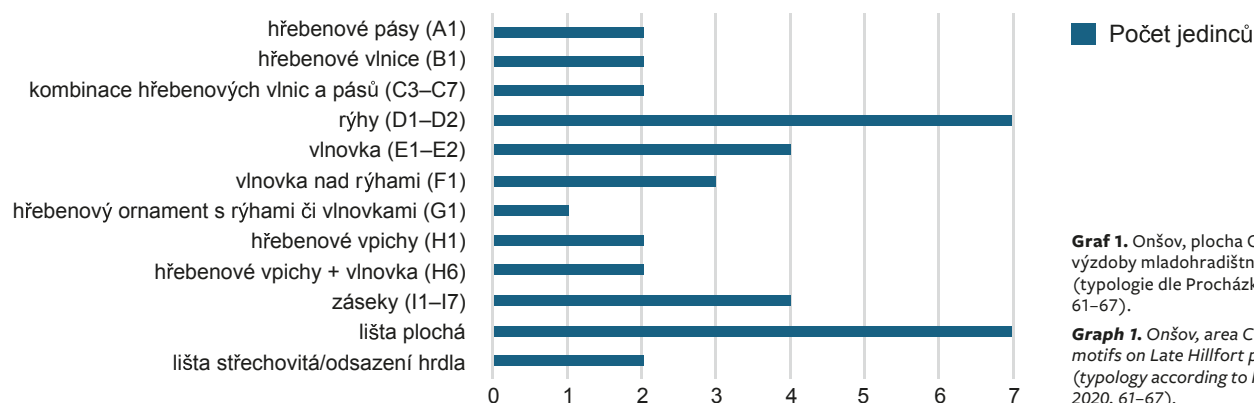
Obr. 22. Onšov, plocha C. Distribuční mapa keramických nálezů. Podkladová mapa: ČÚZK; autor Z. Omelka.

Fig. 22. Onšov, area C. Distribution map of ceramic finds. Base map: ČÚZK; author Z. Omelka.

První rozsáhlejší sběr keramiky na ploše C provedl B. Gruna. Výsledkem je keramický soubor cca 40 střepů z 11. až 12. století (obr. 21). Graftivá keramika obsahuje okraje zaoblené, seříznuté a římsovité, výdutě s hřebenovými vpichy, záseky, žlábký, rýhami, vlnovkami a vlnicemi, dále nezdobné výdutě a spodky. Většina střepů je datována do mladšího mladohradištního stupně (MDH 2), tedy do druhé poloviny 11. století až 12. století (Procházka et al. 2020, 52). V souboru se však vyskytuje i keramika 11. století (obr. 21: 4, 9–12), a to v podobě výdutě s hřebenovými vpichy, dále v kombinaci s vlnicí (osobní sdělení A. Balcárková). V počtu sedmi kusů je zastoupený nejmladší materiál z 13. století:

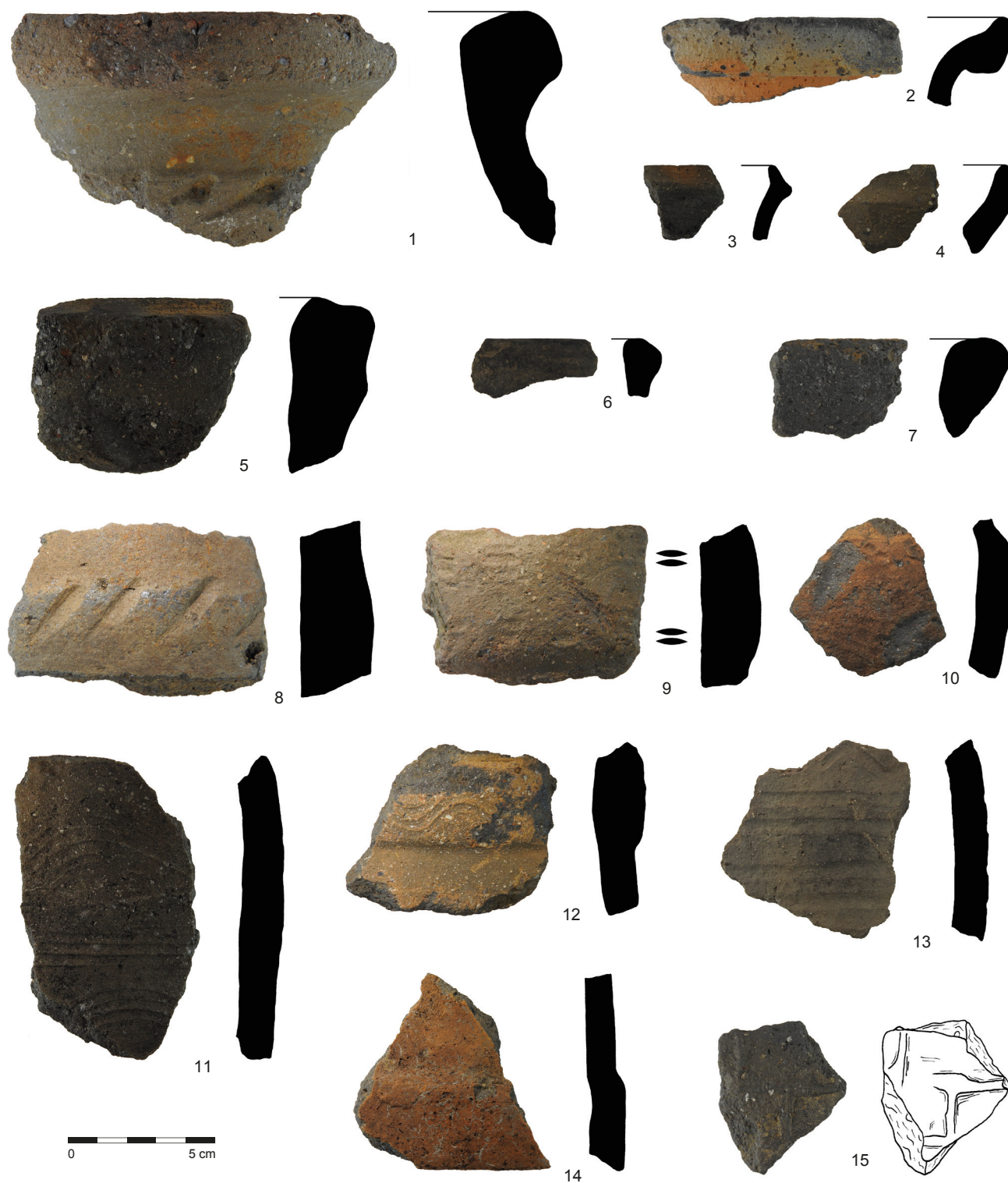
tři seříznuté/střechovité podžlabené okraje a čtyři výdutě s jemnou slídou a grafitem. Tento typ keramické hmoty řadí B. Gruna na základě výzkumu regionálních hrnčířských proveniencí právě do 13. století (osobní sdělení).

Při následných detektorových sběrech byly sbírány oproti ploše A také všechny střepy se záznamem GPS (obr. 22). V keramickém materiálu dominuje mladohradištní keramika 11. až 12. století (46 ks). Sem se řadí okraje (7 ks): kyjovité, palicovité, kuželovité seříznuté a vytažené s lištou (obr. 23: 1–7). Z celkového počtu 39 výdutí je 17 kusů zdobených (graf 1), a to rýhami, vlnovkami, hřebenovými vpichy, vlnicemi, kombinacemi vlnic a pásů/vlnovek

Graf 1. Onšov, plocha C. Motivy výzdoby mladohradištní keramiky (typologie dle Procházka et al. 2020, 61–67).

Graph 1. Onšov, area C. Decorative motifs on Late Hillfort period pottery (typology according to Procházka et al. 2020, 61–67).

Obr. 23. Onšov, plocha C. Výběr z keramických nálezů. 1–7 – Okraje; 8–14 – výdutě; 15 – dno. Foto a kresba Z. Omelka.

Fig. 23. Onšov, area C. Selection of ceramic finds. 1–7 – Pot rims; 8–14 – shoulder/body; 15 – base. Photo and drawing by Z. Omelka.

a rýh, záseky i plastickou výzdobou ve formě lišt (obr. 23:8–14). Ve třech případech je výzdoba umístěna na liště (obr. 23:8, 9, 12). Jedna z nich je zdobena dvěma řadami dvojitých mělkých čočkovitých vrypů (obr. 23:9). Soubor obsahuje také sedm zlomků spodních částí nádob se dny a den, z čehož jedno dno je opatřeno reliéfní hrnčířskou značkou ve formě kříže, popř. mřížky (obr. 23:15). Přehled značek z mladohradištní keramiky ze zaniklých Mstěnic uvádí

V. Nekuda (2000, obr. 302), souhrnně A. Balcárková et al. (2017, 127–128, tab. 51, 52). Mladohradištní materiál obsahuje nádoby z keramické hmoty s hrubou i jemnou příměsí grafitu, oxidačního i redukčního výpalu. Keramika s příměsí jemné slídy ze 13. století byla nalezena v podobě výdutí v počtu sedmi kusů. Vrcholně a pozdně středověká keramika se vyskytuje výjimečně (čtyři střepy), stejně jako pravěká a novověká (celkem šest kusů střepů).

8. Interpretace dat

8.1 Půdorys vesnice

Středověká vesnice, uzavřená obdélným, místy zdvojeným ohrazením (plochy A a B), dosahuje cca 8 ha (dle ortofota 480 × 165 m). Lokalita patří mezi průměrně velké dosud zkoumané ohrazené zaniklé vesnice na jižní Moravě (Bálek, Unger 1996, 438; Vágner 2021, tab. 6). Podle polohy a orientace identifikovaných půdorysů jednotlivých usedlostí a umístění dalších porostových příznaků procházela středem vesnice v její delší ose komunikace. Na základě toho ji lze označit jako tzv. silnicovou ves (Černý 1979, 56–59, obr. 17–25; nově k půdorysům středověkých vsí Škabrada 2022, 159–247). Na jižním konci byla komunikace uzavřena bránou. Silnice do ní ale nevedla přímo, tak jako u jiných známých lokalit, ale v jihozápadní části ohrazení byl několik metrů široký odskok směrem k jihu a brána směřovala kolmo k její delší ose. Další bránu lze předpokládat na severní straně, pravděpodobně v místě, kde stávající komunikace protíná linii ohrazení vesnice. Porovnání císařských otisků z roku 1824 (obr. 2A) s rekonstruovanou osou vesnice a předpokládanou polohou severní brány ukazuje, že tehdejší cesta – zrušená již v roce 1877 (obr. 2B) – tuto osu částečně respektovala.

Stejně tak půdorys vsi respektuje vodní tok (Anšovský potok). Porostové příznaky na jižní části vesnice (plocha A) vyvědlují minimálně čtyři usedlosti. Dle uvažované šířky modulů tehdejších usedlostí mezi 18 a 25 m (viz Škabrada, Pešková 2006, 166–172) by podél středové ulice bylo zbudováno ke třiceti usedlostem. U zaniklých Želic, kde se délka vsi pohybuje okolo 435 m, je odhadováno asi 25 usedlostí (Vágner et al. 2020, 113). Šířka a orientace příznaků napovídá ke štitové orientaci usedlostí na Onšově. Liniové objekty a linie drobných bodových objektů, nacházející se za usedlostmi, lze interpretovat jako členění jednotlivých parcel formou oplocení, dělení zahrádek, žlaby či kanály (pro srovnání Belcredi 2006, obr. 169). Některé liniové objekty dosahují délek přes 30 m – na ploše A od usedlostí kolmo směrem k vodoteči a na ploše B v severovýchodním rohu je patrný systém linií, navzájem kolmých. Otázkou je soudobá či nesoudobá existence oválně vedené linie, obepínající vesnici v jihozápadní části. Mohlo jít o cestu obcházející ves, která po zániku vsi postupně plnila funkci meze mezi loukami a poli. Plocha C obsahuje liniový útvar dlouhý cca 260 m, tvořící pravděpodobně ohrazení dalšího osídlení na východní terase Anšovského potoka. V podélném prostoru, širokém 50–60 m a vymezeném sva- hem k vodoteči z jedné a ohrazením z druhé strany, se nachází nepravidelné shluky objektů, na několika místech rozdělených tenčími liniovými objekty kolmými na vodoteč. Tento pás objektů se nachází vzdušnou čarou 100–150 m od prostoru Onšova.

8.2 Nálezy

Ač je prezentovaný náleзовý soubor pouhým zlomkem množství artefaktů získávaných při velkoplošných terénních výzkumech, kovový a keramický materiál představuje standardní náplň hmotné kultury vrcholně středověké vesnice. Jako příklad z posledních let lze uvést dlouhodobé povrchové sběry keramiky na ZSV Husí a Vaňkouš (Kolomazníček 2021, 152–165) nebo detektorové prospekce na ZSV Aloha a Kelčín (Omelka 2023a). Nekovový materiál ze zaniklého Onšova představují fragmenty kuchyňské keramiky (hrnce, ploché a zvoncovité pokličky, konvice, misky) a další výbava usedlostí (kahany, masivní tuhové zásobnice) redukčního i oxidačního výpalu. Kovové nálezy prezentují inventář zemědělských usedlostí (zámky, různá stavební kování, zemědělské nářadí a nástroje) a také nepřímé doklady kovářské činnosti (železná surovina a strusky). Koňské podkovy a udi- dla jsou již standardními nálezy na zaniklých vsích. Militaria

jsou zastoupena tesákem, záštitným trnem, rukojetí tesáku (?) a hrotem šípu (obr. 8: 17–19; 11). Vzhledem k tomu, že tesáky patřily ve střední Evropě mezi nejoblíbenější a nejrozšířenější druh zbraní mezi všemi vrstvami obyvatelstva 15. století (Žákovský, Schenk 2017, 27), nic nenavědčuje násilnému zániku vsi. Mincovní materiál je datován do první poloviny 13. století (viz tab. 1, č. M020) až poslední čtvrtiny 15. století. To odpovídá také písemným pramenům. Poloha mincí v ornici, respektující také směr dlouhodobé orby, svědčí o destrukci depotu mincí z období počátku 15. století. Indukují to i dva nálezy dvojice příkorodovaných mincí (obr. 13: 13, 16). Pokud lze uvažovat o uložení fenikového a půlfenikového souboru mincí, který byl rozorán na ploše přibližně 40 × 5 m (s minimálním vlivem post-depozičních procesů orbou ve směru východ–západ), tvořil by uložený depozit 11 exemplářů. Depot by tak obsahoval mince od Albrechta III. (1365–1395) po Albrechta V. (1411/1427–1439). Popřípadě je možné ke kumulaci mincí připojit další tři soudobé feniky cca 8 m východně od linie nálezů. Je pravděpodobné, že původ mincovního depozitu lze hledat v destrukci usedlosti č. 3 (obr. 14). V ploše depotu se nachází i zřejmě falzum feniku Fridricha II. (1230–1246), který není v souboru soudobý a jde pravděpodobně o ztrátovou minci v rámci vesnice (viz např. Černo- horský 2016, 277). Původ mincí v poměru 2 × česká, 1 × německá a 17 × rakouská ražba dokládá tehdejší trend rozšíření rakous- kých (a německých) fenikových nominálů v příhraničí a dále do Čech a na Moravu, a to již od 13. století (Grossmanová 2015; Zaoral 2017). To se projevuje i na dalších zkoumaných zaniklých vsích v regionu (Omelka 2023b, 101, graf. 1). V kontextu zaniklé středověké vsi se dva hromadné nálezy mincí, obsahující feniky a pražské groše, objevují opět na současném katastru Šanova. V okolí zámku Emín (3,3 km severozápadně od Šanova), na ploše vsi Martinice (resp. Johannesdorf – osobní sdělení B. Gruna) byly nalezeny dva soubory mincí, oba po 11 kusech, chronologicky uzavřené do let 1276–1340 a 1365–1493 (Černo- horský 2016, 277–282). Oba depoty byly nalezeny v intravilánu vesnice, a jde tedy stejně jako v případě Onšova o pravděpodobný inventář některé z usedlostí, či dočasné depozitum. V porovnání s dalšími zkoumanými vesnicemi Hrušovanska je získaný sou- bor železných předmětů kvantitativně a obsahově srovnatelný se sběry ze ZSV Pavlovice, Rohoteč či Libice. Mincovní nálezy z Onšova jsou mezi dalšími zkoumanými vesnicemi výjimečné, a to díky zachycenému depotu (srov. Omelka 2023b, 282–283).

8.3 Datování

Na základě archeologického materiálu je osídlení (nebo alespoň lidská aktivita) na pravém břehu Anšovského potoka (plocha A) v malé míře doloženo již v mladohradištním ob- době na základě keramických a kovových nálezů. Představují je okraje nádob a výdutě s příměsí grafitu z detektorových pro- spekcí (obr. 15: 1, 2), sběry keramiky B. Gruny (osobní sdělení) a také olověná kolečka (obr. 7: 2, 3). Trvalé osídlení je tedy vel- kou koncentrací keramických a kovových artefaktů doloženo pro období 13. až 15. století (tab. 1, 2; obr. 7–13, 15). Zcela to potvrzuje i soubor mincí, kde nejstarší mince pocházejí prav- děpodobně z první poloviny 13. století a nejmladší mince byla ražena do 40. let 15. století. Badatel B. Gruna eviduje na ploše A taktéž vrcholně středověký keramický materiál, s minimálním zastoupením mlado- a pozdněhradištní složky (osobní sdělení). Oproti tomu plocha C představuje naprostou převahou mlado- hradištní keramiky (již z 11. století) a výskytem podkov se zvl- něným okrajem (tab. 3; obr. 19: 1, 2; 21, 23) starší fázi osídlení lokality. Keramický materiál 13. a 14. století se na ploše C tak- řka nevyskytuje. Tesařské kladívko a nůž s trnem nejsou v rámci přelomu raného a vrcholného středověku příliš chronologicky

Číslo nálezů	ID	Materiál	Popis	Datace	Vyobrazení
1	M-202105907-N00102	olovo	Zdeformované kolečko o vnějším průměru 17 mm, bez otvoru, výška 2 mm. Kolečko je tvořeno slisováním min. dvou tenkých disků o tloušťce cca 0,5 mm, váha 2,5 g. Pravděpodobně závaží.	11.–13. století	Obr. 7: 2
2	M-202105907-N00104	olovo	Přehnuté kolečko o vnějším průměru 17,5 mm, vnitřní otvor o průměru 4,5 mm, celková výška 2,5 mm, tloušťka kolečka 0,8 mm, váha 1,4 g. Pravděpodobně závaží.	11.–13. století	Obr. 7: 3
3	M-202105907-N00111	olovo	Mírně kónické kolečko o vnějším průměru 20–22 mm, vnitřní průměr 6,5 mm, výška 8 mm.	11.–13. století	Obr. 7: 4
4	M-202105907-N00118	železo	Fragment obdélné přezky se střední příčkou a schodkem. Celkové rozměry 30 × 24 × 7 mm. Střední příčka má průřez 4 mm, rámeček má plochý průřez 7 × 3 mm.	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 8: 13
5	M-202400098-N00882	bronz	Kruhová přezka, průměr 23 mm, tloušťka 2 mm. Trn chybí.	14. století	Obr. 7: 5
6	M-202400098-N00896	železo	Přezka tvaru D s trnem 33 × 26 mm, průměr rámečku 4 mm, délka trnu 24 mm.	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 8: 14
7	M-202105907-N00103	mosaz	Kulovitý knoflík s litým ouškem o celkové výšce 14 mm. Ouško je vysoké 6 mm, široké 4 mm, opatřené otvorem o průměru 2 mm. Tělo knoflíku má pravidelný průměr 8 mm.	vrcholný středověk– novověk	Obr. 7: 1
8	M-202105907-N00756	železo	Fragment klíče s dutým dřikem. Zachovaný dřík o délce 150 mm a průměru 14 mm s bradou o rozměrech 51 × 32 mm. Dřík je vyroben ze stočeného plechu.	pol. 14. – pol. 15. století	Obr. 8: 4
9	M-202105907-N00131	železo	Objímka o průměru 21 mm a výšce 12 mm, tloušťka plechu dosahuje 2,5 mm.	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 8: 21
10	M-202105907-N00757	železo	Objímka o průměru 26 mm a výšce 17 mm, tloušťka plechu dosahuje 3 mm.	vrcholný středověk – novověk	Obr. 8: 20
11	M-202105907-N00475	železo	Objímka/kroužek o průměru 37 mm a výšce 10 mm, tloušťka plechu dosahuje 3,5 mm (nález B. Gruna).	vrcholný středověk – novověk	Obr. 12: 5
12	M-202105907-N00098	železo	Levé rameno podkovy s okrajem o délce 90 mm, šířka ramene 29 mm, tloušťka 5 mm. Ozub je vodorovně obdélný, šikmo odsazený od zadního okraje, výška 6 mm, celková výška 12 mm. Podkova je opatřena rýhou a dvěma otvory na hřebíky o rozměrech 8 × 4,5 mm.	14. století	Obr. 10: 7
13	M-202105907-N00117	železo	Část levého ramene podkovy o celkové délce 56 mm, šířka ramene 23 mm, tloušťka 5–6 mm. Ozub je vodorovně obdélný, šikmo odsazený od zadního okraje, výška 7 mm, celková výška 15 mm. Podkova zřejmě není opatřena rýhou. V lomu je patrný první otvor na hřebíky.	14. století	Obr. 10: 4
14	M-202105907-N00122	železo	Pravé rameno podkovy s okrajem o délce 135 mm, celková šířka 89 mm, šířka ramene 28 mm, tloušťka 5 mm. Ozub je vodorovně obdélný, šikmo odsazený od zadního okraje, výška 10 mm, celková výška 19 mm. Podkova je opatřena rýhou a čtyřmi otvory na hřebíky o rozměrech 7,5 × 4,5 mm.	14. století	Obr. 10: 2
15	M-202105907-N00125	železo	Levé rameno podkovy s okrajem o délce 135 mm, celková šířka 119 mm, šířka ramene 30 mm, tloušťka 5 mm. Ozub je kvadratický, šikmo odsazený, výška 13 mm, celková výška 19 mm. Podkova je opatřena rýhou a třemi otvory na hřebíky o rozměrech 7,5 × 5 mm.	14. století	Obr. 10: 1
16	M-202105907-N00464	železo	Část levého ramene podkovy o celkové délce 62 mm, šířka ramene 22 mm, tloušťka 4–6 mm. Ozub je vodorovně obdélný, šikmo odsazený od zadního okraje, výška 11 mm, celková výška 20 mm. Podkova zřejmě není opatřena rýhou. V lomu je patrný první otvor na hřebíky (nález B. Gruna).	14. stol. – poč. 15. století	Obr. 10: 5
17	M-202105907-N00120	železo	Část levého ramene podkovy o celkové délce 52 mm, šířka ramene 22 mm, tloušťka 3 mm. Ozub je vodorovně obdélný, šikmo odsazený od zadního okraje, pozvolna se zvyšující, celková výška 13,5 mm. Podkova zřejmě není opatřena rýhou. V lomu je patrný první otvor na hřebíky.	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 10: 6
18	M-202400098-N00897	železo	Levé rameno podkovy o celkové délce 111 mm, celková šířka 76 mm, šířka ramene 25 mm, tloušťka 5 mm. Ozub je vodorovně obdélný, kolmo odsazený od zadního okraje, výška 8 mm, celková výška 17 mm. Podkova je opatřena rýhou a třemi otvory na hřebíky o rozměrech 5 × 4 mm.	14. století	Obr. 10: 3
19	M-202105907-N00105	železo	Fragment sekáče sestávající z řapu o délce 51 mm a výšce 18 mm zužující se ke konci na 10 mm a z čepele o délce 23 mm a výšce 53 mm. Tloušťka se pohybuje mezi 3 a 4 mm. Řap je přisazen k hřbetu čepele.	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 8: 16
20	M-202105907-N00107	bronz	Amorfní slitek o rozměrech cca 81 × 72 × 21 mm.	datace neurčena	Obr. 7: 7
21	M-202105907-N00883	měď	Amorfní slitek o rozměrech cca 36 × 22 × 10 mm.	datace neurčena	Obr. 7: 6
22	M-202105907-N00463	železo	Postranice udidla o celkové délce 163 mm, výška 33 mm. Na okrajích tyčinky opatřeny zahnutými rameny. Vnitřní průměr záštity oka je 24 mm (nález B. Gruna).	vrcholný středověk – novověk	Obr. 12: 1
23	M-202105907-N00096	železo	Fragment čepele srpů o celkové délce 28 mm, šířce čepele 16 mm a šířce hřbetu 4,5 mm.	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 8: 15
24	M-202105907-N00881	železo	Fragment čepele srpů o celkové délce 87 mm, šířce čepele 16 mm a šířce hřbetu 4 mm.	vrcholný–pozdní středověk	-
25	M-202105907-N00099	železo	Hřebík s vertikální hlavou o celkové délce 30 mm, střežovitá hlava má rozměry 15,5 × 5 mm. Dřík je kvadratického průřezu 5 × 4 mm.	Středověk (– novověk)	-
26	M-202105907-N00100	železo	Hřebík s vypouklou hlavou o celkové délce 24 mm, obdélná hlava má rozměry 25 × 24 mm. Dřík je obdélného průřezu 7 × 4 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 8: 8
27	M-202105907-N00110	železo	Hřebík podkovák s vertikální hlavou o celkové délce 30 mm, mírně oválná hlava má rozměry 11 × 10 mm. Dřík je obdélného průřezu 3,5 × 2,5 mm. Hřebík s plochou hlavou o celkové délce 50 mm, obdélná hlava má rozměry 15 × 11 mm. Dřík je obdélného průřezu 7 × 5 mm.	Středověk (– novověk)	-

Číslo nálezu	ID	Materiál	Popis	Datace	Vyobrazení
28	M-202105907-N00113	železo	Hřebík s jednostrannou vypouklou hlavou o celkové délce 38 mm, mírně oválná hlava má rozměry 16 × 14 mm. Dřík je obdélného průřezu 5 × 3 mm. Hřebík s vypouklou hlavou o celkové délce 31 mm, obdélná hlava má rozměry 32 × 15 mm. Dřík je obdélného průřezu 7 × 5 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 8: 7
29	M-202105907-N00114	železo	Hřebík podkovák s kvadratickou hlavou o celkové délce 29 mm, hlava má rozměry 10 × 10 mm. Dřík je obdélného průřezu 4 × 2,5 mm.	Středověk (– novověk)	-
30	M-202105907-N00116	železo	Hřebík s vypouklou hlavou o celkové délce 56 mm, oválná hlava má rozměry 20 × 18 mm. Dřík je obdélného průřezu 5 × 3 mm.	Středověk (– novověk)	-
31	M-202105907-N00119	železo	Hřebík s jednostrannou vypouklou hlavou o celkové délce 59 mm, obdélná hlava má rozměry 25 × 15 mm. Dřík je obdélného průřezu 5 × 4 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 8: 6
32	M-202105907-N00121	železo	Hřebík s vertikální hlavou o celkové délce 24 mm, mírně střešovitá hlava má rozměry 16 × 5 mm. Dřík je obdélného průřezu 5 × 3 mm.	Středověk (– novověk)	-
33	M-202105907-N00126	železo	Hřebík s jednostrannou vypouklou hlavou o celkové délce 23 mm, mírně obdélná hlava má rozměry 23 × 18 mm. Dřík je obdélného průřezu 6 × 4 mm.	Středověk (– novověk)	-
34	M-202105907-N00129	železo	Hřebík podkovák s obdélnou hlavou o celkové délce 23 mm, hlava má rozměry 11 × 5 mm. Dřík je obdélného průřezu 5 × 2 mm.	Středověk (– novověk)	-
35	M-202105907-N00130	železo	Ohnutý hřebík s jednostrannou vypouklou hlavou o celkové délce 42 mm, obdélná hlava má rozměry 13 × 11 mm. Dřík je obdélného průřezu 5 × 3 mm.	Středověk (– novověk)	-
36	M-202105907-N00133	železo	Hřebík s vypouklou hlavou o celkové délce 78 mm, čtvercová hlava má rozměry 18 × 18 mm. Dřík je obdélného průřezu 5 × 4 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 8: 5
37	M-202105907-N00135	železo	Hřebík s rovnou hlavou o celkové délce 51 mm, obdélná hlava má rozměry 24 × 18 mm. Dřík je obdélného průřezu 5 × 2 mm.	Středověk (– novověk)	-
38	M-202105907-N00461	železo	Hřebík s vypouklou hlavou o celkové délce 58 mm, obdélná hlava má rozměry 21 × 18 mm. Dřík je obdélného průřezu 5 × 3 mm (nález B. Gruna).	Středověk (– novověk)	Obr. 12: 2
39	M-202105907-N00108	železo	Oko s trnem o celkové délce 131 mm, šířka 32 mm, tloušťka 10 mm. Trn má kvadratický průřez 10 × 10 mm. Oko je opatřeno kroužkem o průměru 55–64 mm, průřez o průměru 7,5 mm.	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 8: 11
40	M-202105907-N00123	železo	Oko s trnem o celkové délce 101 mm, šířce oka 31 mm a tloušťce 8,5 mm. Dřík je obdélného průřezu.	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 8: 10
41	M-202105907-N00132	železo	Oko s trnem o celkové délce 51 mm, šířce oka 25 mm a tloušťce 8 mm. Dřík je tvořen přehnutou pásovinou obdélného průřezu.	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 8: 9
42	M-202105907-N00465	železo	Železářská/kovářská struska o rozměrech cca 75 × 57 × 36 mm (nález B. Gruna).	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 12: 6
43	M-202105907-N00339	železo	Šipka s trnovým řapem a s rombickým průřezem hrotu. Celková délka 68 mm, hrot 9 × 6 mm, trn o délce 6 mm má průměr 3 mm.	13.–15. století	Obr. 8: 19
44	M-202105907-N00090	železo	Nožovitý tesák o celkové délce 515 mm, čepel o délce 405 mm se velmi sporadicky zužuje. Střední výška čepele je 46 mm, tloušťka 5 mm. Oboustranně nesymetrický řap o max. výšce 35 mm je vybaven na hřbetní straně lícím prožlabením. Blíže čepeli je vyražen otvor o průměru 5 mm pro záštitný trn, dále od čepele je otvor 6 mm pro uchycení obložení rukojeti. Rukojeť je oboustranně odsazená od čepele. Rentgenový snímek odhalil v přechodu čepele v řap dva nýty, které zřejmě připevňovaly obkládací plech.	15. století	Obr. 11
45	M-202105907-N00755	železo	Fragment rukojeti tesáku (řap) o délce 67 mm, šířce 25 mm a tloušťce plechu 3 mm, lící prožlabení o tloušťce 8 mm. V otvoru pro uchycení obložení otvoru se nachází zbytek nýtu o průměru 5 mm.	15.–16. století	Obr. 8: 18
46	M-202105907-N00112	železo	Záštitný trn o celkové délce 53 mm, vybaven okrouhlou hlaví o délce 34 mm a šířce 36 mm. Směrem od krčku (průměr 5 mm) se hlavice rozšiřuje na tloušťku max. 7,5 mm. Hlavice je opatřena dvěma otvory o průměru 4 mm, zdobená je paprscitě rozloženými rýhami.	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 8: 17
47	M-202105907-N00134	železo	Část (polovina) dvoudílného lomenéhoudidla – kroužek o průměru 38–65 mm, na něj je připojeno přehnutým zachycovačem udítko o délce 63 mm kruhového průřezu o průměru 11 mm zužující se k vnitřnímu oku – kloubu, který je částečně odlomen.	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 8: 12
48	M-202105907-N00462	železo	Část (polovina) dvoudílného lomenéhoudidla – kroužek o průměru 60 mm, na něj je připojeno plným oválným zachycovačem udítko o délce 84 mm kvadratického průřezu 8 × 8 mm zužující se k vnitřnímu oku – kloubu, který je odlomen (nález B. Gruna).	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 12: 4
49	M-202105907-N00095	železo	Závěsný svorníkový pružinový zámek, typ I podle R. Krajíce (2003), délka těla je 44 mm a celková výška zámku je 51 mm. Výška bočnice je 24 mm, břevno svorníku má průměr 6,5 mm. Vnitřní mechanická část je zčásti zachována. Otvor pro klíč má asymetrický hvězdovitý tvar.	15. století	Obr. 8: 3 Obr. 9: 2
50	M-202105907-N00124	železo	Závěsný zámek trmenový o šířce 48 mm, tloušťce 26 mm a výšce 30 mm. Celková výška se trmenem 58 mm. Trmen má obdélný průřez 6 × 7 mm. Vnitřní mechanická část je zčásti zachována.	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 8: 1 Obr. 9: 1
51	M-202105907-N00127	železo	Fragment trmene závěsného zámku, šířka 47 mm, výška 42 mm. Průřez trmene je kruhový o průměru 6 mm.	vrcholný–pozdní středověk	Obr. 8: 2

Tab. 2. Onšov, plocha A. Celkový přehled kovových nálezů.

Tab. 2. Onšov, area A. General overview of metal finds.

Číslo nálezů	ID	Materiál	Popis	Datace	Vyobrazení
52	M-202400098-N01075	slitina mědi	Trn plochého průřezu z přezky. Celková délka 41 mm, výška oka 13 mm, obdélný průřez trnu 4 × 2,5 mm.	Vrcholný–pozdní středověk	Obr. 18: 3
53	M-202400098-N01014	železo	Obdélná přezka se střední příčkou, rozměry 50 × 32 × 8 mm, profil příčky 3–4 × 5 mm.	Středověk	Obr. 18: 1
54	M-202400098-N01015	železo	Obdélná přezka, rozměry 34 × 30 mm, průřez 4–6 mm.	Středověk	Obr. 18: 2
55	M-202400098-N01018	železo	Nůž s trnovým řapem, oboustranně odsazeným. Celková délka 114 mm, délka čepele 81 mm, výška čepele 20 mm, tloušťka 4 mm.	Raný–vrcholný středověk	Obr. 18: 7
56	M-202400098-N01016	železo	Subtilní kladivo s „rozeklanými“ nosy / americké / ševcovské. Celková délka 109 mm, výška 19 mm, max. šířka 27 mm, průřez těla 12 × 12 mm, výška zubů 5 mm, šířka 7 a 10 mm. Otvor 17 × 8 mm.	Středověk	Obr. 18: 4
57	M-202400098-N01017	železo	Tesařský klínek o rozměrech 56 × 28 × 11 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 18: 5
58	M-202400098-N01019	železo	Objímka pravděpodobně z náradí. Délka 25 mm, průměr 23–25 mm, tloušťka plechu 2 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 18: 8
59	M-202400098-N01020	železo	Kapkovitá ocílka. Celková délka 75 mm, 31 mm šířka, 5–6 mm tloušťka.	Pozdní středověk – novověk	Obr. 18: 6
60	M-202400098-N01021	železo	Hřeb z brány. Celková délka 137 mm, průřez max. 14 × 14 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 20: 10
61	M-202400098-N01022	železo	Hřeb z brány. Celková délka 69 mm, průřez max. 14 × 14 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 20: 8
62	M-202400098-N01023	železo	Hřeb z brány. Celková délka 162 mm, průřez max. 15 × 16 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 20: 11
63	M-202400098-N01074	železo	Hřeb z brány. Celková délka 121 mm, průřez max. 17 × 15 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 20: 9
64	M-202400098-N01029	železo	Levé rameno podkovy se zvlněným okrajem. Celková délka 98 mm (v zahnutém stavu), šířka ramene max. 22 mm, tloušťka 5–6 mm. Celková výška mírného ozubu 9 mm, šířka 14 mm. Bez rýhy. Tři otvory na hřebíky o rozměrech 12 × 5 a 9 × 6 mm. Otvory jsou rozšířené.	11.–13. století	Obr. 19: 1
65	M-202400098-N01030	železo	Část podkovy, pravé rameno se zvlněným okrajem. Celková délka 100 mm (v zahnutém stavu), šířka 74 mm, šířka ramene max. 21 mm, tloušťka 5–6 mm. Celková výška kvadratického ozubu 15 mm, výška samotného ozubu 9 mm, šířka 11 mm. Bez rýhy. Tři otvory na hřebíky o rozměrech 9 × 5 a 7 × 5 mm. V prostředním otvoru se nachází zbytek hřebíku. Otvory jsou rozšířené.	11.–13. století	Obr. 19: 2
66	M-202400098-N01031	železo	Fragment pravého ramene podkovy. Celková délka 51 mm, šířka ramene 25 mm, tloušťka 3 mm, bez rýhy (?), celková výška ozubu 19 mm, výška samotného ozubu 15 mm, šířka 14 mm. Ozub je vodorovně obdélný, šikmo odsazený od zadního okraje.	14. století	Obr. 19: 4
67	M-202400098-N01032	železo	Část pravého ramene podkovy. Celková délka 89 mm, šířka ramene max. 26 mm, tloušťka 6 mm, bez rýhy. Celková výška ozubu 20 mm, výška samotného ozubu 16 mm, šířka 21 mm. Tři otvory na hřebíky 6 × 3 mm. Ozub je vodorovně hrotitý.	14. století	Obr. 19: 3
68	M-202400098-N01024	železo	Stavební kování liliovitě zakončené. Délka 127 mm, šířka 20 mm, tloušťka plechu 4 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 20: 5
69	M-202400098-N01027	železo	Pravděpodobně zakončení kování. Délka 44 mm, šířka 34 mm, tloušťka 5 mm.	Vrcholný–pozdní středověk	Obr. 20: 3
70	M-202400098-N01028	železo	Plechy spojené hřebíkem. Rozměry plechů: 73 × 36 mm a 76 × 36 × 34 mm v zahnutém stavu. Tloušťka plechu 2,5 mm, u otvorů jsou okraje rozšířené na 7 mm. Otvory na hřebík o průměru 8 mm. Hřebík o délce 36 mm, dřík 4 × 5 mm, šířka horizontální hlavy 19 × 7 × 5 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 20: 7
71	M-202400098-N01025	železo	Petlice s trnem. Rozměry části petlice 97 × 29 mm, tloušťka plechu max. 7 mm, oválný otvor 12 × 14 mm. Rozměry trnu 62 × 26 × 7 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 20: 4
72	M-202400098-N01026	železo	Trn s rozšířeným řapem a okem. Rozměry trnu 78 × 32 mm, dřík max. 11 × 9 mm, rozšíření dříku 16 × 19 mm, otvor trnu 22 × 11 mm. Průměr oka max. 69 mm, průměr drátu 6–7 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 20: 6
73	M-202400098-N01033	železo	Hřebík podkovák. Celková délka 37 mm, dřík 30 mm, průřez 6 × 3 mm, kvadratická hlava o rozměrech 12 × 9 × 7 mm.	Středověk (– novověk)	-
74	M-202400098-N01034	železo	Hřebík podkovák. Celková délka 29 mm, dřík 20 mm (v ohnutém stavu), průřez max. 7 × 4 mm, střežovitá hlava o rozměrech 18 × 5 × 9 mm.	Středověk (– novověk)	-
75	M-202400098-N01035	železo	Hřebík s vypouklou hlavou. Celková délka 39 mm, délka dříku 30 mm, průřez 6 × 4 mm. Rozměry hlavy 23 × 18 × 9 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 20: 1
76	M-202400098-N01036	železo	Hřebík s nízkou hlavou. Celková délka 73 mm, délka dříku 68 mm, průměr 7 mm. Hlava o rozměrech 18 × 10 × 5 mm.	Středověk (– novověk)	-
77	M-202400098-N01037	železo	Hřebík s vertikální plochou hlavou. Celková délka 51 mm, délka dříku 42 mm, max. šířka hlavy 17 mm.	Středověk (– novověk)	-
78	M-202400098-N01038	železo	Hřebík s plochou jednostrannou hlavou. Celková délka 26 mm, délka dříku 21 mm, průřez 9 × 3 mm. Hlava o rozměrech 20 × 12 × 3 mm.	Středověk (– novověk)	-
79	M-202400098-N01039	železo	Hřebík s vypouklou hlavou. Celková délka 24 mm, délka dříku 17 mm, průřez 9 × 7 mm. Rozměry hlavy 29 × 31 × 7 mm.	Středověk (– novověk)	Obr. 20: 2
80	M-202400098-N01040	železo	Železná struska/surovina. Rozměry 35 × 29 × 21 mm.	Středověk	Obr. 18: 9
81	M-202400098-N01041	železo	Železná struska/surovina. Rozměry 33 × 26 × 22 mm.	Středověk	Obr. 18: 10

Tab. 3. Onšov, plocha C. Celkový přehled kovových nálezů.

Tab. 3. Onšov, area C. General overview of metal finds.

citlivé (obr. 18: 4, 7). Pouze dva fragmenty podkovy spadají do 14. století, stejně jako bronzový trn přezky. K nejmladším nálezům (přelom pozdní středověk / raný novověk) na ploše C patří železná kapkovitá/mandlovitá očílka. Jak křesadlo, tak trn přezky byly nalezeny spíše na periferii lokality, od poloviny tratě „U Dráhy“ dále na sever, mimo ohrazenou plochu. Polohou na levém břehu vodního toku a svou rozlohou (200 × 60 m) má onšovská mladohradištní lokalita analogii např. v podobě zaniklé vsi Potěch (k. ú. Řeznovice, okr. Brno-venkov). Ta byla na základě povrchových sběrů a následných sondáží datována do 12. až první poloviny 13. století (Měřinský 1976, 111–114). Zde však vrcholně středověké osídlení pokračovalo pouze v okolních vsích – v Řeznovicích (0,5 km jihovýchodně) a Hrubšicích (0,5 km severozápadně). V případě mladohradištní lokality u Onšova na ploše C jde tedy pravděpodobně o relokaci středověkého sídliště na protější břeh vodoteče, kde byla vystavěna vesnice s pravidelnou zástavbou. Mladohradištní osídlení v rámci vrcholně středověkých vsí či jako samostatné sídliště v blízkosti vodních zdrojů je zdokumentováno i na blízkém Pohořelicku (Unger 1995, obr. 8). V kontextu ZSV jsou to např. Bořanovice (Unger 1985), Holenice (Jelínková 1980; Unger 2011a, 67–69) nebo Narvice (Unger a kol. 1980). K datování plochy B archeologickým materiálem lze prozatím využít informací od B. Gruny, který v tomto prostoru eviduje vrcholně středověkou keramiku ze 13. století, bez starší složky (osobní sdělení).

9. Závěr

Zaniklá ves Onšov, která se do dnešních dnů zachovala ve formě hospodářského dvora Anšov, byla podrobena nedestruktivnímu archeologickému výzkumu. Analýzou dosavadních informací, porostových příznaků z veřejně dostupných satelitních snímků a povrchovými sběry kovů a keramiky měla být fakticky doložena existence vrcholně středověké vesnice, známé z písemných pramenů od poloviny 13. století po konec 15. století. Výsledkem studia porostových příznaků je částečná rekonstrukce obdélné ohrazené silniční vesnice s bránou, středovou ulicí s usedlostmi a jejich zázemím (obr. 5, 6, 14). Z plochy usedlostí byly nashromážděny artefakty, dokládající trvalé osídlení od 13. do 15. století, a to jak v podobě kuchyňské keramiky (obr. 15), tak kovových součástí oděvu, předmětů denní potřeby, stavebních kovů, výstroje koně, zemědělského a řemeslného nářadí a nástrojů či militarií (tab. 2; obr. 7–13). Rovněž mincovní materiál (21 ks) z poloviny 13. až konce 15. století dokládá v souladu s písemnými prameny existenci vsi v tomto období. Jedná se převážně o fenikové ražby rakouské provenience (obr. 13; tab. 1). Na základě vnesení GPS souřadnic mincí na mapový podklad lze uvažovat o narušení peněžního depozitu, který byl snad rozchvácen v místě usedlosti č. 3 (obr. 14). Místo uložení však nebylo nalezeno. Na ploše vrcholně středověké vsi se v menší míře objevuje také mladohradištní materiál keramický i kovový (obr. 15: 1, 2; 7: 2, 3). Na základě porostových příznaků byla objevena nová část osídlení na pravobřeží místní vodoteče. Podle získaného keramického a kovového materiálu (obr. 18–20, 22, 23) se jedná o starší fázi vesnice, datovanou do 11.–12. století. Tím se existence trvalého osídlení lokality posouvá o více než dvě století před první písemné zmínky.

V blízké budoucnosti je plánována také detektorová prospekce ornice na severní polovině vesnice, označené pracovním jako plocha B. Dle výsledků detektorové prospekce z plochy A lze usuzovat, že blízkost polí k dnešní zástavbě do určité míry ochraňuje lokalitu před nelegálními hledači s detektory. Dá se tedy i zde očekávat množství artefaktů v ornici, v kvantitě a složení nezatíženém nelegálním detektoringem. Na střední, trvale zatrávněné ploše, resp. na všech zkoumaných částech vesnice, by

bylo v budoucnu vhodné provést geofyzikální měření, které může verifikovat identifikované archeologické objekty a současně doplnit celkový obraz o „slepá“ místa, na kterých se kvůli půdním a vegetačním podmínkám neprojevují porostové příznaky.

Poděkování

Za spolupráci, rady, poskytnuté informace a materiál děkuji badateli B. Grunovi. Za umožnění provést detektorové prospekce a za příkladnou spolupráci děkuji O. Kaňovi, jednateři společnosti AGRA ŠANOV, spol. s r.o. Za účast a výpomoc na detektorových prospekcích děkuji M. Ottové, M. Pernesové, P. Spálovskému a L. Štoudkovi. Za rentgenové snímky a provedení měření prvkového složení děkuji M. Kmoškovi z Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.

Poznámky

- 1 Detektorové prospekce byly provedeny díky projektům Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i., a Jihomoravského kraje pod názvem Společnými silami za poznáním společného archeologického dědictví Jihomoravského kraje, a to pod čísly M-202105907 a M-202400098. K těmto projektům jsou v Digitálním archivu Archeologické mapy ČR vedeny nálezy, označené v tabulkách jako ID. Základní výzkum proběhl v rámci diplomové práce autora, věnující se zaniklým středověkým vsím v širším mikroregionu Hrušovanska (Omelka 2023b). Detektorové nálezy byly odevzdány Archeologickému ústavu AV ČR, Brno, v. v. i.
- 2 Materiálové, prvkové složení bylo analyzováno pomocí ručního XRF spektrometru Niton XL3t 980 za následujících podmínek: Rh rentgenka, mód General metals, doba měření 30–40 sekund, urychlovací napětí 50 kV, fokusace 8 mm, integrované automatické vyhodnocení spekter.

Literatura

- AČ XX: Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. Díl XX. Ed. J. Kalousek. Praha 1902.
- Balcárková, A., Dresler, P., Macháček, J. 2017: Povelkomoravská a mladohradištní keramika v prostoru dolního Podyjí. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 476. Brno: Masarykova univerzita. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8866-2017. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137813>.
- Bálek, M., Podborský, V. 2001: Začátky letecké archeologie na jižní Moravě. In: V. Podborský (ed.): 50 let archeologických výzkumů Masarykovy univerzity na Znojemsku. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 69–94.
- Bálek, M., Unger, J. 1996: Ohrazené středověké vesnice na jižní Moravě. *Archaeologia historica* 21, 429–442. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140211>.
- Bartík, J., Škrdl, P., Procházka, R., Kmošek, M., Augustinová, K., Žákovský, P. 2022: Kramolín hillfort revisited. Archaeological potential of a site flooded for 45 years. *Přehled výzkumů* 63(1), 33–60. DOI: 10.47382/pv0631-04. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-63_1_03.pdf.
- Belcredi, L. 2006: Bystřec. O založení, životě a zániku středověké vsi. *Archeologický výzkum zaniklé středověké vsi na Dražanské vrchovině 1975–2005*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Moravské zemské muzeum.
- Beneš, J., John, J. 2021: Olověné předměty z předpolí tvrziště v Ratajích (okr. Tábor). *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 34, 361–373.
- Biermann, F., Macháček, J., Schopper, F. 2015: *An Thaya und Notte im Mittelalter. Vergleichende archäologische Untersuchungen zu Sozial- und Siedlungsstrukturen im westslawischen Raum (6. bis 13. Jahrhundert)*. Studien zur Archäologie Europas 25. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.

- Bláha, R., Hejhal, P., Skala, J. 2013:** Raně středověké olovené artefakty z katastru Roudnice (okr. Hradec Králové). In: P. Boroň (ed.): *Argenti fossor et alii. Znaczenie gospodarcze wschodnich części Górnośląska i zachodnich krańców Małopolski w późnej fazie wczesnego średniowiecza (X–XII wiek)*. Chronica Silesiae superioris 1. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 289–305.
- Boháčová, I., Hošek, J. 2009:** Raně středověké nože ze Staré Boleslavi. *Archaeologia historica* 34, 367–392. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140817>.
- Borzová, Z., Bisták, P., Lieskovský, T., Repka, D., Budaj, M., Trubín, L., Štubňa, J. 2024:** The non-destructive research into the deserted village of Jovka with the Church of St. Thomas in Nová Ves nad Žitavou. *Archaeologia historica* 49(2), 633–653. DOI: 10.5817/AH2024-2-10. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.80922>.
- CDB IV/1:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae. IV/1.* (1240–1253). Eds. J. Šebánek, S. Dušková. Praha 1962.
- CDM III:** *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. III.* (1241–1267). Ed. A. Boček. Olomouc 1841.
- CNA I:** *Corpus nummorum Austriacorum. Mittelalter 1.* Ed. B. Koch. Wien: Kunsthistorisches Museum Wien, 1994.
- Černohorský, O. 2016:** Dva depoty středověkých mincí ze Šanova nad Jevišovkou (okr. Znojmo). *Numismatický sborník* 28(2), 276–284. Dostupné také z: <http://cms.flu.cas.cz/images/NS/NS28-2.pdf>.
- Černý, E. 1979:** *Zaniklé středověké osady a jejich plužiny. Metodika historickogeografického výzkumu v oblasti Dražanské vrchoviny*. Praha: Academia.
- ČÚZK:** Archiv. In: *Geoportál ČÚZK* [online]. © ČÚZK. [Cit. 2024-08-05]. Dostupné z: <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html>.
- ČÚZK AV:** Analýzy výškopisu. In: *Geoportál ČÚZK* [online]. © ČÚZK. [Cit. 2024-08-05]. Dostupné z: <https://ags.cuzk.cz/av>.
- Dresler, P., Tencer, T., Vágner, M. 2015:** Prospekce zaniklé středověké vesnice Opatovice, k. ú. Hrušky. *Studia archaeologica Brunensia* 20(1), 113–132. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/11222.digilib/133098>.
- Drnovský, P., Guricová, L. 2016:** Podkovy z tzv. staré sbírky Muzea východních Čech v Hradci Králové. Poznámky k typologii středověkých a novověkých nálezů. *Živá archeologie* 18, 53–61. Dostupné také z: https://uni.uhk.cz/archeologie/wp-content/uploads/2023/02/Vol18_9.pdf.
- Gojda, M. 2017:** *Archeologie a dálkový průzkum. Historie, metody, prameny*. Praha: Academia.
- Google Maps:** *Google Maps* [online]. © 2025 Google. [cit. 2025-01-07]. Dostupné z: www.google.com/maps.
- Gregor, P., Hána, J. 2020:** *Typologie českých kruhových peněz se lvem a haléřů s korunou*. Plzeň, Praha: ABEPO, Česká numismatická společnost, z. s. pobočka Pražské groše.
- Grossmanová, D. 2015:** Pfennige der österreichischen Länder im mährischen Münzwesen des 13. Jahrhunderts. *Notae numismaticae* X, 147–160. DOI: 10.12797/ZP.10.2015.10.09.
- Gruna, B., Omelka, Z., Vágner, M. 2024:** Šanov (k. ú. Šanov nad Jevišovkou, okr. Znojmo). *Přehled výzkumů* 65(2), 264–266. Dostupné také z: <https://app2.ssc.avcr.cz/ARUB-prehled-vyzkumu/files/30427.pdf>.
- Hána, J. 2003:** *Pražské groše Václava IV z let 1378–1419*. Plzeň: Vlastivědné muzeum dr. Karla Hostaše v Klatovech.
- Hosák, L. 1972:** Lokalizace zaniklých sídlišť na Znojemsku. *Jižní Morava* 8, 21–29. Dostupné také z: <https://lurl.cz/HJgZq>.
- Hosák, L., Šrámek, R. 1980:** *Místní jména na Moravě a ve Slezsku. II. M–Ž. Dodatky, doplňky, přehledy*. Praha: Academia.
- Humpola, D. 2015:** *LET_2015_07_02_181104-63*. Letecká fotografie vegetačních příznaků, M-DL-202202031 [cit. 2025-19-06]. Uloženo: Archiv náleзовých zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i. DOI: 10.60585/M-DL-202202031. Dostupné také z: Digitální archiv Archeologické mapy České republiky <https://doi.org/10.60585/M-DL-202202031>.
- Hurt, R. 1965:** Hrušovanské rybníky. *Vlastivědný věstník moravský* XVII(2), 182–199. Dostupné také z: <https://lurl.cz/bJUey>.
- Janiček, F. 1995:** K lokalizaci zaniklých vesnic na Znojemsku. *Vlastivědný věstník moravský* XLVII(1), 58–64. Dostupné také z: <https://lurl.cz/aJgZD>.
- Jelínková, D. 1980:** Zjišťovací výzkum v severovýchodní části katastru obce Drnholec (okr. Břeclav). *Přehled výzkumů* 1977, 107–108, obr. 37. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_22_1977.pdf.
- Kaźmierczyk, J. 1978:** *Podkowy na Śląsku w X–XIV wieku. Studia z dziejów kultury materialnej*. Prace Komisji Nauk Humanistycznych 9. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kolomazníček, V. 2021:** *Panství pánů z Holštejna z pohledu archeologie*. *Archaeologica Olomucensia* VI. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. Dostupné také z: <http://vffup.upol.cz/wp-content/uploads/2022/06/Panstvi-panu-z-Holstejna.pdf>.
- Kovárník, J. 1997:** 10 let letecké archeologie na Moravě (a v bývalém Československu) 1983–1993. *Přehled výzkumů* 1993–1994, 311–331. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/pv_38_1993-1994_specialni_metody.pdf.
- Kovárník, J. 2018:** Objevy letecké prospekce zaniklých středověkých vesnic na jižní a jihozápadní Moravě. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd* 32(1), 3–24. Dostupné také z: <https://journals.muni.cz/dejinyadejepis/article/view/36426/31157>.
- KP V:** *Libri citationum et sententiarum seu – Knihy půhonné a náleзовé. V/2. Řada brněnská 1480–1494*. Ed. V. Brandl. Brno 1892.
- Krajíc, R. 2003:** *Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města. 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Díl 1*. Praha, Sezimovo Ústí, Tábor: Archeologický ústav AV ČR v Praze, Husitské muzeum v Táboře, Městský úřad v Sezimově Ústí. Dostupné také z: <https://lurl.cz/2JgZS>.
- Kuna, M. a kol. 2004:** *Nedestruktivní archeologie. Teorie, metody a cíle*. Praha: Academia.
- Mapy.cz:** *Mapy.com* [online]. © 2025 seznam.cz. a. s. [cit. 2025-01-07]. Dostupné z: <https://mapy.com/cs>.
- Mazáčeková, J., Doležalová, K., Těšnohlídek, J. 2016:** Zaniklé středověké vesnice na Moravě, dějiny bádání a stav výzkumu. In: P. Nocuň et al. (eds.): *Wieś zaginiona. Stan i perspektywy badań*. Monografie i materiały 5. Chorzów: Muzeum „Górnosłaški Park Etnograficzny w Chorzowie“, 59–92.
- Měchurová, Z. 1997:** *Konůvky – zaniklá středověká ves ve Žďánickém lese*. Studie Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně XVII(1). Brno: Archeologický ústav Akademie věd ČR v Brně. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Konuvky_zanikla_stredoveka-ves_web_n-1.pdf.
- Měřinský, Z. 1976:** Zaniklé středověké osady na panství kláštera oslavanského. (Vývoj a změny struktury osídlení). *Archaeologia historica* 1, 109–120. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139137>.
- Měřinský, Z., Unger, J. 2019:** Svědectví archeologických nálezů o zaniklé vsi Purgmanice u Perné (okr. Břeclav). In: M. Dejmal et al. (eds.): *Na hradech a tvrzích. Miroslavu Plačkoví k 75. narozeninám jeho přátel a žáci*. Praha: Lidové noviny, 317–322.
- MZA_1824:** *Moravský zemský archiv* [online]. D9 Indikační skici, sign. 0701. Hevlín. 1824. [cit. 2025-02-02]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/1002>.
- MZA_1877:** *Moravský zemský archiv* [online]. D9 Indikační skici, sign. 0701. Hevlín 1877. [cit. 2025-02-02]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/1003>.

- Nekuda, V. 1961:** *Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu*. Brno: Krajské nakladatelství.
- Nekuda, V. 2000:** *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic. 3. Raně středověké sídliště*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Moravské zemské muzeum v Brně. Dostupné také z: <https://lurl.cz/plGy4>.
- Novotný, B. 1979:** Význam podkov, ostruh a udidel z hradiska Vysoká Zahrada – castrum Strachotín u Dolních Věstonic na Moravě. *Archaeologia historica* 4, 287–294. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139279>.
- Obec_Onšov:** Stručná historie. In: *Obec Onšov* [online]. [cit. 2025-01-17]. Dostupné z: <https://www.obeconsov.cz/o-obci/historie/>.
- Omelka, Z. 2023a:** Nové poznatky o zaniklých středověkých vsích u Valtic. *Jižní Morava* 59(62), 93–106.
- Omelka, Z. 2023b:** *Zaniklé středověké vesnice na Hrušovsku* [online]. Rkp. diplomové práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. Katedra historie. Uloženo: Theses.cz [cit. 2025-06-19]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/dpx156/>.
- Peřinka, F. V. 1903:** Některé zaniklé osady na Znojemsku. *Časopis Matice moravské* XXVII(2), 145–157. Dostupné také z: <https://lurl.cz/1JgUd>.
- Peřinka, F. V. 1905:** *Vlastivěda moravská II. Jaroslavický okres*. Brno: Musejní spolek v Brně. Dostupné také z: <https://lurl.cz/HJUQ7>.
- Procházka, R., Balcárková, A., Nývtlová Fišáková, M., Přichystal, A., Petřík, J., Slavíček, K., Kmošek, M., Hložek, M. 2020:** *Přerov, Horní náměstí č. p. 19, 20. Otázka prostorového vývoje lokality a možnosti poznání socioekonomického profilu jejích obyvatel v 9.–12. století*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 67. Brno: Archeologický ústav AV ČR v Brně.
- Ptáček, M., John, J., Beneš, J. 2018:** Olovené předměty z hradiště Na Janu v Netolicích. *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 31, 247–252.
- Smolík, J. 1971:** *Pražské groše a jejich díly (1300–1547)*. Praha: Československá numismatická společnost.
- Steinhilber, D. 1954–1955:** Geld- und Münzgeschichte Augsburgs im Mittelalter. *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte* 5(6), 5–142. Dostupné také z: <https://www.bngv.de/wp-content/uploads/2022/05/1954-1955-Band-V-VI.pdf>.
- Svobodová, H. 1997:** Die Entwicklung der Vegetation in Südmähren (Tschechien) während des Spätglazials und Holozäns – eine palynologische Studie. *Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Österreich* 134, 317–356. Dostupné také z: https://www.zobodat.at/pdf/VZBG_134_0317-0356.pdf.
- Šedo, O. 2013:** Půdorysy členitých nadzemních archeologických objektů z jižní Moravy identifikované při studiu ortofotomaps v Českých Křídlovicích, Šanově a Jevišovce. *Jižní Morava* 49(52), 66–84.
- Škabrada, J. 2022:** *Nástin vývoje venkovských půdorysů a plužin v Čechách. K výpovědní schopnosti map stabilního katastru*. Brno: Společnost pro obnovu vesnice a malého města. Dostupné také z: https://www.sovamm.cz/wordpress/wp-content/uploads/2022/12/NVVPP_SOVAMM_2022_orezVr.pdf.
- Škabrada, J., Pešková, Z. 2006:** K možnostem identifikace středověkého vyměřování vesnic v českých zemích. *Dějiny věd a techniky* XXXIX(3), 163–178. Dostupné také z: <https://lurl.cz/YJgOk>.
- Šlancarová, V. 2022:** Šperky. In: A. Hoch (ed.): *Zmizelá Třebíč. Výpověď archeologie k dějinám města*. Třebíč, Jihlava: Městské kulturní středisko, Muzeum Vysočiny, 170–183.
- Trampota, F. 2017:** Drnholec (okr. Břeclav). *Přehled výzkumu* 58(2), 210. Dostupné také z: https://www.arub.cz/prehled-vydanych-cisel/PV-58-2_stredovek_novovek.pdf.
- Unger, J. 1974:** K lokalizaci některých zaniklých středověkých osad v okolí Pohořelice. *Jižní Morava* 10(II), 22–23. Dostupné také z: <https://lurl.cz/gJgOY>.
- Unger, J. 1985:** Zaniklá středověká ves Bořanovice u Přibic (okres Břeclav). *Jižní Morava* 21(24), 109–125. Dostupné také z: <https://lurl.cz/RJgO7>.
- Unger, J. 1995:** Mladohradištní sídliště Smolín-Studýnková (okr. Břeclav). *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* E 40, 119–134. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109996>.
- Unger, J. 2011a:** Minulost Drnholce ve světle archeologických nálezů. In: E. Kordiovský (ed.): *Drnholec*. Drnholec: Městys Drnholec, 61–72.
- Unger, J. 2011b:** Přezky s kruhovým rámečkem jako součást mužského oděvu ve středověku. *Archeologické rozhledy* LXIII(4), 674–679. Dostupné také z: <https://lurl.cz/JJIUu>.
- Unger, J. a kol. 1980:** *Pohořelice – Klášterka. Pravěké sídliště, slovanská osada a zaniklá středověká ves*. Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně VIII(2). Praha: Academia. Dostupné také z: <https://lurl.cz/YJgOX>.
- Vágner, M. 2021:** *Zaniklé ohrazené středověké vesnice na jižní Moravě z pohledu metod nedestruktivní archeologie* [online]. Rkp. disertační práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity [cit. 2025-19-06]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/ix1v0/>.
- Vágner, M., Škvrňák, J., Dresler, P. 2020:** Nové poznatky k ohrazeným středověkým vesnicím na jižní Moravě z pohledu dálkového průzkumu Země. *Archaeologia historica* 45(1), 93–121. DOI: 10.5817/AH2020-1-4. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/11222.digilib/142959>.
- Vágner, M., Tencer, T., Prištáková, M., Šimík, J., Dresler, P. 2018:** Zaniklá středověká ves „Vsisko“ z pohledu metod nedestruktivní prospekce. *Studia archaeologica Brunensia* 23(1), 105–122. DOI: 10.5817/SAB2018-1-6. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/11222.digilib/138195>.
- Vích, D. 2020:** Příspěvek k poznání historie hradu u Boršova na Moravskotřebovsku. *Archaeologia historica* 45(1), 347–361. DOI: 10.5817/AH2020-1-16. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/11222.digilib/142971>.
- Vích, D. 2021:** Severní část Malé Hané v archeologických pramenech 11.–13. století získaných povrchovou prospekci. *Archaeologia historica* 46(1), 57–79. DOI: 10.5817/AH2021-1-3. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/11222.digilib/144238>.
- Vích, D., Žákovský, P. 2016:** Vojenské vybavení bojové družiny před husitskou revolucí, soubor militárií z hradu Orlík u Brandýsa nad Orlicí ve východních Čechách. *Památky archeologické* CVII, 279–351. Dostupné také z: <https://lurl.cz/L1Z1J>.
- Zaoral, R. 2017:** Bavorský a český feník. Přeshraniční měnové zóny ve vrcholném středověku. In: R. Luft a kol.: *České země a Bavorsko, konfrontace a paralely*. Práce Historického ústavu AV ČR. Praha: Historický ústav AV ČR, v. v. i., 47–62.
- ZDB I:** *Die Landtafel des Markgrathumes Mähren. Brünnner Cuda*. Eds. P. Chlumecký, J. Chytil, K. Demuth, A. R. Wolfskorn. Brno 1856.
- ZDB II:** *Moravské zemské desky. II. (1480–1566). Kraj brněnský*. Ed. T. Kalina. Brno 1950.
- ZDB III:** *Moravské zemské desky. III. (1567–1641). Kraj brněnský*. Ed. M. Rohlík. Praha 1957.
- Zůbek, A. 2002:** Středověké přezky v brněnských nálezech. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* M 7, 123–153. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/113837>.
- Žákovský, P., Schenk, Z. 2017:** *Středověké a raně novověké zbraně Přerovska. Zbraně a zbroj od kolapsu Velké Moravy do konce třicetileté války*. Přerov: Muzeum Komenského v Přerově, p. o., Archeologický ústav AV ČR Brno, v. v. i.

Summary

The paper focuses on non-destructive research of the deserted medieval village of Onšov (Šanov cadastral area, Znojmo District; Fig. 1). In the first step, the researchers' previous knowledge (e.g. from B. Gruna), available aerial and satellite images of the site and old map documents were analysed (Fig. 2–5). Working areas were then selected for detector survey, including the collection of ceramic material. A series of nine detector prospections yielded 102 metal and 149 ceramic finds, which were analysed (Fig. 7–13, 15, 18–21, 23). The paper brings new information about the existence of the extinct village of Onšov, which exists in written sources in the 13th to 15th centuries. Thanks to crop marks, it was possible to identify the village enclosure (however, this had already been discovered and published earlier), several homesteads including their surroundings were newly interpreted, and the overall structure of the village was estimated. The metal and non-metal artefacts found proved the presence of a long-term settlement in the High and Late Middle Ages. The inventory of detector finds documents everyday life in the village (buckles, household equipment, padlocks, constructions hardware), agricultural and craft activities (tools, parts of instruments) and the military (falchion, arrowhead).

The collection also includes 21 coins (Fig. 13). This material chronologically correlates with written sources from the first mention to the disappearance of the village. However, archaeological material proves the existence of a settlement about two centuries earlier, in the 11th to 12th centuries (Fig. 19, 21, 23). Thanks to aerial photographs and subsequent surface collections of metal and ceramics, an older phase of settlement was revealed on the left bank of the Anšovský potok Stream.

Kontakt

Zdeněk Omelka

Regionální muzeum v Mikulově, p. o.
Zámek 4
CZ-692 01 Mikulov
e-mail: omelka@rmm.cz
ORCID: 0009-0007-1413-2679

Středověká a raně novověká vápenice v Březině u Křtin (okr. Brno-venkov): zjišťovací výzkum neznámého vápenického areálu v lese Vysoká

Medieval and early modern lime kiln in Březina near Křtiny (Brno-Country District): Detection research of an unknown limestone complex in Vysoká Forest

– Petr Kos* –

KEYWORDS

Moravian Karst – limestone and brickworks complex – High Middle Ages – Early Modern period – building history – reconstruction of production

ABSTRACT

The paper presents the results of the discovery research of the unknown defunct limestone district in the area of Vysoká Forest in the cadastre of the village Březina near Křtiny (Brno-venkov District). The location of the lime kiln was known from a previous surface prospection, the purpose of which was to record quarries and lime features in the Moravian Karst for the Calcarious project map geodatabase. In 2020, the excavation subsequently documented the dual purpose of the pyrotechnological facility, which was used primarily for the production of quicklime in the Middle Ages and secondarily for the grinding of lime and bricks in the modern period. The site was likely linked to nearby medieval construction activities of the Zábřovice canonry, which maintained several similar kilns, and later to the economic facilities of the Zábřovice estate. The article also includes raw material analysis and information about detector survey, old roads and feature dating.

1. Úvod

V roce 2019 vyslovili zastupitelé obce Březina (okr. Brno-venkov) žádost o archeologický průzkum domnělé středověké pece v areálu zaniklé vápenice v lese Vysoká, v poloze zvané místopisně „Pod Kapličkou“. Zájem byl vyvolán reakcí obce na předchozí veřejnou přednášku autora článku „Historie vápenictví v Březině a okolí“, která se uskutečnila v režii místního Vápenického spolku Březina roku 2017, proto byl vypracováním odborného projektu pověřen Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i. (ÚAPP Brno). Právě v rámci zmíněné přednášky byla poprvé vyslovena domněnka, že by se v případě domnělé středověké pece mohlo jednat o pozůstatky pomocného výrobního okrsku významné středověké stavební huti, která mohla působit při výstavbě církevních a světských staveb v blízkém okolí.

2. Lokalizace a popis naleziště

Areál vápenice Vysoká I zaujímá celý prostor lesa, který se prostírá mezi obcemi Březinou, Babicemi nad Svitavou a městysem Křtiny, na rozhraní okresů Brno-venkov a Blansko (obr. 1). Geograficky jde rovněž o předěl jižní a střední části Moravského krasu (Babickou plošinu) a hydrograficky o rozvodí Křtinského a Ochozského potoka. Území je generálně budováno vápenci macošského souvrství s okrajovými vápenci líšeňského souvrství období devonu až karbonu. Na nalezišti v trati „Pod Kapličkou“ (parc. č. 507 a 511; WGS-84: 49.2832808N, 16.7423392E), která je dnes součástí naučné trasy „Vápenická stezka“, převažují v geologickém podkladu povrchově zkrasovělé devonské vilémovické vápence macošského souvrství, které jsou místy překryty sprašovými hlínami kvartérního stáří (obr. 2). Hlubší zkrasování vápenců, včetně údolních tvarů, vyplňují jílovito-písčité usazeniny třetihorního moře (např. Knechtův lom se stejnojmennou jeskyní v bývalém objektu Vápenky Hlubna Březina).

Samotné naleziště je tvořeno řadou objektů, které lze spojit s početnými pozůstatky těžby vápence, hlín, železných rud, výpalem vápna a lesními komunikacemi různého účelu a časového vývoje. Bohatá historie místního tradičního vápenictví sahá od raného novověku až po hluboký socialismus, kdy zde byl ukončen provoz kruhové komorové pece typu Hofmann, tzv. „Polákovy vápenky“, spravované místním spolkem Sdružení vápeníků ze vsí Proseče a Březiny (dnes sloučená obec Březina).

Objektem archeologického výzkumu se stalo zařízení označené v úvodní publikaci jako objekt II (Kos 2019). Po vyhotovení podrobného plánu naleziště před provedením sondáže byl však z pracovních důvodů výrobní oksek označen komplexně jako Vysoká I (Kos 2021b). Morfologické znaky objektu II napovídaly, že může jít o vápenickou pec Müllerova typu 3, opatřenou více tahovými kanály (Müller 1976; Merta 1980; Kos 2015), zadlabanou do břehu suchého žlábku směřujícího svými přístupovými

* Corresponding author – E-mail address: kos@uapp.cz

<https://doi.org/10.47382/pv0662-02>

Received 3 February 2025; received in revised form 11 September 2025.
Available online 27 November 2025.

Copyright © 2025 Czech Acad Sci, Inst Archaeology Brno, and the authors.
This is an open access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).
Competing interests: The authors have declared that no competing interests exist.

lom a obslužné komunikace. Jako celek představuje studovaný okrsok zajímavý soubor pramenů vhodných ke studiu vývoje místního vrcholně středověkého a raně novověkého vápenictví.

Metodika výzkumu vycházela ze zásad kontextuální archeologie, ctící vztahy mezi dokumentovanými stratigrafickými jednotkami (kontexty). Hlavním objektem cíleného odkryvu se stala zhruba polovina obdélného peciště po část substrukce kanálové plenty, kde bylo možné získat reprezentativnější profily

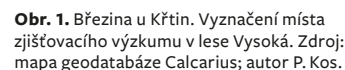
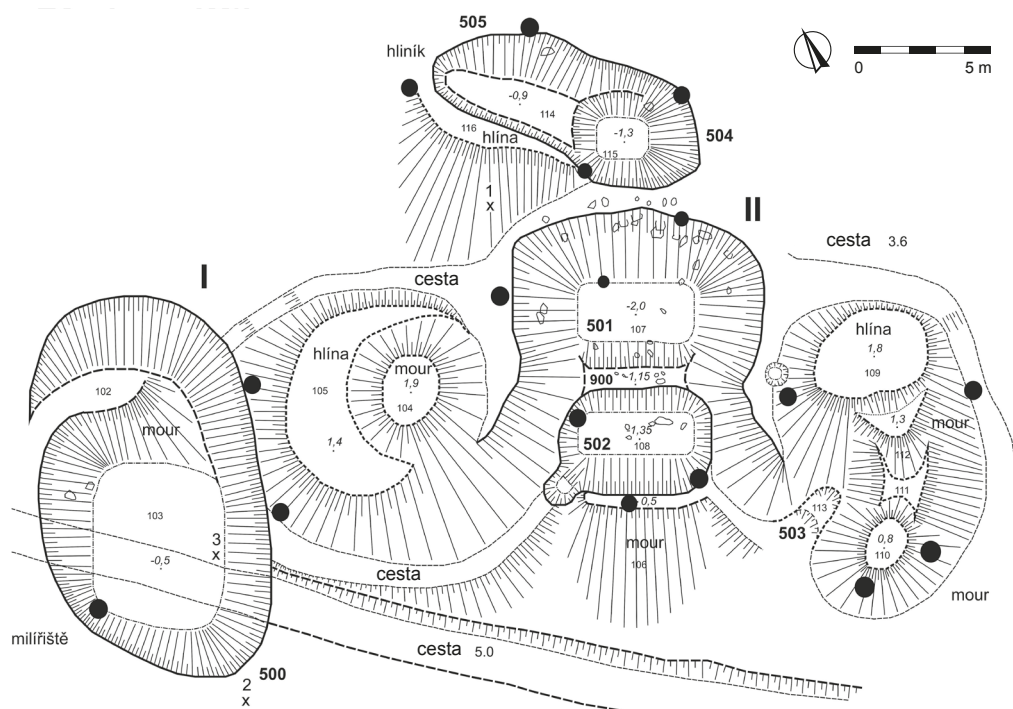

Fig. 1. Březina near Křtiny. Marking of the survey site in Vysoká Forest. Source: Calcarius geodatabase map; author P. Kos.

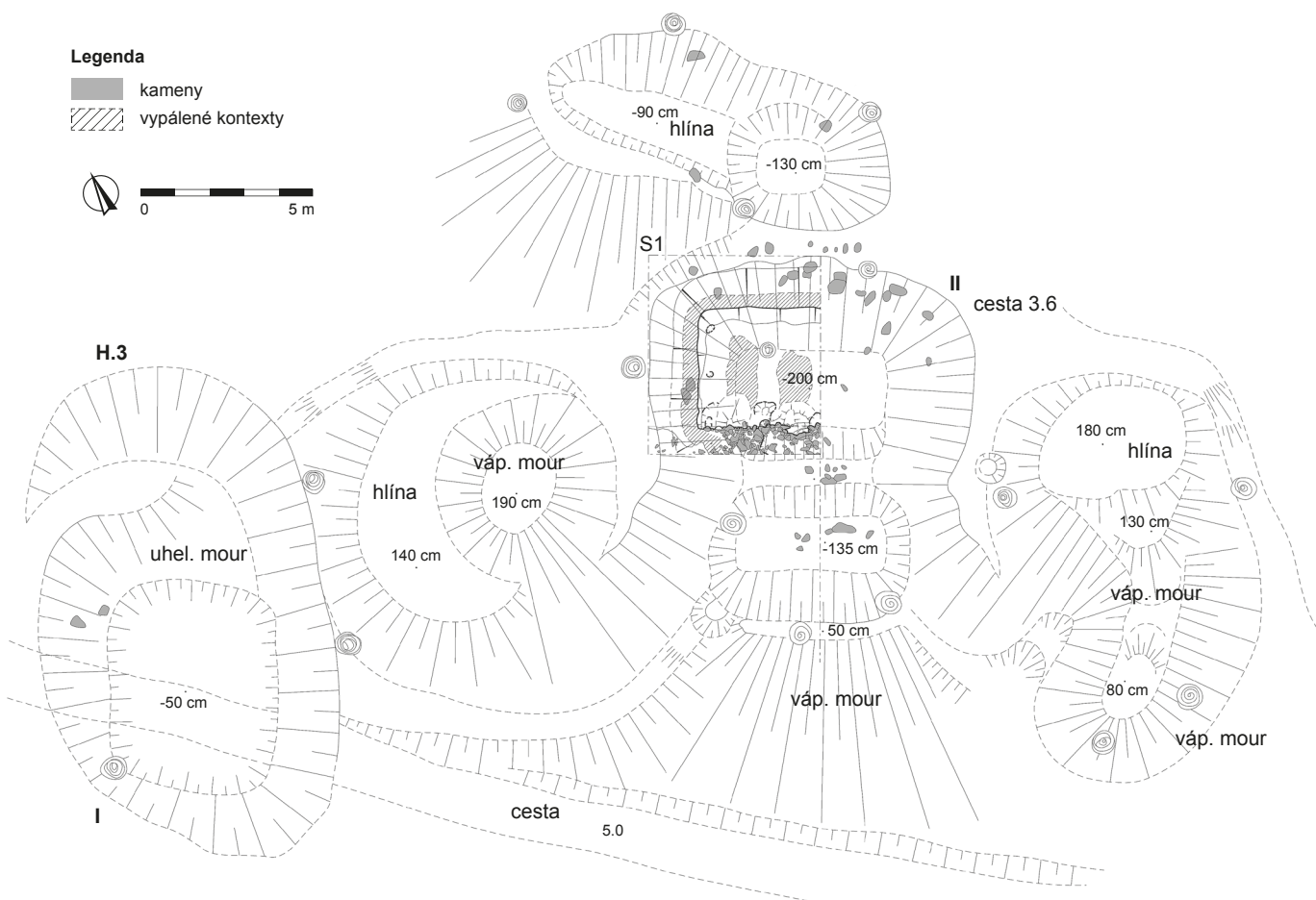

Fig. 2. Březina near Křtiny. The site on the geological map of the Czech Geological Survey in the context of the limestone of the Macosian formation: Source: Calcarius geodatabase map; author P. Kos.

Obr. 3. Březina u Křtin. Mapa reliéfních příznaků na zkoumané lokalitě. Autor P. Kos.

Fig. 3. Březina near Křtiny. Map of relief features at the studied site. Author P. Kos.

Obr. 4. Březina u Křtin. Umístění sondy S1 v rámci objektu č. II. Autorka M. Holemá.

Fig. 4. Březina near Křtiny. Location of probe S1 within feature No. II. Author M. Holémá.

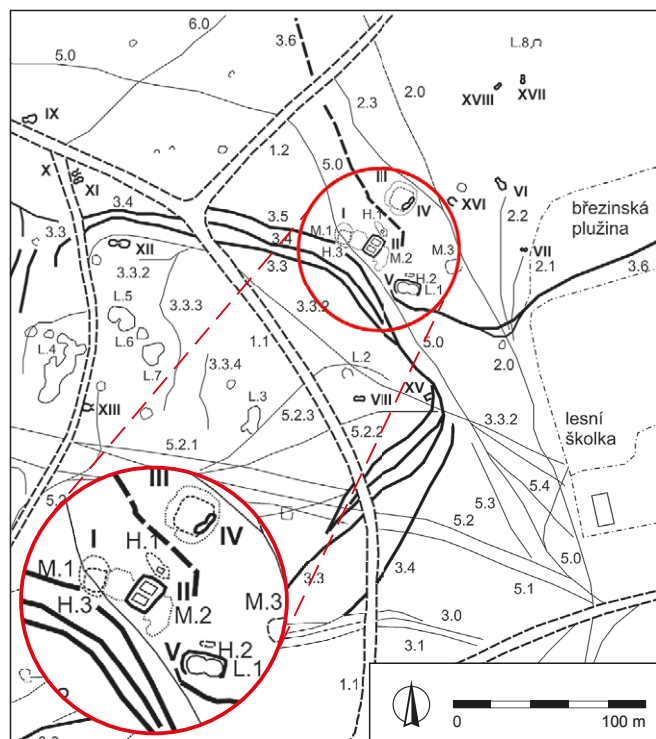
v zásypových vrstvách výrobní části pece a odebrat vhodné vzorky k analýzám (obr. 5–7). Na základě takto získaných morfometrických údajů bylo možné následně přikročit k rekonstrukci původních parametrů, hlavně výrobních.

Terénní odkryv objektu II byl uskutečněn roku 2020 po splnění základních požadavků Archeologického ústavu AV ČR v Brně, v. v. i., kdy byly do projektu zaangažovány Školní lesní podnik Křtiny, Správa CHKO Moravský kras v Blansku a Obec Březina. Koreferentem výzkumu se stal prof. J. Unger z Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně (PřF MU), který akci metodicky zaštil.

Obr. 5. Březina u Křtin. Výzkum vápenické pece / milířiště č. II. Foto P. Kos.

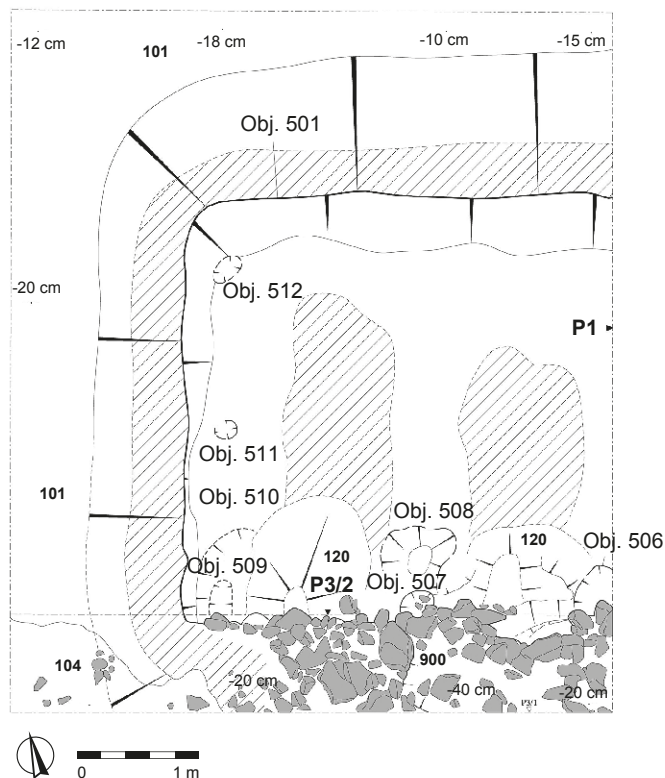
Fig. 5. Březina near Křtiny. Research of lime kiln / charcoal-production site No. II. Photo by P. Kos

Obr. 6. Březina u Křtin. Archeologické struktury v okolí zkoumaného objektu č. II (uprostřed červeného kroužku) prokazující složitou stratigrafii naleziště. Autor P. Kos.

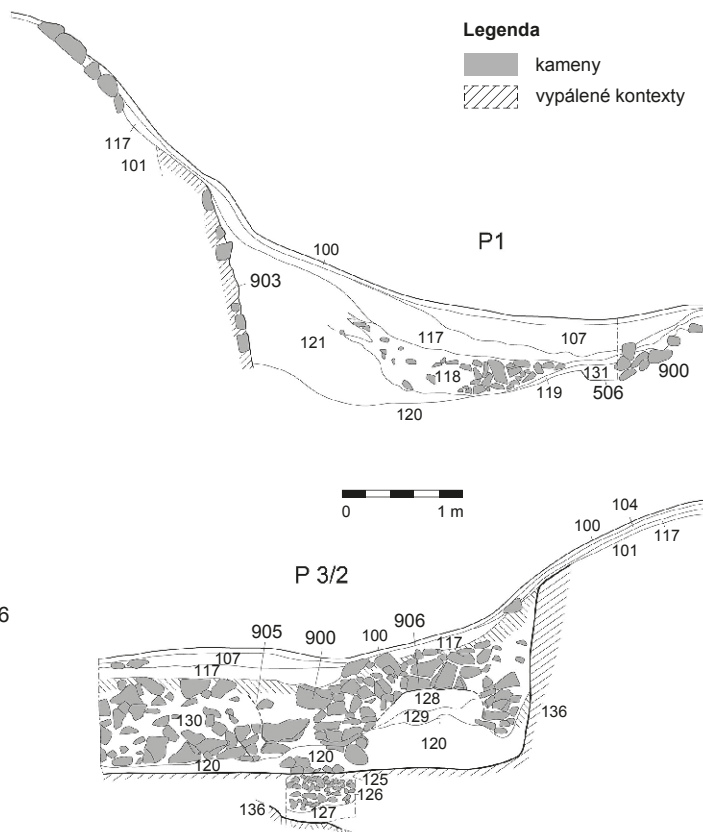
Fig. 6. Březina near Křtiny. Archaeological structures in the vicinity of investigated feature No. II (in the middle of the red circle) demonstrating the complex stratigraphy of the site. Author P. Kos.

S1 – III. fáze odkryvu

Obr. 7. Březina u Křtin. Sonda S1 s jednotlivými řezy. Autorka M. Holemá.

Fig. 7. Březina near Křtiny. Probe S1 with individual sections. Author M. Holemá.

Obr. 8. Březina u Křtin. Sonda S1 po celkovém odkryvu. Foto P. Kos.

Fig. 8. Březina near Křtiny. Probe S1 after the general excavation. Photo by P. Kos.

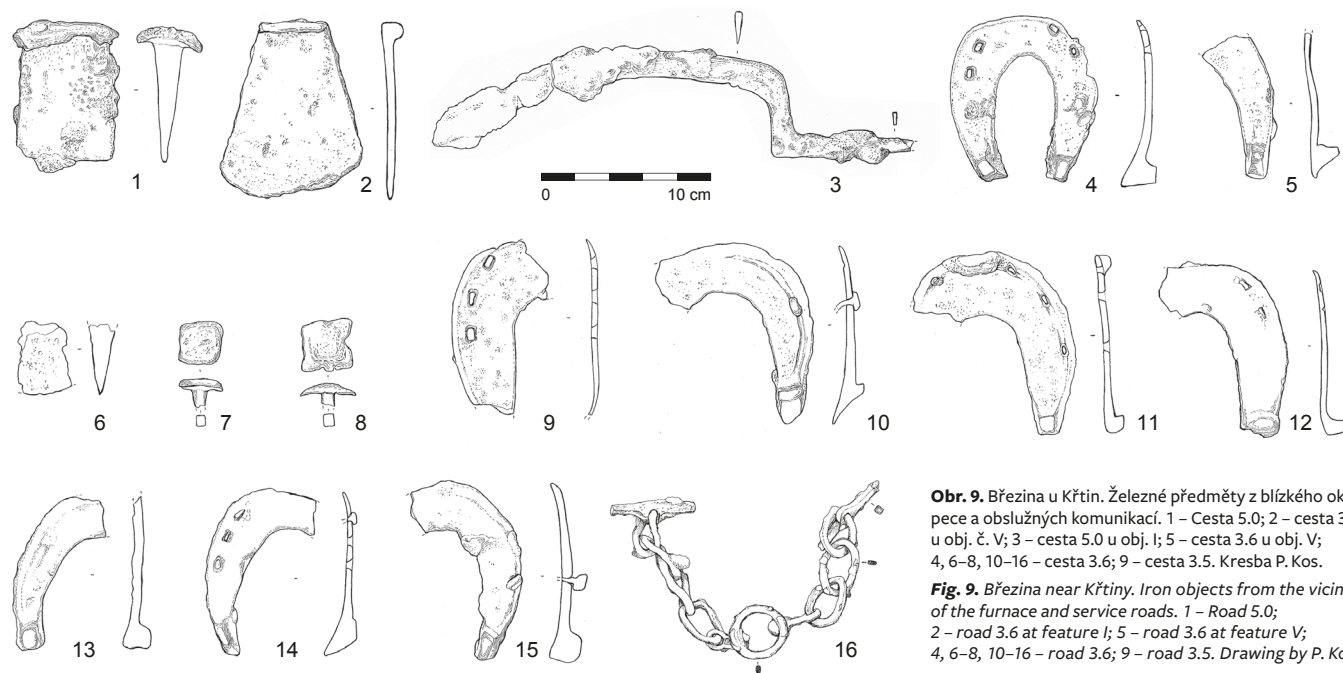
Obdélná sonda o rozměrech 5 × 6 m byla po zbavení drnů a lesní půdy snižována manuálně po rozpoznatelných vrstvách až po samotné dno, lokálně ještě pokryté vápennou krustou (obr. 8). Zjištěním je, že objekt peciště byl kompletně vyláman do vápencové skály a nerovnosti ve stěnách v podobě nežádoucích puklin a kapes vyspraveny drobovým a vápencovým kamením pojeným jílovitou hlínou. Dno peciště bylo vyrovnáno podobně, pro změnu však šetřkovou dorovnávkou z výlomu kamení, a překryto pečlivě uhlazenou, do tvrdá vypálenou vrstvičkou jílovité mazaniny (obr. 7: P3/2).

Během odběru vzorků a třídění hrubší odpadní frakce výrobního odpadu, redeponovaného původně v odvalech při obvodu peciště, byly sledovány větší bloky vypálené mazaniny, které původně tvořily součást souvislé krycí vrstvy nestabilního hliněného příkrovu svrchní vsázky, tzv. „klobouku“, „čepce“, či „kabátu“, jenž byl opětovně po každém ukončení výpalu rozebírán. Totéž platí i o nedopalu, jehož množství bylo poměrně značné a dokazuje, že vsázka byla po výpalu před prevozem ke stavbě pečlivě tříděna a její nedokončená část deponovaná kolem pece na výrobní odval. Několik větších kusů limonitu svědčí zase

o sběru také v oblasti bývalé novověké neúspěšné pokusné těžby železných rud pro knížecí lichtensteinské vysoké hutě v Adamově z Vysoké, zmiňované v 60. letech 19. století (srov. Verbík 1987c, 72).

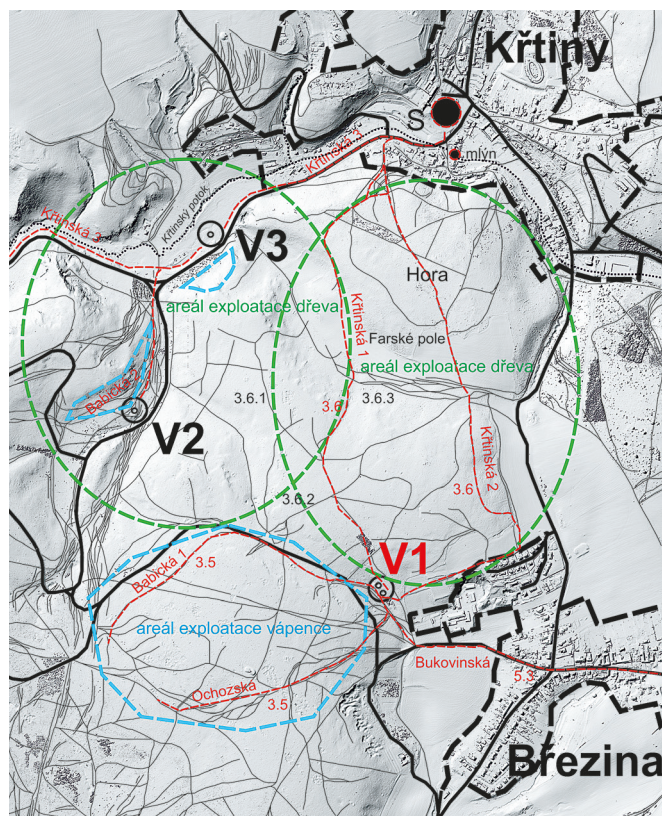
4. Výsledky detektorové prospekce

Detektorový průzkum byl v okolí vápenického okrsku proveden v souvislejším plošném rozsahu (použit byl přístroj Deus). Neomezoval se pouze na jednotlivé objekty, nýbrž i na prostor mezi nimi. K nejdůležitějším patřily nálezy z bezprostředního obvodu středověké pece II. Šlo o masivní železný trhací klín (obr. 9: 1), kterým byl asi objekt pece zadlabaný do skály upravován. Mohlo k tomu dojít způsobem, který se udržel v okolí sousedních Hostěnic u místních lichtensteinských „skalařů“ až do raného novověku. Dalším středověkým nálezem je železný srp s charakteristickou pravoúhle lomenou profilací čepele (obr. 9: 3). Ten zase podporuje domněnku, že před výlomem pece nebo při každém dalším obnovení provozu mohlo docházet k vyžíhání náletového porostu. Průzkum dosud v terénu patrných cest, převážně svazků úvozových komunikací, prokázal, že většina z nich byla využívána koňskými potahy, a to hlavně v novověku. Z nálezů zlomků koňských podkov je však zřejmé, že některé cesty (3.3, 3.4, 3.5; obr. 6) sloužily k dopravě koňmo bezpečně již ve vrcholném středověku (obr. 9: 4, 5, 9–15). Plošně rekognoskovaná situace umožnila také podchycení indicií, jež nepřímo nasvědčují existenci dalších komunikací, které již nemají v dnešním terénu žádnou výraznější morfologickou odezvu. Sada koňských a kravských podkov, včetně udidla pro koně či tažný hovězí dobytek (obr. 9: 16), dokládá, že ke středověké vápenici „Pod Kapličkou“ vedly přístupové (dopravní) cesty ze směru od dnešní Březiny a Křtin (cesty 3.6, 5.0; obr. 6). Další cesty (patrně obslužné) musely vést také směrem k Babicím nad Svitavou a Ochozu (cesty 3.3, 3.4). Zde je předpokládán komunikační okruh sloužící především k dopravě povrchově exploatovaného vápence z přilehlé krasové plošiny, podobně jako ze směru od Křtin („Farské pole“) (obr. 10). Detektorový průzkum současně naznačil, že objekt označený jako novověký jámový lom L.1 je nejspíše pozůstatkem další nedokončené středověké vápenické pece (objekt V) podobného schématu jako objekt II

Obr. 9. Březina u Křtin. Železné předměty z blízkého okolí pece a obslužných komunikací. 1 – Cesta 5.0; 2 – cesta 3.6 u obj. Č. V; 3 – cesta 5.0 u obj. I; 5 – cesta 3.6 u obj. V; 4, 6–8, 10–16 – cesta 3.6; 9 – cesta 3.5. Kresba P. Kos.

Fig. 9. Březina near Křtiny. Iron objects from the vicinity of the furnace and service roads. 1 – Road 5.0; 2 – road 3.6 at feature I; 5 – road 3.6 at feature V; 4, 6–8, 10–16 – road 3.6; 9 – road 3.5. Drawing by P. Kos.

Obr. 10. Březina u Křtin. Lokalizovaná distribuční síť (infrastruktura) na podkladové mapě skenu zemského povrchu (ČÚZK AV). V1 – vápenice Vysoká I, V2 – vápenice „V Babickém žlábku“, V3 – vápenice „U Mramorky“, S – budované stavby. Autor P. Kos.

Fig. 10. Březina near Křtiny. Localised distribution network (infrastructure) on the base map of the ground surface scan (ČÚZK AV). V1 – lime kiln Vysoká I; V2 – lime kiln 'V Babickém žlábku', V3 – lime kiln 'U Mramorky', S – structures under construction. Author P. Kos.

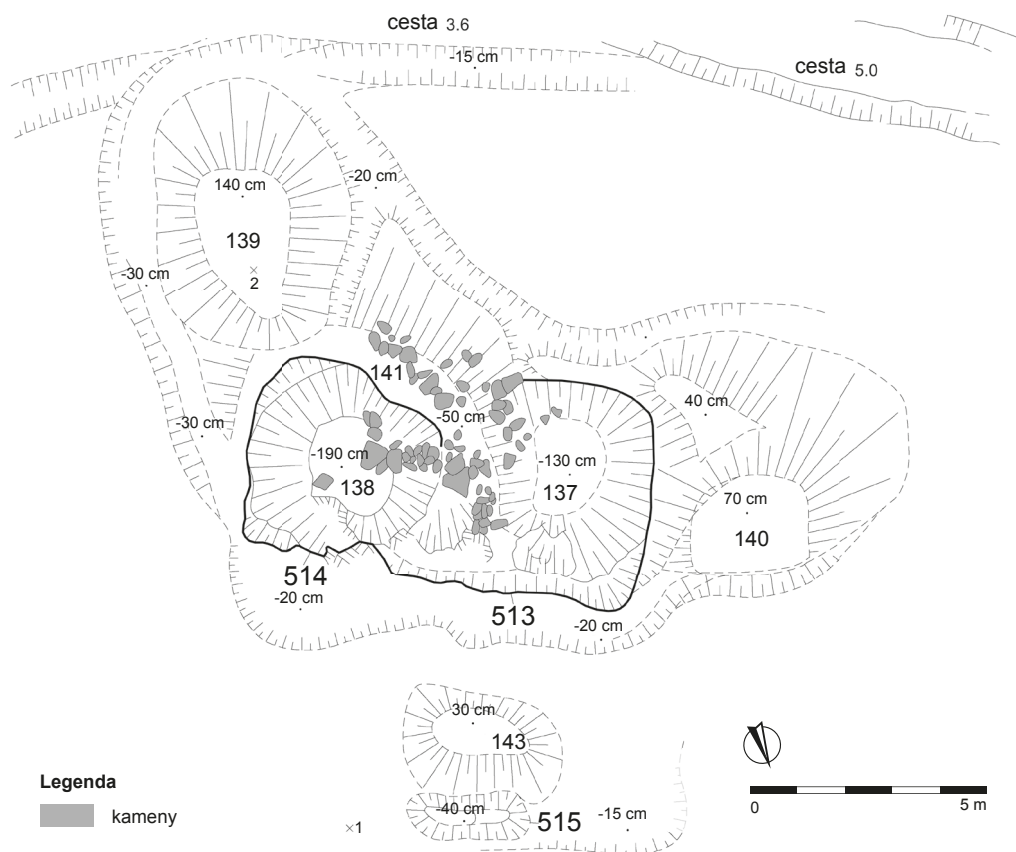
(obr. 11). Z jeho odvalu pochází zlomek vrcholně středověké podkova a trhacího klínu/motyky (obr. 9: 2, 5). Otázkou je, jak staré jsou zbývající objekty na nalezišti. Objekt I lze spojit bezpečně až s raně novověkým milířováním uhlí nebo cihel (při obvodu nalezena škvára ze shořelého fosilního uhlí), přičemž jeho vznik může podle morfologie odvalu a několika málo kovových nálezů (srp, podkova) sahát již do středověku, kdy mohlo jít o místo obytného provizoria a následně hliník (H.3), využívaný k těžbě sprašových hlín pro maltoviny nebo potřeby vápenické pece II, k níž přiléhá ze severní strany peciště další podélný hliník H.1, u něhož byl nalezen fragment železné novověké motyky. Bez plošného archeologického odkryvu se však k primární funkci objektu I nelze bezpečně přiklonit. Podle typické morfologie se zdá, že mohlo jít o přírodní krasový závrt. Zbylé objekty III a IV jsou až raně novověkého stáří. Jde o milířovací plošinu na vápno a superponující jednonábovovou vápenickou pec, z jejichž blízkosti pochází jednotlivé zlomky novověkého nože (obr. 6).

5. Výsledky archeologického odkryvu

Záměrně použité recyklované zlomky dřívě vypálené mazaniny prokazují opakovanou reparaci šachty po uskutečněných výpalech; šlo tedy prokazatelně o pec využívanou k výpalu vápna periodicky.

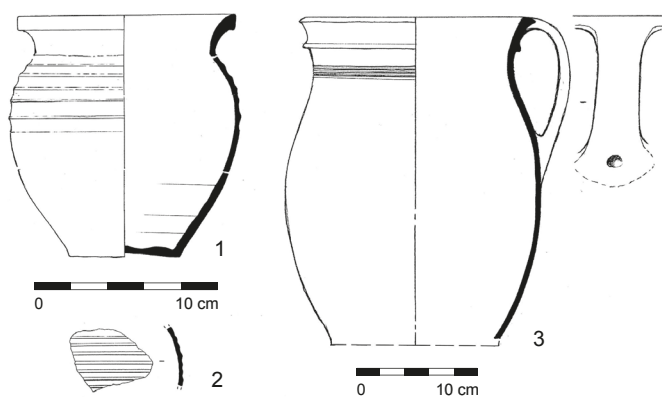
Ve vápenné vrstvě ulpívající dosud na dně peciště byly zachyceny jamky po kůlech/sloupech (obr. 7: S1). Jejich účel je znám pouze v teoretické rovině. Mohlo jít původně o zbytky pomocného dřevěného bednění vymezujícího prostor vsázky vápence tak, aby bylo možné ponechat mezi vsázkou a stěnou pece volný odtahový prostor pro snadnější průchod plamenů z topenišť.

Vápenec použitý k výpalu měl převážně oblé tvary s výrazně korodovaným povrchem, což podporuje domněnku, že nebyl vůbec dobýván v lomech, nýbrž sbírán v širším okruhu pece.

Obr. 11. Březina u Křtin. Objekt č. V. Autorka M. Holemá.

Fig. 11. Březina near Křtiny. Feature No. V. Author M. Holemá.

Obr. 12. Březina u Křtin. Keramika nalezená v zásypu objektu č. II. Kresba P. Kos.

Fig. 12. Březina near Křtiny. Ceramics found in the backfill of feature No. II. Drawing by P. Kos.

Dva vypálené pásy výmazů na dně a parametry částečně odkrytého peciště, čínici $2,5 \times 3,2 \times 7$ m, naznačily, že šlo o pec vybavenou maximálně čtyřmi topnými kanály (obr. 7: S1). U tahových kanálů je předpokládána rekonstruovaná světlost cca 80×80 – 90 cm a délka kleneb podle lůžek popelovitého propálení cca $2,5$ m (srov. Kos 2015).

Archeologický náleзовý materiál relativní chronologické výpovědní hodnoty představují zlomky keramických nádob vyzvednuté ze dvou vrstevních horizontů (K 107 a K 117) tvořících svrchní zásyp peciště (obr. 7: P1, P3/2). Z vyššího horizontu (K 107) pochází rekonstruovatelný tvar hrnce s okružím, který je možné datovat do 17.–18. století (obr. 12: 3). Zlomky z nižšího horizontu však přinesly rekonstrukci hrncovité bezuché nádoby s jednoduchou šroubovicí v podobě širšího žlábků a zlomky několika dalších nádob (obr. 12: 1, 2), které nebylo již možné rekonstruovat (K 117). Výsledný tvar nádoby s převahou světlé slídy v hrncině redukčního výpalu umožnil dataci do poloviny 13. až počátku 14. století (srov. Doležel, Růžička 1996; Procházka, Peška 2007). Vysoká koncentrace kvalitních uhlíků (radiometricky analyzovány jako fosilní uhlí) z vyšší vrstvy (K 107) naznačila, že objekt středověké pece mohl být s největší pravděpodobností využit ještě v raném novověku sekundárně jako zemní jáma pro dřevouhelný nebo vápenický mlýr. Drobné zlomky pálených cihel však upozornily i na možnost, že tu mohla v novověku probíhat například i kombinovaná výroba vápna a cihel.

5.1 Základní technické parametry zkoumané středověké pece (objemové položky: V)

Částečným (polovičním) odkryvem peciště bylo možné rekonstruovat celkovou podobu vypalovací části zařízení na základě známého typologického schématu (Kos 2015):

V peciště: $7 \times 3,2 \times 2,5 = 56 \text{ m}^3$

V kleneb (4 k): $0,8 \times 0,8 \times 2,5 \times 4 = 6,4 \text{ m}^3$

V hlavních odtahů: $3,3 \times 3 \times 0,1 \times 2 = 1,98$; $7 \times 3 \times 0,1 \times 2 = 4,2$;

celkem = $6,18 \text{ m}^3$

V pomocných odtahů: $0,3 \times 0,3 \times 3 \times 3 = 0,81 \text{ m}^3$

V vrchlíku vsázky (CaCO_3 , navýšení o $1,5$ m; čtyřboký komolý jehlan): $26,585 \text{ m}^3$

V celkové vsázce bez odtahů a tahů (CaCO_3): $82,59 \text{ m}^3$

V celkové vsázce s odtahy a tahy (CaCO_3): $69,2 \text{ m}^3$

6. Výsledky analýz

K odborným analýzám byly odebrány vzorky suroviny (vápenice) a zuhelnatělého dřeva. Surový vápenec, získaný sondážním výzkumem, byl analyzován v laboratoři cementárny Mokrá (Heidelberg Materials CZ, a.s.) a uhlíky na Oddělení přírodních věd a archeometrie Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (ÚAM FF MU) a v Ústavu jaderné fyziky AV ČR, v. v. i.

Surovinu k výrobě páleného vápna tvořil povrchově sbíraný škrupový vilémovický vápenec macošského souvrství o obsahu $98,59 \text{ hm. \% CaCO}_3$ (tab. 1). K otopu, jak bylo dendrologicky zjištěno, byl ve středověku používán buk a pro milířování v raném novověku smrk.

U téměř zkompletované středověké nádoby lze předpokládat zařazení do období vrcholného středověku (obr. 12: 1). Typologicky se jedná o hrnec vejčitý vytáčený na kruhu a zdobený na plecích širokou žlábkovitou šroubovicí, s hraněným, mírně podříznutým okrajem, který řadíme mezi kuchyňskou keramiku vrcholného středověku (Nekuda, Reichertová 1968, 55, 112, obr. 38). Díky jeho spíše subtilnímu vyhotovení šedého výpalu s vysokým obsahem slídy se lze přiklonit k datování nejdříve do poloviny 13. století. Zlomek druhé nádoby podobného vyhotovení lze pak eventuálně označit za poněkud mladší výrobek zdobený hustou tence žlábkovanou šroubovicí, který by mohl souviset s produkcí druhé poloviny 13. století, eventuálně až počátku 14. století; vzhledem k periodickému využívání pece se lze v tomto případě přiklonit patrně ještě k 13. století (obr. 12: 2). Oba druhy nádob jsou evidentně součástí výrobního brněnského keramického okruhu spojitelného s vývojovými fázemi VS 1.2 a VS 2.1 a horizonty 2–3 (analogie v Brně – ulice Kobližná 3, Dominikánská 17) (srov. Procházka, Peška 2007, 149, 198, 201, obr. 24: 9; 25: 9–14). Druh hrncině šedého výpalu s vyšším obsahem slídy, odpovídající nálezům z Březiny, řadí ale i někteří autoři na základě nálezů z okolí Brna (např. Kuřimsko) již do první až druhé čtvrtiny 13. století (Doležel, Růžička 1996, 89, 135–138, tab. 13–16).

	hm. %
SiO_2	0,41
Al_2O_3	0,15
Fe_2O_3	0,05
CaO	55,23
MgO	0,39
SO_3	0,00
K_2O	0,00
Na_2O	0,00
MnO	0,01
CaCO_3	98,59
MgCO_3	0,82

Tab. 1. Březina u Křtin. Výsledky chemického složení vzorku suroviny z objektu č. II. Laboratoř cementárny Mokrá: Heidelberg Materials CZ, a.s.

Tab. 1. Březina near Křtiny. Results of the chemical composition of the raw material sample from feature No. II. Laboratory of Mokrá cement plant: Heidelberg Materials CZ.

7. Proces výpalu vápna v kanálové peci na základě experimentu

Proces výpalu vápna ve vícekanálové peci lze v současnosti rekonstruovat na základě archeologického pokusného experimentu, který byl proveden pracovníky ÚAPP Brno ve spolupráci se společnostmi Českomoravský cement, a.s., Archaia Brno, o. p. s., a s Technickým muzeem v Brně, roku 2014 v areálu lomu Mokrá (k. ú. Mokrá u Brna, okr. Brno-venkov). Odtud plynou přirozené zákonitosti, které vedou archeology a experimentátory ke stanovení přibližné doby výpalu v závislosti na množství vsázky a paliva (srov. Válek 2015; Kos, Válek 2016).

7.1 Proces výpalu vápna ve zkoumaném zařízení

Doba výpalu v závislosti na velikosti vápenného kamene je poplatná obecně známému schématu (Helan, Klement 1960). Proces výpalu kusového vápna v kanálové peci, známý u nás ve vrcholném středověku, vychází opět z praktického archeologického a vědeckého experimentu (Válek 2015; Kos, Válek 2016):

I. fáze (sušení): 10 h (spalování 0,1 m³/h): 10 × 0,1 × 4 = 4 m³
 II. fáze (výhřev): 50 h (spalování 0,6 m³/h): 50 × 0,6 × 4 = 120 m³
 III. fáze (kalcinace 1 000–1 100 °C): frakce 200 mm; 54 h (spalování 0,2 m³/h): 54 × 0,2 × 4 = 43,2 m³
 IV. fáze (dopal): 5 h (spalování 0,1 m³/h): 5 × 0,1 × 4 = 2 m³
 Celkem hodin: 119 h (5 dnů)
 Celkem paliva (dřevo – buk): 169 m³

7.2 Vsázka a následné produkty výpalu vápna (objemové položky: V)

Technika zakládky surovinové vsázky do středověké kanálové pece vychází z místních tradic, které byly pro Dražanskou vrchovinu podrobně popsány etnografem K. Kurfürstem (1978) a experimentálně odzkoušeny autorem tohoto článku (Válek 2015; Kos, Válek 2016). K docílení kvalitního produktu od výpalku v peci až po jeho finální zpracování a aplikaci do zdiv je potřebné množství surovin, které bylo příkladně popsáno švýcarským kastelologem T. Bitterlim a experimentálně ověřeno kolektivem vedeným J. Válkem (Bitterli 1991; Válek 2015). Poměry maltovin, které by měly být poplatné církevním stavbám období vrcholného středověku, pak čerpají z výsledků analýz historických staveb prováděných kolektivem K. Stránského (Stránský et al. 2000, 77, tab. IV):

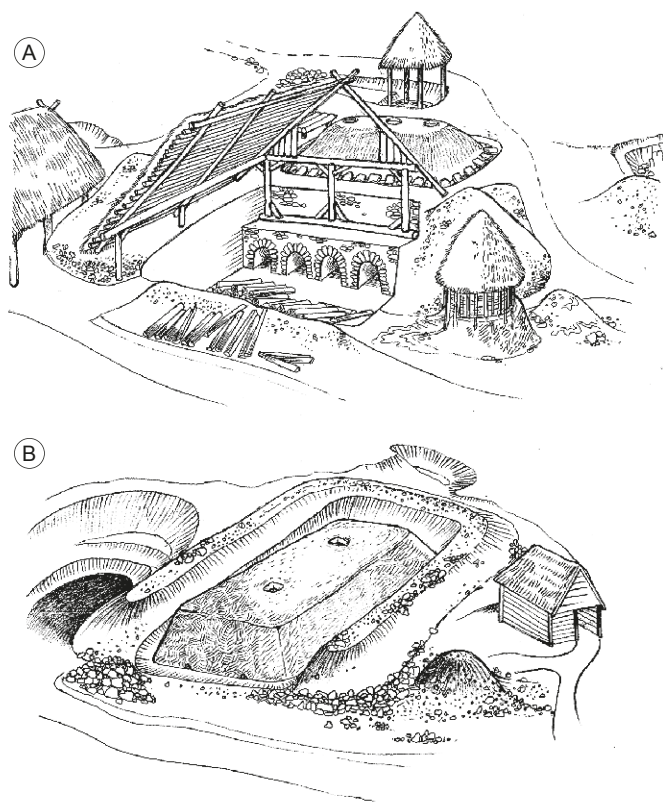
V vsázky (CaCO₃): 69,2 m³, z toho cca 9,8 % (6,2 m³) hroudi = 69,2 – 6,2 = 63 m³
 V výpalku (CaO) po ztrátě žíháním 11 %: 63 – 6,93 = 56,07 m³
 V vápenné kaše (Ca(OH)₂): 112,14 m³
 V „horké“ malty podle ověřené analogie (1 : 4): 560,7 m³
 V kamenného zdiva (1 : 2): 1 682,1 m³

8. Rekonstrukce výpalu vápna a cihel v milíři na základě zkoumaného objektu

Některé materiální indicie a část nálezu nás vedou k závě-
 řům, že svrchní část jámy zaniklé středověké kanálové pece
 byla v raném novověku využita druhotně k výpalu vápna a cihel
 (obr. 13). Vzhledem ke skutečnosti, že již od 14. století se na jižní
 Moravě objevují první technologie umožňující pálit současně
 i smíšené vsázky složené z vápence a cihel, lze i tento proces ne-
 formálně na lokalitě rekonstruovat (srov. Kos et al. 2022). Tato
 problematika se však již netýká plamenných kanálových pecí, ný-
 brž rozměrných milířů navršených v obdélných zemních jámách,
 z nichž byla dosud v Moravském krasu prozkoumána jen jediná,
 v Mokré u Brna na bývalém panství kapituly sv. Petra v Brně,
 fungující v 17.–18. století v režii velkostatku Podolí (Mokrá-
 lom X: Kos 2015). Podmínkou práce takového milíře byla někdy
 i další milířovací plošina, jejímž účelem byla výroba dřevěného
 uhlí připravovaného jako palivo pro hlavní výpal. V případě břez-
 zinského milířiště to mohl být například nedaleký objekt I, který
 byl podrobně zakreslen, ale nebyl již detailně zkoumán (obr. 6).
 Jeho rozměry 5 × 6 m však umožňují alespoň morfometrické
 srovnání se zkoumaným objektem č. II.

Celkem hodin: ? h (déle než 2 týdny?)

Celkem paliva (dřevo / dřevěné uhlí / kamenné uhlí; cca ½ vsázky):
 87,815 m³

Obr. 13. Březina u Křtin. Volné rekonstrukce středověké kanálové vápenické pece (A) a raně novověkého milířiště (B). Kresba P. Kos.

Fig. 13. Březina near Křtiny. Free reconstructions of a medieval canal lime kiln (A) and an early modern charcoal-production site (B). Drawing by P. Kos.

8.1 Základní technické parametry odkrytého raně novověkého milířiště (objemové položky: V)

Terénní situace vyvolaná sondou umístěnou asi ve čtvrtině rozlohy středověké pece umožňuje v souvislosti s mladším novověkým využitím objektu II pracovat s detailním reliéfním plánem, který byl vyhotoven pro účely výzkumu ještě před zahájením výkopových prací (obr. 3). Za milířovací jámu lze označit celou vyšší strukturu 501/900/502, tvořenou ve střední části reli-
 liktem hlinito-kamenné plentý K 900.

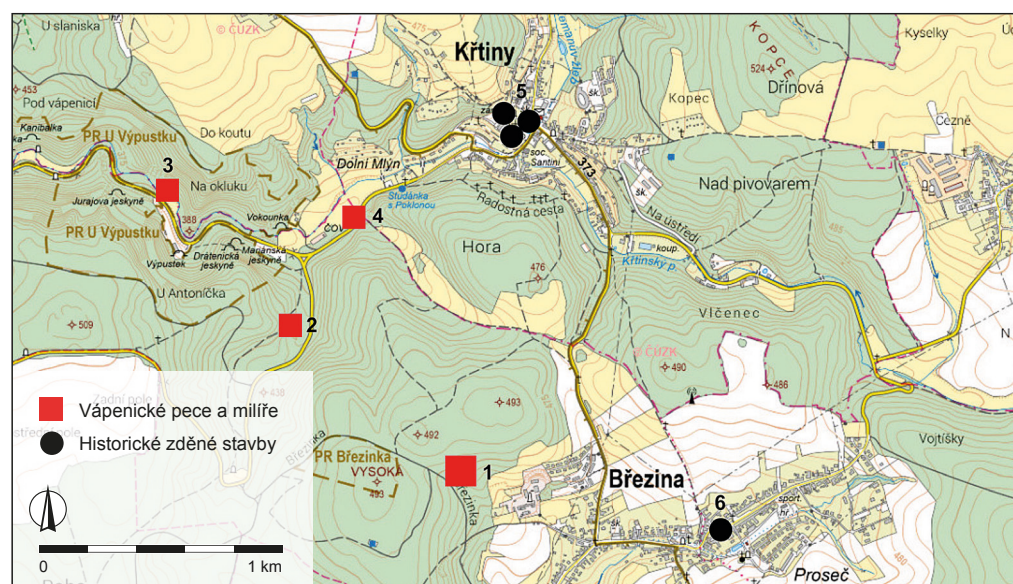
V zemní jámy: (čtyřboký komolý jehlan): 7,5–9 × 8–10,2 × 2 = 120–183,6 m³
 V hlavních odtahů: 3,5 × 0,2 × 0,2 × 2 = 0,28 m³
 V vrchlíku vsázky (navýšení o 1,5 m; čtyřboký komolý jehlan):
 7,5–9 × 8–10,2 × 1,5 = 90–137,7 m³
 V celkové vsázce bez odtahů a tahů (uhlí/CaCO₃/cihly):
 150,7 + 113,025 = 263,725 m³
 V celkové vsázce s odtahy a tahy (uhlí/CaCO₃/cihly): 263,445 m³
 V celkové vsázce vápence (CaCO₃): 263,445 : 2 = 131,72 m³
 V celkové vsázce cihel: 263,445 : 2 = 131,72 m³

8.2 Proces výpalu vápna a cihel ve zkoumaném objektu

V raném novověku byl výpal vápna a cihel, buď odděleně, nebo ve společné vsázce v milířích, již poměrně běžnou zále-
 žitostí; zvláštností byly jen tvary a velikosti milířovacích jam a plošin (srov. Kos 2019).

8.3 Vsázka a následné produkty zkoumaného vápenicko-cihlářského objektu (objemové položky: V)

Zatímco u stavební zdí keramiky (cihel) je upotřebení zcela zřejmé a zajímají nás pouze počty vypálených kusů, u vápna jde o nerovnoměrně kalcinované malé až střední kusové vápno

Obr. 14. Březina u Křtin. Mapa výskytu rozměrných sružených středověkých vápenických pecí a raně novověkých milířů v hypotetickém vztahu k historickým stavebním areálům. 1 – Březina – Vysoká; 2 – Březina – „Babický žlíbek“; 3 – Habrůvka – „Na Okluku“; 4 – Březina – „Mramorka“; 5 – Křtiny – bývalý církevní areál záměrných premonstrátů; 6 – Proseč – bývalý panský dvůr. Autor P. Kos.

Fig. 14. Březina near Křtiny. Map of the occurrence of large medieval lime kilns and early modern charcoal-production sites in a hypothetical relationship to historical building complexes. 1 – Březina – Vysoká; 2 – Březina – „Babický žlíbek“; 3 – Habrůvka – „Na Okluku“; 4 – Březina – „Mramorka“; 5 – Křtiny – former church complex of the Záměrných Premonstratensians; 6 – Proseč – former manor court. Author P. Kos.

kontaminované uhelným prachem, takže výpalek pocházející z milířů bylo ještě nutné pracně tředit. Charakteristickým produktem, který vzešel z milířů, nebo pozdějších vertikálních šachtových pecí Moravského krasu, bylo proto většinou hašené vzdušné vápno s drobnou příměsí vypálené mazaniny, škváry či dřevěných uhlíků. V případě Březiny šlo již při poslední vsázce o použití fosilního uhlí, čímž lze proces datovat nejdříve do druhé poloviny 18. století na základě jeho dovozu z revíru Oslavany u Brna, přičemž vyloučeno není ani mladší využití objektu ještě v 19. století (Plchová 2002, 6).

V celkového výpalku vápna (CaO): $263,445 : 2 = 131,72 \text{ m}^3$; – 11 % ztráta žíháním = $117,231 \text{ m}^3$

V výpalku cihel mohl být přibližně stejný jako v surovém stavu: cca $131,72 \text{ m}^3$; $(132 \times 240) = \text{cca } 31\,680 \text{ ks cihel}$

V hydrátu vápna po vyhašení (Ca(OH)_2): (navýšení obj. cca $2,5\times$): $117,231 \times 2,5 = 293,078 \text{ m}^3$

V „horké“ malty podle ověřené analogie: $(1 : 4) = 1\,465,39 \text{ m}^3$

9. Závěr

Zjišťovací archeologický výzkum vápenického okrsku Březina – Vysoká I přinesl hned několik nových důležitých poznatků. Podařilo se upřesnit datování objektu, druhy použitých surovin a způsob, jakým zařízení pracovalo, a současně ozřejmit, jak v něm byly páleny cihly a vápno v různých dobách. Zpřesnění stáří vápenice a její infrastruktura prozrazují, že se může jednat o pomocný exploatačně-výrobní okrsek stavební huti, která se ve svém okolí podílela ve 13. století na výstavbě raných kolonizačních církevních staveb záměrných premonstrátské kanonie ve Křtinách a Bukovince, v době, kdy druhou ves vlastnil významný šlechtic Hartman z Ceblovic (Verbík 1987b).

Pozdější postoupení pozemků (patronátní kostel se vsí Bukovinka a nejspíše i ves Bukovina s hospodářskými dvory) z majetku rodu z Ceblovic premonstrátům roku 1283 je možná i mezním bodem zániku vápenického okrsku u Březiny, jehož funkci mohla krátce nato převzít jiná vápenice, například okrsek, který byl nedávno objeven v údolí Křtinského potoka „Na Okluku“ na katastru obce Habrůvka a v poloze „Babický žlíbek“ na dnešním katastru Březiny. Mlýn na Křtinském potoku a les zvaný Hora, jež byly na počátku 14. století krátce v majetku rodu pánů z Lichtenburka, daroval Jindřich z Lipé roku 1321 křtinskému kostelu Panny Marie (Verbík 1987b, 22; Foltýn a kol. 2005, 396–397).

Pravdou je, že podobné parametry jako objekty II a V u Březiny měla mít i vápenická pec, jejíž pozůstatky dnes leží pod torzem rozestavěného Hrádku u Babic v údolí Křtinského potoka na katastru Habrůvky (Kos 2021a; 2021c; 2021d; 2022). Ve stručnosti lze archeologickým výzkumem středověkého vápenického objektu u Březiny naznačit, že vícekanalové vápenické pece menších rozměrů (Březina – Vysoká, Březina – „Babický žlíbek“, Habrůvka – „Kostelík“) mohly souviset se stavebními aktivitami záměrných kanonie a místní šlechty, usilujícími o kolonizování tohoto kraje (obr. 14: 1–4). Pec, vybavená patrně šesti tahovými kanály, jejíž relikty leží v trati „Na Okluku“ u Habrůvky, má již evidentní souvislost s významnější zeměpanskou stavební hutí (patrně markraběcí), budující stavbu vyššího společenského významu v údolí Křtinského potoka (obr. 14: 5), kde se geograficky přímo nabízí zaniklý komplex středověkých objektů církevního areálu kanonie záměrných premonstrátů (starší „český“ a mladší „německý“ kostel, popřípadě mytický podvojný klášter/rezidence; srov. Šenkyřík 1992; 2023; Foltýn a kol. 2005, 396–397; Charouz 2016). Dle hierarchie rozpoznávaných výrobních technologií není vyloučeno, že zmíněné vápenické okrsky v této kolonizační oblasti působily u Březiny v rozmezí od poloviny až po závěr 13. století (I. stavební fáze) a u Křtin od konce 13. do první poloviny 14. století (II. stavební fáze). Další neznámá vápenice byla ještě lokalizovaná v bezprostřední blízkosti Křtin v trati „Mramorka“, u níž ale není vyloučena až mladší datace do rozmezí 14.–15. století. Její funkce není zatím zcela jistá, snad byla zbudovaná pro údržbu zdejších církevních staveb (obr. 14: 4; 15). O původu povozníků zajišťujících chod březinské vápenice, včetně rozvozu výpalku ke stavbám na panství, lze rovněž polemizovat. Zdá se být nejpravděpodobnější, že tuto práci mohli pro premonstráty odvádět dvořáci z Bukovinky a Bukoviny, což byli původně poddaní kolonizačního rodu pánů z Ceblovic. Potud lze ještě polemizovat o možnosti, že s postoupením majetku Hartmana z Ceblovic záměrných kanonii přešla zcela na bedra premonstrátů také starost o březinskou vápenici pod kótou Vysoká.

Opětovné využití zkoumaného zaniklého středověkého výrobního objektu u Březiny v 17.–18./19. století pro velkokapacitní milířování vápna a výpal cihel vykazuje možnou geografickou a historickou souvislost se založením a stavebním rozvojem hospodářského dvora záměrného velkostatku v Proseči (obr. 14: 6), zmíněného poprvé kolem roku 1673 (Verbík 1987a).

Obr. 15. Březina u Křtin. Historická ikonografie církevního areálu zábrdovické kanonie ve Křtinách. 1 – G. Olenius 1668; 2 – Kyriteiner Wahlfarter 1707; 3 – F. Kilián, poslední čtvrtina 17. století. Podle Šenkyřík 2023.

Fig. 15. Březina near Křtiny. Historical iconography of the religious complex of the Zábrdovice canonry in Křtiny. 1 – G. Olenius 1668; 2 – Kyriteiner Wahlfarter 1707; 3 – F. Kilián, the last quarter of the 17th century. After Šenkyřík 2023.

Poděkování

Článek vznikl na základě záchranného výzkumu zapsaného v AMČR pod č. M-202004175, který byl umožněn s finanční podporou Obce Březina a dohodami se Školním lesním podnikem Křtiny Mendelovy univerzity v Brně a Správou CHKO Moravský kras v Blansku. Za analýzu ^{14}C děkuji J. Bíškové a M. Hajnalové (ÚAM FF MU) a I. Světlíkovi z Ústavu jaderné fyziky AV ČR, v. v. i., a za určení složení suroviny vápence vedoucímu lomu Mokrý D. Čejkovi z podniku Heidelberg Materials CZ, a.s. Další poděkování náleží za vědecké a metodické zaštitění výzkumu profesoru J. Ungerovi z Ústavu antropologie PřF MU v Brně a J. Doležalovi z Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i. Dík patří rovněž L. Sedláčkové ze společnosti Archaia Brno z. ú. za výpomoc při dataci novověké keramiky.

Literatura

- Bitterli, T. 1991:** Zur Mörtelherstellung beim Burgenbau. *Nachrichten des Schweizerischen Burgenvereins* 64(2), 10–15. Dostupné také z: <https://www.e-periodica.ch/digbib/view?pid=mit-002%3A1991%3A64%3A3A11>.
- Calcarius:** Geografický informační systém historických a současných surovinových zdrojů a technologií pro výrobu vápenných pojiv. In: *Calcarius* [online]. [cit. 2025-06-19]. Dostupné z: <http://www.calcarius.cz/gis-calcarius/>.
- ČÚZK AV:** Analýzy výškopisu. In: *Geoportál ČÚZK* [online]. © ČÚZK. [cit. 2025-11-05]. Dostupné z: <https://ags.cuzk.cz/av>.
- Doležel, J., Růžička, V. 1996:** Záchraný výzkum na pravěké a středověké sídlištní ploše v centru Kuřimi (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 1992, 88–90, 135–138. Dostupné také z: https://arub.cz/wp-content/uploads/08_p_v_37_1992_ruzne.pdf.
- Foltýn, D. a kol. 2005:** *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha: Libri.
- Helan, B., Klement, K. 1960:** *Vápno. Výroba a použití*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury.
- Charouz, J. Z. 2016:** Křtinská záhada – klášter premonstrátek. *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Řada společenských věd* 30(2), 198–202. Dostupné také z: <https://journals.muni.cz/dejinyadejepis/article/view/36270/31001>.
- Kolařík, V., Peška, M. 2005:** Středověké vápenické pece z Moravského náměstí v Brně. *Archeologia technica* 17, 30–42. Dostupné také z: <http://archeologiatechnica.cz/node/292>.
- Kos, P. 2015:** Výzkum vrcholně středověkých vápenických pecí v jižní části Moravského krasu se zřetelem na oblast u Mokré. *Archeologia*

technica 26, 27–68. Dostupné také z: http://archeologiatechnica.cz/sites/default/files/2018-04/Kos%2027_68.pdf.

- Kos, P. 2019:** Nové vápenické a cihlářské areály v Moravském krasu a jeho okolí. *Archeologia technica* 30, 20–38. Dostupné také z: http://archeologiatechnica.cz/sites/default/files/2020-06/AT_30_2019_20_38_Kos.pdf.
- Kos, P. 2021a:** Babice nad Svitavou (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 62(2), 179–180. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/62_2_07.pdf.
- Kos, P. 2021b:** Březina (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 62(2), 217–218. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/62_2_07.pdf.
- Kos, P. 2021c:** Habrůvka (okr. Blansko). *Přehled výzkumů* 62(2), 226. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/62_2_07.pdf.
- Kos, P. 2021d:** Habrůvka (ok. Blansko). *Přehled výzkumů* 62(2), 226–227. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/62_2_07.pdf.
- Kos, P. 2022:** Březina (k. ú. Březina u Křtin, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 63(2), 147–148. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-63_2-04.pdf.
- Kos, P., Válek, J. 2016:** Experimentální výpal vápna v šestikanálové vápenné peci z období vrcholného středověku v Mokré. *Archeologia technica* 27, 32–50. Dostupné také z: <http://archeologiatechnica.cz/node/33>.
- Kos, P., Holub, P., Majoroš, P. 2022:** Pokusný výpal kombinované vsázky ve vápenické peci na Staré huti u Adamova na příkladu čtyř druhů stavebních surovin. *Archeologia technica* 33, 49–56. Dostupné také z: <http://archeologiatechnica.cz/node/386>.
- Kurfürst, K. 1978:** Lidové vápenictví na Dražanské vrchovině. *Český lid* 65, 153–163. Dostupné také z: <https://lurl.cz/7JhfA>.
- Merta, J. 1980:** Výzkumy vápenických pecí. In: J. Merta (ed.): *Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami. Sborník ze semináře, který se konal dne 12. prosince 1979 v Technickém muzeu v Brně*. Brno: Technické muzeum v Brně, 30–55. Dostupné také z: <https://lurl.cz/RJhIz>.
- Müller, R. 1976:** Die ungarischen Kalkbrennöfen. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 4, 69–82.
- Nekuda, V., Reichertová, K. 1968:** *Středověká keramika v Čechách a na Moravě*. Brno: Moravské museum, Musejní spolek v Brně. Dostupné také z: <https://lurl.cz/Q1Zr8>.
- Plechová, J. 2002:** *Rosicko-oslavanská uhelná pánev v datech*. Třebíč: Vlastivědný spolek Rosicko-Oslavanska.

Procházka, R. 2011: Archeologické doklady výroby z 12.–13./14. století v jihovýchodní části Brna ve vztahu k vývoji zástavby. In: Z. Měřinský (ed.): *Forum urbes medii aevi VI. Surovinová základna a její využití ve středověkém městě. Příspěvky ze 7. ročníku mezinárodní konference FORUM URBES MEDII AEVI konané v kongresovém sále Mendelovy univerzity 13.–16. května 2008 ve Křtinách*. Brno: Archaia Brno o.p.s., 212–251. Dostupné také z: <https://lurl.cz/mJhIG>.

Procházka, R., Peška, M. 2007: Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století. *Přehled výzkumů* 48, 143–232. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_48_2006_prochazka_peska.pdf.

Stránský, K., Buchal, A., Ustohal, V. 2000: Malty středověkých staveb na Moravě (hrady, jejich ruiny a základy strženého kostela). *Archeologia technica* 12, 68–78. Dostupné také z: <http://archeologiatechnica.cz/node/238>.

Šenkyřík, M. 1992: *Historie chrámu Panny Marie ve Křtinách*. Blansko: Marek Šenkyřík.

Šenkyřík, M. 2023: *Historické podzemí chrámu Panny Marie ve Křtinách. Výzkumy a objevy 1990–2022*. Acta speleohistorica 9/2023. Brno, Bosonohy: Marek Šenkyřík. Dostupné také z: https://actaspeleohistorica.gyaneshwarpuri.cz/acta_speleohistorica_krtiny.html.

Válek, J. 2015: *Vápenné technologie historických staveb. Příprava specializovaných vápenných poživ pro obnovu historických staveb*. Praha: Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, v. v. i.

Verbík, A. 1987a: Od Bílé hory do roku 1848. In: F. Čapka (ed.): *Křtiny a okolí. Historie a současnost*. Křtiny: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Místní národní výbor ve Křtinách, 31–65. Dostupné také z: <https://lurl.cz/AJhIb>.

Verbík, A. 1987b: Od prvních historických zpráv do Bílé hory. In: F. Čapka (ed.): *Křtiny a okolí. Historie a současnost*. Křtiny: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Místní národní výbor ve Křtinách, 19–29. Dostupné také z: <https://lurl.cz/AJhIb>.

Verbík, A. 1987c: Od revoluce 1848 do vzniku Československa. In: F. Čapka (ed.): *Křtiny a okolí. Historie a současnost*. Křtiny: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Místní národní výbor ve Křtinách, 67–90. Dostupné také z: <https://lurl.cz/AJhIb>.

Summary

In 2020, a discovery archaeological excavation of an unknown lime kiln was carried out in the cadastre of the village of Březina near Křtiny in the Brno-Country District (southern part of Moravian Karst; Fig. 1, 2). In the area of Vysoká Forest in the

‘Pod Kapličkou’ parcel, the staff of the Institute for Archaeological Heritage Brno, with financial support from the Březina Municipality, managed to carry out a small-scale excavation of a part of the feature (Fig. 5, 8), which was tentatively identified as a medieval lime kiln (Kos 2019). The field excavation was preceded by metal detector prospecting, which confirmed a developed infrastructure at the feature (Fig. 3, 6, 10), dating the finds to the High Middle Ages (Fig. 9) and the Early Modern period.

Due to limited funding, only half of the kiln’s production area, measuring 5 × 6 m, was investigated (Fig. 4, 7). The probe revealed a layer of weathered lime on the kiln floor with the remains of two draught channels built of clay and stone (Fig. 7: P3/2). The kiln, originally equipped with four draught channels, was functional during the second half of the 13th century, as evidenced by the found pottery of the Brno production tradition VS 1.2 and VS 2.1 (Fig. 12: 1, 2; Procházka, Peška 2007, 149, 198, 201). Another finding was that in the 17th–18th/19th centuries, the kiln was modified into a grinding pit for firing lime and subsequently bricks (Fig. 12: 3).

The medieval kiln (Fig. 13: A) had overall dimensions of 9 × 10.2 m and a depth of 2.5 m. Its production area, measuring 7 × 3.2 m, was able to accommodate a load of high percentage limestone (98% CaCO₃) with a volume of ca 70 m³, which could have yielded a final product (CaO) of approximately 56 m³. The Early Modern grinding pit (Fig. 13: B) could hold a limestone and charcoal charge of up to 264 m³ and produce approximately 117 m³ of quicklime, roughly double the output of the original medieval kiln. The firing of bricks, or mixtures with limestone, as documented by the ¹⁴C analysis, was already taking place using hard coal.

Historical iconography documents the existence of about five medieval buildings in the immediate vicinity of the lime kiln (Křtiny: ‘Czech’ and ‘German’ church, bell tower, residence; Bukovinka: church) (Fig. 14, 15), which were part of the Zábrdovice canonry, to which three other similar lime kilns belonged (Verbík 1987a; Šenkyřík 1992; 2023; Foltýn et al. 2005). The younger charcoal-production site may represent the construction hinterland of the Zábrdovice estate, which built a manor court in Proseč near the lime kiln in the 17th century (Verbík 1987b).

Kontakt

Petr Kos

Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
Kaloudova 30
CZ-614 00 Brno
kos@uapp.cz

Městské opevnění ve Veselí nad Moravou

The town fortifications in Veselí nad Moravou

– Miroslav Dejmal*, Michala Příbylová, Jakub Šimík –

KEYWORDS

Moravia – Veselí nad Moravou – Middle Ages – town – fortifications

ABSTRACT

The original medieval settlement, later a small town, of Veselí nad Moravou represents a specific type of habitation situated on an island in the River Morava. In the later Middle Ages, the entire area of the small town was apparently fortified with stone defences. Only a few, heavily altered sections of the town walls have survived to the present day. In recent years, rescue archaeological excavations have expanded the previously modest information available on these fortifications. Drawing primarily on the results of new archaeological research, this article aims to describe the uncovered remains of the urban fortification system and, based on additional sources, to reconstruct its possible form and layout.

1. Úvod

Středověké Veselí nad Moravou představovalo specifickou sídlištní aglomeraci na řece Moravě. K místnímu ostrovnímu hradu přináležela osada, později městečko, taktéž ležící na ostrově. Na levobřeží řeky se nejprve nacházely částečně právně samostatné osady. Celá aglomerace, spíše lokálního významu, se rozkládala na poměrně malé ploše a byla značně ovlivněna georeliéfem definovaným řekou Moravou. Rozměrem nevelké ostrovní městečko bylo ve vrcholném středověku opevněno městskou hradbou. Průběh linie opevnění byl do jisté míry uchován v místním povědomí (srov. Groš, Futák 2016, 28), přičemž v odborné literatuře byly až donedávna (Razím 2019, 417–419) samotné opevnění a jeho relikty popsány jen částečně (Dejmal 2012, 222–224). V posledních letech se díky novým archeologickým výzkumům podařilo odhalit doposud neznámé úseky opevnění a přispět tak k poznání jeho podoby a konstrukce. Dosud stojící pozůstatky veselských hradeb nejsou prohlášenou kulturní památkou, nedávná destrukce nejlépe dochovaného úseku hradeb za domem č. p. 47 nás vedla k sepsání tohoto článku. Doufáme, že další dochované nadzemní i podzemní úseky hradeb nepotká v budoucnu stejný osud. Samotný článek se snaží představit dosavadní archeologické výzkumy, které přinesly informace k problematice veselské fortifikace, a jejich výsledky poté doplnit a konfrontovat s písemnými, ikonografickými prameny a stavebněhistorickými pozorováními. Cílem článku je komplexně sumarizovat dosavadní znalosti o veselské městské fortifikaci a pokusit se rekonstruovat její průběh a podobu.

1.1 Přírodní exkurz

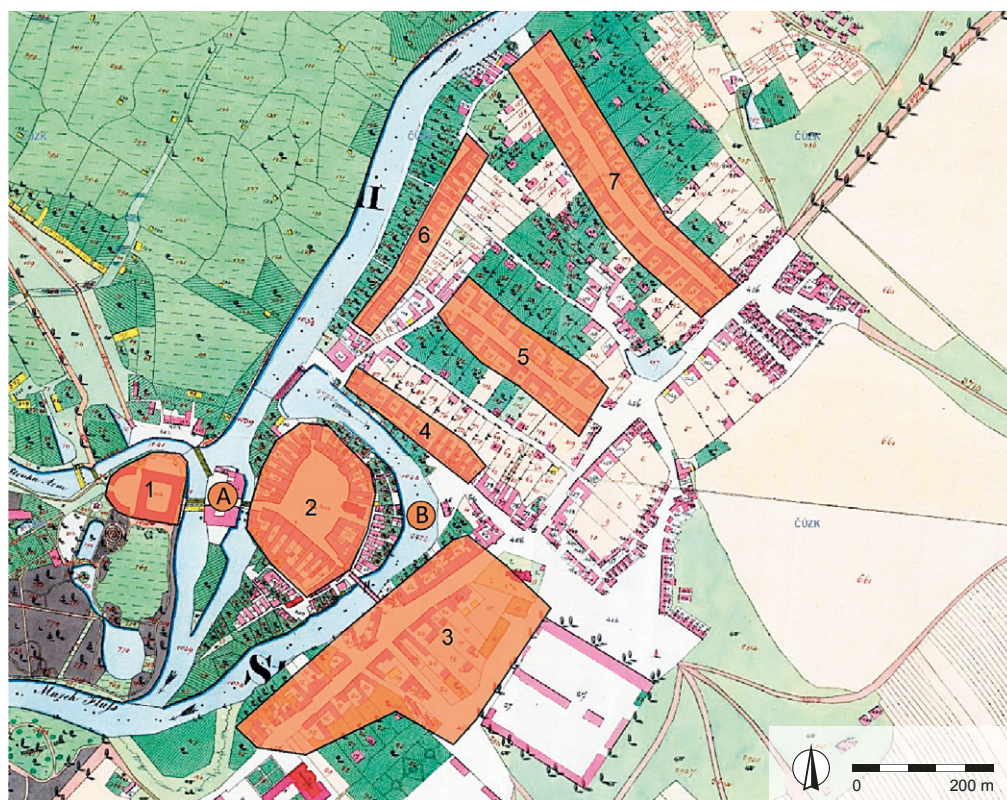
Veselí nad Moravou leží v severní části Dolnomoravského úvalu. Hlavním formujícím činitelem pro zdejší georeliéf i přírodní podmínky byla a je řeka Morava, která protéká přímo středem katastru dnešního města. Dnes je sice z větší části regulována, ale původně byla její rozsáhlá niva protkána četnými meandrujícími rameny. Středověké město zaujalo hlavně plochu Bartolomějského ostrova (obr. 1: 2), který byl podle všeho ostrovem již od pravěku. Na nejstarších mapách je již znázorněn v podstatě v dnešní podobě. Nachází se dnes na hlavním toku řeky, kterou rozděluje do dvou ramen. Má tvar kapky širší stranou otočenou proti proudu. Orientován je severovýchod–jihozápad, v delší ose má maximální rozměr 425 m, v kratší 230 m. Celková plocha je 5,3 ha. Jeho severní vyvýšenou část tvoří dnes Bartolomějské náměstí a ulice Zámecká a Ludvíka Ehrenhafta s přilehlými domy a jejich zadními parcelami s celkovou plochou okolo 2,3 ha. Naopak níže položenou část ostrova dnes zaujmají ulice Rybníček a Kožešnická. Výzkumy zjištěná geologická stavba ostrova je přibližně následující: spodní partie podloží jsou tvořeny jílem, pravděpodobně starou pleistocenní nivou,

* Corresponding author – E-mail address: miroslav.dejmal@phil.muni.cz

<https://doi.org/10.47382/pv0662-08>

Received 4 September 2025; received in revised form 14 November 2025.
Available online 29 December 2025.

Copyright © 2025 Czech Acad Sci, Inst Archaeology Brno, and the authors.
This is an open access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).
Competing interests: The authors have declared that no competing interests exist.

Obr. 1. Veselí nad Moravou. Rekonstrukce jednotlivých částí vrcholně středověkého města. 1 – Hrad (zámek); 2 – městečko na Bartolomějském ostrově; 3 – osada okolo kostela Panny Marie; 4 – Suchý Řádek; 5 – Sudomírky; 6 – Rybáře; 7 – Břehe; A – elektrárnský ostrov; B – brod. Podkladová mapa ČÚZK_3360; ČÚZK_3361; grafika M. Dejmal, M. Příbylová, J. Šimík.

Fig. 1. Veselí nad Moravou. Reconstruction of individual parts of the high medieval town. 1 – Castle (chateau); 2 – townlet on Bartolomějský Island; 3 – settlement around the Church of Our Lady; 4 – Suchý Řádek; 5 – Sudomírky; 6 – Rybáře; 7 – Břehe; A – power plant island; B – ford. Basemap ČÚZK_3360; ČÚZK_3361; graphics by M. Dejmal, M. Příbylová, J. Šimík.

na kterou nasedá asi 1 m mocná vrstva středně hrubého šterku. Ten je převrstven asi 1,5 m mocnou vrstvou písku, na kterém leží půdní typ. Půdní typ, tedy půda kryjící starší podloží, je na lokalitě dochován jako tmavě hnědá písčité hlína o mocnosti přibližně 40 cm (Dejmal 2012, 209–210).

Západně od Bartolomějského ostrova se nacházely minimálně ještě dva další ostrovy. Ten dosud existující dnes zaujímá vodní elektrárna. Ještě více na západ se nacházel původně ostrov, na kterém stál Veselský hrad, dnešní zámek. Dále na západ se nalézala již jen niva řeky Moravy o šířce přibližně 5 km. Naopak východně od Bartolomějského ostrova se rozkládá vyvýšená hrana terasy řeky Moravy. Zde se původně rozprostíraly předměstské osady (obr. 1: 3–7).

1.2 Historický exkurz

Poznání starší historie Veselí značně brání nedostatek relevantních informací. Přesto se lze kombinací historických a archeologických pramenů o to alespoň pokusit. Počátek osídlení spadá patrně do první poloviny 13. století. A přestože přímo z katastru města či jeho okolí známe mladohradištní nálezy, nelze je nejspíš s pozdější vrcholně středověkou osadou přímo spojit (Dejmal 2012, 210–211; Dejmal, Ostrý 2014, 32–33). Do nejstaršího období můžeme datovat počátek zdejšího hradu na nejzápadnějším ostrově. Jeho vznik patrně spadá již na počátek 40. let 13. století, dle výsledků archeologického výzkumu do let 1241–1243 (Dejmal 2015, 54), a snad ho již od počátku můžeme spojit se Sudomírem z Veselí a jeho rodem. První nepřímý historický doklad existence hradu je právě predikát Sudomíra z roku 1256 (CDB V/1, 159, č. 86; RM, inv. č. 148). Sudomír a jeho rod, označovaní jako tzv. Tvrdišovci, se v oblasti jihovýchodní Moravy dlouhodobě pohybovali a zastávali čelné funkce jak v břeclavské, tak olomoucké provincii. Pohraniční území Veselska dostal Sudomír nejspíše jako výsluhu od panovníka za účelem kolonizace. Jeho rod držel hrad pravděpodobně po celé 13. století, a poté se z písemných pramenů vytrácí (Plaček, Futák 2010; Futák, Plaček 2011, 90–95).

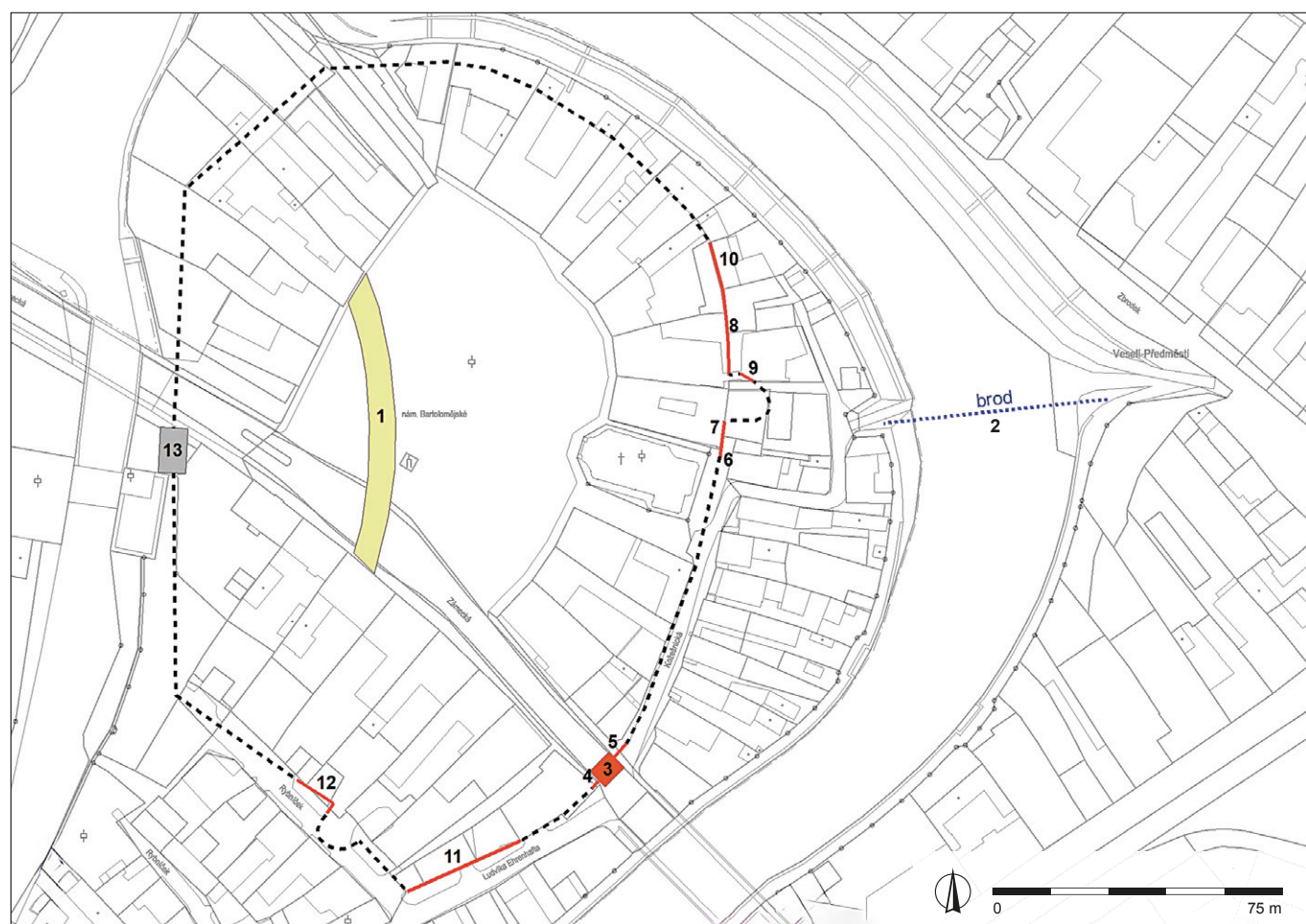
Do stejného období spadá patrně i vznik osady na Bartolomějském ostrově. Přesná dendrodata jako v případě hradu sice nemáme k dispozici, ale počátek osídlení na Bartolomějském ostrově můžeme na základě archeologických nálezů datovat již do období okolo poloviny 13. století. Patrně již tehdy se vyděluje část dnešního Bartolomějského náměstí jako volný, jen výjimečně zastavěný, prostor sloužící snad jako tržiště. Osada zřejmě zaujala zvýšenou část ostrova tvořenou dnešním Bartolomějským náměstím, Zámeckou ulicí a přilehlými parcelami. V pozdějších obdobích město tento rozsah v podstatě kopírovalo (Dejmal 2012, 215–216).

Specifická geomorfologická situace Veselí a stísněnost ostrovů vedla ke vzniku osídlení také na levobřežní terase řeky v podobě několika bezprostředně sousedících osad. Nejstarší doklady osídlení náleží již do druhé poloviny 13. století. Jde především o kostel Panny Marie (dříve sv. Bartoloměje) a nepočetné archeologické nálezy v blízkém okolí. Tuto sídlištní jednotku pracovně označujeme jako osadu okolo kostela Panny Marie. Na rozdíl od ostatních osad na levobřeží, které tvoří dnešní město, nebyla ve středověku označována samostatným jménem a pravděpodobně byla právně chápána jako součást Veselí. Až v pozdních novověkých pramenech je označována jako Veselí-Předměstí (obr. 1: 3). Dalšími osadami v bezprostředním styku s předešlou byly Břehe (první zmínka 1422; obr. 1: 7), Sudomírky (1422; obr. 1: 5), Rybáře (1536; obr. 1: 6) a Suchý Řádek (1589; obr. 1: 4). Kdy tyto osady vznikly, nevíme. U Sudomírek se vzhledem k jejich jménu obecně uvažuje o založení již v 13. století, kdy měly jménem připomínat výše zmíněného Sudomíra. Z prostoru osady Břehe jsou pak známy i ojedinělé mladohradištní nálezy. Ovšem těžiště osídlení a hlavní část budoucího městečka se nacházela patrně hlavně na Bartolomějském ostrově (obr. 1: 2). Výše popisované správní členění zaniká asi během třicetileté války v souvislosti s úbytkem obyvatelstva. Později lze sledovat existenci pouze Veselí – města na Bartolomějském ostrově a Veselí-Předměstí, v rozsahu původních předměstských osad (RI XI/1, 164, č. 109; Plaček 1984; 2009, 127–136; Dejmal 2012, 214–215, 217–220; Dejmal, Ostrý 2014, 34, obr. 2).

S počátky Veselí je také logicky spojena otázka, kdy se konstituuje jako město. Z hlediska rozsahu a podoby se patrně organicky vyvíjí z původní osady ze 13. století. Formální přerod na město se podle všeho udál někdy okolo poloviny 14. století, o čemž máme jen nepřímé zprávy. V právní knize města Brna od notáře Jana vzniklé někdy mezi léty 1355 až 1357 je z Veselí zmiňován přísežný, tedy člen městské rady a soudu. Další nepřímé doklady existence města jsou v souboru právních nálezů z Uherského Hradiště. Jde o dva zápisy vzniklé jistě před rokem 1387 (snad okolo 1380?) – v jednom případě zmiňují opět přísežné, ve druhém pak existenci výročního trhu. Tedy jsou uváděna nadání typická pro konstituované právní město. K roku 1397 se pak připomíná přímo veselský měšťan Mikuláš, kterému dluží Petr ze Šternberka poměrně velkou částku. Ve stejném období, tedy druhé polovině 14. století, získávají městská práva i okolní městečka jako Ostroh, Bzenec a snad i Strážnice (Dejmal, Ostrý 2014, 33–36). Ovšem navzdory existenci městských práv bylo Veselí nejspíše po celou svou středověkou existenci pouze drobným, spíše agrárním, poddanským městečkem. Otázkou zůstává tedy doba vzniku městských hradeb. Právně patrně od poloviny 14. století nestálo jejich stavbě nic v cestě.

2. Nálezové situace

Z původních veselských hradeb se do dnešních dnů dochovaly pouze nečetné, značně stavebně pozměněné, relikty. Ty jsou většinou součástí mladší zástavby. Takový stav logicky brání jejich bližšímu poznání. Stejně sporé informace o nich přinášejí také písemné a ikonografické prameny (viz níže). Také v odborné literatuře byla veselskému opevnění dosud, až na výjimky, věnována pouze minimální pozornost (Dejmal 2012, 222–224; Razím 2019, 417–419). Rozsah našich znalostí značně rozšířily archeologické výzkumy realizované po roce 2008. V roce 2009 to byl výzkum Bartolomějského náměstí, při kterém byl i částečně zkoumán prostor za kostelem sv. Bartoloměje (Dejmal 2011, 10–17; Dejmal, Hoch 2011a; 2011b; 2023, 24–26). Tehdy probíhaly opravy povrchů náměstí a výstavba nové kanalizace, což přineslo nález hradby za kostelem a starší fortifikace – příkopu přímo na náměstí. Další výzkum proběhl v roce 2010, kdy byl postupně měněn povrch Zámecké ulice a také zde budována nová kanalizace (Dejmal, Hoch 2011a). Hlavním příspěvkem tohoto výzkumu k tématu městského opevnění byl nález reliktu tzv. Horní brány. V roce 2021 byly dokumentovány již částečně zničené situace při stavbě nových garáží v ulici Rybníček, které

Obr. 2. Veselí nad Moravou. Jednotlivé dokumentované či předpokládané úseky městského opevnění. 1 – Příkop zachycený na Bartolomějském náměstí; 2 – brod; 3 – Horní brána; 4 – městská hradba navazující na Horní bránu na jihozápadě; 5 – městská hradba navazující na Horní bránu na severovýchodě; 6 – archeologicky odkrytý úsek hradby v kanalizaci za kostelem; 7 – dokumentovaný úsek stojící hradby ve zdivu domu č. p. 48; 8 – zbořeny úsek hradby na dvoře Domu přírody; 9 – zdivo bašty(?) zachycené při budování přístavby Domu přírody; 10 – stojící úsek městské hradby na dvoře domu č. p. 45; 11 – stojící úsek hradby v rámci domů č. p. 92 a 93 na ulici Rybníček; 12 – archeologicky odkrytý úsek hradby a bašty(?) na ulici Rybníček; 13 – hypotetická poloha Dolní brány. Čárkovane hypotetický průběh opevnění. Modře brod vedoucí na Bartolomějský ostrov z levobřežní terasy. Podkladová mapa ČÚZK; grafika M. Dejmal, M. Příbylová, J. Šimík.

Fig. 2. Veselí nad Moravou. Individual documented or assumed sections of the town fortifications. 1 – Moat captured on Bartolomějské Square; 2 – ford; 3 – Upper Gate; 4 – town wall connecting to the Upper Gate in the southwest; 5 – town wall connecting to the Upper Gate in the northeast; 6 – archaeologically revealed section of the wall in the sewer behind the church; 7 – documented section of a standing wall in the masonry of house No. 48; 8 – demolished section of the wall in the courtyard of the House of Nature; 9 – masonry of the tower(?) discovered during the construction of the extension to the House of Nature; 10 – standing section of the town wall in the courtyard of house No. 45; 11 – standing section of the wall within houses No. 92 and 93 in Rybníček Street; 12 – archaeologically revealed section of the wall and tower(?) in Rybníček Street; 13 – hypothetical location of the Lower Gate. Dashed line = hypothetical course of the fortification. Blue = ford leading to Bartolomějský Island from the left-bank terrace. Basemap ČÚZK; graphics by M. Dejmal, M. Příbylová, J. Šimík.

přinesly důležité informace o jižním průběhu opevnění (Dejmal, Šimík 2022; Loskotová et al. 2024). Konečně poslední akcí byla dokumentace bořeného úseku hradby za domem č. p. 47, která byla doplněna drobným archeologickým výzkumem v prostoru východně od hradby (Příbylová 2023). Tyto výzkumy byly doplněny pozorováním a namátkovou dokumentací stavebních prací na jednotlivých částech dochovaného opevnění na Bartolomějském ostrově. Následující text se snaží představit všechny dosud nalezené či předpokládané fortifikační prvky v rámci Bartolomějského ostrova.

Patrně nejstarší objevenou fortifikací v rámci Bartolomějského ostrova je pozůstatek příkopu, který byl nalezen v roce 2009 v jihozápadní části Bartolomějského náměstí a znova v roce 2010 v přílehlé Zámecké ulici (obr. 2: 1). Samotný příkop měl šířku okolo 7 m a v místě jediného realizovaného řezu měl hloubku zhruba 2 m od úrovně písčitého podloží. Jeho zachycený průběh lze přibližně situovat mezi dnešní č. p. 9 v Zámecké ulici a č. p. 35 na Bartolomějském náměstí. Celkově se příkop podařilo zachytit na různých místech v délce kolem 70 m. Příkopem uzavřená plocha se tedy nacházela na západní straně ostrova. Příkop byl snad doplněn lehčím hrazením, které se patrně podařilo doložit v podobě několika zachycených kúlových jam při jeho vnitřní hraně během výzkumu Zámecké ulice v roce 2010. Příkop byl vykopán v místním písčitém podloží a jeho hrany byly proto značně nestabilní. Zásyp příkopu byl poměrně homogenní a nepočtenou nalezenou keramikou z výplně příkopu můžeme datovat někam na přelom 13. a 14. století. Zdá se, že tento objekt patrně s pozdější městskou fortifikací nesouvisí.

Další rozměrný objekt, který mohl být opět příkopem, se podařilo zachytit při rekonstrukci Zámecké ulice v roce 2010 před dnešním č. p. 11, tedy západně od výše popisovaného příkopu. Pozůstatky zahroubeného útvaru, který byl pravděpodobně 5 až 8 m široký a minimálně 2 m hluboký, byly značně poškozeny recentními výkopy a vzhledem k charakteru stavby nemohly být blíže zkoumány. Poměrně homogenní zásyp nepřinesl žádný archeologický materiál, podle kterého by bylo možné objekt datovat. Vzhledem k rozměrům objektu nelze vyloučit, že by se mohlo jednat také o příkop. Stejně jako příkop předešlý, tento hypotetický příkop nemusí s pozdější městskou fortifikací souviset.

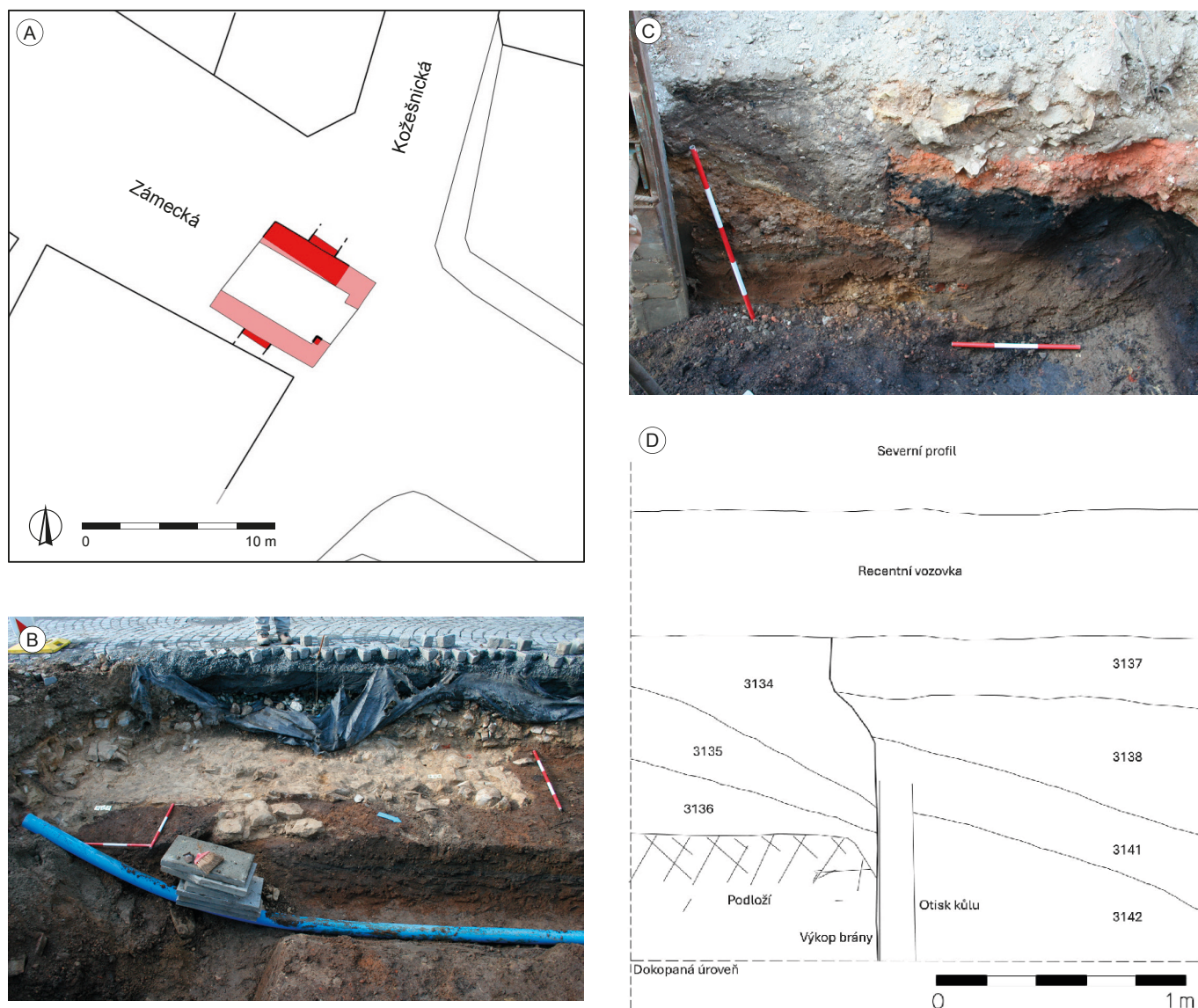
Bezpečně s městskou zděnou fortifikací souvisí objekt tzv. Horní brány. Nacházela se na východní straně městečka při dnešní křižovatce Zámecké ulice a ulic Kožešnická a Rybníček (obr. 2: 3). Samotná existence brány je doložena jak v písemných, tak ikonografických pramenech (viz níže). Podařilo se ji zachytit i při archeologickém výzkumu Zámecké ulice v roce 2010. Vzhledem k technologii rekonstrukce byly relikty brány zkoumány v celkem třech úsecích. Při budování severní poloviny vozovky bylo zachyceno základové zdivo brány s. j.¹ 906. Odkrytá část zdiva měla rozměry 4,5 × 1,2 m a pokračovala jižním a východním směrem mimo zkoumanou plochu (obr. 3: B). Výkop pro severní část nově budované vozovky byl hlubší než v její jižní polovině. Pravděpodobně proto nebyly navazující části konstrukce odkryty při výzkumu jižní poloviny vozovky. Kamenné základové zdivo, zapuštěné do půdního horizontu, bylo pojeno žlutou vápennou maltou. Ke stavbě byl použit převážně vápenec. Delší severovýchodní a kratší severozápadní strana zdiva byla zalícovaná. Podařilo se tedy nejspíše odhalit severní nároží budovy brány (obr. 3: A).

Další část brány se podařilo zachytit při budování odtoku dešťové vody do kanalizace od severovýchodního rohu domu č. p. 3 na Zámecké ulici. Tento fragment zdiva (s. j. 922) byl značně poškozen. Přesto jsme si všimli jeho zalícování na severozápadní a severovýchodní straně (obr. 3: A). Jihozápadním směrem na lícované zdivo navazovala do ruda silně vypálená

destrukční vrstva. Zbytek okolních terénů byl poškozen recentními výkopy. Samotné kamenné zdivo bylo zbudováno převážně z vápence a opět pojeno na žlutou písčitou maltu. Dle polohy nalezeného reliktu zdiva a jeho podoby se snad můžeme domnívat, že se podařilo částečně odkrýt severní nároží jihovýchodního (vnějšího) průjezdu brány.

Poslední část Horní brány byla zkoumána při výkopu kanalizace, která probíhala v jižní polovině nově budované silnice. Zde se již po částečném narušení podařilo zdokumentovat následující situaci (obr. 3: C, D). Jednotlivé vrstvy úpravy starší komunikace z 14. a 15. století a vrstvy mezi nimi byly porušeny výkopem s. j. 530, který byl na severozápadní straně patrně původně zpevněn dřevěnými kůly (s. j. 923). Výkop pak byl částečně zaplněn zřejmě úmyslně sem uloženou výplní s. j. 3142, která se svažovala východním směrem. Byla tvořena poměrně sterilní hnědou plastickou nivní hlinou. Spodní hranu této uloženiny ani výkopu s. j. 530 se nepodařilo zachytit. Na tuto vrstvu nahlédla uloženina s. j. 3141, která představovala silně prohořelý pozůstatek dřevěné konstrukce. Hoření zřejmě probíhalo za minimálního přístupu vzduchu. V námi dokumentovaném úseku se zdálo, že původní trámy konstrukce byly po svahu dolů uloženy podélně ve směru přibližně severozápad–jihovýchod. Velikost mezer mezi těmito prvky neznáme. Asi po 1,3 m od západní hranice s. j. 3141 se výše popisované trámy spojovaly s příčným břevnem orientovaným přibližně severovýchod–jihozápad. Tato konstrukce byla poškozena značným žárem. Pokud se máme nalezenou konstrukci pokusit nějak interpretovat, pak v kanalizaci zachycená část brány představuje její průjezd. Výkop s. j. 530 by mohl být interpretován jako vnitřní šachta² v bráně, tedy tzv. vlčí jáma, po obvodu zpevněná kůly. Není však jasný účel shořelé konstrukce s. j. 3141. Pokud budeme uvažovat, že se zde nachází v primární poloze, pak by se mohlo jednat o pozůstatek jakési rampy svažující se dolů k řece. Pokud by se sem jen propadla, mohlo se jednat o svrchní překrytí vnitřní šachty, nebo část případného kolébkového padacího mostu. Bohužel konkrétnější interpretace není možná pro omezený rozsah výkopu. Na konstrukci s. j. 3141 nasedala destrukční vrstva s. j. 3138 tvořená převážně mazanicí a úlomky cihel, ve které se nacházely i čocky s. j. 3140 a 3139. Tyto s. j. představují destrukci dřevohliněných částí brány, které se zde zřítily. Charakter výplně prozrazuje extrémní působení žáru. Jednotlivé kusy mazanice a cihel byly žárem slinuty až do zčásti sklovité podoby. Z této destrukce bylo vyzvednuto několik stavebních kování. Nalezeny byly také dva poměrně nekvalitní stavební články v druhotné poloze. Jeden představuje patrně fragment odrazníku z průjezdu, druhý nejspíše část svislého ostění průjezdového portálu. Oba prvky jsou jen základním způsobem velice hrubě opracované a nenesou žádné detaily ani chronologicky citlivé znaky. Svrchní část zásypu pak představuje kamenná destrukce s. j. 3137, která obsahuje zřícené kamenné zdivo brány. Nejmladší vrstvu, kterou výkop s. j. 530 porušoval, lze datovat do první poloviny 15. století. Z vrstev náležejících přímo bráně nepochází žádný chronologicky citlivý materiál. Můžeme tedy uvažovat, že veselská Horní brána vznikla pravděpodobně ještě v 15. století. Následně zanikla silným požárem, zřejmě ještě ve středověku. Předpokládáme, že destruovaná brána byla obnovena, avšak již bez zahroubeného průjezdu, a zdiva s. j. 906 a 922 tvořila součást i mladší brány.

Při výzkumu reliktů Horní brány byly odkryty i dvě zděné konstrukce, které můžeme patrně považovat za relikt středověké hradby, která na bránu navazovala. V prvním případě šlo o oboustranně zalícované zdivo, které bylo nalezeno jižně od brány (obr. 2: 4). Zhruba 1,5 m silné zdivo probíhalo přibližně v ose severovýchod–jihozápad. Konstrukce sestávala z vápence

Obr. 3. Veselí nad Moravou, Horní brána. A – rekonstrukce půdorysné situace (tmavě červeně zachycené úseky, světle červeně předpokládané zdivo, čárkovaně hypotetický průběh hradby); B – severovýchodní nároží brány během výzkumu v roce 2011 v popředí relikv městské hradby narušené mladším výkopem (v místě severky); C – severní profil nově budované kanalizace v průjezdu původní brány; D – stejná situace na dokumentovaném řezu. Foto a kresba Archaia Brno z. ú.

Fig. 3. Veselí nad Moravou, Upper Gate. A – reconstruction of the ground plan situation (dark red recorded sections, light red assumed masonry, dashed, hypothetical course of the wall); B – northeastern corner of the gate during the research in 2011 – in the foreground a relic of the town wall disturbed by a later excavation (on the site of the north marker); C – northern profile of the newly built sewer in the passageway of the original gate; D – the same layout on the documented section. Photo and drawing by Archaia Brno.

pojeného žlutou vápennou maltou. Na severovýchodě se zřejmě původně napojovala na zdivo brány. Nicméně toto místo nebylo zkoumáno. Zeď byla zachycena až jihozápadně při hraně dnešní komunikace a chodníku.³ I tak ovšem můžeme relikv s jistou mírou pravděpodobnosti považovat za základové zdivo jihovýchodního úseku hradby, která nejspíše pokračovala dále jihozápadním směrem pod dnešní chodník. V dalším přiléhajícím úseku byla nejspíše zničena při výstavbě domu č. p. 3.

Další relikv zdiva byl nalezen na severovýchodní straně, kde přiléhal patrně na spáru ke zdivu brány s. j. 906. Jednalo se o drobný relikv základového zdiva, které zřejmě vedlo dále severovýchodním směrem (obr. 2: 5). Zdivo bylo zachyceno pouze v délce 0,5 m při šířce jen 0,5 m. Čistě kamenné zdivo bylo pojené žlutou vápennou maltou. Dále severním směrem bylo poškozeno recentními výkopy. Líc zdiva se zachoval pouze na jihovýchodní straně. Na severní straně bylo zdivo ubouráno. Z konstrukce se zachoval pouze poslední řádek zdiva a je otázkou, zda nedaleký drobný výkop vyplněný sutí nemůže představovat vyrabovaný

úsek při severozápadním lici zdiva (obr. 3: B). Pak by šířka konstrukce byla okolo 1,6 m. Relikv by vzhledem ke své poloze a charakteru mohl představovat úsek hradby vedoucí od Horní brány severním směrem.

Městskou hradbu se snad podařilo zachytit i severně od bývalé Horní brány. V roce 2009 byl při budování kanalizace v prostoru za kostelem sv. Bartoloměje odkryt drobný relikv městské hradební zdi. Šlo o kamenné, žlutou pískitou maltou pojené základové zdivo o šířce 1,2 m (s. j. 902), orientované ve směru přibližně sever-jih (obr. 2: 6; 4: B). Základová spára byla ještě ve vrstvě půdního typu. Na východní straně byla zeď poškozena mladším zdivem recentní branky. Jižním směrem zdivo pokračovalo jen 1 m, dále bylo zničeno recentními výkopy. Ani dále, v jižním směru budované kanalizace, nebyla hradba znovu zachycena, nejspíš zde byla již dříve odstraněna.

Naopak archeologickým výzkumem zachycený úsek hradební zdi bezprostředně pokračuje severním směrem v rámci dnešního objektu č. p. 48. Tento dům stojí na Bartolomějském náměstí, ale

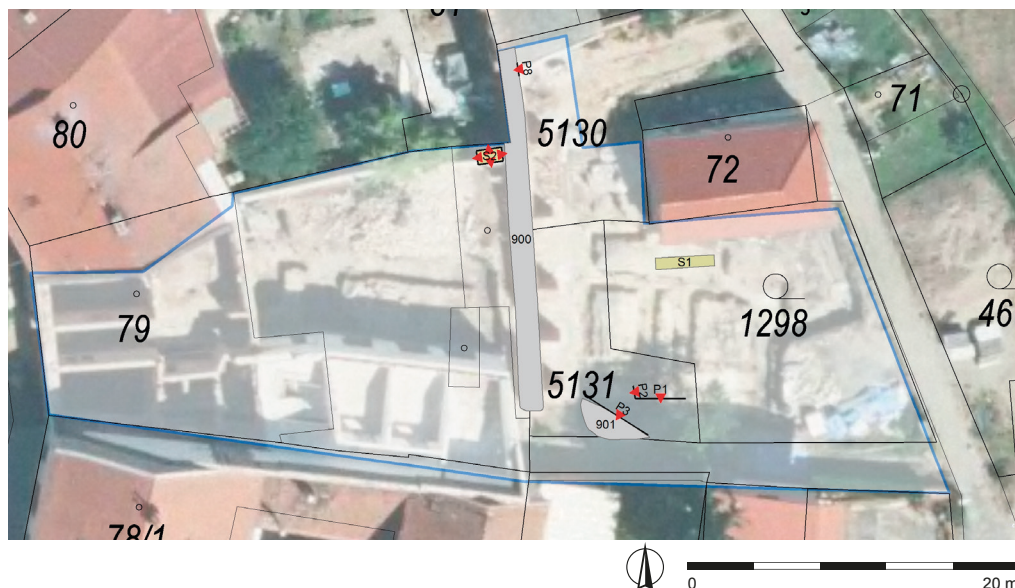
Obr. 4. Veselí nad Moravou. A – zadní část domu č. p. 48 severně od kostela s jasně patrnou využitou starší hradební zdi, pohled od jihu; B – zbořený úsek téže hradby jdoucí jižním směrem od č. p. 48 zachycený při výzkumu v roce 2009. Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 4. Veselí nad Moravou. A – rear part of house No. 48 north of the church with a clearly visible use of the older town wall, view from the south; B – demolished section of the same wall running south from No. 48 captured during the research in 2009. Photo by Archaia Brno.

popisovaná část je přístupná z Kožešnické ulice. Hradební zeď zde tvoří minimálně část východní stěny domu (obr. 2: 7). Jelikož je jižní povrchová úprava fasády domu částečně poničena erozí, lze velice dobře pozorovat (stav ještě v roce 2024), že hradební zeď je dochovaná až do výšky celého prvního patra a vůči zbytku domu je oddělena znatelnou spárou. Šířka zdi je shodná s archeologicky odkrytým úsekem a obě části jsou spolu provázány. Pouze jižní (ubouraný) líc úseku hradby v rámci domu je zapraven do roviny, pro potřeby fasády domu (obr. 4: A). Jak daleko severním směrem tvoří bývalá hradba východní zeď č. p. 48, nevíme. Samotný dům se skládá ze čtyř křídel okolo malého dvora. Má dva průjezdy, a to západním směrem na náměstí a východním do zahrady. Můžeme uvažovat, že hradební zeď tvoří východní zeď domu č. p. 48 minimálně po úroveň průjezdu do zahrady, asi do necelé půli šíře budovy, což odpovídá přibližně 6,5 m, pokud netvoří ještě delší úsek východní zdi domu.

Další možnost prozkoumat relikty městského opevnění se naskytla v roce 2022 při opravě, respektive celkové přestavbě Domu přírody (investor ZO ČSOP Bílé Karpáty) na Bartolomějském náměstí č. p. 47 (obr. 2: 8). Tehdy byl upravován samotný dům, dvůr za ním a zadní parcelní zeď, kterou částečně tvořila právě starší hradba. Zároveň byl zbourán dům č. p. 57, který se k hradbě přimýkal z východní strany a byl přístupný z Kožešnické ulice. Byla tak odkryta hradební, později parcelní zeď v celé své výšce. Navíc byl realizován poměrně rozměrný výkop ve východním předpolí hradby, který doložil s městským opevněním patrně související situace (obr. 5). V době našeho příjezdu na lokalitu započalo již odbourávání městské hradby, přičemž byla již částečně snesena jižní část koruny zdiva a byly odstraněny některé mladší nástavby související se zbouřeným domem č. p. 57. Taktéž již došlo k dílčímu zřícení vnitřního, západního, líce hradby. Pokud víme, situaci kromě nás nikdo podrobněji nedokumentoval⁴ (Příbylová 2023).

Samotná kamenná hradební zeď (s. j. 900) byla zděná na písčité vápennou maltu. Zdivo, tvořené především vápencem, nebylo řádkováno příliš kvalitně, jeho střed byl spíše litého, rovného charakteru. Samotná hradba byla založena poměrně mělce, na úrovni 175,8 m n. m. Její základ nedosahoval geologického podloží ani půdního horizontu. Líce zdiva byly silně upravovány mladšími zásahy. Zbytky původních líců se zachovaly pouze místně a šlo většinou také o nerovné, částečně doplňované zdivo bez zbytků původní omítky či jiné povrchové úpravy.

Obr. 5. Veselí nad Moravou, oprava Domu přírody. Průběh městské hradby (s. j. 900) a patrně reliktu bašty (s. j. 901) s vyznačením dokumentovaných profilů. Podkladová mapa ČÚZK; grafika M. Dejmal, M. Příbylová, J. Šimík.

Fig. 5. Veselí nad Moravou, repair of the House of Nature. Course of the town wall (s. u. 900) and probably the relic of the tower (s. u. 901) with marking of the documented profiles. Basemap ČÚZK; graphics by M. Dejmal, M. Příbylová, J. Šimík.

V rámci parcely č. 79 byl dokumentován vnitřní, západní, líc původní hradby. Samotná svrchní část hradby byla již v době dokumentace částečně odbouraná, a tudíž se nepodařilo zachytit žádné detaily, které mohly souviset s úpravou koruny hradby.

Celý západní líc šlo rozdělit na tři části. V nejsevernější části byl částečně dochovaný původní líc hradby, i když byl značně pozměněn mladšími úpravami. Do původního zdiva bylo vylámáno celkem nejméně pět čtvercových otvorů (obr. 6: a) v jedné linii o rozměrech přibližně 0,4 m. Rozestupy mezi otvory byly asi 0,5 m. Později byly otvory zazděny cihelnou zazdívkou. Nepochybně se jednalo o trámové kapsy náležící nějaké mladší budově, přistavěné k hradební zdi. Patrně ke stejné stavbě mohl patřit i do původní hradby druhotně vylámaný výklenek o šířce 0,7 m a výšce 0,4 m, který byl později zazděn cihelnou zazdívkou (obr. 6: b). Pravděpodobně poškozený líc zdiva byl v dolní severní části vyspraven z nepálených cihel, přičemž ve vysprávce byly patrné i drobné čtvercové otvory (obr. 6: m). Spodní část hradby pak byla nepřítli kvalitně přelícovaná (obr. 6: c). Všechny tyto konstrukční prvky pocházejí zřejmě z jedné stavby, která byla nejspíše štítovou stranou přistavěna k starší hradební zdi. Severní zeď budovy stála patrně v místech dnešní parcelní zdi mezi parcelami č. 79 (č. p. 47) a č. 80 a 81. Je otázkou, kde se nacházela jižní zeď. Její relikty by možná mohla představovat zachycená jizva patrná až do výšky 2,5 m od povrchu dvora (obr. 6: d). Šířka budovy by pak byla přibližně 5 m a samotná jižní zeď tak mohla mít šířku okolo 1 m. Není ovšem vyloučeno, že zeď (obr. 6: d) náležela další budově, která se nacházela dále jižním směrem. Objevené relikty budovy snad můžeme ztotožnit se stavbou, která je zachycena na stabilním katastru z roku 1827. Zde je patrné nádvorní křídlo, které zaujímá severní stranu dvora a navazuje jak na dům v čele parcely, tak na hradební zeď. Otázkou zůstává, proč měla budova trámy uloženy zdánlivě nelogicky ve směru východ–západ, a ne ve směru sever–jih. Zjištěné uložení snad souvisí s možným patrem, či půdou. Kromě výše popsaných situací byly v severní třetině vnitřního líce odhaleny i dvě cihelné plomby, které s velkou pravděpodobností představují opravy porušené hradební zdi (obr. 6: e, f).

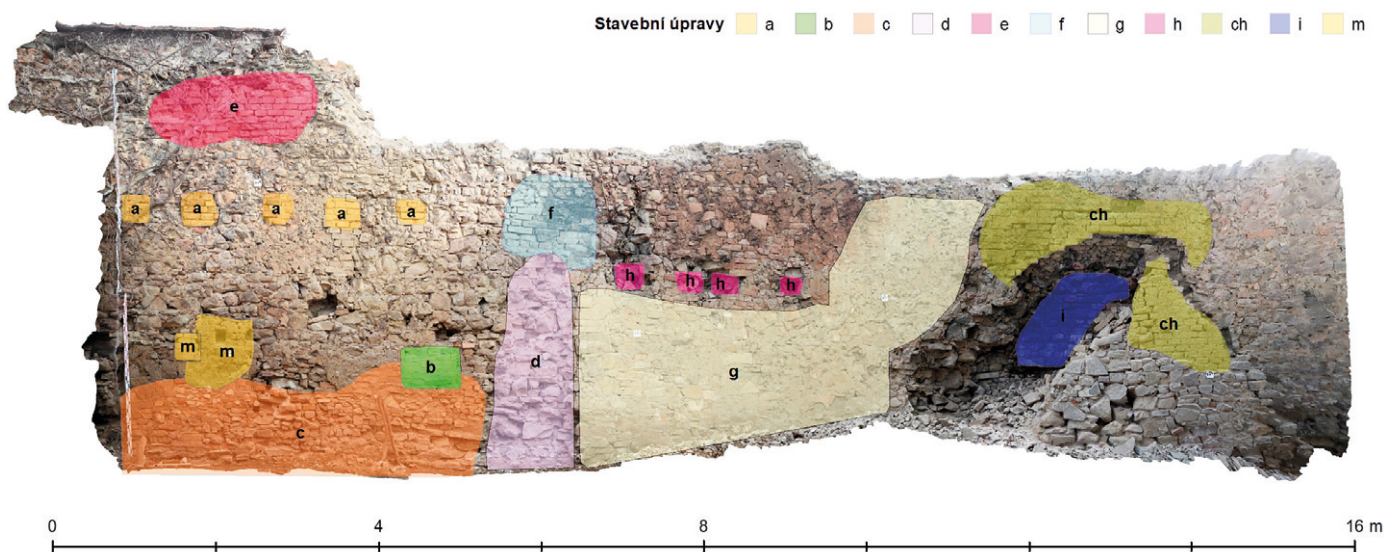
Vnitřní líc střední části zdi byl poměrně nekvalitně opraven. Nový líc (obr. 6: g) byl o několik centimetrů přesazen před původní. Šlo o smíšenou konstrukci, přičemž se původní omítka

asi nedochovala. Celý nový líc zřejmě tvořil součást interiéru stavby. Líc byl zachycen v délce 5 m. Kromě toho byly zjištěny čtyři čtvercové trámové kapsy (obr. 6: h), které byly vysekány do starší zdi. Rozměry kapes se pohybovaly mezi 20–25 cm. Rozestupy mezi kapsami byly 0,4–0,5 m. Kapsy možná opět náležely stejné stavbě, která byla nejspíše k hradbě přiložena okapově. Nelze ani vyloučit, že její severní zeď tvořila odhalený relikty stěny v podobě jizvy (obr. 6: d). Otázkou je jižní ukončení budovy. Líc byl zachycen jen v délce 5 m, ovšem budova mohla pokračovat dále k jihu. Snad můžeme stavbu ztotožnit s dřevěnou budovou zachycenou na stabilním katastru z roku 1827.

Jižní část vnitřního líce byla částečně sesutá. Nápadná je obrovská plomba ve zdivu, provedená z nepálených cihel (obr. 6: ch). Částečně za ní se pak nacházela další zazdívká (obr. 6: i), tentokrát z pálených cihel. Je otázkou, jestli zazdívká z cihel nesouvisí s možným průchodem v těchto místech (viz níže). Na zazdívkách jižním směrem navazující úsek líce pak již byl tvořen původním zdivem, ovšem ve značně upravené podobě.

Vnější, východní, líc hradební zdi, byl zpřístupněn až po zbourání domu č. p. 57. Četné konstrukční detaily sledovatelné na zdivu náležely právě této stavbě. Zastavme se tedy pouze u detailů, které byly nejspíše starší než zmiňovaný dům. Předně to byla jizva po navazujícím zdivu (obr. 7: j). Tato jizva se nacházela na úplném jižním konci východního líce a připojující, odbourané, zdivo vedlo východním směrem. Šířka zdiva byla podle jizvy přibližně 1,5 m a jizva se táhne po celé výšce dokumentovaného líce (svrchní část hradby ale již byla odbourána). Můžeme uvažovat, že se zde k hradbě připojovalo zdivo s. j. 901, zachycené ve výkopu východně od hradební zdi (viz níže).

Dalším nápadným prvkem byly čtvercové trámové kapsy (obr. 7: k), které bylo možno sledovat ve stejné výšce ve zdivu. Celkem se jich podařilo rozlišit pět. Jejich rozměry se pohybovaly těsně nad 0,15 m a hloubka okolo 0,2 m. Kapsy byly ve stejné výšce, a ač jinak není celý východní líc nijak dobře řádkován, právě kapsy navazují na dobře rozlišitelný řádek. Kapsy snad pocházejí již z doby výstavby hradby a můžeme uvažovat, že se jednalo buď o pozůstatek samonosného lešení či kotvení lešení pro výstavbu horní partie zdi, nebo by se mohlo jednat o zbytek na vnější straně vyloženého ochozu. Původní úpravu koruny zdiva bohužel neznáme.

Obr. 6. Veselí nad Moravou, oprava Domu přírody. Vnitřní (západní) líc hradby s vyznačením stavebních zásahů a stavebních detailů – bližší popis viz text. Grafika M. Dejmal, M. Příbylová, J. Šimík.

Fig. 6. Veselí nad Moravou, repair of the House of Nature. Inner (western) face of the wall with markings of construction interventions and construction details – for a more detailed description, see the text. Graphics by M. Dejmal, M. Příbylová, J. Šimík.

Obr. 7. Veselí nad Moravou, oprava Domu přírody. Vnější (východní) líc hradby s vyznačením stavebních zásahů a stavebních detailů – bližší popis viz text. Grafika M. Dejmal, M. Přibyllová, J. Šimík.

Fig. 7. Veselí nad Moravou, repair of the House of Nature. Outer (eastern) face of the wall with markings of construction interventions and construction details – for a more detailed description, see the text. Graphics by M. Dejmal, M. Přibyllová, J. Šimík.

Dalším prvkem, který byl sice až druhotný, ale zaslouží si pozornost, je čtvercový výklenek z cihel o šířce přibližně 1 m a výšce skoro 1,8 m (obr. 7: l) s navazujícím cihelným segmentovým záklenkem v jižní části vnějšího líce. Celý výklenek byl původně zazděn, a tak je zachycen i na námi pořízené dokumentaci. Při následných bouracích pracích byl ovšem částečně odhalen (obr. 8: D). Samotný cihelný výklenek ovšem nepředstavoval původní úpravu. Vzhůru západním směrem stoupající cihelný segmentový záklenek jistě přesahoval mladší úpravu výklenku. Je tedy otázkou, zda se nemůže jednat o průchod hradbou, doložený v historických pramenech k roku 1768 a 1783 (Groš, Futák 2016, 174; 2017, 37). Na druhé straně, tedy v západním líci, by průchodu odpovídala zazdívka z pálených cihel (obr. 6: i). Všechny další konstrukční detaily na východním líci snad již souvisí pouze se zbouřeným domem č. p. 57 a mladšími opravami zdi.

Těsně při vnitřní patě hradební zdi, v severovýchodním rohu parcely č. 79, byla vykopána malá sonda (S2/2022) na základovou spáru zdi (obr. 5). Ve svrchní části sondy byla dokumentována sekvence planýrek související patrně s úpravami dvora. Z těchto vrstev nebyl získán žádný datovatelný materiál. Většinu objemu sondy představoval objekt s. j. 503. Jáma byla vykopána až v době existence hradební zdi. Výplň objektu k hradbě téměř těsně přiléhá, ale není patrně porušení hradbou. Výkop, který mohl sloužit jako odpadní jáma v zadní části parcely, obsahoval ve výplni s. j. 115 poměrně značné množství keramiky datované do druhé poloviny 15.–16. století. Zajímavým nálezem byl kus nádoby unikátního tvaru, snad poutnické lahve. Nádoba měla zploštělý tvar zdobený plastickým reliéfem, ouško a hrdlo. U části považované za hrdlo je nádoba zvláště dekorována, výzdoba má snad představovat imitaci nýtků. Ve výplni s. j. 115 byla rovněž nalezena mince, feník ražby arcibiskupa Matyáše Langa ze Salzburgu z první poloviny 16. století.

Další výzkumné práce proběhly ve východním předpolí městské zdi (obr. 5), a to na původní parcele č. 1298, dnes nově jako parcela č. 79. Jako první byla provedena strojní kopaná zjišťovací sonda (S1/2022); kromě několika úrovní zahradního horizontu a navážek zde bylo zachyceno geologické podloží ve výšce 173,2 m n. m., přičemž povrch podloží strmě klesal na východ, směrem k řece.

Další dva dokumentované profily (P1 a P2) vznikly při odstranění novověkého sklepa na původní parcele č. 5131. Na profilech bylo zachyceno písčité podloží (s. j. 100) a na něj nasedající půdní horizont. Tento původní terén byl navýšen dorovnávkami terénu s. j. 103 a 104. Na dorovnávkě s. j. 104 je rozprostřena destrukce kamenné konstrukce, pravděpodobně zdva s. j. 901, která byla zachycena během dalších výkopových prací o necelé 2 m dál jihozápadním směrem. Destrukci překrývala vrstva vypálené hlíny s. j. 107, snad rozplanýrovaná požárová destrukce dřevohliněné stavby (staveb). Souvrství uzavírá písčitohlinitý zahradní horizont s. j. 108 vyrovnávající sklon svahu. Situaci narušuje výkop s. j. 500, vyplněný podobnou uloženinou, jakou je požárová destrukce s. j. 107. Pravděpodobně se jedná o křivou jámu zasypanou po vytažení či vyhnití křivu.

Během další fáze výzkumu bylo sledováno hloubení stavební jámy pro základy nové stavby stojící ve východní části dnešní parcely č. 79 (obr. 5). Během těchto prací byla v jihozápadním rohu stavební jámy (P3) odhalena masivní kamenná zeď s. j. 901 (obr. 8). Původní vyšší partie zdi byla ubourána a destrukce byla rozplanýrována do okolí (s. j. 105 a 106, patrně už na P1 a P2). Planýrku destrukce opět překrývá zahradní horizont s. j. 108. Pod masivní zdí s. j. 901 se nachází starší výkop s. j. 501. Nejedná se patrně o výkop pro zeď s. j. 901, ale o starší rozměrný výkop vyplněný tmavě hnědou půdou s. j. 111, vzhledově totožnou s půdním horizontem s. j. 101, jedná se tedy pravděpodobně o přemístěný půdní horizont. Objekt je dále vyplněn černo-hnědou půdou s. j. 110 a žlutou hlínou s. j. 109, které jsou velmi podobné uloženinám pod vlastní hradbou s. j. 900 a vrstvám zachyceným v sondě S2. Jedná se tedy pravděpodobně o plošné vrstvy představující planýrky a kulturní vrstvy, klesající po svahu k řece. Stěna výkopu s. j. 501 má charakter velmi ostré linie mezi výplněmi a podloží. Naopak u dna přechází výplň velmi pozvolně do podloží. Tento stav je pravděpodobně způsoben vegetačním zarůstáním objektu či působením vody. Objekt s. j. 501 je poměrně rozměrný, se šikmými stěnami, jeho účel se však nepodařilo zjistit.

Jeden z posledních doposud stojících úseků veselské městské hradby se nachází severně od výše popisovaných situací, a to na dvoře domu č. p. 45, který je jinak orientován do Bartolomějského náměstí, přičemž uzavírá celou zadní, východní

Obr. 8. Veselí nad Moravou, oprava Domu přírody. A – relikt zdiva bašty(?) s. j. 901, pohled od východu; B – totéž zdivo (s. j. 901), které je zahloubeno do patrně staršího výkopu s. j. 501, pohled od severovýchodu; C – zdivo bašty(?) s. j. 901 s patrnou destrukcí tohoto zdiva s. j. 105 a 106, pohled od severovýchodu; D – relikt zdiva bašty(?) s. j. 901 po částečném ubourání. Vpravo je v již částečně zbořeném městské hradbě s. j. 900 patrný zaslepený historický otvor průchodu vedoucí skrz hradbu, pohled od východu. Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 8. Veselí nad Moravou, repair of the House of Nature. A – relic of the masonry of the tower(?) s. u. 901, view from the east; B – the same masonry (s. u. 901), which is sunk into a probably older excavation s. u. 501, view from the northeast; C – masonry of the tower(?) s. u. 901 with visible destruction of this masonry s. u. 105 and 106, view from the northeast; D – relic of the masonry of the tower(?) s. u. 901 after partial demolition. On the right, in the already partially demolished town wall s. u. 900, a bricked-up historical opening leading through the wall is visible, view from the east. Photo by Archaia Brno.

část původní parcely (obr. 2: 10). Ještě po většinu druhé poloviny 20. století stála u hradební zdi dnes již neexistující budova č. p. 46. Hradba, podobně jako na vedlejší parcele s domem č. p. 47, z které bezprostředně pokračuje, stojí na hraně zvyšené části ostrova a nižší východní části. Z východní části není budova přístupná, jelikož je k ní přistavěna budova č. p. 54 se vstupem z Kožešnické ulice. Samotná kamenná hradba je silně pozměněna mladšími přístavbami a zcela změněna je i její koruna (obr. 9). Dodnes zůstaly zachovány části konstrukcí zaniklého domu č. p. 46 přistavěné k hradbě.

Malé části přístupného kamenného neomítaného zdiva neobsahují žádné viditelné stavební detaily, které by bylo možné vztáhnout přímo k době fungování fortifikace. Výška dochované zdi je 5,8 m včetně nástavby domu č. p. 54. Relikty dochované hradby dosahují ale pouze do výšky přibližně 4,4 m, úsek značně přestavěného opevnění má délku okolo 20 m. Další pokračování hradební zdi na severovýchodní straně města je diskutabilní. Nelze vyloučit, že hradba v nějaké podobě pokračuje i ve východní zdi hospodářské budovy, která stojí na dvoře domu č. p. 45, možná dokonce i v jihozápadní stěně hospodářského stavení stojícího za domem č. p. 44.

Ze severní části bývalého prostoru města již další úseky fortifikace neznáme. Naopak v rámci jižní části města existují dvě, respektive tři místa, kde se části fortifikace zachovaly, nebo byly odkryty výzkumem, či jsou jinak doloženy. Městská hradební zeď se pravděpodobně dochovala do dnešních dnů ve východní zdi domů č. p. 92 a 93 na ulici Rybníček, přičemž

existenci hradby v těchto místech předpokládá i místní tradice (obr. 2: 11; Groš, Futák 2016, 28). Tyto dva domy byly původně tvořeny čtyřmi staveními orientovanými do uličky Ludvíka Ehrenhafta a dříve náležely židovským obyvatelům Veselí. Dnes jde o dvě třípodlažní stavení složitě stavebního vývoje. Nejnižší podlaží je z ulice Rybníček, z východu, přístupné jako přízemí, z uličky Ludvíka Ehrenhafta však jde o suterén. Na východní fasádě obou domů je patrně odsazení zdiva, přičemž právě spodní, odsazená část zdiva je místní tradicí považována za zbytky městské hradby. Odsazená část končí přibližně v úrovni poloviny třetího podlaží domu č. p. 93; je prolomena jen dveřmi a oknem v úrovni druhého podlaží a garážovými vraty v přízemí. Všechny tyto otvory jsou patrně až recentní. U domu č. p. 92 je situace složitější. Samotné odsazení zde pokračuje, ale jen na jižní třetině fasády, kde nicméně netvoří svislý líc, ale je zešíkmené spíše do podoby opěráku. Jelikož je dům vyšší, při stejném počtu podlaží se hranice římsy vůči domu č. p. 93 nachází přibližně mezi druhým a třetím podlažím. Na severní straně je předstupující část snížena pouze na úroveň prvního podlaží. Tato úprava patrně vznikla až při probourání velkého okna v druhém podlaží někdy v druhé polovině 20. století. Zajímavou podobu má i severní část východní fasády domu č. p. 92. Před zbytek fasády opět předstupuje zdivo tvořící dnes trnož pro balkon nacházející se v třetím podlaží. Nejsevernější část zdiva je svislá a je v něm prolomeno velice drobné šterbinové okno. Jižním směrem se pak zdivo šikmo stáčí ke střední části fasády, kdy na ni ale plynule nenavazuje a je zde patrný odskok.

Obr. 9. Veselí nad Moravou. Dochovaný úsek značně přestavěné hradby za č. p. 45. Vpravo je patrný dokumentovaný a dnes z větší části zbořený úsek městské hradby za č. p. 47. Pohled od jihozápadu. Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 9. Veselí nad Moravou. A preserved section of the significantly rebuilt wall behind No. 45. On the right, a documented and now largely demolished section of the town wall behind No. 47 is visible. View from the southwest. Photo by Archaia Brno.

Místní tradice zmiňující existenci zbytků hradby ve východní fasádě domů č. p. 92 a 93 je patrně oprávněná. Nicméně si nejsme jisti, která část dnes stojících konstrukcí představuje tyto zbytky. Pokud je nám známo, žádná odborná dokumentace reliktní hradby nebyla provedena, a to ani při opravě fasád těchto domů. V roce 2009 byla opravována fasáda domu č. p. 93. Při náhodné pochůzce se nám podařilo zdokumentovat několik detailů, bohužel rekonstrukce již byla skoro hotova. V úrovni prvního a na několika místech druhého podlaží bylo patrné, že líc předstupující části je cihelný. Zda šlo jen o nějakou mladší plentu, nebo původní zdivo, nebylo jasné. Naopak kamenné zdivo bylo zaznamenáno v úrovni třetího podlaží. Překvapivě ne na předstupující, ale na zadní ustupující části. Žlutou písciitou maltou pojené zdivo bylo lícováno a dochovalo se v rozdílné výšce. Při jižním konci fasády to bylo přibližně 40 cm, při severním pak snad až pod úroveň střechy, přičemž ani jeden okraj fasády jsme nemohli dokumentovat. Nevíme tedy, zda zdivo pokračuje i směrem k č. p. 92. Mladší nadezdívka, či možná jen plenta, byla cihelná s četnými vysprávkami.

Ulice Rybníček původně nebyla v místech u č. p. 92 a 93 tak široká jako dnes. Ke zmíněným dvěma (čtyřem) domům z východní strany, tedy z druhé strany původní hradby, přiléhaly minimálně tři drobné přízemní domky. Původně šlo o č. p. 55, 56 a 57. Všechny tyto domy byly v první polovině 20. století zbourány a ulice Rybníček rozšířena. Jako první bylo zbořeno č. p. 55, a to po požáru v roce 1938. Nejstarší podoba zdejší zástavby je poprvé doložena na indikační skice stabilního katastru (1827) a později i na několika fotografiích z první poloviny 20. století (Groš, Futák 2017, 104–105). Právě na historických fotografiích je patrné několik detailů, které mají spojitost s veselskou městskou hradbou. Na prvním snímku, který je fotografován od východu, je ještě stojící dům č. p. 55 a za ním v pozadí východní fasáda třetího podlaží domu č. p. 92 (obr. 10: A). Pokud to lze rozeznat, severní část této fasády je patrně cihlová. Alespoň se tak zdá v místech pod odpadlou omítkou okolo čtvercového okna s mříží a dále v severovýchodním nároží, kde je všude patrné cihelné zdivo. Kromě výše zmíněného jsou na fotografii viditelné další čtyři okenní otvory. Všechny v třetím podlaží zřejmě souvisí s mladšími úpravami domu, a to včetně atypicky úzkého okna ve středu fasády. Ovšem poměrně zajímavé je malé obdélné okénko nacházející se v úrovni druhého podlaží domu č. p. 92, které upravené existuje dodnes. Svým tvarem a přibližnými rozměry evokuje prostou štěrbinovou střílnu, i když se může jednat také o druhotně proražený větrací otvor. V pravé části snímku

se nachází dům č. p. 93, který byl v době průzkumu přestavován. Na snímku je již celá jeho východní zeď do úrovně druhého podlaží nově vyzděna z cihel. Třetí podlaží chybí, ale nad ním je patrná původní částečně odstraněná střecha.

Další dva mladší snímky vznikly až po demolici domu č. p. 55. V prvním případě jde o pohled od severu do ulice Rybníček (obr. 10: B). Na snímku můžeme sledovat kamenné zdivo, které tvoří jižní část východní fasády domu č. p. 92 až do úrovně jeho třetího podlaží; k němu byl přiložen dnes již zbořený dům č. p. 55. Zdivo předstupuje před zbytek fasády domu. Jeho jižní část je v celé výšce lícovaná, přičemž ve spodní části je ještě patrná omítka přízemí domu č. p. 55. Líc zdíva je zjevně svislý. Druhý snímek od severovýchodu (obr. 10: C) zobrazuje stejné kamenné zdivo tvořící jižní část východní fasády domu č. p. 92. Lícovaná je opět jen jeho jižní část, avšak ne až úplně ke koruně zdíva. Dolní část zdíva není na snímku vůbec vidět. Naopak je patrný další líc tohoto zdíva, tentokrát na severní straně. Jelikož zdivo fasádu celé budovy mírně předstupuje, je na snímku patrný nehluboký severní líc, který, pokud lze rozeznat, vypadá poměrně pravidelně. Na severní straně na líc navazuje poněkud ustupující cihelné zdivo, které je ve stejné úrovni jako zbytek fasády. Těžko interpretovatelná je situace v pravé části snímku. Zde opět před zbytek líce fasády předstupuje zdivo, možná i kamenné. Nevalná kvalita snímku a také fakt, že v těchto místech se původně připojovala zeď domu č. p. 55, vede k domněnce, že se může jednat pouze o jizvu po tomto spoji.

Přestože nepochybujeme, že v dnešní východní fasádě domů č. p. 92 a 93 jsou ukryty zbytky veselské hradební zdi, je vzhledem k absenci průzkumů těžko posoudit rozsah zachovaných konstrukcí a jejich původní podobu. Se zřetelem k již výše zmíněnému nedostatku vhodného stavebního kamene v okolí města a na základě ostatních dokumentovaných úseků předpokládáme, že doložené úseky kamenného zdíva můžeme spojit s městským opevněním. Pokud bychom vyhodnocovali situaci pouze podle zjištění na č. p. 93, mohlo by se zdát, že vlastní hradba se nachází spíše až za předsunutou, nižší, částí fasády. Lákavým vysvětlením celé situace by bylo, že přední odskočená část líce tvoří zbytek zbořeného domu č. p. 57, který byl k hradbě přistavěn. Tuto možnost však rozporuje další historická fotografie s pohledem na č. p. 57 a 93 od jihu, kde je jasné, že odskok existoval i před zbořením č. p. 57 (obr. 10: D). Cihelné zdivo, které jsme v představené části registrovali v roce 2009, patrně přináležel pouze nějakým opravám líce v souvislosti s č. p. 57, či po jeho zboření. Původní hradbou je pak zřejmě právě nižší odsazená

Obr. 10. Veselí nad Moravou, ulice Rybníček. Historické fotografie zachycující severní část před rokem 1940. A – uprostřed později zbořený dům č. p. 55, v pozadí pak dodnes stojící č. p. 92, pohled od severovýchodu; B – pohled do ulice Rybníček od severu – dům č. p. 55 je již zbořen, uprostřed stále stojící dům č. p. 56, vlevo dům č. p. 92; C – východní fasáda domu č. p. 92 po zboření domu č. p. 55 – pohled od severovýchodu; D – pohled do severní části ulice Rybníček od jihozápadu – snímek zachycuje dosud stojící domy č. p. 57–55 (zleva), opřené o domy č. p. 93 a 92. Podle Groš, Futák 2017, 104, 105.

Fig. 10. Veselí nad Moravou, Rybníček Street. Historical photographs showing the northern part of the street before 1940. A – in the middle, the later demolished house No. 55, and in the background, the still standing No. 92, view from the northeast; B – view of Rybníček Street from the north – house No. 55 has already been demolished, in the middle still standing house No. 56, on the left house No. 92; C – eastern facade of house No. 92 after the demolition of house No. 55 – view from the northeast; D – view of the northern part of Rybníček Street from the southwest – the picture shows the still standing houses No. 57–55 (from left), supported by houses No. 93 and 92. After Groš, Futák 2017, 104, 105.

část. Co ale představuje námi zachycené zdivo nad úrovní odsazení ve výšce třetího podlaží? Nezdá se nám pravděpodobné, že by přímo na původním lici prosté hradby bylo odsazení viditelné z vnější strany. Dalo by se ale přemýšlet například o existenci zastřešeného ochozu kryjícího předprsní zeď hradby. Ovšem pro jakékoliv další vývoody bude nutno posečkat do dalších průzkumů objektu, pokud budou někdy provedeny.

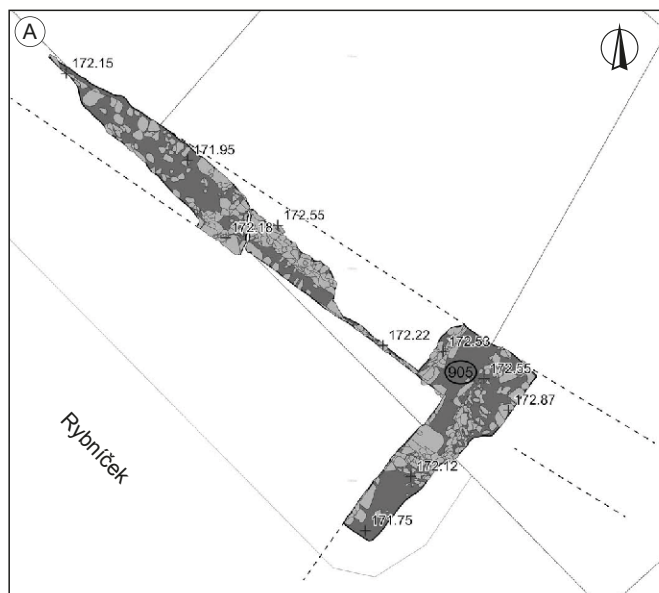
V rámci č. p. 92 není situace o nic čitelnější. Snad oprávněně můžeme za relikt hradby považovat úsek odsazeného zdiva, které bezprostředně navazuje na č. p. 93. Dnešní sešikmený líc je pravděpodobně výsledkem mladších úprav a původně byl svislý. Jak dál hradba (kamenné zdivo) pokračovala na sever, nevíme. Nabízí se hypotéza, že zdivo severním směrem vůbec nepokračovalo. Na historických fotografiích zachycený pravidelný severní líc zdiva by mohl být původní. Nepřítomnost líce na zdivu na východní fasádě při severním nároží by mohla naznačit, že zde kdysi navazovalo zdivo vedoucí východním směrem. Takovému stavebnímu řešení by mohla odpovídat existence dovnitř otevřené bašty, což by vysvětlilo i absenci staršího než cihlového

zdiva ve střední části východní fasády č. p. 92. Naopak by se tato teorie příliš neshodovala s možností, že zdivo v severním rohu východní fasády také patří k hradbě. Toto zdivo by totiž představovalo severní pokračování hradby a vnitřní šíře bašty by pak činila jen několik málo metrů. Nicméně, o charakteru a původu zdiva tvořícího dnes trnož pod balkon v severním nároží fasády nic bližšího nevíme. Stejně tak se nedokážeme ani zevrubněji vyjádřit k drobnému obdélnému okénku evokujícímu střelnu.

Pozůstatky opevnění města, tentokrát na jeho původní jižní straně, se podařilo dokumentovat při výzkumu v roce 2021 (Dejmal, Šimík 2022). Tehdy proběhl drobný archeologický výzkum při novostavbě garáží orientovaných do ulice Rybníček (parc. č. 611, 612, 618). K ohlášení akce došlo až po provedení zemních prací. Výzkum se tedy omezil pouze na dokumentaci archeologických situací odhalených ve stěně výkopu a v základových pasech. V jižním základovém pasu budoucích garáží se podařilo zachytit zdivo městské hradební zdi v délce skoro 11 m (s. j. 905; obr. 2: 12). Výkopem sice vedlo částečně napříč, přesto víme, že šířka zdiva byla skoro 1,3 m. Použité vápencové kameny

pojila žlutá vápenná malta s velkým obsahem písku. Zkoumané zdivo bylo z větší části základové, lokálně jsme dokumentovali i uložení starší než hradební zeď. Hradba procházela přibližně v ose východ–západ, s mírným vybočením severním a jižním směrem. Zajímavé je, že přibližně v polovině zaznamenaného průběhu hradby byla odhalena prasklina ve zdivu a celá západní část hradby je silně vykloněna jižním směrem. Co tuto statickou poruchu způsobilo, nelze z výzkumu odvodit. Nicméně po této události nemohla hradba ve své nadzemní části v tomto úseku již existovat, nebo mohla stát jen v silně porušeném torzu (obr. 11: A).

Velice zajímavou situaci se podařilo odhalit ve východní části výkopu pro jižní pas garáží, na který navazoval výkop pro přípojku inženýrských sítí. Zde se na zdivo hradební zdi s. j. 905 pojila další zeď jdoucí v ose přibližně sever–jih. Toto zdivo mělo stejnou strukturu, maltu, stavební materiál jako hradební zeď s. j. 905 a bylo s ní provázáno, pouze základová spára se nacházela o přibližně 30 cm níže. Obě zdiva tedy vznikla současně (obr. 11: B).

Obr. 11. Veselí nad Moravou, výstavba garáží na ulici Rybníček. A – zachycený průběh městské hradby s. j. 905 a bašty(?) v základovém pasu garáží (podkladová mapa ČÚZK); B – provázané zdivo městské hradby vedoucí v ose východ–západ a směrem k jihu se oddělující zdivo bašty(?). V popředí novověká dlažba s. j. 908, která nemá s opevněním souvislost. Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 11. Veselí nad Moravou, construction of garages in Rybníček Street. A – captured course of the town wall s. j. 905 and tower(?) in the foundation line of the garages (ČÚZK basemap); B – interconnected masonry of the town wall running in the east-west axis and the separating masonry of the tower(?) towards the south. In the foreground, modern paving s. u. 908, which is not related to the fortification. Photo by Archaia Brno.

Snad můžeme zdivo s. j. 905 považovat za původní městskou hradbu. Současný, a také jen částečně zkoumaný úsek zdiva vedoucí v ose sever–jih můžeme patrně považovat za relikt bašty či jiného fortifikačního prvku, který byl postaven zároveň s hradební zdí. Problémem je datování vzniku a zániku obou konstrukcí. Vzhledem k charakteru výzkumu byly možnosti ověření pouze omezené. Při vnitřním líci ve východní části výkopu hradební zeď porušovala drobný objekt s. j. 243, který lze na základě nečetných nálezů datovat do 15. století. Bohužel nevíme ani, kdy došlo k zániku či porušení fortifikace v tomto úseku. Mladší vrstvy obě konstrukce nepřekrývaly.

Konečně poslední, i když pouze hypotetický úsek městské fortifikace se nacházel na východní straně původního města. Kromě výše zmíněné Horní brány máme v písemných pramenech totiž doloženo i existenci tzv. Dolní brány (Hurt, Němčec 1973, 39). Na rozdíl od Horní jsme ji archeologicky nezachytili a informace o ní nepřinášejí ani nejstarší mapové podklady. Přesto můžeme alespoň hypoteticky uvažovat o jejím umístění a funkci. Dolní brána se podle všeho nacházela na západním konci původní trasy Zámecké ulice (obr. 2: 13). Vedla tedy z města směrem na elektrárnský ostrov, kde dříve stával mlýn a pivovar. Dnešní západní část Zámecké ulice vede severněji než původní trasa. Byla sem přeložena v 30. letech 20. století v souvislosti s výstavbou nové silnice do Moravského Písku a Bzence. Právě proto pozůstatky brány nemohl zachytit výzkum z roku 2010. Přesto právě v místech, kde původně Zámecká ulice opouštěla Bartolomějský ostrov, můžeme předpokládat polohu Dolní brány.

3. Diskuse

Nejstarší zachycenou fortifikací na Bartolomějském ostrově je příkop uzavírající plochu vymezenou na jeho západní straně (obr. 2: 1). Ohrazená plocha mohla mít okolo 2 500 m². Víme, že v době existence příkopu již na ostrově existovala osada. Nálezy z 13. století jsme zachytili jak vně, tak uvnitř ohrazené plochy. Na jejich základě můžeme zánik příkopu řadit někdy do závěru 13. až počátku 14. století. Příkop na vnitřní straně možná i doplňovalo nějaké lehčí hrazení, jak naznačují v jednom zkoumaném úseku nalezené křivkové jamky. Není také vyloučeno, že ohrazení bylo dvojité a další možný příkop se nacházel ještě západněji, pokud se ovšem jednalo o příkop a oba by byly současné.

Je otázkou, jakou funkci tento fortifikační prvek plnil. Pokud vezmeme v potaz rozměry příkopu, jeho profil a nevalnou stabilitu písčitého podloží, spíše předpokládáme, že příkop nemohl mít dlouhou životnost. Nezpevněné hrany výkopu v písku musely vlivem klimatických podmínek začít poměrně záhy erodovat.⁵ Na základě toho se spíše domníváme, že se jednalo o provizorní či dočasnou, snad narychlo zbudovanou fortifikaci. Osadu včetně tržiště příkop vlastně porušuje, nepředpokládáme proto, že by se jednalo o opevnění sloužící k ochraně osídlení na Bartolomějském ostrově. Právě umístění příkopu spíše naznačuje, že celá fortifikace mohla sloužit k dočasné ochraně přechodu přes ramena řeky směrem od východu k hradu. Toto ohrazení by dávalo smysl právě při jeho obraně z této strany, protože plocha ostrova se zde stojící osadou mohla být dobyvatelem využita jako nástupní prostor. Pokud bychom tedy přistoupili na myšlenku, že fortifikace souvisí s nějakou dočasnou formou obrany hradu, narážíme na nedostatek písemných pramenů pro přelom 13. a 14. století týkajících se Veselí. Přitom asi nebyla o násilné akci ve vždy neklidném pohraničí v tomto období nouze. Nevíme ani, kdo v období posledních Přemyslovců a bezprostředně po jejich vymření hrad a zdejší panství vlastnil. Jediná doložená válečná akce, která se Veselí v první polovině 14. století přímo dotkla, je tažení Jana Lucemburského proti Matuši Čákovu Trenčanskému v roce 1315. K veselskému hradu, který se tehdy nacházel v držení Matuše

Čáka, dorazilo někdy mezi 21. květnem a 12. červencem vojsko Jana Lucemburského a hrad při prvním útoku dobylo. Jednotky Matúše Čáka o blížícím se vojsku dobře věděly (vyklidily prý některé pohraniční tvrze). Je tedy možné, že provizorní opevnění, které bylo odkryto v rámci Bartolomějského ostrova, mohlo být zbudováno právě v souvislosti s Janovým tažením. Samozřejmě nevíme, odkud se královské vojsko k Veselí přiblížilo, ale údaj, že zásoby se dovážely z Brna a po dobytí Veselí vojsko přecházelo Moravu a táhlo k Holiči, dává tušit, že se mohlo přiblížit od Bzence a projít nivou přímo k hradu (FRB IV, 223). V letních měsících, kdy se tažení odehrávalo, to nízký stav vody možná dovoľoval. Obránci hradu ale jistě museli počítat i s možností, že se královské vojsko přiblíží od Uherského Hradiště, či Uherského Ostrohu po levém břehu a bude se snažit překročit řeku k hradu přes Bartolomějský ostrov. Právě přes Uherský Ostroh a následně po levobřeží řeky vedla ještě dlouho v novověku cesta z Veselí na Brno. Přímá cesta přes nivu řeky Moravy totiž nebyla průchozí (viz níže v pasáži zabývající se komunikačním schématem města). Přímou spojit nalezený příkop s tažením Jana Lucemburského proti jednotkám Matúše Čáka sice nemůžeme, ale máme-li se pokusit alespoň o nějakou základní historickou interpretaci, připadá nám tato varianta možná. Pro účely této studie je podstatný hlavně fakt, že tuto fortifikaci nespojujeme s ohrazením samotné osady – pozdějšího městečka.

Jak jsme naznačili v historickém exkurzu, již někdy po polovině 14. století bylo Veselí městem. Jestli v té době bylo ohrazeno, či zda jako vymezení stačila jen ramena řeky, možná doplněná jen o ploty jednotlivých parcel, nevíme. Kdy přesně vznikly městské hradby, je samozřejmě i na základě provedených výzkumů těžké určit. Jak se zdá, společným znakem všech dokumentovaných úseků veselského opevnění je fakt, že se jedná o kamennou konstrukci pojenou většinou žlutou vápennou maltou. Geologická situace ve městě a jeho okolí snadno napoví, že zajištění zdroje kvalitního stavebního kamene na zděné konstrukce bylo vždy problémem. V rámci dokumentovaných úseků opevnění, pokud jsme byli schopni laicky posoudit, sloužily jako stavební kámen převážně různé varianty vápenců, ale ojediněle i pískovců, případně prachovců. Použitý kámen byl nápadně podobný tomu, který byl použit i na výstavbu středověkých konstrukcí místního hradu (Bajer 2015). Ač vypadá výčet zastoupených typů hornin různorodě, všechny tyto kameny jsou karpatské provenience a jde o horniny karpatského flyše a karpatské předhlubně. Naopak je s podivem, že ve středověku nebyly ve Veselí používány krystalické horniny pocházející z teras řeky Moravy. Patrně je tehdejší obyvatelstvo netěžilo, snad o nich nevědělo, či se to nevyplácelo.

Nejbližší možný zdroj použitého kamene se nachází přímo na dnešním katastru města na vrchu Radošov, tedy jen přibližně 5 km vzdušnou čarou od města. Nicméně je otázkou, zda již ve středověku se zde mohl nacházet lom. Zdroj kamene zřejmě původně nebyl na povrchu patrný a zdejší těžba je doložena až v pokročilém novověku, po poměrně rozsáhlých terénních zásazích, které musely odstranit mladší kvarterní sedimenty. Další možnou lokalitou je Strečkův kopec u Blatnice pod Svatým Antonínkem, ten se nachází přibližně 8 km od města a od této lokality dál na východ pak bylo možno v podstatě kdekoliv kámen dobývat v Bílých Karpatech. Hypoteticky mohly být využívány i lomy mezi Skalici a Holíčem, které se sice nalézaly až 17 km od města, ale k transportu kamene mohla být využívána řeka, i když proti proudu. Jelikož se mezi horninami karpatské provenience vyskytují hojně i vápence, všechny výše popsané zdroje mohly být využity i k výrobě vápna. Z těsně předindustriálního období máme sice doložené pálení vápna v Zarazicích, tedy na území dnešního města, přičemž surovina byla patrně získávána z vrchu

Radošov, ale je otázkou, zda mohla tato výroba existovat již ve středověku. Spíše předpokládáme, že ne. Je signifikantní, že celá oblast okolo řeky trpí nedostatkem surovin pro zděné stavby a až dlouho do novověku ve zdejších stavitelství dominuje dřevo a dřevohliněné konstrukce. Například ještě v polovině 18. století vycházely snahy veselské vrchnosti o používání pevného materiálu na stavbu domů ve městě naprázdno (Hurt, Němeček 1973, 99, 102–104; Dejmal 2012, 224; 2019, 349–351, 354; Bajer 2015).

Vlastní podoba městské hradební zdi byla poměrně jednoduchá. Samotná hradba měla patrně jen mělký základ, který byl založen jen do půdního typu (obr. 2: 6), nebo dokonce do kulturní vrstvy ležící na půdním typu (obr. 2: 8). Technikou zdění by se dalo zdívo charakterizovat jako skořepinové, kdy ovšem střední část byla tvořena kameny podobné frakce jako nepřilíši pečlivě řádkované líce. Šířka zdíva se v rámci jednotlivých dokumentovaných bodů mírně lišila, a to od 1,2 m (obr. 2: 6, 7), přes 1,3 m (obr. 2: 12), či okolo 1,4 m (obr. 2: 8) po 1,5 m (obr. 2: 4). Plošný rozsah hradby neznáme, ale předpokládáme, že původně bylo město obeháno zdí kolem celého obvodu, i když už v raném novověku se pravděpodobně dochovala jen hradba na východní a zřejmě i jižní a snad částečně i severní straně, tedy na nejohroženějších úsecích. Bohužel neznáme původní výšku koruny zdíva, samozřejmě se místně mohla lišit. Víme pouze, že v rámci východní zdi domu č. p. 48 (obr. 2: 7) je relikt hradby asi 3 m vysoký. V dnes již zbořeném úseku hradby za Domem přírody (obr. 2: 8) bylo zdívo dochováno až do výšky 5,7 m od základové spáry. Přitom ovšem původní koruna zdíva byla patrně výše a na místě se nejspíše nedochovala.

S výškou koruny zdíva je nutné se zamyslet nad její úpravou. Jelikož se nám asi její původní úroveň nikde nezachovala, nedokážeme říct, jak vypadala. V úvahu tak přicházejí všechny možnosti – od nijak upravené formy, kdy zeď byla jen čistě pasivním prvkem a obrana by byla vedena pouze z bašt a bran, po nějakou blíže neznámou formu úpravy ochozu, který mohl být i krytý. Jedinou indicií jsou kapsy po trámech, zachycené na vnější straně úseku za Domem přírody (obr. 2: 8). Tyto kapsy jsou snad primární a jsou umístěny ve stejné výšce. Jejich interpretaci jako pozůstatku nějaké formy vně vyloženého ochozu však brání jejich malý počet a také nestejný rozestupy mezi nimi. Celkem pět kapes má mezi sebou rozestupy (od jihu) 4 m, 2,2 m, 1,3 m a 4,6 m (obr. 7: k). Pokud vznikly primárně při stavbě, evokují v nás spíše dojem pozůstatků nějaké lehčí konstrukce, třeba lešení. Žádné další stavební detaily související se středověkou fází městské hradební zdi jsme nezachytili.

Kromě samotné městské hradby se výzkumem podařilo odkrýt i části Horní brány (obr. 2: 3). Přestože celkovou podobu brány výzkum nepřinesl, můžeme se ji pokusit rekonstruovat, jelikož jsme zachytili severní vnější nároží brány (obr. 2: 3) a patrně i severní, vnitřní, nároží jižní špalety průjezdu brány směrem na předměstí (obr. 2: 3). Můžeme tak snad velice přibližně odhadnout původní mírně obdélný půdorys brány na 7,5 × 6,7 m (obr. 3: A). V první fázi byl vnitřní prostor zřejmě vybaven zahloubenou šachtou, snad se mohlo jednat i o nějakou formu rampy. Svrchní partie brány patrně obsahovaly ve větším měřítku dřevohliněné konstrukce doplněné o stavební kování nalezená během výzkumu. Můžeme si tedy představovat, že horní patra byla provedena v podobě nějaké formy hrázděné konstrukce. Špalety průjezdu byly nejspíš osazené nepřilíši kvalitním ostěním, či spíše kamennými bloky, doplněnými odrazníky, jak nám dokládá nálezk jednoho tohoto kamene a odrazníku v destrukci uvnitř brány. Právě zmíněná destrukce představuje následek silného požáru, ke kterému došlo patrně ještě v 15. století. Brána byla později obnovena s využitím stávajících zdí. Vnitřní prostor bývalé hypotetické šachty již ale neexistoval.

Ve dvou případech se nám podařilo zachytit konstrukce, které snad můžeme považovat za pozůstatky bašt, i když samozřejmě nevíme, zda se nemohlo jednat například o věže, či o jiné fortifikační prvky (obr. 2: 8, 12). V prvním případě, na ulici Rybníček (obr. 2: 12), šlo o zdivo vybíhající z městské hradební zdi jižním směrem. Jak jsme popsali výše, zdivo vzniklo současně s městskou hradbou a bylo s ní provázáno. Bylo zachyceno jen v úseku dlouhém 3 m a pokračovalo přímo jižním směrem mimo zkoumanou plochu. Šířku zdiva výzkum nezjistil. Ovšem právě zachycená délka zdiva 3 m spíše naznačuje, že by se mohlo jednat o nějaký rozměrnější fortifikační prvek než třeba jen o opěrák, který by měl hradbu zajistit z vnější strany. Základová spára této části zdiva se nacházela asi o 30 cm hlouběji než v případě navazující hradby. Domníváme se tedy, že se jedná opravdu o pozůstatky bašty vybudované zároveň s opevněním. Otázkou zůstává půdorys případné bašty. Na plánu z roku 1719 (obr. 12: A) jsou doloženy bašty půlkruhové (viz níže), avšak námi odhalená situace, kdy se zdivo možné bašty napojuje na městskou hradební zeď skoro kolmo, umožňuje uvažovat spíše o podkovovitém, či čtverhranném půdorysu bašty.

Pokud pomineme spíše méně pravděpodobnou možnost existence bašty v místech dnešního domu č. p. 92 (obr. 2: 11), můžeme hypoteticky uvažovat o existenci bašty, případně podobného fortifikačního prvku v souvislosti se situacemi zachycenými při stavbě Domu přírody (obr. 2: 8). Zde se podařilo zachytit dvě situace naznačující existenci bašty, či podobného fortifikačního prvku. Jde hlavně o zdivo s. j. 901 ve výkopu v předpolí před hradební zdí. Šířku zdiva neznáme, ale musela mít patrně přes 1,5 m. Zaznamenán byl jen vnější líc, který se velice mírně stácel západním směrem. Zdivo částečně vyrovnávalo terénní zlom, severovýchodně před ním byl terén snížen. Asi 2,3 m široký prostor mezi odkrytým zdivem s. j. 901 a městskou hradbou nebyl zkoumán, ovšem na samotné hradební zdi byla v místě hypotetického spojení obou konstrukcí patrná jizva po vytrhaném zdivu (obr. 7: j). Jizva měla šířku 1,7 m a soudíme, že nešlo o mladší zásah do hradební zdi, ale spíše byla ubourána nějaká konstrukce, původně v celé výšce zdi provázaná. Domníváme se tedy, že městská hradba byla se zdivem s. j. 901 původně propojena. Dále je otázkou, zda městská hradební zeď za místem hypotetického styku obou konstrukcí procházela dále jižním směrem. Jižní, již zbořený líc hradební zdi byl totiž značně upravován v souvislosti s průchodem, který zde ještě nedávno existoval. Nevíme tedy, zda hypotetická bašta/věž byla dovnitř otevřená, či nikoliv. Také neznáme ani tvar možné bašty. Zdivo s. j. 901 se sice mírně stáčí, ale o vyložení zakřivený tvar se nejedná, můžeme tedy opět předpokládat, že bašta mohla být spíše podkovovitá, polygonální, nebo mohla mít méně tradiční tvar, vycházející z místních podmínek. Zároveň ovšem neznáme ani její velikost. Výška jizvy po zdivu na hradební zdi dosahovala asi 5 m. Šířka je pak zcela hypotetická. Víme, že městská hradba se dochovala ve východní zdi domu č. p. 48 (obr. 2: 7). Jak daleko severně pokračovala, není známo. Pokud by hradba tvořila celou východní zeď domu č. p. 48, pak by bašta nemohla být dovnitř otevřená, a naopak její vnitřní prostor by byl hradbou oddělen. Pokud by ale vedla v rámci domu například pouze po průchod, který dělí zadní trakt domu na dvě části, pak šířka bašty mohla být někde okolo 8 m. Tyto úvahy jsou ale zcela hypotetické, rozměr mohl být v podstatě jakýkoliv, vše může vyřešit pouze budoucí výzkum.

Pokud se pokusíme datovat vznik veselské hradební zdi na základě archeologických nálezů, můžeme tak činit jak na základě superpozice, tedy datování objektů, které hradba porušuje, tak i nepřímou na základě objektů, které hradbu již patrně respektují. Zřejmě starší situace jsme našli při výzkumu Horní brány

(obr. 2: 3), kdy na základě nálezové situace dokumentované na profilu nově budované kanalizace se zdá, že konstrukce spojené s hradbou porušily vrstvy datovatelné obecně do 15. století. Zároveň víme, že ještě v 15. století brána zanikla, tedy minimálně její vnitřní šachta, a to mohutným požárem. Starší situace porušila městská hradební zeď i na jihu (obr. 2: 12). Zde byl narušen drobný objekt taktéž datovatelný do 15. století. Opevnění již existujícího sídliště dokládá i situace zaznamenaná při stavebních pracích v rámci opravy dnešního Domu přírody (obr. 2: 8). Jak v sondě při vnitřní patě hradby, tak v dokumentovaném řezu z vnější strany bylo patrné, že hradba není v těchto místech založena do půdního typu, ale do patrně středověké sídlištní vrstvy. Tu se ovšem nepodařilo datovat, a jelikož se nacházela jen přímo pod hradbou, nebylo ji možné zkoumat. Naopak v sondě při vnitřním líci byl zachycen objekt, který snad již v té době existující hradbu respektoval. V jeho zásypu se vyskytovala kolekce nálezů datovatelná do druhé poloviny 15. až 16. století, přičemž byl nalezen i fenik salcburského arcibiskupa Matyáše Langa (1519–1540). Na základě těchto nečetných zjištění se tedy můžeme domnívat, že zděná hradba vznikla někdy v průběhu 15. století či na počátku 16. století. Vzhledem k podobě odhalených reliktů můžeme uvažovat, že šlo o jednu stavební akci.

Kromě hmotných pozůstatků poskytují další informace k veselskému městskému opevnění i písemné prameny, jakkoliv je tento zdroj chudý jak četností zmínek, tak i jejich malou podrobností. Nejstarší doklad máme snad pro existenci městských bran. Ty musely vzniknout, ať už v jakékoli podobě, nejspíše nejpozději těsně po polovině 15. století. K roku 1469 jsou totiž zmíněny v rámci poměrně zajímavého příběhu. Tehdy byl v průběhu bojů mezi Jiřím z Poděbrad a Matyášem Korvínem zajat u Veselí Jiřího syn Viktorín. Z informací k této události je pro nás důležitý popis události z pera vratislavského městského písaře Petra Eschenloera. Zatímco v patrně starší verzi jeho latinské městské kroniky je událost zmíněná jen lakonicky, dokonce bez jmenování místa, kde k zajetí došlo (Eschenloer I, 211, f. 391b), v o něco mladší, rozsáhlejší německé podobě je celá událost popisovaná poměrně podrobně: „...Rychle (Matyáš, pozn. M. D.) táhl k městečku zvanému Veselí, kam ustoupil vévoda Viktorín, syn Jiříkův, se šesti sty ozbrojenými, velmi statnými, znamenitými lidmi, a nepředpokládal, že by za ním Matyáš přišel. Viktorín se začal bát o svou budoucnost, uchýlil se se svými lidmi k vodě a rychle poslal pro pomoc svému otci Jiříkovi. Když se Matyáš seskupil, neváhal a vypálil do města, které bylo plné dřevěných budov. Díky tomu město rychle vzplálo. Snad z vůle Boží, snad kvůli povaze palby, Viktorín se svými lidmi ohni ustoupil a musel se probít přes bránu, kterou vyběhli a chtěli se probít, o což se také po rytířsku pokusili. Před branou ale narazili na dva tisíce ozbrojených lidí, kteří je přemohli a všechny pochytili. I sám vévoda Viktorín vyjel jako rytíř hrdina a vyvázl by, protože ho chytilo několik jezdců z jedné jízdy, aniž by ho poznali. Přivedli ho však a odevzdali pánu a králi Matyášovi. Jeho veličenstvo se velmi zaradovalo, když v něm poznal svého milého švagra a velkého rivala. K jiné bráně města se hnali ostatní. Na tři tisíce mužů vpadlo do města a pochytilo všechny, kdo sem přišli s Viktorínem. Neunikl nikdo. Mnoho se jich utopilo ve vodě a příkopu...“ (Eschenloer II, 178–179).⁶ Ze zprávy se tedy dovídáme o existenci dvou bran. Snad, vzhledem ke kontextu, jsou myšleny městské brány. Zástavba města měla být dřevěná, což odpovídá našim dosavadním zjištěním (Dejmál 2012, 224). Zmínkou o vodě a příkopu jsou jistě míněna ramena řeky Moravy, která město i hrad obklopovala. Samotný požár snad zcela hypoteticky můžeme spojit se zánikem dřevohliněné části brány a její vnitřní šachty. Dalším zajímavým faktem je, že není vůbec zmiňován zdejší hrad. Samozřejmě detaily celého příběhu mohou být pouze literární fikcí, přestože kronika Petra Eschenloera patří i přes jasné protežování Matyášovy strany k věrohodným pramenům.

Horní brána je pod tímto označením doložena i k roku 1547, kdy naproti ní, na předměstí, dostávají novokřtenci spálenou parcelu pro stavbu svého domu od majitele veselského panství (CHHB, 264).

Další popis tzv. Horní brány se váže k události z roku 1620. Tehdy na Moravu z Uher vtrhly jednotky Gábora Bethlena, které patrně bez boje obsadily Strážnici i Ostroh. Veselí jim ovšem zůstalo uzavřeno a jednotky se po dohodě se zámekovou vrchností usadily na veselském předměstí, odkud naopak všechen lid utekl do opevněného města na ostrově. Po týdnu se uherské vojsko rozhodlo města zmocnit lstí. Popis události se nám dochoval v pamětech Jiřího Rudolfa Přenského, veselského rodáka, později vojáka, který se následně usadil v Uherském Hradišti, kde se stal zprvu podpisařem, později radním, rychtářem a primátorem. Obecně se jeho paměti dají považovat za věrohodné, přičemž při popisované události z roku 1620 zemřel jeho otec Pavel Přenský, tehdejší purkmistr města Veselí: „*Ležice pak oni tam více nežli tejden. A v městě Veselí brány se neotvíraly. Byly tam dva domy při samým mostě na předměstí, tu kde se od Bzence a Ostroha jezdí* (myšlen most před Horní branou, jezdilo se po levobřeží řeky, pozn. M. D.). *V těch domech nebyl žádný, nebo ze všech dědin i předměstí všecko lidé zutíkali do města Veselí se uchejlili, kteréhožto lidu mnoho set bylo, jak mužského, tak ženského pohlaví. Ti pak panští mušketýři, měšťané a sedláci vždy na bratřatě u brány byli, nedávaje na žádný bedlivého pozoru, jednu noc skoro všichni ti Uhři do těch dvou domů vlezli, tam pod střechy, komor a kde který mohl skryti, takže žádný o nich nevěděl. Když již pak dobře na den bylo, procházeli se někteří ti oficíři uherští před mostem a přijdouce na most, kterež zdvižen byl žádali, aby byli 2 nebo 3 do města puštění, že by sobě chtěli prachu a kulek nakoupiti [...] Zatím pak přišel hejtman* (velitel zámekové posádky; pozn. M. D.) *a poručil spustit ten most; vejdouce na most zdvihající stáli na něm a budouc pak při tom mostě toliko provazy místo řetězů, tu ti hned zrádní Uhři vytáhli šably své, ty provazy zpřetrhali, takže mosta víceji zdvihnout nemohli a tu hned ti Uhři po lidech sekali a střelili a tak se to z těch 2 domů ven sypalo a do města tlačilo, takže ti mušketýři, měšťané i sedláci zutíkati museli...*“ (Přenský, 47–48; D’Elvert, 355–356). Je samozřejmě otázkou, nakolik můžeme tyto paměti brát jako spolehlivý pramen. Ale zdá se, že minimálně výše zmíněná část příběhu mohla odpovídat realitě, heroický snad příkrášlený nádech má až popis smrti Přenského st. Z textu se dozvídáme několik důležitých informací o podobě Horní brány a okolí. Předně jsou zmíněny domy na předměstí, přičemž právě cesta přes předměstí je cestou nejen do Ostrohu, ale i do Bzence. Jde o další doklad

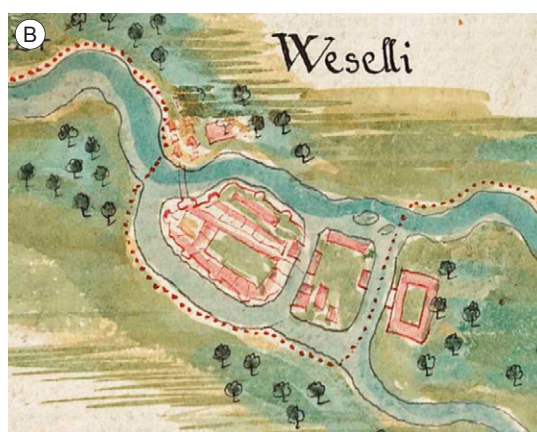
toho, že město bylo se západem spojeno cestou přes Ostroh, a ne přímo přes nivu řeky Moravy, jak by nám to dnes přišlo logické. V pamětech je také zmíněn most, který se před branou nacházel. Část mostu nacházející se bezprostředně před branou se dala zvednout, přičemž zajímavým detailem je, že most byl zvedán pomocí provazů, které byli schopni Uhři přeseknout, a ne řetězy.

Ještě větší vojenská událost proběhla v roce 1621, kdy vojsko Gábora Bethlena a Jiřího Krnovského tehdy oblehlo a dobylo město i se zámekem. Bohužel velmi detailní popis obléhání se týká pouze zámku (Přenský, 47–50). V reakci na to a na zničení městských listin vydává Fridrich Vojska z Bogdunčovic v roce 1622 městu Veselí znovu privilegia, která ještě rozšiřuje. Výslovně je zde zmíněna městská zeď, tedy hradba, ve smyslu vymezení města. Zmíněny jsou i dva mosty, po kterých se do města jezdí (Hurt, Němeček 1973, 290–292). Právě listina z roku 1622 je i nejstarším písemným dokladem existence městské hradby.

Známé mladší písemné prameny již bohužel žádné relevantní informace o městském opevnění neregistrují. Pouze údaje o existenci dveří z let 1768 a 1783 patrně můžeme spojit se situací zachycenou při opravě Domu přírody (obr. 2: 8; 6: i; 7: l), kdy zde v hradbě vznikl průchod spojující dva domy stejného majitele. Nicméně vzhledem k pozdní existenci průchodu již tehdy veselské hradby patrně neměly žádný vojenský význam (Groš, Futák 2016, 174; 2017, 37).

Mezi doklady existence městského opevnění někdy bývají počítána i znázornění opevnění na městských pečetích. Pro Veselí máme opakovaně doloženou pečeť s branou, hradbou a dvěma věžemi, a to již od konce 15. století. Nicméně tato symbolika nemusí se samotným opevněním vůbec souviset a spíše se jedná o demonstraci právního statusu obce než o doklad existence hradeb či jejich podoby (Hurt, Němeček 1973, 39; srov. Razím 2022, 24, pozn. 14).

Další informace k podobě veselského městského opevnění přinášejí i staré mapy a plány. Nejstarší mapa, která není pouze schematická a přináší nějaké podrobnosti k opevnění, je datována do roku 1719 (obr. 12). Jde o mapu dolního toku Moravy zhotovenou Norbertem Wenzlem z Lincku (MZA_1719), která vznikla při záměru splavnění této části řeky Moravy. Účelem mapy bylo zachytit tok Moravy a vodní díla na ní. Z tohoto důvodu terén v mapě neodpovídá realitě a některé informace, jako je zástavba, cesty apod. jsou zachyceny dosti schematicky a deformovaně. Mapa má dvě části. Prvá část je menšího měřítka a je zde vyobrazen celý dolní tok řeky, kdy jednotlivá města a sídla na řece jsou zobrazena značně schematicky. Druhou část tvoří

Obr. 12. Veselí nad Moravou na mapě dolního toku Moravy z roku 1719 od Norberta Wenzela z Lincku. A – výřez z detailního vyobrazení města Veselí; B – výřez s Veselím na celkové mapě toku Moravy (MZA_1719).

Fig. 12. Veselí nad Moravou on the map of the lower reaches of the Morava from 1719 by Norbert Wenzel of Linck. A – a detail from a detailed depiction of the town of Veselí; B – a detail with Veselí on the overall map of the Morava (MZA_1719).

detailní zakreslení jednotlivých sídel na řece, převážně měst, ve větším měřítku, s důrazem na stavby přímo na řece (mosty, mlýny, jezy atd.; Pokluda 1998). V detailnějším výřezu, kde je zobrazeno město Veselí, není Bartolomějský ostrov zachycen ve správném tvaru, ale je značně deformován a zástavba města je znázorněna jen schematicky a nelogicky. Na mapě je patrná městská hradba, vlivem nepřesného zobrazení ale není jasné, o které úseky jde. Jistě je vyznačen jižní úsek vedoucí od mlýna na západním břehu ostrova, pak snad i celá východní strana. Je otázkou, nakolik odpovídá skutečnosti i severní strana. Na mapě jsou i celkem čtyři okrouhlé, dovnitř otevřené bašty a Horní brána s mostem na předměstí, prostor Rybníčku a Kožešnické ulice chybí, elektrárenský ostrov s mlýny je neúměrně velký, zámkem je naznačen pouze schematicky.

Pokud bychom se pokusili vyobrazené reliktu opevnění lokalizovat v dnešním terénu, tak můžeme uvažovat, že bašta vyobrazená na mapě zcela vlevo by se měla nacházet v nejsevernější části Bartolomějského ostrova, nejspíše blízko dnešního a pravděpodobně i tehdejšího splavu (obr. 12: A – D). Bašta by tedy pokrývala prostor směrem k bývalým osadám Rybáře a Suchý Řádek (Dejmal 2012, 219; Dejmal, Ostrý 2014, 34, obr. 2). Dále je naznačena samotná Horní brána, a to jako poměrně členitá symetrická stavba navazující na dřevěný most přes řeku Moravu. Před linií hradby předstupuje obdélná část s průjezdem uprostřed. Zadní část směrem do města pak tvoří dvě části čtvrtkruhového půdorysu, s mírně zapuštěným průjezdem. Zda se autor opravdu snažil zachytit tehdejší podobu brány, či jde pouze o schematické znázornění, nevíme. Od brány na jih, tedy ve východním úseku hradeb, je znázorněna další dovnitř otevřená bašta. Pokud by plán odpovídal alespoň trochu realitě, měla se nacházet někde v dnešní ulici Rybníček mezi č. p. 3 a 93. Když přijmeme, že opakovaně zaplavovaná část ostrova dnes tvořená ulicí Rybníček není na mapě zachycena, pak další znázorněná bašta, která tvoří nároží, by se měla nacházet někde jižním směrem od dnešního č. p. 93. Ve středu jižní fronty opevnění je pak vyobrazena poslední bašta.

Pokud bychom mapu takto interpretovali, některá naše archeologická zjištění by s ní ovšem byla v rozporu. Předně jde o hypotetickou baštu objevenou při úpravě Domu přírody (obr. 2: 8), která by nebyla na mapě vůbec znázorněna, pokud tedy není totožná s baštou vyobrazenou na mapě u splavu. Tak též půdorys Horní brány neodpovídá odkryté situaci. To ovšem může být způsobeno faktem, že námi dokumentované reliktu brány představují hlouběji založené zdivo a při odstranění brány mohly být mladší, mělkěji založené přístavby zcela zničeny. Teoreticky je možné ztotožnění bašty z mapy, která mohla stát někde mezi č. p. 3 a 93, se situací ve východní zdi č. p. 93 (obr. 2: 11), ovšem existence bašty v těchto místech, kromě skromných indicií, je prozatím nedoložitelná. Patrně nejlépe dokážeme teoreticky ztotožnit baštu v jižní části opevnění na mapě se situací odhalenou při stavbě garáží na ulici Rybníček (obr. 2: 12).

Jak jsme již uvedli výše, mapa z roku 1719 má dvě části, a právě její část v menším měřítku je snad klíčem k interpretaci, či spíše posouzení věrohodnosti podrobnějšího vyobrazení Veselí. Samotné Veselí je na této části mapy zakresleno podobně, tvar ostrovů je deformovaný oproti skutečnosti a opět je elektrárenský ostrov příliš velký. Schematická zástavba je naznačena s jiným rozvržením, ale rámcově odpovídá detailnějšímu výřezu. Pro nás je ale důležité, že na rozměrově drobné kresbě je opět patrné opevnění na Bartolomějském ostrově. Nicméně oproti detailnímu výřezu je zde opevnění naznačeno na všech stranách, kromě východní. Bašt zde můžeme napočítat celkem zřejmě sedm. Takové rozdíly v rámci jednoho kartografického díla svědčí o jeho značné nepřesnosti a jeho autor tedy

jistě v případě veselského opevnění pracuje pouze se zkratkou a schematicností. Navíc na mapě ještě menšího měřítko stejného autora z roku 1719 je již Veselí zachyceno úplně bez hradeb (MZK_1719). Proto bereme mapu z roku 1719 sice jako důležitý doklad o existenci opevnění ještě na počátku 18. století informující, že se opevnění skládalo z hradby, již jen Horní brány a několika bašt, ovšem pro určení jejich celkového počtu, přesného umístění a podobu jednotlivých prvků nemůže být mapou spolehlivým pramenem.

Dalším relevantním kartografickým materiálem je pak až I. vojenské mapování vzniklé v třetí čtvrtině 18. století. Zde je již tvar ostrovů a řeky zachycen mnohem věrohodněji. Nicméně samotná zástavba na Bartolomějském ostrově je naznačena pouze schematicky, často seskupena do bloků. Proti mostu vedoucímu z levobřeží je zřejmě Horní brána. Výrazně je vyznačena vyvýšená, původně opevněná část ostrova. Kromě brány nejsou žádné další zbytky městské fortifikace na mapě patrné.

Důležité informace přináší i stabilní katastr z roku 1827, a to jak jeho originální mapa, císařský otisk, tak i indikační skica (ČÚZK_1507; ČÚZK_3360; MZA_1827). Ty zachycují v zásadě stejnou situaci, ovšem mírně se liší v rozměrech. Budova Horní brány (obr. 13: 48.) je na indikační skice znázorněna širší než na císařském otisku a originální mapě. Na císařském otisku a originální mapě je také zaznamenán branský průjezd. Brána na obou mapách stojí v bloku budov (obr. 13: 47, 48, 50, 51), přičemž kromě brány byla snad součástí budov i městská hradba. Při severovýchodním vnějším nároží brány stojí i drobná budova bývalé strážnice (obr. 13: 49), která je doložena i písemnými prameny (Hurt, Němeček 1973, 103). Je zajímavé, že při nedatované revizi dostaly jednotlivé domy a stavby nová čísla (obr. 13: D, červeným inkoustem ve tvaru No XX), ovšem Horní brána již nikoliv. Pravděpodobně už v té době nestála. Kdy k revizi došlo, bohužel nevíme, na arších indikační skici to celkem překvapivě není uvedeno. Nabízí se možnost, že tomu bylo v roce 1878, kdy proběhla revize ve Veselí-Předměstí (MZA_1878), nicméně tehdy byla vypracována nová skica a již v té starší z roku 1827 je patrná taktéž nedatovaná revize. Pomoc při určení intervalu zániku Horní brány pak patrně přináší tzv. II. vojenské mapování. Mapový list z přelomu let 1841/1842 již zachycuje město bez Horní brány. Můžeme tedy uvažovat, že brána ve své nadzemní části zanikla někdy mezi léty 1827 a 1841.

S podobou veselského opevnění úzce souvisí i komunikační trasy vedoucí přes Bartolomějský ostrov a okolo něho. Některé informace jsme již naznačili výše, zde se pokusme hypoteticky nastínit možné středověké komunikační schéma ve městě a okolí. Veškeré trasy samozřejmě ovlivňovala řeka Morava. Co se týče regionálních a nadregionálních komunikací, měla pro Veselí význam hlavně severojižní trasa vedoucí dolnomoravským úvalem. Šlo o hlavní komunikační osu a samotná komunikace vedla po levobřeží řeky, což se projevilo v půdorysu mnoha okolních sídlišť. Směrem na sever zajišťovala spojení s Olomouckem, ke kterému celý dolnomoravský úval ve středověku náležel. Směrem na jih se pak u Petrova komunikace dělila. Jeden směr vedl přes Skalici do Uher, druhý pak před Rohatcem překračoval řeku a pokračoval dál na Břeclav a do Rakous, s četnými odbočkami na východ i západ. Přímo na této komunikaci stála pak veselská předměstská osada s gotickým kostelem sv. Bartoloměje (dnes Panny Marie). Veselské předměstské osady Sudomírky, Břehy a Suchý Řádek pak na tuto komunikaci byly kolmé. Zdá se, že ve středověku hrála pouze okrajovou roli dnešní západovýchodní komunikace spojující Veselí s Bzencem a Moravským Pískem skrz moravní nivu. Je otázkou, zda tato cesta vůbec ve středověku existovala, případně zda nebyla využitelná pouze v letních obdobích a omezeně. Tato cesta je patrně poprvé doložena

Obr. 13. Veselí nad Moravou na mapách stabilního katastru. A – indikační skica z roku 1827 (MZA_1827); B – výřez z originální mapy stabilního katastru z roku 1827 s nedatovanou mladší revizí, v níž je již zaznamenáno zboření Horní brány (ČÚZK_1507); C – stejná situace na tzv. císařském otisku se stojící bránou (ČÚZK_3360); D – výřez z indikační skici – Horní brána je označena číslem 48 (černě), při některé z mladších revizí byly domy přechíslovány (červené číslice), ovšem mimo bránu, která patrně už nestála (MZA_1827).

Fig. 13. Veselí nad Moravou on the maps of the stable cadastre. A – indication sketch from 1827 (MZA_1827); B – section from the original map of the stable cadastre from 1827 with an undated younger revision, within which the demolition of the Upper Gate is already noted (ČÚZK_1507); C – the same layout on the so-called imperial imprint with a standing gate (ČÚZK_3360); D – section from the indication sketch – the upper gate is marked with the number 48 (in black), during some of the later revisions, the houses were renumbered (red numbers), but apart from the gate, which probably was no longer standing (MZA_1827).

v písemných pramenech k roku 1588 (Hurt, Němeček 1973, 51), přičemž nevíme, zdali ji stavební úpravy zpevnily dostatečně. Ještě v líčení událostí roku 1620 se totiž uvádí, že do Moravského Písku a Bzence se jezdilo přes Uherský Ostroh. To odpovídá i nejstarším mapám. Teprve úprava silnice 1838–1841 na obecní náklady tento směr definitivně zprůchodnila, i když jarní záplavy provoz pravidelně přerušovaly ještě na počátku 20. století.

Samotné město na Bartolomějském ostrově bylo tedy spojeno hlavně s levobřežím. Kdy vznikl samotný most vedoucí k Horní bráně, nevíme, nejpozději se tak stalo snad s výstavbou brány. Každopádně v pramenech je poprvé zmíněn v roce 1498, kdy Mikuláš II. z Vojslavic žádal o jeho obnovení, které mu král Vladislav Jagellonský povolil (AČ XVIII, č. 44, 48; Futák, Plaček 2011, 120). Dalším dokladem mostu či mostů je prodej panství v roce 1526, kdy ho Jan a Václav z Vojslavic postupují Hynkovi Bilíkovi z Kornic. Tehdy se připomíná mostné, ale taky přívozy, a to přímo pro zámek a město Veselí s předměstím (ZDO II, 244–245, č. 9). Mosty byly patrně znovu obnovovány někdy okolo roku 1535, právě za nového majitele Hynka Bilíka z Kornic (Hurt, Němeček 1973, 37). Kromě mostu k Horní bráně existoval i brod, který umožňoval překonat východní

rameno řeky. Na levobřeží byl nástupní prostor k brodu v ohbí řeky na dnešní ulici Zbrodek, která si ve svém názvu stále udržela původní význam místa. Přechod vedl přes řeku a ústil na dnešní ulici Kožešnickou, do prostoru severně od dnešního čísla č. p. 58, jak to dokládají ještě i historické fotografie (Groš, Futák 2017, 18–21). Pro nás je zajímavé, že předpokládaná bašta, jejíž část byla odhalena při výkopech na parcele č. 79 (obr. 2: 8), by právě kontrolovala tento brod, včetně jeho nástupního prostoru. Původní komunikace pak vedla nejspíše podél hradeb k jihu a vstupovala do města Horní branou. K překonání řeky sloužily také v písemných pramenech doložené přívozy. Jejich umístění ovšem neznáme.

Z Horní brány vedla komunikace po dnešní ulici Zámecká na Bartolomějské náměstí, kdy existenci této cesty jsme archeologicky zachytili již pro období druhé poloviny 13. století v podobě vyjetých kolejí od vozů a vozíků. Ve stejném období jsou rovněž zpevňovány některé její úseky. Ve 14. století byl pak již zpevněn štetováním celý průběh cesty vedoucí dále z náměstí směrem k zámku (Dejmal 2012, 220–222). Úpravy cesty směřující přes ostrov naznačuje i umístění doložené, ale nedochované Dolní brány. Ta patrně stála někde v prostoru před dnešní ruinou rezného

mlýna (parc. č. 2/1), odkud komunikace vedla dál na elektrárenský ostrov. Již k roku 1719 je doloženo, že se zde silnice dělila do dvou směrů. Jeden vedl dále do hradu, pozdějšího zámku. Vstup do zámku procházel branskou věží, která vznikla zřejmě již v druhé polovině 14. století. Před věží se nacházel nejspíše směrem z elektrárenského ostrova na dnešní ulici Benátky a dále na východ do nivy. Je totiž možné, že alespoň v nějaké fázi středověku bylo předhradí veselského hradu průjezdné od východu na západ a komunikace jím mohla procházet. To by snad naznačoval dochovaný relikv vnitřní špalety průjezdu branské věže, který byl netypicky vybaven profilovaným ostěním (Dejmal 2021, 54–56).

4. Závěr

Středověké město Veselí se rozprostíralo na Bartolomějském ostrově v řece Moravě, na jeho vyvýšené části. Samotné městské opevnění, minimálně některé jeho části, vznikly patrně někdy okolo poloviny 15. století. Snad tehdy byly postaveny minimálně dvě brány, a to částečně zkoumaná Horní brána (obr. 2: 3) na východě a dosud přesně nelokalizovaná Dolní brána (obr. 2: 13) na západě ostrova. Horní brána na čas pravděpodobně zanikla ve druhé polovině 15. století, snad v souvislosti s válečnými událostmi v roce 1469. Před prvním zánikem měla Horní brána zřejmě vnitřní šachtu v průjezdu a horní patra byla převážně dřevohlíněná. Minimálně od mladší fáze šlo nejspíše o budovu stojící na lehce obdélném půdorysu o odhadovaných rozměrech 7,5 × 6,7 m a snad měla věžovitou podobu.

Dalším prvkem opevnění byla městská hradební zeď, kterou se podařilo zachytit archeologicky na čtyřech úsecích: na jihu na parcelách č. 611, 612, 618 (obr. 2: 12), na východě poblíž Horní brány v dnešní Zámecké ulici (obr. 2: 4, 5) a dále za kostelem v místech před domem č. p. 48 (obr. 2: 6). Nadzemní části hradby se ve značně přestavěné podobě zachovaly také na čtyřech místech: na jihovýchodní straně patrně v rámci domů č. p. 92 a 93 (obr. 2: 11) a na severozápadě ve východní zdi domu č. p. 48 (obr. 2: 7). Nedávno pak byl z větší části zbořen úsek hradební zdi na parcele č. 79 (obr. 2: 8), který pokračuje dále na sever a tvoří zadní parcelní zeď pozemku s domem č. p. 45 (obr. 2: 10). Samotná městská hradba měla zachycenou šířku od 1,2 do 1,5 m. Pouze na jediném zkoumaném úseku jsme byli schopni zachytit i výšku hradby (obr. 2: 8). Ta od základové spáry ke koruně dosahovala 5,7 m. Nicméně ani zde se patrně nedochovala původní koruna zdiva. Tedy nejen že neznáme původní výšku hradby v žádném úseku, ale ani netušíme, jaká byla úprava koruny zdiva. Zda koruna nesla ochoz s cimbuřím, nějakou náročnější krytou variantu ochozu, či šlo jen o prostou zeď bez ochozu nebo jiného typu ukončení. Trámové kapsy, zachycené v úseku dokumentovaném na parcele č. 79, by mohly souviset pouze s lešením, či nějakou mladší úpravou zdi. Pokud byla ohrazena celá vyvýšená část města (cca 2,4 ha), a my předpokládáme, že ano, dosahovala by délka hradby celkově přibližně 578 m.

Hradbu zřejmě již od jejího počátku doplňovaly dovnitř otevřené bašty nebo věže blíže neznámého tvaru. Ty jsme archeologicky dokumentovali na dvou místech (obr. 2: 8, 11). Kromě toho, že oba fortifikační prvky vznikly patrně současně s hradbou, o nich nic bližšího nevíme. Hypotetická bašta na ulici Rybníček (obr. 2: 11) zajišťovala opevnění z jižní strany. Další možná bašta na parcele č. 79 (obr. 2: 8) pak nejspíš kontrolovala brod a nástupní prostor před ním. Půlkruhové, dovnitř otevřené bašty jsou sice vyobrazeny na historické mapě z roku 1719, nicméně v rámci jedné mapy, kdy na ní je Veselí zobrazeno dvakrát, je pokaždé vyobrazen jiný počet bašt. V jednom případě čtyři, v dalším asi sedm. Proto si nejsme jisti věrohodností této mapy, ale i tak předpokládáme, že opevnění sestávalo právě z hradební zdi a patrně dovnitř otevřených bašt.

Kdy byla postavena samotná městská hradební zeď, snad i s baštami, přesně nevíme. Hradba totiž jistě porušuje objekty, jejichž zásyp vznikl v 15. století. Dále víme, že minimálně jeden objekt, zasypaný již v první polovině 16. století, hradbu respektoval. Nabízí se poměrně široký interval od poloviny 15. století až po počátek 16. století. Veselí prošlo v 15. století poměrně turbulentními zvraty. Na město ho zřejmě již ve 14. století povznegli páni ze Šternberka, přičemž předposlední majitel, Jaroslav ze Šternberka, padl v roce 1420 pod Vyšehradem. Veselí se posléze dostává do přímého držení krále Zikmunda a spolu s několika dalšími místy na jihovýchodní Moravě se stává základnou k postupu na západ, kterou král posléze přenechal lidem ve svých službách. Situace Veselí se majetkově stabilizovala až po roce 1446, kdy ho získali páni z Vojslavic, kteří se snažili tento svůj hlavní majetek pozvednout (Futák, Plaček 2011, 105–124). Snad právě oni se mohli o hradby nejvíce zasadit a snad již v roce 1469 stály tehdy vzpomínané brány, přičemž nelze vyloučit, že městská hradební zeď i s hypotetickými baštami vznikla později.

Další otázkou zůstává, kdy veselské opevnění ztrácí svůj praktický význam. Ještě v roce 1620 bylo evidentně vojensky hájeno, ovšem v pozdějším období již o jeho využívání nevíme. Přežila snad pouze Horní brána jako hlavní vstup do města, a i ta zanikla patrně někdy mezi lety 1827–1841/1842. Hradební zeď s baštami přestala sloužit své funkci jistě již mnohem dříve a byla postupně pohlčena zástavbou, či rozebrána. Snad se tak stalo již v průběhu třicetileté války, nebo někdy těsně po ní. Dnes jsou jednotlivé stojící i podzemní úseky hradby, která není prohlášenou kulturní památkou, postupně likvidovány při stavebních úpravách města.

CRedit authorship contribution statement

Miroslav Dejmal: Writing – original draft, Investigation, Supervision, Visualization.

Michala Příbylová: Writing – review & editing, Investigation, Visualization.

Jakub Šimík: Writing – review & editing, Investigation, Visualization.

Poznámky

- 1 Stratigrafická jednotka označení vychází ze standardizovaného popisu nálezových situací – Procházka, Vařeka 2005.
- 2 Vnitřní šachty v branách jsou někdy označovány také jako tzv. vlní jámy. Rozkolísanou terminologií zde ponechme stranou, k tématu např. Vrla 2006; Frey 2024, 137–139.
- 3 Celá konstrukce nemohla být bohužel blíže zkoumána. Zdivo bylo zjištěno při překládce plynového vedení, během něhož stále unikl plyn. Jakékoliv výkopové práce, ani začišťování či podrobnější dokumentace tak nebyla možná.
- 4 V metainformačním systému Národního památkového úřadu jsou dostupné i fotografie dokumentující stav před částečnou destrukcí hradby (NPÚ_MIS).
- 5 Strojově hloubená sonda příkopem v roce 2009 byla realizována za nepříznivého počasí. Následný přivalový déšť dokázal hrany příkopu silně narušit erozí během jednoho dne.
- 6 Překlad M. Dejmal a P. Košař.

Literatura:

AČ XVIII: *Archív český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích*, XVIII. Ed. J. Kalousek. Praha 1900.

Bajer, A. 2015: *Petrografie stavebních hmot*. In: M. Plaček, M. Dejmal a kol.: *Veselí nad Moravou. Středověký hrad v říční nivě*. Brno: Archaia Brno o.p.s., 100–101.

CDB V/1: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. V/1. (1253–1266). Eds. J. Šebánek, S. Dušková. Pragae 1974.

ČÚZK_1507: *Český úřad zeměměřický a katastrální*. Sign. B2/a/4M, inv. č. 1507.

- ČÚZK_3360:** Český úřad zeměměřický a katastrální. Sign. B2/a/6MS; inv. č. 3360.
- ČÚZK_3361:** Český úřad zeměměřický a katastrální. Sign. B2/a/6MS; inv. č. 3361.
- D'Elvert:** *Mährische und schlesische Chroniken herausgeben im Namen der historische-statistische Sektion der k.k. mähr.-schl. Gesellschaft, Quellen-Schriften zur Geschichte Mährens und Österr.-Schlesiens. 1. Sektion: Chroniken u. dgl. Brünn.* Ed. Ch. D'Elvert. Brünn 1861.
- Dejmal, M. 2011:** Vývoj osídlení Bartolomějského ostrova ve Veselí nad Moravou [online]. Rkp. diplomové práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity [cit. 2025-06-10]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/v4mw0>.
- Dejmal, M. 2012:** Struktura vrcholné středověkého osídlení ve Veselí nad Moravou. *Archaeologia historica* 37(1), 209–232. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128251>.
- Dejmal, M. 2015:** *Archeologický výzkum v letech 2008–2010.* In: M. Plaček, M. Dejmal a kol.: *Veselí nad Moravou. Středověký hrad v říční nivě.* Brno: Archaia Brno o.p.s., 50–82.
- Dejmal, M. 2019:** *Hrad ve Veselí nad Moravou, příspěvek k podobě feudálních sídel ve střední Evropě* [online]. Rkp. dizertační práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity [cit. 2025-10-06]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/y73mb/>.
- Dejmal, M. 2021:** *Čtyři mušketéři a jedna vojanka tam svou kratochvíli měli a nepříteli z konvice připíjeli. O věžích veselského zámku.* In: D. Janiš et al. (eds.): *Hrady mnou spatřené. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Radima Vrly.* Brno: Vlastním nákladem Dalibor Janiš, Jana Janišová, Jan Štětina, 51–60.
- Dejmal, M., Hoch, A. 2011a:** Veselí nad Moravou (okr. Hodonín). *Přehled výzkumů* 52(2), 205–208. Dostupné také z: https://www.arub.cz/prehled-vydanych-cisel/PV52_2_stredovek_a_novovek.pdf.
- Dejmal, M., Hoch, A. 2011b:** Veselí nad Moravou (okr. Hodonín). *Přehled výzkumů* 52(2), 203. Dostupné také z: https://www.arub.cz/prehled-vydanych-cisel/PV52_2_stredovek_a_novovek.pdf.
- Dejmal, M., Hoch, A. 2023:** Praveké a rané středověké osídlení Bartolomějského ostrova ve Veselí nad Moravou. *Studia archaeologica Brunensia* 28(2), 23–44. DOI: 10.5817/SAB2023-2-2. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79367>.
- Dejmal, M., Ostrý, C. 2014:** Veselí nad Moravou od osady k městu Veselí nad Moravou. In: *Forum urbes medií aevi VIII(1–2). Počátky měst ve střední Evropě. Příspěvky z konference FUMA z let 2009–2012.* Brno: Archaia Brno o.p.s., 32–45. Dostupné také z: <https://lurl.cz/7Jbee>.
- Dejmal, M., Šimík, J. 2022:** Veselí nad Moravou (okr. Hodonín). *Přehled výzkumů* 63(2), 186. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-63_2-04.pdf.
- Eschenloer I:** *Historia Wratislaviensis et que post mortem regis Ladislai sub electo Georgio de Podiebrat Bohemorum rege illi acciderant prospera et adversa von Mag. Peter Eschenloer. Scriptores rerum Silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtschreiber 7.* Breslau 1872.
- Eschenloer II:** *Geschichte der Stadt Breslau. Band 2, Chronik ab 1467.* Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte 29.1. Ed. G. Roth. Münster 2003.
- FRB IV:** *Fontes rerum Bohemicarum. IV.* Ed. J. Emler. Praha 1884.
- Frey, J. 2024:** Zugbrücke hoch! Spätmittelalterliche Wehrtechnik im Kanton Bern am Beispiel der Wippbrücken. *Mittelalter. Zeitschrift des Schweizerischen Burgenvereins* 29(3), 137–166. Dostupné také z: <https://lurl.cz/YJbea>.
- Futák, P., Plaček, M. 2011:** Vznik a středověké proměny Veselí (1201–1527). In: M. Plaček, P. Futák (eds.): *Veselí nad Moravou. Město na řece času.* Veselí nad Moravou: Město Veselí nad Moravou, 67–130.
- Groš, V., Futák, P. 2016:** *Bartolomějské náměstí. Původní zástavba a její obyvatelé.* Veselí nad Moravou: Veselské kulturní centrum, z. ú.
- Groš, V., Futák, P. 2017:** *Staré město Veselí. Původní zástavba a obyvatelé Kožešnické ulice, Rybníčku a Benátek.* Veselí nad Moravou: Veselské kulturní centrum, z. ú.
- Hurt, R., Němeček, R. 1973:** *Veselí nad Moravou. Dějiny města.* Vlastivědná knihovna moravská 17. Brno: Musejní spolek v Brně. Dostupné také z: <https://lurl.cz/HJbek>.
- CHHB:** *Die älteste Chronik der Hutterischen Brüder.* Ed. A. J. F. Zieglschmid. New York 1943.
- Loskotová, I., Dejmal, M., Menoušková, D., Nosek, V., Slaviček, K., Šimík, J. 2024:** Unikátní soubor kamnových kachlů z Veselí nad Moravou. *Archaeologia historica* 49(2), 733–766. DOI: 10.5817/AH2024-2-14. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.80926>.
- MZA_1719:** *Moravský zemský archiv* [online]. Fond D 22 Sběrka map a plánů, sign. 96. [cit. 2025-08-02]. Mapa řeky Moravy. Dostupné také z: <https://lurl.cz/IJ9Kx>.
- MZA_1827:** *Moravský zemský archiv.* Fond D 9 Indikační skici, sign. 1507. Veselí nad Moravou-předměstí. 1827.
- MZA_1878:** *Moravský zemský archiv.* Fond D 9 Indikační skici, sign. 2068. Veselí nad Moravou-předměstí. 1878.
- MZK_1719:** *Moravská zemská knihovna* [online]. Sig. Moll-0001.753 Mappa des March-Flus. [cit. 2025-05-05]. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:6344db90-940a-49fa-b463-81eb382e283d>.
- NPÚ_MIS:** Metainformační systém [online]. In: *Národní památkový ústav* [cit. 2025-08-15]. Dostupné z: <https://lurl.cz/MJY15>.
- Plaček, M. 1984:** Zvláštnosti sídlištního vývoje Strážnice, Veselí n. Mor. a Uherského Ostrohu. In: M. Richter (ed.): *Urbes medií aevi. Investigationes archaeologicae. XV. celostátní konference archeologů středověku.* Praha, 17-21.X.1983. Praha: Archeologický ústav ČSAV, 53–64.
- Plaček, M. 2009:** Rybářské ulice v městech dolního Pomoraví a Podjív. In: P. Futák et al. (eds.): *Středověká města na Moravě a v sousedních zemích.* Hodonín: Masarykovo muzeum, 127–136.
- Plaček, M., Dejmal, M. a kol. 2015:** *Veselí nad Moravou. Středověký hrad v říční nivě.* Brno: Archaia Brno o.p.s.
- Plaček, M., Futák, P. 2010:** *Tvrdišovci – potomci hodonínského kastelána Tvrdišeho a jejich místo v dějinách Moravy.* In: Š. Ungerman et al. (eds.): *Zaměřeno na středověk. Zdeňkovi Měřinskému k 60. narozeninám.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 593–607.
- Pokluda, Z. 1998:** Města a zámky dolního Pomoraví na mapě z roku 1719. *Slovácko XL*, 235–238.
- Procházka, R., Vařeka, P. 2005:** *Manuál terénního archeologického výzkumu odkryvem. Popis stratigrafických jednotek.* Plzeň: Katedra archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni.
- Přenský: Jiří Rudolf Přenský:** *Památky z kraje Hradištského, paměti Hradištské.* Ed. B. Fišer. Uherské Hradiště 1920.
- Příbylová, M. 2023:** Veselí nad Moravou (okr. Hodonín). *Přehled výzkumů* 64(2), 159. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-64_2-05.pdf.
- Razím, V. 2019:** *Středověká opevnění českých měst 3. Katalog Morava a Slezsko.* Praha: Národní památkový ústav.
- Razím, V. 2022:** *Středověká opevnění českých měst. 1. Výklad.* Praha: Národní památkový ústav.
- RI XI/1:** *Regesta Imperii XI, Regesten Kaiser Sigismunds (1410–1437). Band 1.* Ed. P. Elbel. Wien, Köln, Weimar 2012. DOI: 10.7767/9783205210924. Dostupné také z: <https://doi.org/10.7767/9783205210924>.
- ŘM:** Archiv českého velkopřevorství maltského řádu (1085–1526). Komenda Grobniki (Gröbnig) [online]. In: *Monasterium.net.* [cit. 2025-08-15]. Dostupné z: www.monasterium.net.

Vrla, R. 2006: Vstupní věž hradu Křídlo a středověké padací mosty kolébkové konstrukce. In: *Dějiny staveb. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2006*. Plzeň: Klub Augusta Sedláčka, Sdružení pro stavebněhistorický průzkum, 94–108.

ZDO II: Moravské Zemské Desky, II. (1480 – 1566). Kraj olomoucký. Ed. F. Matějek. Brno 1948.

Summary

The medieval town of Veselí stretched across Bartolomějský Island in the River Morava, on its elevated part. The fortification itself, at least some of its parts, were probably built around the middle of the 15th century. At least two gates were probably built at that time, namely the partially investigated Upper Gate in the east and the still unlocalised Lower Gate in the west of the island. The Upper Gate probably disappeared for a time in the second half of the 15th century, perhaps in connection with the war events in 1469. Before its first destruction, the Upper Gate probably had an internal shaft in the passage and the upper floors were probably mostly made of wood and clay. At least from the later phase, it was probably a building standing on a slightly oblong ground plan with hypothetical dimensions of 7.5×6.7 m and perhaps had a tower-like shape.

Another element was the town wall, which has probably been archaeologically uncovered in four sections. In the south, it is on plots No. 611, 612, 618 and in the east near the Upper Gate in today's Zámecká Street and further behind the church in front of house No. 48. The remnants of the city wall have also been preserved in a significantly rebuilt form in four places. These are on the southeast side, probably within houses No. 92 and 93 and, on the northwest, in the eastern wall of house No. 48. Recently, a section of the town wall on plot No. 79 was largely demolished, continuing further north and forming the rear plot wall of the plot with house No. 45. The town wall itself had a recorded width of 1.2 to 1.5 m. On the only section we examined, we were able to record the height of the wall, which from the foundation joint to the crown reached a height of 5.7 m. However, the original crown of the masonry was probably not preserved here either. We do not know the original height of the wall in any section and we have no idea what the layout of the crown of the masonry was. That is, whether the crown had a gallery with battlements, some more complex covered version of the gallery, or it was just a simple wall without a gallery, or another type of crowning. If the entire elevated part of the town (approx. 2.4 ha) was enclosed, and we assume that it was, the length of the wall would have reached approximately 578 m in total.

The town wall was probably supplemented from its outset by towers, perhaps open to the inside, of an unknown shape. We have documented them archaeologically in two places. Moreover, apart from the fact that both fortification elements were probably built at the same time as the town wall, we do not know anything more about them. The hypothetical round tower on Rybníček Street provided fortifications from the south side. Another possible tower on plot No. 79 probably controlled the ford and the area of approaches in front of it. The semicircular, inwardly open towers are depicted on a historical map from 1719, however, within one map, where Veselí is depicted twice, a different number of towers is depicted each time. In one case, four, in another, about seven. Therefore, we are not sure of the authenticity of this map.

We do not know exactly when the town wall itself, probably with its towers, was built. The timeframe is a relatively wide period from the mid-15th century to the beginning of the 16th century. The wall certainly disturbs objects the backfill of which was created in the 15th century. We also know that at least one object the backfill of which was created in the first half of the 16th century respected the wall. Therefore, we can date the creation of the wall and hypothetical towers to this time. Veselí went through relatively turbulent upheavals in the 15th century. It was probably elevated to the status of a town by the lords of Šternberk in the 14th century, but the owner of Veselí, Jaroslav, died 1420 in the battle under Vyšehrad. Veselí eventually came into the direct possession of King Sigismund and, along with several other places in southeastern Moravia, became a kind of foreland further west, which the king sometimes gave to people in his service. The situation in Veselí only calmed down after 1446, when it was acquired by the lords from Vojslavice, who tried to advance this main property of theirs. Perhaps they were the ones who could have put the most effort into the walls and perhaps the gates mentioned were already standing in 1469, while it cannot be ruled out that the town wall with the hypothetical towers was built later.

Another question that is difficult to answer is when the Veselí fortification lost its practical significance. It was evidently defended in 1620. However, we do not know about its use in the later period. Perhaps only the Upper Gate survived, as the main entrance to the town, and even that was probably demolished sometime between 1827–1841/1842. The town wall with towers certainly ceased to serve its function much earlier and was gradually absorbed by the built-up area or dismantled. This probably happened during the Thirty Years' War, or sometime shortly after it.

Kontakty

Miroslav Dejmal

Ústav archeologie a muzeologie
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1
CZ-602 00 Brno
&
Archaia Brno z. ú.
Bezručova 15
CZ-602 00 Brno
e-mail: miroslav.dejmal@phil.muni.cz
ORCID: 0000-0003-1474-1996

Michala Příbylová

Archaia Brno z. ú.
Bezručova 15
CZ-602 00 Brno
e-mail: pribylova@archaiabrno.cz
ORCID: 0009-0006-1756-9422

Jakub Šimík

Archaia Brno z. ú.
Bezručova 15
CZ-602 00 Brno
e-mail: simik@archaiabrno.cz

A child from Bystřice nad Pernštejnem: A contribution to the knowledge of juveniles from the Moravian gallows sites

Dítě z Bystřice nad Pernštejnem: příspěvek k poznání nedospělých jedinců z moravských šibenic

– Robin Pěnička* –

KEYWORDS

Middle and Early Modern Ages – Czech Republic – gallows site – archaeology – anthropology – execution – juvenile delinquency

ABSTRACT

The bones of infants and juveniles found at gallows sites make up a small part of the skeletal finds. Interpreting the finds is very difficult without the support of written sources and it is necessary to look for analogies at other sites. During the research of Moravian gallows, a unique find was found at gallows in Bystřice nad Pernštejnem (Czech Republic), the burial of a child, probably boy, aged 12 to 13 years. The archaeological context and anthropological analysis indicate that he may have come from a poor social environment. Whether the boy was executed or whether it is a suicide burial is a matter of debate. In this paper, we address the context of the discovery, anthropological identification, and possible interpretation of the discovery of the boy's skeleton in the context of medieval and early modern gallows.

‘... the young scoundrel should be condemned and punished with death. And although, in accordance with the law and customs of the land, for such a cruel sin and evil deed, he should be beaten on the wheel, nevertheless, because of his youth and immature years, such a heinous death can be forgiven him in a lighter death, namely, that he be drowned’.

Velké Meziříčí Book of deliberations and findings of Higher Law of the Lords of Jihlava (Svoboda 1921, 36).

1. Introduction

The record of the verdict of the municipal court in Velké Meziříčí from 1505 may surprise someone at the beginning of the 21st century, because a 12-year-old boy was sentenced to death for double murder (Svoboda 1921, 34–36). However, from the perspective of the justice system at the time, this was not an exceptional event, because adults and children were commonly subject to capital punishment at the beginning of the modern era. In this way, society protected itself from inappropriate behaviour, criminal acts, and the most serious crimes that violated legal and social norms.

The social status of children and adolescents was subject to specific legal norms in different periods. The age of the perpetrator, which determined criminal liability, and the seriousness of the crime were the main determinants (Slavíčková 2019, 116). Generally, children under the age of 7 years were considered physically and mentally immature and could not be punished for inappropriate and criminal behaviour (e.g. Allen 2022, 37). However, this did not apply to children older than 7 years (with the advent of modern law, the limit was moved to 14 years), who were already considered ‘small adults’ and were subject to the same criminal liability for crimes as ‘adults’ (Patenaude 2006, 7; Slavíčková 2019, 116–117).

The criminal responsibility of children and adolescents in the Czech lands in the Middle Ages and Early Modern period is based mainly on written legal codes (e.g. *Práva městská Království českého* [Town Law of the Kingdom of Bohemia] from 1579, *Codex Criminalis Carolina* from 1532 or *Constitutio Criminalis Josephina* from 1707), which are supplemented by specific cases of municipal courts preserved in fragmentary court files. An important source in the study of the punishment of children and adolescents are also the results of bioarchaeological research of legal monuments, especially of former execution sites (e.g. Manser et al. 1992; Auler Hrsg. 2008; 2010; 2012; Bešina et al. 2024; Wojtucki 2024). In many cases, they supplement and clarify the legal practice and execution of sentences of that time with new knowledge and raise topics that are not apparent at

* Corresponding author – E-mail address: penicka@sci.muni.cz

<https://doi.org/10.47382/pv0662-06>

Received 30 January 2025; received in revised form 29 September 2025.
Available online 29 December 2025.

Copyright © 2025 Czech Acad Sci, Inst Archaeology Brno, and the authors.
This is an open access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).
Competing interests: The authors have declared that no competing interests exist.

first glance in the preserved sources, including the execution of capital justice on children and juveniles.

In the Czech milieu, legal archaeology has been successfully developing since the turn of the millennium (Sokol 2003; 2016; Mašková, Michálek 2006) and in the last decade, new findings have in particular been brought by research in Moravia, where several gallows have been archaeologically examined (Unger 2014; 2017; 2020; Unger et al. 2019; Pěnička 2021).

Research on extinct execution sites provides a comprehensive complex of material finds that speak about the symbolic and practical character of the place, the relationship of the society of that time to delinquents and the punishment of inappropriate behaviour and criminality. Finds from gallows include human bones, as well as building materials, small metal objects, fragments of pottery, coins, animal bones, etc. (Wojtucki 2008; Duma 2015, 66–89; Mašková 2017, 14–15; Unger 2019b, 127). From a biocultural perspective, human skeletal remains from gallows are a very important source of information about man and society. They allow us to observe not only the physical character of delinquents, their kinship relationships, geographical and social origin, but also the social significance of law, punishment, and the relationship of the population of that time to persons violating social norms (Wojtucki 2024, 144).

Parts of the skeletal finds from gallows also include skeletal remains of children and adolescents open a discussion about their social and legal status in solving medieval and early modern juvenile delinquency (child crime). The following text attempts to present in a clear form the current knowledge about the findings of skeletal remains of children and adolescents from Moravian gallows, especially the unique find of an almost complete skeleton of a child from Bystřice nad Pernštejnem, and to place them in the context of the social, legal, and criminal status of children in medieval and early modern society. This is a component study that is based primarily on anthropological research of Moravian gallows and will need to be supplemented with relevant historical written sources in the future.¹

2. Bones of juvenile individuals from Moravian gallows

Research on Moravian gallows has been ongoing since 2013 under the leadership of J. Unger, who has conducted several interdisciplinary archaeological investigations of former execution sites focused on their structural form, ground plan and spatial characteristics, the acquisition of dating material and the form of disposal of the bodies of delinquents after the execution (Křápková, Unger 2019; Unger et al. 2019, 83–100; Unger 2020; Pěnička 2023a). During archaeological excavations on Moravian gallows, a large number of anthropological material was obtained in the form of human skeletal remains, including the bones of juvenile individuals. The following overview shows that this is not a large collection, but only a small part of the total number of human bones found. The discovery of an intact skeleton of a child from Bystřice nad Pernštejnem is so far completely unique in the context of Bohemian and Moravian research on gallows.

Former gallows site discovered in 2014 on the Klucanina Hill near Tišnov yielded 786 human bones, four of which belonged to juveniles (Unger 2014; Unger et al. 2019, 83–87). Bones were in very poor condition, without anatomical connections and were scattered loosely in individual layers in the interior of the gallows. Among the bones of immature individuals, two individuals were identified: a juvenile individual aged between 16 and 19 years old and, based on the length of the left femur, a child aged 3 to 5 months (Pěnička 2014; 2019a, 103–105).

On the boundaries of the Křenovice and Slavkov u Brna (Austerlitz) cadastral areas, 1,780 human bones were discovered in

the interior of a square-shaped gallows, which was examined in 2015–2016 in three excavated pits, of which 97 bones belonged to juveniles (Čuta, Mořkovský 2017; Unger 2017; Unger et al. 2019, 87–91). At least two juveniles aged 16 to 17 years were identified, and they were probably male (Fig. 1) (Čuta, Mořkovský 2017, 17).

Gallows with two pillars and oval-shaped wall connecting both pillars was discovered in Ivančice during the research of the execution site in 2017–2018. A total number of 2,762 human bones and their fragments came from the interior of the gallows (Unger 2019a; Unger et al. 2019, 97). Unfortunately, the condition of the bones was like that of the Tišnov find, i.e. they were damaged and incomplete bone fragments. Only one bone (the left humerus) was assigned to a juvenile person aged between 16 to 19 years (Pěnička 2019a, 107–110; 2019b, 169–171).

Archaeological research of the gallows in Bystřice nad Pernštejnem in the spring of 2020 yielded 9,114 human bones, of which 146 were from juveniles (Pěnička 2021, 24; 2023a; 2023b). This is the richest find of bones of at least seven juvenile

Fig. 1. Skeleton of a juvenile individual (16–17 years) from the gallows near Křenovice (Slavkov u Brna, Austerlitz). After Čuta, Mořkovský 2017, 16, obr. 1; modified by R. Pěnička.

Obr. 1. Skelet nedospělého jedince (16–17 let) z šibenice u Křenovic (Slavkov u Brna, Austerlitz). Podle Čuta, Mořkovský 2017, 16, obr. 1; úprava R. Pěnička.

Site	Number of bones	Minimum number of individuals (MNI)	Age	References
Tišnov	4	2	3–5 months; 16–19 years	Pěnička 2014
Křenovice / Slavkov u Brna	97	2	16–17 years	Čuta, Mořkovský 2017
Ivančice	1	1	16–19 years	Pěnička 2019b
Bystřice nad Pernštejnem	146	6	15–17 years	Pěnička 2023b

Tab. 1. Overview of the juvenile individuals found from Moravian gallows.

Tab. 1. Základní přehled nedospělých jedinců z moravských šibeníc.

individuals, six in the age between 15 and 17 years and, above all, a rare find of an almost intact skeleton of a child aged 12 to 13 years (Pěnička 2023b, 80–81).

Skeletal remains of juveniles from archaeological research on Moravian gallows are not numerous (Tab. 1) and constitute about 2% of the total number of human bones found. Although this is not a large find, the bones of children and adolescents are a very important source for understanding juvenile delinquency (child crime) in the Middle Ages and Early Modern period. Data on at least 11 juvenile individuals are available from research on Moravian gallows to date. From a demographic point of view, this group consists mainly of juveniles aged 15 to 17. According to the legal point of view at the time, these were already adults with criminal responsibility. The second group consists of finds of children under 15, which are very rare in the Moravian milieu. In the Tišnov find, the interpretation of the bone of a 3- to 5-month-old infant is very problematic, while the find of a skeleton of a child from Bystřice nad Pernštejnem is completely unique in the context of research on Moravian gallows, not only because it is a 12- to 13-year-old child, but also because it is an almost intact skeleton (Pěnička 2023a, 67; 2023b, 77–79).

3. The child from Bystřice nad Pernštejnem

The Bystřice gallows are located on 'Šibeniční hora' hill southeast of the city, where the wall made of broken stone has been preserved to a height of 65 cm (Fig. 2). During archaeological research in 2020, the interior of the gallows was cleaned, the filling of which consisted of several layers of a mixture of soil,

Fig. 2. Preserved remains of the gallows in Bystřice nad Pernštejnem. Photo by R. Pěnička.

Obr. 2. Dochované zbytky šibenice v Bystřici nad Pernštejnem. Foto R. Pěnička.

Fig. 3. The location of the juvenile skeleton at the bottom of the Bystřice gallows. Photo by R. Pěnička.

Obr. 3. Nálezová situace skeletu nedospělého jedince na dně bystrické šibenice. Foto R. Pěnička.

ceramics, mother-of-pearl waste and human bones. At the bottom of the gallows, i.e. on the original rocky bedrock, a shallow pit was uncovered in the southwestern part with an almost intact child skeleton in an anatomical position respecting the wall of the gallows. On the north side, the pit respected a cluster of stones sealing a circular hole for a wooden pillar from the oldest construction phase, on the south and west sides the pit adjoined the stone wall of the gallows (Fig. 3). The shallow pit in which the child's skeleton was placed was slightly outlined (length 145 cm, width 56 cm, depth from ground level in the pelvic area 150 cm), the orientation of the pit was W-E (azimuth 270°). At the bottom of this pit lay an almost intact skeleton of an immature individual in a stretched position on his back with his upper limbs along the body and his lower limbs extended. The leg area in the eastern part of the pit was disturbed during the excavation and preparation of the pit with a cluster of bones in the southeastern corner of the gallows. A fastening made of a wire eye and hook was found above the left shoulder of the child's skeleton, and three metal buttons were found on the right femur (Fig. 4). In the eastern edge of the shallow pit behind the leg bones, a double-sided Poznaň denarius of Sigismund III Vasa (1587–1632) from 1608 was found (Pěnička 2023a, 67), according to which the found child skeleton can be dated with great caution at the beginning of the 17th century.

The almost complete skeleton of the juvenile was very well preserved, only the leg bones were disturbed during the excavation and digging of the bone pit in the southeast corner of the gallows' interior. The child's skeleton was subjected to standard anatomical analysis using morphoscopic and morphometric methods to estimate age, sex, height, and health status

Fig. 4. Finds from the juvenile skeleton at the Bystřice gallows. Photo by R. Pěnička.
Obr. 4. Předměty nalezené u skeletu nedospělého jedince z bystřické šibenice. Foto R. Pěnička.

(Stloukal 1999; Cunningham et al. 2016; Lewis 2018). The bones were solid with unfused epiphyses and well-developed muscle relief, the colour of the bone surface was brownish-beige and on the proximal part of the right tibia there were traces of green coloration from the metal button present. The skull was post-mortem damaged by the pressure of the overlying material and several of its parts broke off due to taphonomic influences (part of the nasal bones, nasal surface of the maxilla, both zygomatic arches, part of the temporal bone, part of the parietal bone and inferior nasal concha). The maxilla and mandible were preserved undamaged; the chin area is prominent. There were several anatomical varieties on the skull. The premaxilla (*os incisivum*) was separate, several small bones (*ossiculum suturae lambdoideae*) were inserted in the lambdoid suture, and there were supernumerary openings for blood vessels and nerves in the facial bones.

In both intact jaws, 25 permanent teeth were preserved, several teeth were lost postmortem (both upper lateral incisors, first right upper premolar) (Tab. 2). There are gaps (diastema) between the canines and first premolars in both jaws on both sides. The occlusal surface of the teeth is very weak. The dentition is free of dental caries, several teeth (both upper incisors, left upper canine and both lower first molars) have hypoplastic changes in the form of longitudinal stripes on the tooth enamel (*dental enamel hypoplasia*, DEH) and on the lower jaw on the right in the place between the canine and the first premolar there is a healed alveolus after the intravital loss of a temporary tooth or a supernumerary tooth, in the place of the upper right second premolar there are remnants of the roots of the temporary first molar.

The postcranial skeleton has preserved all parts of the spine with incomplete fusion of several vertebrae (C2, C7, S1–S3), all ribs are slightly damaged, and the *manubrium sterni* with several *sternebrae* forming the *corpus sterni* has been preserved. The bones of the girdle and free limbs have been preserved from the upper limb, including an incomplete skeleton of the hands (the right *os trapezium et trapezoideum*, the right *os pisiforme*, the left *os triquetrum* and the left *os pisiforme*, and several *phalanges digitorum* are missing). The lower limb is preserved with the bones of the girdle and free limbs, including several leg bones (several phalanges, the left first and fourth metatarsal bones and

all tarsal bones, except for both calcaneal bones, are missing). All bones of the postcranial skeleton have unfused epiphyses, only the *os ischii* with the *os pubis* and the vertebral bodies with arches are fused.

The age of the child from Bystřice nad Pernštejnem was estimated at 12 to 13 years based on tooth eruption and skeletal maturation, and the height was calculated based on the length of the femur to be 155 cm (Stloukal 1999; Cunningham et al. 2016; Lewis 2018). In the case of child skeletons, sex estimation based on morphoscopic features is problematic, because they do not have developed adult sexual dimorphism. However, if well-preserved suitable parts of the skeleton (skull, pelvic bones) are available, the sex of the individual can be estimated with a certain degree of probability (Schutkowski 1993; Molleson et al. 1998). In the child from the Bystřice gallows, both the skull and pelvic bones were very well preserved, according to which the sex was estimated as male.

The child's health was relatively good, only hypoplasia of the tooth enamel was found, indicating a significant period of stress. It is estimated that it occurred between 1.9 and 3.4 years of age (Read, Dean 2006) and is probably related to weaning from breastfeeding and the transition to solid food. The cause of death cannot be determined from the preserved skeleton; there are no traces of infection or other disease on the bones. There are also no traces of violence related to the execution of the capital punishment on the skeleton.

4. Discussion

Criminal law in the Middle Ages and Early Modern period viewed children with regard to their age. However, the age limit between childhood and adulthood was flexible, and before it was firmly anchored in criminal codes, it was always recommended to take into account the lower age of the given person (Slavičková 2019, 116). Children under the age of seven years were practically not criminally responsible, and therefore capital punishment did not apply to them. From the age of 7 to 14 years, it depended on the seriousness of the committed act and on the court whether to impose the highest punishment. The threshold of 14 years became established as the age of criminal responsibility, when children were treated in the same way as adult delinquents (Patenaude 2006, 8–10; Slavičková 2019).

The evidence of written sources is currently significantly supplemented by archaeological remains, which place the criminal responsibility of children and adolescents in a new position, as they provide us with direct evidence of the punishment of juvenile delinquency (child crime). The findings of skeletal remains of individuals under the age of 18 in and around gallows are not numerous (e.g., Emmenbrücke, Milano, Naestved, Elwangen, Miłków; Manser et al. 1992, 39–75, 135–156; Auler 2001, 271–277; Wahl, Berszin 2010; Mazzarelli et al. 2019; Vanhove et al. 2019). Although there are written sources of evidence of the punishment of children under 15 years of age, the occurrence of their skeletal remains on execution sites is not common and in many cases is completely absent. This is due, among other things, to the nature of the execution site, where the bodies of the executed were mostly exposed to various climatic, biological, and human interventions. In addition, when researching

	M3	M2	M1	P2	†	C	†	I1	I1	†	C	P1	P2	M1	M2	M3
DX	M3	M2	M1	P2	P1	C	I2	I1	I1	I2	C	P1	P2	M1	M2	M3
																SIN

Tab. 2. Dental formula of the boy from the Bystřice gallows; M3 – unerupted tooth, † – tooth lost postmortem.

Tab. 2. Zubní vzorec dítěte z bystřické šibenice; M3 – neprořezaný zub, † – postmortálně ztracený zub.

gallows, we often encounter findings of incomplete and fragmentary bones without anatomical connections, among which the identification of children's bones is often very difficult.

During the research of Moravian gallows, at least 11 adolescent individuals have been identified so far, mostly in the juvenile age range of 15 to 17 years. It is not surprising that these adolescents ended up on the gallows, because according to the law of the time, they were already adults and subject to capital justice. The condition of the bones of these people from individual sites is relatively poor. Their analysis is limited to demographic parameters and does not allow for an exact determination of the cause of death, including the method of execution. Skeletal remains of children under 15 years of age are documented in only two cases. The discovery of the left femur of a 3- to 5-month-old child from Tišnov is unique in every sense, but its interpretation is very problematic. The bone was found without anatomical context while sifting through the soil from the interior of the gallows, along with other bones of mostly adults (Pěnička 2019a, 104). The circumstances of the appearance of such a small child in the gallows are not explained by the available written sources. In 1635, a girl named Markyta Kaliková was tried before the city council in Tišnov for the murder (infanticide) of her newborn son (Konečný 2007, 23–29), but the anthropologically estimate of the age of the found femur corresponds to an older child. Therefore, the found child's bone cannot be connected to this case and further analysis and criticism of archival sources will be necessary.

The discovery of a child's skeleton from the bottom of the gallows in Bystřice nad Pernštejnem appears to be very significant, as it is the best-preserved intact skeleton from the research of Moravian gallows to date. The exceptional nature of the find does not only lie in the find situation, but is also underlined by the estimated age of the child. Moreover, a complete anthropological analysis was carried out on it, providing information about its biological profile and life history. Although we have detailed information about the biological profile of the child and his placement inside the gallows, the interpretation of this case faces considerable difficulties. The archival records of the Bystřice court are incomplete, and there is no report of such a juvenile delinquent in the surviving records (Štindl 2023). When trying to interpret the discovery of the child from Bystřice nad Pernštejnem, we must therefore look for analogies from similar cases. In the interpretation, we proceed from the two most common assumptions of placing the body in or around the gallows: it is a punished child delinquent (1) or it may be the burial of a person who committed suicide (2).

Medieval and early modern jurisdiction considered children over the age of 7 to be adults who, in the event of inappropriate behaviour or commission of a criminal act, could be punished with various forms of punishment, including imprisonment or death sentence (Allen 2022, 37). Children were punished most often for inappropriate behaviour, petty theft, but also for the most serious crimes, such as murder. Cases come from Slovakia where the original death sentence was commuted to another form, most often to beating with a cane or whipping. In the case of stealing money, for which a 9-year-old girl was convicted, the court in Orava resolved the original death sentence by commuting it to whipping due to age and, in the case of a repeat offense, to branding (Floreková 2022, 167). A similar case of theft of money was dealt with by the court in Nitra, where a 14-year-old girl thief was sentenced to several blows with a cane instead of the death penalty (Geschwandtner 2022, 213–214). In Lucerne, Switzerland, eight juveniles were executed, the youngest (accused of theft) being only

13 years old. Girls were punished similarly in Lucerne, where in 1664 an 8-year-old girl was burned as a witch (Harrer 1992, 234–235). We also know of cases of punishment of children from Moravia. For example, a 12-year-old boy from Radvslavice near Velké Meziříčí, who was fully aware of his act, killed two other children with an axe. The resulting sentence, according to legal doctrine, was that he should be executed on the breaking wheel, but due to his young age, his sentence was commuted to drowning (Svoboda 1921, 34–36). Since the skeleton of the child from Bystřice nad Pernštejnem was found in an anatomical position with almost no damage, it is very likely that it was placed in a shallow pit at the bottom of the gallows not long after death. The possibility that this is a suicide burial cannot be ruled out, as gallows often served as a place to bury the bodies of those who committed suicide (Van Dülmen 2003, 79; Wojtucki 2008; Duma 2015, 66–89; Mašková 2017; Wojtucki 2020). Cases of child and adolescent suicides are known from many sites. For example, among the 28 suicides from the gallows on the River Emme in Lucerne, Switzerland, there were two adolescents aged between 14 and 16 years, respectively between 15 and 18 years (Etter 1992, 154; Harrer 1992, 242). The causes of death by suicide include hanging, strangulation, drowning or throat cutting (Harrer 1992, 242). In the case of the discovery of the skeleton of the child from Bystřice nad Pernštejnem, it is not possible to interpret a specific event (execution, suicide) without support in written sources. The child placed on the gallows was probably punished as an adult offender for the crime he committed with the highest penalty. Since there are no visible traces of violence related to the execution on the body, one can also lean towards the interpretation that this is the placement of the body of a suicide, but without further analysis of the relevant sources, the interpretation of the child's death is still a matter of debate.

5. Conclusion

Research on gallows brings new insights into the relationship of society to groups of people who violated the legal norms of the time. With the development of legal archaeology, it has been possible to explore several former sites where executions took place. The results of individual research projects complement and often clarify information known only from written and iconographic sources. One of the topics that research on gallows broaches is the legal and social status of children and adolescents in the Middle Ages and Early Modern period in Europe. In the Czech milieu, this is primary research based primarily on the anthropological determination of skeletal sets in combination with available archival and judicial sources, including legal codes. Although we have comprehensive studies on the criminal status of children in medieval and early modern society (e.g. Slavičková 2019), physical evidence in the form of skeletal finds from execution sites is very rare. Therefore, it is necessary to pay due attention to these finds, because they clarify and supplement information known from written sources.

Although the finds of bones of minor individuals from gallows represent only a fraction of all human skeletal remains, their analysis can be used to draw conclusions about the relationship of the society of the time to crime and the punishment of children and adolescents. The highest punishments did not apply only to persons over 18 years of age. To what extent juvenile delinquency (child crime) was widespread and its punishment is a question of further interdisciplinary research. The unique find of an intact child skeleton from the bottom of the gallows in Bystřice nad Pernštejnem also contributes to the discussion of child crime and period justice.

Note

- 1 In the following text, the author uses anthropological terminology, where the term ‘immature individual’ refers to a person under the age of 20 whose skeletal development has not yet been completed. However, from a historical and social perspective, these are already adults. As an alternative to this ambiguous terminology, the terms ‘child’ and ‘adolescent’, or a combination of both, are used.

References

- Allen, T. T. 2022: The historical analysis of childhood and juvenile delinquency. Implications of american social trend and thought. *Juvenile & Family Court Journal* 73(3), 33–43. DOI: 10.1111/jfcj.12225.
- Auler, J. 2001: Die Gräber der Richtstätte Amtsmansdshaven bei Naestved auf Seeland (Dänemark). *Archäologische Informationen* 24(2), 271–277. DOI: 10.11588/ai.2001.2.13678. Available also from: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/arch-inf/article/view/13678>.
- Auler, J. (Hrsg.) 2008: *Richtstättenarchäologie*. Dormagen: Archaeotopos.
- Auler, J. (Hrsg.) 2010: *Richtstättenarchäologie 2*. Dormagen: Archaeotopos.
- Auler, J. (Hrsg.) 2012: *Richtstättenarchäologie 3*. Dormagen: Archaeotopos.
- Bešina, D., Bönde Gogová, S., Šteiner, P. 2024: The gallows in Holíč (Skalica district, Slovakia) archaeological research and virtual reconstruction. *Archaeologiai Értesítő* 149(1), 313–334. DOI: 10.1556/0208.2024.00067. Available also from: <https://akjournals.com/view/journals/0208/aop/article-10.1556-0208.2024.00067/article-10.1556-0208.2024.00067.pdf>.
- Cunningham, C., Scheuer, L., Black, S. 2016: *Developmental Juvenile Osteology*. Second edition. London: Academic Press.
- Čuta, M., Mořkovský, T. 2017: Antropologické zhodnocení kosterních pozůstatků ze slakovské šibenice u Křenovic. *Anthropologia Integra* 8(2), 15–24. DOI:10.5817/AI2017-2-15. Available also from: https://journals.muni.cz/anthropologia_integra/article/view/8698.
- Duma, P. 2015: *Śmierć nieczysta na Śląsku. Studia nad obrządkiem pogrzebowym społeczeństwa przedindustrialnego*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Etter, H. F. 1992: Nicht in geweihter Erde beigesetzt. Die auf dem Richtplatz in Emmenbrücke verscharreten menschlichen Reste. In: J. Manser et al.: *Richtstätte und Wasenplatz in Emmenbrücke (16.–19. Jahrhundert)*. Archäologische und historische Untersuchungen zur Geschichte von Strafrechtspflege und Tierhaltung in Luzern. Band 2. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters 19. Basel: Schweizerischer Burgenverein, 135–156.
- Floreková, I. 2022: Výkon trestnej právomoci Oravskej stolice v 17. a 18. storočí. In: B. Szeghyová a kol.: *Od konfliktu ku zločinu. Skúmanie kriminality v minulosti*. Bratislava: VEDA, 154–172.
- Geschwandtner, B. 2022: Vybrané případy kriminality žien na hornej Nitre v 18. storočí. In: B. Szeghyová a kol.: *Od konfliktu ku zločinu. Skúmanie kriminality v minulosti*. Bratislava: VEDA, 200–218.
- Harrer, M. 1992: Statistik der Hinrichtungen in Luzern von 1551 bis 1798. In: J. Manser et al.: *Richtstätte und Wasenplatz in Emmenbrücke (16.–19. Jahrhundert)*. Archäologische und historische Untersuchungen zur Geschichte von Strafrechtspflege und Tierhaltung in Luzern. Band 2. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters 19. Basel: Schweizerischer Burgenverein, 233–242.
- Konečný, M. 2007: *Kopíř korespondence obecní rady. Pamětní kniha městečka Tišnova*. Tišnovsko. Tišnov: Městský úřad v Tišnově.
- Křápková, A., Unger, J. 2019: Jihomoravské šibenice na mapách Prvního vojenského mapování. In: J. Unger et al.: *Jihomoravské šibenice v časném novověku (16. až 18. stol.)*. Brno: Masarykova univerzita, 53–82. Available also from: <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/1557>.
- Lewis, M. 2018: *Paleopathology of Children: Identification of Pathological Conditions in the Human Skeletal Remains of Non-Adults*. London: Academic Press.
- Manser, J., Diggelmann, K., Etter, H. F., Häni, H., Harrer, M., Huggel, D., Lang, J., de Mortanges, R. P., Ros, M., Stampfli, H. R., Ueltschi, G., Zäch, B. 1992: *Richtstätte und Wasenplatz in Emmenbrücke (16.–19. Jahrhundert)*. Archäologische und historische Untersuchungen zur Geschichte von Strafrechtspflege und Tierhaltung in Luzern. Band 1, 2. Schweizer Beiträge zur Kulturgeschichte und Archäologie des Mittelalters 19. Basel: Schweizerischer Burgenverein.
- Mašková, P. 2017: Pohřby na místech popravišť jako zrcadlo vztahu společnosti k lidem na okraji. In: P. Klint, D. Wojtucki (eds.): *Przestępczość kryminalna w Europie Środkowej i Wschodniej w XVI-XVIII w. Łódź*. Wrocław: Księżny Młyn, 11–23.
- Mašková, P., Michálek, J. 2006: Archeologický výzkum v poloze „Na šibenici“ ve Vodňanech (okres Strakonice). Příspěvek k archeologii popravišť v Čechách. *Archeologické rozhledy* LVIII(4), 790–809. Available also from: <https://lurl.cz/LJZ0x>.
- Mazzarelli, D., Gibelli, D., Mattia, M., Bertoglio, B., Sguazza, E., Fedeli, A. M., Cattaneo, C. 2019: First signs of torture in Italy. A probable case of execution by the wheel on a skeleton from 13th century Milano. *Journal of Archaeological Science* 109, 104990. DOI: 10.1016/j.jas.2019.104990. Available also from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305440319300780>.
- Molleson, T., Cruse, K., Mays, S. 1998: Some sexually dimorphic features of the human juvenile skull and their value in sex determination in immature skeletal remains. *Journal of Archaeological Science* 25, 719–728. DOI: 10.1006/jasc.1997.0215. Available also from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305440397902156>.
- Patenaude, A. L. 2006: History of the treatment of and attitudes toward children. In: B. Sims, P. Preston (eds.): *Handbook of Juvenile Justice. Theory and Practice*. Boca Raton: CRC Press, 3–30.
- Pěnička, R. 2014: Kostrové nálezy a zacházení s těly zemřelých na šibenici v Tišnově. In: J. Unger (ed.): *Archeologie a vlastivěda. PhDr. Pavlu Michnovi k sedmdesátým narozeninám*. Vlastivědný věstník moravský LXVI. Supplementum 2. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 161–163.
- Pěnička, R. 2019a: Lidé od šibenice. Přínos antropologie při výzkumu kosterních pozůstatků popravených osob a sebevrahů. In: J. Unger et al.: *Jihomoravské šibenice v časném novověku (16. až 18. stol.)*. Brno: Masarykova univerzita, 101–114. Available also from: <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/1557>.
- Pěnička, R. 2019b: Lidské kosterní pozůstatky z ivančické šibenice. *Jižní Morava* 55(58), 169–179.
- Pěnička, R. 2021: Nové poznatky o šibenici v Bystřici nad Pernštejnem. *Anthropologia Integra* 12(1), 21–29. DOI: 10.5817/AI2021-1-21. Available also from: https://journals.muni.cz/anthropologia_integra/article/view/14035.
- Pěnička, R. 2023a: Archeologický výzkum bystrické šibenice. In: M. Štindl, R. Pěnička: *Hrdelní právo a archeologický výzkum šibenice v Bystřici nad Pernštejnem*. Bystřice nad Pernštejnem: Městské muzeum Bystřice nad Pernštejnem, 62–69.
- Pěnička, R. 2023b: Kostrové nálezy z bystrické šibenice. In: M. Štindl, R. Pěnička: *Hrdelní právo a archeologický výzkum šibenice v Bystřici nad Pernštejnem*. Bystřice nad Pernštejnem: Městské muzeum Bystřice nad Pernštejnem, 70–87.
- Reid, D. J., Dean, M. C. 2006: Variation in modern human enamel formation times. *Journal of Human Evolution* 50(3), 329–346. DOI: 10.1016/j.jhevol.2005.09.003. Available also from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0047248405001648>.

- Slavičková, P. 2019:** Postavení dětí v raně novověkém trestním právu. In: D. Dvořáčková-Malá et al.: *Děti a dětství. Od středověku na práh osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Historický ústav AV ČR, v. v. i., 116–118.
- Sokol, P. 2003:** Šibenice v Bečově nad Teplou a archeologie popravišť. *Archeologické rozhledy* LV(4), 736–766. Available also from: <https://lurl.cz/eJZnf>.
- Sokol, P. 2016:** Šibenice u Přimdy. Archeologický výzkum objektu se zvláštním symbolickým a sociálním významem. *Archaeologia historica* 41(2), 501–523. DOI: 10.5817/AH2016-2-26. Available also from: <http://hdl.handle.net/11222.digilib/135618>.
- Schutkowski, H. 1993:** Sex determination of infant and juvenile skeletons: I. Morphognostic features. *American Journal of Physical Anthropology* 90, 199–205. DOI: 10.1002/ajpa.1330900206. Available also from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/ajpa.1330900206>.
- Štindl, M. 2023:** Bystřické právo hrdelní. In: M. Štindl, R. Pěnička: *Hrdelní právo a archeologický výzkum šibenice v Bystřici nad Pernštejnem*. Bystřice nad Pernštejnem: Městské muzeum Bystřice nad Pernštejnem, 11–45.
- Stloukal, M. 1999:** *Antropologie. Příručka pro studium kostry*. Praha: Národní muzeum. Available also from: <https://lurl.cz/vJ4W2>.
- Svoboda, J. F. 1921:** Velkomeziříčská kniha potazův a nálezů vyššího práva pánů jihlavských 1380–1561. *Selský archiv* XIV(1–2), 31–40. Available also from: <https://lurl.cz/KJZ6r>.
- Unger, J. 2014:** Tišnovská šibenice. In: J. Unger (ed.): *Archeologie a vlastivěda. PhDr. Pavlu Michnovi k sedmdesátým narozeninám*. Vlastivědný věstník moravský LXVI. Supplementum 2. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 152–160.
- Unger, J. 2017:** Archeologický výzkum slavkovské šibenice u Křenovic. *Anthropologia Integra* 8(2), 7–13. DOI:10.5817/AI2017-2-7. Available also from: https://journals.muni.cz/anthropologia_integra/article/view/8697.
- Unger, J. 2019a:** Archeologický výzkum ivančické šibenice. *Jižní Morava* 55(58), 157–168.
- Unger, J. 2019b:** Zacházení s těly popravených ve středověku a raném novověku. *Historie – Otázky – Problémy* 11(1), 127–134. DOI: 20.500.11956/112205. Available also from: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/112205>.
- Unger, J. 2020:** Pátrání po moravských šibenících (Česká republika). *Pomníki dawnego prawa* 49, 30–51.
- Unger, J., Boriová, S., Čuta, M., Divíšek, J., Halas, P., Křápková, A., Lacina, J., Mořkovský, T., Pěnička, R., Velek, J., Wojtucki, D. 2019:** *Jihomoravské šibenice v časném novověku (16. až 18. stol.)*. Brno: Masarykova univerzita. Available also from: <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/1557>.
- Van Dülmen, R. 2003:** *Bezetní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočetnost a sociální izolace v raném novověku*. Praha: Dokořán.
- Vanhove, C., Duma, P., Wojtucki, D., Rutka, H. 2019:** L'inhumation des criminels aux fourches patibulaires de Lubań, de Miłków et de Lubomierz (Pologne). Résultats des premières analyses archéo-anthropologiques. In: M. Vivas (éd.): *(Re)lecture archéologique de la justice en Europe médiévale et moderne*. Scripta Mediaevalia 35. Bordeaux: Ausonius, 295–314. DOI: 10.4000/books.ausonius. Available also from: <https://books.openedition.org/ausonius/18388>.
- Wahl, J., Berszin, C. 2010:** Nach 200 Jahren von einem Orkan freigelegt – Skelettreste aus der Flur ‚Galgenberg‘ bei Ellwangen an der Jagst (Ostalbkreis). *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 31, 687–766. DOI: 10.11588/fbbw.2010.0.33903. Available also from: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bsz:16-fbbw-33903>.
- Wojtucki, D. 2008:** Bestattungen von Hingerichteten und Selbstmördern in Schlesien und in der Oberlausitz vom 16. bis zum 18. Jahrhundert. In: J. Auler (Hrsg.): *Richtstättenarchäologie*. Dormagen: Archaeotopos, 532–547.
- Wojtucki, D. 2020:** „Martwe czarownice“. Procesy i egzekucje zmarłych oskarżonych o magię pośmiertną w dobrach zakonów krzyżackiego na Śląsku i Morawach w XVII i XVIII wieku. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica* 107, 153–197. DOI: 10.18778/0208-6050.107.08. Available also from: <https://czasopisma.uni.lodz.pl/historica/article/view/10252>.
- Wojtucki, D. 2024:** Archeologia miejsc straceń na Dolnym Śląsku. Przegląd przebadanych stanowisk w latach 1998–2016. In: D. Wojtucki (ed.): *Dawne miejsca straceń na Śląsku w ujęciu interdyscyplinarnym*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, 83–166.

Resumé

Společenské postavení dětí a dospívajících podléhalo v různých obdobích specifickým právním normám. Rozhodující byl především věk pachatele, který určoval trestní odpovědnost a závažnost zločinu (Slavičková 2019, 116). Trestní odpovědnost dětí a mladistvých v českých zemích ve středověku a raném novověku vychází převážně z písemných právních kodexů (např. *Práva městská Království českého* z roku 1579, *Codex Criminalis Carolina* z roku 1532 nebo *Constitutio Criminalis Josephina* z roku 1707), které doplňují konkrétní případy městských soudů dochované ve zlomkovitých soudních spisech. Důležitým pramenem při studiu trestání dětí a mladistvých jsou také výsledky bioarcheologických výzkumů právních památek, zejména zaniklých popravišť/šibenic (např. Manser et al. 1992; Auler 2008; 2010; 2012; Bešina et al. 2024; Wojtucki 2024). Ty v mnoha případech doplňují a upřesňují tehdejší právní praxi a výkon trestů o nové poznatky a otevírají témata, která nejsou v dochovaných pramenech na první pohled patrná, včetně výkonu hrdelní spravedlnosti na dětech a mladistvých.

Nálezy ze šibenic zahrnují především lidské kosti, které představují velmi významný zdroj informací o tehdejší společnosti. Umožňují sledovat nejen fyzický charakter delikventů, jejich příbuzenské vztahy, geografický a sociální původ, ale také společenský význam práva, trestu a vztahu tehdejšího obyvatelstva k osobám porušujícím společenské normy (Duma 2015, 66–89; Mašková 2017, 14–15; Unger 2019a, 127; Wojtucki 2024, 144).

Bioarcheologický výzkum moravských šibenic probíhá od roku 2013 pod vedením J. Ungera, jehož tým provedl několik interdisciplinárně orientovaných archeologických výzkumů v Tišnově, Křenovicích / Slavkově u Brna, Ivančicích, Šatově a Bystřici nad Pernštejnem (Křápková, Unger 2019; Unger et al. 2019, 83–100; Unger 2020; Pěnička 2023a). Během těchto archeologických výzkumů bylo získáno velké množství lidských kosterních pozůstatků, včetně kostí nedospělých jedinců (Fig. 1, Tab. 1). Kosti dětí a juvenilních jedinců tvoří nepatrnou část z celkového množství nalezených lidských kostí (asi 2 % z celkového počtu kostí), přesto jejich analýza otevírá nové výzkumné otázky o výkonu hrdelního práva, právního postavení dětí a mladistvých a o vývoji přístupu k dětské kriminalitě. Z výzkumu moravských šibenic jsou doposud k dispozici údaje minimálně o 12 nedospělých osobách převážně ve věku mezi 15 až 17 lety. Ojedinelé jsou poté nálezy jedinců mladších 15 let, které máme doložené pouze v Tišnově (nález stehenní kosti 3 až 5 měsíčního kojence) a v Bystřici nad Pernštejnem (téměř kompletní skelet dítěte mezi 12 a 13 lety; obr. 3) (Pěnička 2023a, 67; 2023b, 77–79).

Trestní právo ve středověku a raném novověku nahlíželo na děti s ohledem na jejich dosažený věk. Věková hranice mezi dětstvím a dospělostí však byla pohyblivá, a než se pevně ukotvila v trestních zákonicích, doporučovalo se vždy přihlídnout k nižšímu věku dané osoby (Patenaude 2006, 8–10; Slavičková 2019, 116). Písemné historické prameny jsou v současné

době významně doplňovány archeologickými památkami, které trestní odpovědnost dětí a mladistvých staví do nové pozice, protože nám poskytují přímé důkazy trestání dětské kriminality (např. Emmenbrücke, Milano, Naestved, Elwangen, Milków; Manser et al. 1992, 39–75, 135–156; Auler 2001, 271–277; Wahl, Berszín 2010; Mazzarelli et al. 2019; Vanhove et al. 2019). I když jsou v písemných pramenech doklady trestání dětí mladších 15 let, není výskyt jejich kosterních pozůstatků na popravištích běžný a v mnoha případech zcela chybí. Z výzkumu moravských šibenic máme doposud k dispozici pouze dva případy. Nález levé stehenní kosti 3 až 5měsíčního dítěte z Tišnova je velmi ojedinělý, avšak jeho interpretace naráží na nemalé potíže. Kost byla nalezena bez anatomických souvislostí při probírce zeminy z interiéru šibenice spolu s dalšími kostmi převážně dospělých jedinců (Pěnička 2019a, 104). Ani dochované písemné prameny přítomnost takto malého dítěte na šibenici neosvětlují. Ačkoliv řešila tišnovská městská rada v roce 1635 případ infanticidy (zavraždění novorozence děvečkou Markytou Kalikovou) (Konečný 2007, 23–29), antropologický rozbor nalezené stehenní kosti odpovídá staršímu dítěti. Nelze tudíž nalezenou dětskou kost spojit s tímto konkrétním případem a bude nutná další analýza a kritika archivních pramenů. Velmi významným se jeví nález téměř kompletního skeletu dítěte ze dna šibenice v Bystřici nad Pernštejnem. Podle osteobiografického profilu se jedná o dítě ve věku 12 až 13 let, pravděpodobně chlapce, který v průběhu svého života prodělal několik stresových období (onemocnění nebo nedostatečná výživa). Ačkoliv známe podrobné informace o biologickém profilu dítěte a o jeho uložení v interiéru šibenice, je interpretace událostí, které vedly k jeho smrti, i v tomto případě provázena řadou nejasností. Archivní záznamy bystřického soudu jsou nekompletní a v dochovaných záznamech není zpráva o případu takto mladistvého delikventa (Štindl 2023).

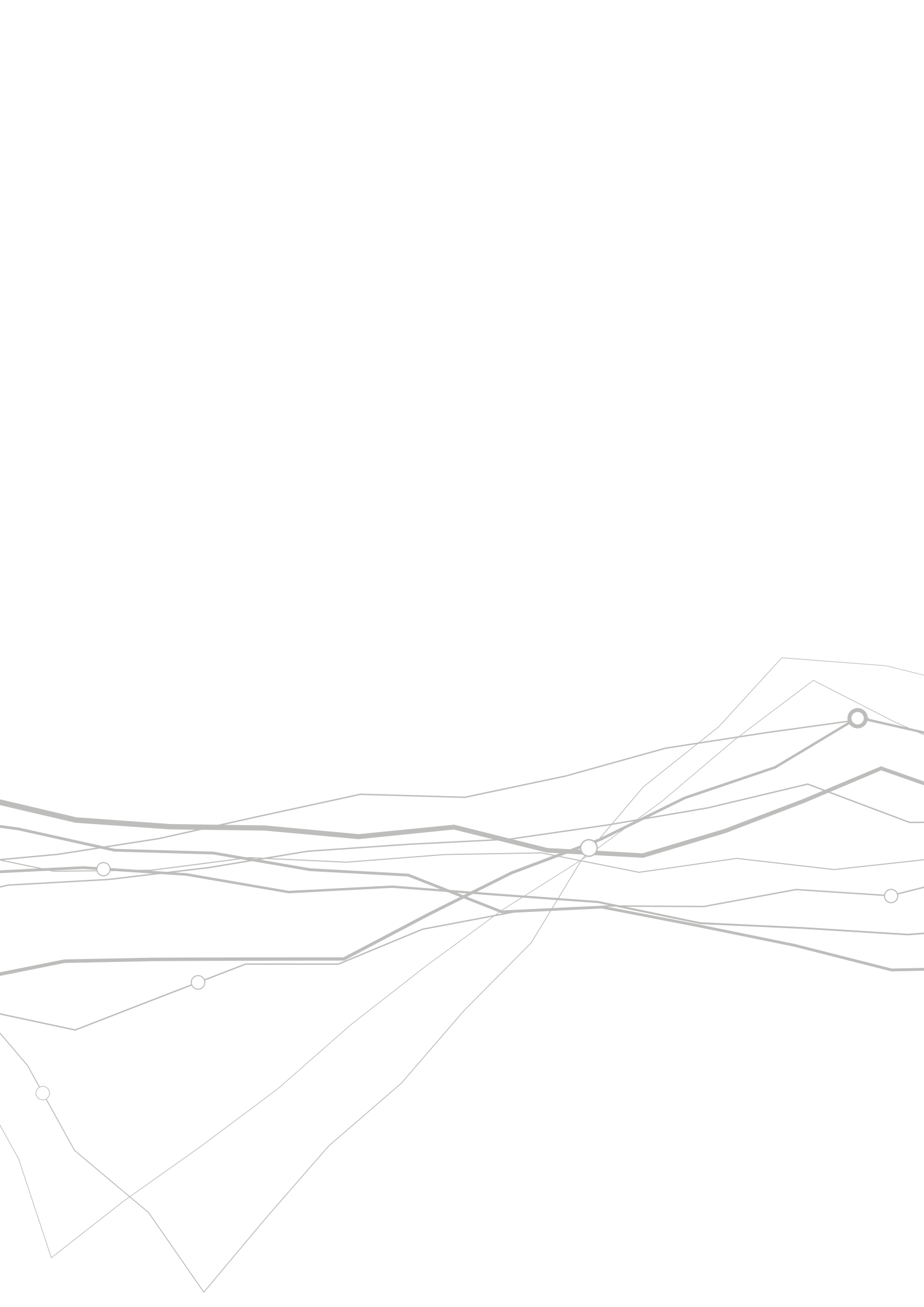
Středověká a raně novověká jurisdikce považovala děti starší 7 let za dospělé osoby, které v případě nevhodného chování nebo spáchání kriminálního činu mohly být trestány různými formami trestů, včetně uvěznění nebo odsouzení k smrti. Děti byly trestány nejčastěji za nevhodné chování, drobné krádeže, ale i za nejtěžší zločiny, jako byla vražda (např. Allen 2022, 37). V případě nálezů skeletu dítěte z Bystřice nad Pernštejnem nelze bez opory v písemných pramenech interpretovat konkrétní událost. Dítě bylo pravděpodobně potrestáno jako dospělý delikvent za spáchaný trestný čin k nejvyššímu trestu. Jelikož na těle nejsou žádné viditelné stopy násilí související s exekucí, lze se přiklonit také k interpretaci, že se mohlo jednat o uložení těla sebevraha, avšak bez další analýzy a kritiky relevantních pramenů je interpretace úmrtí dítěte z Bystřice nad Pernštejnem stále otázkou diskuze.

Výzkumy šibenic přinášejí nové poznatky o vztahu společnosti ke skupinám obyvatel, které porušovaly tehdejší právní normy. Výsledky jednotlivých výzkumů doplňují a mnohdy upřesňují informace známé pouze z písemných a ikonografických pramenů. Jedním z témat, které výzkum šibenic otevírá, je právní a společenské postavení dětí a dospívajících ve středověku a raném novověku v Evropě. Ačkoliv nálezy kostí nedospělých jedinců ze šibenic představují pouze zlomek všech nalezených kosterních pozůstatků, lze na základě jejich analýzy usuzovat na vztah tehdejší společnosti ke kriminalitě a trestání dětí a mladistvých. Nejvyšší tresty se netýkaly pouze dospělých osob starších 18 let, ale přísnými tresty byli trestáni i děti a mladiství. Do jaké míry byla rozšířená dětská kriminalita a její potírání, je otázkou dalších interdisciplinárních výzkumů. Unikátní nález neporušeného skeletu dítěte ze dna šibenice v Bystřici nad Pernštejnem k diskuzi o dětské kriminalitě a soudobé spravedlnosti významně přispívá.

Contact

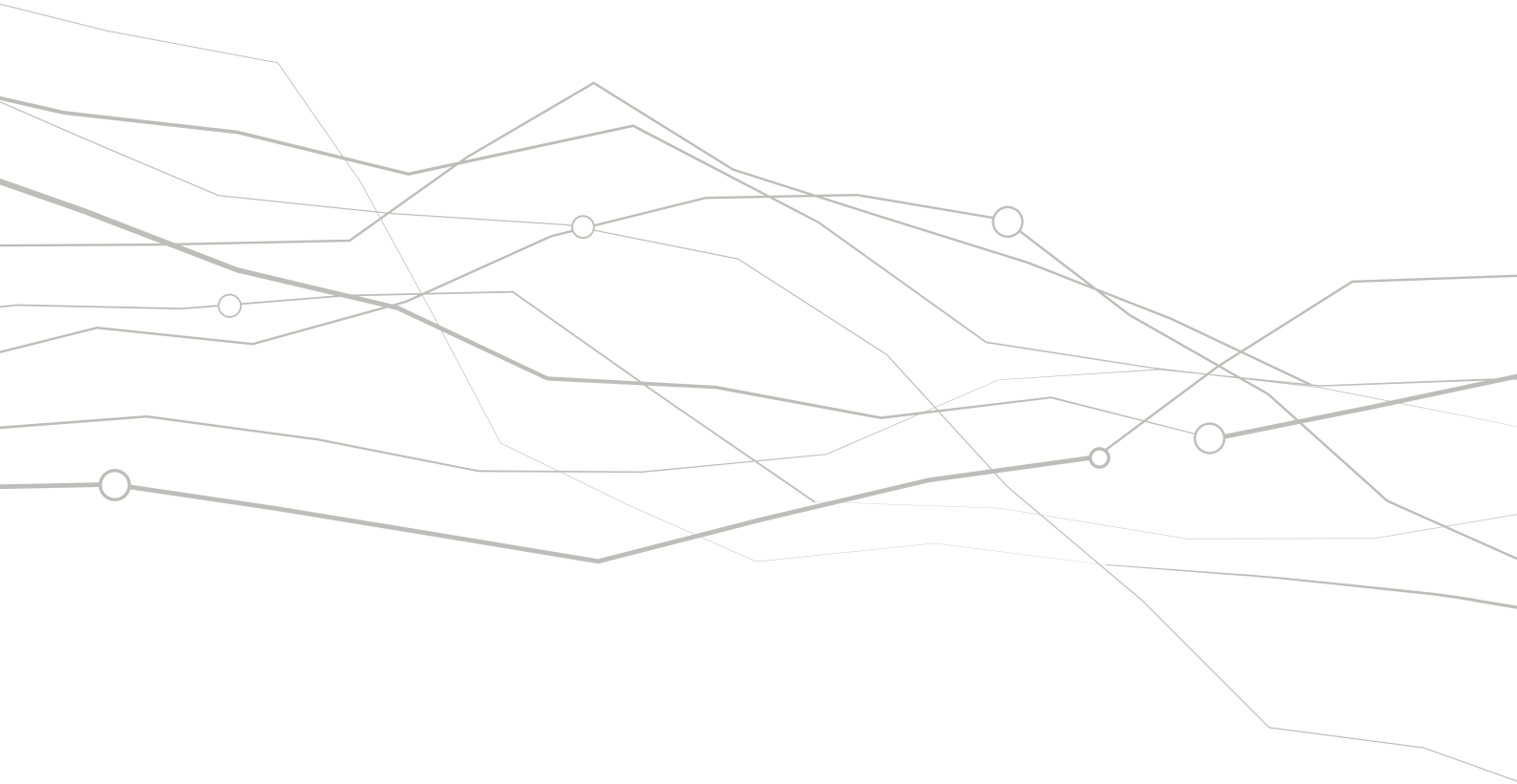
Robin Pěnička

Institute of Anthropology
Faculty of Science, Masaryk University
Kotlářská 2
CZ-611 37 Brno
email: penicka@sci.muni.cz
ORCID: 0009-0000-0502-9951

Přehled výzkumů na Moravě a ve Slezsku 2024

Overview of excavations in Moravia and Silesia 2024

Středověk a novověk

Middle Ages and Modern Times

Bohdalice-Pavlovice (k. ú. Pavlovice, okr. Vyškov) „Přední“, parc. č. 1500/5.

Středohradištní období (RS3). Pohřebiště. Plošný odkryv.
Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Muzeum Vyškovska, p. o.

Lokalizace: WGS-84: 49.211247256, 17.063886213

Po prudkých deštích byly v profilu stavební jámy rodinného domu odkryty dva částečně narušené kostrové hroby ze střední doby hradištní (chyběly horní části trupu a lebky). Zachovalé části hrobů jsme vypreparovali. Zemřelí byli uloženi v natažené poloze na zádech a orientováni zhruba ve směru Z–V. Dle antropologického posudku J. Kaly patří kosterní pozůstatky v hrobě 800 pravděpodobně muži zemřelému nejspíše mezi 25 a 40 lety, vysokému přes 170 cm. Kosterní pozůstatky v hrobě 801 náleží ženě zemřelé v rozsahu věkové kategorie adultus II, pravděpodobně mezi 35. a 40. rokem života. Byla vysoká asi 155 cm, snad porodila. Součástí výbavy ženského hrobu bylo vědro se železnými kováními (obr. 1). Mužský hrob byl vybaven železnou ostruhou, vědrem a keramickou nádobou (obr. 2). Jedná se o dosud neznámou lokalitu. Na návrší severně od zkoumané parcely se nachází menší středověký hrádek (Šedo 1987).

Literatura

Šedo, O. 1987: Informace o výsledcích archeologických průzkumů muzea Vyškovska (okr. Vyškov). *Přehled výzkumů* 1984, 83–85.

Summary

Two partially disturbed inhumation graves from the Middle Hillfort period (9th–10th centuries) were excavated in Bohdalice-Pavlovice (Pavlovice cadastral area, Vyškov District) during the

Obr. 1. Bohdalice-Pavlovice. Ženský hrob H 801 ze střední doby hradištní se železným vědrem. Foto B. Mikulková.

Fig. 1. Bohdalice-Pavlovice. Female burial H 801 from the Middle Hillfort period with an iron bucket. Photo by B. Mikulková.

Obr. 2. Bohdalice-Pavlovice. Mužský hrob H 800 ze střední doby hradištní s keramickou nádobou, železnou ostruhou a vědrem. Foto B. Mikulková.

Fig. 2. Bohdalice-Pavlovice. Male burial H 800 from the Middle Hillfort period with a ceramic vessel, an iron spur, and a bucket. Photo by B. Mikulková.

construction of a family house. Based on the anthropological assessment, the skeletal remains found in grave 800 (Fig. 2) belonged to a man who died at around 25–40 years of age and was over 170 cm tall. The skeletal remains in grave 801 (Fig. 1) belonged to a woman with an estimated height of 155 cm and an age at death of 35–40 years. The grave goods comprised an iron bucket, a ceramic vessel, and an iron spur.

Blanka Mikulková

Bouzov (k. ú. Doly u Bouzova, okr. Olomouc) „U Hamer“.

Vrcholný středověk. Místo sběru. Průzkum detektorem kovu.
Uložení nálezu: Vlastivědné muzeum v Olomouci, přír. č. 37/2024.

Lokalizace: WGS-84: 49.7110389N, 16.8805167E (podkova); 49.7110028N, 16.8803667E (hrot šípu)

V roce 2020 získal nálezce poblíž obce Doly na Bouzovsku dva středověké artefakty, které byly v průběhu roku 2023 předány do Vlastivědného muzea v Olomouci: větší fragment koňské podkovy a hrot šípu opatřený trnem. Oba předměty pocházejí z okolí pěšiny severozápadně od domu č. p. 5. Širší okolí

nálezů lze charakterizovat jako úzké údolí, v němž se nachází soutok Třebůvky s Javoříčkou.

Železná podkova se dochovala přibližně ze tří čtvrtin. Rameno podkovy ukončuje vodorovně obdélný ozub. Na jednom rameni se nachází čtyři obdélné otvory pro podkováky ve slabě znatelném žlábků. V přední části chybí hmatec. Maximální měřitelná délka podkovy činí 116 mm (obr. 3: 2). Popsaná podkova odpovídá typu 4c podle třídění R. Krajíce (2003, 103–105, obr. 95), který je řazen do 14.–15. století. Vyzvednutý železný hrot šípů s trnem má listovitý tvar a romboický průřez. Jeho povrch je do značné míry zkorodovaný. Celková délka dosahuje 90 mm a hmotnost po konzervaci činí 21,3 g (obr. 3: 1). Podle typologie hrotů šípů R. Krajíce (2003, 186, obr. 150) jej můžeme přiřadit k typu A IIB, který lze klást zejména do průběhu 13.–14. století.

Dnešní obec Doly je spojována s původním Podhradním mlýnem poprvé uvedeným na počátku 17. století. Samotná osada vznikla až v 18. století (Pinkava 1903, 169–170). Z těchto důvodů se zdá příhodnější oba výše popsané středověké artefakty

spojovat s pohybem osob v těchto místech s tím, že je možné připustit existenci komunikace mezi hradem Bouzovem a vsí Bezděkov. Tento předpoklad podporují mapy I. a II. vojenského mapování, na nichž vidíme cestu směřující od Bouzova přes Doly k východnímu konci Bezděkova. Ves Bezděkov byla poprvé zmíněna ve 14. století, kdy nejprve náležela k hradu Špraňku, od počátku 15. století patřila k Bouzovu (Hosák 1961, 10–11).

Literatura

Hosák, L. 1961: Mlhy kolem tajemného hradu na Litovelsku. *Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci* 96, 6–11.

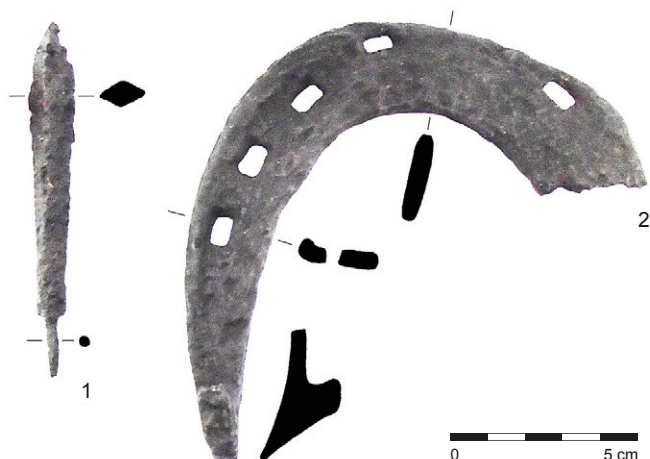
Krajíc, R. 2003: *Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého města 3. Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Díl I.* Praha, Sezimovo Ústí, Tábor: Archeologický ústav AV ČR.

Pinkava, V. 1903: *Litovelský okres. Vlastivěda moravská.* Brno: Musejní spolek.

Summary

In 2023, the Regional Museum in Olomouc acquired a fragment of a horseshoe and a tanged arrowhead (Fig. 3) from the cadastral area of Doly u Bouzova (Olomouc District). The horseshoe can be dated to the 14th–15th centuries, and the arrowhead is more likely to be from the 13th–14th centuries. Both finds may be linked to a possible road between Bouzov Castle and the village of Bezděkov.

Lukáš Hlubek, Karel Faltýnek

Obr. 3. Bouzov. 1 – Hrot šípů; 2 – zlomek podkovy. Foto a kresba L. Hlubek.

Fig. 3. Bouzov. 1 – Arrowhead; 2 – horseshoe fragment. Photo and drawing by L. Hlubek.

Brno (k. ú. Bohunice, okr. Brno-město)

Ul. Dlouhá, parc. č. 1240/11.

2. světová válka. Zákop. Plošný odkryv. Záchranný výzkum.

Uložení nálezů: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 49.1727772N, 16.5838475E

V průběhu března 2024 došlo při zemních pracích souvisejících s výstavbou „Polyfunkčního objektu Bohunice“ k objevu části německého zákopu ze závěru druhé světové války (obr. 4).

Obr. 4. Brno-Bohunice. Letecký pohled na německý zákop ze závěru druhé světové války. Foto I. Čížmář.

Fig. 4. Brno-Bohunice. Aerial view of the German trench from the end of the Second World War. Photo by I. Čížmář.

Celková délka zkoumaného zákopu po ukončení skrývky dosáhla cca 70 m, přičemž bylo možno v celé délce přistoupit k jeho exkavaci. Podařilo se dokumentovat kulometný okop a zahloubený úkryt. Na dně zákopu byly objeveny mimo jiné vystřílené nábojnice z pěchotních zbraní, dvě pancéřové pěsti a německá puška Mauser s ulomenou pažbou. Nálezy dokládají boje, ke kterým zde došlo 23. a 24. dubna 1945, tzn. před osvobozením Brna.

Literatura

Neuveдено.

Summary

In 2024, a rescue excavation carried out in Dlouhá Street in Brno (Bohunice cadastral area, Brno-City District) uncovered part of a German trench dating from the final phase of the Second World War (Fig. 4).

Jiří Zubalík

Brno (k. ú. Husovice, okr. Brno-město)

Brno-sever; Ul. Hájkova č. p. 624/4, parc. č. 1523.

Industriální období 1. Vesnice/městečko. Sonda. Záchraný výzkum.

Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 49.2131647N, 16.6347289E

Během zemních prací souvisejících s uložením retenčních nádrží ve dvoře domu Hájkova č. p. 624/4 v Brně-Husovicích došlo k narušení dvou nejspíše potravinářských pecí. V zásypu jedné z nich byla vyzvednuta keramika, která umožňuje dataci do 19. století. Jedna z pecí byla porušena základovou zdí stavby, která je vyobrazena na indikační skice z roku 1871. Patrně tedy obě pece fungovaly zhruba kolem poloviny 19. století, čímž by předcházely jak zástavbě kolem Hájkovy ulice, tak vybudování nového centra Husovic kolem Dukelské třídy a Náměstí Republiky (Kuča 2000, 363).

Literatura

Kuča, K. 2000: *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Praha: Baset.

Summary

In 2024, a rescue excavation conducted at 624/4 Hájkova Street (Husovice cadastral area, Brno-City District) revealed the remains of two ovens dated approximately to the mid-19th century.

Jiří Zubalík

Brno (k. ú. Líšeň, okr. Brno-město)

Ul. Houbářská, parc. č. 5131/1, 5132–5135.

Středohradištní období (RS3). Areal nezemědělské výroby, sídliště.

Vertikální řez. Záchraný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 49.2129869N, 16.6933961E

V roce 2024 pokračoval výzkum spojený s výstavbou nových rodinných domů v Brně-Líšni na Houbářské ulici, který již v předchozích letech doložil přítomnost osídlení lengyel-ské kultury, únětické kultury, v latěnu a raném středověku

(Zubalík 2021a; 2021b; 2021c; 2024a; 2024b). Na začátku roku byly během kontroly výkopu pro plot ve střední části plochy registrovány dva objekty, datované do 9. až 10. století. V jednom případě se jednalo o blíže neinterpretovaný sídlištní objekt, ve druhém šlo o dvoupřestorovou horizontální jednokanálovou pec k výpalu kusového vápna (obr. 5).

Obr. 5. Brno-Líšeň. Pec k výpalu vápna. Foto J. Zubalík.

Fig. 5. Brno-Líšeň. Lime kiln. Photo by J. Zubalík.

Literatura

Zubalík, J. 2021a: Brno (k. ú. Líšeň, okr. Brno-město). *Přehled výzkumů 62(1)*, 229.

Zubalík, J. 2021b: Brno (k. ú. Líšeň, okr. Brno-město). *Přehled výzkumů 62(1)*, 262.

Zubalík, J. 2021c: Brno (k. ú. Líšeň, okr. Brno-město). *Přehled výzkumů 62(2)*, 192–193.

Zubalík, J. 2024a: Brno (k. ú. Líšeň, okr. Brno-město). *Přehled výzkumů 65(1)*, 223.

Zubalík, J. 2024b: Brno (k. ú. Líšeň, okr. Brno-město). *Přehled výzkumů 65(2)*, 210.

Summary

In 2024, a rescue excavation continued in Houbářská Street (Líšeň cadastral area, Brno-City District), uncovering one settlement feature and one lime kiln (Fig. 5) from the Middle Hillfort period (9th–10th centuries).

Jiří Zubalík

Brno (k. ú. Město Brno, okr. Brno-město)

Kapucínské náměstí, parc. č. 298.

Středověk, novověk. Klášter, město. Skupina/síť sond.

Záchraný výzkum. Uložení nálezu: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: 49.1913803N, 16.6099331E

Archeologický výzkum byl realizován v souvislosti se stavbou „Kapucínská hrobka v Brně, úprava podlahového souvrství kapucínské hrobky“. Jeho provedení zajistila společnost Archaia Brno z. ú. (akce č. A3/2024), terénní část výzkumu se uskutečnila v lednu a únoru 2024.

Kapucínská hrobka je umístěna v suterénu kostela Nalezení sv. Kříže, který stojí na Kapucínském náměstí (ve středověku Uhelný trh). Kostel je součástí klášterního areálu kapucínů, jenž byl vybudován v jižní části historického jádra města při hradební zdi. Kostel představuje neorientovaná jednolodní podélná stavba s hlavním průčelím, obráceným do prostoru Kapucínského náměstí (tj. na sever). Průčelí je vyzdvíženo na terase opatřené dvěma přístupovými schůdky. Kostel sestává z obdélné lodi a kratšího odsazeného obdélného kněžiště. Na východní straně se k ústřednímu poli lodi přimyká čtvercová kaple sv. Františka z Assisi (původně Panny Marie), na kterou na severní straně navazuje novější obdélná kaple sv. Fidela ze Sigmaringen. Obě kaple jsou propojeny mezi sebou i s prostorem lodi. Na kněžiště na východní straně navazuje zhruba čtvercová sakristie, spojená s kaplí zpovědní chodbou. Úprava podlah hrobky se týkala pouze prostor pod zmíněnými přístavbami podél východní stěny kostela. Podzemní prostory pod vlastní lodí a presbytářem zůstaly nedotčeny.

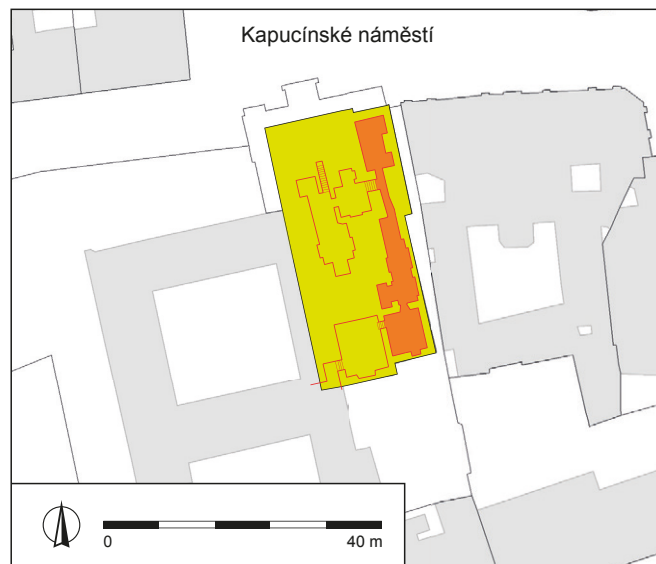
Zkoumaný prostor byl ve středověku zahrnut do půdorysu vnitřního města vymezeného hradební zdí a byl součástí městské čtvrti zvané Brněnská, jedné ze čtyř, na něž se vnitřní město členilo nejméně od 14. století. Měšťanské parcely zde byly vytyčeny mezi Uhelným trhem a okružní komunikací, která probíhala podél vnitřního líce hradby (k místopisu středověkého Brna viz Vičar 1965). V polovině 17. století si místo vybrali kapucíni pro stavbu svého nového kláštera. Původní konvent, který vybudovali na předměstí ve východním sousedství města, byl totiž zbourán v roce 1645 v souvislosti s přípravami na obléhání Brna švédským vojskem. Jako první získali kapucíni dům hraběte Magnise a v roce 1648 zde započali s výstavbou klášterního kostela, která se však již na konci roku pro nedostatek peněz zastavila. Postupně získali pozemky dalších osmi domů a také uličku, která mezi nimi vedla. Budování kostela provázely stavební a finanční těžkosti, a proto byly stavební práce definitivně hotovy až v první polovině roku 1656. V roce 1726 se vybudovala nová krypta kostela, která byla v roce 1739 ještě rozšířena. Krypta byla přístupná chodbou pod kaplí sv. Františka, k níž ústilo schodiště ze zpovědní chodby. Schodiště zabíralo severní část prostoru, později bylo zbouráno (Zůbek 2024).

V roce 1753 byla znovu vystavěna klenba kostela a s ní novostavba kaple sv. Fidela ze Sigmaringen, propojená s původní kaplí Panny Marie (ke kapucínům v Brně viz především Tejček 2003; 2005; Foltýn a kol. 2005, 186–190; Kroupa ed. 2015, 350–359).

Archeologický výzkum byl realizován formou odborného dohledu nad zemními pracemi, prováděnými manuálně pracovníky příslušné stavební firmy, a následnou dokumentací přítomných archeologických situací, která se soustředila především na odhalení historické zdiva (obr. 6, 7). Cílem zemních prací bylo odstranění stávajících konstrukcí podlah a požadované snížení terénu. To činilo v průměru 0,2 m. V severní a jižní místnosti došlo podél jejich obvodu ještě k dalšímu snížení o 0,2 m v pásích širokých 0,3 m.

Záchranný archeologický výzkum i přes to, že byl ve svých parametrech silně limitován charakterem a rozsahem zemních prací stavby, přinesl důležité poznatky. Ověřen byl velice dobrý stav zachování archeologických terénů. V jižní části stávající hrobky byla dotčena svrchní část středověkého souvrství, které v daném místě vzniklo jako důsledek procesů odehrávajících se na parcele jednoho z měšťanských domů. Přítomné uložení lze interpretovat jako odpadní vrstvy, planýrky a šterkové úpravy povrchu (štěty) dvorní části pozemku. Dokumentován byl rovněž segment raně novověké jámy na hašení vápna, kterou můžeme dát ještě do souvislosti s nějakým stavebním počinem v rámci měšťanské zástavby předcházející založení kapucínského kláštera. Jde o doklad historické stavební praxe používání těchto objektů v blízkosti budovaných staveb, která přetrvala až do 20. století.

Příslušný dům byl součástí zástavby domovního bloku vymezeného mezi Uhelným trhem a okružní komunikací vedoucí podél vnitřního líce městské hradby. Můžeme předpokládat, že nejstarší stavby ze 13.–14. století měly dřevohliněnou konstrukci, až později byly nahrazeny zděnou architekturou. Odhalit se podařilo několik segmentů základových zdí, která představují

Obr. 6. Brno, Kapucínský klášter. Kostel Nalezení sv. Kříže (žlutě), podzemní prostory (červené linie) a zkoumaná plocha (oranžově). Grafika Archaia Brno z. ú.

Fig. 6. Brno, Capuchin Monastery. Church of the Discovery of the Holy Cross (yellow), underground spaces (red lines), and excavated area (orange). Graphics by Archaia Brno.

Obr. 7. Brno, Kapucínský klášter. Odhalené zděné konstrukce ve střední části hrobky. Pohled od jihovýchodu. Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 7. Brno, Capuchin Monastery. Uncovered masonry in the middle part of the crypt. View from the southeast. Photo by Archaia Brno.

relikty zástavby při východní hranici parcely. Rekonstruovat půdorys a podobu příslušných budov není kvůli omezenému rozsahu výzkumu možné. Nálezový kontext a jejich charakter dovoluje zdiva datovat do 15.–16. století.

Ucelenější stavební objekt se podařilo identifikovat pouze pod kaplí sv. Františka z Assisi (původně Panny Marie). Měl rozměry 11,5 × 7 m a byl podsklepený. Tvořil část střední partie domu, na jehož základech byl vystavěn kapucínský kostel, a který zachytil obraz z poloviny 17. století od H. B. Beyera a H. J. Zeisera (Obležení Brna Švédy 3. května až 20. května 1645, uložen v Muzeu města Brna, inv. č. 2284). Nad východní polovinou sklepa, která je dnes zasypána, byla vystavěna kaple, západní polovina sklepa byla zřejmě dodatečně využita jako krypta pod kostelem.

Získané poznatky potvrdily, že podél východní hranice popsané měšťanské parcely probíhala minimálně od pozdního středověku či raného novověku malá ulička (spojnice) z Uhelného trhu směrem k městské hradbě. Je patrná na zmíněném obraze z poloviny 17. století a shoduje se s dnešní uličkou vedoucí z Kapucínského náměstí podél kostelních přístaveb na malé nádvoří za presbytářem kostela. Archeologický výzkum ověřil stavební vývoj kostela a příslušných objektů vybudovaných při jeho východní stěně, jak ho známe z archivních pramenů, navíc upřesnil některé stavební detaily.

Literatura

- Foltýn, D. a kol. 2005: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha: Libri.
- Kroupa, P. (red.) 2015: *Dějiny Brna 7. Uměleckohistorické památky. Historické jádro*. Brno: Statutární město Brno, Archiv města Brna.
- Tejček, M. 2003: *Brněnští kapucíni v 17. – 18. století*. Brno. Rkp. diplomové práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Historický ústav. Uloženo: Ústřední knihovna Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.
- Tejček, M. 2005: Kapucíni v Brně v 17. – 18. století. *Brno v minulosti a dnes* 18, 145–200, 651–653.
- Vičar, O. 1965: Místopis Brna v polovině 14. století (Prostor uvnitř městských hradeb). *Brno v minulosti a dnes* 7, 242–283.
- Zůbek, A. 2024: *Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě Kapucínské hrobky v Brně, úprava podlahového souvrství kapucínské hrobky*. Rkp. nálezové zprávy, č. j. M-TX-202400281. Uloženo: archiv Archaia Brno z. ú. DOI: 10.60585/M-TX-202400281. Dostupné také z: <https://doi.org/10.60585/M-TX-202400281>.

Summary

An archaeological excavation of the Capuchin Monastery on Kapucínském náměstí (Capuchin Square) (Město Brno cadastral area, Brno-City District) was carried out in connection with the construction project 'Capuchin Crypt in Brno, modification of the floor stratigraphy of the Capuchin crypt'. The investigation confirmed the excellent state of preservation of the archaeological contexts. The excavation verified the architectural development of the church and associated structures built against its eastern wall, as known from archival sources, and further refined several construction details (Fig. 6, 7).

Marek Peška, Lenka Sedláčková, Antonín Zůbek

Brno (k. ú. Město Brno, okr. Brno-město)

Ul. Josefská č. p. 1, ul. Orlí č. p. 20, parc. č. 236/1.

Středověk, novověk. Město, klášter. Plošný odkryv. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Archaia Brno z. ú.

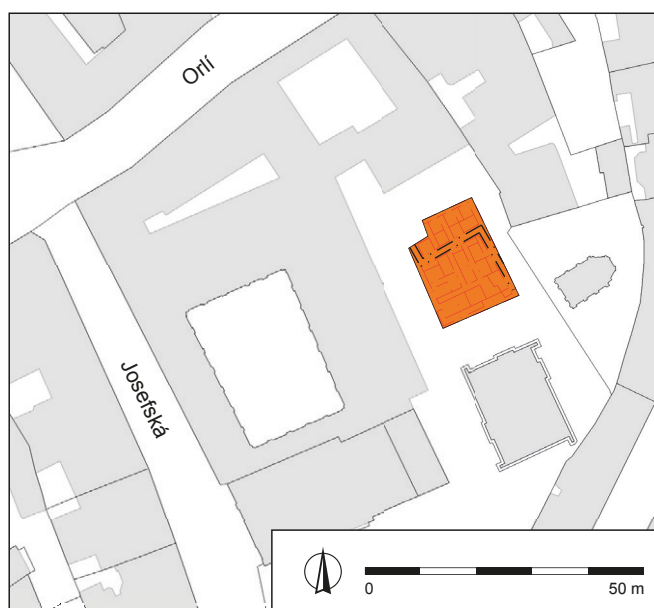
Lokalizace: WGS-84: 49.1935539N, 16.6125456E

V roce 2024 bylo ukončeno základní zpracování výsledků 1. etapy záchranného archeologického výzkumu, který byl realizován v souvislosti se stavbou „Rehabilitace obchodního domu Klášter“. Jeho provedení zajistila společnost Archaia Brno z. ú. (akce č. A1/2023), terénní část výzkumu se uskutečnila v období 23. 1. až 11. 6. 2023 (obr. 8–10).

Dotčená parcela č. 236/1 zahrnuje části několika středověkých městišť, které byly součástí bloku, jenž se nacházel v jihovýchodním koutě města. To bylo nejméně od 14. století rozděleno na čtyři obvody (čtvrtě), daný blok patřil do Měniné čtvrti. Pro přesnou rekonstrukci středověkých parcelních hranic na základě archivních pramenů se nedostává dostatek topografických údajů. Lze předpokládat, že městiště byla orientována k České (dnes Josefské) a Měniné (dnes Orlí) ulici. Zcela nejasná je situace v koutě vymezeném Českou ulicí a komunikací, která probíhala podél vnitřního líce hradební zdi. Berní rejstříky zde uvádějí na dvě desítky domů chudiny bez jmenování jednotlivých majitelů (Vičar 1965).

Zásadní zlom ve stavebním vývoji zástavby předmětného bloku nastal v polovině 17. století založením kláštera františkánek, který postupně zabral velkou část jeho výměry. Konvent byl zrušen v roce 1782 a jeho majetek připadl náboženskému fondu. Komplex převzaly voršílky, které zde otevřely dívčí školu. V roce 1950 po rozpuštění konventu přešly klášterní objekty do správy Technického muzea. Po roce 1989 byl areál řádu navrácen (stručně k dějinám kláštera viz Samek 1994, 207–208; Foltýn a kol. 2005, 190–192; Kroupa red. 2015, 684–710).

Nejstarší středověké situace jsou datovány na přelom 12. a 13. století a do 1. třetiny nebo 1. poloviny 13. století. Většinou šlo o zahlobené objekty – zásobní jámy, hliníky, sloupové

Obr. 8. Brno, ulice Josefská a Orlí. Oranžově vyznačena zkoumaná plocha. Grafika Archaia Brno z. ú.

Fig. 8. Brno, Josefská and Orlí streets. Excavated area marked in orange. Graphics by Archaia Brno.

Obr. 9. Brno, ulice Josefská a Orlí. Letecký pohled od jihu na zkoumanou plochu v počátku exkavace; vlevo klášterní budovy. Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 9. Brno, Josefská and Orlí streets. Aerial view from the south of the excavation area at the start of the works; convent buildings on the left. Photo by Archaia Brno.

jamky, jámy neznámé funkce. Je možné uvažovat o jejich spojitosti se starším osídlením – osadou při dnešní Josefské ulici, která se stala součástí rodícího se města. Mladší situace již můžeme spojovat s měšťanskou zástavbou ve vyměřeném a stabilizovaném schématu jednotlivých parcel vázaných na komunikační linie (ulice). Otázkou je možná variabilita a vývoj dispozice zástavby uvnitř domovního bloku. Ve funkčním využívání zkoumané plochy docházelo ke změnám.

Pro archeologický projev nejstarší fáze (13.–14. století) jsou typické především reliktů nezděných staveb. Vyčlenit se podařilo devět stavebních objektů, většinou ve stratigrafické následnosti. Zástavbu postihly minimálně tři požáry. Fenoménem archeologického projevu následující etapy (2. polovina 14. století až 16. století) se stávají poměrně velké a výrazně hluboké jámy, které snad sloužily jako zásobnice a skladovací prostory. Jejich hloubka by mohla odrážet snahu dosáhnout v nich stabilnějšího teplotního režimu. Spojitost s nějakou nadzemní stavbou se nepodařilo jasně prokázat. Lze uvažovat o výkladu, že jámy posloužily prvotně jako zdroj hlíny, v některých případech mohlo jít o jediný účel jejich vzniku. Několik jam snad fungovalo jako „klasické“ odpadní jámy.

Někdy v průběhu 16. století byla západní část zkoumané plochy vybavena kamenným dlážděním. Východní hranici dláždění vymezuje linie, kterou tvoří reliktů konstrukcí spojených hlínou. Nemusejí spolu souviset, je však lákavá myšlenka, že jde o součást jediné konstrukce. Spíše než s nějakou stavbou by ji snad bylo vhodné spojovat s ohradní zdí.

Následně opět dochází ke změně dispozice a využití zkoumaného prostoru. Na ploše zrušeného dláždění byla vystavěna zděná stavba, jejím současníkem byla další zděná stavba zachycená v segmentu v severovýchodní části prostoru. Jejich vybudování předcházelo jistě navýšení a srovnání úrovně terénu prostřednictvím vrstev, které lze označit za navážky. Stavby můžeme ztotožnit s budovami patrnými na obraze H. B. Beyera a H. J. Zeisera z poloviny 17. století (Obležení Brna Švédy 3. května až 20. května 1645, uložen v Muzeu města Brna, inv. č. 2284), který zachycuje zástavbu bloku před založením kláštera františkánek.

K demolicí staveb došlo zřejmě při výstavbě kláštera. Nárůst terénu dále reprezentují především uložení charakteru navážek, které pocházejí z 2. poloviny 17. století až 20. století. Dokumentováno bylo také několik jam neznámé funkce. Odrázkem stavebních úprav kláštera je přítomnost jam na hašení vápna. Nejstarší z nich můžeme spojovat s výstavbou konventu, nejmladší pochází až z 2. poloviny 20. století (Zúbek 2024).

Obr. 10. Brno, ulice Josefská a Orlí. Průběh exkavace v jižní části zkoumané plochy. Pohled od severovýchodu. Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 10. Brno, Josefská and Orlí streets. Course of the excavation in the southern part of the excavation area. View from the northeast. Photo by Archaia Brno.

Literatura

- Foltýn, D. a kol. 2005: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha: Libri.
- Kroupa, P. (red.) 2015: *Dějiny Brna 7. Uměleckohistorické památky. Historické jádro*. Brno: Statutární město Brno, Archiv města Brna.
- Samek, B. 1994: *Umělecké památky Moravy a Slezska. 1. svazek A/I*. Praha: Academia.
- Vičar, O. 1965: Místopis Brna v polovici 14. století (Prostor uvnitř městských hradeb). *Brno v minulosti a dnes* 7, 242–283.
- Zúbek, A. 2024: *Rehabilitace obchodního domu klášter. 1. etapa*. Rkp. nálezové zprávy, č. j. M-TX-202400283. Uloženo: archiv Archaia Brno z. ú. DOI: 10.60585/M-TX-202400283. Dostupné také z: <https://doi.org/10.60585/M-TX-202400283>.

Summary

An archaeological excavation of the Ursuline Convent at the junction of Orlí and Josefská streets (Město Brno cadastral area, Brno-City District) was conducted in connection with the construction project ‘Renovation of the Klášter Shopping Centre’ (Fig. 8–10). The earliest medieval contexts are dated to the late 12th and early 13th centuries. They may be associated with earlier settlement along today’s Josefská Street, which later became part of the town. The area subsequently served as the hinterland

of several burgher plots. The development of the area, ending with the construction of the Franciscan Sisters Convent in the mid-17th century, was documented.

Aneta Krejčířová, David Zima, Antonín Zůbek

Brno (k. ú. Ponava, okr. Brno-město)

Ul. Štefánikova č. p. 32.

2. světová válka. Ojedinelé artefakty. Skupina/síť sond.

Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Policie ČR.

Lokalizace: S-JTSK: -598353.3, -1158941.5

Během stavební akce při opravě havarijního stavu kanalizace a zrušení vodovodních přípojek ve Štefánikově ulici č. p. 32 v březnu až červnu roku 2024 došlo při hloubení retenční jámy k objevu odpadní jámy patrně z konce 2. světové války (Matějíčková 2024). Z ní bylo za přítomnosti Pyrotechnické služby Policie ČR ve dnech 23. 4. a 29. 4. 2024 vyzvednuto sedm minometných granátů sovětské provenience ráže 82 mm, německý ruční granát a pěchotní střelivo – sovětské ostré náboje 7,62 × 54 mm R Mosin a 7,62 × 25 mm Tokarev. Vystřílené ocelové nábojnice s mosazným potahem náležely puškovým nábojům 7,62 × 54 mm R Mosin, ale i nábojům 7,92 × 92 mm Mauser československé předválečné provenience (Zbrojovka Brno; celomosazné nábojnice), užívaným pravděpodobně po celou válku německým Wehrmachtem (munice byla odvezena Policií ČR k odborné likvidaci). V profilech retenční jámy pak byly pod dlažbou a terénními dorovnávkami zaznamenány reliktů základů bývalých Jaselských kasáren.

Literatura

Matějíčková, A. 2024: Inženýrské sítě - rekonstrukce areálové kanalizace

HZS JHM Štefánikova, Brno včetně nové kanalizační přípojeky. Rkp. nálezuové zprávy, č. j. M-TX-202500076. Uloženo: Archiv ÚAPP Brno. DOI: 10.60585/M-TX-202500076. Dostupné také z: <https://doi.org/10.60585/M-TX-202500076>.

Summary

While digging a retention pit in connection with construction works to repair sewer damage and remove water connections at 32 Štefánikova Street in Brno (Ponava cadastral area, Brno-City District), carried out between March and June 2024, a refuse pit probably from the end of the Second World War was discovered. On 23 and 29 April 2024, wartime munitions were recovered from it in the presence of the Explosive Ordnance Disposal Service of the Police of the Czech Republic. In the profiles of the pit, beneath the paving and levelling deposits, remains of the foundations of the former Jaselská Barracks were also documented.

Andrea Matějíčková

Brno (k. ú. Slatina, okr. Brno-město)

Ul. Hvězdoslavova; silnice I/430.

Novověk. Komunikace. Plošný odkryv. Záchranný výzkum.

Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 49.1823144N, 16.6926450E

V místě rekonstruovaného kruhového objezdu byly dokumentovány dochované zbytky staré císařské silnice otevřené v tomto úseku někdy před rokem 1729. Stavba silnice zde začala

odtěžením ornice a vytvořením vodorovného zářezu do svahu, následně byl v místě příležitostně vodoteče postaven propustek tvořený dvěma příčnými zdmi a masivní kamennou a cihlovou klenbou mezi nimi. Při zdění konstrukce byly vykopány dvě pravoúhlé jámy na hašení vápna, po použití opět zaplněné. Poté byly vyhloubeny příkopy po stranách cesty a položen povrch komunikace tvořený velkými bloky vápence z nedaleké Stránské skály, zasypanými na povrchu vápencovým štěrkem. Takto konstruovaná vozovka měla dle rozměrů propustku šířku 9 m a evidentně fungovala úspěšně a beze změn po dlouhou dobu, neboť další úpravou je až nasypání štěrkového lůžka a položení dlažby z žulových kostek. Na tento povrch pak byly přímo pokládány další živcové (asfaltové) povrchy.

Literatura

Neuveдено.

Summary

During the reconstruction of the roundabout in Hvězdoslavova Street (Slatina cadastral area, Brno-City District), remains of the old Imperial Road were documented. The road at this location had been in use since sometime before 1729.

David Parma

Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)

Ul. Leitnerova, parc. č. 1289.

Středověk, novověk. Město. Skupina/síť sond. Záchranný výzkum.

Uložení nálezu: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: 49.1913644N, 16.6025061E

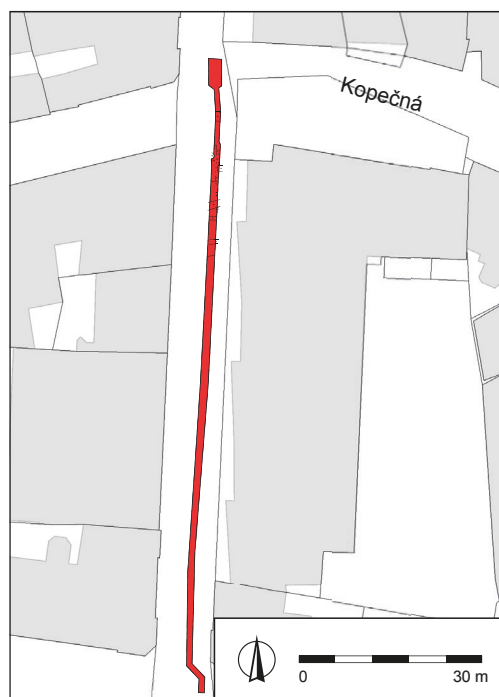
Archeologický výzkum byl realizován v souvislosti se stavbou „Brno, Leitnerova IV – rekonstrukce vodovodu“. Jeho provedení zajistila společnost Archaia Brno z. ú. (akce č. A83/2024; AMČR), terénní část výzkumu se uskutečnila v červenci a srpnu 2024. Zemní práce stavby představoval zejména liniový výkop vedený v celé délce severní partie Leitnerovy ulice od křižovatky s Anenskou po křižovatku s Kopečnou ulicí. Délka činila 100 m, šířka 1,2 m (obr. 11). Hloubka se pohybovala od 2,5 do 3 m.

Úrovně geologického podloží dosahoval sledovaný výkop v hloubkách 2,3 až 2,8 m. V jižní části ho představovala vrstva hnědé plastické hlíny, v severní části zelenožluté plastické hlíny. Archeologické objekty byly zaregistrovány pouze v severní třetině výkopu při Kopečné ulici a můžeme je spojit se zástavbou, která se kolem této komunikace utvořila již ve středověku. Šlo o čtyři jámy neznámé funkce (ve dvou případech snad odpadní jímky) a objekt, který by mohl představovat zahluobenou část stavby zaniklé požárem. Zachyceno bylo několik zděných konstrukcí, které náležely budově ve dvorní části zástavby jižní strany Kopečné ulice. Identifikovány byly dvě stavební fáze – první můžeme datovat do novověku, druhou do 19. století (Zůbek 2024).

Literatura

AMČR: Záznam M-202403505 [cit. 2025-09-23]. Archeologická mapa České republiky. Dostupné z: <https://amcr.aiscr.cz/projekt/detail/M-202403505>.

Zůbek, A. 2024: Nálezuová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě „Brno, Leitnerova IV – rekonstrukce vodovodu“. Rkp. nálezuové zprávy, č. akce A83/2024. Uloženo: archiv Archaia Brno z. ú.

Obr. 11. Brno, Ulice Leitnerova. Červeně je vyznačen sledovaný výkop. Grafika Archaia Brno z. ú.

Fig. 11. Brno, Leitnerova Street. Excavation area marked in red. Graphics by Archaia Brno.

Summary

A rescue excavation in Leitnerova Street (Staré Brno cadastral area, Brno-City District) was carried out in connection with the construction project 'Leitnerova IV – water supply reconstruction' (Fig. 11). Archaeological features were recorded only in the northern third of the excavation area near Kopečná Street, and can be associated with the development of settlement along this route from the medieval period onwards.

Antonín Zůbek

Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)

Mendlovo náměstí č. p. 1, parc. č. 8.

Vrcholný středověk – novověk. Klášter. Plošný odkryv.

Záchranný výzkum. Uložení nálezu: dočasně Archaia Brno z. ú.

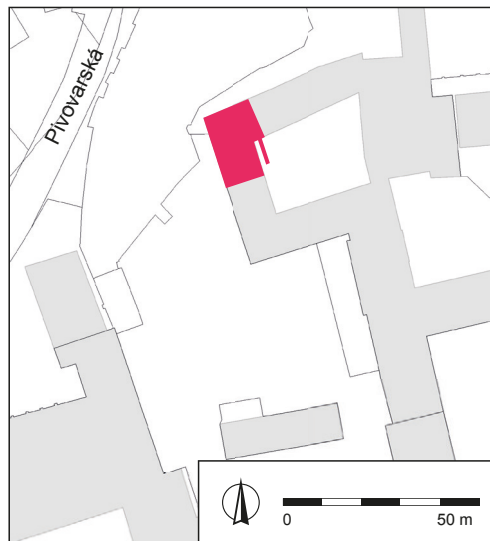
Lokalizace: S-JTSK: -599285.6340, -1161007.5030; -599279.9737, -1161024.8185; -599270.3597, -1161021.8164; -599272.9480, -1161013.2970; -599270.2654, -1161012.0668; -599274.3868, -1161002.6784

V roce 2024 bylo ukončeno zpracování záchranného archeologického výzkumu při stavbě „Rekonstrukce kanalizace v areálu augustiniánského kláštera na Starém Brně – západní křídlo“ (Sedláčková 2024). Terénní část výzkumu probíhala v období od srpna do září 2023.

Výzkumem zasazený prostor se nachází v areálu dnešního augustiniánského opatství na Starém Brně, dříve kláštera cisterciáček. Ze severu areál přiléhá k jižnímu úpatí Žlutého kopce, na východní straně je vymezen ulicí Úvoz, na západě Pivovarskou hospodou Starobrnno, z jihu přiléhá k dnešnímu Mendlovu náměstí (obr. 12).

Geologické podloží je v těchto místech tvořeno kvartérní spraší s výraznou složkou šterkového písku. Je pravděpodobné, že jeho svrchní část byla v minulosti odtěžena. Výzkum doložil

osídlení daného prostoru ještě před výstavbou stávající budovy kláštera. Pravděpodobně již do 2. poloviny 14. století až 1. poloviny 15. století náleží sled kulturních vrstev a drobné výkopové

Obr. 12. Brno, Mendlovo náměstí. Lokalizace výzkumu. Grafika Archaia Brno z. ú.

Fig. 12. Brno, Mendel Square. Excavation area. Graphics by Archaia Brno.

Obr. 13. Brno, Mendlovo náměstí. Archeologické situace zachycené výzkumem. Grafika Archaia Brno z. ú.

Fig. 13. Brno, Mendel Square. Archaeological contexts documented during the excavation. Graphics by Archaia Brno.

aktivity. Snad ještě v pozdním středověku, s jistotou před výstavbou západního křídla kláštera, zde proběhly relativně rozsáhlé výkopové aktivity, jejichž význam se nepodařilo osvětlit, a to i z důvodu, že nemohly být blíže zkoumány (obr. 13).

Další zachycené archeologické situace již souvisí se současnou budovou kláštera, která měla být dostavěna v roce 1663. V rámci současné budovy kláštera byly dokumentovány starší podlahové úpravy místností, zachycen byl kanalizační systém s četnými přestavbami. Zjištěný kanál odváděl vodu z prostoru severně od kláštera a využit byl také k odvodu splašků (obr. 13). Kanál posloužil k uložení kanalizačního potrubí i v rámci nového projektu.

Součástí archeologického výzkumu bohužel nebyl stavebně-historický průzkum, který by býval mohl prohloubit poznatky o stavebním vývoji této části kláštera.

Literatura

Sedláčková, L. 2024: *Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě „Rekonstrukce kanalizace v areálu augustiniánského kláštera na Starém Brně – západní křídlo“*. Rkp. nálezové zprávy, č. akce A60/2023. Uloženo: archiv Archaia Brno z. ú.

Summary

Archaeological contexts associated with the beginnings of the original convent of Cistercian nuns from the second half of the 14th to the first half of the 15th century were recorded during construction works in the western wing of the Augustinian Monastery on Mendelovo náměstí (Mendel Square) (Staré Brno cadastral area, Brno-City District). The excavation also revealed earlier floor layers of rooms in the current monastery building, which is believed to have been completed in 1663. A drainage system that channelled water from the area north of the monastery and also served to dispose of wastewater (Fig. 12, 13) was probably constructed at the same time as this wing.

Lenka Sedláčková

Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)

Mendlovo náměstí č. p. 1, parc. č. 7/1.

Středověk, novověk. Klášter. Skupina/síť sond. Záchranný výzkum.

Uložení nálezů: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: 49.1914889N, 16.5933033E

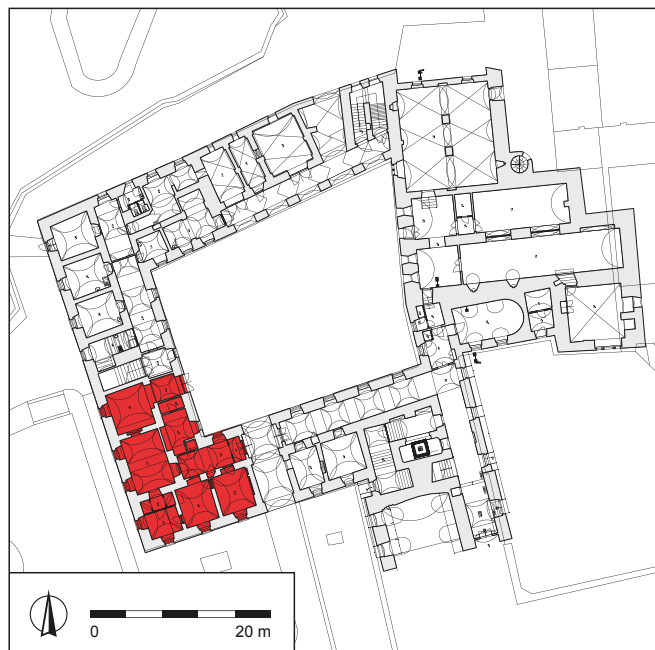
Archeologický výzkum byl realizován v souvislosti se stavbou „Stavební úpravy ordinace chirurgie v areálu augustiniánského kláštera na Starém Brně“. Jeho provedení zajistila společnost Archaia Brno z. ú. (akce č. A40/2024), terénní část výzkumu se uskutečnila v dubnu 2024 (obr. 14, 15).

Starobrněnský klášter založila v roce 1323 česká a polská královna-vdova Eliška Rejčka. Původně sloužil cisterciákům, kterým byl v roce 1782 odňat a předán brněnským augustiniánům poustevníkům, kteří byli nuceni opustit svůj mateřský klášter u sv. Tomáše (stručně k dějinám kláštera Samek 1994, 183–193; Foltýn a kol. 2005, 208–215; Kroupa red. 2015, 684–710). Pojednávaný výzkum se dotkl budov raně barokního křídla tzv. Starého dvora (jihovýchodní části západního a jihozápadní části jižního traktu), které měly být postaveny v 60. letech 17. století, kdy se klášter zotavoval po třicetileté válce. Výstavba proběhla za abatyše Zuzany Obigailové a měla být dokončena v roce 1663 (Samek 1994, 191; Foltýn a kol. 2005, 214; Kroupa red. 2015, 688).

Svým způsobem výzkum navázal na akci z roku 2023, která se realizovala v severozápadní části křídla (Sedláčková 2024).

Zemní práce sestávaly z odstranění konstrukcí stávajících podlah a následného snížení terénu o 20 až 30 cm. V některých místnostech byly do snížené úrovně zahloubeny liniové výkopy za účelem položení nové kanalizace. Měly šířku 30 cm a hloubku 20 až 30 cm. Kanalizace byla vyvedena na nádvoří prostřednictvím výkopu podél severní stěny jižního křídla k hraně průjezdu.

Záchranný archeologický výzkum byl ve svém charakteru a parametrech silně limitován rozsahem zemních prací stavby; šlo spíše o menší akci. Středověké archeologické terény zůstaly takřka nedotčeny pod základovou spárou výkopů stavby. I přesto se podařilo získat poměrně důležitý soubor informací. Dokumentována byla zdiva stávajících budov jižního a západního křídla Starého dvora. Na základě odkryté situace můžeme prohlásit, že nepředstavují jednotný stavební počín. Jižní křídlo bylo vybudováno dříve, teprve později k němu bylo přistavěno západní křídlo. Před výstavbou jižního křídla existoval v daném prostoru blíže neurčený objekt, byla však dokumentována jen část jeho podlahy. Ještě starší stavební horizont zastupovaly segmenty tří zděných konstrukcí, z nichž minimálně jedna měla středověký charakter. Z jejich průběhu lze usuzovat, že dispoziční schéma příslušné zástavby bylo odlišné orientováno (mírně otočeno) než dnešní budovy. Je možné uvažovat, že náležely objektům, které tvořily snad hospodářské zázemí kláštera (Sedláčková, Zúbek 2024).

Obr. 14. Brno, Mendlovo náměstí. Augustiniánský klášter. Červeně je vyznačen zkoumaný prostor. Grafika Archaia Brno z. ú.

Fig. 14. Brno, Mendel Square. Augustinian Monastery. Excavation area marked in red. Graphics by Archaia Brno.

Literatura

Foltýn, D. a kol. 2005: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha: Libri.

Kroupa, P. (red.) 2015: *Dějiny Brna 7. Uměleckohistorické památky. Historické jádro*. Brno: Statutární město Brno, Archiv města Brna.

Samek, B. 1994: *Umělecké památky Moravy a Slezska. 1. svazek A/I*. Praha: Academia.

Sedláčková, L. 2024: *Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě „Rekonstrukce kanalizace v areálu augustiniánského kláštera na Starém Brně – západní křídlo“.* Rkp. nálezové zprávy, č. akce A60/2023. Uloženo: archiv Archaia Brno z. ú.

Sedláčková, L., Zůbek, A. 2024: *Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě „Stavební úpravy ordinace chirurgie v areálu augustiniánského kláštera na Starém Brně“.* Rkp. nálezové zprávy, č. j. M-TX-202400279. Uloženo: archiv Archaia Brno z. ú. DOI: 10.60585/M-TX-202400279. Dostupné také z: <https://doi.org/10.60585/M-TX-202400279>.

- Základová zdiva západního křídla
- Základová zdiva jižního křídla
- Starší zdiva, minimálně v jednom případě středověké
- ▨ Podlaha blíže neurčeného stavebního objektu staršího než jižní křídlo

Obr. 15. Brno, Mendlovo náměstí. Augustiniánský klášter. Přehled dokumentovaných zděných konstrukcí. Zelená – základová zdiva západního křídla; tyrkysová – základová zdiva jižního křídla; fialová šrafura – podlaha blíže neurčeného stavebního objektu staršího než jižní křídlo; červená – starší zdiva, minimálně v jednom případě středověké. Grafika Archaia Brno z. ú.

Fig. 15. Brno, Mendel Square. Augustinian Monastery. Overview of documented masonry structures. Green – foundation of the west wing; turquoise – foundation of the south wing; purple cross-hatch – floor of an unspecified structure predating the south wing; red – older masonry walls, at least one dating to the medieval period. Graphics by Archaia Brno.

Summary

An archaeological excavation in the Augustinian Monastery on Mendlovo náměstí (Mendel Square) (Staré Brno cadastral area, Brno-City District) was carried out in connection with the project ‘Construction alternation of the surgery department in the grounds of the Augustinian Monastery in Staré Brno’ (Fig. 14, 15). The masonry of existing buildings of the southern

and western wings of the so called ‘old court’ was documented. Based on the excavated contexts, it can be concluded that they do not represent a single construction phase. Prior to the construction of the southern wing, a structure of uncertain function had existed in the area, of which only part of its floor was documented. An even earlier building horizon was represented by segments of three masonry structures, at least one of which was medieval. They may have belonged to buildings which perhaps formed the economic facilities of the monastery.

Lenka Sedláčková, Antonín Zůbek

Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)

Ul. Nové Sady, parc. č. 1330/1–1330/4, 1330/7, 1330/8, 1331, 1332/2, 1333/2, 1336, 1337.

Vrcholný středověk – novověk, 2. světová válka. Předměstí, koryto řeky. Plošný odkryv. Záchranný výzkum. Uložení nálezů: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: S-JTSK: -598255, -1161453; -598332, -1161514; -598277, -1161561; -598226, -1161469

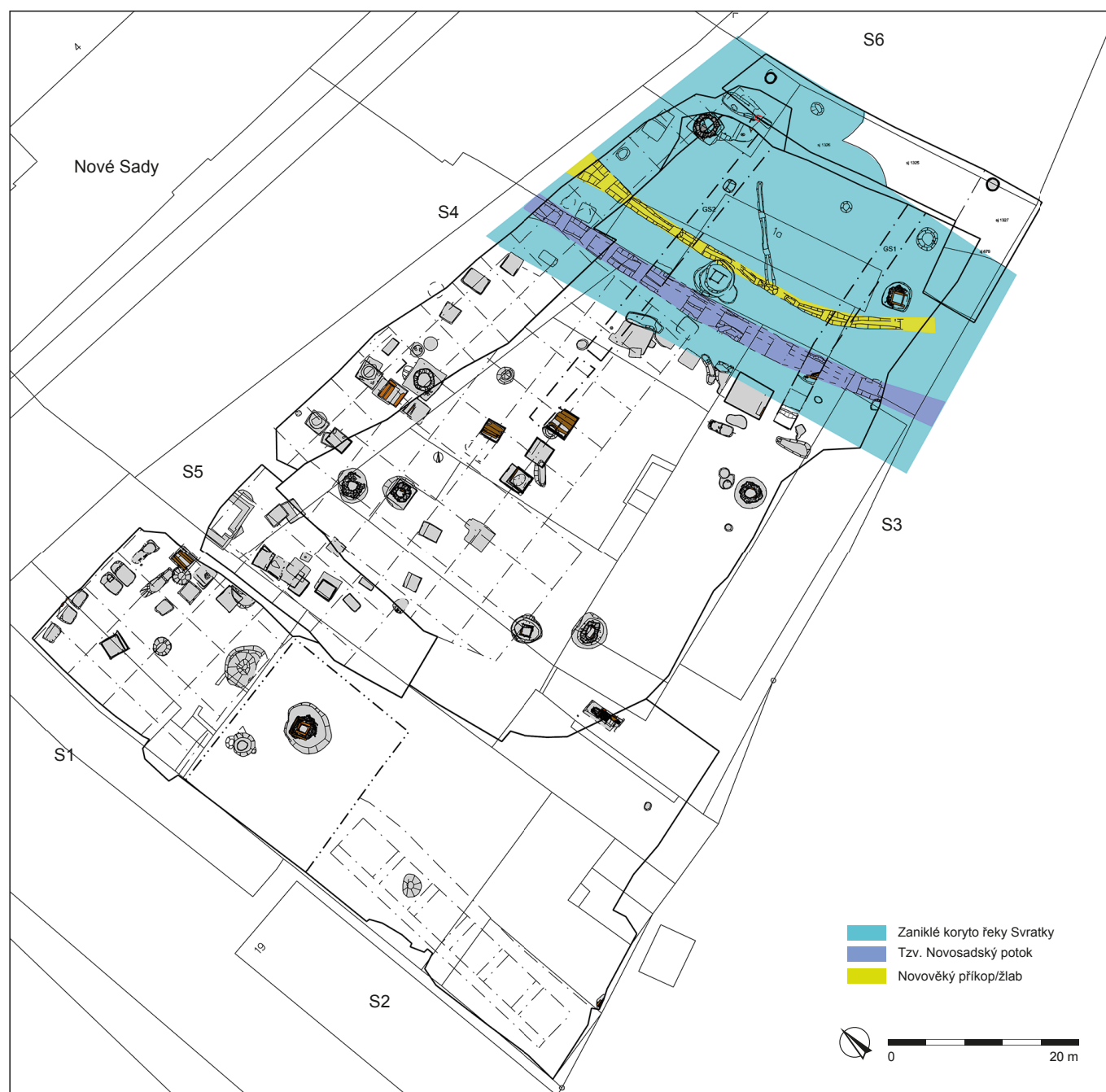
V roce 2024 bylo ukončeno zpracování záchranného archeologického výzkumu při stavbě „Brno, Nové Sady – Centropolis a Titanium X“. Terénní část výzkumu byla realizována s přestávkami v období od března 2022 do ledna 2023 (Sedláčková 2024). Výzkum probíhal v severní části dnešních Nových Sadů, na ploše 4875 m². Hlavním cílem archeologického výzkumu bylo zjistit charakter, podobu a rozsah archeologických situací ve vztahu k předměstské osadě Novosady. Důraz byl kladen na zjištění možných počátků osídlení daného prostoru ve středověku. Dále se výzkum zaměřil na zkoumání zaniklých vodotečí a jejich vliv na utváření podoby vsi Novosady.

Geologické podloží na lokalitě tvoří říční štěrky a štěrkopíský řeky Svatky, na které nasedá vlastní niva tvořená prachovo-písčitymi sedimenty, ukládanými při vysokých stavech vody. Na těchto sedimentech se po ustálení povodňové aktivity vyvinula půda, na některých místech opět překrytá nivními sedimenty.

Důležitým faktorem, který ovlivňoval podobu a intenzitu osídlení jak ve středověku, tak v mladších novověkých obdobích, byly vodní toky. V severní části stavební jámy bylo zachyceno dosud neznámé říční koryto, které je snad zaniklým bočním ramenem řeky Svatky (obr. 16). Dokumentovaná vodoteč procházela plochou výzkumu ve směru SZ–JV. Na základě nejmladších nálezů vyzvednutých z výplní říčního koryta lze říci, že řeka zde protékala ještě v období 2. poloviny 14. století a 1. poloviny 15. století. Během 15. století však pravděpodobně zaniká. Výzkumem se nepodařilo zjistit, zda jsme v tomto případě svědky přírodního posunu říčního meandru směrem k městu, do prostoru trasy svrateckého náhonu, jak jej zobrazují mladší mapové podklady, nebo zda šlo o záměrný přesun říčního koryta.

Snad nikoliv náhodou byla v prostoru zmíněného říčního koryta zachycena další vodoteč – tzv. Novosadský potok (obr. 16). K jeho počátkům však výzkum nepřinesl žádná jednoznačná data. Zda by mohl být pozůstatkem výše zmíněné řeky, zůstává otázkou. Nejmladší nálezy vyzvednuté z koryta potoka náležejí do 18. století a počátku 19. století. Tzv. Novosadský potok zaniká pravděpodobně v tomto období, což naznačují i mapové podklady z 19. století, na nichž už tato vodoteč není zobrazována.

Historická zástavba, lemující jihovýchodní stranu Nových Sadů, se nacházela severozápadním směrem od plochy výzkumu. Původně tedy byla více vysunutá do dnešní komunikace, pod kterou lze předpokládat její pozůstatky. To je také jistě důvod, proč

Obr. 16. Brno, Nové Sady. Plocha výzkumu se zachycenými archeologickými situacemi. Grafika Archaia Brno z. ú.

Fig. 16. Brno, Nové Sady. Excavation area with documented archaeological contexts. Graphics by Archaia Brno.

nebyla pozdně středověká a raně novověká obytná zástavba zachycena. Archeologický výzkum tak přinesl převážně informace k hospodářskému zázemí novosadských usedlostí. Dokumentovány byly především studny (17×), budované již v 16. století, přičemž počátky některých z nich mohou sahát i do století předcházejícího (obr. 17). Mnohé z nich fungovaly ještě ve 20. století.

Zajímavým fenoménem, který prozatím známe pouze z předměstí Nových Sadů, byly vydlážděné nádrže či kádě, které pravděpodobně souvisejí se sadařským či zahradnickým zaměřením Novosad. Výzkumem bylo dokumentováno 28 objektů. Tyto objekty jsou charakterizovány čtvercovým, popř. obdélným půdorysem o délce strany nejčastěji v rozmezí 1,8–2,2 m, nepočtené byly zjištěny objekty s rozměrem 2,5–2,8 m. Jejich dna a stěny byly upraveny dřevěnými deskami. Stopy po dřevěné konstrukci

v mnohých případech dokládají jen vnitřní obvodové žlábký podél stěn výkopu. Ty mohou být pozůstatkem jak po trámovém rámu, na kterém byly položeny desky tvořící dno, tak po výdřevě stěn. Časově tyto objekty řadíme do 16. století až počátku 17. století.

Nedílnou součástí hospodářského zázemí předměstských parcel byly odpadní jámy, popř. jímky. Ty nejstarší, nejčastěji kruhového půdorysu, zde byly budovány již v 16. století. Od pokročilého 17. století se setkáváme pouze s odpadními jámami čtvercového, popř. obdélného půdorysu (obr. 18). Vedle novověkých jam na vápno byly dokumentovány také dvě drobné pícky.

Novosadská osada měla být založena snad již ve 14. století, častěji o ní v písemných pramenech ovšem slyšíme až od 15. století (Procházka et al. 2013, 577–579). Výzkumem dotčený prostor

Obr. 17. Brno, Nové Sady. Novověké studny. Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 17. Brno, Nové Sady. Modern-period wells. Photo by Archaia Brno.

začal být osídlován nejdříve v pokročilém 15. století, což mohlo být způsobeno i původně zde protékající řekou. Situace, které by doložily osídlení již pro období 13.–14. století, prozatím chybí. Nálezy pocházející z těchto období však byly získány z mladších archeologických situací, což by mohlo naznačovat, že zde alespoň sporadické osídlení mohlo v této době existovat.

Událostí, která neblaze zasáhla do dějin Novosad, bylo švédské obléhání Brna. V rámci obrany Brna před švédskými vojsky v roce 1645 mělo být v Nových Sadech strženo na deset usedlostí, pravděpodobně situovaných nejbližší k městu (Dřímál, Peša eds. 1969, 155). Další domy bezpochyby utrpěly újmu během samotné vojenské akce. Archeologické doklady planýrek a požárů se výzkumem zachytit nepodařilo, lze je však předpokládat v předních částech parcel. S válečnými událostmi by snad mohl souviset příkop/žlab procházející plochou přibližně ve směru severozápad-jihovýchod a zasypaný materiálem z období

pokročilého 16. století až 17. století. Zda by se mohlo jednat o obléhací příkop švédské armády, však ponecháváme v rovině hypotézy.

Při výzkumu byly zjištěny i dvě letecké bomby, které můžeme spojit se sovětským náletem na Brno v dubnu 1945.

Literatura

Dřímál, J., Peša, V. (eds.) 1969: *Dějiny města Brna 1.* Brno: Blok.

Procházka, R., Kolařík, V., Zůbek, A. 2013: Předměstí. In: L. Jan (ed.): *Dějiny Brna 2. Středověké město.* Brno: Statutární město Brno, Archiv města Brna, 568–600.

Sedláčková, L. 2024: *Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při stavbě „Brno, Nové Sady – Centropolis a Titanium X“.* Rkp. nálezové zprávy, č. j. M-TX-202400676. DOI: 10.60585/ M-TX-202400676. Uloženo: archiv Archaia Brno, z. ú. Dostupné také z: <https://amcr.aiscr.cz/dokument/detail/M-TX-202400676>.

Obr. 18. Brno, Nové Sady. Novověké nálezy z odpadní jímky. Foto Archaia Brno z. ú.

Fig. 18. Brno, Nové Sady. Modern-period finds from the cesspit. Photo by Archaia Brno.

Summary

A rescue archaeological excavation in Nové Sady Street (Staré Brno cadastral area, Brno-City District) conducted during the construction project 'Brno, Nové Sady – Centropolis and Titanium X' (Fig. 16–18) revealed a previously unknown riverbed, probably a side channel of the River Svratka, which disappeared during the 15th century. Through this area, the Nové Sady Brook flowed at least until the beginning of the 19th century. The earliest evidence of settlement activities dates from the late 15th century, though the area was used more intensively only from the 16th century onwards. The residential buildings were located outside the excavated site, so the investigation primarily documented the economic facilities of the local homesteads, represented by wells, refuse pits, timber-lined cisterns, lime pits, small furnaces, and other features of less certain function.

Lenka Sedláčková

Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)

Ul. Pekařská, Úvoz, parc. č. 17, 944, 958/1, 1752/1, 1757/1.

Středověk, novověk. Město. Skupina/síť sond. Záchraný výzkum.

Uložení nálezu: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: 49.1911119N, 16.5965650E

Archeologický výzkum byl vyvolán zemními pracemi spojenými s pokládkou plynovodu a teplovodu v areálu Fakultní nemocnice u sv. Anny a v prostoru Pekařské ulice a Úvozu (obr. 19). Jeho provedení zajistila společnost Archaia Brno z. ú. (akce č. A72/2024), terénní část výzkumu se uskutečnila od června do října 2024.

Archeologický výzkum, ač byl silně limitován svým rozsahem, přinesl nakonec poměrně důležité poznatky. Vyzdvihnout lze především informační přínos ke skladbě archeologických

Obr. 19. Brno, ulice Pekařská, Úvoz. Černými liniemi jsou vyznačeny sledované výkopy. Barevně podkreslen plán z roku 1885 (uložen v Archivu města Brna – fond U9, signatura K42). Grafika Archaia Brno z. ú.

Fig. 19. Brno, Pekařská and Úvoz streets. Investigated trenches are marked with black lines. The background shows an 1885 plan (stored in the Brno City Archive – collection U9, number K42). Graphics by Archaia Brno.

terénů v prostoru, který byl obtočen meandrem svrateckého náhonu; procházela jím komunikace, jež skrze most navazovala na Pekařskou ulici a v opačném směru pokračovala přes Staré Brno k řece Svatce, po jejímž překonání se změnila v dálkovou cestu směrem na jih. Ověřen byl dobrý stav zachování zdí asanované zástavby, včetně středověkých konstrukcí. Do budoucna by všem zemním zásahům v daném prostoru měla být věnována zvýšená archeologická pozornost, poněvadž archeologické situace se zde nacházejí ihned pod úrovní konstrukčních vrstev komunikace. Na dvou místech (při severozápadním nároží Pekařská č. p. 1 a při jihozápadním nároží budovy H v nemocničním areálu) se podařilo upřesnit průběh svrateckého náhonu, respektive vyznění jeho levého břehu (Zůbek 2024).

Literatura

Zůbek, A. 2024: *Brno – areál FNUSA + Pekařská, Úvoz, plynovod.*

Rkp. nálezové zprávy, č. akce A72/2024. Uloženo: archiv Archaia Brno z. ú.

Summary

An archaeological excavation was carried out in connection with the installation of gas and heating pipelines in the grounds of St Anne's University Hospital and in the area of Pekařská and Úvoz streets (Staré Brno cadastral area, Brno-City District; Fig. 19). The investigation confirmed that the remains of old masonry and medieval structures were preserved in good condition. This area was formerly enclosed by a meander of the Svatka mill race, with a road passing through it that continued via a bridge to Pekařská Street. In two locations, it was possible to refine the course of the Svatka mill race, in particular, the structural reinforcement of its left bank.

Antonín Zůbek

Brno (k. ú. Staré Brno, okr. Brno-město)

Ul. Rybářská, parc. č. 826/1, 902/1.

Industriální období. Městský dům, kanál/náhon. Vertikální řez.

Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 49.1882667N, 16.5907372E

V průběhu rekonstrukce plynovodu, ke které došlo v roce 2024 v Brně na Rybářské ulici u Mendlova náměstí, byly ve stěnách výkopu dokumentovány čtyři profily s archeologickými situacemi. V profilech P 01 a P 02 bylo rozpoznáno několik fází základového zdíva dvou domů, které v dotčeném prostoru stávaly od 18. století. Ve zbylých dvou profilech byly zachyceny betonové zdi svrateckého mlýnského náhonu, který tudy protékal, a po jehož břehu vedla Rybářská ulice až na Mendlovo náměstí. Do vzhledu celého prostoru pak zasáhla výstavba Veletržní ulice a nových panelových domů v 1. polovině 60. let 20. století, kvůli níž došlo k zasypaní náhonu a demolici zástavby při Rybářské ulici.

Literatura

Neuvedeno.

Summary

In 2024, a rescue excavation in Rybářská Street (Staré Brno cadastral area, Brno-City District) revealed the foundations of a house and masonry of the mill race, dated to the 18th–20th centuries.

Jiří Zubalík

Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno-město)

Ul. Vídeňská č. p. 429.

Mladohradištní období (RS4), vrcholný středověk – novověk. Sídliště.

Plošný odkryv. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: dočasné Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: 49.185597N, 16.595432E; 49.185537N, 16.595440E; 49.185610N, 16.595720E; 49.185529N, 16.595715E

V rámci druhé etapy projektu „Dostavba areálu Milosrdných bratří“ bylo prozkoumáno rozšíření stavební plochy směrem na jihozápad (obr. 20). Výzkum probíhal v červnu 2024. Na rozdíl od předchozích etap byla zkoumaná situace mírně odlišná. Archeologické situace z raného a vrcholného středověku se podařilo doložit pouze ve východní části plochy. V západní části se středověké situace vyskytovaly jen sporadicky. Tento fakt může být zapříčiněn mohutnou koncentrací novověkých objektů a recentních zásahů, nabízí se však i možnost, že v tomto prostoru probíhala původní komunikace, přesunutá později do dnešní ulice Vídeňské. Osídlení se tedy v průběhu staletí posouvalo směrem na západ až k dnešní ulici Vídeňské. Na tuto tezi navazuje i objev mladohradištní cesty, která byla zachycena již v průběhu první etapy výzkumu. Jak bylo zmíněno v předchozí nálezové zprávě, komunikace v průběhu 13. století zanikla (Bučo 2022, 115). V inventáři se kromě běžných keramických zlomků podařilo identifikovat i zlomek zásobnice, který byl druhotně použit jako kadlub. Sloužil pravděpodobně k odlévání skleněných výrobků. Osídlení 13. století je podobné jako u předešlé etapy výzkumu zastoupeno velmi slabě, prokazatelně můžeme do toho období datovat pouze jeden objekt. Rozvoj osídlení pravděpodobně nastal až ve 14. a 15. století. Majoritní část archeologických situací na zkoumané ploše je možné zařadit do novověku. Parcela byla v tomto období pravděpodobně hojně využívána. Na konci 18. století dochází k výstavbě přímo u ulice Vídeňské. Na katastrální mapě z roku 1787 je na rozdíl od sousedních parcel vyznačena budova mimo uliční čáru v zázemí parcely. Odlišnou situaci pozorujeme na tzv. císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1825, kde již budova stojí přímo na hranici ulice a tvoří souvislou řadu spolu s ostatními stavbami. I když se nedochovaly pozůstatky těchto staveb, jelikož jejich základy byly zničeny mladšími recentními zásahy, zachovaly se relikt podzemních prostor.

Literatura

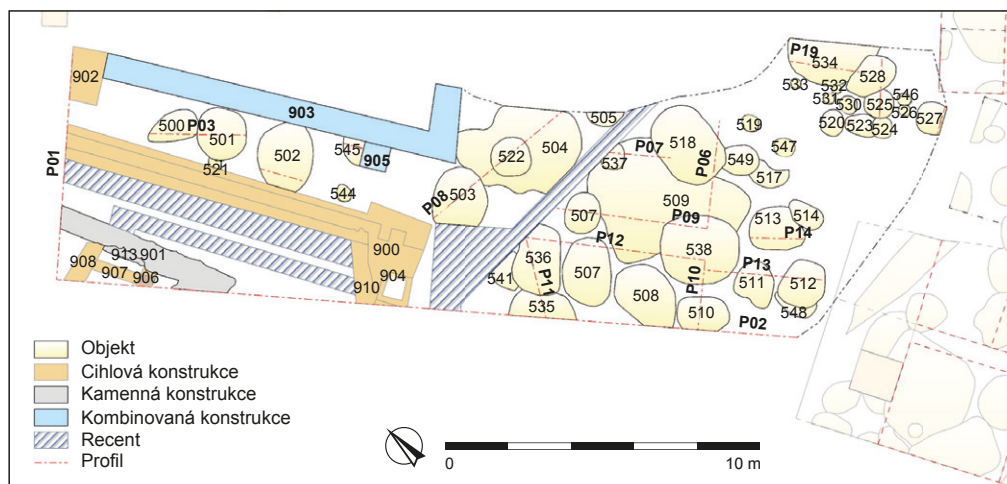
Bučo, M. 2022: *Nálezová zpráva o provedení záchranného zjišťovacího archeologického výzkumu při chystané stavbě „Dostavba areálu Milosrdných bratří“.* Rkp. nálezové zprávy, č. j. M-TX-202400117.

Uloženo: archiv Archaia Brno z. ú. DOI: 10.60585/M-TX-202400117. Dostupné také z: <https://doi.org/10.60585/M-TX-202400117>.

Summary

In 2024, a rescue archaeological excavation was carried out in the grounds of the Milosrdných bratří Hospital in Vídeňská Street (Štýřice cadastral area, Brno City District; Fig. 20). The fieldwork revealed settlement activities from the Late Hillfort period through to late modern contexts. The excavation followed up on the previous stage from 2019. The main settlement area comprised an economic-production complex from the Late Hillfort period, which in this location was heavily disturbed by features from the Late Middle Ages to the Modern period.

Michal Bučo

Obr. 20. Brno, ulice Vídeňská. Plán zkoumané plochy a letecký snímek plochy v průběhu exkavace. Foto a grafika M. Bučo.

Fig. 20. Brno, Vídeňská Street. Plan of the excavation area and its aerial view during the fieldwork. Photo and graphics by M. Bučo.

Bukovinka (okr. Blansko)

Jihovýchodní okraj intravilánu, parc. č. 281/5.

Vrcholný středověk – novověk. Neurčený areál. Plošný odkryv.
Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Muzeum Blanenska, p. o.

Lokalizace: WGS-84: 49.2927533N, 16.8072883E

Při výkopu základových pásů pro rodinný dům v Bukovince byl dne 29. 5. 2024 na parcele č. 281/5, ležící již mimo historické jádro obce, zjištěn v severozápadním rohu na vnitřní straně pásu tmavě zabarvený objekt 501, který lze vzhledem k jeho kuželovitému profilu interpretovat jako kúlovou jámu. Objekt byl 60 cm hluboký, o průměru cca 36 cm a byl z větší části vyplněn většími kousky mazanice s otisky dřevěné konstrukce a většími zlomky uhlíků. Bližší datace není vzhledem k absenci jakýchkoliv dalších nálezů možná. Zbýlá část parcely a výkopů byla archeologicky negativní.

Literatura

Neuvedeno.

Summary

During the excavation of foundation trenches for a family house in Bukovinka (Blansko District), a posthole was found, including finds of daub and charcoal remains, in its northwest corner. The feature could be dated only generally in the High Middle Ages or the Modern period.

Marek Novák

Bulhary (okr. Břeclav)

„Au Äcker“, parc. č. 910/4.

2. světová válka. Pohřebiště. Plošný odkryv. Záchranný výzkum.
Uložení nálezu: Regionální muzeum v Mikulově, p. o., př. č. 57/2024.

Lokalizace: S-JTSK: -591976, -1202561

Na jaře 2024 provedlo Regionální muzeum v Mikulově, p. o., záchranný výzkum před stavbou vozovky a inženýrských sítí pro budoucí ulici na jihovýchodním okraji intravilánu obce Bulhary.

Obr. 21. Bulhary. Čtyři objekty ve tvaru hrobových jam. Foto F. Trampota.

Fig. 21. Bulhary. Four grave-shaped features. Photo by F. Trampota.

Zatímco většinu objektů bylo možné datovat do zemědělského pravěku, čtyři objekty se vymykají (obj. 524–527). V zásypech byly jen ojediněle nalezeny drobné kousky mazanice nebo zvířecích kostí, které jsou však přítomné i v orniční vrstvě v okolí. Tvar objektů připomíná hrobové jámy (obr. 21), které jsou relativně pravidelně rozmístěny vedle sebe. Délka kompletně prozkoumaných objektů je okolo 200 cm, šířka mezi 70 cm a 100 cm a hloubka okolo 40 cm od úrovně skrývky. S ohledem na absenci jakýchkoliv relevantních nálezů se domníváme, že se může jednat o dočasné hroby z konce druhé světové války.

Literatura

Neuvezeno.

Summary

Four possible temporary graves from the Second World War were uncovered during a rescue excavation in Bulhary (Břeclav District), 'Au Äcker' (Fig. 21).

Kristína Piačková, František Trampota

Hlubočky (k. ú. Hrubá Voda, okr. Olomouc)

„Jedlina“, parc. č. 1136/1.

Novověk. Cesta. Průzkum detektorem kovu. Uložení nálezu:

Archeologické centrum Olomouc, p. o., inv. č. 01/2024-101-1-40.

Lokalizace: nepublikováno z důvodu ochrany lokality

V lednu 2024 našel spolupracovník Archeologického centra Olomouc, p. o., depot 40 mincí a jejich fragmentů. Mince byly zachyceny v druhotné poloze pod vrstvou makadamu lesní komunikace, depot byl evidentně narušen při opravě cesty. Mezi mincemi byly identifikovány: 150 krejcar (obr. 22), 24 krejcar, 12 krejcar, 3 krejcar a 1 krejcar. Ražby Ferdinanda II. náleží k takzvaným „dlouhým mincím“ raženým v letech 1622–1623 (Novotný 2013), část mincí je poškozena strojem.

Obr. 22. Hlubočky. Mince (150 krejcar) Ferdinanda II. Foto A. Šindlerová.

Fig. 22. Hlubočky. Coin (150 kreuzer) of Ferdinand II. Photo by A. Šindlerová.

Literatura

Novotný, V. 2013: *Mince Ferdinanda II. 1617–1637*. Hodonín: J. Novotná.

Summary

In January 2024, a hoard of 40 coins of Ferdinand II was discovered in a reconstructed forest road in Hlubočky (Hrubá Voda cadastral area, Olomouc District; Fig. 22).

Marek Kalábek, Pavel Gryc

Hostěnice (okr. Brno-venkov)

„Pacholčí“, parc. č. 274/362, 274/363, 274/400.

Vrcholný středověk – novověk. Milířiště, vápenka, komunikace, bojiště.

Náhodný zásah/nález. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 49.2289706N, 16.7704019E

Záchranný výzkum na lokalitě Mokrá-lom navázal v roce 2024 na evidenci a detektorový průzkum periferní oblasti velkolomu Mokrá z let 2017–2023 (Kos 2024a; 2024b; 2024c). Evidovány byly povrchové reliéfní struktury starých cest s kameny stabilního katastru, milířišť, vápenických pecí, válečných okopů a zaniklé plužiny, které se soustředily do trati Pacholčí. Za pozornost stojí mimořádně rozměrná vrcholně středověká kanálová vápenka se dvěma sdruženými topeništi, která byla ověřena menší průzkumnou sondáží. Její mladší úpravy naznačily, že mohla být využívána k výrobě vápna ještě v raném novověku na panství pozořických Lichtensteinů.

Literatura

Kos, P. 2024a: Hostěnice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 65(2), 239.

Kos, P. 2024b: Hostěnice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 65(2), 239–240.

Kos, P. 2024c: Mokrá-Horákov (k. ú. Mokrá u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 65(2), 253.

Summary

In the 'Pacholčí' field (Hostěnice cadastral area, Brno-Country District), surface features were recorded, representing old roads with boundary stones of the Stable Cadastre, charcoal piles, lime kilns, wartime trenches, and abandoned field systems. Of particular note is a remarkably large high medieval lime shaft kiln, which may still have been used for lime burning in the Early Modern period.

Petr Kos

Hrušovany nad Jevišovkou (okr. Znojmo)

Ul. Lidická č. p. 1, st. parc. č. 1/2.

Vrcholný středověk – novověk. Tvrz/hrádek, zámek/zámeček/vila.

Sonda. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: 48.8325681N, 16.4022508E

V listopadu 2024 provedla Archaia Brno z. ú. drobný archeologický výzkum na zámku v Hrušovanech nad Jevišovkou. Výzkum proběhl v rámci nově budované šachty pro výtah v interiéru zámku. Výkop se nacházel ve středovém severním přístavku zámku v rámci budovy č. p. 1, konkrétně severně od střední proluky v arkádě a měl nepravidelné rozměry 3,3 × 3 m a maximální hloubku 1 m (obr. 23). Výkop samotný byl proveden bez účasti archeologa. Došlo pouze k dočištění odhalených zděných konstrukcí a k jejich dokumentaci.

Za nejstarší můžeme označit zdivo s. j. 900 a 901, kdy se jednalo o jednu na vápennou maltu zděnou kamennou konstrukci, na které byla patrná výrazná statická prasklina. Západní část zdiva (s. j. 900) byla orientována ve směru západ–východ. Východní část zdiva (s. j. 901) se stáčela v oblouku jižním směrem. Západní část zdiva byla navíc stavebně provázána se severněji ležícím zdivem s. j. 902. Cihelné zdivo s. j. 902 je pojeno na jíl; cihly měly formát 25–27 × 12–13 × 8 cm. Tyto cihly by

odpovídaly formátu brněnských cihel II.1, které jsou datovány od přelomu 14. a 15. století a jejich vyznávání v Brně spadá do 16. století (Holub et al. 2011, 154). Tato tři zdiva můžeme spojit snad ještě se středověkou, zatím blíže neznámou stavbou, která předcházela dnešnímu zámku.

V rámci výkopu se podařilo zachytit i mladší konstrukce související již s dnešním zámekem. V případě cihelného zdiva s. j. 904 šlo patrně o zpevňující konstrukci mezi sloupy arkády, která snad vznikla mezi lety 1709 a 1717. Drobná cihelná zdiva s. j. 903 a 905 pak patrně souvisí se zpevněním sloupů arkády, které vzniklo při stavbě severního schodišťového rizalitu někdy v 1. polovině 19. století. Všechna dokumentovaná zdiva byla základová a zdiva s. j. 900, 901 a 902 byla založena do (středověkých?) navážek neznámé mocnosti.

Obr. 23. Hrušovany nad Jevišovkou. Zkoumaný výkop, pohled od jihu. Foto Archaia Brno, z. ú.

Fig. 23. Hrušovany nad Jevišovkou. Investigated area, view from the south. Photo by Archaia Brno.

Literatura

Holub, P., Kolařík, V., Merta, D., Peška, M. 2011: Středověká brněnská architektura z cihel. In: J. Andrlé et al. (red.): *Dějiny staveb. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2010*. Plzeň: Klub Augusta Sedláčka, 139–159.

Summary

A small excavation in the Hrušovany nad Jevišovkou Chateau (Znojmo District) revealed historic masonry structures. Some are associated with the present chateau, while part of the walls is probably of medieval origin and belongs to an otherwise unknown building (Fig. 23).

Miroslav Dejmál

Cholina (okr. Olomouc)

Cholina č. p. 34, parc. č. 11/1.

Novověk. Fara. Vertikální řez. Záchraný výzkum. Uložení nálezů: Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště v Olomouci.

Lokalizace: WGS-84: 49.6588967N, 17.0465097E

Během stavby splaškové kanalizace v areálu fary v Cholině byl realizován záchraný archeologický výzkum. Dokumentován byl výkop kanalizace, který vedl na dvorek objektu podél jižní

zdi budovy ve vzdálenosti přibližně 5 m od ní. Začínal v místech průjezdu a opouštěl areál na východě parcely, kde se napojoval do stávající kanalizace. Ve výkopu, místy hlubokém až 1,8 m, se plošně projevovala rozsáhlá stavební destrukce. Z ní byly vyzvednuty fragmenty kachlů, které byly datovány na přelom 16. a 17. století. Ve výkopu byly dokumentovány také pozůstatky zdiv, které lze spojit se starším vymezením areálu fary – ohradní zdí. Identifikované nálezy i zdiva by tak mohly souviset se starší budovou fary, která předcházela současnému objektu postavenému v letech 1733–1734 (Pinkava 1903).

Literatura

Pinkava, V. 1903: *Litovelský okres*. Vlastivěda moravská. Brno: Musejní spolek, 188–194.

Summary

During the construction of a foul sewer within the grounds of the rectory in Cholina (Olomouc District), a rescue archaeological excavation was carried out. The sewer trench across the courtyard yielded fragments of stove tiles dating to the late 16th to early 17th centuries, together with the remains of an earlier enclosure wall. These contexts may be associated with an earlier rectory, which preceded the present structure built in 1733–1734.

Jakub Novák

Choryně (okr. Vsetín)

Choryňská stráž, parc. č. 230.

Vrcholný středověk. Vesnice/městečko. Plošný odkryv. Záchraný výzkum. Uložení nálezů: Muzeum regionu Valašsko, p. o.

Lokalizace: WGS-84: 49.4992156N, 17.8955392E

Díky výstavbě nových domů formou developerského projektu byla odkryta část středověké vesnice, která byla známá již dříve (od roku 2022), a to na základě artefaktů získaných vlastní povrchovou prospekci, avšak jen na parcelách ležících západněji od předmetné plochy (tyto nálezy zatím nebyly publikovány). První část skrývky proběhla v létě 2024 a odhalila přibližně 25 objektů různorodého charakteru. Keramika získaná během skrývky je rámcově datována do vrcholného středověku.

Velká část plochy je znehodnocena opakovanými historickými sesuvy půdy, výjimku tvoří menší plató na nejvyšším místě stavební plochy. Na podzim 2024 bylo odkryto pět asymetrických objektů, které se nacházely na jižním okraji zmíněného prostoru a byly již poškozeny stavební technikou. Na základě početného keramického materiálu je možné tyto objekty datovat přibližně do 13. až 14. století.

Příchod zimy přerušil stavební i archeologické práce, a tak bude hlavní část výzkumu (na výše uvedeném plató) probíhat v první polovině roku 2025.

Literatura

Neuvedeno.

Summary

Part of a high medieval village was uncovered during the construction of family houses in Choryně (Vsetín District). Five asymmetrical features situated on the southern edge of the area were excavated. Based on the abundant pottery material, the site is tentatively dated to the 13th–14th centuries.

Samuel Španihel

Ivančice (k. ú. Letkovice, okr. Brno-venkov)**Ul. U Kapličky.**

Mladohradištní období (RS4), vrcholný středověk, novověk. Sídliště. Plošný odkryv. Záchraný výzkum. Uložení nálezu: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: 49.0945514N, 16.3598817E; 49.0945197N, 16.3588678E; 49.0939928N, 16.3573817E; 49.0941342N, 16.3573256E

V průběhu rekonstrukce návsi v Letkovicích (městská část Ivančic) proběhl archeologický výzkum, který zachytil sídlištní reliktury kultury s moravskou malovanou keramikou (Bučo 2025a), z doby bronzové (Bučo 2025b) a středověku. V nadloží půdního horizontu se pak objevovaly požárové vrstvy středověké (převážně 14. a 15. stol.) a novověké (Bučo 2024).

Lokalita byla zkoumána již v roce 1996 v průběhu výkopů inženýrských sítí společností Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i. V důsledku intenzivní lidské činnosti a působením záplav zde vznikl až 1 m mocný černožemní půdní horizont. Petr Vitula (1999, 405) v něm identifikoval čtyři základní časové horizonty. Nejstarší lze datovat do mladší doby kamenné, druhý a třetí do doby bronzové a čtvrtý do mlado- až pozdněhradištního období.

K osvětlení středověkého osídlení už svým obsahem pomáhají i první písemné prameny. Za nejstarší zmínku lze považovat tzv. Třebíčskou vsuvku v nejmladším přepisu Kosmovy kroniky z 15. století. Z ní se dozvídáme, že Oldřich Brněnský daroval mezi léty 1101 a 1104 několik vesnic třebíčskému klášteru, mezi jinými i *Leckouici*, tj. dnešní Letkovice (Fišer 2001, 26, 45).

Období přelomu raného a vrcholného středověku v terénu dokládá výplň několika sídlištních jam, naznačující opětovný vývoj osídlení v průběhu 2. poloviny 11. až 12. století. V neporušené části nadloží vrstev se pak taktéž objevují požárové vrstvy z přelomu 14. a 15. století.

Od 14. století byl vývoj Ivančic a přidružených osad zasažen válečnými událostmi. Roku 1304 přepadly Ivančice oddíly rakouského vévody Rudolfa, syna římského krále Albrechta, který vedl ozbrojený konflikt s českým králem Václavem II. Jednalo se o houf uherských Kumánů, kteří osadu vyrabovali a vypálili. Mezi roky 1316 a 1318 to pak byly předpokládané útoky okolních šlechtických odpůrců krále Jana Lucemburského. Po relativním období klidu bylo toto území zasaženo markraběcími válkami na přelomu 14. a 15. století, a nakonec válkami husitskými (Razím 2019, 90).

Literatura

Bučo, M. 2024: *Nálezová zpráva o provedení záchraného archeologického výzkumu při chystané stavbě „Stavební úpravy náměstí v Letkovicích“*. Rkp. nálezové zprávy, č. j. M-TX-202500612. Uloženo: archiv Archaia Brno z. ú. DOI: 10.60585/M-TX-202500612. Dostupné také z: <https://doi.org/10.60585/M-TX-202500612>.

Bučo, M. 2025a: Ivančice (k. ú. Letkovice, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 66(1), 223.

Bučo, M. 2025b: Ivančice (k. ú. Letkovice, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 66(1), 258.

Fišer, R. 2001: *Klášter uprostřed lesa. Dvě studie o třebíčském benediktinském opatství*. Brno: Matice moravská.

Razím, V. 2019: *Středověká opevnění českých měst 3: Katalog Morava a Slezsko*. Praha: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze.

Vitula, P. 1999: Ivančice – Letkovice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 39 (1995–1996), 405.

Summary

In 2024, a rescue excavation was carried out during the reconstruction of the village green in Ivančice (Letkovice cadastral area, Brno-Country District). Archaeological contexts were documented from the Neolithic, the Bronze Age, and the Middle Ages. The transition between the early and high medieval periods is represented by the fills of several settlement pits, indicating renewal of occupation in the second half of the 11th to the 12th centuries. In the intact overlying layers, burnt horizons dating to the late 14th and early 15th centuries were also recorded.

Michal Bučo

Jaroměřice nad Rokytnou (okr. Třebíč)**Ul. Nám. Míru č. p. 1, st. parc. č. 236.**

Novověk – industriální období. Zámek/zámeček/vila. Skupina/sít sond. Průzkum. Uložení nálezu: Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště v Telči.

Lokalizace: WGS-84: 49.093593091N, 15.89003056E

Ve dnech 12. 11. až 21. 11. 2024 proběhl v oranžerii příslušející ke státnímu zámku Jaroměřice nad Rokytnou předstihový výzkum v souvislosti s plánovanou rekonstrukcí objektu (Bláha 2016; Křesadlová et al. 2022). Oranžerie postavená pravděpodobně až v poslední čtvrtině 18. století byla v 50. letech 20. století adaptována pro bytové účely a v současnosti slouží jako zázemí zahradníků, nicméně v nejbližších letech se plánuje její rekonverze (Bláha 2016, 6–8; Křesadlová et al. 2022, 105). Z tohoto důvodu byly provedeny tři sondy, každá o rozměru 1 m², které měly zjistit stav zásypu pod podlahou, jejíž úroveň byla zvýšena v 50. letech 20. století, i stav dochování starších dlažeb, otopných kanálků, případně topeniště.

Sonda 1 byla umístěna v interiéru v jihovýchodním rohu budovy. Pod betonovou podlahou a vrstvou sutě byla odhalena cihlová podlaha a cihlový kanálek s šikmou západní stěnou.

Sonda 2 byla položena v interiéru při západní stěně původní budovy, vlevo od vstupních dveří, a to za účelem ověření topeniště patřícího ke komínu, který je pozorovatelný ve stěně v úrovni půdy nad tímto místem. Pod stejnou podlahou a vrstvou sutě jako v sondě 1 byl odhalen kanálek obdélného průřezu a snad i topeniště. Stopy dlažby chyběly.

Sonda 3 byla položena v západní části jižního (původně proskleného) průčelí těsně při šikmé západní zdi oranžerie. Nalezena byla původní jižní zeď oranžerie, nesoucí do adaptace skleněné šikmé průčelí, a za ní zaoblený roh cihlového kanálku.

Nálezy ze sond 1 a 2 byly většinou recentní – železo a další kovy, sklo láhvové i tabulové, pocházející snad i z původní skleněné stěny. V sondě 2 se našla i rezná keramika, může však pocházet z novověkých zahradních květináčů. Předpokládá se, že výzkum oranžerie bude pokračovat i v roce 2025.

Literatura

Bláha, J. 2016: *Stavebně historický průzkum, Zámek Jaroměřice nad Rokytnou bývalá oranžerie*. Rkp. průzkumu. Uloženo: archiv NPÚ ÚOP v Telči.

Křesadlová, L., Fetterová, D., Letá, M., Olšan, J. 2022: *Sen o zeleném ráji. Historické oranžerie, sbírkové skleníky a sortimenty rostlin s těmito stavbami související na území ČR*. Brno: Mendelova univerzita v Brně.

Summary

In connection with the planned re-adaptation of the former orangery in Jaroměřice nad Rokytnou (Třebíč District), a preliminary excavation was conducted. Three 1×1 m test pits were dug, which confirmed the preservation of former channels along the walls of the orangery, and in one case (Trench 2), possibly also a heating device. Excavation will continue in 2025.

Stanislav Vohryzek

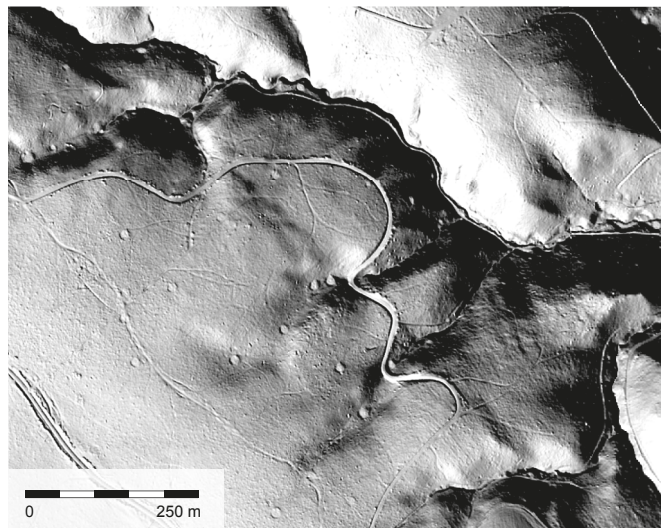
Jedovnice (okr. Blansko)

Rakovecký les, Lipový žlíbek, „Jedlová“, „U Obrázku“, parc. č. 2573/1, 2675/1.

Novověk – industriální období. Milířiště. Vizualní/geodetický průzkum.

Lokalizace: WGS-84: 49.3115328N, 16.7898075E

V první polovině roku 2024 provedl autor terénní průzkum relikvů milířišť v lese Rakovec na katastru Jedovnic (Pavloň 2024). Relikty byly nejdříve vytipovány na digitálním modelu reliéfu (obr. 24) a poté byla přímo v terénu ověřována přítomnost mouru s uhlíky, buď vizuálně, nebo v případě nejistoty za pomoci pedologického vrtáku. Tímto způsobem byla ve zkoumané oblasti potvrzena existence 68 milířišť, jejichž počet ale pravděpodobně není definitivní. Další milířiště mohla zanechat méně výrazné terénní stopy nebo se mohou nacházet mimo dostupný výřez modelu reliéfu s vysokým rozlišením. Zjištěná milířiště se vyznačují úpravou terénu do podoby kruhové plošiny o průměru mezi 8 a 17 m a pozůstatky dřevěného uhlí. Vznik a užívání milířišť lze s vysokou pravděpodobností dát do souvislosti s výrobou železa v Hugově huti u Jedovnic, která byla aktivní od poloviny 18. století do konce 19. století (Sklenář a kol. 2022).

Obr. 24. Jedovnice. Detail digitálního modelu reliéfu s patrnými kruhovými relikty milířišť. Podkladová data J. Martínek a portál zivemapy.cz.

Fig. 24. Jedovnice. Detail of a digital surface model showing traces of charcoal hearths. Data source: J. Martínek and the zivemapy.cz portal.

Literatura

Sklenář, K. a kol. 2022: *Kritický katalog k výstavě Život v lesích* [online]. Brno: Mendelova univerzita v Brně. [cit. 2024-08-14]. Dostupné z: <https://mahole.ldf.mendelu.cz/assets/files/output/10/mahole-katalog-270x220-ELEKTRONICKY01.pdf>.

Pavloň, T. 2024: *Jedovnice 2024. Rakovec, povrchový průzkum milířišť*. Rkp. nálezové zprávy, č. j. MTX202400206. Uloženo: Archiv nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i. DOI: 10.60585//M-TX-202400206. Dostupné také z: Digitální archiv Archeologické mapy České republiky, <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/M-TX-202400206>.

Summary

A surface survey in the Rakovecký les (Rakovec Forest) (Jedovnice cadastral area, Blansko District) identified the remains of 68 charcoal hearths dating to the 18th and 19th centuries (Fig. 24).

Tomáš Pavloň

Klobouky u Brna (okr. Břeclav)

„Přestavky“, parc. č. 3047/391.

Industriální období 1. Důl. Náhodný zásah/nález. Záchranný výzkum.

Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 48.9700303N, 16.8359269E

Během zaměřování propadu a návazných podzemních archeologických struktur v areálu zaniklé středověké vesnice Přestavky, v místě jižně od kóty 259,9 m n. m., bylo zaměřeno cca 20 m horizontálních chodeb jednotného morfologického charakteru. Svými parametry odpovídají běžným důlním dobývacím štolám středověkého až raně novověkého období, raženým nejspíše metodou bez použití pomocné dřevěné výztuže. Geologické prostředí tvořené horninami flyše umožňovalo dobývku šterku, stavebního kamene a písku. Bližší historické souvislosti vážící se k dílu chybí, je vysoce pravděpodobné, že jde o neevdovanou raně novověkou aktivitu. Konfrontace místa zkoumaného propadu s historickou geografí umožňuje dataci důlního díla na základě zvláštní parcelace v těchto místech nejpozději do 1. poloviny 19. století. Dřívější předpoklad, že jde o středověké lochy, je neopodstatněný (Kordiovský 1997).

Literatura

Kordiovský, E. 1997: Nálezy lochů na Kloboucku v záznamech K. J. Bukovanského. In: R. Nekuda, J. Unger (eds.): *Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, Moravské zemské muzeum, 272–275.

Summary

The investigation of a sinkhole in the ‘Přestavky’ field (Klobouky u Brna cadastral area, Břeclav District) revealed a previously unknown historic quarry for building stone and gravel, with corridors extending for some 20 m.

Petr Kos, Jiří Kala

Kobylí (k. ú. Kobylí na Moravě, okr. Břeclav)

Ul. Osvobození.

Vrcholný středověk – novověk. Sídliště. Plošný odkryv. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: S-JTSK: -580919.28, -1191886.76

Během záchranného archeologického výzkumu, který byl prováděn v roce 2024 v souvislosti se stavbou „Stavební úpravy komunikace ul. Osvobození – Kobylí“, byla zjištěna pozitivní

archeologická situace (Lečbych 2024). Zkoumaný prostor se nachází v severní polovině intravilánu na ulici Osvobození, na které proběhly stavební úpravy v délce cca 300 m. Tento prostor je lemován dvěma vodními toky, levobřežními přítoky řeky Trkmanky – na jihu protéká Panský potok, na severu potok Suchořádká zmla.

V prostoru komunikace byly prozkoumány dvě novověké sídlištní jámy. I přes absenci jakýchkoli movitých nálezů můžeme výraznou jámu kruhového půdorysu považovat za fragment novověké jámy či odpadní jámy. U menší nepravidelné jámy, která však byla porušená dřívějším výkopem kanalizace, je její interpretace nejistá.

Literatura

Lečbych, M. 2024: *Stavební úpravy komunikace ul. Osvobození*. Rkp. nálezové zprávy, č. j. M-TX-202400517. Uloženo: Archiv ÚAPP Brno. DOI: 10.60585/M-TX-202400517. Dostupné také z: <https://doi.org/10.60585/M-TX-202400517>.

Summary

In 2024, during the reconstruction of Osvobození Street in Kobylí (Břeclav District), two early modern settlement features were examined.

Marek Lečbych

Kojetín (okr. Přerov)

„Babiny“, parc. č. 2062/43.

Novověk 1. Cesta. Průzkum detektorem kovu. Uložení nálezu: Muzeum Komenského v Přerově, p. o.

Lokalizace: WGS-84: 49.3372800N, 17.2709881E

V roce 2019 našel archeolog Muzea Komenského v Přerově, p. o., během preventivní detektorové prospekce při jihozápadním okraji katastrálního území města Kojetín ztrátovou stříbrnou minci raně novověkého stáří. Místo nálezu se nachází v prostoru známé polykulturní lokality v poloze „Babiny“, na parcele č. 2062/43. Jde o mírný svah klesající od vrcholu táhlé terénní vlny směrem jižním k levému břehu říčky Haná a jejímu levostrannému přítoku Měrovickému potoku. Nadmořská výška polohy je 198 m.

V případě mince se jedná o jednostranný fenik bez letopočtu Arnošta Bavorského (1500–1560), který byl od roku 1517 koadjutorem pasovského biskupa a po jeho smrti téhož roku administrátorem diecéze. Fenik byl ražen v letech 1518–1540 v Pasově. Na lici mince je patrné erbovní znamení pasovského biskupství – vlk kráčející vlevo, umístěný ve štítě, nad nímž je písmeno E, znamení je ohraničeno kosočtvercem, rub mince je hladký (Saurma-Jeltsch 1892, č. 1018, T. XV: 448; Kellner 1997,

128, č. 81). Drobná jednostranná ražba nepravidelného oválného střížku má rozměry 14 × 11,5 mm a hmotnost 0,34 g (obr. 25).

Ztrátová mince může souviset s provozem na zaniklé cestě (parc. č. 2062/24), jejíž trasa probíhala tratí „Babiny“ a v obloku se stáčela směrem severovýchodním ke Kojetínu, jak je patrné na mapě I. vojenského mapování z 2. poloviny 18. století.

Literatura

Saurma-Jeltsch, H. von 1892: *Die Saurmische Münzsammlung deutscher, schweizerischer und polnischer Gepräge*. Berlin: Ausgabe Weyl.

Kellner, H.-J. 1997: *Die Münzgeschichte des Hochstifts Passau. Ein Katalog der Münzen und Medaillen*. Süddeutsche Münzkataloge, Band 6. Stuttgart: Verlag der Münzen- und Medaillenhandlung.

Summary

In 2019, a small silver coin – a Pfennig of Ernest of Bavaria (1500–1560), administrator of Passau – was found during a metal detector survey in the ‘Babiny’ field (Kojetín cadastral area, Přerov District). The find can be dated to the first half of the 16th century (Fig. 25).

Zdeněk Schenk

Komňa (okr. Uherské Hradiště)

Hrádek; zřícenina hradu Zuvačov/Komňa, parc. č. 2861/2.

Vrcholný středověk – novověk. Hrad. Povrchový sběr. Průzkum. Uložení nálezu: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, p. o.

Lokalizace: WGS-84: 48.9879150N, 17.7891186E

V roce 2020 byl paní J. Poláškovou předán k dokumentaci kostěný předmět středověkého stáří, který byl nalezen při povrchovém sběru v areálu zříceniny hradu Zuvačov (v některých pramenech jako hrad Komňa) při jihozápadním okraji katastrálního území obce Komňa.

Místo nálezu se nachází ve svažitém terénu hradního jádra situovaného na vyvýšeném konci krátké ostrožny Hrádek, jednoho z bělokarpatských hřebenu na levobřežní straně říčky Koménka, která je levostranným přítokem Olšavy. Nadmořská výška nálezové polohy činí 455–501 m.

V případě tohoto kostěného předmětu se jedná o astragal, který byl zhotoven z proximálního prstního článku (*phalanx proximalis*) dospělého jedince tura domácího. Na dorzální straně je článek opatřen dvěma okrouhlými otvory, jedním na straně laterální (obr. 26). Celková délka činí 58 mm, maximální šířka 29 mm, hmotnost 33 g. Popisovaný exemplář z areálu hradu Zuvačov lze zařadit mezi astragaly, jejichž otvory byly záměrně vyplněné olovem.

Původní funkce astragalů – hracích kůstek – bývá spojována s divinačními praktikami. Ve středověku tyto drobné předměty patrně sloužily jako dětské hračky. K tomuto účelu byly kůstky různě upravovány vyleštěním, vyznačením hodnoty v podobě bodů, vyvrtáním otvorů, v některých případech jejich vylitím olovem. Soubor kostěných předmětů, jehož část byla interpretována jako astragaly, pochází například z výzkumu na náměstí Republiky v Praze, kde byly tyto artefakty datovány do 2. poloviny 13. století (Čechura, Vyšehrad 2008, 728, 736–738, obr. 13, tab. 1).

Nestratifikovaný exemplář astragalu z hradu Zuvačova, jehož otvory jsou vyplněné olovem, lze rámcově datovat do doby existence tohoto šlechtického sídla, tedy od 2. poloviny 13. století do doby předpokládaného zániku v 1. polovině 15. století (Kohoutek 1989, 74; 1995, 43; Janiš et al. 2018, 286–290).

Obr. 25. Kojetín. Stříbrný fenik pasovského administrátora Arnošta Bavorského (1500–1560). Foto Z. Schenk.

Fig. 25. Kojetín. Silver Pfennig of the Passau administrator Ernest of Bavaria (1500–1560). Photo by Z. Schenk.

Astragaly s provrtanými otvory vyplněnými olovem, spojené s dětskými hrami, známe například z polského města Kolobřeh, kde byly datovány do 3. čtvrtiny 13. století a 1. poloviny 14. století (Rębkowski, Romanowicz 2012, 355). Tento způsob úpravy hracích kůstek v období středověku a raného novověku je například znám také z maďarského prostředí (Petényi 1994).

Literatura

Čechura, J., Vyšehrad, M. 2008: Kostěné předměty určené ke hram. Z nálezů na náměstí Republiky v Praze. *Archeologie ve středních Čechách* 12, 723–743.

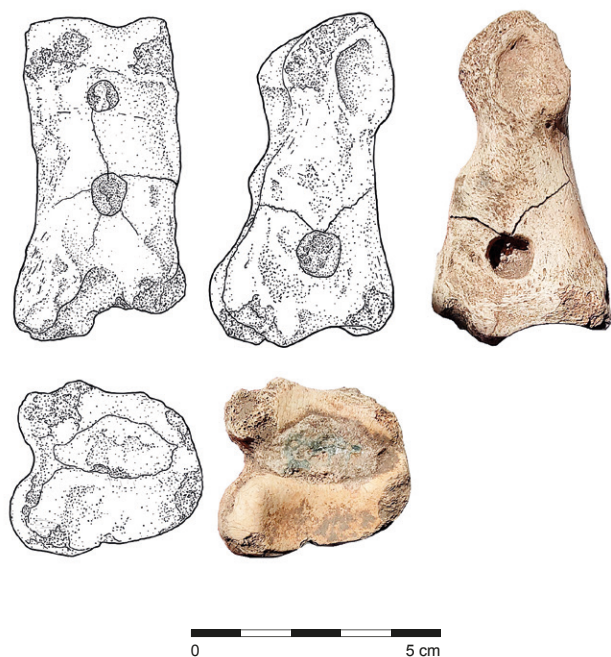
Janiš, D., Vrla, R., Štětina, J., Langová, J., Holík, J., Vácha, Z., Schenk, Z. 2018: *Hrady Zlínského kraje*. Lukov: Spolek přátel hradu Lukova.

Kohoutek, J. 1989: Zaniklý středověký hrad na katastru obce Komňa (o. Bojkovice, okr. Uherské Hradiště). *Přehled výzkumů* 1986, 74.

Kohoutek, J. 1995: *Hrady jihovýchodní Moravy*. Zlín: Archa.

Petényi, S. 1994: *Games and toys in medieval and early modern Hungary*. Medium Aevum Quotidianum, Sonderband III (Studia archaeologica mediae recentisque aevorum Universitatis Scientiarum de Rolando Eötvös nominatae, volume I). Krems: Medium Aevum Quotidianum.

Rębkowski, M., Romanowicz, P. 2012: Childhood in medieval Kolobrzeg. Reflections on the archaeological evidence. In: M. Gläser (Hrsg.): *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum VIII: Kindheit und Jugend, Ausbildung und Freizeit*. Lübeck: Schmidt-Römhild, 349–362.

Obr. 26. Komňa. Astragal z prstního článku dospělého jedince tura domácího (*Bos taurus*) s provrtanými otvory vyplněnými olovem. Foto Z. Schenk, kresba P. Holcová.

Fig. 26. Komňa. Astragal made from the first phalanx of adult domestic cattle (*Bos taurus*) with drilled holes filled with lead. Photo by Z. Schenk, drawing by P. Holcová.

Summary

A solitary astragal, made from the first phalanx of adult domestic cattle (*Bos taurus*) with drilled holes filled with lead (Fig. 26), was discovered during a surface survey at Zuvačov Castle on the left bank of the Koménka Stream (Komňa cadastral area,

Uherské Hradiště District). The artefact can be dated between the second half of the 13th century and the first half of the 15th century, corresponding to the period of the castle's existence.

Zdeněk Schenk

Koryčany (okr. Kroměříž)

Hrad Cimburk, parc. č. 2153.

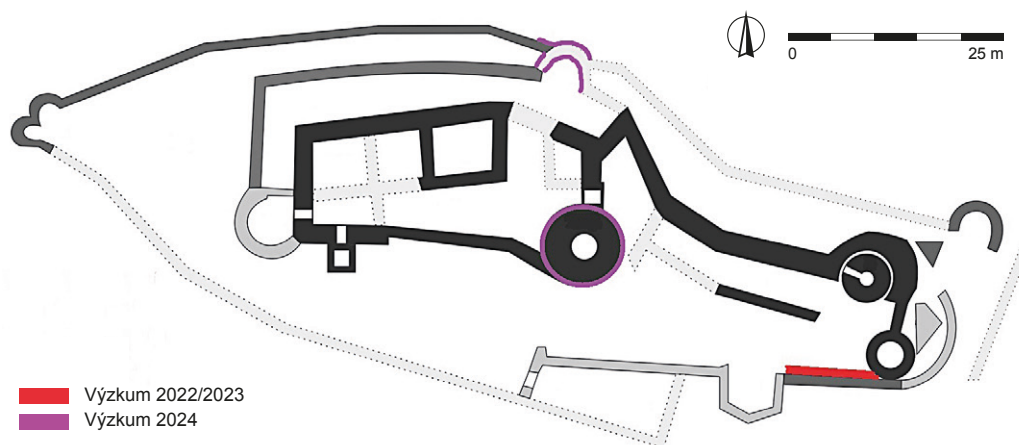
Středověk, novověk. Hrad. Sonda. Záchraný výzkum. Uložení nálezu: Muzeum Kroměřížska, p. o., inv. č. AZ 1 – AZ 357.

Lokalizace: WGS-84: 49.103699N, 17.216333E

V letech 2023 a 2024 provádělo Muzeum Kroměřížska, p. o., archeologické dohledy na hradě Cimburk u Koryčan (obr. 27; Daňhelová 2023). Dohledy souvisely se statickým zajištěním stavebních konstrukcí, kterým se už 30 let věnuje spolek Polypeje. V roce 2023 se práce soustředily kolem polygonální bašty u severozápadní hradební zdi. Při vnitřním líci stěny byla realizována nejprve sonda (1,6 × 1 m, s hloubkou cca 50 cm), v níž se podařilo zachytit dvě vrstvy. Následně byla odkryta celá část líce zdi od polygonální bašty až po severní věž. Výkop byl nepravidelného půdorysu v délce 5,2–6,8 m se šířkou 2,2 m (u věže) a 2,36 m (u polygonální bašty). V profilu P1 (obr. 28) bylo celkem zachyceno osm vrstev, ve kterých se nacházelo relativně velké množství archeologického materiálu, především fragmenty stolní, kuchyňské i kamnářské keramiky a osteologický materiál. Prostřednictvím detektorové prospekce se podařilo zachránit soubor kovových předmětů. Vedle menšího množství stavebních kování, mezi nimiž dominovaly různé typy hřebů, se jednalo o dva železné hroty šípů romboického průřezu s mírně kónickou tulejí, které sloužily jako střelivo zejména při střelbě z kuše, a také jednu kompletní koňskou podkovu. V souboru je zastoupen rovněž numismatický materiál reprezentovaný třemi ztrátovými mincemi.

Větší část nálezů pochází z vrstev 1105 a 1106. V profilu byla zachycena i část konstrukce novodobé repliky hrnčířské pece, která byla postavena a následně zanikla za fungování spolku. V terénní vyrovnávce (vrstva 1105) se podařilo objevit drobnou stříbrnou minci – jednostranný 2 feník salcburského administrátora Arnošta Bavorského (1540–1554), vyražený v roce 1551 (obr. 29: 1). Lze předpokládat, že po tomto datu (tedy v průběhu 2. poloviny 16. stol.) došlo ve zkoumaném prostoru k navyšování souvrství terénních vyrovnávek při vnitřním líci hradební zdi. Ve vrstvě 1106 (nejstarší dokumentovaná úroveň výzkumu) byly zachráněny dvě ztrátové stříbrné mince z doby panování Ferdinanda I. (1526–1564). V prvním případě se jedná o jednostranný bílý peníz se lvem bez letopočtu (obr. 29: 2). Druhá mince je jednostranný 1 feník s letopočtem 1531 z rakouského města Linec (obr. 29: 3). Tyto mince lze spojit s počátečním horizontem, kdy byl k líci zdi ukládán nepotřebný materiál. Ve stejné vrstvě byla objevena i takřka celá keramická hrncovitá nádoba s uchem, kterou můžeme datovat do 1. poloviny 15. století (srov. Coufalík 1975). Na severní zdi se podařilo objevit a zachytit drenážní otvor, tzv. kavernu.

V roce 2024 souvisely dohledy se zajištěním zdiva bergfritu. Při čištění koruny bergfritu od náletové vegetace a jejím statickým zajištěním byl odkryt ochoz s pochozí ušlapanou vrstvou vedoucí po obvodu současné koruny bergfritu (obr. 30). Z vnější strany byl ochoz zajištěn částečně dochovanou kamennou zdí. Po odstranění ušlapané vrstvy zeminy se v odkrytém prostoru rýsovalo kamenné dláždění. Při čištění prostoru koruny bergfritu byly získány fragmenty stolní, kuchyňské i kamnářské keramiky společně s jedním zlomkem kádľubu na výrobu kamenného kachle.

Obr. 27. Koryčany. Plánek hradu Cimburk s vyznačenými plochami výzkumů. Grafika P. Daňhelová.

Fig. 27. Koryčany. Plan of Cimburk Castle with the marked excavation areas. Graphics by P. Daňhelová.

Obr. 28. Koryčany. Hrad Cimburk, profil P1, výzkum z roku 2023 u severní hradební zdi. Foto P. Daňhelová.

Fig. 28. Koryčany. Cimburk Castle, profile P1, excavation by the northern castle wall in 2023. Photo by P. Daňhelová.

Obr. 29. Koryčany. Hrad Cimburk, stříbrné mince. 1 – Arnošt Bavorský, 2 fenik, 1551, Salzburg; 2 – Ferdinand I., bílý peníz; 3 – Ferdinand I., fenik, 1531, Linz. Foto Z. Schenk.

Fig. 29. Koryčany. Cimburk Castle, silver coins. 1 – Ernest of Bavaria, 2 Pfennigs, 1551, Salzburg; 2 – Ferdinand I, white coin; 3 – Ferdinand I, Pfennig, 1531, Linz. Photo by Z. Schenk.

Obr. 30. Koryčany. Pochozí vrstva na koruně bergfritu hradu Cimburk. Foto P. Daňhelová

Fig. 30. Koryčany. Walkable layer of the Cimburk Castle bergfried. Photo by P. Daňhelová.

Dalším cílem prací v roce 2024 bylo odstranění sutí z vnitřního i vnějšího prostoru jižní bašty a její statické zajištění. Poměrně zachovaná podoba bašty je známa ze starých fotografií (Janiš et al. 2018). Při odstraňování suťového kužele pod baštou byla odkryta také část parkánové zdi navazující na baštu. Vnitřní část bašty nebyla v roce 2024 odkryta kompletně. Konstrukce bašty i parkánové zdi byla částečným dozráním staticky zajištěna. V suťovém kuželu pod baštou a jeho okolí bylo při odhalování zdiva vyzvednuto velké množství materiálu – silně fragmentární zlomky kuchyňské, stolní i kamnářské keramiky, kostí a železných předmětů středověkého i novověkého stáří.

Literatura

- Coufalík, J. 1975: Nálezy na hradě Cimburku u Koryčan. *Přehled výzkumů 1974*, 68–69, tab. 60–62.
- Daňhelová, P. 2023: *NZ Cimburk u Koryčan. Statické zajištění severozápadní hradební zdi*. Rkp. nálezové zprávy, č. j. M-TX-202300556. Uloženo: Muzeum Kroměřížska. DOI: 10.60585/M-TX-202300556. Dostupné také z: <https://doi.org/10.60585/M-TX-202300556>.
- Janiš, D., Vrla, R., Štětina, J., Langová, J., Holík, J., Vácha, Z., Schenk, Z. 2018: *Hrady Zlínského kraje*. Lukov: Spolek přátel hradu Lukova.

Summary

A watching brief was conducted during a reconstruction to stabilise the structures of Cimburk Castle (Koryčany cadastral area, Kroměříž District) in 2023 and 2024. The works focused on the north-western castle wall, the bergfried, and the southern bastion (Fig. 27, 28, 30). A large quantity of ceramic vessel and stove tile fragments was recovered, and three silver coins dating to the 16th century were discovered by the north-western wall (Fig. 29).

Pavlaína Daňhelová, Petra Hnilová, Zdeněk Schenk

Koryčany (okr. Kroměříž)

Ul. Nádražní.

Novověk. Pohřebiště/hřbitov. Vertikální řez. Záchranný výzkum.
Uložení nálezů: Muzeum Kroměřížska, p. o., inv. č. AU290–AU305.

Lokalizace: WGS-84: 17.16370E, 49.11138N

Při rekonstrukci plynovodního potrubí v ulici Nádražní v Koryčanech v letech 2023–2024 byly východně od parcely č. 745 ve výkopu vedoucím podél hřbitova zjištěny archeologické situace, které dosvědčují zrušení východní části hřbitova při rozšíření dané komunikace. Původní rozsah hřbitova v jeho východní části měl polygonální tvar a zasahoval až do míst současné vozovky a na ni navazující zelené plochy (viditelné na indikační skice z roku 1827 a následně i 1893 – MZA_1; MZA_2). Situace je čitelná také na současné katastrální mapě – původní tvar

východního okraje hřbitova zachycuje parcela č. 745, která byla ještě v 50. letech 20. století podle archivních leteckých snímků porostlá stromy. Zjištěné archeologické situace měly charakter nepravidelných zahloubených objektů, vyplněných nejen antropologickým materiálem, ale i stavební sutí a odpadem.

Literatura

MZA_1: *Moravský zemský archiv*. D9 Indikační skici, sign. 1066.

Koryčany. 1827. Dostupné také z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/1528>.

MZA_2: *Moravský zemský archiv*. D9 Indikační skici, sign. 1066.

Koryčany. 1893. Dostupné také z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/1529>.

Summary

The remains of the eastern part of the modern-period cemetery were discovered during the reconstruction of the gas pipeline in Nádražní Street in Koryčany (Kroměříž District).

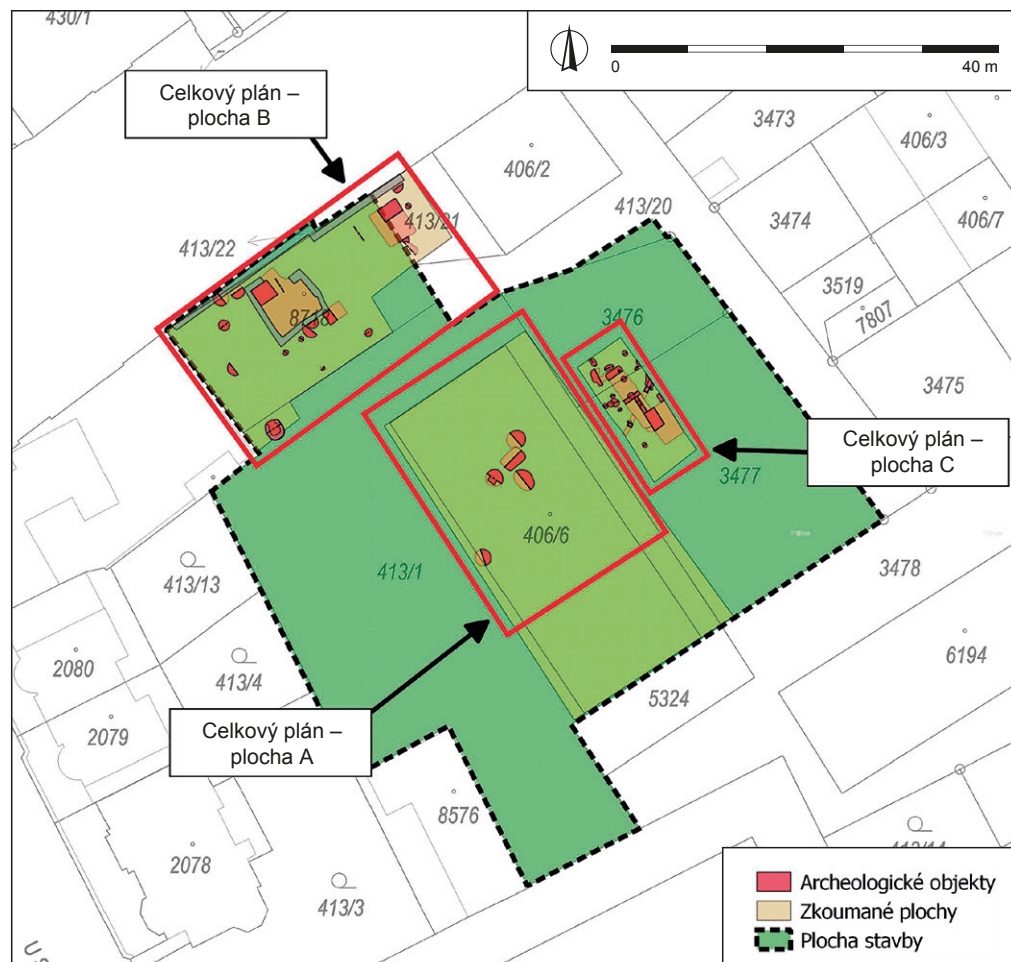
Miroslav Popelka

Kroměříž (okr. Kroměříž)

Ul. Štěchovice, parc. č. 406/6, 8718, 413/21, 3476, 3477, 413/1, 413/22, 413/20.

Středověk, novověk. Vesnice/městečko. Plošný odkryv.
Záchranný výzkum. Uložení nálezů: Muzeum Kroměřížska, p. o., inv. č. AU323–AU516.

Lokalizace: WGS-84: 17.38504E, 49.29986N

Obr. 31. Kroměříž. Celkový plán výzkumu s vyznačením zkoumaných ploch. Grafika M. Popelka.

Fig. 31. Kroměříž. Overall excavation plan with investigated areas. Graphics by M. Popelka.

Obr. 32. Kroměříž. Pohled na začistěný suterén novověkého domu. Foto M. Popelka.

Fig. 32. Kroměříž. Aerial view of the basement of the early modern house. Photo by M. Popelka.

Obr. 33. Kroměříž. Letecký snímek situací v prostoru retenční nádrže (plocha C). Foto M. Popelka.

Fig. 33. Kroměříž. Aerial view of the features in the area of the retention tank (Area C). Photo by M. Popelka.

V letech 2021 až 2024 probíhal archeologický výzkum při stavbě bytového domu v ulici Štěchovice. Jednalo se o rozsáhlejší zemní práce v historické části bývalé předměstské vesnice Kroměříže – Štěchovicích poblíž budovy Wechova dvora. Zemní práce spočívaly ve vybudování dvou samostatných budov (Bytový dům – bytové křídlo v zadním traktu původních parcel; Bytový dům – administrativní křídlo navazující v ulici Štěchovice na uliční čáru) a souvisejících stavebních prvků (zpevněných ploch, liniových prvků atd.). V průběhu výzkumu bylo na třech plochách (plocha A: bytový dům – bytová část; plocha B: bytový dům – administrativní část; plocha C: retenční nádrž pod parkovištěm; obr. 31–33) prozkoumáno celkem 50 archeologických objektů, situací a konstrukčních prvků datovaných do středověku a novověku.

Nejstarší prozkoumané situace náleží vrcholnému středověku, resp. období 13.–14. století, což koresponduje s prvními písemnými zmínkami o vsi (Kuča 1998, 205). K takto datovanému osídlení náleží hospodářské jámy (např. K501 a K502 na ploše A; K506, K507, K517, K527 na ploše B), jímka s výdřevou K501 na ploše A s téměř kompletním džbánem nebo suterén nadzemní stavby s roubenou konstrukcí, která zanikla požárem (K525), na ploše B, opět s téměř kompletní nádobou (konvice s výlevkou). Většinu objektů nacházejících se na ploše B je pak možné datovat pouze rámcově do vrcholného středověku (nedostatečně velké nebo málo průkazné soubory získané sondáží nebo vzorkováním).

Mladší fázi osídlení reprezentuje průkazně pouze další vydřevěná jímka (K504) z plochy A, datovaná keramickým souborem

do 15.–16. století, která vznikla v zadním traktu stejné parcely po zániku starší jímky K501. Z hlediska prostorové struktury osídlení stojí za zmínku velké množství kruhových objektů zásobního charakteru, které jsou poměrně blízko uliční čáře, je tedy možné předpokládat určité prostorové změny v rámci konstituování finální podoby obce do tradiční „ulicovky“, nasedající kolmo na starou trasu z Kroměříže na západ. Novověké situace se omezily na větší množství stavebních jam (často s doklady využití vápna – K503 na ploše A, K515 na ploše B, K528 na ploše C), rozměrný suterén nadzemní stavby s obvodovou vyzdívkou korespondující s uliční čarou (K518/K902) a obvodovou zeď K901, které nepochybně souvisí se situacemi zřetelnými na indikační skice z roku 1830 (typický lom zdíva do pravého úhlu) (MZA 1830). K této stavbě pravděpodobně náleží také studna s obvodovým věncem z kombinovaného zdíva (K520/K903). Velké množství situací datovaných do novověku bylo prozkoumáno především na ploše C, kde se do středověku nepodařilo průkazně datovat prakticky žádný objekt. Z funkčního hlediska šlo většinou o různé stavební jámy a objekty menších rozměrů nejasné interpretace. Některé objekty nebylo kvůli absenci materiálu možné datovat vůbec, případně se při jejich datování vycházelo ze stratigrafických pozorování a relativní chronologie.

I přes poměrně nevelké prozkoumané plochy, komplikované podmiňky výzkumu a torzovitost některých situací se jednalo o největší výzkum provedený ve Štěchovicích od počátku obecného zájmu o archeologii a získaná data jsou cenným zdrojem informací o vývoji této původně samostatné předměstské vsi (Popelka 2022, 10–11; 2023, 9–10).

Literatura

- Kuča, K. 1998: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. III. díl, Kolín – Miro. Praha: Libri.
- MZA 1830: *Moravský zemský archiv* [online]. D9 Indikační skici, sign. 1162. Kroměříž–Štěchovice 1830. [cit. 2025-01-06]. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/1672>.
- Popelka, M. 2022: *Kroměříž 2022*. „Ul. Kojetínská“. REKO MS Kroměříž – Kojetínská. Rkp. nálezové zprávy, č. j. M-TX-202200612. Uloženo: Archiv nálezových zpráv Ústavu archeologické památkové péče, v. v. i. DOI: 10.60585/M-TX-202200612. Dostupné také z: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/M-TX-202200612>.
- Popelka, M. 2023: *Kroměříž 2023*. „Ul. Kojetínská“. REKO MS Kroměříž – Kojetínská + 2 STL. Rkp. nálezové zprávy, č. j. M-TX-202300304. Uloženo: Archiv nálezových zpráv Ústavu archeologické památkové péče, v. v. i. DOI: 10.60585/M-TX-202300304. Dostupné také z: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/M-TX-202300304>.

Summary

A large number of archaeological features documenting medieval and modern settlement in the vicinity of the historical building known as ‘Wech’s Court’ (Fig. 31–33) were examined during the construction of a new apartment building in Štěchovice, originally a separate suburban village later incorporated into the city of Kroměříž.

Miroslav Popelka, Martin Paulus, Filip Šrámek

Křelov-Břuchotín (k. ú. Křelov, okr. Olomouc) „Blaznice“.

Vrcholný středověk. Místo sběru. Průzkum detektorem kovu. Uložení nálezu: Vlastivědné muzeum v Olomouci, přír. č. 111/2024.

Lokalizace: WGS-84: 49.61220N, 17.21158E

V roce 2021 získal dobrovolný spolupracovník muzea na poli nákončí středověkého opasku a další blíže neurčené artefakty, které byly v roce 2023 předány do Vlastivědného muzea v Olomouci. Podle dodaných GPS souřadnic materiál pochází z trati „Blaznice“ z katastrálního území Křelova. Danou polohu lze popsat jako k východu orientovaný svah, který zvolna klesá směrem od Křelova k Olomouci-Řepčinu. Nadmořská výška v okolí nálezu činí 234 m.

Opaskové nákončí je vyrobeno ze slitiny barevných kovů (obr. 34). Má protáhlý lichoběžníkovitý tvar a jeho lící stranu zdobí ryté ornamenty. Na užším konci se nachází jeden celý a polovina dalšího otvoru sloužícího k upevnění na řemen opasku. Druhá strana je vytvarována do tzv. rybího ocasu s trojicí vývalků na středním konci. Maximální měřitelná délka dosahuje 92 mm, šířka se pohybuje od 12 do 30 mm a síla činí 2 mm. Podle literatury se u nás tento typ opaskových nákončů vyskytuje zejména ve 14. století (srov. Musil 2016, 6–7, obr. 2, 4; 2020, 166–168, obr. 91–92).

Z polohy „Blaznice“ zatím neznáme další archeologický materiál. Je možné předpokládat, že jde o ojedinělý či ztrátový nález. Indicii k možné interpretaci nabízí pohled na mapy I. až III. vojenského mapování, podle nichž nedaleko od místa nálezu procházela cesta spojující Řepčín s Křelovem.

Obr. 34. Křelov-Břuchotín. Opaskové nákončí. Foto L. Hlubek.

Fig. 34. Křelov-Břuchotín. Belt strap-end. Photo by L. Hlubek.

Literatura

- Musil, J. 2016: Zajímavé středověké nákončí opasku ze Zaječic. *Chrudimské vlastivědné listy* 25(2), 6–9.
- Musil, J. 2020: Středověká nákončí s geometrickou rytou výzdobou ve východočeské oblasti. In: I. Hlobil, M. Dospěl (eds.): *Uprostřed Koruny české. Kolektivní monografie NAKI II*. Prostějov: Oberon, 165–172.

Summary

In 2023, the Regional Museum in Olomouc acquired a strap-end made of a non-ferrous metal alloy (Fig. 34), which was found within the cadastral area of Křelov (Olomouc District). Such strap-ends are predominantly dated to the 14th century.

Lukáš Hlubek

Kuřim (okr. Brno-venkov)

Ul. Brněnská č. p. 173.

Středověk, novověk. Pohřebiště. Skupina/sít sond. Záchranný výzkum.
Uložení nálezů: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: S-JTSK: -601941.5, -1148962.4

Při záchranném archeologickém výzkumu na stavbě „Kuřim – novostavba přípojky kanalizace ppč. 605/1, 1034, 1039“ na katastrálním území Kuřim, Brněnská ulice 173/20, byly při výkopech zjištěny kosterní pozůstatky minimálně osmi jedinců (Matějčková 2024). Kvůli omezenému rozsahu výkopu (šířka 40–60 cm) byly vyzvednuty pouze ty kosterní pozůstatky, které byly obnaženy rýhou (pouze v případě hrobu 800 byla vyzvednuta téměř celé kostra). Hrobové jámy nebyly patrné. Vzhledem k absenci nálezů a charakteru koster uložených na zádech s orientací Z–V je snad možné se domnívat, že patří do (raného?) středověku.

Literatura

Matějčková, A. 2024: *Kuřim – novostavba přípojky kanalizace ppč. 605/1, 1034, 1039*. Rkp. nálezové zprávy, č. j. M-TX-202500075. Uloženo: Archiv nálezových zpráv Ústavu archeologické památkové péče, v. v. i. DOI: 10.60585/M-TX-202500075. Dostupné také z: <https://doi.org/10.60585/M-TX-202500075>.

Summary

An archaeological excavation conducted during the construction of a sewer connection in Brněnská Street (Kuřim cadastral area, Brno-Country District) yielded the skeletal remains of at least eight individuals. Given the absence of associated finds and the nature and position of the individuals – laid in a stretched position on their backs and oriented west-east – it is likely that they date to the (Early?) Middle Ages.

Andrea Matějčková

Litovel (okr. Olomouc)

Ul. 1. máje č. p. 750, parc. č. 160/2.

Vrcholný středověk. Místo sběru. Povrchový sběr. Průzkum.
Uložení nálezů: Vlastivědné muzeum v Olomouci, přír. č. 8/2021.

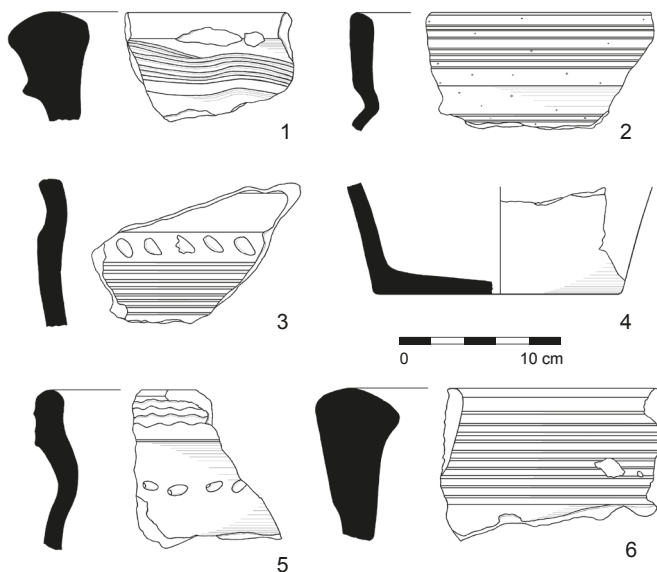
Lokalizace: WGS-84: 49.7010928N, 17.0753700E

V roce 2019 získalo Vlastivědné muzeum v Olomouci kolekci středověké keramiky, deponovanou v dílně kamnáře Josefa Lamra z Litovle. Nový majitel domu chtěl dílnu vyklidit a oslovil okolní pamětové instituce, zda by si část původního vybavení nechtěly převzít do svých sbírek. Z pohledu archeologie byla zajímavá pouze kolekce fragmentů středověké keramiky, přidrážovaných ke dvěma kartonům. K tomuto souboru však scházely jakékoliv bližší informace. Ty se podařilo získat postupně v dalších letech od několika pamětníků. Podle jejich sdělení tuto keramiku zachránil Josef Lamr starší v 60. letech 20. století při stavbě prodejny potravin na Náměstí Přemysla Otakara v Litovli. Tento obchod se dodnes nachází v severní polovině bloku domů (parc. č. 160/2) mezi ulicemi 1. máje a Boskovickou. Pro úplnost dodejme, že v dané době zde neproběhl žádný záchranný archeologický výzkum (např. Šlězár, Faltýnek 2006, 303).

Celkem olomoucké muzeum převzalo 33 kusů keramiky (obr. 35). V kolekci výrazně převažují zlomky silnostěnných

zásobnic s kyjovitě zesílenými okraji (28 ks). Jejich vnější strany zdobí ryté vlnice nebo horizontální rýhy (obr. 35: 1, 6). Stěny zásobnic zkrášlují ryté vlnice, horizontální rýhy, šikmé vseky (obr. 35: 3) a taky jedna neúplná značka v podobě podkovy vytvořená vymačkáváním. Dna jsou šikmo hraněná a jedno z nich dosahuje průměru 302 mm. V keramické hmotě zaznamenáváme dominantní příměs granulovaného grafitu. Okraje zásobnic lze přiřadit k typu III podle V. Goše a J. Karla (1979, 164–169, obr. 1, 2), který je charakteristický pro 2. polovinu 13. století.

Stolní a kuchyňskou keramiku reprezentuje pouze pět fragmentů. Jde o trojici šikmo hraněných den a dva okraje hrnců (obr. 35: 2, 4, 5). Keramika má převážně šedou barvu a ve hmotě se nachází jemně rozemletý grafit. Oba okraje nádob jsou římsovité. První je zdoben svazkem horizontálních rýh a rýhy zdobí také plece (obr. 35: 2). Pouze tento zlomek lze přiřadit ke skupině tzv. protoštické keramiky. Druhý okraj má na vnější straně rytou vlnici a pod hrdlem se nachází řada šikmých nehtových vrypů (obr. 35: 5). Podle aktuálních poznatků o litovelské středověké keramice můžeme tuto hrčinu klást obecně do 2. poloviny 13. a počátku 14. století (srov. Šlězár 2008, 176–178; Šlězár et al. 2022, 24–29). I když neznáme bližší nálezové okolnosti prezentované kolekce, popsání konvolut doplňuje naše poznatky o nejstarším osídlení města Litovle, které bylo založeno translací v 50. letech 13. století (k tomu Šlězár 2018, 79–83).

Obr. 35. Litovel. Výběr zlomků vrcholně středověké keramiky. Kresba L. Hlubek.

Fig. 35. Litovel. Selection of high medieval pottery sherds. Drawing by L. Hlubek.

Literatura

- Goš, V., Karel, J. 1979: Slovanské a středověké zásobnice severní Moravy. *Archeologické rozhledy* XXXI(2), 163–175.
- Šlězár, P. 2008: Archeologický výzkum v suterénu budovy Městského klubu v Litovli. *Vlastivědný věstník moravský* LX(2), 167–183.
- Šlězár, P. 2018: Archeologie středověkého města. In: K. Konečný (ed.): *Litovel. Velké dějiny města. 1. Od nejstarších dob do roku 1918*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 68–103.
- Šlězár, P., Faltýnek, K. 2006: Archeologické výzkumy sakrálních staveb v Litovli. *Archaeologia historica* 31, 303–322.
- Šlězár, P., Novák, J., Faltýnek, K. 2022: Podoba, funkce a provoz městských parcel v době lokace města Litovle na příkladu archeologického výzkumu na náměstí Přemysla Otakara čp. 777 v Litovli. *Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci* 324, 19–43.

Summary

In 2019, the Regional Museum in Olomouc acquired a collection of medieval pottery fragments (Fig. 35), which had originally been kept in the pottery workshop of J. Lamr in Litovel (Olomouc District). According to locals, it is highly probable that J. Lamr Sr. obtained these finds in the 1960s during the construction of a grocery store in Přemysl Otakar Square in Litovel. The assemblage can be dated to the second half of the 13th to the early 14th centuries.

Lukáš Hlubek, Karel Faltýnek

Lysice (okr. Blansko)

Ul. Brněnská, ul. Komenského.

Středověk, novověk. Cesta / Nález v druhotné poloze. Skupina/síť sond. Záchraný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: S-JTSK: -600142.32, -1131886.81 (ul. Brněnská); -600146.1, -1131782.9 (ul. Komenského)

Od června 2023 do září 2024 probíhal archeologický dohled při realizaci stavby „Vodovod Marek“ na katastru obcí Lysice, Drnovice a Bořitov (AMČR). Porušení archeologických situací bylo zaznamenáno pouze na území obce Lysice. V Lysicích v prostoru mezi domy č. p. 569 až 58 na jedné straně ulice Brněnská a č. p. 62 až 64 na druhé straně této ulice byla v hloubce 130 cm pod dnešním povrchem zaznamenána konstrukce dřevěné cesty překonávající pravděpodobně podmáčený terén či bažinatou půdu. Existence zaniklého potoka či bezejmenného přítoku Lysického potoka nebyla prokázána. Konstrukce v délce cca 70 m byla sestavena z vodorovně položených klád či jejich dílů a desek vyztužených drobnými i většími kameny. Větší kameny byly také položeny pod dřevěnými prvky. Datace dřevěných kůlů se nezdařila (kmeny měly málo letokruhů), nicméně dřevo bylo určeno jako jedlové.

Z výkopů na ulici Komenského jsme z hromady vyhozené hlíny získali část dřevěného potrubí o délce 100 cm, šířce kulatiny 20 cm s vnitřním otvorem o průměru 6 cm. Vzhledem k tomu, že ve výkopu potrubí nepokračovalo, je možné, že se jednalo o část vodovodní sítě v druhotné poloze. Dendrochronologickou analýzou bylo určeno smýcení stromu na rok 1617 a druh dřeviny jedle.

Literatura

AMČR: Záznam M- 202302927 [cit. 2025- 06-10]. Archeologická mapa České republiky. Dostupné z: <https://amcr.aiscr.cz/jid/M-202302927>.

Summary

A wooden road approximately 70 m long was recorded at a depth of 130 cm below the current ground level in Brněnská Street in Lysice (Blansko District). The road was constructed from horizontally laid logs or their segments and planks, reinforced with both small and larger stones. Larger stones were also placed beneath the wooden elements. A fragment of wooden piping was recovered from a spoil heap during construction works in Komenského Street. As the piping did not continue in the excavation trench, it is possible that this artefact was part of a water supply system found in a secondary position. Dendrochronological analysis dated the felling of the tree to 1617, and the timber was identified as fir.

Andrea Matějčková

Mladeč (okr. Olomouc)

„Růžový důl“.

Středověk. Místo sběru. Průzkum detektorem kovu. Uložení nálezu: Vlastivědné muzeum v Olomouci, přír. č. 112/2024.

Lokalizace: WGS-84: 49.73129N, 17.02306E

V roce 2017 získal nálezce v lese Doubrava středověký hrot šípů, který byl v roce 2023 předán do Vlastivědného muzea v Olomouci. Podle zaznamenaných GPS souřadnic hrot pochází z trati „Růžový důl“ z katastrálního území Mladeče. Místo nálezu lze charakterizovat jako rovinatý lesní terén s nadmořskou výškou cca 250 m.

Masivní železný hrot šípů je vidlicovitě rozdělen do dvou bodců (tzv. jelito) a opatřen krátkou tulejkou (obr. 36). Maximální měřitelná délka dosahuje 98 mm, šířka se pohybuje od 14 do 36 mm a hmotnost po konzervaci činí 49 g. Hrot odpovídá typu Va dle typologie R. Krajíce (2003, 187, obr. 151) nebo typu A 2 podle dělení A. Ruttkaye (1976, 327–328, Abb. 54). Těžiště výskytu těchto šipek spadá do 14.–15. století. Jde o poměrně ojedinělý typ munice, který se v moravském materiálu vyskytuje zřídka (např. Nekuda 1985, 140, obr. 196: f; Žákovský 2011, 869, kat. č. 310; Faltýnek et al. 2022, 181, obr. 27). Tento typ hrotu šípů je obvykle spojován s loveckými aktivitami (např. Drnovský 2018, 160).

Obr. 36. Mladeč. Hrot šípů. Foto L. Hlubek.

Fig. 36. Mladeč. Arrowhead. Photo by L. Hlubek.

Literatura

Drnovský, P. 2018: *Hmotná kultura šlechtických sídel severovýchodních Čech. Každodennost ve středověku pohledem archeologie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.

Faltýnek, K., Churavá, R., Přidal, T. 2022: Skrzeň (okr. Olomouc). *Přehled výzkumů* 63(2), 181.

Nekuda, V. 1985: *Mstěnice. Zaniklá středověká ves. Hrádek, tvrz, dvůr – předsunutá opevnění*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.

Ruttkay, A. 1976: *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II)*. *Slovenská archeológia* XXIV(2), 245–395.

Žákovský, P. 2011: Katalog militarií. In: R. Antonín, D. Majer (eds.): *Král, který létal. Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského*. Ostrava: Ostravské muzeum, 847–877.

Summary

In 2023, the Regional Museum in Olomouc acquired an iron, double-pointed arrowhead that was found within the cadastral area of Mladeč (Olomouc District; Fig. 36). Similar arrowheads are documented predominantly in the course of the 14th–15th centuries.

Lukáš Hlubek

Modřice (okr. Brno-venkov)

Ul. Benešova, parc. č. 718.

Vrcholný středověk – novověk. Vesnice/městečko. Plošný odkryv. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: 49.1284747N, 16.6131708E; 49.1284150N, 16.6134136E; 49.1287731N, 16.6133544E; 49.1287492N, 16.6135489E

Archeologický dohled byl realizován v říjnu 2024 v souvislosti se stavbou „Novostavba dvojdomu v Modřicích“ na ulici Benešova, v místě odstraněného domu č. p. 151 na parcele č. 718 (Bučo 2024). I když rozsah výzkumu byl omezen výkopy základových pasů, poskytl mnoho poznatků o vývoji osídlení parcely. Celkově bylo dokumentováno 60 uloženin, 20 výkopů a 4 stavební konstrukce. Vývoj zástavby stavební parcely byl interpretován na základě stratigrafické matice a nálezového inventáře. Nejstarší osídlení náleží do 13. století. Obytná stavba se tehdy pravděpodobně nacházela v jihozápadní části pozemku. V reliktech základových žlabů a sloupových jam byla nalezena keramika datovaná do zmíněného období. Na uvedenou konstrukci pravděpodobně navazovalo hospodářské zázemí, které pokračovalo dále do dvora, tedy na sever. Zde byly v sondách nalezeny vypálené destrukční vrstvy. Někdy v průběhu 14. století došlo k přestavbě obytné části. Dokazují to negativy trámových konstrukcí, jejichž relativní chronologie plyne ze stratigrafické matice. V pozdním 15. století se obytný prostor rozšiřuje nebo spíše přesouvá na západ. Nejpozději v 16. století probíhají stavební aktivity v celém předním prostoru u uliční čáry. Opět se jednalo o základové žlaby a relikty zděné zástavby. V průběhu novověku až moderních dějin se opět přestavuje obytné stavení v přední části parcely.

Literatura

Bučo, M. 2024: *Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při chystané stavbě „Modřice Benešova“.* Rkp. nálezové zprávy, č. j. M-TX-202500635. Uloženo: archiv Archaia Brno z. ú. DOI: 10.60585/M-TX-202500635. Dostupné také z: <https://doi.org/10.60585/M-TX-202500635>.

Summary

In October 2024, a rescue archaeological excavation was carried out in Modřice (Brno-Country District) in Benešova Street, prompted by the construction of a new semi-detached house. Archaeological features ranging from the High Middle Ages to the Early Modern period were recorded.

Michal Bučo

Modřice (okr. Brno-venkov)

Náměstí Míru č. p. 399, ul. Havlíčkova č. p. 203, náměstí Míru č. p. 306, č. parc. 2033/1, 2026/1.

Středověk, novověk. Město. Náhodný zásah/nález. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 49.1274006N, 16.6133719E; 49.1275531N, 16.6136403E; 49.1265947N, 16.6133853E

V roce 2024 proběhla rekonstrukce vedení nízkého napětí v oblasti historického jádra města Modřice. Vesměs poměrně mělkými, ručně kopanými liniiovými výkopy s hloubkou 0,7 až 1,5 m byly zachyceny svrchní novověké terénní navážky pod současnými komunikacemi. Vrstvy s vrcholné středověkou keramikou byly zaznamenány na náměstí Míru před domem č. p. 399 a v ul. Havlíčkově č. p. 203. Pravděpodobně negativ zdiva, snad

z pozdního středověku, byl dokumentován řezem v rýze vedoucí podél zadního ohrazení parcely domu č. p. 306 v areálu uličky u vstupu do areálu kostela sv. Gottharda.

Literatura

Neuveдено.

Summary

In 2024, a low-voltage network was reconstructed in the area of the historic core of Modřice (Brno-Country District). In Náměstí Míru (Square), in front of house No. 399, and in Havlíčkova Street, in front of house No. 203, layers containing high medieval pottery were recorded. A wall negative, possibly dating to the Late Middle Ages, was documented in the trench running along the rear fence of house No. 306.

Petr Kos

Mokrá-Horákov (k. ú. Mokrá u Brna, okr. Brno-venkov)

„Vlašňovy“, parc. č. 1057/1.

Novověk. Komunikace, vápenka, bojiště. Náhodný zásah/nález. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 49.2285217N, 16.7697969E

Záchranný výzkum na lokalitě Mokrá-lom navázal v roce 2024 na evidenci a detektorový průzkum periferní oblasti velkolomu Mokrá z let 2017–2023 (Kos 2024a; 2024b; 2024c). Na katastru Mokré u Brna v trati „Vlašňovy“ byly v blízkosti lomu Břidla evidovány povrchové reliéfní struktury starých cest, lomů, válečných okopů a nedokončená drobná vápenická pec.

Literatura

Kos, P. 2024a: Hostěnice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 65(2), 239.
Kos, P. 2024b: Hostěnice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 65(2), 239–240.
Kos, P. 2024c: Mokrá-Horákov (k. ú. Mokrá u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 65(2), 253.

Summary

Within the cadastral area of Mokrá u Brna (Brno-Country District), in the ‘Vlašňovy’ field, surface structures were recorded near the Břidla quarry, including traces of old roads, quarrying activity, wartime foxholes, and an unfinished small lime kiln.

Petr Kos

Ochoz u Brna (okr. Brno-venkov)

„V Luhů“, parc. č. 1429/13, 1429/16.

Industriální období 1. Rybník. Náhodný zásah/nález. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 49.2499450N, 16.7392883E

Během záchranného archeologického výzkumu při obnově vodní nádrže v trati „V Luhů“ byly stavebními pracemi zachyceny na toku Ochozského potoka pozůstatky historické sypané hráze zpevněné cestou. V tělese hráze byly stavební sondou nalezeny dobře zachovalé dřevěné konstrukční prvky někdejšího rybníčního výpustního zařízení. Keramika získaná z rybníčních usazenin naznačila dataci vodního díla zhruba do 18.–19. století.

Literatura

Neuvedeno.

Summary

During the restoration of a water reservoir in the 'V Luh' field (Ochoz u Brna cadastral area, Brno-Country District), construction works uncovered the remains of a historical gravity dam on the Ochozský Stream, including relics of a wooden structure belonging to the pond's drainage system.

Petr Kos

Počenice-Tetětice (k. ú. Počenice, okr. Kroměříž)

Intravilán – západní část, parc. č. 1564/1.

Středověk. Sídliště. Vertikální řez. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Muzeum Kroměřížska, p. o., inv. č. AU265–AU266.

Lokalizace: WGS-84: 49.269839N, 17.223790E

Záchranný archeologický výzkum vyvolaný přípravou území pro založení novostavby rodinného domu na parcele 1564/1 na katastru Počenice nepřinesl v první fázi výstavby (práce na vlastním domě) v roce 2022 žádná pozitivní zjištění. Při do-
datečně kontrole výraznějších zásahů do terénu v roce 2024 byl v hraně retenční nádrže, umístěné v severní části dotčené parcely, zjištěn jeden zahloubený objekt, který je možno interpretovat jako zásobní (obilní) jámu, datovanou svým charakteristickým profilem a ojedinělými zlomky keramiky obecně do středověku. Prozkoumaná situace nepochybně tvořila součást širšího hospodářského zázemí středověké vesnice náležející k tzv. „Dolní“ tvrzi, jejíž lokalizace byla upřesněna teprve v minulém roce při záchranném výzkumu probíhající při obnově elektrického vedení v západní části obce (Popelka 2024).

Literatura

Popelka, M. 2024: Počenice-Tetětice (k. ú. Počenice, okr. Kroměříž). *Přehled výzkumů* 65(2), 259–260.

Summary

A solitary settlement feature (a storage pit) was recorded during additional works on the retention tank for a newly constructed family house on plot No. 1564/1 in the Počenice cadastral area (Kroměříž District). The feature can generally be dated to the medieval period.

Miroslav Popelka

Potštát (okr. Přerov)

Ul. Farní, parc. č. 1229.

Vrcholný středověk – novověk. Kostnice. Vertikální řez. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: městský hřbitov Potštát.

Lokalizace: WGS-84: 49.6369558N, 17.6506800E; 49.6369456N, 17.6507606E

Při hloubení výkopu pro pokládku potrubí sloužícího k odvodu dešťových vod ze střech farního kostela byl v říjnu 2024 narušen zahloubený objekt (č. 1), který obsahoval velké množství lidských kostí. Objekt byl dokumentován pouze v řezu na obou stranách sledovaného výkopu, který prořezal objekt ve směru východ–západ. Výkop zkoumaného objektu pokračoval níže, než byla úroveň dna hloubeného výkopu. Ve výplni objektu byly rozpoznány dvě uložení (kontext 0104, 0105). Kontext 0104 tvořil

světle šedý jíl, který obsahoval nahodile malé kameny i lidské kosti, pod touto uloženinou byl rozpoznán kontext 0105, tmavě hnědošedý jíl, v němž převažovaly lidské kosti, jež tvořily převážnou část objemu tohoto kontextu. Lidské kosterní pozůstatky nebyly pozorovány v anatomické poloze, ale jako jednotlivé kosti v sekundárním uložení. Objekt č. 1 v podobě jámy sloužil jako tzv. kostnice pro uložení kostí z narušených hrobů ze zrušeného hřbitova kolem farního kostela. Kostnice (ossarium) byly díky striktně vymezeným areálům farních hřbitovů ve středověku a novověku běžnou záležitostí, ať již v podobě samostatných staveb, nebo se jednalo o prosté jamy vyhloubené na okraji hřbitova (Unger 2002, 49). Bohužel během výzkumu nebyl nalezen žádný movitý materiál vhodný k dataci, proto lze objekt č. 1 datovat pouze rámcově od vrcholného středověku do novověku. Z roku 1408 pochází první písemná zmínka o zdejší kostele jako o farním (Kuča 2002, 415) a pohřbívání v jeho blízkosti bylo ukončeno pro nedostatek místa koncem 18. století (Krška 2008, 116). Vyzvednuté lidské ostatky byly v místě výzkumu prohlédnuty antropologem L. Šínem a následně předány pracovníkům města Potštát k pietnímu uložení na městský hřbitov.

Literatura

Krška, I. 2008: Nejstarší dochovaný náhrobek v Potštátě. *Sborník Státního archivu Přerov* 2008, 114–117.

Kuča, K. 2002: *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku. V. díl, Par-Pra.* Praha: Libri, 411–416.

Unger, J. 2002: *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1. – 16. století.* Panorama biologické a sociokulturní antropologie. Modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů 9. Brno: Masarykova univerzita.

Summary

The rescue excavation in Farní Street in Potštát (Přerov District) focused on documenting a disturbed feature that contained a considerable quantity of human remains. These were not found in anatomical position but only as individual bones in secondary deposition. The feature was used as an ossuary into which bones from disturbed graves in the parish cemetery had been placed.

Jakub Vrána

Přerov (k. ú. Dluhonice, okr. Přerov)

Ul. K Poli, parc. č. 607.

Středohradištní období (RS3), novověk. Pohřebiště/hřbitov, vesnice/městečko. Plošný odkryv. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Muzeum Komenského v Přerově, p. o.

Lokalizace: S-JTSK: 537182.7, -1137798.28; -537169.7, -1137796.03; -537052.69, -1137992.81; -537052.44, -1137992.68

V září až listopadu 2024 uskutečnili pracovníci Archeologického centra v Olomouci, p. o., záchranný archeologický výzkum na stavbě nové komunikace k rodinným domům. Dosud neznámá lokalita je situovaná na východním okraji obce na mírném svahu obřáceném k jihu s nadmořskou výškou 215–217 m. Stavba na ploše 14 × 330 m zachytila 309 sídlištních objektů a 51 hrobů z neolitu, z období popelnicových polí, latěnu a střední doby hradištní.

Na jižním okraji latěnského žárového pohřebiště bylo zachyceno 17 kostrových hrobů ze středohradištního období. Špatně dochované skelety ležely v obdélných jámách orientovaných nejčastěji JZ–SV (13×), Z–V (3×) a SSV–JJZ (1×). Ve výplni hrobů

Obr. 37. Přerov, ulice K Polí. Kostrový slovanský hrob s pozůstatky konstrukce na dně. Foto M. Kalábek.

Fig. 37. Přerov, K Polí Street. Slavic inhumation burial with remains of a structure at the bottom. Photo by M. Kalábek.

byly patrné pozůstatky po dřevěném obložení, prknech nad těly a ve dnech jam po konstrukci či mářách (čtvercové a obdélné jamky; obr. 37). Hrobová výbava byla chudá, obsahovala keramické nádoby (6×), železné nože (6×), srpy (3×), křesací soupravy (ocílky se štípanou industrií; 2×) a jednotlivé nálezy: hrot šípů a botku kopí. Nálezy z bronzů reprezentují zlomky dvou náušnic. V devíti hrobech nálezy chybí. Lokalitu tak můžeme řadit k chudým venkovským pohřebištím z 9. až 10. století.

Nejméně ve dvou objektech se světlehnědým zásypanem byly zachyceny zlomky novověké keramiky. Jde tedy o doklad aktivit novověké vesnice v místě bývalých zahrad.

Literatura

Neuvezeno.

Summary

Seventeen inhumation burials with relatively poor grave goods (Fig. 37), dating to the Middle Hillfort period (9th–10th centuries), were excavated within the area of a Neolithic settlement in K Polí Street (Dluhonice cadastral area, Přerov District), along with several features belonging to the early modern village.

Marek Kalábek, Lukáš Šín

Přerov (okr. Přerov)

Ul. Kotasova, parc. č. 2580/3.

Mladohradištní období (RS4). Ojedinělý artefakt. Průzkum detektorem kovu. Uložení nálezu: Muzeum Komenského v Přerově, p. o.

Lokalizace: WGS-84: 49.4571856N, 17.4792128E

V roce 2023 našel archeolog Muzea Komenského v Přerově, p. o., v rámci preventivní detektorové prospekce v úrovni skrývky nově budované infrastruktury v ulici Kotasova při východním okraji intravilánu Přerova torzo ztrátové stříbrné mince z mladší doby hradištní. Místo nálezu se nachází na levobřežní straně řeky Bečvy. Z geologického hlediska se jedná o polohu situovanou na zarovnaném povrchu poblíž hrany Radslavické terasy pleistocenního stáří. Nadmořská výška nálezové polohy činí 222 m.

Nalezenou mincí je denár uherského krále Štěpána I. (997–1038) typu Huszár 1, který byl masově ražen od 20. let 11. století v mincovně Ostřihom (Huszár 1979, č. 1; Jonsson 1988). Na lící straně je ve vnitřním perlovém kruhu umístěn rovnoramenný kříž, v jehož

úhlech jsou čtyři klíny a část původního opisu STEPHANVS REX (obr. 38). Na rubu se ve vnitřním hladkém kruhu nachází rovnoramenný kříž, v jehož úhlech jsou čtyři klíny a část původního opisu REGIA CIVITAS. Z torza mince lze určit průměr 15 mm. Hmotnost torza denárové ražby činí 0,4 g.

Popsaný exemplář uherského denáru rozšiřuje nepříliš vysoký počet denárových ražeb, které pocházejí z prostoru přerovské raně středověké sídelní aglomerace. Z okolí místa nálezu jsou známy doklady osídlení z mladší doby hradištní, přičemž první archeologické nálezy byly zaznamenány v souvislosti s výstavbou areálu přerovské nemocnice v roce 1937, kdy byla nalezena raně středověká nádoba a kostěná brusle. V letech 1964–1965 došlo při úpravě teras v zahrádkářské kolonii „Za Kapličkou“ pod nemocnicí k nálezům většího množství zlomků keramiky z raného středověku (Jašková 1970, 120–121). Obě polohy jsou vzdáleny cca 400 m severozápadním směrem od nálezů denáru.

Z moravského prostředí lze uvést analogický nález denáru uherského krále Štěpána I. typu Huszár 1 například z hradiště Staré zámky v Brně-Lišni, či několik ražeb z dolního Podyjí (Videman 2015, 206, 214, obr. 11; Videman, Macháček 2013, 852, obr. 1: 3–4), z Čech pak například denár uherského krále Štěpána I. z Opočna na Rychnovsku (Militký 2013).

Přerovský exemplář nepochybně souvisí s dálkovými obchodními komunikacemi probíhajícími od jihu na sever podél řeky Moravy, Pobečvím přes Přerov a dále Moravskou branou směrem na severovýchod.

Obr. 38. Přerov, ulice Kotasova. Denár typu Huszár 1 uherského krále Štěpána I. Foto Z. Schenk.

Fig. 38. Přerov, Kotasova Street. Denier of the Huszár 1 type of the Hungarian King Stephen I. Photo by Z. Schenk.

Literatura

- Huszár, L. 1979: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Budapest: Corvina.
- Jašková, M. 1970: Archeologické nálezy z Přerova. In: L. Hosák, J. Dostál (eds.): *Dějiny města Přerova. I. díl*. Přerov: Městský národní výbor, 115–126.

Jonsson, K. 1988: The earliest Hungarian coinage. In: P. Berghaus (ed.): *Commentationes numismaticae 1988. Festgabe für Gert und Vera Hatz zum 4. Januar 1988 dargebracht*. Hamburg: Auktionshaus Tietjen + Co., 95–102.

Militký, J. 2013: Nález denáru uherského krále Štěpána I. z Opočna (okr. Rychnov nad Kněžnou). *Numismatický sborník* 27(2), 236–239.

Videman, J. 2015: Významná centra na Moravě v 10. – 11. století pohledem nálezů mincí – aktuální stav poznání. I. Hradiště Staré zámky v Brně-Lišni. *Přehled výzkumů* 56(2), 201–219.

Videman, J., Macháček, J. 2013: Nové mincovní nálezy z dolního Podyjí v kontextu raně středověké Moravy. *Archeologické rozhledy* LXV(4), 851–871.

Summary

A fragment of a silver denier (Fig. 38) struck under the Hungarian King Stephen I (997–1038) was found in 2023 during a metal detector survey in Kotasova Street on the left bank of the River Bečva in Přerov (Přerov District). Only very few deniers (10th–11th centuries) are known from the entire region, and this single find of an 11th-century Hungarian denier (Huszár 1979, No. 1) represents a highly significant addition to the local historical record.

Zdeněk Schenk

Rajhrad (okr. Brno-venkov)

Východní okraj katastru, pravý břeh řeky Svratky, parc. č. 1914/7.

Středohradištní období (RS3). Hradiště. Sonda. Záchranný výzkum. Uložení nálezů: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i., inv. č. 365/24-1 až 365/24-132.

Lokalizace: S-JTSK: -598598, -1172536

Údržba protipovodňové hráze, která vyvolala předmětný výzkum, byla prováděna na dvou oddělených místech. Zatímco berma stávající hráze na pravém břehu řeky Svratky (prostor jižně od mostu na silnici Rajhrad–Rajhradice) sloužila k těžbě hlíny a byla středem archeologického zájmu, na levém břehu (směrem od jezu několik stovek metrů severně) probíhalo postupné navrhování nové protipovodňové hráze.

Ačkoliv vlastní koryto řeky pochází z poloviny 19. století a hráz je ještě mladší, v prostoru bermy se zachoval původní terén. Byl tvořený cca 40 cm nadloží tmavé hnědé hlíny, která byla postupně odtěžena. Nadmořská výška se pohybuje okolo 185 m.

Odtěžování zeminy v prostoru pravobřežní bermy protipovodňové hráze probíhalo v říjnu 2023, a to na většině plochy bez přítomnosti archeologa. Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i., byl na probíhající zemní práce upozorněn až v jejich závěru. Skrytá plocha byla již z valné části zaježděná, a tedy velmi špatně čitelná. Nepodařilo se identifikovat žádné jednoznačné archeologické struktury ani movité nálezy kromě kamenné destrukce v nejjižnější části skrývky. V tomto místě byla navíc znatelná mírná terénní vlna a lokalizace odpovídala průběhu opevnění, které je znázorněno již na starých plánech stavitele rajhradského kláštera Josefa Anneise (např. Staňa 1976).

Po domluvě s investorem byla v tomto prostoru na konci února 2024 vytyčena sonda a zahájen archeologický výzkum. Příčný řez kumulací potvrdil, že se skutečně jedná o destrukci kamenné zdi (obr. 39). Destrukce měla šířku minimálně 10 m

a ležela na intaktním terénu nadložních vrstev, který jižním směrem (vně hradiště) sice mírně klesal, ale příkop zde nebyl zachycen. Po odstranění destrukce se v hloubce cca 0,2 m vyrysoval vlastní základ kamenné zdi o šířce zhruba 3 m. Rub i líc zdi tvořily vyskládané větší kameny, zatímco její střed byl vyplněn drobnější frakcí. Za zdí byly v hloubce cca 0,4 m rozpoznány negativy trámů, které navazovaly v kolmém směru na její rub a tvořily armaturu hliněného násypu. Ve vzdálenosti cca 3 m od rubu zdi pak byla zachycena vnitřní stěna hradby tvořená masivními vodorovnými prkny zapřenými o svislé kůly. Pod čelní zdí byl ještě objeven paralelní žlab zasahující až do intaktního podloží, který by mohl reprezentovat starší, pouze dřevohlinitou fázi opevnění.

Celá konstrukce hradby o šířce okolo 6 m byla založena na mohutné planýrce, která obsahovala četné velké kusy mazanice, zuhelnatělé zlomky dřev a jílovitý materiál a vyplňovala terénní depresi nejasného původu. Pomineme-li ojedinělý střepek z mladší doby hradištní, představující patrně intruzi v novodobém výkopu porušujícím archeologickou situaci, pak planýrka i kamenná destrukce zdi obsahovaly zlomky keramických nádob zařaditelné výhradně do střední doby hradištní. Ze samotného tělesa hradby se obdobně jako při starších výzkumech nepodařilo získat žádné datovatelné artefakty.

Obr. 39. Rajhrad. Sonda středohradištním opevněním od jihovýchodu. Foto R. Bíško.

Fig. 39. Rajhrad. Trench cut through the fortifications from the 9th–10th centuries, view from the southeast. Photo by R. Bíško.

Literatura

Staňa, Č. 1976: Rajhrad. Výzkum 1960 (s popisem nálezů z výzkumu hradiště v roce 1952). Rkp. náleзовé zprávy, č. j. M-TX-197602348. [cit. 2025-12-05]. Uloženo: Archiv náleзовých zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i. DOI: 10.60585/M-TX-197602348. Dostupné také z: Digitální archiv Archeologické mapy České republiky: <https://doi.org/10.60585/M-TX-197602348>.

Summary

A trench was cut through a Middle Hillfort rampart (9th–10th centuries; Fig. 39) during a rescue archaeological excavation in the western part of the Rajhrad cadastral area (Brno-Country District). The excavation was carried out in connection with soil extraction for the construction of a new flood-control embankment.

Richard Bíško, Michal Přichystal

Rajhrad (okr. Brno-venkov)

Ul. Městečko; Pitrův most.

Novověk. Cesta. Stavebně-historický průzkum. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 49.0888561N, 16.6088206E

Dokumentovány byly stavbou odkryté zbytky Pitrova mostu přes boční rameno Svratky mezi Rajhradem a rajhradským klášterem. Podařilo se přiblížit podobu původního mostu z roku 1760 s klenbami o šířce 4,5 m a jeho pozdější úpravy a rozšiřování na rajhradské straně.

Literatura

Neuvedeno.

Summary

The remains of Pitr's Bridge, uncovered during construction works, were documented. The bridge was built over a branch of the River Svratka between Rajhrad and the Rajhrad monastery (Brno-Country District).

David Parma

Roštín (okr. Kroměříž)

Lesní pozemek (jižní okraj katastru), parc. č. 2742/10.

Středověk, novověk. Cesta, ojedinělé artefakty. Průzkum detektorem kovu. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Muzeum Kroměřížska, p. o., inv. č. AU267–AU270.

Lokalizace: WGS-84: 49.17140N, 17.31933E

Při provádění odborných dohledů při stavební akci související se založením pokusného vrtu pro identifikaci ložisek zemního plynu na parcele č. 2742/10 na jižním okraji katastru obce Roštín, cca 1 km východně od výrazné terénní dominanty Brdo, nebyly zjištěny žádné zjevné zahloubené archeologické objekty nebo jiné situace indikující dlouhodobější antropogenní aktivitu. Součástí výzkumu byla ale také detektorová prospekce plochy vrtu a příjezdové cesty, při níž byla získána drobná kolekce kovových předmětů (prsten, přezka, železný tesák a další čepel z tesáku), které indikují využívání schůdného prostoru na hřebeni jako spojovacího koridoru, fungujícího před vznikem udržované komunikační sítě. Nalezené předměty je možné rámcově datovat na přelom středověku a novověku.

Literatura

Neuvedeno.

Summary

During a metal detector survey at the site of an exploratory natural gas well on plot No. 2742/10 in the Roštín cadastral area (Kroměříž District), several metal artefacts were recovered,

providing evidence of movement along the Chřiby ridge during the medieval and early modern periods.

Miroslav Popelka, Martin Paulus

Rousínov (k. ú. Rousínov u Vyškova, okr. Vyškov)

Sušilovo náměstí, č. p. 67/59.

Pozdní středověk, novověk. Městský dům. Skupina/síť sond. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: 49.2040272N, 16.8829047E; 49.2038239N, 16.8830603E; 49.2036364N, 16.8825586E; 49.2038694N, 16.8823442E

V rámci stavebního záměru „Stará pošta – komplexní řešení vč. restaurace“ v Rousínově probíhal archeologický výzkum od března do září 2024 (Bučo 2024). Archeologický průzkum i přes svůj omezený plošný rozsah přinesl množství poznatků o vývoji parcely od pozdního středověku až po moderní dobu. Stavební výkopy poskytly stratigrafický přehled jednotlivých uloženin, výkopů a konstrukcí. V rámci výzkumu byly zachyceny nejméně čtyři stavební fáze před existencí současné budovy. Výzkum navazoval na poznatky stavebně-historického průzkumu provedeného P. Borským a potvrdil několik jeho informací k budově Staré pošty (Borský 2014). Na základě stratigrafie lze usuzovat, že vývoj předmětné parcely započal přibližně v 16. století, přičemž hlavní část aktivit je vázána na 17.–18. století. Tuto tezi podporuje i distribuce keramického materiálu v jednotlivých vrstvách.

Literatura

Borský, P. 2014: Nejstarší rousínovská škola. In: *Vyškovský sborník: sborník Moravského zemského archivu v Brně, Státního okresního archivu ve Vyškově X. Slavkov u Brna: Státní okresní archiv ve Vyškově.*

Bučo, M. 2024: *Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při chystané stavbě „Stará pošta – komplexní řešení vč. restaurace“.* Rkp. nálezové zprávy, č. j. 45/24. Uloženo: archiv Archaia Brno z. ú.

Summary

In 2024, a rescue archaeological excavation prompted by the construction project ‘Stará pošta – complex reconstruction including a restaurant’ was carried out in Rousínov (Rousínov u Vyškova cadastral area, Vyškov District). Archaeological features dating from the late medieval and early modern periods were recorded.

Michal Bučo

Sivice (okr. Brno-venkov)

„Sádky“, parc. č. 1367/1, 1367/3, 1372–1373.

Středověk, novověk. Komunikace, bojiště. Náhodný zásah/nález. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 49.2291144N, 16.7744092E

Záchranný výzkum na lokalitě Mokrá-lom navázal v roce 2024 na evidenci a detektorový průzkum periferní oblasti velkolomu Mokrá z let 2017–2023 (Kos 2024a; 2024b; 2024c). Evidovány byly povrchové reliéfní struktury starých cest, válečných okopů a zaniklé plužiny, které se soustředily do trati „Sádky“. Mohutný svazek úvozových lesních cest, rozdělující se směrem

k Hostěnicím na dva podružné proudy, se podařilo pomocí detektoru kovů datovat nálezy podkov a součástí koňských postrojů do rozmezí vrcholného středověku a raného novověku (jeden bronzový knoflík s prolamovaným očkem by však mohl být i výrazně starší, snad z doby železné).

Literatura

Kos, P. 2024a: Hostěnice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 65(2), 239.

Kos, P. 2024b: Hostěnice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 65(2), 239–240.

Kos, P. 2024c: Mokrá-Horákov (k. ú. Mokrá u Brna, okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 65(2), 253.

Summary

In the 'Sádky' forest field in the Sivice cadastral area (Brno-Country District), surface structures were recorded, including traces of old roads, wartime foxholes and remnants of extinct field systems. Finds such as ammunition, horseshoes and components of horse harnesses date from the high medieval to the early modern periods, as well as from the time of the Second World War.

Petr Kos

Slavkov u Brna (okr. Vyškov)

Kolářkovo náměstí č. parc. 975, 977.

Vrcholný středověk – novověk. Město. Plošný odkryv. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: dočasně Archaia Brno z. ú.

Lokalizace: WGS-84: 49.1535022N, 16.8732814E; 49.1536592N, 16.8732064E; 49.1534769N, 16.8721333E; 49.1536031N, 16.8720208E

Archeologický průzkum probíhal v souvislosti se stavbou „Rozšíření kapacit Mateřská škola Zvídálek Slavkov u Brna“ od května do listopadu 2024 (Bučo 2025). Objekt se nachází mezi ulicí Kolárova a Kolářkově náměstím. Součástí parcely je i městská hradba a zástavba na Kolářkově náměstí. Plošný výzkum byl proveden v střední části stavební plochy, kde probíhala výstavba nového objektu. Zbylá část byla zkoumaná v rámci archeologických sond a výkopů inženýrských sítí. Nejstarší dokumentované situace náleží únětické kultuře. V rámci středověkého vývoje zástavby jsme v průběhu stavebních prací prozkoumali archeologické situace od 13. století až po novověk. Ověřovací sonda S02 v současném průjezdu do ulice Kolárova poskytla nové informace o vývoji městského opevnění v tomto prostoru. Odhalila předem předpokládaný základ hradby z vápenných bloků, jakož i vrstvy související s její přestavbou. Nadzemní zdivo hradby mělo smíšený charakter. V střední části plochy, již v hloubi městské parcely, se podařilo zachytit čtyři zásobní jámy datované do 13.–15. století. Při odkopu recentních vrstev v západní části plochy byl odhalen profil se středověkými a novověkými terény. Nejstarší kamenné konstrukce naznačují možný vývoj zástavby na parcele v období pozdního středověku. V sondách interiéru domu na Kolářkově náměstí se podařilo zachytit relikt podlahových úrovní a nášlapových vrstev. Jednotlivé sondy ukazují, že barokní přestavba města se zásadně podepsala na zkoumané parcele. Starší situace byly zničeny stavebními výkopy, které obsahovaly keramický materiál z konce 17. století a následně dorovnány novověkými navážkami. Dendrochronologická analýza trámových konstrukcí domu na Kolářkově náměstí odhalila, že stromy použité na jeho stavbu byly pokáceny mezi lety 1773 a 1780.

Literatura

Bučo, M. 2025: *Nálezová zpráva o provedení záchranného archeologického výzkumu při chystané stavbě „Rozšíření kapacit Mateřská škola Zvídálek Slavkov u Brna“*. Rkp. nálezové zprávy, č. j. 81/24.

Uloženo: archiv Archaia Brno z. ú.

Summary

In 2024, a rescue archaeological excavation was carried out in connection with the construction project 'Expansion of the Zvídálek Kindergarten, Slavkov u Brna' (Vyškov District). Contexts from the Early Bronze Age were recorded, along with remains of High Medieval settlement showing continuous development into the modern period.

Michal Bučo, Aneta Krejčířová, Michala Příbylová

Šumperk (okr. Šumperk)

Ul. Kladská č. p. 234, parc. č. 119/1.

Vrcholný středověk – novověk. Klášter. Vertikální řez. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště v Olomouci.

Lokalizace: WGS-84: 49.9648928N, 16.9724958E

V souvislosti s realizací odvlhčení základů budovy bývalého dominikánského kláštera v Šumperku (o něm Foltýn a kol. 2005, 671–674) byl ve dnech 11. 4. – 26. 7. 2023 proveden záchranný archeologický výzkum. Podél zdi uvnitř rajskeho dvora kláštera byl sledován výkop o šířce přibližně 1 m a hloubce 0,7 až 1 m. Na profilech výkopu se podařilo dokumentovat pozůstatky dvou zahloubených objektů, které bylo možné rámcově datovat do vrcholného středověku. Další fragmenty keramiky z průběhu 13. a 14. století byly zachyceny v dokumentovaných vrstvách, jež by mohly souviset s hospodářskými aktivitami uvnitř kláštera.

Literatura

Foltýn, D. a kol. 2005: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*.

Praha: Libri.

Summary

In connection with the damp-proofing of the foundations of the former Dominican monastery in Šumperk (Šumperk District), a rescue archaeological excavation was carried out. It revealed features dating to the 13th and 14th centuries along the walls of the monastery's cloister garden.

Jakub Novák

Šumperk (okr. Šumperk)

Ul. Sadová, nám. Míru, ul. Valašská; historické jádro.

Vrcholný středověk – novověk. Město. Vertikální řez. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Vlastivědné muzeum v Šumperku, p. o.

Lokalizace: WGS-84: 49.9649047N, 16.9703014E

Od dubna 2024 provádělo šumberské muzeum archeologický dohled na rozsáhlé rekonstrukci plynovodu v historickém jádru města Šumperk (stavba REKO MS Šumperk – nám. Míru + 5). Kvůli zářijovým povodním v Jeseníkách však byla v roce 2024 realizována jen necelá polovina plánovaných výkopů, které se

tak zatím dotkly ulice Sadové, Valašské a nám. Míru. Starší situace v liniových výkopech byly sice již do značné míry poničeny pozdějšími stavebními aktivitami a vedením inženýrských sítí, nicméně na některých místech bylo možné zdokumentovat a ovzorkovat profily.

První část rekonstrukce proběhla v celé délce ulice Sadová. Zajímavá situace byla zachycena hned na jejím jižním konci (resp. mezi ulicemi Žerotínova a Sadová), tedy ve spodní části svahu šumperského kopce, kde se nyní nachází park. Zde se pod svrchní humusovitou vrstvou nacházela cca 100–150 cm mocná vrstva homogenní žlutohnědé jílovité hlíny s ojedinělými zlomky vrcholně středověké keramiky. Mezi ní a podloží pak ležela tenčí vrstva (cca 10–15 cm) tmavě šedé jílovité hlíny s uhlíky, lomovými kameny a střepy ze staršího úseku vrcholného středověku (zlomky hrnce s římsovitým okrajem), která představuje původní úroveň terénu v době založení města.

Výše po svahu výkopy odhalily základy mohutné kamenné městské hradby, kterou po velkém požáru města v roce 1513 nechal postavit tehdejší majitel města Petr ze Žerotína (Chupík 2001, 166). Konstrukce zde již byla narušena kanalizací a starším plynovým potrubím. Šířka kamenné zdi činila 160 cm; při jejím založení byla porušena starší vrstva, která obsahovala fragmenty vrcholně středověké keramiky.

Okolo farního kostela sv. Jana Křtitele se ve středověku a raném novověku rozkládal nejstarší městský hřbitov. Při budování kanalizace v roce 2004 byly doklady kostrového pohřbívání archeologicky dokumentovány na Kostelním náměstí a severozápadně od kostela mezi ul. Hanáckou a Sadovou byl odkryt hromadný hrob (Kala 2005). V samotné ulici Sadové však nyní byla zjištěna jiná situace – v prostoru jihovýchodně od kostela se v profilu výkopů nacházely jen rozptýlené a osamocené zlomky lidských kostí, zde tedy hřbitov zřejmě již končil. Severovýchodně od kostela se velmi mělko pod povrchem dokonce již nacházelo skalnaté podloží, do kterého hrobové jámy hloubeny nebyly. Dalším důvodem absence hrobů v této části okolí farního kostela mohla být nutnost volného průchodu směrem k náměstí.

Na samotném centrálním historickém náměstí kolem radnice (nám. Míru) již byly odhalované situace archeologicky méně zajímavé. Kromě recentních uloženin a skalnatého písčového podloží poskytly hloubené liniové výkopy doklady jen několika různých velikých novověkých objektů. Rekonstrukce plynovodu bude pokračovat i v následujícím roce, kdy se výkopy dotknou východní a jihovýchodní části historického jádra města.

Literatura

Chupík, F. 2001: Pozdně středověké opevnění Šumperka. *Vlastivědný věstník moravský* LIII(2), 166–172.

Kala, J. 2005: Hromadný hrob v Šumperku a jeho možná interpretace. *Česká antropologie* 55, 67–70.

Summary

In 2024, the linear trenches opened during the reconstruction of the gas pipeline in the southern and central parts of the historic core of Šumperk were subjected to an archaeological watching brief. In Sadová Street, the foundations of the stone town fortifications dating to the early 16th century were documented, together with several features and layers containing high medieval pottery. The presumed continuation of the inhumation cemetery east of the parish church was not confirmed. In Náměstí Míru (Square), the trenches revealed only a few early modern features alongside recent deposits and the rocky sandstone subsoil. The gas pipeline reconstruction will continue in the town centre in the following year.

Jakub Halama

Telč (okr. Jihlava)

Intravilán; Ul. Hradební, parc. č. 31/1.

Středověk, novověk. Město. Sonda. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště v Telči.

Lokalizace: WGS-84: 49.183018187N, 15.453249603E

Ve dnech 30. 7. a 1. 8. 2024 proběhl na zahradě při městské hradbě v předpokládaném prostoru parkánu (k opevnění Telče viz Razím 2019, 335–342) záchranný archeologický výzkum formou dohledu při příležitosti výkopu základu opěrného pilíře v rámci akce „Oprava hradební zdi“ (parc. 31/1; ačkoliv je akce v projektové dokumentaci vedena jako ul. Hradební, parcela patří majetkově k domu Krátká č. p. 5). Sonda se nacházela při hradbě 2,4 m západně od zdi na hranici parcely č. 7358/1. Rozměry základu činily: šířka při hradbě 1,8 m, délka od hradby 2,7 m, hloubka 1 m. Sonda se v jihovýchodní části částečně kryla se sondou inženýrsko-geologického průzkumu z června 2009, což doložily recentní nálezy (obal od sušenky, sklo), hranice této sondy nicméně ani na profilu ani v ploše rozeznána nebyla.

Pod drnovou vrstvou se nacházela navážka sahající do hloubky 0,5 m od povrchu, dále se nacházelo již zvětřelé podloží. Z navážky pochází kromě výše zmíněného středověkého a raně novověkého materiál, zejména keramika rezná i glazovaná vč. zlomků novověkých kachlů, prejzů, neidentifikované železné předměty, kosti a sklo. Pomocí detektoru kovů byla nalezena mince – grešle Leopolda I. z roku 1695 (mincovna Opolí).

Ve východním profilu odkrytý základ hradby představoval nepříliš pečlivě lícované základové zdívo sahající 30–40 cm pod současný povrch a ležící na zvětřelém podloží.

Literatura

Razím, V. 2019: *Středověká opevnění českých měst. Díl 3. Katalog Morava a Slezsko*. Praha: NPÚ, ÚOP středních Čech.

Summary

The rescue excavation conducted at the site of a future pier built as part of a retaining wall system for the town wall in Telč (Jihlava District) yielded mainly late medieval and early modern finds, including a Gröschel of Leopold I dating to 1695. Isolated recent items originate from an engineering-geological test pit excavated in 2009.

Stanislav Vohryzek

Tišnov (okr. Brno-venkov)

Ul. Kukýrna.

Novověk. Sídliště. Skupina/síť sond. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: S-JTSK: -609562.10, -1142042.48

V rámci staveb „Tišnov ul. Kukýrna (ul. Polní) – ul. Lomnická (ul. Králova) – obnova vodovodních řadů“ a „Tišnov – ul. Kukýrna – oprava vodovodních řadů (od křižovatky s ul. Květnická po č. p. 40 a č. p. 258)“ byl při archeologickém dohledu v červnu až prosinci 2024 zjištěn jediný archeologický objekt, a to při ústí ulice Květnická do ulice Kukýrna. Jednalo se pravděpodobně o pec na výpal keramiky, datovanou na přelom 15. a 16. století (AMČR).

Literatura

AMČR: Záznam M-202402708A [cit. 2025-12-12]. Archeologická mapa České republiky. Dostupné z: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/M-202402708A>.

Summary

During construction works in Kukýrna Street in Tišnov (Brno-Country District), a single archaeological feature was identified at the junction of Květnická and Kukýrna streets. It was most likely a pottery-firing kiln dated to the end of the 15th and the beginning of the 16th centuries.

Andrea Matějčíková

Tovačov (okr. Přerov)

„Knězova“, parc. č. 607/53.

Raný středověk. Ojedinelý artefakt. Průzkum detektorem kovu.

Uložení nálezu: Muzeum Komenského v Přerově, p. o., přír. č. 12/2024.

Lokalizace: WGS-84: 49.4298392N, 17.2699408E

V roce 2024 nalezl D. Továř v rámci preventivní detektorové prospekce v prostoru zemědělsky obdělávané polohy v trati „Knězova“ při západním okraji katastrálního území města Tovačov obdélné raně středověké kování opasku (obr. 40). Místo nálezu se nachází na pravém břehu říčky Blata, která je pravostranným přítokem řeky Moravy. Nadmořská výška nálezové polohy činí 202 m.

Z původně obdélníkového prolamovaného kování se dochovaly dvě obvodové strany a většina centrálního výzdobného motivu. Ze čtyř rohových otvorů určených pro nýty, kterými bylo kování původně připevněno ke koženému řemeni, se dochovaly pouze dva. Výzdobným motivem je dopředu nakročená, patrně kočkovitá šelma s hlavou zobrazenou zepředu a celým protáhlým tělem znázorněným z profilu, což poukazuje na charakteristický byzantský způsob zobrazování. Zvíře má hlavu s nápadně znázorněným čenichem a nastraženými ušima, výraznými oválnými očními důlky a vypouklými zornicemi. Dále se zachovala

celá zadní pravá noha a ocas ohnutý směrem k hlavě a zakončený štrápcem. Přední tlapy a levá zadní noha zvířete byly z velké části v minulosti odlomeny společně se dvěma obvodovými stranami kování. Dochovaná délka kování činí 40,5 mm, šířka 29 mm, tloušťka 2,5 mm, hmotnost 9,5 g. Povrch předmětu je nerovnoměrně pokryt zelenou oxidační patinou.

Popisované kování opasku z Přerovska představuje unikátní exemplář, který lze rámcově datovat do 1. poloviny 8. století. Nález kování s obdobným pojetím motivu je znám ze středočeských Ratenic. Tato na našem území vzácně se vyskytující kování se specifickým zobrazením mytického zvířete spadají s velkou pravděpodobností do okruhu byzantských, případně Byzanci výrazně ovlivněných produktů pozdní doby avarské (Profantová 2023, 55–58, obr. 9: 1).

Literatura

Profantová, N. 2023: Byzanc, Vrap a Čechy – dvě nová luxusní kování opasku ze středních Čech. In: M. Holeščák, J. Zábajník (eds.): *Medieval Stories. In Honor of Gabriel Fusek*. Slovenská archeológia. Supplementum 3. Nitra: Archeologický ústav SAV, 49–60.

Summary

The incomplete openwork oblong fitting from Tovačov (Přerov District), decorated with a motif of a walking mythical (feline?) beast with its head shown *en face* and with rivet holes in the corners (Fig. 40), was found in 2024 during a metal detector survey in the ‘Knězova’ field on the right bank of the Blata Stream. This unique fitting expands the group of earlier ornaments (Late Avar period I, II; first half of the 8th century) with connections to the south and southeast, from where it was imported into Moravia.

Zdeněk Schenk

Uherské Hradiště (okr. Uherské Hradiště)

Zelný trh, ul. Otakarova, parc. č. 653/22, 653/4.

Středohradištní období (RS3), středověk, novověk 1. Město, cesta, koryto řeky. Sonda. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Slovacké muzeum v Uherském Hradišti, p. o.

Lokalizace: WGS-84: 49.0692111N, 17.4591167E; 49.070177561N, 17.460232734E; 49.070821337N, 17.459011774E

V souvislosti s výstavbou podzemních kontejnerů byly na jaře 2024 provedeny dva záchranné výzkumy v historickém jádru města (obr. 41), a to na Zelném trhu (sonda o rozměrech 5 × 4,8 m) a Otakarově ulici (sonda o velikosti 7,5 × 3,4 m) (Menoušková 2025).

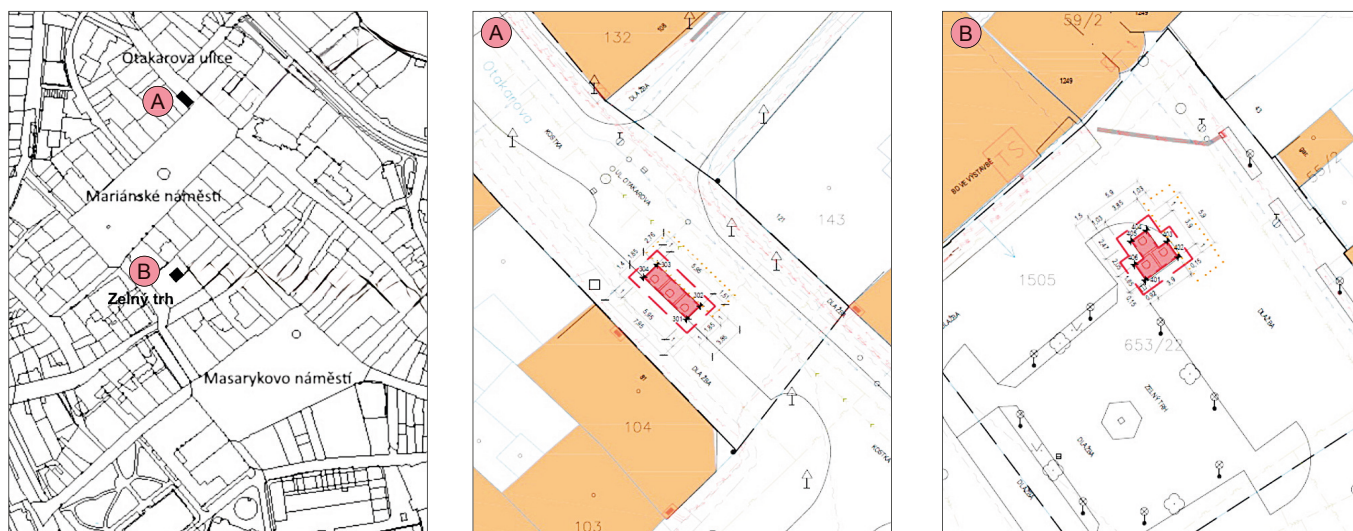
V případě Zelného trhu se jedná o polohu, která byla dlouhodobě ovlivňována vodotečí známou jako Rechla, což bylo jedno z ramen řeky Moravy. Teprve v průběhu 18. století došlo k jejímu zkanalizování, čímž vznikl prostor dnešního Zelného trhu. Archeologický výzkum na Zelném trhu zachytil v rámci mocné odpadní vrstvy v blízkosti Rechly možné torzo pažení, četné pozůstatky zvířecích kostí, často velké části skeletů dobytčat, ale také části keramických nádob, které sem byly vyhazovány od 2. poloviny 13. století až po novověk. Nálezy starší než 2. polovina 13. století získány nebyly.

Druhý archeologický výzkum byl situován na nároží Otakarovy ulice a Mariánského náměstí. Zachycené nálezové situace a nálezy reflektovaly fakt, že místem procházela významná přístupová komunikace vedoucí od brány v dnešní ulici Vodní a směřující do středu města. Tomu také odpovídalo šest vrstev velmi dobře dochovaných dřevěných (převážně dubových) hatí,

Obr. 40. Tovačov. Kování opasku. Foto Z. Schenk.

Fig. 40. Tovačov. Belt fitting. Photo by Z. Schenk.

Obr. 41. Uherské Hradiště. Lokalizace zkoumaného prostoru v Otakarově ulici a na Zelném trhu. Grafika D. Menoušková.

Fig. 41. Uherské Hradiště. Location of the excavated area in Otakarova Street and Zelný trh Square. Graphics by D. Menoušková.

Obr. 42. Uherské Hradiště. Nejmladší úroveň středověkých hatí na Otakarově ulici. Foto D. Menoušková.

Fig. 42. Uherské Hradiště. The latest phase of medieval timber corduroy in Otakarova Street. Photo by D. Menoušková.

které cestu zpevňovaly (obr. 42). Náročný pohyb v podmáčeném terénu se odrazil i v nálezů devíti zčásti či zcela dochovaných středověkých podkov, ale také v nálezů dobře zachované jezdecké ostruhy. Nejstarší zpevnění cesty z 2. poloviny 13. století bylo tvořeno pískovci lokální provenience. Ve funkci zpevnění středověkých hatí se druhotně ocitla část materiálu z destrukce starší středohradištní kamenné stavby stavěné na maltu, která již byla v době vrcholné středověké kolonizace v rozvalinách. Destrukci se podařilo zachytit v severozápadní části sondy (obr. 43). Stavba nejasné funkce, s níž lze spojit i nálezy středohradištní malty, stála původně severně od zkoumaného výkopu. Zachyceno bylo i několik středověkých povodňových vrstev včetně masivní povodňové vrstvy, která je v prostředí Uherského Hradiště kladena mezi starší a mladší velkomoravské období. Příhodné půdní podmínky také umožnily zachování řady organických materiálů spojených s životem středověkého města (desítky odřezků kůží, části dřevěných bednářských misek či náradí, pecky ovocných stromů apod.). Mezi další nálezy patří dvě středověké kostěné hrací kostky či nominální mincovní závaží, sklovitá i železitá struska. Keramika je reprezentována běžnými středohradištními i středověkými nálezy, za zvláštní zmínku stojí nález zlomku střešní krytiny antického charakteru, části keramické vrcholné středověké násypny a zlomky importovaných nádob z jemně plaveného, popřípadě glazovaného materiálu.

Literatura

Menoušková, D. 2025: Předběžná zpráva o archeologickém výzkumu v Uherském Hradišti – Zelném trhu a Otakarově ulici. *Slovácko LXVI* (2024), 99–122.

Obr. 43. Uherské Hradiště. Destrukce kamenné, maltou spojované stavby středohradištního stáří na Otakarově ulici, pohled od severozápadu. Foto D. Menoušková.

Fig. 43. Uherské Hradiště. Destroyed Middle Hillfort period stone building jointed with mortar in Otakarova Street, view from the north-west. Photo by D. Menoušková.

Summary

As part of the installation of underground waste containers, a rescue excavation was carried out in the historic core of Uherské Hradiště (Uherské Hradiště District) (Fig. 41), in Zelný trh Square and Otakarova Street. In the square, substantial medieval and early modern refuse layers were uncovered, containing numerous animal bones, but no finds predating the second half of the 13th century were found. In Otakarova Street, a section of an important access road to the town was investigated, where six layers of well-preserved timber corduroy strengthening the road were identified (Fig. 42). The layers also contained redeposited material originating from the destruction of a Middle Hillfort period stone building constructed with mortar, the collapsed remains of which were documented in the north-western part of the trench (Fig. 43). Medieval flood deposits were likewise identified, including a large layer laid between the earlier and later Great Moravian periods. Favourable conditions enabled the preservation of organic materials associated with the medieval town. Other finds include two bone gaming dice, a coin weight, and both glassy and iron slag.

Dana Menoušková

Uherský Brod (okr. Uherské Hradiště)

Ul. Za Dolním kostelem, ul. Bří Lužů, parc. č. 150/1.

Vrcholný středověk – novověk. Pohřebiště/hřbitov. Skupina/síť sond.

Záchranný výzkum. Uložení nálezů: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, p. o.

Lokalizace: WGS-84: 49.0222600N, 17.6480489E

V průběhu dubna a května roku 2024 byl realizován záchranný archeologický výzkum v prostorách zahrady kostela Mistra Jana Husa v Uherském Brodě. Výzkum byl iniciován vybudováním zařízení pro hospodaření se srážkovou vodou, jejíž technologická část byla projektována do prostoru zrušeného středověkého

a novověkého hřbitova. Pohřbívalo se zde od poloviny 13. století do roku 1784, kdy byl kostel odsvěcen. Hrobové situace byly v jiné části zahrady kostela v minulosti archeologicky zkoumány, v roce 2010 zde bylo odkryto a zdokumentováno 25 hrobů datovaných do 15.–17. století (Chrástek, Vaškových 2011).

Výzkum v roce 2024 probíhal na všech plochách plánovaných terénních zásahů. Stěžejním prostorem záchranného výzkumu se jevílo místo určené k osazení akumulární nádrže a dalších částí plánovaného zařízení, jež měly být umístěny pod povrch zahrady do hloubky, ve které již hrozilo narušení hrobových situací. Tato plocha byla pracovně rozdělena na jednotlivé sondy S1 až S6, přičemž úroveň hrobových situací bylo dosaženo v sondách S1, S2, S4, S5 a S6. S ohledem na nečitelnou stratigrafii promísených hrobových zásypů byly uloženy hrobových souvrství dokumentovány a jednotlivé hroby preparovány v hloubkových úrovních (etážích), označených jako UR1 = 130–150 cm, UR2 = 150–160 cm, UR3 = 160–175 cm a UR4 = 175–190 cm. V těchto úrovních bylo odkryto a zdokumentováno celkem 88 pohřebních lidských jedinců v 87 hrobech (jeden hrob obsahoval pozůstatky dvou jedinců). Ve svrchní hrobové úrovni UR1 byly v několika případech odkryty kumulace kostí, představující doklady druhotného ukládání porušených skeletů na víka rakví pohřbívaných nebožtíků (obr. 44).

Zkoumané hroby lze rámcově datovat do 15.–18. století, přesnější datování bude možné po laboratorním očištění a určení doprovodných předmětů, především svátostek, případně po provedení jiných datačních analýz. Celkově lze zjištěnou archeologickou situaci interpretovat jako lidové etážové pohřebiště s doklady častého překrývání nebo porušování hrobů, s primárním i sekundárním ukládáním nebožtíků či částí jejich skeletů. Ze zajímavých hrobových situací stojí za zmínku společný hrob dvou jedinců (H82), uložených na sebe zřejmě bez rakve, nebo hrob H27, kde byla rakev podložena konstrukcí tvořenou dlouhými kostmi jiného jedince (Kuchař 2024). U většiny nebožtíků bylo doloženo pohřbení v dřevěných rakvích, v pietních polohách většinou vleže na zádech. Ruce nebožtíků spočívaly většinou zkřížené či složené v pánvi, v několika případech byly ruce natažené

Obr. 44. Uherský Brod. Hrobové situace zachycené v sondě S6 v hloubkové úrovni UR1 (130–150 cm). Foto T. Chrástek.

Fig. 44. Uherský Brod. Burial contexts recorded in Trench S6 at depth level UR1 (130–150 cm). Photo by T. Chrástek.

podél těla. Více než polovina pohřbených byla orientována ve směru západ–východ, méně pohřbených mělo severo–jižní orientaci. Kvůli četnému porušování hrobů opětovným pohřbíváním se pouze 18,2 % zkoumaných jedinců dochovalo s kompletní kostrou. Z celkového počtu 88 jedinců bylo 69 dospělých nad 20 let (78,4 %) a 19 nedospělých (21,6 %), mezi nimiž bylo zaznamenáno jedno novorozené a jeden nedonošený plod. Mezi dospělými bylo rozeznáno 24 ženských a 12 mužských koster, u 33 jedinců nebylo pohlaví jednoznačně rozpoznáno (Bortel 2024). V zásypech hrobů byly přítomny četné drobné movité předměty spadající do čtyř kategorií, a to hřeby z rakví, součásti oděvu a osobní šperky (knoflíky, spínadla, prsteny, svátostky, čelenky, opasky atd.), předměty spojené s aktem pohřbu (růžence, křížky) a předměty, které se do prostoru hrobů dostaly sekundárně se zásypem při jejich narušení (železné fragmenty bez kontextu, druhotně uložené hřeby z rakví, drobné mince či nůž) (Kuchař 2024). Získaný antropologický materiál představuje co do kvantity jedinců a kvality antropologické dokumentace významný vzorek bývalé populace města Uherský Brod. Díky tomu nese tento soubor potenciál pro demografický výzkum obyvatel ve středověkém a raně novověkém městě.

Literatura

- Bortel, R. 2024:** *Antropologická analýza kosterních ostatků z terénního ZAV hřbitova u kostela Mistra Jana Husa v Uherském Brodě*. Rkp. antropologické zprávy. Uloženo: archiv autora.
- Chrástek, T., Vaškových, M. 2011:** Uherský Brod (okr. Uherské Hradiště). *Přehled výzkumů* 52(2), 200–201.
- Kuchař, Z. 2024:** *Uherský Brod – kostel Mistra Jana Husa*. Rkp. nálezkové zprávy, č. j. M-TX-202500735. Uloženo: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti. DOI: 10.60585/M-TX-202500735. Dostupné také z: <https://doi.org/10.60585/M-TX-202500735>.

Summary

In spring 2024, a rescue archaeological excavation was carried out in the garden of the Master Jan Hus Church in Uherský Brod (Uherské Hradiště District). During the fieldwork, a total of 88 fully or partially preserved human skeletons were recorded, documented and recovered from 87 graves (Fig. 44). The graves examined date from the 15th to the 18th century.

Zdeněk Kuchař

Újezd u Brna (okr. Brno-venkov)

Ul. Masarykova, parc. č. 265/1.

Vrcholný středověk. Vesnice/městečko. Vertikální řez. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: S-JTSK: -588560.628, -1171984.672

Během záchranného archeologického výzkumu byly v profilech dokumentovány překvapivě dobře dochované středověké terény na původní návsi Újezdu u Brna. Parcely č. 265/1 a 268 se nacházejí přímo v západní frontě návsi (Masarykova ulice), původní dům s hospodářským zázemím byl zbourán mezi lety 2016 a 2018. Podle mapových podkladů se nacházel při východním okraji parcely souběžně s návsní frontou s hospodářskou budovou při jejím severním okraji, tedy s dispozicí shodnou s mapami stabilního katastru. V dokumentovaných profilech nebyly patrné žádné pozůstatky zdív souvisejících s touto stavbou, lze tedy předpokládat, že – stejně jako bylo opakovaně zjištěno u jiných staveb na návsi Újezdu – byla založena bez výkopu nad úroveň půdního typu (k. 107/108).

Stratigraficky nejstarší horizont aktivit představují jednotlivé menší objekty zahloubené z úrovně kulturní vrstvy do půdního typu, z nichž nepochází žádný datovatelný materiál, popř. pouze jednotlivé zlomky keramiky snad ze 13. století. Další horizont představují dochované podzemní chodby – lochy hloubené do spraše, za něž lze spolehlivě považovat jeden objekt a pravděpodobně i dva další. Dle nezhutného zásypu a stop trhání výplní a stěn můžeme za destrukce a zaplněné propady lochů pokládat i jiné velmi rozměrné nepravidelné objekty. Dalším horizontem aktivity jsou dva suterény se svislými stěnami a výraznou náslapovou (podlahovou) vrstvou na dně. První byl po nějaké době funkce (podlahový horizont je i pod zdí) zevnitř obezděn na sucho kladenou kamennou plentou a zaplněn jednorázově patrně někdy v 16.–17. století. Druhý byl zaplněn a v jeho místě pak znovu vyhlouben jiný objekt, zevnitř opět obezděný kamennou plentou pojenou jilem. Tento objekt byl později upraven dalším kamenným zdívem pojeným maltou do podoby sklepa, který byl evidentně používán až do 19. či 20. století a poté jednorázově zasypán. Jeden ze sklepů byl částečně porušen zdmi obvodové konstrukce domu, jeho základová zdíva jsou kamenná se zlomky cihel, pojená hlínou.

Prakticky všechny zahloubené objekty a většina relikvů staveb je evidentně středověkého stáří, přičemž nálezkově výrazné soubory z požárových planýrek jsou datovatelné do 14. století. Oba suterény upravené na sklepy byly dlouhodobě využívány a jednorázově zaplněny v novověku, popř. možná až ve 20. století. Novověké aktivity se jinak na parcele v podobě zahloubených struktur projeví jen naprosto minimálně a archeologické stopy stavby zachycené na mapování z roku 2018 zcela chybějí. Vzhledem k možné absenci devastáčních zásahů (mladší sklepy a hluboce založené stavby) i v bližším okolí lze důvodně předpokládat až překvapivě dobré dochování středověkých archeologických terénů na původní návsi Újezdu, čemuž by bylo vhodné v budoucnu přizpůsobit metodiku výzkumu (předstihová sondáž).

Literatura

Neuveдено.

Summary

During the rescue excavation on the village green of Újezd u Brna (Brno-Country District), surprisingly well-preserved medieval stratigraphy was recorded. Earlier sub-surface features, underground systems (*lochy*), two cellars created by converting earlier basements, and extensive hollows were identified. Most of the remains are medieval, with the preserved contexts dating to the 13th and 14th centuries. Early modern disturbances are minimal, confirming the exceptionally good state of preservation and the need for a more sensitive methodology in subsequent investigations.

David Parma

Uničov (okr. Olomouc)

„Za Nemocnicí“.

Vrcholný středověk. Místo sběru. Průzkum detektorem kovu. Uložení nálezu: Vlastivědné muzeum v Olomouci, přír. č. 14/2023.

Lokalizace: WGS-84: 49.7634442N, 17.1157783E

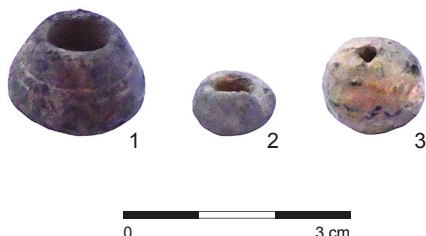
Na podzim roku 2023 přinesl do Vlastivědného muzea v Olomouci zájemce o archeologii nevelkou kolekci nálezů, která se skládala z několika kusů štípané industrie, fragmentu broušeného nástroje a tří olovených artefaktů. Soubor pochází z míst

při jižním okraji města Uničova, z prostoru vymezeného benzinovou pumpou na Litovelské ulici, garážemi, hřbitovem a zahrádkářskou kolonií v okolí ulice Na Vlnách. Jde o rovinatou polohu s nadmořskou výškou 235 m.

Trojici olovených artefaktů reprezentují předměty, které nejvíce připomínají přesleny. Jeden má kuželovitý tvar s výrazným středovým otvorem a jako jediný je zdobený dvojicí horizontálních rýh. Jeho výška dosahuje 15 mm, maximální průměr 21 mm a hmotnost je 22,4 g (obr. 45: 1). Tvar druhého exempláře lze popsat jako bochánkovitý se středovým otvorem. Jeho výška činí 7 mm, průměr 12 mm a váha 4,1 g (obr. 45: 2). Třetí předmět kulovitěho tvaru je opatřen čtyřmi důlky, jakoby nedokončenými otvory. Oproti předchozím dvěma exemplářům má jen hrubě upravený povrch. Celkový průměr je 13 mm a hmotnost 17,3 g (obr. 45: 3).

Podobné nálezy v posledních letech zaznamenáváme na našem území poměrně často, zejména v souvislosti s rozmachem detekční techniky. Vyšší četnost těchto artefaktů evidujeme v okolí měst Odry a Krnov. Nejčastěji jsou tyto předměty označovány jako přesleny a bývají kladeny do raného až vrcholného středověku (např. Bříza et al. 2017, 217, obr. 21; Tymonová 2022, 76–77, tab. 17–35). Nicméně interpretace těchto olovených nálezů zatím není spolehlivě vyřešena, připouští se jejich možná souvislost s obchodem, mohly sloužit jako zátěže rybářských sítí, olovnic či jako vřetena (k tomu Tymonová 2022, 77–81).

V případě olovených nálezů z Uničova je možné tyto kusy spojit se zaniklým středověkým sídlištěm objeveným J. Novákem. Ten v místech jižně od města Uničova zjistil celkem pět koncentrací keramiky, které označil jako lokality Na Nivách 1–5 s tím, že v poloze za benzinovou pumpou na Litovelské ulici zachytil keramiku ze 13.–14. století (Horn, Novák 2023, 50–53). Na základě nasbírané hrnčiny lze s opatrností zařadit výše popsané olovené artefakty do stejného časového intervalu.

Obr. 45. Uničov. Trojice olovených artefaktů. Foto L. Hlubek.

Fig. 45. Uničov. Three lead artefacts. Photo by L. Hlubek.

Literatura

- Bříza, S., Kršňáková, K., Sosín, L. 2017: Krnov (okr. Bruntál). *Přehled výzkumů* 58(2), 217–218.
- Horn, V., Novák, J. 2023: *Zázemí královského města Uničova. Osídlení a církevní architektura*. Archaeologica Olomucensia VII. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Tymonová, M. 2022: Olovo a obchod. In: V. Kočí Dudková, H. Lafková (eds.): *Neznámé archeologické nálezy z Oderska*. Opava: Slezská univerzita, 74–102.

Summary

In 2023, the Regional Museum in Olomouc acquired three lead artefacts from Uničov (Olomouc District), from the 'Za Nemocnicí' field (Fig. 45). These artefacts are most commonly interpreted as spindle whorls. Based on a previously discovered assemblage of high medieval pottery from the same site, the lead items can be dated to the 13th–14th centuries.

Lukáš Hlubek

Valašské Meziříčí (k. ú. Valašské Meziříčí-město, okr. Vsetín)

Ul. Komenského č. p. 183/4, parc. č. 150.

Novověk. Zámek/zámeček/vila, kaple. Sonda. Záchraný výzkum.

Uložení nálezu: Muzeum regionu Valašsko, p. o.

Lokalizace: WGS-84: 49.4714200N, 17.9699058E

Začátkem roku 2024 proběhla poslední etapa výzkumu kaple zámku Žerotínů ve Valašském Meziříčí (Španihel 2021; 2022), která se zaměřila na jižní (a částečně východní) stěnu kaple. Zde byla umístěna sonda s pořadovým číslem 3 o rozměrech 4 × 1 m. Po odstranění dláždění a novověké suti byly nalezeny různé, převážně kamenné konstrukce, které byly vzájemně provázané. Nejstarší doloženou konstrukcí byla městská hradba, která byla vybudována v 1. polovině 16. století. Její relikty byly součástí východní zdi kaple, jež směřuje do dnešní Komenského ulice. K hradbě bylo během renesance přistavěno dnešní jižní zámecké křídlo (samozřejmě ještě bez kaple). Pak následovala stejná situace jako v sondě u severozápadní zdi kaple (ta byla exkavována letech 2020 a 2021) – i zde byla odhalena štěrková dlažba nádvoří a další zahlobenina s několika plochými kameny na dně (Španihel 2021, 262). Stejně tak byly v sondě č. 3 doloženy zbytky mladší přístavby s vápennou maltovou podlahou. Novinkou byla nevýrazná požární vrstva uvnitř této přístavby tvořená zejména uhlíky, která se nacházela pod zmíněnou podlahou a dosedala na jílovou vrstvu, pravděpodobně původní podlahu místnosti. Zřejmě jde o doklad některého z raně novověkých požárů zámku před vybudováním kaple. Poslední stavební horizont představují základová zdiva dodnes stojící kaple.

Co se týče movitých nálezů, nejvýraznější byla v sondě č. 3 zastoupena raně novověká keramika a drobné kamenné a kovové artefakty spojené se stavební činností (zlomky dlažby, hřebíků, pantů apod.).

Literatura

- Španihel, S. 2021: Valašské Meziříčí (k. ú. Valašské Meziříčí-město, okr. Vsetín). *Přehled výzkumů* 62(2), 262.
- Španihel, S. 2022: Valašské Meziříčí (k. ú. Valašské Meziříčí-město, okr. Vsetín). *Přehled výzkumů* 63(2), 183–184.

Summary

The last season of excavation at the chapel of Žerotín Castle in Valašské Meziříčí (Vsetín District) has clarified earlier assumptions regarding the gradual construction of the castle's southern wing and has also confirmed the existence of an earlier room on the site of the present chapel.

Samuel Španihel

Valašské Meziříčí

(k. ú. Valašské Meziříčí-město, okr. Vsetín)

Ul. Křížkovského č. p. 60, parc. č. 1.

Novověk 1. Kostel, pohřebiště v sakrální stavbě. Plošný odkryv.

Záchraný výzkum. Uložení nálezu: Muzeum regionu Valašsko, p. o.

Lokalizace: WGS-84: 49.4724994N, 17.9708356E

Výzkum farního kostela ve Valašském Meziříčí pokračoval další sezónou (srov. Španihel 2022; 2023). Po sejmutí recentní dlažby v sondě č. 3, která byla umístěna v jižní polovině kostelní lodě, byla nalezena tenká vrstva písku s jemnou příměsí stavební suti. Pod ní se nacházela kompaktní kamenná dlažba s vloženým

náhrobním kamenem. Náhrobek pochází z roku 1694 a byl pod ním pohřben „vzácně slovutný muž“ Jan Baretha, měšťan meziříčský. Tento artefakt byl již jednou nalezen, a to v roce 1908 (Šigut 1940, 22–23), kdy se pokládala dnešní pochozí dlažba. Jeho lokace však nebyla známa.

Národní památkový úřad – odborné územní pracoviště Kroměříž doporučil zachování objevené situace, načež byl archeologický výzkum ukončen.

Literatura

Šigut, F. 1940: *Dějiny farnosti Valašské Meziříčí, I. posvátná místa.*

Valašské Meziříčí: Valašská knih- a kamenotiskárna.

Španihel, S. 2022: Valašské Meziříčí (k. ú. Valašské Meziříčí-město, okr. Vsetín). *Přehled výzkumů* 63(2), 184.

Španihel, S. 2023: Valašské Meziříčí (k. ú. Valašské Meziříčí-město, okr. Vsetín). *Přehled výzkumů* 64(2), 156.

Summary

Researches at the parish church in Valašské Meziříčí (Vsetín District) revealed, beneath the modern paving in Trench 3, a compact stone pavement with a gravestone dated to 1694 belonging to the townsman Jan Bareth. The artefact had already been discovered in 1908, but its exact location had remained unknown. As instructed by the heritage authorities, the excavation was concluded at this stage.

Samuel Španihel

Valašské Meziříčí (k. ú. Valašské Meziříčí-město, okr. Vsetín)

Ul. Soudní č. p. 1221, parc. č. 95/2, 90/5.

Vrcholný středověk – novověk. Město, zničený prostor. Plošný odkryv. Záchraný výzkum. Uložení nálezu: Muzeum regionu Valašsko, p. o.

Lokalizace: WGS-84: 49.4709258N, 17.9707766E

Místo před městským úřadem, kde probíhala výstavba zahřebeného kontejnerového stanoviště, bylo původně zadní částí parcely měšťanského domu, který stojí na náměstí (adresa Náměstí 11/9). Během snižování povrchu se zjistilo, že přibližně 70 % plochy bylo zničeno výstavbou teplovodu, která proběhla zřejmě v 70. letech 20. století a nebyla vyznačena v mapě síti.

Na zbylé nezasažené ploše byly zachyceny základy části minimálně dvouprostorové stavby bez bližšího určení. Zachyceny byly i fragmenty zdi s nevýraznými stopami hliněné omítky. Kolem stavby byl na několika místech dokumentován náznak chodníku, případně dláždění parcely z neopracovaných pískovcových desek. Na základě několika keramických fragmentů je možné stavbu datovat do 18.–19. století. Její existence je doložena na indikační skice Valašského Meziříčí (MZA 1834).

Pod úroveň novověké pochozí vrstvy byla zachycena vrstva, která obsahovala vrcholně až pozdně středověkou redukčně vypalovanou keramiku a zlomky mazanice. Na některých hroudách vypálené mazanice byly viditelné otisky, které dokládají existenci lehčí dřevěné stavby. Základy této stavby se však nedochovaly, je možné, že byly zničeny při výstavbě novověkého zděného objektu, případně recentního teplovodu. Pod touto vrstvou se nacházelo již jen podloží.

Literatura

MZA 1834: *Moravský zemský archiv v Brně. D9 Indikační skici, sign. 1505.*

Valašské Meziříčí 1834. Dostupné také z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/2154>.

Summary

A post-medieval, as yet unidentified building was uncovered at the rear of a burgher's house plot in Soudní Street in Valašské Meziříčí (Vsetín District). Evidence for the presence of a wooden structure dating to the High or Late Middle Ages was also recorded.

Samuel Španihel

Vavřinec

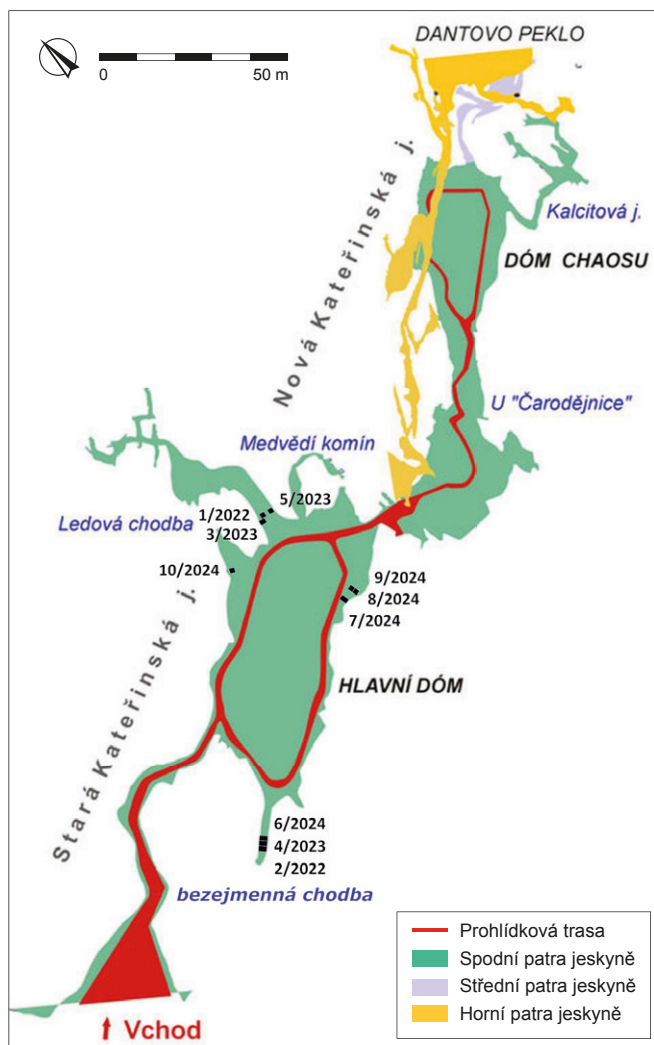
(k. ú. Suchdol v Moravském krasu, okr. Blansko)

Kateřinská jeskyně, parc. č. 753/7.

Vrcholný středověk – novověk, novověk – industriální období. Dílenský areál. Sonda. Badatelský výzkum. Uložení nálezu: Muzeum Blanenska, p. o.

Lokalizace: WGS-84: 49.3607006N, 16.7102508E

Po záchraném archeologickém výzkumu před jeskyní, ve vstupu a v přední části vstupní chodby (Geislerová et al. 1986) a dvou sezónách terénního výzkumu ve vnitřních prostorách Staré Kateřinské jeskyně (Vostrovská et al. 2023; 2024) byla ve dnech 12.–24. 8. 2024 realizována další sezóna. Výzkum v Ledové chodbě byl již ukončen. V bezejmenné chodbě se výzkum

Obr. 46. Vavřinec. Rozmístění deseti sond v prostorách Staré Kateřinské jeskyně. © Správa jeskyní Moravského krasu; úprava I. Vostrovská.

Fig. 46. Vavřinec. Location of the ten test trenches within Stará Kateřinská Cave. © Moravian Karst Caves Administration; edited by I. Vostrovská.

Obr. 47. Vavřinec. Kateřinská jeskyně, sonda 6/2024 na úrovni 20 cm. Foto I. Vostrovská.

Fig. 47. Vavřinec. Kateřinská Cave, Trench 6/2024 at a depth of 20 cm. Photo by I. Vostrovská.

soustředil na bližší identifikaci penězokazeckých aktivit zjištěných v minulém roce. Položeny byly také čtyři sondy přímo v Hlavním dómu: tři u útvaru „Mozeček“ a jedna sonda za Netopýřím jezírkiem; všechny v blízkosti neolitických kreseb. Před jeskyní bylo postaveno plavící zařízení na jemný materiál, v jeskyni síta na prosévání vykopaného materiálu a instalováno kvalitní osvětlení. Terénní situace ve všech sondách byly dokumentovány fotograficky a kresebně jak před zahájením prací, tak po odkrytí každé deseticentimetrové mechanické vrstvy. Všechny sondy byly po výzkumu zaměřeny totální stanicí.

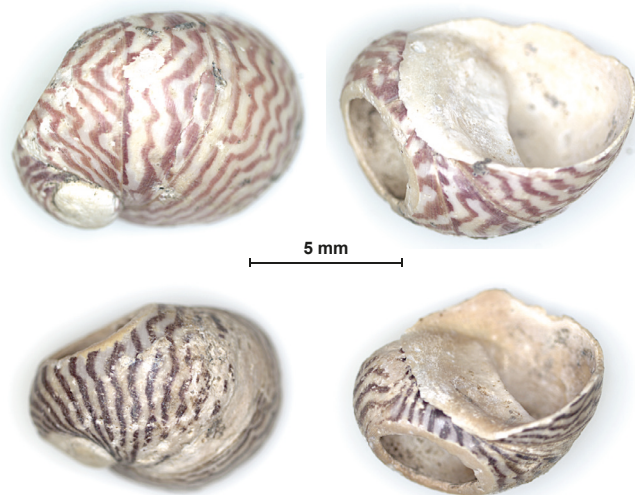
V roce 2024 bylo otevřeno celkem pět sond (obr. 46). Sonda 6/2024 o rozměrech 100 × 210 cm byla situována do koncových partií bezejmenné chodby a navazuje v severovýchodním směru přímo na sondu 4/2023 (obr. 47). Po 3–4 centimetrovém recentním nášlapu následovala do hloubky 15 cm vrstva světle žlutého sedimentu, která již obsahovala archeologické nálezy. V hloubce 15–40 cm následovala další antropogenní vrstva, ze které pochází jeden náboj 320 Short z období od konce 19. století po 2. světovou válku a dvě prázdné nábojnice stejného typu, pět kusů penězokazeckých střížků, odpadní plechy a jeden fragment keramiky z 15. století, dále šest fragmentů vrcholně středověké keramiky z 2. poloviny 13. století až 1. poloviny 14. století, desítky fragmentů keramiky z doby bronzové, jeden kus štípané industrie a tři závěsky z ulit plže *Theodoxus danubialis* (obr. 48). Závěsky mohou dle zjištěných analogií spadat do období pozdního paleolitu až středního neolitu, tedy do rozmezí před 12 000 až 6 000 BP (Rigaud 2014; Borić, Cristiani 2019). Výzkumem již nebyly získány žádné další artefakty, které by rozšířily poznání o činnosti penězokazů. Mimo artefakty byla vrstva velmi bohatá na environmentální materiál (malakofauna, netopýří kosti a uhlíky). Na radiokarbonové datování byl odeslán jeden závěsek z ulity plže *Theodoxus danubialis*, kost prasete a čtyři uhlíky ze dřeva lísky. Podrobnějším pěticentimetrovým členěním mechanických vrstev jsme prokázali archeologické nálezy i ve svrchní vrstvě světle žlutého sedimentu, což nebylo v předchozích sondách jasně patrné. Také se zdá, že obě antropogenní vrstvy jsou intaktní. Za účelem objasnění vzniku uvedených vrstev bylo odebráno několik mikromorfologických vzorků a dále sediment na geochemické analýzy. V hloubce 40–60 cm následovala hlinito-kamenitá vrstva s kostmi jeskynních medvědů (*Ursus spelaeus*) a drobných kostí pleistocenních hlodavců; v hloubce 60–74 cm šterková vrstva opět s pleistocenní faunou. Skalního dna bylo dosaženo v hloubce 74 cm.

Sonda 7/2024 o rozměrech 100 × 160 cm byla situována ve východní části Hlavního dómu, asi 1,5 m od prohlídkové trasy. Sonda navazuje přímo na stěnu u útvaru nazvaného „Mozeček“, kde se nachází uhlíková kresba s datem 6 185 ± 31 BP, tedy z období kultury s lineární keramikou. V této sondě byly pravděpodobně zjištěny narušené pleistocenní vrstvy. Běžně se v hlinito-kamenitém sedimentu objevovaly kosti pleistocenních obratlovců, převážně medvěda jeskynního. Již po odkrytí prvních 10 cm se v severovýchodní části sondy objevil intaktní oranžovo-hnědý prachovito-jílovitý jezerní sediment. V hloubce 20 cm se jezerní sediment objevil i v severozápadní části sondy; pouze uprostřed pokračoval pleistocenní hlinito-kamenitý sediment, a to až do hloubky 38 cm, kde se objevilo skalní podloží. V sondě 7/2024 nebyla nalezena žádná antropogenní vrstva.

Následně byla otevřena sonda 8/2024 o rozměrech 100 × 100 cm, cca 1 m severně od sondy 7/2024. Prvních 10 cm sedimentu je pozůstatkem narušené pleistocenní vrstvy, kterou jsme našli až v hloubce 20 cm. Vrstva obsahovala velké kosti pleistocenních obratlovců a pokračovala do hloubky 65 cm. Ve východní části sondy se v hloubce 40 cm objevil intaktní prachovito-jílovitý jezerní sediment. Odkryv byl ukončen v hloubce 65 cm, kdy dno sondy tvořil pouze jezerní sediment a velké bloky kamenů. V sondě 8/2024 nebyla nalezena žádná antropogenní vrstva.

Východně od sondy 8/2024 byla položena sonda 9/2024 o rozměrech 95 × 100 cm, která přímo navazovala na sondu 8/2024 a končila u skalní stěny. Situace zde byla obdobná jako v předchozí sondě, tedy prvních 10 cm tvořila narušená pleistocenní vrstva následovaná intaktním pleistocenním hlinito-kamenitým sedimentem (obr. 49). V hloubce 60 cm se objevil intaktní prachovito-jílovitý jezerní sediment. Odkryv byl ukončen v hloubce 65 cm, kdy dno sondy tvořil pouze jezerní sediment a velké kameny. V sondě 9/2024 nebyla nalezena žádná antropogenní vrstva.

V této části Hlavního dómu u útvaru „Mozeček“, jižně od sond 7/2024, 8/2024 a 9/2024, bylo možné pozorovat světlejší zabarvení stěn jeskyně, které v dlouhém pásu dosahovalo do výšky 70–100 cm od úrovně současného pochozího terénu. Toto zabarvení považujeme za negativní stopu po původně uložených sedimentech. Devastaci původních jeskynních sedimentů dokládá

Obr. 48. Vavřinec. Kateřinská jeskyně, sonda 6/2024. Dva závěsky z ulit plže *Theodoxus danubialis*. Foto I. Vostrovská.

Fig. 48. Vavřinec. Kateřinská Cave, Trench 6/2024. Two pendants made from shells of *Theodoxus danubialis*. Photo by I. Vostrovská.

Obr. 49. Vavřinec. Kateřinská jeskyně, sonda 9/2024 na úrovni 65 cm. Foto I. Vostrovská.

Fig. 49. Vavřinec. Kateřinská Cave, Trench 9/2024 at a depth of 65 cm. Photo by I. Vostrovská.

Obr. 50. Vavřinec. Kateřinská jeskyně, sonda 10/2024 na úrovni 60 cm. Foto I. Vostrovská.

Fig. 50. Vavřinec. Kateřinská Cave, Trench 10/2024 at a depth of 60 cm. Photo by I. Vostrovská.

také J. Knies (1895, 220): „Žel, že valná část její prokopána jest lidmi, kteří tu z pouhého zisku kopali kosti a prodávali k účelům cukrovárnickým.“ Na základě tohoto zjištění i dokumentovaných situací ve všech sondách můžeme konstatovat, že se ve Staré Kateřinské jeskyni, s výjimkou bezejmenné chodby, nenachází původní souvrství o mocnosti až 1 m. Předpokládáme, že všechny holocenní vrstvy byly zničeny a pleistocenní souvrství částečně narušeno těžbou kostí na konci 19. století. Nenarušené intaktní souvrství tak bylo dokumentováno pouze v bezejmenné chodbě v sondách 2/2022, 4/2023 a 6/2024.

Sonda 10/2024 o rozměrech 90 × 120 cm byla situována ve výklenku za Netopýřím jezírkem v severozápadní části Hlavního dómu, asi 10 m od prohlídkové trasy. Hned po odkrytí prvních 10 cm se objevila až 10 cm mocná sintrová deska, která pokrývala severozápadní polovinu sondy. Při povrchu se nacházel jeden keramický fragment z 15. století a dva fragmenty z novověké glazované nádoby. Vrstva obsahovala větší množství uhlíků, které byly místy zakomponovány přímo v sintrové desce. Sintrovou desku jsme následně v místě sondy mechanicky odstranili, pod ní se však záhy ukázalo skalní podloží. Pouze v jihovýchodní části sondy byl odkrýván intaktní pleistocenní hlinito-kamenitý sediment, který obsahoval větší kosti pleistocenních obratlovců

a pokračoval do hloubky 63 cm (obr. 50). Na radiokarbonové datování byl odeslán jeden uhlík ze dřeva lísky ze sintrové desky.

Během výzkumu se podařilo identifikovat antropogenní vrstvy, získat kromě středověkých také pravěké artefakty a odebrat velké množství environmentálních vzorků. Prokázali jsme, že Stará Kateřinská jeskyně byla navštěvována opakovaně pravděpodobně již od mladého paleolitu a většina pleistocenního a holocenního souvrství byla zničena těžbou kostí na konci 19. století.

Literatura

Borić, D., Cristiani, E. 2019: Taking Beads Seriously: Prehistoric Forager Ornamental Traditions in Southeastern Europe.

PaleoAnthropology. Special Issue: Personal Ornaments in Early Prehistory 2019, 208–239.

Geislerová, K., Seitzl, L., Svoboda, J. A., Svobodová, H. 1986:

Záchraný výzkum před Kateřinskou jeskyní. *Regionální sborník okresu Blansko* 86, 64–73.

Knies, J. 1895: Příspěvky ku poznání diluviální fauny moravských jeskyní. *Věstník České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* IV(4), 213–231.

Rigaud, S. 2014: Pratiques ornementales des premières communautés agro-pastorales de Bavière (Allemagne): Intégration? Acculturation? Convergence? Nouveaux apports de la nécropole de Essenchbach-Ammerbreite. *Anthropologie. Journal of Man* 52(2), 207–227.

Vostrovská, I., Zajíček, P., Golec, M., Golec Mírová, Z., Plichta, A. 2023: Vavřinec (k. ú. Suchdol v Moravském krasu, okr. Blansko). *Přehled výzkumů* 64(2), 157–159.

Vostrovská, I., Zajíček, P., Plichta, A. 2024: Vavřinec (k. ú. Suchdol v Moravském krasu, okr. Blansko). *Přehled výzkumů* 65(2), 269–271.

Summary

In 2024, an excavation continued in the interior spaces of the Stará Kateřinská Cave, situated within the cadastral area of Vavřinec-Suchdol (Blansko District). Five test trenches were opened: three near the ‘Brain’ formation in the Main Dome, one beyond the ‘Bat Small Lake’ also in the Main Dome, and one in an unnamed passage, where anthropogenic layers were identified (Fig. 46–50). Finds from these layers include a single .320 Short cartridge dating from the late 19th century to the Second World War and two empty cartridge cases of the same type; only five counterfeit coin blanks, waste sheet metal, and one 15th-century pottery sherd; six fragments of high medieval pottery from the second half of the 13th century to the first half of the 14th century; ten sherds from the Bronze Age; one piece of chipped stone industry; and three pendants made from shells of the snail *Theodoxus danubialis* (Fig. 48).

During the research, anthropogenic layers were successfully identified, prehistoric as well as medieval artefacts were recovered, and a substantial number of environmental samples were collected. Charcoal, bones, and a single shell have been sent for radiocarbon dating. Our research has demonstrated that Stará Kateřinská Cave was visited repeatedly, probably already from the Upper Paleolithic onwards, and that most of the Pleistocene and Holocene sequence was destroyed during bone collecting at the end of the 19th century.

Ivana Vostrovská, Petr Zajíček, Aleš Plichta

Velatice (okr. Brno-venkov)**„Velatický Široký“, parc. č. 248/3.**

Mladohradištní období (RS4). Sídliště. Plošný odkryv. Záchraný výzkum. Uložení nálezů: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 49.1998789N, 16.7507228E

Při stavbě rodinného domu na parcele č. 248/3 bylo dokumentováno několik typických zásobních jam z mladohradištního období. Jde o další odkryv v rámci dlouhodobě zkoumané polohy „Velatický Široký“ (naposledy Geislerová, Parma eds. 2018, 319–320).

Literatura

Geislerová, K., Parma, D. (eds.): *Výzkumy – Ausgrabungen 2011–2016*. Brno: Ústav archeologické památkové péče Brno.

Summary

During the construction of a family house in the ‘Velatický Široký’ field in Velatice (Brno-Country District), several typical storage pits dating to the Late Hillfort period (ca 11th century) were recorded.

David Parma

Velehrad (okr. Uherské Hradiště)**Les Rákoš, parc. č. 1300/1.**

Středověk, novověk. Ojedinelý artefakt. Průzkum detektorem kovu. Uložení nálezů: Slováké muzeum v Uherském Hradišti, p. o.

Lokalizace: WGS-84: 49.1176208N, 17.3769628E

V roce 2016 nalezl O. Vénos v rámci preventivní detektorové prospekce v lese Rákoš při severozápadním okraji katastrálního území města Velehrad soliterní záštitný trn z tesáku. Místo nálezů se nachází ve svažitém terénu nad pravým břehem říčky Salaška, která je levostranným přítokem řeky Moravy. Nadmořská výška nálezové polohy činí 275 m.

Jedná se o záštitný trn s plochou hlavicí se zvlněným okrajem, stylizovanou do podoby mušle. Hlavice trnu je u spodní hrany perforovaná dvojicí kruhových otvorů. Obě plochy hlavic trnu jsou zdobeny jemnými rytými, paprscitě rozloženými liniemi (obr. 51). Celková délka je 44 mm, maximální tloušťka 6 mm, hmotnost 24,19 g.

Obr. 51. Velehrad. Soliterní železný záštitný trn tesáku. Foto Z. Schenk.

Fig. 51. Velehrad. Solitary iron side guard of a dussack. Photo by Z. Schenk.

Popisovaný exemplář z Velehradu lze zařadit mezi záštitné trny typu t6 s hlavicí v podobě mušle, které lze rámcově datovat od závěru 14. století do 1. poloviny 16. století (Žákovský 2014, 427–431, obr. 368). Předmět patrně souvisí s aktivitami probíhajícími v období pozdního středověku v okolí velehradského cisterciáckého kláštera, od jehož západní vstupní brány je místo nálezů vzdáleno 2 km severozápadním směrem.

Literatura

Žákovský, P. 2014: *Tesáky a problematika jednosečných zbraní středověku a raného novověku*. Rkp. disertační práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity. Dostupné také z: <https://is.muni.cz/th/brvjl>.

Summary

The solitary decorated iron side guard of a dussack (type t6) from the Velehrad cadastral area (Uherské Hradiště District) was found in 2016 during a metal detector survey in the Rákoš Forest on the right bank of the Salaška Stream. The artefact can be dated from the late 14th century to the second half of the 16th century (Fig. 51).

Zdeněk Schenk

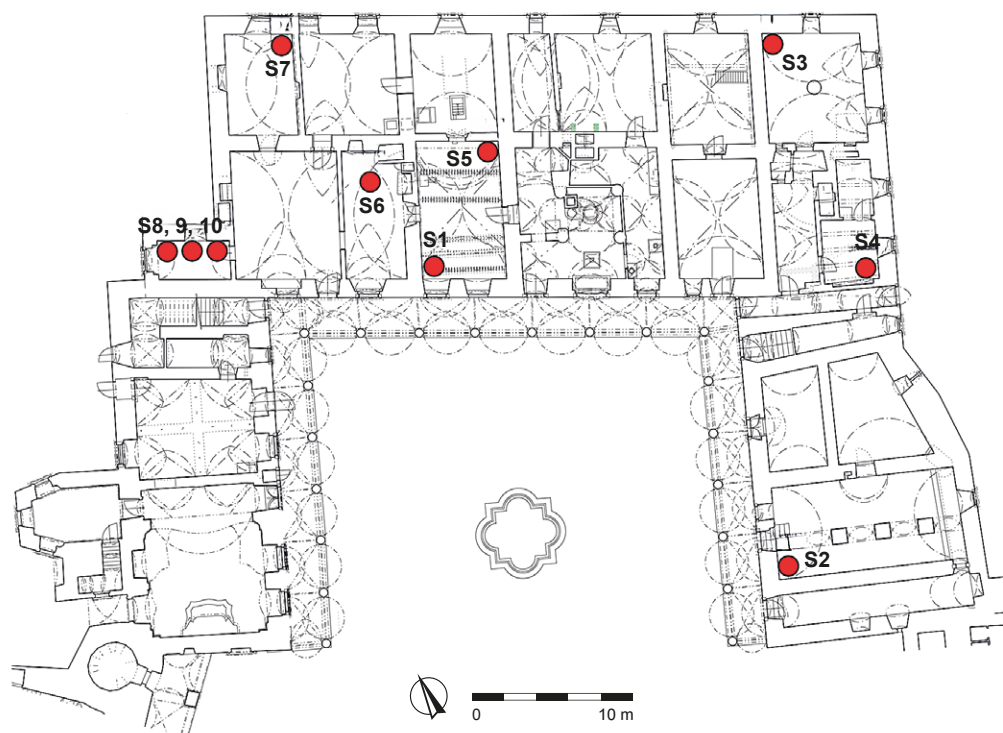
Velké Losiny (okr. Šumperk)**Ul. Zámecká č. p. 268, parc. č. 1.**

Pozdní středověk, novověk – industriální období. Zámek/zámeček/vila. Skupina/sít sond. Záchraný výzkum. Uložení nálezů: Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště v Olomouci.

Lokalizace: WGS-84: 50.0235086N, 17.0312981E

Ve dnech 8.–26. 7. 2024 pokračovala další etapa archeologického výzkumu na zámku ve Velkých Losinách, která proběhla v rámci přípravy projektu odvlhčení přízemí Vysokého zámku (Novák 2024). Realizováno bylo celkově pět drobných sond (S6–S10; obr. 52).

Sonda S6 byla umístěna v místnosti, v jejímž severovýchodním rohu je dochována soustava otopných zařízení zhruba z 1. čtvrtiny 20. století, zřízených na místě starší černé kuchyně (Vítek 2024, 53–54). Po začistění severní části povrchu místnosti od suťového zásypu byla v ploše zaznamenána maltová lůžka (minimálně dvě úrovně – K1106 a K1107) s otisky po odstraněné cihelné dlažbě. Podlahy byly přivedeny až ke zdivu (K1908), které místností procházelo ve východo-západním směru a na jehož povrchu byl zbudován cihlový tah (K1900) pro otopné zařízení v severovýchodním rohu (K1907). Zdivo mělo charakter litého smíšeného základového zdiva pojeného pevnou, světlou, dosti vápennou maltou a odpovídalo základu východní obvodové zdi místnosti (K1910), se kterým bylo provázáno. Za tímto zdivem (severněji) byly odkryty pokračující pozůstatky maltového lůžka dlažby (K1108) s jednou zachovanou řadou cihlové pokládky (K1901). V severovýchodním rohu místnosti maltové lůžko chybělo, proto zde byla umístěna sonda S6. Východní hrana sondy byla určena obvodovou zdí (K1910) místnosti a jižní pak na ni kolmo vedeným základovým zdivem (K1900). Od tohoto zdiva vznikl ve vzdálenosti 1,4 m profil tvořící severní hranu sondy. Východní okraj určoval konec maltového lůžka (K1110 a K1111). Již v prvotní fázi začištění a odkryvu jsme při východním okraji narazili na zdivo (K1902), od kterého se odlouply pozůstatky maltového lůžka s fragmenty cihlové pokládky a odkryly omítnutou část zděné konstrukce.

Obr. 52. Velké Losiny. Poloha sond v přízemí Vysokého zámku v letech 2023 a 2024. Grafika J. Novák.

Fig. 52. Velké Losiny. Location of the trenches on the ground floor of the High Castle in 2023 and 2024. Graphics by J. Novák.

Obr. 53. Velké Losiny. Situace v okolí sondy S6 po odstranění recentních sutí. Foto a grafika J. Novák, D. Spáčil.

Fig. 53. Velké Losiny. Context around trench S6 after the removal of recent debris. Photo and graphics by J. Novák, D. Spáčil.

Zdivo bylo založeno až do hloubky 60 cm od povrchu. Rozdíl mezi základovým a nadzemním zdivem zde zřetelně určovala úroveň omítnutí, které zasahovalo až do hloubky 20 cm a navazoval na něj pozůstatek cihlové dlažby na maltovém základu, který byl dokumentován v ploše celé sondy S6. Pod ním bylo

několik suťovitých planýrek až do úrovně základu zdiva a dále 20–30 cm tmavé propálené vrstvy s četnými uhlíky, které spočívaly na jílovito-písčitém podloží. Dokumentovaná konstrukce byla interpretována jako základ podesty na vaření, která byla součástí původní (barokní?) černé kuchyně (obr. 53, 54).

Obr. 54. Velké Losiny. Sonda S6, základ a nadzemní část podesty na vaření (K1902). Foto J. Novák.

Fig. 54. Velké Losiny. Trench S6, foundation and above-ground part of the cooking platform (K1902). Photo by J. Novák.

Sonda S7 byla umístěna v severozápadní místnosti při severní obvodové stěně zámku a východní barokní příčky (Vítek 2024, 59–60). Podlahu zde tvořila betonová mazanina (K1101), pod kterou se nacházela černá vrstva sklářské strusky (K1102), navená sem zřejmě v průběhu 90. let 20. století. Vrstva této strusky dosahovala mocnosti 30–40 cm. Pod ní pokračovala prachová jílovitá hlína o mocnosti 20–25 cm (K1104), kterou ukončovala souvislá vrstva šedobílé pevné malty s kameny a fragmenty cihel (K1142). Výškově odpovídala konci omítnuté části severní obvodové zdi zámku, níže již pokračovalo základové zdivo. Pod touto vrstvou malty se projevovala tmavě hnědá jílovitá hlína s nahodilými fragmenty kovářské či hutnické strusky a železné rudy o mocnosti 30–40 cm (K1118). Vrstvy zbarvené do tmavých odstínů, místy s probarvenými jílovitými ččkami, byly dokumentovány až do úrovně jílovito-písčitého podloží (130 cm od současného povrchu; obr. 55).

Drobné sondy S8 až S10 byly umístěny do místnosti, která sloužila jako toaleta. Svrchní vrstva podlahy zde již byla v minulosti odstraněna a pod ní se v hloubce cca 23 cm dochovala silně porušená starší cihelná dlažba (Vítek 2024, 61–62). V místech, kde chyběly dlaždice, byly realizovány tři sondy. Pod vrstvami sutí a jílovito-písčitých dorovnávek se v hloubce 60 cm od současného povrchu objevila souvislá vrstva malty, do níž jsme již nezasahovali (obr. 56).

Obr. 55. Velké Losiny. Západní profil sondy S7. Foto J. Novák.

Fig. 55. Velké Losiny. Western section of trench S7. Photo by J. Novák.

Během výzkumu se podařilo shromáždit cenné poznatky, které přispěly nejen k poznání stavebního vývoje zámku (srov. Vítek 2024), ale pomohly rozšířit okruh otázek souvisejících se vznikem a charakterem středověkého osídlení na lokalitě (Novák 2024).

Literatura

Novák, J. 2024: *Velké Losiny (okr. Šumperk)*. Přehled výzkumů 65(2), 272–273.

Vítek, T. 2024: *Velké Losiny – vysoký zámek (objekt A)*. Stavebně historický průzkum – 2. etapa. Rkp. stavebně-historického průzkumu – 2. etapa. Uloženo: archiv Národního památkového ústavu, územní odborné pracoviště Olomouc.

Obr. 56. Velké Losiny. Pohled na sondy S8, S9 a S10. Foto a grafika J. Novák, D. Spáčil.

Fig. 56. Velké Losiny. View of trenches S8, S9, and S10. Photo and graphics by J. Novák, D. Spáčil.

Summary

In July 2024, another stage of archaeological investigation continued at the chateau in Velké Losiny (Šumperk District), carried out as part of the preparatory works for a damp-proofing project for the ground floor of the High Castle. A total of five small trenches were opened (Fig. 52–56). The investigation yielded valuable findings that contributed not only to a better understanding of the building's development.

Jakub Novák

Velké Němčice (okr. Břeclav)

Intravilán, parc. č. 113/3, 113/9, 155/1.

Pozdní středověk. Sídliště. Vertikální řez. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Regionální muzeum v Mikulově, p. o., inv. č. A 105 804 až A 105 827.

Lokalizace: S-JTSK: -595785, -1183862; -595687, -1183810; -595675, -1183848; -595775, -1183882

Stavba se nachází uprostřed intravilánu obce na dosud nezastavěném místě mezi ulicemi Brněnská, Školní a Dolní, jižně od místní základní školy. Jde většinou o uměle navržený terén upravený do podoby nízké terasy, která ústí severně do prostoru budov ZŠ. V jižní, západní a východní části je vidět hranu terasy, která dosahuje mocnosti až 1,5 m. Je tvořena především novodobými navážkami. V tomto místě se v minulosti nacházely zemědělské budovy – statek a původní mírný jižní svah zde byl upraven pro potřeby hospodářské činnosti. Výjimku tvoří západní okraj stavby, který se nachází již mimo zmiňovanou terasu. Zde se zachoval mírný jižní svah obsahující cca 1 m nadložních vrstev, pod kterými tvoří geologický podklad písky a jíly. V tomto místě byla vybudována retenční nádrž, jejíž plocha byla předtím předmětem archeologického výzkumu.

Sledovaný prostor stavby je součástí většího pravěkého a vrcholně středověkého sídlištního areálu. Ve výkopu pro retenční nádrž se podařilo zachytit několik pravěkých objektů, především zásobní jámu a část stavební jámy pocházející snad z doby bronzové. Do prostoru výkopu zasahoval také hrotitý příkop zachycený na obou protilehlých profilech a zbytek jeho dna. Podle nevýrazných keramických fragmentů snad spadá do období pozdního středověku. Další průběh a okolnosti jsou ovšem vzhledem k omezenému rozsahu výkopu nejasné. Do pozdního středověku je možné datovat také zásobní jámu nacházející se v jihovýchodním rohu výkopu.

Mírný jižní svah byl intenzivně využíván jak v pravěku (a zřejmě souvisí s nálezy okolo ZŠ; Matějčková 2002), tak ve vrcholném středověku. Bohužel vzhledem k povaze stavby a zemních prací jsou zjištění značně torzovitá. Další informace k historickému vývoji tohoto prostoru se nacházejí pod vrstvami navážek.

Literatura

Matějčková, A. 2002: Archeologické lokality na katastru obce Velké Němčice, okr. Břeclav. *Jižní Morava* 38(41), 143–155.

Summary

During the rescue archaeological excavation in the built-up area of Velké Němčice (Břeclav District), settlement features dating to the prehistoric period and to the Late (?) Middle Ages were documented.

Richard Bíško

Velké Němčice (okr. Břeclav)

Zeleňák.

Vrcholný středověk – novověk. Sídliště. Plošný odkryv. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: S-JTSK: -594537.70, -1181661.30

Během záchranného archeologického výzkumu, který byl vyvolán stavební akcí „D2 Rozšíření odpočívky Zeleňák“ na k. ú. Velké Němčice, bylo na rozsáhlé ploše prozkoumáno celkem šest zahloubených sídlištních objektů a jeden kostrový hrob (AMČR; Lečbych, Matějčková 2025).

Jednalo se o nevýrazné sídlištní objekty kruhového, oválného až nepravidelného půdorysu, většinou bez movitých nálezu. Ve dvou objektech se nacházely nepočetné keramické zlomky zařaditelné do vrcholného středověku až novověku.

Literatura

AMČR: Záznam M-202300479 [cit. 2025-30-01]. Archeologická mapa České republiky.

Lečbych, M., Matějčková, A. 2025: Velké Němčice (okr. Břeclav). *Přehled výzkumů* 66(1), 252.

Summary

In 2024, during the extension of the rest area on the D2 motorway within the cadastral area of Velké Němčice (Břeclav District), six subsurface features dating from the high medieval to the early modern period were investigated.

Marek Lečbych

Viničné Šumice (okr. Brno-venkov)

„Za Humny“, parc. č. 1812/1.

Industriální období 1. Areál nezemědělské výroby, dehtárna. Náhodný zásah/nález. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 49.2118125N, 16.8237806E

Během archeologického výzkumu plochy pravěkého sídliště (Kos 2025a; 2025b; 2025c), který předcházela výstavbě mateřské školy ve Viničných Šumicích v trati „Za Humny“, byly zaznamenány i doklady podstatně mladších aktivit. Do raného novověku bylo možné zařadit čtyři pyrotechnologické objekty poměrně sofistikované kombinované konstrukce, spojitelné se sušením/vařením ovoce (patrně povidel), dehtařskou pec a jednu odpadní/zahradní jámu. Výčet pecních objektů navázal na struktury, které byly odkryty již v roce 2015 během výstavby hasičské zbrojnice a knihovny (Geislerová, Parma 2018, 321–322).

Literatura

Geislerová, K., Parma, D. (eds.) 2018: *Výzkumy – Ausgrabungen* 2011–2016. Brno: Ústav archeologické památkové péče Brno.

Kos, P. 2025a: Viničné Šumice (okr. Brno-venkov).

Přehled výzkumů 66(1), 240.

Kos, P. 2025b: Viničné Šumice (okr. Brno-venkov).

Přehled výzkumů 66(1), 267.

Kos, P. 2025c: Viničné Šumice (okr. Brno-venkov).

Přehled výzkumů 66(1), 275.

Summary

During the construction of a kindergarten in Viničné Šumice (Brno-Country District), early modern activities were recorded alongside the prehistoric settlement, including four pyrotechnological installations used for fruit processing and tar production.

Petr Kos

Vlasatice (okr. Brno-venkov)

Jižní část obce, parc. č. 2445/1.

Novověk. Vesnice/městečko. Plošný odkryv. Záchranný výzkum. Uložení nálezu: Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.

Lokalizace: WGS-84: 48.9306461N, 16.4875147E

Záchranný archeologický výzkum vyvolaný stavbou komunikace a inženýrských sítí pro výstavbu rodinných domů probíhal v jižní části obce, cca 70 m severovýchodně od místního hřbitova.

Při zemních pracích bylo zaznamenáno několik archeologických situací. Především jde o torzo menší (patrně chlebové) pece (obr. 57), kterou je možné datovat rámcově do 18.–19. století. Ve výkopu pro retenční nádrž bylo dokumentováno mocné souvrství, které lze interpretovat jako zaniklý suterén (sklep) hospodářského stavení, které přiléhalo k dnešnímu silničnímu průtahu. Další čtyři prozkoumané zahloubené objekty představují součást hospodářského zázemí usedlosti (východně od sochy sv. Jana Nepomuckého), která stála v jižní části souvislé severojižní zástavby tvořící východní stranu rozlehlé návsi. Podél silnice II/396 byly ve výkopu pro kanalizaci rovněž registrovány pozůstatky stavby recentního původu, patrně ještě na ortofotomapách z roku 2000 (© ČÚZK). Jediný získaný pravěký střep představuje druhotně přemístěnou intruzi z blíže nespecifikovaného naleziště.

Obr. 57. Vlasatice. Malá pec s částí předpevné jámy. Foto I. Čižmář.

Fig. 57. Vlasatice. Small oven with part of the stokehole. Photo by I. Čižmář.

Literatura

Neuvedeno.

Summary

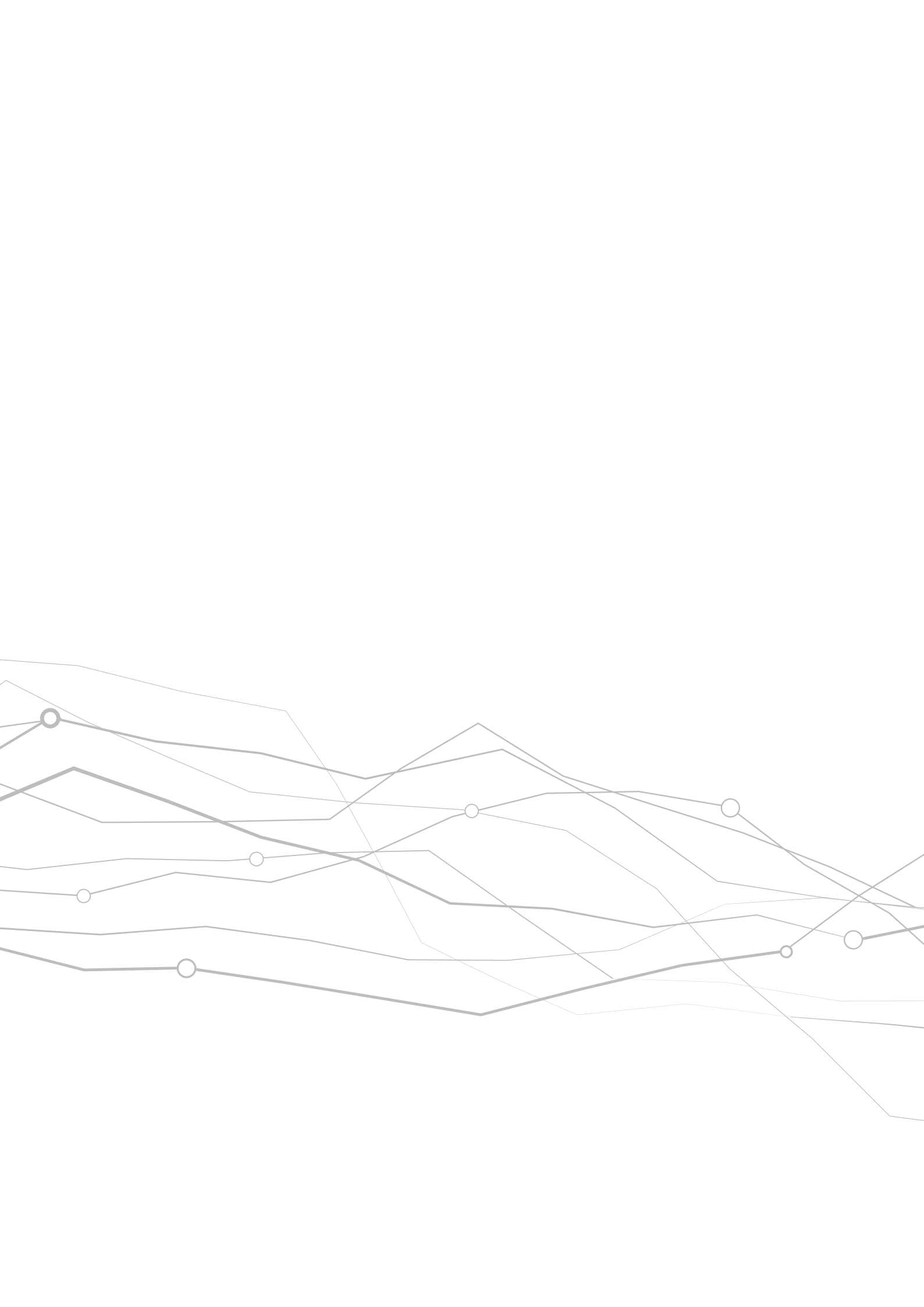
During the rescue archaeological excavation in the southern part of Vlasatice (Brno-Country District), several archaeological features were disturbed, including a small (presumably bread) oven (Fig. 57), which can be dated to the 18th–19th centuries.

Ivan Čižmář

Přehled výzkumů na Moravě a ve Slezsku 2024 – seznam autorů

Overview of excavations in Moravia and Silesia 2024 – list of authors

Bíško Richard	Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
Bučo Michal	Archaia Brno z. ú.
Čižmář Ivan	Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
Daňhelová Pavlína	Muzeum Kroměřížska, p. o.
Dejmal Miroslav	Archaia Brno z. ú.
Faltýnek Karel	Národní památkový ústav – ÚOP v Olomouci
Gryc Pavel	Nálezce/dárce
Halama Jakub	Vlastivědné muzeum v Šumperku, p. o.
Hlubek Lukáš	Vlastivědné muzeum v Olomouci
Hnilová Petra	Muzeum Kroměřížska, p. o.
Kala Jiří	Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
Kalábek Marek	Archeologické centrum Olomouc, p. o.
Kos Petr	Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
Krejčířová Aneta	Archaia Brno z. ú.
Kuchař Zdeněk	Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, p. o.
Lečbych Marek	Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
Matějčíková Andrea	Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
Menoušková Dana	Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, p. o.
Mikulová Blanka	Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
Novák Jakub	Národní památkový ústav – ÚOP v Olomouci
Novák Marek	Muzeum Blanenska, p. o.
Parma David	Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
Paulus Martin	Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
Pavloň Tomáš	Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Peška Marek	Archaia Brno z. ú.
Piačková Kristína	Regionální muzeum v Mikulově, p. o.
Plichta Aleš	Moravské zemské muzeum – Ústav Anthropos
Popelka Miroslav	Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
Příbylová Michala	Archaia Brno z. ú.
Přichystal Michal	Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
Schenk Zdeněk	Muzeum Komenského v Přerově, p. o.
Sedláčková Lenka	Archaia Brno z. ú.
Šín Lukáš	Archeologické centrum Olomouc, p. o.
Španihel Samuel	Muzeum regionu Valašsko, p. o.
Šrámek Filip	Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
Trampota František	Regionální muzeum v Mikulově, p. o.
Vohryzek Stanislav	Národní památkový ústav – ÚOP v Telči
Vostrovská Ivana	Katedra historie FF UP
Vrána Jakub	Archeologické centrum Olomouc, p. o.
Zima David	Archaia Brno z. ú.
Zubalík Jiří	Ústav archeologické památkové péče Brno, v. v. i.
Zůbek Antonín	Archaia Brno z. ú.

Varia

Od nálezů k příběhům: Archeologické léto spojuje vědu a zážitek

Šestý ročník celorepublikové akce Archeologické léto, kterou koordinují Archeologické ústavy AV ČR v Praze a v Brně (ARÚ, ARÚB), byl v několika ohledech rekordní. Ačkoliv se na akci podílel stejný počet spolupracujících organizací jako vloni (viz Filipová, Zannikos 2024), nabídli jsme opět o něco více zajímavých míst k prozkoumání – celkem 121 archeologických lokalit, expozic, terénních výzkumů, archeoparků či archeoskanzenů. Ty bylo možné navštívit od 13. června do 28. září 2025 během 253 komentovaných prohlídek. Rezervace byly spuštěny 9. června a již o týden později, v době, kdy vyšla tisková zpráva v médiích, byly některé prohlídky obsazené. Týkalo se to zejména jednoho z lákadel letošní sezóny s názvem *LETY DO MINULOSTI. Zviditelněná paměť zaniklé krajiny pod Řípem z letadla* (ARÚ). Pod tímto názvem se ukrývaly dva termíny, kdy mohlo šest nejrychlejších zájemců absolvovat na vlastní kůži zážitek z tzv. letecké archeologie nad krajinou kolem Řípu. V tomto mikroregionu lze při příznivých vegetačních podmínkách sledovat mnoho porostových příznaků archeologických objektů, od pohřebních mohyl až po napoleonská liniová opevnění. Velký zájem byl rovněž o další netradiční lokalitu, díky níž se návštěvníci seznámili s tzv. podvodní archeologií. Prohlídky s názvem *Ostrovský klášter u Davle* (ARÚ) nabídly možnost nejenom navštívit bývalý benediktinský klášter založený kolem roku 1000 na ostrově sv. Jiří u Davle (obr. 1), ale také dozvědět se více o archeologickém průzkumu pod vodní hladinou, kde byly dokumentovány dosud ležící stavební prvky kláštera. První akce Archeologického léta však přiblížila výsledky rozsáhlých archeologických výzkumů v jiné podobě – vernisáží venkovní putovní panelové výstavy *Minulost pod koly. Archeologie na obchvatu Prahy* (ARÚ, Ředitelství silnic a dálnic – ŘSD, Ústav archeologické památkové péče středních Čech), která proběhla v Praze-Dubči. Dále byla v průběhu léta výstava uvedena v Kuříně, Nupakách, Říčanech, Uhřetěvsi, Kolovratech, Běchovicích a Újezdu nad Lesy a byla doprovázena také mobilní aplikací „Minulost pod koly“, pomocí které si návštěvníci mohli zobrazit vybrané artefakty ve 3D. Poslední prohlídka letošní sezóny v závěru září nabídla možnost vydat se po stopách lovců a sběračů v Českém krasu (ARÚ). Lokalita Na Skalici byla opakovaně navštěvována v průběhu cca 8000 let, a to od lovců koní a sobů z období magdalenieny až po období mezolitu. Význam lokality spočívá zejména v dobře

zachovaných, a pozdějšími aktivitami nezničených, mocných sedimentech, které skýtají poměrně velkou koncentraci movitých i nemovitých archeologických památek.

Dle rezervačního systému bylo vytvořeno 5 379 rezervací, což je asi o 400 více než v loňském roce. Jistě je potřeba zohlednit také vyšší počet lokalit i prohlídek, nicméně o rostoucím zájmu svědčí jak vyšší obsazenost prohlídek – za celou ČR průměrně 75 % (na Moravě až téměř 80 %), tak vyšší počet účastníků soutěže (viz Kosarová et al. 2022, 192–193). Stejně jako v minulých letech ale víme, že ve skutečnosti dorazilo na prohlídky i mnoho lidí bez rezervace (viz také Filipová, Zannikos 2023; 2024), mimo jiné také v souvislosti s archeologickým geocachingem (viz níže, pro více informací Kosarová et al. 2021, 272).

Akce Archeologické léto je propagována několika způsoby. Hlavním zdrojem informací jsou webové stránky (AL), jejichž prostřednictvím si také návštěvníci vytváří rezervace. Informace o konajících se prohlídkách, ale také různá aktuální sdělení, jsou komunikovány přes facebookový kanál Archeologického léta (FB AL). Zde již máme 842 sledujících, což je o 200 více než vloni. Pro zajímavost – od 9. června, kdy jsme oficiálně spustili rezervační systém pro sezónu 2025, do konce září jsme zveřejnili 50 příspěvků, které měly celkově 32 878 zhlédnutí. Oznámení o zahájení Archeologického léta a několik dalších tematických příspěvků potom vidělo dalších 15 732 lidí přes facebookové stránky Archeologického ústavu v Brně (FB ARÚB) a 8 213 lidí přes facebookové stránky Archeologického ústavu v Praze (FB ARÚ). V průběhu června a července také pravidelně probíhá plakátová reklamní kampaň v prostorách pražského metra a vlakových nádraží. Většina ze spolupracujících institucí si zároveň propaguje své komentované prohlídky vlastními informačními kanály. Dále šíříme povědomí o akci propojením s geocachingem a pro příští rok je plánováno propojení s Klubem českých turistů, a to i v podobě pravidelných příspěvků o archeologických lokalitách v časopisu Turista. Klíčová je při propagaci akce trvale spolupráce s médii. Od vydání tiskové zprávy se v médiích objevilo 116 zpráv, nejvíce jich bylo 16.–21. června a 16.–18. září 2025. V prvním termínu v souvislosti s vydáním tiskové zprávy, v druhém termínu trochu překvapivě nedlouho před závěrem akce, v souvislosti s pozvánkou na návštěvu probíhajících výzkumů na Karlově Hrádku u Purkarce (Archeologický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity). Nejčastěji se informace o prohlídkách objevily v rozhlasových reportážích (37 %) a na online platformách (28 %). Mediálně nejatraktivnější byly opět již výše zmíněné komentované přelety kolem Řípu.

Každý rok se snažíme obohatit program Archeologického léta nejen o nové lokality k prozkoumání, ale také o zcela novou náplň. Letos se nám do nabídky podařilo zařadit již zmíněný formát putovní výstavy, ale také několik workshopů – ukázek experimentální archeologie. Prvním byla *Experimentální výroba dehtu na hradě Šelmberk* (ARÚB, ARÚ, Danar, z. s.), která proběhla již v závěru června. Akce vznikla jako jeden z výstupů mezinárodního projektu v podobě několikadenního pracovního setkání s názvem DEHET – SMOLA – PRYŠKYŘICE věnovaného lesním řemeslům. Cílem akce bylo propojit různé odborníky (archeology, etnology, historiky, paleoekology) s experimentátory, studenty a popularizátory vědy za účelem sdílení zkušeností. Poslední den setkání byl otevřen široké veřejnosti. V areálu historicko-řemeslně-vzdělávacího centra Šelmberk bylo možné v pravidelných intervalech pozorovat komentované ukázky, při

Obr. 1. Ostrovský klášter u Davle. Nové nadezdávky kopírující půdorys kláštera. Foto Archeologický ústav AV ČR, Praha.

Fig. 1. Ostrov Monastery near Davle. Reconstructed low walls outlining the original monastery layout. Photo by Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences, Prague.

Obr. 2. Výroba středověkého skla v Areálu experimentální archeologie Vlkovsko. Foto Galerie a muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod.

Fig. 2. Production of medieval glass at the Experimental Archaeology Centre Vlkovsko. Photo by Gallery and Museum of Vysočina, Havlíčkův Brod.

nichž se zájemci dozvěděli, jak se sbíraly a zpracovávaly základní suroviny, jaké techniky naši předkové používali při výrobě dřevního dehtu, smoly a pryskyřice a jaké bylo jejich využití. Areál experimentální archeologie Vlkovsko (Galerie a muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, ARÚB) nabídl návštěvníkům ve dvou letních termínech možnost dozvědět se celý technologický postup výroby středověkého skla (obr. 2). Samotný experimentální areál existuje již 10 let a postupně byl kromě repliky sklářské pece rozšířen také o repliku chlebové pece a hrnčířské jednokomorové pece s diagonálním tahem plamene. Vzorem pro ni byla pec z 2. poloviny 13. století nalezená v ulici U Skály ve Žďáře nad Sázavou. Součástí prohlídek byla komentovaná procházka po areálu, přednáška o středověkých řemeslech i ukázka pečení v replice chlebové pece. Ve druhém termínu byly prohlídky propojeny s akcí *Pec 2025*, v rámci níž byl předveden proces tavby a foukání skla, ale také tavba železné rudy v malé redukční peci a další řemesla jako stloukání másla, výroba šindele, tkaní, kování nebo mletí obilí. V areálu Sázavského kláštera již podvanácté proběhl *Archeoden Sázava* (Národní památkový ústav, ARÚ) s 270 návštěvníky. Celodenní program pro veřejnost obohatily také dva workshopy, na které bylo možné si vytvořit rezervaci i prostřednictvím Archeologického léta, workshop *Co lze vyčíst z lidských kostí?* s antropoložkou ARÚ Eliškou Zazvonilovou a *Jak si sestavit vlastní rodokmen?* s historikem Davidem Rakušanem. Součástí programu byla také komentovaná prohlídka Sázavského

kláštera, na rajském dvoře bylo kromě různých stanovišť pro děti připraveno také šermířské představení. Dospělí návštěvníci si pak mohli poslechnout přednášku prof. Jana Royta na téma „Ikonografie sv. Prokopa a svatých poustevníků v Čechách“. Široký rozptýl prezentovaných témat dokládají i přibývajících lokality archeologie modernity. V letošním roce bylo možné prozkoumat pět míst z doby relativně nedávné: *Válečná krajina Holýšovska* (Muzeum jižního Plzeňska v Blovicích), *Mladotice: Podzemní velitelství z období studené války* (Muzeum a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici), *Hradčany – proměny vojenského letiště v Ralsku* (Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě, Archeologické muzeum Šatlava v České Lípě), *Důlní a úpravnický závod Rolava (Sauersack) a zajatecký tábor z 2. světové války* (ARÚ) a *Flak Dívěcí Hradý* (ARÚ). V rámci těchto prohlídek měli návštěvníci možnost spatřit vojenské bunkry, části dochovaných muničních továren, důlní závod, zajatecký tábor a kráterové pole vzniklé za 2. světové války i tajný podzemní bunkr z doby studené války. Době nedávno minulé byly věnovány i dvě výstavy, které bylo možné navštívit za doprovodu jejich kurátorů. Výstava *Lauby – světa a stíny Ostravy* (Ostravské muzeum) připomínala historii jednoho domovního bloku od středověku až do jeho zboření v r. 1964 a výstava *Příběh dolu Sauersack: krajina – stroje – lidé* (ARÚ, Muzeum Cheb) přiblížila jednu z nejzajímavějších archeologických lokalit a památek Karlovarského kraje (obr. 3). Zbytky dochovaného cínového dolu, rudné úpravy a tábora pro nuceně pracující válečné zajatce z let 1941–1945 jsou zkoumány již od roku 2013 a na výstavě byly prezentovány nejen archeologické nálezy a archiválie přímo související s důlním závodem, ale obsahovala i atraktivní prvky moderního výstavnictví jako videomapping nebo možnost vyzkoušet si ovládání úpravnického procesu prostřednictvím interaktivní vizualizace.

Na Moravě a ve Slezsku jsme nabídli zájemcům 60 lokalit, které mohli navštívit na 118 prohlídkách, a bylo vytvořeno 2672 rezervací. Téměř polovinu z nich tvořily zcela nové lokality nebo místa, která mohli zájemci navštívit po několikaleté prodlevě. Mezi novinky se zařadilo velkomoravské hradiště Lažánky – „U Čertovy hráze“ (ARÚB), hradiště z doby bronzové na Holém kopci u Buchlovic (Slovácké muzeum) a Hradisko u Svitávký (Muzeum regionu Boskovicka), hradiště ze starší doby železné na Spáleném kopci u Myslejovic (Univerzita Palackého v Olomouci) a hradiště z mladší doby železné Černov u Ježkovic (Moravské zemské muzeum, Muzeum Vyškovska, Ústav archeologické památkové péče Brno), hrady Luginsland (ARÚB), Rožnov (Muzeum regionu Valašsko), Bánov (Slovácké muzeum), Křídlo (Muzeum Kroměřížska) a Bludov (Vlastivědné muzeum v Šumperku), eneolitický mohylník v Kostelci u Holešova (Muzeum Kroměřížska), polykulturní lokalita Třesín u Mladče (Muzeum

Obr. 3. Důlní a úpravnický závod Rolava (Sauersack) a zajatecký tábor z 2. světové války. Panoramatický pohled do prostoru úpravy rudy. Foto Z. Kačerová.

Fig. 3. Rolava (Sauersack) mining and ore-processing complex and the Second World War prisoner-of-war camp. Panoramic view of the ore-processing area. Photo by Z. Kačerová.

Obr. 4. Expozice ve sklepení tzv. Stříbrného domu v Jihlavě. Foto J. Koumar.

Fig. 4. Exhibition in the cellar of the Silver House in Jihlava. Photo: J. Koumar.

Litovel), středověké předměstí s doklady hrnčířství v Litovli a archeologie středověkého města v Uničově, městská památková rezervace v Olomouci (vše Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště v Olomouci), „Šikmý“ kostel sv. Petra z Alkantary v Karvině a probíhající archeologický výzkum na zámku v Hlučíně (obě Národní památkový ústav – zemní odborné pracoviště v Ostravě), archeologický výzkum na trase budoucí dálnice v Němčicích nad Hanou (Ústav archeologické památkové péče Brno), tzv. Stříbrný dům v Jihlavě (Archaia Brno; obr. 4), městské opevnění v Jihlavě (Muzeum Vysočiny Jihlava, Univerzita Hradec Králové), areál experimentální archeologie Vlkovsko (ARÚB, Galerie a muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod) a výstava Lauby – světla a stíny Ostravy (Ostravské muzeum). Po několika letech se pak mohli návštěvníci opět projít za doprovodu archeologa po zaniklé středověké vsi Konůvky (Moravské zemské muzeum), Stránské skále (ARÚB), rozsáhlém opevněném hradišku z mladší doby bronzové na Hradisku u Kroměříže (Muzeum Kroměřížska) a po Památníku Jednoty bratrské a městském opevnění v Přerově (Muzeum Komenského v Přerově). Mediálně i návštěvnický nejzajímavější byla nepochybně poslední stojící památka na město Karviná, slavný „Šikmý“ kostel sv. Petra z Alkantary (obr. 5). Prohlídka sestávala ze dvou částí. V té první si zájemci prohlédli samotný kostel z r. 1736, který byl ovšem vystavěn na místě staršího kostela sv. Martina doloženého už

Obr. 5. „Šikmý“ kostel sv. Petra z Alkantary, pozůstatek města Karviná. Foto Národní památkový ústav – územní odborné pracoviště Ostrava.

Fig. 5. The ‘Leaning’ Church of St. Peter of Alcantara, a remnant of the former town of Karviná. Photo by National Heritage Institute – Regional Office in Ostrava.

k r. 1447, a dozvěděli se více o městě Karviná, které vzniklo díky rozvoji těžby uhlí. Ta se mu nakonec stala osudnou, když město ve 2. polovině 20. století zaniklo právě kvůli poškození zdejší zástavby v důsledku poddolování. V druhé části prohlídky se účastníci přesunuli k asi 500 m vzdálenému bývalému dolu Gabriela. Nejstarší hlubinný důl v Karvině byl založen roku 1854 a jeho činnost se zastavila až roku 2000, kdy byla většina objektů na povrchu demolována; výjimkou byla strojovna, těžní věže a jámové budovy prohlášené za kulturní památku. Od roku 2021 probíhá příprava konverze dolu na společenské a kulturní centrum POHO Park, což vyvolalo zjišťovací a posléze záchranný archeologický výzkum. Návštěvníci prohlídky tak mohli v několika sondách spatřit pozůstatky budov a technologií dokládajících složitý vývoj důlního areálu.

Již potřetí byla moravská část Archeologického léta propojena také s geocachingem (více viz Kosarová et al. 2021, 272). Opět je potřeba poděkovat paní Aleně Mašláňové, která neváhala znovu věnovat svůj volný čas zakládání i osobní koordinaci většiny jednotlivých setkání (tzv. „eventů“) přímo na místě. Podařilo se nám tak zrealizovat 20 setkání příznivců geocachingu, které proběhly vždy půl hodiny před vybranými komentovanými prohlídkami. Cíleně jsme vybírali lokality, které se neopakovaly při setkáních v minulých letech: mohylník Kostelec u Holešova, výzkum v Němčicích nad Hanou, Uničov, hradiště Brno-Obřany, Městská památková rezervace Olomouc, hrad Bánov, „Šikmý“ kostel sv. Petra z Alkantary, středověké předměstí Litovle, hradiště Lažánky, archeologický výzkum na zámku v Hlučíně, hrad Křídlo, zaniklá středověká ves Konůvky, hrad Bludov, Hradisko u Svitávky, Holý kopec u Buchlovic, hrad Luginsland, hrad Rožnov, „Švédské šance“ u Horních Moštěnic, výstava Lauby – světla a stíny Ostravy a Hradisko u Kroměříže. K závěrečnému setkání příznivců archeologie a geocachingu došlo při příležitosti Dnů otevřených dveří v rámci Týdne Akademie věd ČR přímo na Archeologickém ústavu v Brně 8. listopadu, kdy si zároveň zájemci mohli prohlédnout laboratoře a seznámili se s výsledky některých vědeckých projektů pracoviště. Celkem se „eventů“ v průběhu léta zúčastnilo 260 nadšenců, z nichž většina poté pokračovala i na komentovanou prohlídku lokality. Ze zpětné vazby účastníků setkání vyplývá, že za a) mnoho „kačerů“ si již akce Archeologického léta aktivně hledá a opětovně se vrací, za b) pro mnohé se jedná o iniciační (a pozitivní) setkání s archeologií a za c) informace o Archeologickém létě se v této subkultuře už mezi účastníky šíří a setkání se účastní čím dále více zájemců nejen o geocaching.

Ačkoliv Archeologické léto proběhlo již šestým rokem, zdá se, že jsme zdaleka neoslovili všechny zájemce z řad široké veřejnosti, ani nevyčerpali atraktivní archeologické lokality naší krajiny. Zvyšující se zájem jak laické, tak odborné veřejnosti nám dává naději, že udržíme vysokou kvantitu i kvalitu prohlídek. Za druhé jmenované vděčíme zejména všem průvodcům ze 70 spolupracujících institucí,¹ kteří neváhají věnovat svůj čas a energii návštěvníkům. Děkujeme, bez vás by tato akce nemohla vzniknout ani pokračovat.

Článek vznikl v rámci grantového projektu „Archeologický informační systém ČR“. Infrastruktura AIS ČR je zapsána do Cestovní mapy velkých výzkumných infrastruktur ČR a jako stejnojmenný projekt je podporována Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR (identifikační kód LM2023031).

Poznámka

- 1 Organizace, které se v roce 2025 podílely na organizaci Archeologického léta abecedně: Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Archaia Brno, Archeologické muzeum Šatlava v České Lípě, Archevita, Danar z. s., DIAMO státní podnik,

odštěpný závod Karviná, Dům přírody Českého ráje, Galerie a muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, Geopark Český ráj, Chráněná krajinná oblast Český ráj, Jeskyňářská skupina ČSS 6-01 Býčí skála, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích – Filozofická fakulta, Archeologický ústav, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Lesy ČR, Masarykova univerzita – Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, Masarykovo muzeum v Hodoníně, Městské muzeum a galerie Dačice, Moravské zemské muzeum, Muzeum a galerie Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou, Muzeum a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici, Muzeum Blanenska, Muzeum Brněnska, Muzeum Českého ráje v Turnově, Muzeum Cheb, Muzeum Jindřichohradecka, Muzeum jižního Plzeňska v Blovicích, Muzeum Komenského v Přerově, Muzeum Kroměřížska, Muzeum Litovel, Muzeum hlavního města Prahy, Muzeum Mladoboleslava, Muzeum regionu Boskovicka, Muzeum regionu Valašsko, Muzeum Podblanicka, Muzeum T. G. M. Rakovník, Muzeum Těšínska, Muzeum Vysočiny Jihlava, Muzeum Vyškovska, Muzeum zimních sportů, turistiky a řemesel v Deštném v Orlických horách, Národní památkový ústav, Oblastní muzeum Praha-východ, Oblastní muzeum v Lounech, Ostravské muzeum, Oživená (pre)historie, Polabské muzeum, Regionální muzeum a galerie v Jičíně – Muzeum hry, Regionální muzeum města Žďáru nad Sázavou, Regionální muzeum v Kolíně, Regionální muzeum v Mikulově, Ředitelství silnic a dálnic, Slováké muzeum v Uherském Hradišti, Středisko ekologické výchovy Libereckého kraje, Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, Univerzita Hradec Králové – Filozofická fakulta, Katedra archeologie, Univerzita Karlova v Praze – Ústav hydrogeologie, inženýrské geologie a užité geofyziky, Univerzita Palackého v Olomouci – Filozofická fakulta, Katedra historie, sekce archeologie, Ústav archeologické památkové péče Brno, Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, Ústav archeologické památkové péče středních Čech, Villa Nova Uhřetín, Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě, Vlastivědné muzeum v Šumperku, Vojenský historický ústav Praha, Západočeská univerzita v Plzni – Filozofická fakulta, Katedra archeologie.

Literatura

- AL:** *Archeologické léto*, 2025 [online]. Effecto Creatives [cit. 2025-10-17]. Dostupné z: <https://www.archeologickeleto.cz/>.
- FB AL:** *Archeologické léto* [online]. In: *Facebook* [cit. 2025-10-17]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/archeologickeleto>.
- FB ARÚB:** Archeologický ústav AV ČR, Praha [online]. In: *Facebook* [cit. 2025-10-17]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/aru.avcr.praha>.

FB ARÚB: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i. [online].

In: *Facebook* [cit. 2025-10-17]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/Archeologicky.ustav.Brno>.

Filipová, Z., Zannikos, J. 2023: Archeologické léto 2023 – jak si stojíme po čtyřech letech? *Přehled výzkumů* 64(2), 166–167. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-64_2_06.pdf.

Filipová, Z., Zannikos, K. 2024: Co nabídlo Archeologické léto 2024? *Přehled výzkumů* 65(2), 278–280. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-65_2_09.pdf.

Kosarová, Z., Mařík, J. 2020: Archeologické léto – série komentovaných prohlídek archeologických lokalit. *Přehled výzkumů* 61(2), 197–199. Dostupné také z: <https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Varia-1.pdf>.

Kosarová, Z., Zannikos, J., Mařík, J. 2022: Ohlédnutí za Archeologickým létem 2022. *Přehled výzkumů* 63(2), 192–194. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-63_2_05.pdf.

Kosarová, Z., Zannikos, J., Mařík, J., Poláček, L. 2021: Archeologické léto 2021 – začínající tradice nebo „koronavirová“ aktivita? *Přehled výzkumů* 62(2), 271–273. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/62_2_08.pdf.

Summary

From finds to stories: The Archaeological Summer connects science and experience

The sixth season of the nationwide Archaeological Summer event set new records in many respects. Visitors were offered the opportunity to explore 121 archaeological sites, excavations, exhibitions, and archaeoparks across the country, guided by professional archaeologists on a total of 253 tours. Altogether, 5,379 people made their reservations through the online booking system. New additions this year included the chance to visit the Ostrov Benedictine Monastery near Davle and to learn more about underwater archaeology (Fig. 1). Participants could also take part in a range of workshops, such as one dedicated to the production of medieval glass at the Experimental Archaeology Centre Vlkovsko (Fig. 2). An unusual yet significant aspect of archaeology involves presenting sites from more recent history. Visitors could therefore explore, among others, the Rolava (Sauersack) mining and ore-processing complex and the Second World War prisoner-of-war camp (Fig. 3), complemented by an exhibition of the same name. Among Moravian sites, this year's main attractions included the 'Leaning' Church of St Peter of Alcantara (Fig. 5) and the unique opportunity to walk through the Silver House in Jihlava, from its cellars to the attic (Fig. 4).

Zdenka Filipová, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Kristina Zannikos, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
Kateřina Kleinová, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

The ATRIUM summer school on 3D models in archaeology

Thanks to the ATRIUM project (ATRIUM-research), the Institute of Archaeology of the Czech Academy of Sciences in Brno (ARÚB) successfully hosted the second of three planned summer schools in September 2025. While the previous event (Pajdla et al. 2024) focused on the application of statistical methods and the R programming language, this year's school was dedicated to the use of 3D models in archaeology (AISCR_ATRIUM). The summer school took place from 15 to 19 September 2025, and, within the Transnational Access (TNA) scheme, hosted a total of 18 students and researchers from various fields and countries

(Fig. 1).¹ TNA in the ATRIUM project offers researchers the opportunity to broaden their horizons at one of the participating institutions – including ARÚB – not only through summer schools but also through individual access, where applicants submit their own research project proposals.

The summer school's program was diverse. It combined theoretical lectures with hands-on workshops, giving participants the chance to test out techniques for creating and processing 3D models both in the field and on the computer. The first day began with an introductory theoretical lecture by Vojtěch Nosek

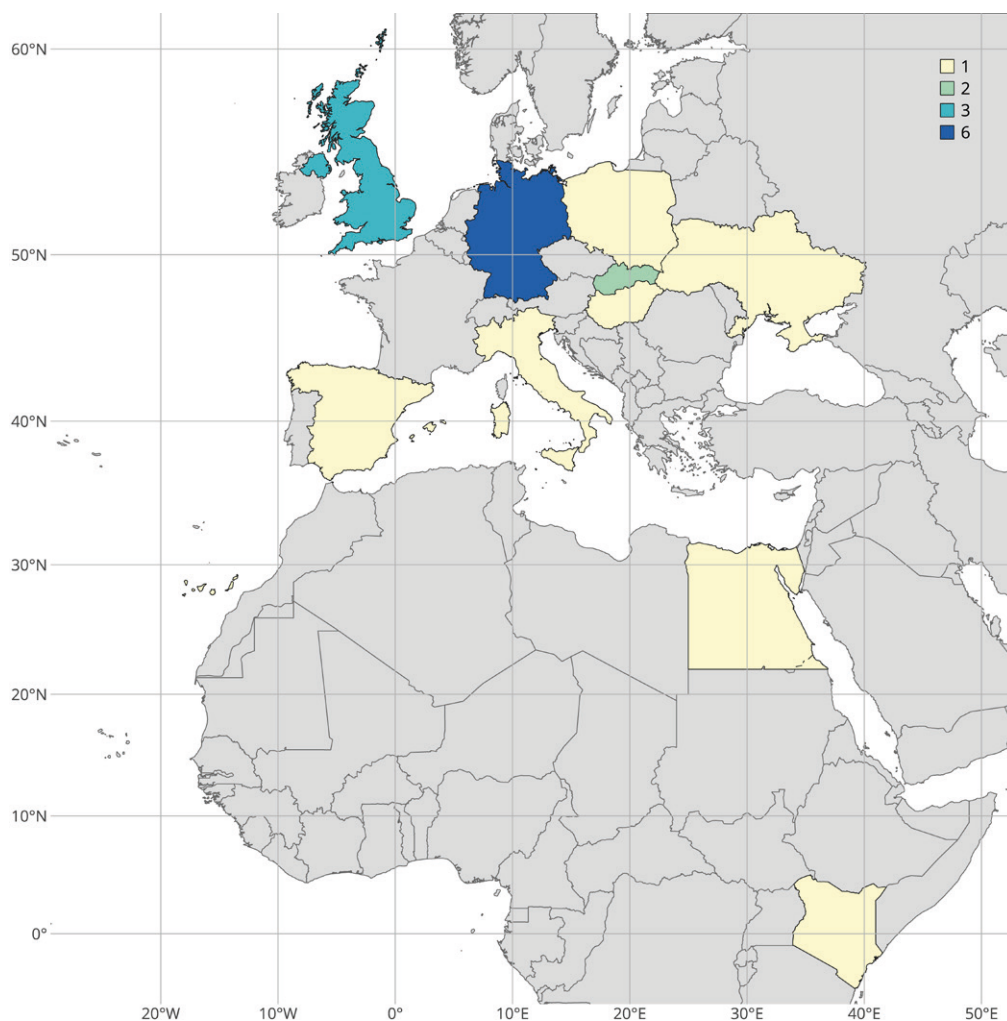

Fig. 1. Map of Europe and Africa with participants' countries highlighted. Colour scale from light yellow to dark blue according to the number of participants who have an institutional affiliation in the given country. Author D. Spáčil.

Obr. 1. Mapa se zvýrazněním zemí účastníků a účastnic. Barevná škála od světle žluté po tmavě modrou podle počtu účastníků a účastnic dle afiliace v dané zemi. Autor D. Spáčil.

(Masaryk University, Department of Archaeology and Museology). The purpose of the lecture was to introduce attendees to the basic principles of 3D model creation, showcase various approaches to the subject, and outline the possibilities offered by 3D documentation.

The morning lecture was followed by the afternoon session led by Tomáš Chlup (Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Prague), who presented fundamental archaeological photographic documentation techniques, with a specific focus on 3D photogrammetry. During the course, attendees also had the opportunity to practice setting up their own and borrowed cameras, as the precise control of the equipment is essential for quality data collection. For many, this was not only their first contact with manual mode but also with (semi-)professional cameras in general. After a break, Lenka Starková (University of West Bohemia, Department of Archaeology) gave a keynote lecture on the use of stationary and portable laser scanners, drone photogrammetry, and integration into Historic Building Information Modelling (HBIM), using the example of a caravanserai in Koya (Northern Iraq). The long day — the programme usually ran from 9:30 am to 5 pm, but on Monday it was scheduled to finish at 6:30 pm — concluded with a welcome evening on the terrace of the ARÚB, where participants had the opportunity to get to know each other and network, which would prove useful for the next day's programme.

Following the theoretical Monday, Tuesday morning was the time to head into the field. We wasted no time and met in front of the Cathedral of Sts Peter and Paul on Petrov Hill in Brno (Fig. 2). The task was straightforward: select a suitable architectural element on the cathedral and document it photogrammetrically.

Students already had the theoretical foundation from the previous day, but they needed a practical refresher. Before the actual photography, we held a recap to review what to do, how to do it, and what to avoid. Afterwards, the attendees split into groups of three, and each group found and documented their own point of interest. According to Areti Michalopoulou, one of the participants, the practical exercise was *'... a nice example of facing the problems that sometimes weather conditions, light, or the general setup can cause in the final model, teaching us the importance of being careful during the process.'*

After lunch, we returned to the institute, where the processing of photographs and the creation of the resulting 3D models began. After successfully transferring the photos from the cameras, which proved to be a bigger challenge than initially anticipated, we set about creating 3D models in various software environments (especially RealityScan). Everyone worked in a program according to their hardware capabilities, though the principles of each software are similar.

After several hours, every participant had created their first 3D model or was well on their way to doing so. Some didn't want to give up even when the Tuesday session ended and worked on their models late into the night, as Martha Mosha writes: *'The team [Martha Mosha, John Kanyingi, Marco Brunello; author's note] spent Tuesday afternoon and evening working on the model and victory was ours. The rendered image came out looking astonishing – to us, it was one of the best things we ever saw. Surely when one looked at the properties of the 3D render, there were some areas that could have used more details – that is for next time, as this time, we were the happiest photogrammetry team ever.'*

Fig. 2. Documentation of a static monument using photogrammetry at Petrov. From left to right in the photo: E. Resuloglu, D. Spáčil, V. Carrillo, and M. Mosh. Photo by M. Carrero-Pazos.

Obr. 2. Dokumentace stojící památky pomocí fotogrammetrie na Petrově. Na snímku zleva: E. Resuloglu, D. Spáčil, V. Carrillo a M. Mosh. Foto M. Carrero-Pazos.

Wednesday was another rather practical day, although we began with a bit of theory. Vojtěch Nosek delivered a lecture on best practices in photogrammetry and laser scanning, focusing specifically on artefact documentation (Fig. 3) during the second part of the presentation. The participants had a straightforward task once more: to take the information they had just learned and try to document training artefacts (a few replicas – a bronze axe and a dagger, a plaster cast of a handle and a Venus figurine – and a few original pieces of pottery). They, once again, formed several groups; each group got its training artefact and photo equipment. One group even worked with a professional structured light scanner (Artec Leo), but in the end, most of the participants tried working with the scanner. The students could compare the documentation of small artefacts to the monument documentation of the previous day: *‘Working with smaller objects proved surprisingly challenging, as even slight reflections or shadows could affect the quality of the results,’* Barbara Ritterová states.

Fig. 3. Documentation of small artefacts via various approaches. From left to right in the photo: V. Nosek, B. Ritterová, J. Garzón Rodríguez, M. Carrero-Pazos, A. Michalopoulou, and P. Gavra. Photo by D. Spáčil.

Obr. 3. Dokumentace malých artefaktů různými přístupy. Na snímku zleva: V. Nosek, B. Ritterová, J. Garzón Rodríguez, M. Carrero-Pazos, A. Michalopoulou a P. Gavra. Foto D. Spáčil.

The processing of the sample dataset took place in the afternoon. Each participant received a set of photos of a potsherd and was tasked with creating a 3D model from it. It was not an easy task, as it required a few new and different steps from the monument documentation; however, the students managed it perfectly in the end, with a bit of help from the tutors. As a reward, a social evening awaited the participants. As Paulina Staszkievicz says: *‘The day concluded with a social evening filled with good food, local beer, and plenty of lively discussions and inter-cultural exchange, which made the experience even more enjoyable.’* The last of the students left the event late at night.

In contrast to the previous days, Thursday was much more theoretical. It is perhaps best to let Yin Min Myat, one of the participants, summarise the day: *‘Day 4 was different: no practical exercises, but instead a full day of theoretical lectures that expanded our horizons. The morning began with Jiří Unger [Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology, Prague], who introduced the concept of Virtual Archaeology, explaining how 3D scans evolve into immersive reconstructions that engage scientists and the public alike. It was inspiring to see how archaeology can transcend static data and become interactive experiences. Next came Martin Košťál [Masaryk University, Department of Archaeology and Museology] with his talk ‘From 3D Scan to Virtual Reconstruction.’ His presentation was packed with practical resources [...] He also showed us how to use RealityScan for creating textures quickly, and recommended online tutorials for anyone eager to dive deeper. What struck me was his down-to-earth approach: not every method requires expensive equipment; sometimes, even a smartphone can be a powerful tool. Although we didn’t test these tools that day, the lectures were eye-opening. They gave us a roadmap of possibilities and left us eager to experiment further.’* In the evening, the participants enjoyed two lectures from 3D heritage preservation specialists from abroad: Robert Shaw (The Discovery Programme, Ireland) and Simon Radchenko (Archaic, Ukraine).

The focus of the final day was to recap the past week and answer some of the questions that arose throughout the week in more depth. There was a lot to do, and only half of the day was left, since it was promised to end the summer school at 1 PM on Friday. A few participants practised photogrammetry of small artefacts, while another group listened as Vojtěch Nosek explained (and demonstrated) the principles of the RTI technique. Afterwards, it was time to show the students the basics of 3D model editing. *‘The day and the week ended with some training by Vojtěch who showed us how to import our models in Blender and CloudCompare to perform specific tasks, such as how to correctly align them and create turnaround animations to be used in show-cases and such,’* says Marco Brunello.

After that, it was time to wrap up and say goodbye. We believe the Summer School was inspiring not only to the participants, but to the tutors as well (Fig. 4). The students left with new experiences, having learned how to create their own 3D models using photogrammetry and how to perform basic edits.² But the connections with like-minded people who face similar problems are maybe even more valuable. Let’s end this article with Marco Brunello’s pleasant words: *‘It is difficult for me to put into words how much of a positive experience this has been. Not only I came out of it with a much better understanding of the creation of 3D models and photogrammetry in the context of archaeology and digital heritage, which will help me performing my job a lot better. But I also had the opportunity of doing so in an inspiring environment where I met like-minded colleagues from across Europe and over the world. It has been a week of intense learning but also filled with meaningful social interactions, which created a great sense of community within our group and made working with everyone else in it a truly memorable experience.’*

Fig. 4. Participants and trainers in front of the Cathedral St. Peter and Paul on Petrov Hill in Brno. Photo by V. Nosek.

Obr. 4. Účastníci a učitelé se školiteli před katedrálou sv. Petra a Pavla na Petrově v Brně. Foto V. Nosek.

The training school described in this paper was conducted within the Transnational Access Scheme Grants of the project ATRIUM (Advancing Front-Tier Research In the Arts and hUManities) funded by the European Union in the Horizon Europe research and innovation actions programme under the Grant Agreement No. 101132163.

Notes

- 1 A list of attendees in an alphabetical order: Akintayo, Akinbowale (University of York); Brunello, Marco (Archaeology Data Service); Carrero-Pazos, Miguel (University of Santiago de Compostela); Carrillo, Valeria (Archaeology Data Service); Galazzo, Daniela, Garzón Rodríguez, Judit (Leibniz-Institute of European History); Gavra, Paraskevi (University of Cologne); Gyurka, Orsolya (Móra Ferenc Museum); Hladíková, Katarína (Slovak National Museum – Archaeological Museum); Hrytsiuta, Oksana (Odesa Archaeological Museum); Kanyingi, John (British Institute in Eastern Africa); Michalopoulou, Areti (University of Cologne); Mosha, Martha (University of Cologne); Myat, Yin Min (Erasmus Mundus Joined Master / ARCHMAT); Resuloglu, Emre (Universität zu Köln); Ritterová, Barbara (Slovak National Museum); Sotomayor Chicote, Maria (University of Cologne); Staszkiwicz, Paulina (University of Warsaw). Quotes from the participants' reports were used throughout the article.

- 2 Some of the students' resulting models can be found on the summer school webpage (AISCR_ATRIUM).

References

- AISCR_ATRIUM:** ATRIUM 3D Training School [online]. [Accessed 2025-09-25]. Available from: <https://aiscr.cz/atrium3d/>.
- ATRIUM-research:** ATRIUM [online]. [Accessed 2025-09-25]. Available from: <https://atrium-research.eu/>.
- Pajdla, P., Tkáč, P., Kempf, M., Bilotti, G., Kozák, V., Kopáčová, Z.** 2024: Computational archaeology training school 'atRium'. *Přehled výzkumů* 65(2), 283–285. Available also from: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-65_2_09.pdf.
- RealityScan:** RealityScan [online]. © 2025 Epic Games, Inc. Epic Games, RealityScan. [Accessed 2025-09-25]. Available from: <https://www.realityscan.com/>.

Resumé

Letní škola ATRIUM zaměřená na 3D modely v archeologii

Ve dnech 15.–19. září 2025 proběhla na Archeologickém ústavu AV ČR, Brno, v. v. i., letní škola zaměřená na 3D dokumentaci a fotogrammetrii v archeologii. Letní škola spojila výzkumnice, výzkumníky, studentky a studenty z Evropy a Afriky díky grantu Transnational access hrazeného z projektu ATRIUM. První den byl zaměřený na teorii, úvod do 3D dokumentace a fotogrammetrie. Účastnictvo poté mělo možnost večer shlédnout hlavní přednášku, kterou přednesla Lenka Starková (Katedra archeologie FF ZČU) na téma využití stacionárních a přenosných laserových skenerů, dronové fotogrammetrie a integrace získaných dat do HBIM na příkladu karavanseráje v Koye (severní Irák). Druhý den dopoledne se účastníci a účastnice vydali do terénu, kde si vyzkoušeli dokumentaci statických památek na různých částech katedrály sv. Petra a Pavla na Petrově v Brně. Odpoledne bylo věnováno zpracování dopoledních dat a tvorbě prvních 3D modelů. Třetí den byl zaměřen na 3D dokumentaci malých artefaktů, účastnictvo mělo možnost dokumentovat mj. sekeru z doby bronzové nebo plastiku Venuše. Čtvrtý den byl opět zasvěcen teorii, zazněly čtyři přednášky od českých i zahraničních expertů na 3D dokumentaci. Závěrečný den byl ve znamení opakování, doladování a loučení. Celá letní škola se odehrála v duchu dobré nálady, nadšení ze získávání nových informací, tvrdé práce a seznamování se s novými kolegy a kolegyněmi. Účastníci a účastnice nově nabyté znalosti ihned zúročují a přidávají své 3D modely na Sketchfab – můžete vidět na stránkách Summer School (AISCR_ATRIUM).

David Spáčil, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Zuzana Kopáčová, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Workshop na téma post-processing v archeologii a pravěké technologie na základně v Mikulčicích

Ve dnech 9. až 19. září 2025 se výzkumná základna Archeologického ústavu AV ČR, v. v. i. (ARÚB) v Mikulčicích stala dějištěm workshopu zaměřeného na archeologický post-processing a studium pravěkých technologií. Akci realizovali členové Centra multidisciplinárních výzkumů ARÚB v rámci projektu Strategie AV21 *Epicentra civilizace*. Ačkoliv byl program primárně koncipován pro studenty archeologie a příbuzných oborů, s ohledem na projevený zájem byl zpřístupněn i širší veřejnosti. Celkově se jej zúčastnily téměř na dvě desítky osob.

Program sledoval několik klíčových cílů. Prvním z nich bylo přímé zapojení účastníků do procesu základního zpracování

materiálu v laboratoři, který bezprostředně navazuje na terénní výzkum. Účastníci si osvojili metodiku laboratorního ošetření, separace, třídění a následné evidence nálezů (obr. 1, 2). Teoretické poznatky měli možnost aplikovat v praxi na materiálu ze dvou významných moravských lokalit: Brna – Stránské skály (kultura zvoncovitých pohárů) a Milovic (okr. Břeclav; gravettien).

Vzhledem k tomu, že v souborech z obou lokalit dominovala štipaná kamenná industrie, soustředila se další část workshopu právě na tuto problematiku. Výzkumným záměrem byla rekonstrukce technologie štipání ve starším eneolitu na exploatačně-díleňské lokalitě Stránská skála. K ověření hypotézy o převládajícím

Obr. 1. Workshop v Mikulčicích. Třídění archeologického materiálu v laboratoři. Foto J. Bartík.

Fig. 1. Workshop in Mikulčice. Sorting of archaeological material in the laboratory. Photo by J. Bartík.

Obr. 4. Workshop v Mikulčicích. Jaroslav Bartík a Petr Zítka při archeologickém experimentu. Foto S. Boriová.

Fig. 4. Workshop in Mikulčice. Jaroslav Bartík and Petr Zítka during an archaeological experiment. Photo by S. Boriová.

Obr. 2. Workshop v Mikulčicích. Třídění štípaných kamenných artefaktů podle jednotlivých technologických kategorií. Foto J. Bartík.

Fig. 2. Workshop in Mikulčice. Sorting chipped stone artefacts according to individual technological categories. Photo by J. Bartík.

Obr. 5. Workshop v Mikulčicích. Pohled na kurz výrobních technik štípané kamenné industrie. Foto J. Bartík.

Fig. 5. Workshop in Mikulčice. A look at the course on production techniques of the chipped stone industry. Photo by J. Bartík.

Obr. 3. Workshop v Mikulčicích. Experimentálně těžené jádro s čepelí odtitou metodou nepřímého úderu. Foto J. Bartík.

Fig. 3. Workshop in Mikulčice. Experimentally knapped core with a blade made by the indirect percussion method. Photo by J. Bartík.

Obr. 6. Workshop v Mikulčicích. Přednáška Kataríny Adamekové o metodách geoarcheologie. Foto J. Bartík.

Fig. 6. Workshop in Mikulčice. Lecture by Katarína Adameková on geoarchaeological methods. Photo by J. Bartík.

využití techniky nepřímého úderu pomocí prostředníku při produkci čepelí (obr. 3), která vycházela z technologické analýzy archeologických nálezů, byl zvolen experiment. Ten proběhl s využitím autentické suroviny ve spolupráci s expertem na výrobu replik kamenných nástrojů Petrem Zítkou (obr. 4). Účastníci si pod jeho odborným vedením vyzkoušeli také základní techniky štípání v rámci celodenního kurzu (obr. 5). Experiment přinesl cenné výsledky: podařilo se úspěšně replikovat výrobní sekvenci u pěti jader z rohovce typu Stránská skála, což poskytne důležitá data pro následné statistické vyhodnocení.

Neméně důležitým rozměrem workshopu byl transfer know-how a popularizace vědy s cílem motivovat studenty i veřejnost k hlubšímu zájmu o obor a jeho metodiku. Edukativní část programu proto obohatil cyklus přednášek o aplikaci přírodovědných metod v archeologii. Problematiku geoarcheologie přiblížila Katarína Adameková (obr. 6), zatímco archeobotaniku, včetně praktických ukázek v laboratoři, prezentovala Michaela Látková. Sérii uzavřel David Cibulka, který účastníky seznámil s využitím geofyzikálních metod v archeologii a interpretací získaných dat.

Závěr workshopu se nesl v pozitivní atmosféře. Spokojenost na straně organizátorů i účastníků potvrdila, že tato platforma spolupráce je vysoce efektivní. Kromě generování kvalitních archeologických dat přispívá ke zvýšení povědomí o oboru a pomáhá odhalovat talenty v nastupující generaci badatelů.

Workshop byl realizován Centrem multidisciplinárních výzkumů ARÚB v rámci projektu Strategie AV21 *Epicentra civilizace* (dílčí aktivita „Dynamika vývoje technologického zpracovávání klíčových surovin v pravěkých domácnostech“, řešitel za ARÚB – J. Bartík).

Summary

Workshop on archaeological post-processing and prehistoric technologies at the Mikulčice research base

In September 2025, the Institute of Archaeology, Czech Academy of Sciences, Brno – research base Mikulčice, hosted a workshop on archaeological post-processing and prehistoric technologies within the Strategy AV21 project. Participants engaged in the laboratory analysis of assemblages from Stránská skála in Brno and Milovice (Břeclav District), focusing on the experimental replication of early eneolithic lithic knapping via indirect percussion. Supplemented by multidisciplinary lectures, the event successfully integrated research data acquisition with advanced student training and public engagement.

Jaroslav Bartík, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Soňa Boriová, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

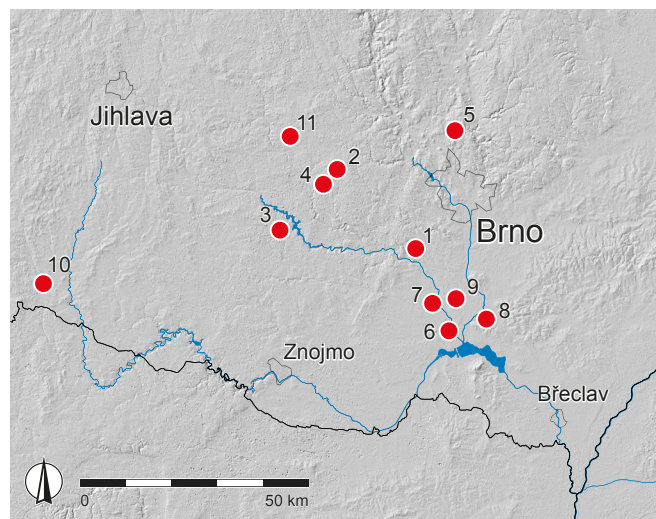
Ondřej Herčík, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Vybrané archeologické lokality zkoumané Josefem Ungerem. Jejich současný stav, památkové zajištění a prezentace veřejnosti

1. Úvod

Dne 11. září 2024 oslavil moravský archeolog středověku Josef Unger 80 let života (Kovář 2024a). V rámci tohoto jubilea navštívil oslavenec v doprovodu autora článku několik vybraných archeologických lokalit, na jejichž výzkumu se v průběhu svého života podílel (obr. 1). Navštívy těchto lokalit umožnily jubilantovi návrat na místa své badatelské práce s často značným, někdy až desítky let trvajícím časovým odstupem. Přitom bylo možno posoudit také současný stav těchto lokalit zejména z hlediska jejich památkového zajištění, aktuální dostupnosti pro návštěvníky a také úroveň jejich prezentace veřejnosti takzvané *in situ*. Zjištěný stav lokalit ke dni prohlídky byl zachycen podrobnou fotografickou dokumentací. Výsledky byly zpracovány do úvodního přehledového příspěvku na odborném semináři k počtu J. Ungera, konaném dne 10. září 2024 v prostorách Archeologického ústavu AV ČR, Brno, v. v. i. (Beran 2024; Kovář 2024b).

Objem archeologických nálezů zkoumaných jubilantem a omezené kapacity lidského faktoru vedly k nutné selekci lokalit vytipovaných k návštěvě. Výběr byl prováděn podle několika kritérií. V první řadě byly voleny lokality s nejkomplexnějším publikačním výstupem, kdy série odborných článků a zpráv byla završena knihou (Kovář u Žabčic, Lelekovice, Narvice u Pohorle, Tasov), nebo souhrnnou studií (Mušov, Popice). Dalším kritériem byla role některých lokalit v mládí jubilanta, během formování jeho vědecké osobnosti při účasti na výzkumech starších badatelů (Kralice nad Oslavou, Mstěnice, Pfaffenschlag). Nu a konečně byly vybrány i některé lokality, které dle jubilarových pamětí (Unger 2021) v něm zanechaly výraznější otisk (Dolní Kounice, Horní Lhotice, Přibice). Po dohodě s jubilantem byl kladen důraz na vrcholně a pozdně středověká šlechtická

Obr. 1. Mapa s vyznačenými lokalitami navštívenými J. Ungerem a autorem článku roku 2024. 1 – Dolní Kounice (okr. Brno-venkov); 2 – Horní Lhotice (část obce Kralice nad Oslavou, okr. Třebíč); 3 – Mstěnice (okr. Třebíč); 4 – Kralice nad Oslavou (okr. Třebíč); 5 – Lelekovice (okr. Brno-venkov); 6 – Pasohlávky (okr. Břeclav); 7 – Narvice (okr. Brno-venkov); 8 – Popice (okr. Břeclav); 9 – Přibice (okr. Břeclav); 10 – Pfaffenschlag (okr. Jindřichův Hradec); 11 – Tasov (okr. Třebíč); 12 – Žabčice (okr. Brno-venkov). Autor M. Filip.

Fig. 1. Map showing the sites visited by J. Unger and the author of the article in 2024. 1 – Dolní Kounice (Brno-Country District); 2 – Horní Lhotice (part of the town Kralice nad Oslavou, Třebíč District); 3 – Mstěnice (Třebíč District); 4 – Kralice nad Oslavou (Třebíč District); 5 – Lelekovice (Brno-Country District); 6 – Pasohlávky (Břeclav District); 7 – Narvice (Brno-Country District); 8 – Popice (Břeclav District); 9 – Přibice (Břeclav District); 10 – Pfaffenschlag (Jindřichův Hradec District); 11 – Tasov (Třebíč District); 12 – Žabčice (Brno-Country District). Author M. Filip.

sídla, sakrální stavby a zaniklé vsi. Výsledkem je reprezentativní kolekce, komponovaná z lokalit zkoumaných během všech fází jubilatova života, od studií až po penzi.

Exkurze na lokality byly prováděny na jaře a v létě 2024 formou celodenních výjezdů automobilem, což mimo ověření dostupnosti lokalit pro motorizované návštěvníky umožnilo, s ohledem na pokročilý věk jubilanta, maximální přepravní komfort. V dubnu 2024 byly navštíveny zaniklé středověké vsi Pfaffenschlag u Slavonic a Mstěnice u Hrotovic, v květnu pak zbytky hradu Lelekovice u Brna. Začátkem června proběhla návštěva relikvií Dolní tvrze na katastru obce Horní Lhotice a zříceniny tvrze v Kralicích nad Oslavou. Koncem června byly realizovány exkurze na pozůstatky hradek v Koválově a v Popicích, kostela v Přibicích a základy kostela v zaniklé středověké vsi Narvice, ležící dnes v trati Pohořelice-Klásterka. V červenci byly navštíveny kostel a fara v Tasově u Velkého Meziříčí a v srpnu zřícenina kláštera Rosa coeli v Dolních Kounicích. Epilog výprav představoval kostel v zaniklém Mušově, který je nyní běžně nepřístupný. Výsledky prohlídek jsou uvedeny v abecedním pořadí lokalit. Nutno ještě upozornit, že uvedené údaje jsou platné k datu návštěvy a mezitím se mohly změnit.

2. Přehled navštívených lokalit

2.1 Dolní Kounice (okr. Brno-venkov) – zřícenina kláštera Rosa coeli

Monumentální zříceninu jednoho z nejvýznamnějších moravských klášterů (Foltýn a kol. 2005, 281), založeného roku 1183, zkoumal J. Unger pod hlavičkou Ústavu archeologické památkové péče Brně, v. v. i. (dále ÚAPP Brno) poprvé v roce 2002, a to základy vstupního portálu v západním průčelí kostela a sondážně i úroveň podlah v hlavní kostelní lodi (Unger 2003; Geisler et al. 2006, 76). Druhý výzkum kláštera vedl J. Unger v roce 2013 ve spolupráci s Ústavem antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity (dále Ústav antropologie PřF MU) a společností Archaia Brno z. ú. (dále Archaia Brno) v prostoru východní části křížové chodby a také v západní části rajskeho dvora (Kovář 2014). Okolnosti druhého výzkumu lokality jsou popsány i v jubilatových pamětech (Unger 2021, 194–195) a v současnosti na něj navazuje nový výzkum, prováděný od listopadu 2024 pod vedením Pavla Staňka z Archaia Brno z důvodu realizace projektu částečné revitalizace zříceniny (Casková, Halaš 2024).

Při návštěvě lokality 7. srpna 2024 bylo zjištěno, že zřícenina, vlastněná Biskupstvím brněnským a turisticky provozovaná městem Dolní Kounice, je průběžně udržována a z památkového hlediska ve vcelku vyhovujícím stavu. Například náletová zeleň je z většiny areálu odstraněna, výjimkou jsou především popínavé rostliny v rajskeho dvoře, tolerované z důvodu vysokého *genia loci*. Určité potíže se zatékáním dešťové vody budou řešeny v rámci připravované revitalizace. Během revizní prohlídky bylo zjištěno i poškození některých kamenických prvků vodní a mrazovou erozí, zejména klenebních článků v kostelní lodi.

Dostupnost lokality pro veřejnost je nutno hodnotit jako vynikající jak hromadnými, tak individuálními dopravními prostředky. Vstup do samotného areálu kláštera je limitován na placené prohlídky s průvodcem. Prohlídky zahrnují kostelní loď, kapli a křížovou chodbu včetně patra. Výsledky dosavadních archeologických výzkumů, zahrnující také odkryvy v přilehlém barokním konventu (Kolařík et al. 2015; Merta, Peška 2015), jsou prezentovány v uzamykatelné místnosti v patře nad ambitem, a to jednak výběrem nálezu ve vitrínách, dále výběrem fotografické dokumentace, a zejména obsáhlými textovými panely (obr. 2). Ke zhlédnutí je i drobná hmotová rekonstrukce

Obr. 2. Dolní Kounice, klášter Rosa coeli. Východní křížová chodba se stopami sondy z roku 2013. Stav k 7. srpnu 2024. Foto J. Kovář.

Fig. 2. Dolní Kounice, Rosa Coeli Monastery. The eastern cloister with traces of the 2013 excavation trench. Condition as of 7 August 2024. Photo by J. Kovář.

předpokládaného vzhledu kláštera po gotické přestavbě ve 14. století. Zmíněný barokní konvent je po opravě využíván jako penzion a k prohlídkám není přístupný.

Turistické zázemí na této placené lokalitě je minimální a zahrnuje pouze pokladnu s možností nákupu běžného sortimentu suvenýrů spojených s lokalitou. Sociální zařízení v současnosti abscentuje. Zázemí pro průvodce je rovněž spíše nevyhovující. Tyto nedostatky, které lze částečně saturovat v okolním městě, budou řešeny v rámci již zmíněného projektu částečné revitalizace lokality, kde se zázemí pro turisty i provozní zaměstnance přesune do budovaného informačního centra v jižní klášterní zahradě. Je nutno ocenit využívání jedinečného *genia loci* zříceniny kláštera Rosa coeli pro zážitkové noční prohlídky (absolvovala 17. srpna 2024) nebo pro večerní koncerty (navštíven 24. srpna 2024).

2.2 Horní Lhotice (část obce Kralice nad Oslavou, okr. Třebíč) – zaniklý hrádek

Skrovné terénní zbytky drobného šlechtického sídla v poloze tzv. Dolní tvrze či Dolního hrádku (dříve také Na hrádku), na ostrožně obtékané říčkou Chvojnici mezi obcemi Lesní Jakubov a Horní Lhotice, objevil J. Unger náhodou v mládí během svého prázdninového pobytu v Lesním Jakubově (Unger 2021, 34–35) a po sondážním výzkumu v létě 1963 tuto lokalitu publikoval, ještě pod starým katastrálním názvem Lhotice (Unger et al. 1965). Výzkum odkryl základy obvodové hradby se silou zdiva 2 m a destrukci dalších staveb (Nekuda, Unger 1981, 175–176), žel se podařilo získat jen minimum artefaktů v podobě fragmentů keramiky, datovatelných rámcově do 13. století (Unger et al. 1965, 368). Severovýchodně, proti proudu Chvojnice, se nalézá další terénní útvar, zvaný tradičně Horní hrádek. Sondážní archeologický výzkum provedený zde v létě roku 1964 však zůstal bez pozitivního výsledku (Unger 1966, 136) a dnes se autor výzkumu domnívá, že se nejedná o opevněné sídlo, ale o terénní relikty starého rybníka (Unger 2021, 35). Téměř 40 let po sondážním výzkumu publikoval nové terénní náčrty obou lokalit M. Plaček ve svém monumentálním díle *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hradek a tvrzí* (Plaček 2001, 233–234), ale jinak se zde bádání nijak neposunulo.

Jubilant navštívil lokalitu po několika desetiletích 6. června 2024. Při té příležitosti bylo zjištěno, že tzv. Dolní hrádek je pro zájemce o prohlídku špatně dostupný z důvodu silného a nijak neudržovaného vegetačního porostu. Přestože je lokalita vyznačena v turistických mapách, *in situ* není nijak označena a zcela

chybí komunikace pro bezpečný pohyb na lokalitě. Při prohlídce jádra hrádku byl totiž zjištěn nerovný terén se zbytky novodobých výkopů, zakrytých bujnou vegetací. U části těchto reliktnů se může jednat o staré sondy, ale zřejmě se lokalita stala také obětí nelegálních výkopů. V terénu rovněž zcela absentiují informace o dosavadních, byť velice skrovných, archeologických a historických objevech. Potenciál této lokality tak není nijak využit. Kolem Dolního i tzv. Horního hrádku jsou přitom vedeny cyklistické trasy, tudíž je bezprostřední okolí obou lokalit navštěvováno cyklisty i pěšími turisty.

V případě tzv. Horního hrádku k prohlídce lokality nedošlo, jelikož kombinace bahna a mimořádně bujného vegetačního porostu činila lokalitu pro běžného návštěvníka toho dne nedostupnou.

2.3 Hrotovice (okr. Třebíč) – zaniklá středověká ves, hrádek a tvrz Mstěnice

Jedna z klíčových lokalit pro poznání hmotné kultury středověkého venkova na Moravě byla dlouhé desítky let zkoumána jedním ze zakladatelů moravské středověké archeologie Vladimírem Nekudou z Moravského zemského muzea (dále MZM) a výsledky byly průběžně publikovány (Nekuda 1985; 2000; Nekuda, R., Nekuda, V. 1997). Jako žák V. Nekudy se J. Unger již za studií archeologie podílel na evidenci nálezů ze Mstěnic (viz Unger 2021, 30, 32) a během výzkumné sezóny 1965, kdy byla zkoumána plocha východně od dvora se základy sušárny na obilí a stodoly (Nekuda 1985, 9), se J. Unger podílel i na terénních pracích, což mělo mimochodem trvalé následky pro jeho osobní život (Unger 2021, 33–34). Mstěnice byly ve 21. století zařazeny mezi 100 zajímavých archeologických lokalit Moravy a Slezska (Tomášek a kol. 2018, 119–122).

Během exkurze na lokalitě 12. dubna 2024 bylo zaznamenáno, že základy většiny objektů ponechaných po archeologickém výzkumu v odkrytém stavu jsou průběžně udržovány, a to včetně nejvýznamnější stavby na lokalitě, zříceniny mstěnické vodní tvrze. Například náletová zeleň je z většiny areálu odstraněna a odkryté zbytky tvrze jsou ve velmi dobré kondici. Celkově je však stav lokality vizuálně o něco horší než např. v zaniklém Pfaffenschlagu, kde jsou základy většiny objektů lépe dochovány. Východní část reliktnů vsi Mstěnice je zjevně rozrušována jak vzrostlou vegetací, tak vysokým stavem vody. Hrádek severně od vsi nad údolím říčky Mocly (Rouchovanky) byl v době návštěvy z hlediska kontaminace náletovými dřevinami a celkové dostupnosti objektu v nejhorším stavu. Všeobecně lze dostupnost Mstěnic hodnotit jako přiměřenou, po odstavení automobilu na některé z okolních silnic je lokalita dobře přístupná po asi kilometrovém přesunu pěšky či na kole. Při použití hromadné dopravy je nutno překonat ještě větší vzdálenosti. Lávkou přes Račický potok na přístupové cestě od jihu byla v době návštěvy zhroutěná, tudíž bylo nutno potok brodit. Vstup do areálu zaniklé vsi je volný.

Výsledky archeologického výzkumu jsou na lokalitě výborně prezentovány na informačních tabulích. Kromě plánové dokumentace a kresebných rekonstrukcí staveb nechybí ani obrazové ukázky nalezených artefaktů. Tabule před tvrzí a vesnickými domy jsou vhodně umístěny z hlediska srovnání prezentovaných informací se situací *in situ*, zatímco tabule k hrádku by byla vhodněji umístěna přímo na temeni ostrožny u hrádku. Na druhou stranu, v současné poloze tato tabule dobře plní roli orientačního bodu pod hradní ostrožnou. Všechny informační tabule byly v době návštěvy v dobrém, čitelném stavu. Pro návštěvníky z řad odborné i široké české hovořící veřejnosti tak Mstěnice poskytují v současné době asi maximum informací a terénní prezentaci archeologického výzkumu lze označit za ukázkovou.

2.4 Kralice nad Oslavou (okr. Třebíč) – zřícenina tvrze

Kralická tvrz, jejíž zbytky v letech 1956 až 1971 odkryla Vlasta Fialová z Moravského musea (dnešní MZM) a jež proslula zejména jako sídlo tajné tiskárny Jednoty bratrské, se komplexního vyhodnocení archeologického výzkumu dočkala až nyní (Měchurová a kol. 2023). Lokalitu J. Unger navštěvoval ještě jako středoškolský student právě během výzkumu Vlasty Fialové (Unger 2021, 12) a dle osobního sdělení se podílel mj. na fotodokumentaci výzkumu. Jeho přítomnost je doložena například během odborné komise v roce 1963 (Měchurová a kol. 2023, 31, obr. 25). I zde se jedná o lokalitu zařazenou do výběru nejzajímavějších archeologických míst na Moravě a ve Slezsku (Tomášek a kol. 2018, 175–178).

Lokalita byla s J. Ungerem navštívena 6. června 2024. Přitom bylo zjištěno, že zřícenina, spravovaná MZM v rámci Památníku Bible kralické, je průběžně udržována a z památkového hlediska ve vyhovujícím stavu. Například náletová zeleň je z většiny areálu odstraněna, výjimkou jsou některé křoviny v západní části zříceniny. Většina zdiva zakonzervovaného tzv. zadrněním (Měchurová a kol. 2023, 20, obr. 11, 12) byla při prohlídce shledána v dobré kondici.

Dostupnost lokality pro veřejnost je nutno hodnotit jako vynikající jak hromadnými, tak individuálními dopravními prostředky. Vstup do samotného areálu památníku je placený a zřícenina tvrze je dostupná s průvodcem. Prohlídka zahrnuje nadzemní část zříceniny tvrze i prostoru tzv. hradního sklepa. Výsledky archeologického výzkumu však nejsou prezentovány v expozici památníku (byť vnitřní expozice byla během návštěvy v rekonstrukci a tedy jen omezeného rozsahu), pouze na informační tabuli naproti vstupu na tvrzíště. Vhodným doplněním by zde byla hmotová rekonstrukce předpokládaného vzhledu tvrze přímo na tvrzíšti nebo u vstupu na lokalitu, což by umožnilo bezprostřední srovnání se stavem *in situ*.

Turistické zázemí je v této placené lokalitě zcela vyhovující a na pokladně je mimo běžného sortimentu suvenýrů k dispozici i obsáhlá kolekce odborných i populárně-naučných publikací, převážně z produkce MZM. Letitý a mezi návštěvníky oblíbený interaktivní prvek, tedy tisk vlastní stránky Bible kralické na ruční papír, nebyl v průběhu návštěvy k dispozici. Sociální zařízení pro turisty i pro průvodce bylo možno označit za vyhovující a další potřeby návštěvníků mohly být saturovány v okolní obci. Také kralickou tvrz lze tedy doporučit odborné i laické veřejnosti k návštěvě a po nedávné publikaci vyhodnocení archeologického výzkumu jsou informace k této jedinečné lokalitě kohečně ucelené.

2.5 Lelekovice (okr. Brno-venkov) – základy hradu a zaniklá tvrz či fara

Jeden ze životních archeologických výzkumů J. Ungera proběhl v letech 1984 až 1990 v Lelekovicích, kde bylo na kostelním návrší nad vsí odkryto téměř celé jádro hradu s plášťovou zdí z druhé poloviny 14. století (Unger 1999a). Okolnosti výzkumu popsal jeho vedoucí i ve svých pamětech (Unger 2021, 129–134). Jižní část předhradí byla roku 1989 zkoumána sondážně (Kovář 2006) a objevené základy fary či tvrze z 15. století pak byly v letech 2002–2004 odkryty plošně (Unger 2006). A i tentokrát popsal J. Unger pozadí výzkumu v rámci své autobiografie (Unger 2021, 187–188). Odborné zpracování nálezů z jádra hradu se pak mj. stalo podkladem pro habilitaci J. Ungera (Unger 1999b), jejíž okolnosti jsou znovu přiblíženy i v jubilantových pamětech (Unger 2021, 167–168). Začátkem 21. století byly Lelekovice zařazeny do výběru 100 zajímavých archeologických lokalit Moravy a Slezska (Tomášek a kol. 2018, 191–194).

Obr. 3. Lelekovice. Pohled ze severovýchodu na část hradního jádra s vyznačenou věží. Stav k 22. květnu 2024. Foto J. Kovář.

Fig. 3. Lelekovice. Part of the inner castle with marked tower from the northeast. Condition as of 22 May 2024. Photo by J. Kovář.

Lokalita byla s J. Ungerem navštívena 22. května 2024, a to v rámci vycházky Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně, kterou vedl J. Unger a autor tohoto článku. Během exkurze bylo zjištěno, že plocha hradního jádra, vlastněná obcí Lelekovice, je průběžně udržována a z památkového hlediska ve výborném stavu. Lokalita nevykazuje známky terénních zásahů, tudíž originální zdivo hradního jádra, zasypané po dokončení výzkumu v roce 1990, není ohroženo. Náletová zeleň je z plochy hradu odstraněna, travnatý povrch zastřižen, zídky naznačující půdorys hradního paláce i věže s přilehlou částí hradby, stejně jako úsek originální obvodové hradby vystupující ze zásypu na jižní straně jádra, byly prohlídkou shledány bez závažnějších závad (obr. 3). Plocha jižního předhradí v rozsahu nového hřbitova, která byla po dokončení plošného výzkumu v roce 2004 kompletně zplanýrována a odtěžené základy zdiva sídla z 15. století byly druhotně použity k výstavbě obvodové zdi jižního hřbitova i k doplnění půdorysných zídek na povrchu jádra hradu, již není předmětem zájmu archeologické památkové péče.

Dostupnost lokality pro veřejnost je nutno hodnotit jako vynikající jak hromadnými, tak individuálními dopravními prostředky. Plocha hradního jádra je volně dostupná, stejně jako hřbitovy na předhradí. Kostel je přístupný pouze v době bohoslužeb či provozních prací v interiéru. Výsledky archeologického výzkumu hradního jádra jsou prezentovány jednak přímo na lokalitě formou informační tabule, v případě sídla na jižním předhradí formou nenápadné vitríny na zdi starého hřbitova. V prostorách místního obecního úřadu je dodnes k vidění rozměrná hmotová rekonstrukce lelekovického hradu, ale i malá výstava s výběrem nálezů z výzkumu hradu, kterou v rámci jedné ze svých bakalářských prací realizoval autor článku (Kovář 2003). Další hmotová rekonstrukce lelekovického hradu, včetně umělecky idealizované podoby předhradí, je pak umístěna i na návsi obce.

Lelekovický hrad, jehož podobu známe až díky archeologickému výzkumu J. Ungera, je tedy prezentován v rámci obce i lokality samotné vskutku příkladně a jádro hradu je vzorně udržováno. Určitý prostor k dalšímu zlepšení lze spatřovat jedině u prezentace již zcela zaniklého sídla z 15. století na jižním předhradí, například formou plnohodnotné informační tabule na zdi jižního hřbitova.

2.6 Pasohlávky (okr. Břeclav) – kostel v zaniklé vsi Mušov

Kostel sv. Leonarda (Linharta) v Mušově a jeho bezprostřední okolí zkoumal J. Unger v letech 1978–1979 z důvodu budování novomlýnských přehradních nádrží (Unger 2021, 82–86).

K celkovému vyhodnocení výzkumu se jeho autor dostal až výrazně později (Unger 2014) a jedním z hlavních zjištění byl předpoklad opevněného sídla z 13. století, zřejmě hrádku typu motte, v bezprostřední blízkosti kostela, což si J. Unger uvědomil až během vyhodnocení výzkumu. Sídlo tak zůstalo zachováno pro budoucí generace archeologů (Unger 2021, 85). Navzdory podrobnému vyhodnocení se však lze setkat s některými zcela nepodloženými tvrzeními o stáří mušovského kostela, označovaného dokonce za nejstarší románský kostel na Moravě (Kostelmusov.cz).

Okolí lokality bylo navštíveno 31. srpna 2024 v rámci účasti na festivalu *Germania Subacta* v Návštěvnickém centru Mušov – Brány do Římské říše. Kostel samotný, ačkoliv jde o kulturní památku prvořadého významu, v takřikající ikonické poloze na ostrově uprostřed přehradního jezera pod Pálavou, není veřejnosti přístupný. Jak výstižně popsal J. Unger ve svých pamětech: „Z dálky vypadá kostelík docela pěkně, ale pokud se člověk dostane na ostrov, tak je pohled velmi tristní. Naráží na sebe zájmy ochránců přírody, kteří chrání hnízdicí ptactvo, zájmy památkové péče a muzejního využití. Patrně by vše šlo sladit, ale musel by o to být zájem“ (Unger 2021, 86).

2.7 Pohořelice (okr. Brno-venkov) – kostel zaniklé středověké vsi Narvice

Základy románského kostela s přilehlým hřbitovem v trati Klášterka u Pohořelic, mezi obcemi Nová Ves a Přibice, a ztotožněné vzápětí s polohou zaniklé středověké vsi Narvice, zkoumal J. Unger plošně v letech 1970 až 1972 (Unger 2021, 61–66) a spolu s dalšími badateli tuto polykulturní lokalitu, s doklady hustého osídlení již od pravěku, poměrně záhy komplexně vyhodnotil (Unger a kol. 1980). Kostel v Narvicích datovaný do první poloviny 13. století má nejbližší analogii v nedalekých Přibicích a rovněž je možné jej spojit například s již zmíněným kostelem v zaniklém Mušově, který je podobného stáří (Unger a kol. 1980, 104).

Lokalita byla s J. Ungerem navštívena 27. června 2024, opět po pauze trvající několik desítek let. Přestože je místo poměrně dobře dostupné i automobilem a nachází se v turisticky přitažlivé oblasti okolí Pálavy a Mušovských jezer, je lokalita samotná dnes zcela zapomenutá a není vyznačena dokonce ani v turistických mapách. Při návštěvě lokality bylo zjištěno, že základy narvického kostela u hráze Starého rybníka jsou v tomto ročním období pro zájemce o prohlídku zcela nedostupné z důvodu vysokého, hustého a nijak neudržovaného vegetačního porostu. Lokalita není nikterak označena ani v terénu. Bez osobní přítomnosti J. Ungera by zřejmě ani přesné místo výzkumu nebylo lokalizováno. Potenciál této polykulturní lokality s četnými doklady osídlení již od starého neolitu tak v současnosti není nijak využit a její stav je možno označit za tristní. Zřejmě jediným pozitivním zjištěním je absence stavební nebo zemědělské činnosti v bezprostřední blízkosti základů kostela, které by tak neměly být nenávratně zničeny.

2.8 Popice (okr. Břeclav) – zaniklý hrádek

Lokalitu ve výrazné poloze „Mohyla“ nad obcí zkoumal J. Unger v letech 1968–1969 během svého angažmá v mikulovském muzeu, kdy bylo odkryto jádro hrádku typu motte s nálezy převážně ze 14. století a sondážně bylo zkoumáno i předhradí, to ovšem s negativním výsledkem (Unger 2021, 46–48). Navzdory současnému názvu tak byla lokalita přesvědčivě určena jako drobné šlechtické sídlo. K celkovému vyhodnocení výzkumu pak J. Unger přikročil až po 25 letech (Unger 1996), kdy už byla nějakou dobu propracována chronologie jihomoravské středověké keramiky (Unger 1984). To umožnilo středověké osídlení hrádku bezpečně datovat do druhé poloviny 14. století, s možným přesahem do starší i mladší doby (Unger 1996, 222).

Obr. 4. Popice. Hrádek typu motte od jihozápadu, stav k 27. červnu 2024. Foto J. Kovář.

Fig. 4. Popice. The motte castle from the southwest, as of 27 June, 2024. Photo by J. Kovář.

Lokalita byla s J. Ungerem navštívena 27. června 2024. Přitom bylo zjištěno, že plocha jádra hrádku (obr. 4) je průběžně udržována a z památkového hlediska je vcelku ve vyhovujícím stavu. Náletová zeleň je na temeni zjevně redukována, po dřevěné zástavbě hrádku není po zasypání výkopů ani stopy.

Dostupnost lokality pro veřejnost je znovu nutno hodnotit jako vynikající jak hromadnými, tak individuálními dopravními prostředky. Lokalita je v proslulé oblasti vinařské turistiky a je volně přístupná. Pro turisty je na předpokládaném jižním předhradí vybudován dřevěný přístřešek s výhledem na obec a Pálavu. Výsledky archeologického výzkumu hrádku však nejsou na lokalitě nijak prezentovány. Tudíž nemalý potenciál lokality z hlediska prezentace objeveného kulturního dědictví není v současnosti nijak využit.

2.9 Příbice (okr. Břeclav) – zaniklá komenda

Po zaniklé johanitské komendě v Příbících, jejíž vznik je kladen mezi léta 1327–1348 (Foltýn a kol. 2005, 623), pátral J. Unger v roce 1972, kdy u domu č. p. 50 jihovýchodně od tamního kostela sv. Jana Křtitele vyhloubil zjišťovací sondu. Z ní získal kolekci středověkých nálezů, včetně stavební keramiky a fragmentů skla. Zatímco zlomky dlaždic a střešních tašek lze případně spojit i s nedalekým kostelem původně románského stáří, nálezy skla označil J. Unger ve venkovském prostředí za překvapující a spojil je právě s johanitskými rytíři (Unger 1979). Ve stejném období pak J. Unger provedl i zjišťovací výzkum příbického kostela, který prokázal chronologickou i typologickou souvislost s nedalekým kostelem v zaniklých Narvicích (Unger 1973; 1983). Od té doby k novým archeologickým objevům v možné souvislosti s johanity v Příbících nedošlo. Jinak o vsi samotné J. Unger obsáhle referuje ve svých pamětech, jelikož zde bydlel s rodinou v pronajatém domě během závěrečné fáze výzkumu kostela v Narvicích (Unger 2021, 63–64) i během výzkumu hrádku typu motte na další zaniklé středověké vsi Koválov u Žabčic (Unger 2021, 74–76).

Lokalita byla s J. Ungerem navštívena 27. června 2024. Okolí kostela ani dnes nenaznačuje blízkost zaniklé komendy. Samotný kostel s pěkným románským portálem v jižní stěně a dodnes zachovaným, ale nerozluštěným nápisem západně od portálu je celkově v dobrém stavu a navzdory mladším úpravám ukazuje, jak mohl vypadat zaniklý románský kostel v nedalekých Narvicích. U vstupu do kostela je ve vitrínce k vidění text k historii kostela, ale výsledky jubilejních zjišťovacích výzkumů, byť drobných, prezentovány nejsou. Samotná křížácká komenda i nadále čeká na své objevení.

2.10 Slavonice (okr. Jindřichův Hradec) – zaniklá středověká ves Pffafenschlag

Jeden z klíčových plošných archeologických výzkumů násilně zaniklé středověké vsi, který na samém západním okraji Moravy realizoval V. Nekuda v letech 1960 až 1971 a vzápětí jej i komplexně vyhodnotil (Nekuda 1975). Josef Unger spolu s Pavlem Michnou prováděli na lokalitě zaměřování odkrytých domů a jejich kresebnou dokumentaci pod vedením architekta Zdeňka Špičáka (Unger 2021, 35).

Lokalita byla s J. Ungerem navštívena 4. dubna 2024 a během exkurze bylo zjištěno, že základy většiny objektů ponechaných po archeologickém výzkumu v odkrytém stavu jsou průběžně udržovány. Například náletová zeleň je z většiny odhalených zdí odstraněna a zvláště základy objektů v severní části vsi, severně od rybníka, jsou v dobrém stavu. Všeobecně je pak dostupnost Pffafenschlagu vynikající pro individuální dopravu, po zaparkování automobilu na vyznačeném místě u nedaleké komunikace je lokalita dobře přístupná po pouhých několika desítkách metrů. Při použití hromadné dopravy je však nutno překonat vzdálenost asi 4 km z města Slavonice. Přesun do jižní části zaniklé vsi je po hrázi rybníka bezproblémový. Vstup do celého areálu je volný.

Výsledky archeologického výzkumu jsou výborně prezentovány na sérii informačních tabulí, přičemž kromě obligátní češtiny jsou na některých tabulích k dispozici i texty v němčině. Pffafenschlag je z hlediska informačních tabulí jednoznačně nejlépe prezentovanou lokalitou ze všech navštívených míst, a to nejen kvalitním obsahem (obr. 5), ale i vhodným umístěním. Všechny tyto tabule byly v době návštěvy v dobrém, čitelném stavu. Pro návštěvníky z řad česky i německy hovořící veřejnosti tak Pffafenschlag poskytuje v současné době asi maximum informací a také terénní prezentaci archeologického výzkumu lze označit za ukázkovou.

Obr. 5. Slavonice, zaniklá středověká ves Pffafenschlag. Základy usedlostí V a VI od severozápadu. Stav ke 4. dubnu 2024. Foto J. Kovář.

Fig. 5. Slavonice, the deserted medieval village of Pffafenschlag. Foundations of farmsteads V and VI from the northwest. Condition as of 4 April 2024. Photo by J. Kovář.

2.11 Tasov (okr. Třebíč) – fara a kostel

Terénní výzkum římskokatolické fary v Tasově, v jejíž hmotě se zachovala významná část raně gotického kostela sv. Jiří a pod jejímž západním vstupem byly odkryty základy ještě starší rotundy, vedl J. Unger v letech 2007 až 2013 z iniciativy místního faráře Pavla Kryla. Výzkum byl zpracován rok po ukončení poslední výzkumné sezóny (Unger, Pěnička 2014) a jeho okolnostem se J. Unger věnuje i ve své autobiografii (Unger 2021, 189–193).

Obr. 6. Tasov. Současný stav portálu odkrytého v jižní stěně raně gotického kostela, dnes fary. Stav k 9. červenci 2024. Foto J. Kovář.

Fig. 6. Tasov. The current state of portal discovered in the southern wall of the early gothic church, now a parish. Condition as of 9 July 2024. Photo by J. Kovář.

Lokalita byla s J. Ungerem navštívena dne 9. července 2024. Přitom bylo zjištěno, že ze základů románské rotundy odkrytých před vchodem do fary nezůstalo nad zemí zachováno nic a ani druhotně není rotunda na povrchu nijak vyznačena. Raně gotický jižní portál, jehož objev výzkumné práce na lokalitě vyvolal, i odhalená ostění oken byly ve stěnách fary ponechány ve viditelném stavu (obr. 6). Objekt fary je celkově v dobré kondici, avšak není veřejnosti běžně přístupný a výsledky archeologického výzkumu nejsou na lokalitě v současnosti nijak prezentovány. Během návštěvy probíhaly v okolí fary i v prostoru brány do areálu současného kostela drobné stavební práce.

2.12 Žabčice (okr. Brno-venkov) – hrádek na zaniklé středověké vsi Koválov

Známost lokalitu v poloze „Kulatý kopec“, tedy hrádek typu motte na zaniklé středověké vsi Koválov u Žabčic, zkoumal J. Unger v letech 1973 až 1978. O deset let později vydal katalog nálezů (Unger 1989) a za dalších pět let vyšlo i celkové vyhodnocení výzkumu (Unger 1994). O okolnostech odkryvu „Kulatého kopce“ podrobně referuje ve svých pamětech (Unger 2021, 74–82). Význam lokality dokládá i její zařazení na seznam 100 zajímavých archeologických lokalit Moravy a Slezska (Tomášek a kol. 2018, 399–402).

Koválov byl s J. Ungerem navštíven 27. června 2024, a to znovu po pauze trvající několik desítek let. Místo je poměrně dobře dostupné automobilem a ze tří stran je obcházejí polní cesty, na severu a východě pak na lokalitu navazují vinice. Navzdory této poměrně výhodné poloze bylo při návštěvě lokality zjištěno, že terénní zbytky hrádku v poloze „Kulatý kopec“ jsou v daném ročním období zcela beznadějně zarostlé nikým neredukovanou vegetací a na vrchol nevede žádná přístupová komunikace. Probíjení se hustým porostem přesahujícím výšku dospělého člověka tak ani neumožnilo komplexnější prohlídku lokality (obr. 7). Podobná situace byla zjištěna i v obvodovém příkopu kolem hrádku. Přestože ještě v roce 2015 byla náletová zeleň na lokalitě komplexně redukována (viz Tomášek a kol. 2018, 399), současná situace odpovídá stavu dokumentovanému M. Bálkem v roce 1993 (Tomášek a kol. 2018, 401). Podobně jako Narvice, ani Koválov není *in situ* nijak označen a žádným

Obr. 7. Žabčice, zaniklá středověká ves Koválov. Temeno hrádku typu motte od severu, stav k 27. červnu 2024. Foto J. Kovář.

Fig. 7. Žabčice, deserted medieval village of Koválov. Top of the motte castle from the north, as of 27 June, 2024. Photo by J. Kovář.

způsobem zde nejsou prezentovány ani pozoruhodné výsledky archeologického výzkumu. Potenciál této významné lokality tak v současné době není nijak využit a její stav je možno rovněž označit za tristní.

3. Závěr

Během osmi výjezdů od dubna do srpna 2024 bylo navštíveno celkem 12 archeologických lokalit na jižní a západní Moravě, spjatých s kariérou a životními osudy archeologa J. Ungera. Řadu z těchto míst navštívil oslavenec po dlouhých desítkách let a ke svému životnímu výročí si tak mohl tyto lokality znovu prohlédnout a zavzpomínat na okolnosti a průběh jejich výzkumu a na své kolegy z řad profesionálních badatelů i laických spolupracovníků, z nichž většina žel již není naživu. Z tohoto lidsky-společenského hlediska tak výpravy po místech starých výzkumů splnily svůj účel.

Na všech lokalitách byla pořízena podrobná fotografická dokumentace jejich současného stavu, památkového zajištění a prezentace výsledků archeologických výzkumů. I na této malé kolekci 12 míst byla zjištěna pestrá paleta přístupů vlastníků či správců těchto lokalit při jejich údržbě a prezentaci.

Celkově vzato se během realizovaných terénních exkurzí znovu prokázala důležitost zpracování a publikace provedeného archeologického výzkumu. Zejména příklady kostela v zaniklých Narvicích a hrádku v zaniklém Koválově jasně ukázaly, že osobní návštěva těchto objektů, sice v minulosti precizně prozkoumaných, ale ponechaných bez jakékoliv údržby, má v současnosti prakticky nulovou hodnotu a jediným svědectvím o velikosti a předpokládaném vzhledu těchto lokalit i o dalším bohatství jejich minulosti jsou dnes pouze publikační, výstavní a další odborné a popularizační výstupy z archeologických výzkumů.

Přitom je také nutné zdůraznit význam osoby autora výzkumu pro jeho zpracování, neboť je ve své podstatě nenahraditelná. Ztráta vedoucího znamená vždy i ztrátu informací. V případě nezpracovaných výzkumů je jejich pozdější vyhodnocení z tohoto důvodu obvykle komplikované, nicméně ne nemožné, jak z našeho souboru ukazuje příklad tvrze v Kralicích (Měchurová a kol. 2023). Staré nezpracované výzkumy se často potýkají i se ztrátou dokumentace a nálezů (v různém rozsahu), což činí jejich pozdější vyhodnocení i prezentaci ještě obtížnější. Názornou ukázkou je např. hrad v Obranech (Kovář 2024c, 376). V případě J. Ungera je situace usnadněna jak precizním zpracováním jeho výzkumů, tak i existencí autobiografie (Unger 2021), která v řadě případů poskytuje důležitý kontext k okolnostem jeho bádání.

Na závěr lze ještě doplnit, že získané poznatky a pořízená fotodokumentace byly zčásti využity i během každoroční kastelologické konference na středočeském hradě Křivoklát, kde byla jubilatova obsáhlá činnost na poli výzkumu hradů, hrádků a dalších šlechtických sídel rovněž prezentována (Kovář 2024d).

Článek jeho autor připisuje svému učiteli Josefu Ungerovi a památce Tomáše Durdíka, Zdeňka Měřinského a Miroslava Plačka.

Literatura

- Beran, H. 2024:** Seminář „Archeologie zaniklých osad, sakrálních staveb a hřbitovů a drobných šlechtických sídel“ konaný při příležitosti 80. narozenin prof. PhDr. Josefa Ungera, CSc. *Vlastivědný věstník moravský* LXXVI(3–4), 377–378.
- Casková, M., Halaš, V. 2024:** Oprava kláštera Rosa coeli [online]. In: *Události v regionech Brno*. TV, ČT Brno, 26. listopadu 2024. [cit. 2025-01-30]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10122427178-udalosti-v-regionech-brno/324281381991126/cast/1081721/>.
- Foltýn, D. a kol. 2005:** *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha: Libri.
- Geisler, M., Kohoutek, J., Unger, J. 2006:** Středověk a novověk. In: M. Čižmář, K. Geislerová (eds.): *Výzkumy – Ausgrabungen 1999–2004*. Brno: Ústav archeologické památkové péče Brno, 73–80.
- Kolařík, V., Merta, D., Peška, M. 2015:** Kuchyně v bývalém klášteře premonstrátek Rosa coeli v Dolních Kounicích. *Archeologia technica* 26, 100–105. Dostupné také z: <https://lurl.cz/aJIt9>.
- Kostelmusov.cz:** *Kostel Mušov* [online]. 2017 Elvyn.eu. [cit. 2025-01-31]. Dostupné z: <http://kostelmusov.cz/>.
- Kovář, J. 2003:** *Realizace výstavy „Hrad Lelekovice“*. Rkp. bakalářské diplomové práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Uloženo: Ústřední knihovna Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.
- Kovář, J. 2006:** Lelekovické předhradí podle výzkumu z roku 2006. In: J. Unger a kol.: *Nové archeologické výzkumy šlechtických sídel 15. století*. Pravěk, Supplementum 16, 11–25.
- Kovář, J. 2014:** Antropologicko-archeologický výzkum v areálu kláštera Rosa coeli v Dolních Kounicích. *Jižní Morava* 50(53), 371–378.
- Kovář, J. 2024a:** Profesor Josef Unger osmdesátiletý. *Vlastivědný věstník moravský* LXXVI(3–4), 365–369.
- Kovář, J. 2024b:** Osmdesátiny profesora Josefa Ungera a odborný seminář k jeho poctě. *Přehled výzkumů* 65(2), 281–283. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/PV-65_2_09.pdf.
- Kovář, J. 2024c:** Výstava o hradu Obřany u Brna. *Vlastivědný věstník moravský* LXXVI(3–4), 373–376.
- Kovář, J. 2024d:** Moravika X. kastelologické konference na Křivokláte. *Vlastivědný věstník moravský* LXXVI(3–4), 380–381.
- Merta, D., Peška, M. 2015:** Ke stavu poznání stavebních dějin bývalého kláštera premonstrátek Rosa Coeli v Dolních Kounicích. Nález románského obytného objektu pod stavbou barokního konventu. *Archeologia historica* 40(2), 819–837. DOI: 10.5817/AH2015-2-23. Dostupné také z: <http://hdl.handle.net/11222.digilib/134209>.
- Měchurová, Z. a kol. 2023:** *Archeologie na králické tvrzi. Výsledky výzkumu Vlasty Fialové na tvrzi v Kralicích nad Oslavou*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Nekuda, R., Nekuda, V. 1997:** *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic 2. Dům a dvůr ve středověké vesnici*. Brno: Moravské zemské muzeum, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Nadace Skanzen středověké vsi Mstěnice. Dostupné také z: <https://lurl.cz/MJIMu>.
- Nekuda, V. 1975:** *Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic. (Příspěvek k dějinám středověké vesnice)*. Studia Musei Moraviae. Brno: Nakladatelství Blok a Moravské muzeum v Brně. Dostupné také z: <https://lurl.cz/DJIMe>.
- Nekuda, V. 1985:** *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic 1. Hrádek – tvrz – dvůr – předsunutá opevnění*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. Dostupné také z: <https://lurl.cz/RJIMo>.
- Nekuda, V. 2000:** *Mstěnice. Zaniklá středověká ves u Hrotovic 3. Raně středověké sídliště*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Moravské zemské muzeum v Brně. Dostupné také z: <https://lurl.cz/p1Gy4>.
- Nekuda, V., Unger, J. 1981:** *Hrádky a tvrze na Moravě*. Studia Musei Moraviae. Brno: Blok. Dostupné také z: <https://lurl.cz/2JIM2>.
- Plaček, M. 2001:** *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha: Libri. Dostupné také z: <https://lurl.cz/dJUWt>.
- Tomášek, M. a kol. 2018:** *100 zajímavých archeologických lokalit Moravy a Slezska*. Praha: Národní památkový ústav.
- Unger, J. 1966:** Středověké opevnění v trati „Na horním hrádku“ v katastru obce Lhotice (okr. Třebíč). *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university* E 11, 136–139. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109676>.
- Unger, J. 1973:** Zjišťovací výzkumy v Přibicích (okr. Břeclav). *Přehled výzkumů* 1972, 80. Dostupné také z: https://www.arub.cz/wp-content/uploads/pv_17-1972.pdf.
- Unger, J. 1979:** K lokalizaci johanitské komendy v Přibicích (okr. Břeclav). *Archaeologia historica* 4, 273–281. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139277>.
- Unger, J. 1983:** Zjišťovací výzkum u románského kostela v Přibicích (okr. Břeclav). *Vlastivědný věstník moravský* XXXV(3), 314–320. Dostupné také z: <https://lurl.cz/8JgYO>.
- Unger, J. 1984:** Základní horizonty keramiky 12.–15. století na soutoku Jihlavy a Svatky, okr. Břeclav. *Archeologické rozhledy* XXXVI(2), 288–295. Dostupné také z: <https://lurl.cz/BJgY5>.
- Unger, J. 1989:** *Feudální sídlo z 13. století na zaniklé vsi Koválov u Žabčic*. *Archeologické nálezy*. Sbírky Regionálního muzea v Mikulově. Mikulov: Regionální muzeum v Mikulově. Dostupné také z: <https://lurl.cz/GJgY9>.
- Unger, J. 1994:** *Koválov. Šlechtické sídlo z 13. století na jižní Moravě*. Prameny k dějinám a kultuře Moravy 4. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. Dostupné také z: <https://lurl.cz/cJgYc>.
- Unger, J. 1996:** Motte u Popic (okr. Břeclav). *Castellologica bohemica* 5, 217–226.
- Unger, J. 1999a:** *Život na lelekovickém hradě ve 14. století. Antropologická sociokulturní studie*. Scientia. Brno: Nadace Universitاس Masarykiana, Georgetown, NAUMA, Masarykova univerzita. Dostupné také z: <https://lurl.cz/fJgYn>.
- Unger, J. 1999b:** *Hrad Lelekovice ve 14. století. Sociokulturní antropologická studie*. Rkp. habilitační práce. Masarykova univerzita. Přírodovědecká fakulta. Uloženo: Ústřední knihovna Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity.
- Unger, J. 2003:** Dolní Kounice (okr. Brno-venkov). *Přehled výzkumů* 44, 248. Dostupné také z: <https://www.arub.cz/wp-content/uploads/Stredovek-a-novovek-1.pdf>.
- Unger, J. 2006:** Archeologický výzkum na předhradí lelekovického hradu v letech 2002–2004. In: J. Unger a kol.: *Nové archeologické výzkumy šlechtických sídel 15. století*. Pravěk, Supplementum 16, 27–33.
- Unger, J. 2014:** Kostel sv. Linharta v Mušově. Vyhodnocení archeologického výzkumu. *Jižní Morava* 50(53), 217–256.
- Unger, J. 2021:** *Život s archeologií a antropologií na přelomu dvou století (tisíciletí)*. Brno: Jiří Brauner, Kartuziánské nakladatelství.
- Unger, J. a kol. 1980:** *Pohořelice – Klášterka. Pravěké sídliště, slovanská osada a zaniklá středověká ves*. Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně VIII(2). Praha: Academia. Dostupné také z: <https://lurl.cz/YJgOX>.

Unger, J., Michna, P., Koštuřík, P. 1965: Zjišťovací výzkum středověkého opevněného objektu v trati „Na hrádku“ u obce Lhotice (okr. Třebíč). *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* E 10, 366–369. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109426>.

Unger, J., Pěnička, R. 2014: *Rotunda a raně gotický kostel v Tasově. Archeologický výzkum v letech 2007 až 2013*. Anthropologia Integra. Monographica 3. Brno: Akademické nakladatelství CERM. Dostupné také z: <https://munispace.muni.cz/library/catalog/book/752>.

Summary

Selected archaeological sites researched by Josef Unger.

Their current state, conservation and presentation to the public

On 11 September 2024, archaeologist Josef Unger celebrated his 80th birthday. As part of this jubilee, the honouree visited several selected archaeological sites, which he had participated in researching during his lifetime. Visits to these sites enabled J. Unger to return to the places of his research work with an often considerable, sometimes decades-long time gap. In doing so, it was also possible to review the current state of these sites, especially in terms of their heritage protection and the level of their presentation to the public.

These excursions to the sites were carried out in spring and summer 2024 in the form of daylong trips by car, which, in addition to verifying the accessibility of the sites for motorised visitors, allowed maximum transport comfort for J. Unger. In April 2024, the deserted medieval villages of Pfaffenschlag near Slavonice and Mstěnice near Hrotovice were visited, in May the remains of Lelekovice Castle near Brno. At the beginning of June, a visit was made to the relics of the lower keep in the municipality of Horní Lhotice and the ruins of the keep in Kralice nad Oslavou. At the end of June, excursions were made to the remains of the motte castles in Koválov and Popice, the crusader commandery in Přibice and the defunct medieval village of Narvice on the Pohořelice-Klásterka field. In July, the church and parish in Tasov near Velké Meziříčí and in August the ruins of the Rosa Coeli Monastery in Dolní Kounice were visited. The epilogue of the expeditions was the church in the deserted Mušov, which is now inaccessible. The results of the tours are listed in alphabetical order of the sites.

Josef Jan Kovář, *Archäia Brno* z. ú.

Zaniklé středověké vesnice v počátcích české archeologie

Z hlediska počínající archeologie v Čechách byly pozůstatky zaniklých vesnic (ZSV) a jiných sídelních útvarů v nezáviděníhodné situaci. Zájem prvních generací archeologů se soustředil na památky „pohanské“, tedy pravěké, a pokud šlo o středověk, pak mu dominovaly hrady; o archeologii středověku („historické archeologii“) bylo možno mluvit teprve kolem přelomu 19. a 20. století, a to ještě ve stínu prehistorie, jejíž název byl víceméně synonymem archeologie až za polovinu 20. století.

Přehled tohoto nejstaršího období výzkumu zaniklých osad v Čechách podal autor této stati již před časem v Časopise Společnosti přátel starožitností (Sklenář 2008) v článku zaměřeném především k publikaci zpráv o výzkumu lokality Dřetovice u Slaného ve 40. letech 19. století; účelem tohoto příspěvku je tedy hlavně doplnění tehdejšího textu o chybějící či novější informace a literaturu.

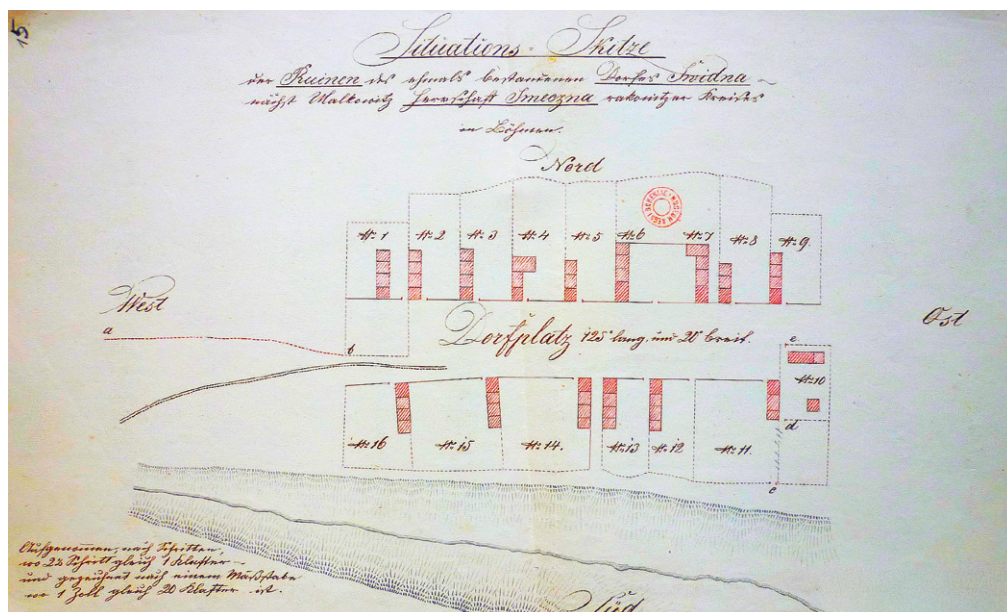
K prvotním pozorováním v terénu, někdy ještě propojeným s lokální tradicí, docházelo na venkově, obvykle mimo dosah začínajícího starožitnického zájmu osvícenců a romantiků. Lidové pověsti o místech a polohách starších předchůdců měst a vesnic mívaly často věcný základ ve skutečných pozorováních terénních známek na polích a v lesích, pocházejících od zaniklých staveb obytných i hospodářských, polí či záhonů, studní, rybníků a komunikací. To se pak odráželo i v pomístních jménech typu Stará ves, Starý/á/é ..., s příponou –sko apod. Nejlepší ukázkou jsou pozůstatky předhusitského města Sezimova Ústí, známého přinejmenším od 18. století pod názvem Starý Tábor.¹

Určitým mezníkem se stalo zřízení Archeologického sboru pražského Národního muzea, jenž začal působit v závěru roku 1843. V návrhu jednatele muzea Františka Palackého na jeho zřízení může vedle obvyklého důrazu na „pohanské“ mohly a hradistiště uniknout pozornosti požadavek věnovat pozornost i „*neznatelným stopám hradů, měst či obcí*“ (v německé verzi podrobněji „*sowohl unkenntliche Spuren als noch sichtbare Ruinen alter zum Theil längst verschollenen Burgen, Städte, Ortschaften und Gebäude*“; Palacký 1841). Tady jsou do archeologického, resp. památkového kontextu poprvé zapojeny pozůstatky zaniklých osad.

Už mnohem dříve se ale u některých činitelů církevních, správních či kulturních ze zájmu či z povinnosti propojovalo folklorní podání o zániku osad s povědomím o jejich možných či jistých stopách v krajině. To je základ nejbohatšího zdroje zpráv z tohoto období, jímž jsou rozsáhlé písemné materiály uložené dnes v archivu Národního muzea v Praze pod souhrnným označením Eichlerova sbírka.² Jde v zásadě o údaje nashromážděné v odpovědích na dotazníky zasílané ve 20.–40. letech 19. století světským a církevním úřadům nižší úrovně (panství a statky, města, fary) kvůli náhradě zastaralé Schallerovy topografie z let 1785–1790 a obsahující i dotazy archeologické povahy. Z nich je zřejmé, že venkované v důvěrném styku s povrchem země v okolí soudobých sídel pozorovali na mnoha místech stopy někdejší lidské činnosti, zejména sídlení, které si ovšem vykládali různým způsobem – někdy jako zbytky kostelů či klášterů, hradů,³ dělostřeleckých postavení nebo vojenských ležení, jindy ale jako skutečné pozůstatky zaniklých vesnic,⁴ zejména pokud se v paměti dochovalo jejich jméno.⁵

Výjimečný je v této souvislosti přehled šesti zaniklých vsí na zbírožském panství, z toho pěti se známou polohou v terénu, porýžený v poslední fázi sběru materiálu v roce 1847 vrchním na tomto panství, jenž jako jediný z respondentů dokázal vidět zaniklá sídla z obecnějšího hlediska, nejen jako místní pozoruhodnost (ANM 4, k nim srov. Drachovský 1909). Za zmínku rovněž stojí první u nás známé pozorování stop starých polí u zaniklé vsi Zhoře (u Přívětice na Rokycansku), učiněné a už roku 1825 zaznamenané Václavem Paukem, ředitelem šternberského panství Radnice a archeologickým spolupracovníkem Matyáše Kaliny z Jäthensteinu.⁶

Většina takových informací z uvedeného fondu však zůstala nezpracována (sepsal je teprve Sklenář 2001), pouze několik sdělení toho druhu vytěžil a ve svém topografickém díle (1833–1849) uvedl J. G. Sommer. Hned v prvním svazku poznamenává při obci Sutom na Lovosicku: „*Nahe am D.[orf] lag noch im J. 1701 das kleine Dfch. [Dörfchen] Qualowitz, welches aber, wahrscheinlich schon im folgenden Jahre, um die Skalkner Mhfs.*

Obr. 1. Drnek (okr. Kladno) – ZSV Svídna: plán pozůstatků zaniklé středověké vesnice, zhotovený roku 1843. Autor K. Krämer.

Fig. 1. Drnek (Kladno District) – deserted medieval village of Svídna: a plan of the remains in 1843. Author K. Krämer.

[Maierhofs] – Gründe besser zu arrondiren, abgetragen [...] wurde. Die Gegend, wo das ehemalige Dfch. stand, heisst noch jetzt Qualowitz, ist aber in einen Hopfengarten umgeschaffen. Beim Nachgraben stösst man zuweilen auf Grundgemäuer, Backöfen und verschiedene Geräthschaften.⁴⁷

Archeologové prvních generací si rovněž (spíše výjimečně) povšimli pozůstatků zaniklých osad v terénu, ale nechápali je ještě jako samostatnou kategorii nemovitých památek (proto například Antonín Prokop Schmitt je na své první archeologické mapě Čech – Schmitt 1856 – nezakresluje a nemá pro ně ani značku). Považovali je buď za hradiště (jako zprvu v případě Svídny), nebo spíše za tehdy oblíbené mohyly; tak se dostaly do literatury i pozůstatky zaniklé vsi Roudničky (k. ú. Rejkovice) na východním úbočí hory Plešivce u Hořovic, jež Břetislav Jelínek v roce 1881 při svých vykopávkách, později nepřesně označených za první známý výzkum pozůstatků středověké vesnice v Čechách, vykládal jako staroslovanské mohyly.⁸ (Nebyl to první omyl toho druhu – připomeňme vykopávky Jana Karla Hrašeho ve zbytcích zaniklé vsi poblíž Krčína u Nového Města nad Metují

už v roce 1878.) Stávalo se ale i naopak: významný mohylník v Háji u Nové Hutě na Plzeňsku,⁹ mohyly mezi Petrohradem a Bilencem na Podbořansku – „das alte Dorf“ – či na Kokotsku u Rokycan byly svého času považovány za zbytky zaniklých vesnic (srov. Sklenář 1999, především 171–172), mohyly v lese Škanivě u Zahořan na Domažlicku za propadlé město, přičemž zde zřejmě bývala i ZSV Škaňov (Bozděch 1887; Roubík 1959, 63).

Zvláštní místo v této nejstarší fázi poznání zaujímají terénní stopy vesnice v lesní poloze Svídna (k. ú. Drnek) na Slánsku, které zachycuje už písemná zmínka v Eichlerově sbírce z roku 1826. Zaslal ji Jan Nep. Ochsenbauer, vrchní a justiciář na panství Smečno, zároveň ale český vlastenec a zeť Kaliny z Jäthensteinu (Ochsenbauer 1826). Tady vznikl z podnětu Kaliny z Jäthensteinu nejstarší dochovaný plán archeologické lokality tohoto typu v Čechách (a možná i v celé Evropě), zhotovený nadesním Karlem Krämerem v roce 1843 a dochovaný v Kalinově pozůstalosti.¹⁰ Je zajímavé, že velmi přesný plán Svídny nebyl blíže lokalizován, takže v terénu se lokalitu podařilo najít až v roce 1966 (zkoumána pak byla mezi lety 1967 a 1973, viz Smetánka 1988, 26) (obr. 1, 2).

Obr. 2. Drnek (okr. Kladno) – ZSV Svídna: podoba pozůstatků v roce 2024. Foto Z. Bláhová.

Fig. 2. Drnek (Kladno District) – deserted medieval village of Svídna: current appearance of the remains in 2024. Photo by Z. Bláhová.

Obr. 3. Drahoňův Újezd (okr. Rokycany) – ZSV Rovný: detail terénní situace v roce 2001. Foto K. Sklenář.

Fig. 3. Drahoňův Újezd (Rokycany District) – deserted medieval village of Rovný: detail of the terrain situation in 2001. Photo by K. Sklenář.

Matyáš Kalina z Jäthensteinu (1772–1848; viz Sklenář 1976; 2021), klasik české romantické archeologie, v té době už končil svoji činnost, jejímž hlavním produktem byla kniha sepisující a popisující archeologické lokality v Čechách (Kalina 1836). Třebaže je věnována památkám „pohanským“, objevuje se tu několik míst spojených ve skutečnosti se středověkými zaniklými osadami. Z nich stojí za zmínku především Mukařov u Říčan, první vědomě, i když jen zjišťovacími vkopy zkoumaná (1834) a publikovaná lokalita zaniklé vsi v Čechách.

„Südlich und westlich von der Kirche ist noch die ausgedehnte Unebene, welche durch die im dreißigjährigen Kriege eingetretene Zerstörung des Dorfes entstanden seyn mag. Aus den Hügeln dieser Unebene habe ich im Sommer 1834 ohne viele Mühe Ofenkacheln ausgegraben [...] Unter diesen häufig vorkommenden verschiedenartigen Kacheln findet man auch Scherben von sehr alten unglasirten, unverzierten, dickmassigen, röthlichen Geschirren. Es ist aus den bildlichen Darstellungen der Kacheln von selbst einleuchtend, daß sie nicht aus der heidnischen Zeit abstammen, sondern Bruchstücke jener Zimmeröfen sind, welche bei der Zerstörung des Ortes Mukařow zertrümmert worden sind.“ (Kalina 1836, 121–123; srov. Roubík 1959, 38).

Kalinovi lze tedy připsat prvenství v archeologickém zkoumání zaniklých vesnic na českém území, půl století před Jelínkovou akcí na Plešivci. Navíc konkrétně v oblasti Černokostelecka zaznamenal a vyhodnotil první nález toho druhu dávno před obvykle uváděnými počátky obdobných aktivit na tomto pro středověkou archeologii tak významném území (např. Smetánka, Klápště 1975, 286; Klápště 1978, 423).

V té době zahajoval samostatnou průzkumnou a výzkumnou činnost Kalinův hlavní spolupracovník P. Václav Krolmus (1790–1861; Sklenář 2012), první český archeolog zaměřený na terénní výzkum a systematický průzkum. Začínal na Zbirožsku, v dohledu svého farářského působení a Kalinova sídla – Zvíkovce. Později, v záznamu o cestě, kterou sem podnikl v říjnu 1838, si do svého terénního zápisníku zapsal zajímavé pozorování: „Mnohá veska, kteráž tu stávala, se tuto nyní nenalezá, jen toliko rozvaliny a záhony polí bývalých po lesích se tu hojně objevují.“ (Krolmus 1838, 1). Tady najdeme záznam o zaniklé vsi: „Chodětín v údolí pod horou, za ním na poledne pustá ves, vala tam jsou k vidění, pustý mlejn jest pod hradem pustým, okolo něho vala, nasepy, příkopy, nyní les, ves byla na rovině nedaleko hradu, známka vsi a hradu potud jsou k spatření.“ K tomu se vztahuje i zběžně načrtnuté panorama „Pohled z hradu Zpyrohského neb ‘Holečku’

polohy nad Chotětín na okolní hory“, na němž je opět zakreslen „Chotětín. Pustý hrad, pustá ves, mlýn“ (Krolmus 1857, list 25v). Tímto záznamem je do archeologického kontextu uvedena zaniklá ves a tvrz Rovný (k. ú. Drahoňův Újezd), v nedávných letech (2008–2012) zkoumaná – na rozdíl od Svidny nedestruktivním způsobem (Vařeka 2014) (obr. 3).

Dějištěm Krolmusovy nejvýznamnější akce, pokud jde o tento typ lokalit, se stala obec Dřetovice na Kladensku (obr. 4). Navštívil ji už v roce 1824 a na návrší řečeném Hradčany či Královičky, kolem osamělého kostela sv. Václava se hřbitovem, nad obcí a Dřetovickým potokem, zpozoroval na obecních pastvinách a ladech různé nerovnosti („mohylky“) a sbíral zde keramické zlomky. Vrátil se sem v červnu 1842, kdy už místní tento prostor rozkopávali a půdu rozváželi. Dochovala se pouze část zahluobených objektů, z nichž Krolmus získal prokopáváním (a sběry na polích, kam byl materiál vyvážen) keramiku tuhovou i obvyklou a četné kamnové kachle (které podle rázu výzdoby datoval do 15. století), keramický kahánek, měděný kotlík, několik železných artefaktů, skleněné zlomky, zvířecí kosti a zuby. Tato akce tedy rozsahem i výsledkem převyšuje Kalinovo sondování v Mukařově. Všechny nálezy se zprávou z 30. 7. 1846 předal Krolmus do Národního muzea, kde se ale do dneška bohužel prakticky nic nedochovalo (podobné drobnosti se tehdy příliš necenily a archeologové je obvykle nesbírali).

I když část nálezů považoval za „pohanské“, v zásadě Krolmus správně pochopil, že jde o pozůstatky sídliště ze středověku. Na návrší při gotickém farním kostele sv. Václava, doloženém od 14. století, ležela ves či městečko Kralovice s tvrzí, zpustlou zřejmě už po polovině 15. století; celá ves, zaniklá kolem poloviny 16. století, se pak stala objektem dalších výzkumů.¹¹

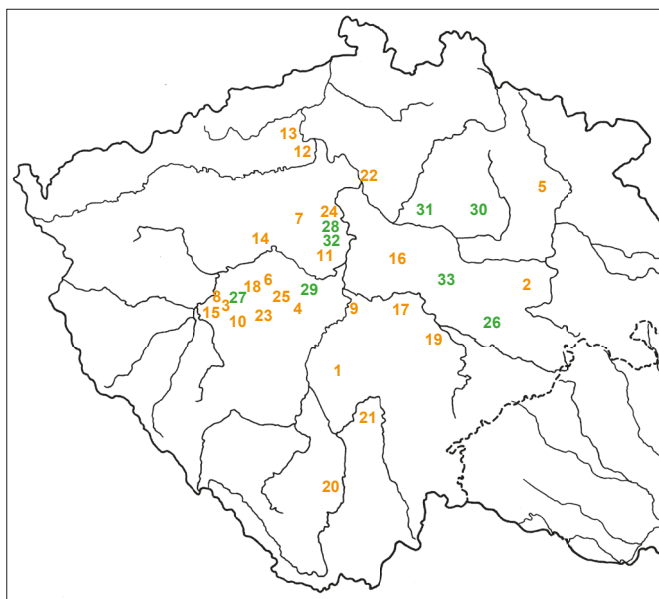
S existencí zaniklých vesnic počítal Krolmus i nadále a ve svých zápisnících se častěji zmiňuje o lidovém podání či pomístních jménech jí nasvědčujících. Některé polohy ovšem v romantické tradici nadále považoval za pohanská pohřebiště. Připomeňme například pátrání v Černovičkách u Středokluk nedaleko Prahy v roce 1856, kde jím zjištěná pole s četnými povrchovými nálezy jsou zřejmě původní polohou zaniklé vsi Černomic či Černovic, kde novější povrchové sběry získaly středověký keramický materiál, rámcově ze 13. století (Smetánka 1982). Jasněji Krolmus rozpoznal ještě téhož roku situaci v lese zvaném Lipský či Lipsko u Lipan a Lipenců na Zbraslavsku (dnes Praha 5, resp. 16). „V tomto lese bývala ves, nyní ztracena, záhony ještě tam viděti, polnosti, nyní tam knížecí les. Ta ves poloha slove Stará ves na Lipsku, tuším Lipsko slula tato ves.“ (Krolmus 1856, 5). Lokalita už zmizela, nelze ji tedy ověřit, ale nejspíše šlo o zaniklou vesnici jménem Lipsko, historicky nedoloženou (Roubík 1959, 34; srov. Žemlička 1974). Důležité je, že Krolmus se svými výjimečnými terénními zkušenostmi a nejspíše také proto, že vyrůstal na vesnici, dovedl v lese rozpoznat meze starých polí a záhony.

Kalina z Jäthensteinu a Krolmus, čelní představitelé generace romantiků, byli prvními českými archeology, kteří si existenci zaniklých středověkých osad uvědomovali, dovedli je rozpoznat v terénu a zanechali o nich písemné informace, které ovšem zapadly (stejně jako jiné podobné soudobé záznamy) pro nezáměr o domněle už antikvované a bezcenné prameny. Tradice výzkumu zaniklých středověkých osad v Čechách upadla do zapomenutí tak úplného, že i jeho moderní klasik Zdeněk Smetánka začínal její poměrně podrobný přehled (Smetánka 1988, 11–15) Jelínkovým výzkumem „Mořiny“ na Plešivci (1881), domněle prvním svého druhu (srov. Sklenář 2014, 217–231). Proto je i dnes užitečné alespoň stručně si připomenout, co mu předcházelo (obr. 5).

Obr. 4. Dřetovice (okr. Kladno) – ZSV Kralovice: okolí kostela sv. Václava v roce 2008. Foto K. Sklenář 2008.

Fig. 4. Dřetovice (Kladno District) – deserted medieval village of Kralovice: surroundings of St Wenceslaus Church in 2008. Photo by K. Sklenář.

Obr. 5. Zaniklé středověké osady v Čechách, bezpečně či pravděpodobně zachycené do konce romantického období archeologie (kolem 1860). Oranžová – lokality zachycené v tzv. Eichlerově sbírce (R = Roubík 1959), zelená – ostatní lokality:

1 – Blehov (okr. Písek), ZSV?; 2 – Březinka či Licoměřice (okr. Chrudim), ZSV Stoupec (R. 116); 3 – Bušovice (okr. Rokycany), ZSV Kokotsko (R. 71); 4 – Čenkov (okr. Beroun), ZSV Komorsko (R. 26); 5 – Doubravice či Horní Dehtov (okr. Trutnov), ZSV Zátluky (R. 102); 6 – Drahoňův Újezd (okr. Rokycany), ZSV Rovný a Cetkov (R. 71–72); 7 – Drnek (okr. Kladno), ZSV Svídna (R. 41); 8 – Dýšina (okr. Plzeň-sever), Nová Huť, ZSV Kamenný (Myší) Újezd (R. 72); 9 – Hradičko (okr. Praha-západ), zaniklé městečko (Sekanka); 10 – Hůrky (okr. Rokycany), ZSV Kuškov (R. 71); 11 – Chrutenice či Lhotka (okr. Beroun), ZSV Březová či Lhot/k/a Březová (R. 19); 12 – Malé Žernoseky (okr. Litoměřice), ZSV?; 13 – Opárno či Lhotka nad Labem (okr. Litoměřice), ZSV „Rosenthal“ – Veselí? (R. 87); 14 – Pavlíkov (okr. Rakovník), ZSV?; 15 – Plzeň – Červený Hrádek (okr. Plzeň-město), ZSV Zábělá; 16 – Praha 9 – Újezd nad Lesy, ZSV Hol, resp. Žák (R. 34); 17 – Přestavky (okr. Benešov), Stará Dubá, zaniklé podhradí hradu Dubé Odranec; 18 – Přivětice (okr. Rokycany), ZSV Zhoř (R. 72); 19 – Psáře (okr. Benešov), ZSV Malovka či Malovice (R. 43); 20 – Purkarec (okr. České Budějovice), ZSV? „Bílkov“; 21 – Sezimovo Ústí (okr. Tábor), zaniklé městečko Sezimovo Ústí; 22 – Strážnice (okr. Mělník), ZSV Rymaň či Rymany (R. 30); 23 – Těškov (okr. Rokycany), ZSV Sloupek či Slupek (R. 72); 24 – Velvary (okr. Kladno), ZSV Malovary (R. 29); 25 – Zbiroh (okr. Rokycany), ZSV Bukov (R. 71); 26 – Žleby (okr. Kutná Hora), ZSV Markov, Markovice (R. 107); 27 – Březina (okr. Rokycany), ZSV? Kaliště? (R. 71); 28 – Dřetovice (okr. Kladno), ZSV Kralovice či Kralovičky (R. 26); 29 – Korno (okr. Beroun), ZSV? Klenová?; 30 – Slavhostice (okr. Jičín), ZSV Blížkov (R. 103); 31 – Stará Lysá (okr. Praha-východ), ZSV Červený Hrádek; 32 – Velké Čičovice (okr. Kladno), ZSV Černovice, Černomice či Černovičky (R. 76); 33 – Ždánice (okr. Kolín), Bešínov, ZSV? Autor K. Sklenář.

Fig. 5. Deserted medieval settlements in Bohemia, safely or probably recorded by the end of the Romantic period of archaeology (around 1860). Orange – sites recorded in the so-called Eichler collection (R. = Roubík 1959), green – other sites. ZSV = deserted medieval settlement; okr. = District. Author K. Sklenář.

Poznámky

- 1 „Alt-Tabor, Austi Sezimowe [...] vor Alters eine Stadt“ – Schaller 1790, 16; srov. Eiselt b. d.; Krajíc 2020. V hranatých závorkách jsou uvedeny autorovy vsuvky či naopak místa jím vypuštěná.
- 2 Stručně o ní informuje Čechura ed. 1998, 21–23, podrobněji z hlediska etnografie viz Hladík, K., Hladík, Č. 1967.
- 3 Jako hrad např. Hradičko-Sekanka (ANM 1).
- 4 Např. ZSV Březová či Lhot/k/a Březová: „Westwärts von diesem Orte [Chrutenice] findet man im Walde die Grundmauern von einem da sonst gewesenen Dorfe mit fünf Brunnen, dessen Namen in dieser Gegend schon ganz unbekannt ist.“ (ANM 2).
- 5 Např. ZSV Žák: „die äußerst schon verfallenen und mit Moos bedeckten Trümmer eines Dorfes, welches den Namen Žák führte und noch führet.“ (ANM 3).
- 6 „[...] in dem Waldrevier, östlich dem Dorfe Prziwietiz, wo noch Spuren einer zerstörten Orthschaft, und ehemaliger Äcker in der Gegend zu bemerken sind“ (Pauk 1825). O Paukovi Sklenář 2005, 424.

- 7 Sommer 1833, 83. Ves Chvalovice zanikla zřejmě v 17. století (Sedláček 1908, 342; Roubík 1959, 87).
- 8 Jelínek 1896, 217–231; za mohyly byly ovšem považovány už dříve pro podobnost s mohylami u Lochovic-Kočvar: „Am Abhange dieses Berges findet man mehrere Gräber, welche dem Äusseren nach viele Aehnlichkeit mit denen der Markomannen haben.“ (ANM 5; dále Smetánka, Scheufler 1963; Pitteřová 1967; Klír 2011; Korbová Procházková 2011a; 2011b).
- 9 „[...] der Wald Hag genannt. Hier soll das Dorf Myssy Augezd gestanden seyn; auf den noch stehenden Hügeln, die nun ganz mit Waldbäumen verwachsen sind, sollen die Lager oder Wohnstellen vermuthlich Buden nach uralter Sitte gewesen seyn; welches Dorf dann in kriegerischen Unruhen verwüstet, [...]“ (ANM 6; zkráceně Sommer 1838, 42; srov. Sklenář 2011, 68: heslo 150/1).
- 10 PNP 1 – Sklenář 1972b; 1973; 1976, 65; o lokalitě zejména Smetánka 1988. Je zajímavé, že se o ní zmiňuje i dobový průvodce po Slaném a okolí (Hawelka 1847, 41–42: „Man findet hier im Walde Spuren von verfallenen Kellern und Gebäuden.“).
- 11 Krolmus 1846 (text uvádí Sklenář 1972a, 18–23); srov. Mottl 1878, 704–707; Sedláček 1891, 273; Roubík 1959, 26; Charvátová et al. 1992, 46; Procházka 2008; v kontextu Krolmusových výzkumů Sklenář 2012, 77.

Literatura

- ANM 1:** Archiv Národního muzea, Praha, fond Eichlerova topografická sbírka G, kart. 1, panství Hradičko, zpráva z 11. 12. 1846.
- ANM 2:** Archiv Národního muzea, Praha, fond Eichlerova topografická sbírka G, kart. 2, panství Karlštejn, fara Loděnice, zpráva z 22. 9. 1829.
- ANM 3:** Archiv Národního muzea, Praha, fond Eichlerova topografická sbírka G, kart. 36, panství Jirny, fara Velké Jirny, zpráva z 20. 11. 1826.
- ANM 4:** Archiv Národního muzea, Praha, fond Eichlerova topografická sbírka G, kart. 4, panství Zbiroh, zpráva z 18. 2. 1847.
- ANM 5:** Archiv Národního muzea, Praha, fond Eichlerova topografická sbírka G, kart. 2, panství Hořovice, fara Jince, zpráva ze 4. 1. 1847.
- ANM 6:** Archiv Národního muzea, Praha, fond Eichlerova topografická sbírka G, kart. 54, panství Plzeň, fara Dýšina, zpráva z 11. 2. 1826.
- Bozděch, J. 1887:** Mohyly v lese Škanivě na Domažlicku. *Památky archeologické a místopisné XIV(4)*, 213–214.
- Čechura, J. (ed.) 1998:** *Průvodce po fondech a sbírkách Archivu Národního muzea*. Praha: Národní muzeum.
- Eiselt, J. bez data:** *Emporblühen der zerstörten Stadt Austj*. [Sep. otisk bez udání zdroje]. Uloženo: Archiv Národního muzea, fond Eichlerova sbírka, kart. 69, Tábor.
- Drachovský, A. 1909:** Zaniklá a zpustlá místa na Zbirovsku. *Bráský kraj I*, 23–28.
- Hawelka, A. J. 1847:** *Skizzen von Schlan und der Salzquelle in geschichtlicher, topographischer und medizinischer Hinsicht*. Prag: [nakladatel neuveden].
- Hladík, K., Hladík, Č. 1967:** Eichlerova sbírka – významný pramen národopisného studia. *Český lid LIV(3)*, 174–182.
- Charvátová, K., Spurný, V., Venclová, N. 1992:** *Nálezové zprávy Státního archeologického ústavu v Praze 1919–1952*. Praha: Archeologický ústav ČSAV.
- Jelínek, B. 1896:** Materialien zur Vorgeschichte und Volkskunde Böhmens. III. Theil. Plešivec und seine nächste Umgebung in der Vorgeschichte. *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 26 (NF 16)*, 195–236.
- Kalina von Jäthenstein, M. 1836:** *Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer*. Prag: Königliche böhmische Gesellschaft der Wissenschaften.

- Klápště, J. 1978:** Středověké osídlení Černokostelecka. *Památky archeologické* LXIX(2), 423–475.
- Klír, T. 2011:** Zaniklá „Mořina“–Roudnička a „Žák“–Hol v kontextu historického poznání. *Studia mediaevalia Pragensia* 10(1), 9–24.
- Korbová Procházková, L. 2011a:** Zaniklá středověká vesnice Roudnička–„Mořina“ pod Plešivcem (okr. Příbram). *Archaeologia historica* 36(2), 387–394.
- Korbová Procházková, L. 2011b:** Zaniklá středověká vesnice v poloze „Mořina“ u Běštína. *Studia mediaevalia Pragensia* 10(1), 25–89.
- Krajč, R. 2020:** Zaniklé středověké město Sezimovo Ústí. *Archaeologia historica* 45(2), 765–783. DOI: 10.5817/AH2020-2-12.
- Krolmus, V. 1838:** Pout dne 28. 29. 30. října 1838. V. Krolmusa přes [...]. Rkp., nedat., vloženo do Krolmus 1857. Uloženo: Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond V. Krolmus, kart. 6.
- Krolmus, V. 1846:** Povědomost o pohřebišti a žertvišti pohanském na Řetovicích jinak Řeštvicích neb (Vřeštvicích) na panství Buštěhradském, na Rakovnicku. R. 1824. a 1846. Rkp., dat. 30. 7. 1846. Uloženo: Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond V. Krolmus, kart. 6.
- Krolmus, V. 1856:** *Archaeologická cesta Vácesl. Krolmusa 1856*. Rkp. Uloženo: Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond V. Krolmus, kart. 5.
- Krolmus, V. 1857:** *Cesta archaeologická Vácesl. Krolmusa po Čechách r. 1857*. Rkp. Uloženo: Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond V. Krolmus, kart. 5.
- Mottl, J. 1878:** Stopy zaniklých osad v okrese Úhošťském. *Památky archeologické* X(4), 699–712.
- Ochsenbauer, J. N. 1826:** *Topographie der Herrschaft Smecžna rakonitzer Kreises in Böhmen*. Rkp., dat. 11. 2. 1826. Uloženo: Archiv Národního muzea, fond Eichlerova sbírka, kart. 65, panství Smečno.
- Palacký, F. 1841:** *Über die Zwecke des vaterländischen Museums in Böhmen*. Rkp., dat. 20. 10. 1841. Uloženo: Archiv Národního muzea, fond Registratura, kart. 1, st. sign. A3, č. 14.
- Pauk, W. 1825:** *Beiträge zur Topographie der Herrschaft Radnitz*. Rkp., dat. 14. 11. 1825. Uloženo: Archiv Národního muzea, fond Eichlerova sbírka, kart. 55, panství Radnice.
- Pitterová, A. 1967:** Několik poznámek k prvnímu archeologickému výzkumu středověké vesnice v Čechách. *Český lid* LIV(6), 327–333.
- PNP 1:** Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, fond M. Kalina z Jäthensteinu, složka Böhmens Wälle, list 15.
- Procházková, M. 2008:** 75 let od výzkumu tvrze Kralovice. *Archeologie ve středních Čechách* 12(2), 767–772.
- Roubík, F. 1959:** *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*. Práce ČSAV. Sekce historická. Studie a prameny 17. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Sedláček, A. 1891:** *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl 8. Rakovnicko a Slánsko*. Praha: František Šimáček.
- Sedláček, A. 1908:** *Místopisný slovník historický království Českého*. Praha: Bursík a Kohout.
- Schaller, J. 1790:** *Topographie des Königreichs Böhmen XIV. Taborer Kreis*. Prag: Johann Ferdinand von Schönfeld.
- Schmitt, A. P. 1856:** *Archaeologická mappa království Českého*. Sestavil a vydal Antonín Schmitt. Praha. (Německá verze: *Archäologische Karte des Königreichs Böhmen*, zusammengestellt und herausgegeben von Anton Schmitt. Prag).
- Sklenář, K. 1972a:** Archeologie severního okolí Prahy ve zprávách Václava Krolmuse (1846–1856). *Vlast*, řada B, č. 4, 3–93.
- Sklenář, K. 1972b:** Nejstarší plán zaniklé středověké osady Svídna u Slaného. *Archeologické rozhledy* XXIV, 575–577.
- Sklenář, K. 1973:** Nález nejstaršího plánu zaniklé středověké osady Svídny na Slánsku. In: R. Snášil (ed.): *Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů. Díl II. Sborník prací přednesených na III. celostátním semináři o problematice zaniklých středověkých vesnic (Uherské Hradiště 10.–13. 5. 1971)*. Uherské Hradiště: Slovacké muzeum, 55–56.
- Sklenář, K. 1976:** Počátky české archeologie v díle Matyáše Kaliny z Jäthensteinu. *Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie* 30(1–2), 1–136.
- Sklenář, K. 1999:** *Hromové klíny a hrnce trpaslíků. Z pokladnice české folklorní archeologie*. Praha: Set-out.
- Sklenář, K. 2001:** Terénní stopy zaniklých osad v materiálech tzv. Eichlerovy sbírky, *Muzejní a vlastivědná práce* 39 / *Časopis Společnosti přátel starožitností* 109, 224–235.
- Sklenář, K. 2005:** *Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů*. Praha: Libri.
- Sklenář, K. 2008:** Zaniklé středověké osady v počátcích archeologického výzkumu v Čechách. *Časopis Společnosti přátel starožitností* 116(4), 218–239.
- Sklenář, K. 2011:** *Pravěké a raně středověké nálezy v Čechách do roku 1870. Pramenná základna romantického období české archeologie*. *Fontes archaeologici Pragenses* 36. Praha: Národní muzeum.
- Sklenář, K. 2012:** *Václav Krolmus. Život a dílo archeologa romantika*. Roudnice nad Labem, Mladá Boleslav: Podřipské muzeum, Muzeum Mladoboleslavska.
- Sklenář, K. 2014:** Břetislav Jelínek – „poslední romantik“ české archeologie. *Archaeologica Pragensia* 22, 9–166.
- Sklenář, K. 2021:** „Pohanská obětiště“: Kniha a její autor v dějinách české archeologie. In: M. Kalina z Jäthensteinu, ed. K. Sklenář: *Böhmens heidnische Opferplätze, Gräber und Alterthümer / Pohanská obětiště, hroby a starožitnosti v Čechách. První archeologický obraz Čech* (1836). Praha: Národní muzeum, 9–58.
- Smetánka, Z. 1982:** *Zpráva o služební cestě do Černoviček (o. Praha – západ)*. Rkp. zprávy č. j. 1436/82. Uloženo: Archiv nálezových zpráv Archeologického ústavu AV ČR, Praha, v. v. i. DOI: 10.60585/C-TX-198201436. Dostupné také z: Digitální archiv Archeologické mapy České republiky <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-198201436>.
- Smetánka, Z. 1988:** *Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna*. Památníky naší minulosti 13. Praha: Academia.
- Smetánka, Z., Klápště, J. 1975:** Archeologie a česká vesnice 10.–13. století. *Archeologické rozhledy* XXVII, 286–296.
- Smetánka, Z., Scheufler, V. 1963:** První archeologický výzkum středověké vesnice v Čechách. *Český lid* L, 231–236.
- Sommer, J. G. 1833:** *Das Königreich Böhmen I. Leitmeritzer Kreis*. Prag: J. G. Calve.
- Sommer, J. G. 1838:** *Das Königreich Böhmen VI. Pilsner Kreis*. Prag: J. G. Calve.
- Vařeka, P. 2014:** Zaniklá středověká a časně novověká ves Rovný na Zbizořsku (okr. Rokycany). *Archeologie západních Čech* 7, 131–143.
- Žemlička, J. 1974:** Osídlení Zbraslavsko od 10. do počátku 15. století. *Památky archeologické* LXV(2), 419–465.

Summary

The beginnings of research on deserted medieval villages in Bohemia

Archaeology was born in the Romantic period, when relatively inconspicuous traces of deserted medieval villages (ZSV) did not attract any attention alongside prehistoric and early medieval mounds and hillforts; therefore, they remained outside the interest of archaeological historians (Fig. 5). It was only in the 1960s that it was proved that the excavation of the supposed Slavic mounds at Plešivec near Hořovice in 1881 (Jelínek 1896) had in fact uncovered a deserted medieval village (Smetánka, Scheufler 1963; Korbová Procházková 2011a; 2011b); this action has since been considered the first of its kind in Bohemia. In reality, however, the exploration of deserted medieval villages had already taken place half a century earlier.

When the famous historian František Palacký formulated the new research interests of the National Museum in Prague in 1841, he also mentioned ‘traces ... of old castles, towns, villages and

buildings, some of which had long been lost. At that time, however, archaeology was not interested in the remains of medieval villages in the area. Nevertheless, in old topographical publications and archival materials from the end of the 18th and the first decades of the 19th century we find a relatively large amount of information about the remains of medieval village ruins visible in the terrain, even if they were mostly interpreted by the common people as the remains of castles, monasteries or military camps.

The richest source of information from this period are the manuscripts of the so-called Eichler Collection kept in the archives of the National Museum in Prague, which was created in the 1820s and 1840s as part of the preparation of a new topographical description of Bohemia. This collection contains the answers to questionnaires sent to the patrimonial, municipal and ecclesiastical offices at that time, as well as other handwritten materials sent in at that time. Some information is also included in the oldest Bohemian topographies (Schaller 1790; Sommer 1833; 1838).

The first Czech archaeologist to introduce such monuments in his book (Kalina 1836) was the learned Prague advocate Mathias Kalina von Jäthenstein (Mukařov near Říčany 1834 – the first archaeologically published deserted village in Bohemia). However,

it was Kalina's original co-worker P. Václav Krolmus, the first experienced Czech terrain archaeologist, who carried out real explorations and excavations of this type of terrain monuments in the 1840s and 1850s. It is mainly about his excavation in Dřetovice near Kladno, in the ruins of the former medieval small town of Kralovice (1846; Fig. 4); other medieval deserted villages he uncovered include Lipsko and Lhota/Lhotka near Prague-Zbraslav or Černomice north-west of Prague (the first of them still visible at the time, but also gone today). The professional work of Kalina and Krolmus laid the foundations for archaeological research into this category of archaeological monuments in Bohemia.

As early as 1825, field observations of fields belonging to a deserted village (Zhoř near Rokycany) were recorded. Kalina's initiative also led to a plan of the remains of the deserted village of Svidna near Slaný (1843; Fig. 1, 2), the oldest plan of this type of site in Bohemia and possibly in Europe; excavations carried out here between 1967 and 1973 (Smetánka 1988) were the first significant modern research of a deserted medieval village in Bohemia; others include e.g. the non-destructive excavation of the deserted village of Rovný near Zbiroh (Fig. 3) in 2008–2012 (Vařeka 2014).

Karel Sklenář

Drobný příspěvek k poznání kléru na Brněnsku ve 13. století

K podružným donátorům rajhradského kláštera patřila paní *Wileena*, vdova po zesnulém rytíři (*miles*) Tomáši ze Želešic. V Moravském zemském archivu v Brně je ve fondu rajhradských benediktinů deponován pergamenový originál listiny vydané na Modřicích 5. den před červnovými nonami roku 1292 (MZA 1; CDM IV, 388–389, č. 305; RBM II, 677, č. 1576; Smolová 2007, 45–46, č. 14). Olomoucký biskup Dětrich jí dosvědčuje, že výše zmíněná vdova se svými syny Oldřichem, plebánem *de Strasow* a mladším Kunou, darovala za spásu svou a svých blízkých rajhradskému klášteru svůj dvůr v Rajhradcích s jedním lánem, loukami a dalším příslušenstvím, s výhradou doživotního užívání. Oba synové s donací výslovně souhlasili. Ve svědečné řadě jsou jmenováni *Henricus miles de Modriz*, *Rasco advocatus*, *Bogdalcus*, *Pribeo*, *famuli nostri*, *magister Ambrosius* et *Henricus de Thursas notarii nostri*, *Vlricus plebanus de Strasow* et *alii quam plures fide digni* (RBM II, 677, č. 1576). Až na posledního ze jmenovaných svědků, u nějž není zřejmý jiný vztah k biskupu nežli jeho příslušnost k diecézi, to byli biskupovi rytířští leníci (*militēs*) a nerytířští služebníci (manové), Raško byl modřický fojt (Šebánek 1926, 164; Jan 2017, 155–156), z obmyšleného kláštera nebyl přítomen nikdo významný, kdo by stál za vynětí z formule *et alii quam plures*. Uvedená vyžádaná konfirmace právního počínu byla vyhotovena v biskupské kanceláři notářem Ambrožem, uvedeným ve svědečné řadě (Šebánek 1926, 227, 256–258; Smolová 2007, 45–46, č. 14). Listina tedy přinejmenším po textové stránce nebudí nedůvěru.

Listina byla nově zhodnocena v bakalářské diplomové práci Martiny Smolové (2007, 45–46, č. 14). Autorka uvádí v záhlaví edice listiny dvojí denní datum, 3. červenec a 2. červen. Půjde zřejmě o obyčejný omyl v měsíci, správné by mělo být druhé z dat (Bláhová 2001, 344–346, 502). Je však nutno upozornit, že obě starší edice mylně vynechávají v dataci před nonami římskou číslici V a v Regestech Bohemiae et Moraviae II je tím pádem datace převedena k 5. červnu. Listina má však po srovnání s digitální faksimilí na webové platformě Monasterium.net dataci zcela jednoznačnou.

Zaměříme nejprve pozornost na zesnulého Tomáše ze Želešic a jeho ženu. Želešice dodnes sousedí na východní straně katastru s Modřicemi a byly odsud po dlouhou část historie spravovány i duchovně (Mitáček, Procházka et al. 2017, 799). Tomáš byl s nejvyšší pravděpodobností biskupovým manem podobně jako další doložený rytíř ze sousedních Modřic, proto ona biskupská listina (Mitáček, Procházka et al. 2017, 155). Samotné Želešice se připomínají k 7. listopadu 1228, kdy se nacházely v primární výbavě nově zakládaného oslavanského kláštera (CDB II, 315–319, č. 320), pokud ovšem byla lokalita editorem stanovena správně. Ve 13. století se již dále v majetku kláštera nevzpomínají a písemnost na jejich odprodej se nedochovala. Za další zprávu o nich se v minulosti považovala zmínka k roku 1268, kdy údajně biskup Bruno propůjčil rytíři Maynardovi z Modřic lénem mimo jiné 5 lánů ze Želešic (RBM II, 237–238, č. 612). Libor Jan (2017, 154) ale tento údaj nově vztahuje k Želči u Vyškova. První skutečnou zmínkou o Želešicích se tedy nově stává právě studovaná Dětrichova konfirmace pro Vilénu a Rajhrad, která ukazuje poměry poněkud dřívějších časů. Želešice tedy nejspíše nebyly již v průběhu 13. století majetkově jednotné, jejich dějiny však, pokud je mi známo, nebyly moderně zpracovány a podrobnosti známe až pro pozdější dobu (Hosák 2004, 195, 218, 220).

Někdy po letních měsících roku 1292, kdy byl dar olomouckým biskupem zlistiněn, tak připadl klášteru poplužní dvůr v Rajhradcích. Za jak dlouho, to nelze ani odhadnout. Hypoteticky mohla sice Viléna učinit donaci v předtuše smrti, ale mohla také ještě po jistou dobu žít, vyloučena není ani vysoká dlouhověkost. Mladá žena by to však v době vydání konfirmace nebyla ani z dnešního hlediska, tím méně podle středověkých měřítek, jestliže již měla syna plebána. Pokud byly alespoň zhruba dodrženy kanonické zásady, pak mohl být tento muž na kněze vysvěcen ve třiceti letech, v krajním případě v pětadvaceti. Viléna, pokud se vdávala přibližně ve věku 15 let, byla tedy přinejlepším žena zhruba padesátiletá a spíše ještě starší.

Rajhradice jak známo patřily k prvotním darům knížete Břetislava nově zakládané rajhradské cele (CDB I, 356–358, č. 381; Zapletalová 2019, 238–255). Zastihujeme je tedy znovu již ve stavu, kdy je klášter, i když možná jen dočasně, celé nevlastnil. Pro osoby vzdálené Brněnsku je nutno ozřejmit, že se tak dříve nazývala východní část dnešní obce, která byla spojena se západnější vsí Loučkou, oddělenou pravděpodobně jedním z postranních ramen řeky Svratky (Oldmaps). Podle břevnovského urbáře z roku 1406 ale klášter opět vlastnil celou ves a nacházel se v ní dvůr se dvěma lány (DRC 154, 210). Snad se tedy v tichosti klášteru vrátil majetek, jenž mu byl zcizen v neklidných dobách interregna, kdy klášter neměl příliš mnoho možností domoci se práva.

Není však vyloučeno ani to, že klášter již výrazně dříve potřeboval peněžní hotovost a uchýlil se k rozprodávání klášterních statků sousedům. Rajhradický dvůr tedy odkoupil biskupův man Tomáš. Lenní institut existoval v méně rozvinuté formě i v raném středověku a byl vedle imunit jedním ze způsobů, jak ochránit církevní majetky, za biskupa Bruna však bylo starší zřízení uzpůsobeno magdeburskému lennímu právu (Bittnerová 2018, 12–13, pozn. 21–30 s odkazy na předchozí literaturu).

Lze však připustit i třetí možnost, a to, že klášter dvůr pronajal biskupovým manům na dobu více životů, tedy po nejméně dvě generace (např. Fídmuc 2019, 36, 38 s odkazy na prameny a předchozí literaturu). Pak by se ho Tomášova vdova a synové vzdávali dříve, než uplynula dohodnutá lhůta. Důvody neznáme, dvůr jednak nemusel příliš prosperovat; opětovné vzdělání zpustlého půdního fondu, někdy i celých vsí, ale často jen obhospodařování pluziny bývalo ostatně častou příčinou pronájmů do života nebo do více životů. Pohybujeme se ostatně v době, kam kladou narativní prameny domácí války a následný hladomor (Mitáček 2014, 88).

Viléna ale nejspíše již počítala s blízkostí smrti a toužila darem církevnímu ústavu zmírnit si časné tresty, kterých se obávala. Jeden ze synů, asi celibátník bez potomků, rozhodně bez potomků legitimních, byl zajištěn plebánií, druhý se patrně nacházel v biskupových službách, byl tedy opět majetkově zajištěn manským statkem, snad včetně případného potomstva, pokud nějaké měl. Olomoucká biskupská léna urozených osob byla totiž až na výjimky dědičná v mužské linii (Janiš 1997, 326; Frigýly 2023, 54; Bittnerová 2018, 13). Snad byl dokonce druhý z obou bratrů mezitím usazen i dále od Brna než v Modřicích, v sousedních Želešicích nebo jiné blízké vsi. Zejména byl po této stránce výhodný souvislý pás biskupských vsí severovýchodně od Modřic, tj. Chrlice, Holásky, Tuřany a Šlapanice, který s državami kláštera sousedil a byl od ní oddělen převážně vodními toky. S matčinou donací pro rajhradský klášter tedy oba synové vyslovili souhlas, čímž se vzdali majetkový nároků na dvůr i tzv. částečné opravy nad klášterním majetkem, která byla častým jevem a církevní ústavy značně zatěžovala (Borovský 2005, 11–19, 56–65, 83).

Zmínka o dvoře s jedním poplužím či později se dvěma lány odkazuje na v současné době diskutovanou otázku, co to vlastně poplužní dvory byly (Novák 2016, 129–132). Jednalo se o venkovský vrchnostenský stavební komplex, který měl zpravidla funkce hospodářské (plynuly sem výnosy z hospodaření ve vlastní režii a dávky z rustikálu), rezidenční (sídli zde zástupce vrchnosti a vrchnost zde mohla mít obydlí např. pro cestovní potřeby), již méně nutně musel mít i refugiální funkci s příslušnou věžovitou stavbou, sloužící zřejmě spíše jako útočiště v případě nebezpečí, nežli jako trvale užívaná sídelní stavba, musel být komunikačně napojen na hospodářské zázemí atd. Spíše nežli fortifikován byl ohrazen, aby cizí osoby nemohly dovnitř a dobytek ven, mohl, ale nutně nemusel mít i funkci

rezidenční, reprezentační a refugiální. To ovšem asi nebude platit v případě, že byl vrchností klášter v blízké lokalitě, tedy pro rajhradský klášter a Rajhradice. V případě nižšího šlechtice to již není tak jednoznačné, ale opět lze předpokládat sídlo Tomášovy rodiny spíše v nedalekých Želešicích. Různý byl i vztah dvora k jeho hospodářskému zázemí; ke dvorům zpravidla patřil, ale ne vždy přiléhá dominikál a plynuly k němu naturální dávky. V některých případech se tento útvar udržel do novověku a lze ho často spolu s hospodářským zázemím i komunikační návazností doložit i dnes. Pokud by tomu tak bylo i v našem případě, pak nejvhodnější kandidát na tento dvůr a přinejmenším na onen dvoulánový klášterní hlášený k roku 1409 je rozsáhlý dvůr v Rajhradcích východně od komunikace odbočující k dodnes stojící novověké sýpce při cestě na Rebešovice, ze severu ohraničený cestou do Otmarova. Mezi poplužím a dvěma lány nemusí být zásadnějšího rozdílu, rozsah popluzí se zřejmě 1–2 lánům blížil (Čechura 1999, 144), i když v odhadu vztahů těchto výměr nepanuje jednotna. Tento dvůr je pod číslem 1 vyobrazen i na císařském otisku map stabilního katastru (ČÚZK) i na mapě z roku 1874 (MZA 2).

Nyní se ale zaměříme na staršího či alespoň z hlediska pořadí ve svědečně řadě přednějšího ze synů Tomáše a Vilény, Oldřicha. Pokud totiž není v listině jmenován jako první z toho důvodu, že byl kněz, pak je poněkud zvláštní, že byl k duchovní službě vybrán starší ze synů; obvykle k ní býval určen až některý z mladších synů. Je však možné, že měl Oldřich původně ještě staršího bratra, který se sice dožil dospělosti, ale nepřežil matku, a třeba i něco sester. Rovněž mohl mít menší zdravotní deficit, který mu sice znemožňoval vojenskou službu, ale duchovní službě nebránil. Pak povinnost převzít otcovy závazky připadla na jeho mladšího bratra. Snad se můžeme pouštět i do úvah, že se tento muž jako mladý jevil jako nadprůměrně muzikální a jazykově nadaný a že možná dokonce po duchovní kariéře sám zatoužil. Nabízejí se pak v zásadě tři místa, kde mohl nabýt nižšího vzdělání, které by ho předurčovalo ke studiu v olomoucké katedrální škole. Jako jedna z možností se nabízí brněnská *schola* u sv. Petra, doložená osobou scholastika k roku 1234, existující však patrně již v předchozí dekadě (Jan et al. 1996, 30 s odkazy na prameny). V době sepsání Dětřichovy listiny již k ní ale mohla existovat v Brně i alternativa, škola u sv. Jakuba je prvně doložena k roku 1298 a zjevně vznikla dříve, když o ni musel tohoto roku papež rozsoudit spor (Elbel 2013, 693). Tyto školy začaly být zakládány u významných chrámů v důsledku výnosu IV. lateránského koncilu. Neměly primárně za úkol poskytovat základní gramotnost měšťanským synům, ale cílily jednak na výchovu chrámových zpěváků, jednak, a to bylo dlouho jejich hlavním posláním, vyhledávaly a vyučovaly případný dorost, o který by se daly posílit řady kléru. Učily tedy v prvé řadě zpěvu a základům latiny (Sehnal, Vysloužil 2001, 16). Druhá možnost je, že si nadaného synka povšíml biskup nebo některý z jeho kleriků na sousedních Modřicích a ke studiu ho doporučil, zvláště v případě biskupova mana by to bylo jen logické. Třetí možnost, kde mohl nabýt Oldřich v mládí duchovní formace a základního vzdělání, je právě blízký benediktinský Rajhrad, jehož pozemkové majetky byly od želešických a zčásti i modřických odděleny řekou Bobravou. Pro vstup do tohoto ani jiného kláštera se ovšem Oldřich v dospělém věku nerozhodl. Vyššího vzdělání pak nabyl nepochybně v biskupské katedrální škole v Olomouci, pravděpodobnost, že by ho dosáhl v jiné diecézi nebo dokonce v cizině, není velká.

Lokalita, v níž měl být Oldřich plebánem, se dosud vzpírala poznání. Z hlediska možného vztahu želešického rodu k olomouckému biskupství se sice pro výklad toponyma zdánlivě nejvíce nabízejí Strážovice u Kyjova, které nacházíme ve

Zdíkove listině k roku 1141 v obvodu břeclavského kostela (CDB I, 116–123, č. 115). Na počátku 14. století byla ves lénem biskupství a byla počítána k modřickému lennímu obvodu (Hosák 2004, 406; Lechner ed. 1902, 1). O faře ve Strážovicích zde ale po celou historii nepadá ani slovo, kostel zde nikdy nebyl a není zde ani dnes, jsou přiřazeny k sousedním Želeticím, opět připomínaným k roku 1141 a později počítaným rovněž k Modřicím (CDB I, 116–123, č. 115; Hosák 2004, 278; Lechner ed. 1902, Copiar I. 2; Mitáček, Procházka et al. 2017, 157).

Editorka listiny z roku 1292 Martina Smolová tedy neznámou lokalitu ztotožnila se zaniklým Strážovem na Dačicku, ležícím původně cca 1 km severozápadně od Horní Slatiny (Smolová 2007, 46, 54). Právě v nedaleké Horní Slatině je ovšem pozdně románský kostel sv. Jiljí s počátky kladenými do první poloviny 13. století (NPÚ 1; Jokeš 2011, 46). Lokalita se strážním toponymem, po níž je dodnes pojmenován potok, tedy nutně vlastní kostel mít nemusela, každopádně k tomu zatím nemáme žádné věrohodné indicie. Poprvé se ves připomíná až k roku 1376, takže zřejmě není naděje najít k ní výrazně starší informace (Hosák 2004, 169).

Jiný Strážov zanikl u Staré Říše. Po něm se, pokud je mi známo, nedochovalo dokonce žádné anoikonum (pomístní jméno). Zprávy o této vsi jsou pozdní, k roku 1490 měl držet polovinu této vsi Macek ze Strážova a polovina náležela ke Staré Říši. V té se ale již k roku 1257 připomíná farní kostel, patrně od počátku zasvěcený Všem svatým, který z logiky věci musel existovat již dříve (Hosák 2004, 41–42, 45; Vohryzek 2015, 358, 360; CDB V/1, 217, č. 135). Strážov u Staré Říše tedy jako raná plebánie opět nevyhovuje. Obě výše zmíněné lokality, jež se svým toponymem blíží zápisu listiny z roku 1292, navíc ležely hluboko uvnitř Českomoravské vrchoviny, kde ani pro 13. století, kdy i na západní Moravě bouřlivě přibývá kostelů, s příliš hustou farní sítí spíše ještě počítat nelze (Jokeš 2011, 130–134).

Mnohem schůdnější řešení však nabídlo, a rovnou dodejme, že zcela náhodné, nahlédnutí do rejstříku edice Právní knihy z poloviny 14. století, Pamětní knihy města Brna z let 1343–1376, respektive 1379, Pamětní knihy města Brna z let 1391–1515 a Berních rejstříků z přelomu 14. a 15. století (Flodr ed. 1990, 248; 1993, 160; 2005, 752; 2010, 598; Urbánková, Wihodová eds. 2008, 752). Zápisu toponyma ve svrchu jmenované listině se blíží zápisy názvu úplně jiné vsi z těchto pramenů, a to v podobě *Strassaw*, *Strassau*, *Strassow*, *Straxaw* nebo *Strazzaw*. Snad zaniklá ves Strážov (*Strassaw*, *Strassav*, *Strassaw*, *Strasav*, *Strassau*) a její obyvatelé figurují i v Mendelově edici brněnských městských účtů (Mendel ed. 1935, 563). Pokud přijmeme předpoklad, že podobnost se zápisem z biskupské listiny není náhodná, pak se může bez jakýchkoli obtíží jednat o mnohem bližší starobylost faru v Drásově u Tišnova, kde se středověký kostel skutečně nachází.

Prvou zmínku o Drásově najdeme v listině datované editorem do 4. dubna 1238 (CDB III/1, 223–225, č. 180; Jan 1998, 11), pokud listina není ještě o rok starší, jak na základě indikce navrhol J. Šilhan (1987, 315), dále v konfirmaci základní majetkové výbavy z 1. května 1239 a těsně po 7. prosinci 1240, kterými tišnovskému klášteru potvrdil král Václav I. matčiny dary (CDB III/2, 269–271, č. 208; CDB III/2, 353–356, č. 260). Drásov byl však spolu se Svatoslaví darován tišnovskému klášteru jako náhrada za Jihlavu a Brtnici. K této směně muselo dojít po založení tišnovského kláštera, který byl již na počátku roku 1233 ustanoven, i když jej řádová generální kapitula přivtělila až roku 1234, nebo roku následujícího (CDB III/1, 29–31, č. 31; Šilhan 1987, 314–315), avšak před citovanými konfirmacemi Václava I., kde se již o této směně hovoří. Drásov (jméno v podobě *Draszow*, *Drazow*) byl tedy rozhodně poněkud starší než tato

informace. Dále existuje zmínka v údajném falzu na jméno Přemysla Otakara II. k roku 1255, jež ovšem může být i pravou listinou (CDB V/1, 79–81, č. 38; Šilhan 1987, 315–317; Jan 1988, 12), která inseruje deperditní listinu markraběte Přemysla, jinou verzi jeho pravé listiny z 31. října roku 1234 vydané ve Znojmě. Zde je jméno vsi již uváděno jako *Strazow* (Jan 1988, 12), k čemuž přispělo zřejmě jeho dobové poněmčení. Středověké a novověké jádro obce je však dosud ve Státním archeologickém seznamu vedeno jako Území s archeologickými nálezy II. kategorie, čili zde žádný výzkum s pozitivními výsledky neproběhl (NPÚ 2). Kostel Povýšení sv. Kříže v dnešní viditelné podobě sice zřejmě nemá starší jádro nežli ze 14. století (NPÚ 3), i když Bohumil Samek (1996, 414–416) u něj románské jádro předpokládal. Neznamená to ovšem, že kostel nemohl mít předchůdce nebo že již o jeho vývoji víme vše.

Pravděpodobně tedy díky šťastné souhře okolností známe prvního jménem známého drásovského plebána z konce 13. století. Co ovšem Oldřicha přivedlo na faru pod tišnovským patronátem, těžko říci. Není známo, že by byl jakýmkoli způsobem významný pro krále, který by na jeho prezentaci naléhal, musela si ho tedy vybrat sama abatyše. Ta pro správu svých far potřebovala laické kněze. Jak se o Oldřichovi dověděla, se můžeme jen domýšlet. Biskup Dětrich se za tohoto klerika nejspíše nepřimluvil, i když ve vyslovené nedobrých vztazích s tišnovským klášterem ho zastihujeme až hlouběji v 90. letech 13. století, kdy znemožnil Tišnovu uplatnit právo na patronát brněnské svato-petrské fary (Jan et al. 1996, 43–44). Samozřejmě ale prezentaci k Drásovu, na němž na rozdíl od brněnského sv. Petra nikomu obzvláště nezáleželo, schválil, a ještě dříve asi Oldřicha i vysvětil, pokud tak neučinil již jeho předchůdce Bruno. Vše ostatní zůstává zahaleno tajemstvím.

Studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).

Literatura

- Bittnerová, B. 2018:** *Nejstarší kopiář metropolitní kapituly Olomouc a jeho dílčí edice z let 1283–1310*. Rkp. diplomové práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav pomocných věd historických a archivnictví. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/dtkns/Diplomova_prace_BB_.pdf.
- Bláhová, M. 2001:** *Historická chronologie*. Praha: Libri.
- Borovský, T. 2005:** *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*. Knihnice Matice moravské 16. Brno: Matice moravská.
- CDB I:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie I*. Ed. G. Friedrich. Pragae: Comiti Regni Bohemiae 1907. Dostupné také z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=1244>.
- CDB II:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie II*. Ed. G. Friedrich. Pragae: Comiti Regni Bohemiae 1912. Dostupné také z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=1243>.
- CDB III/2:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie III/2*. Eds. J. Šebánek, S. Dušková. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1965. Dostupné také z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=598>.
- CDB V/1:** *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemie V/1*. Eds. J. Šebánek, S. Dušková. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- CDM IV:** *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae IV*. Ed. A. Boczek. Olomucii: Aloysius Skarnitzl 1845. Dostupné také z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=58>.
- Čechura, J. 1999:** *České země v letech 1310–1378: Lucemburkové na českém trůně I*. Praha: Libri.

- ČÚZK:** 2543-1 Rajhradice – dříve Klein Reigern (Reihradice). Císařské povinné otisky stabilního katastru 1 : 2 880 – Morava a Slezsko. In: *Ústřední archiv zeměměřičství a katastru* [online]. ČÚZK, ©2025 [cit. 2025-01-02]. Dostupné z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=ciom&idrastru=B2_a_6MS_2543-1_4.
- DRC:** *Decem registra censuum Bohemica aetate bellum husiticum praecedente. Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými.* Praha: Královská česká společnost nauk v Praze 1881. Dostupné také z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=154>.
- Elbel, P. 2013:** Farní kostel sv. Jakuba Většího (a filiála sv. Mikuláše na Dolním náměstí). In: L. Jan et al.: *Dějiny Brna 2. Středověké město*. Brno: Statutární město Brno, Archiv města Brna, 690–714.
- Fidrmuc, L. 2019:** *Kláster premonstrátů v Zábrdovicích ve středověku*. [online]. Rkp. bakalářské práce. Univerzita Karlova. Katolická teologická fakulta. Katedra církevních dějin a literární historie. Uloženo: Digitální repozitář Univerzity Karlovy. [cit. 2025-12-01] Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/111462/130263513.pdf>.
- Flodr, M. (ed.) 1990:** *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. I. Úvod a edice*. Brno: Archiv města Brna.
- Flodr, M. (ed.) 1993:** *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III. Rejstříky a přehledy*. Brno: Archiv města Brna.
- Flodr, M. (ed.) 2005:** *Pamětní kniha města Brna z let 1343–1376 (1379)*. Prameny dějin moravských 8. Brno: Matice moravská.
- Flodr, M. (ed.) 2010:** *Pamětní kniha města Brna z let 1391–1515*. Prameny dějin moravských 19. Brno: Matice moravská.
- Frigyik, D. 2023:** *Vliv Saského zrcadla a magdeburského ministeriálního práva na zavádění lenního zřízení olomouckým biskupem Brunem ze Schauenburku*. Rkp. bakalářské práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav českých dějin. Uloženo: Digitální repozitář Univerzity Karlovy. [cit. 2025-12-01] Dostupné z: <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/183279>.
- Hosák, L. 2004:** *Historický místopis země Moravskoslezské*. 2. vydání. Reprint. Praha: Academia.
- Jan, L. 1988:** Od první písemné zmínky do počátku třicetileté války. In: L. Vykoupil et al.: *Drásov 1238–1988*. Drásov: MNV Drásov, 11–21.
- Jan, L. 2017:** Modřice ve středověku. In: J. Mitáček, R. Procházka et al.: *Modřice. Dějiny města*. Vlastivědná knihovna moravská 101. Modřice: Město Modřice, Muzejní spolek Modřice, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. a vlastivědná společnost v Brně, 145–182.
- Jan, L., Procházka, R., Samek, B. 1996:** *Seďm set let brněnské kapituly*. Brno: Biskupství brněnské, Královská stoliční kapitula u sv. Petra a Pavla v Brně, Město Brno.
- Janiš, D. 1997:** Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětricha z Hradce (1281–1302). *Časopis Matice moravské* CXVI(2), 325–343.
- Jokeš, P. 2011:** *Farní organizace na středověké západní Moravě*. Brno: Matice moravská.
- Lechner, K. (ed.) 1902:** *Die ältesten Belehnungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz*. Brünn: Deutscher Verein für die Geschichte Mährens und Schlesiens. Dostupné také z: <https://biblio.hiu.cas.cz/records/19f181eb-2b63-4458-a378-03a8888f47bc>.
- Mendel, B. (ed.) 1935:** *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*. Brno: Historická komise při Matici moravské, Československý státní ústav historický. Dostupné také z: <https://ndk.cz/view/uuid:50534c60-3b0e-11ec-aea4-5ef3fc9bb22f?page=uuid:032c8663-8480-48eb-b0e5-5cc4f80747e5>.
- Mitáček, J. 2014:** Od příchodu benediktinů do Rajhradu do roku 1526. Osudy Rajhradu, obestřené mnoha otázkami. In: K. Altman, I. Durec et al.: *Knihy o Rajhradě. Dějiny města od nejstarších dob*. Rajhrad: Město Rajhrad, 79–97, 391–397.
- Mitáček, J., Procházka, R. et al. 2017:** *Modřice. Dějiny města*. Vlastivědná knihovna moravská 101. Modřice: Město Modřice, Muzejní spolek Modřice, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.
- Monasterium.net:** Charter: Benediktini Rajhrad (1045-1908) 29. In: *Monasterium.net* [online]. Monasterium [cit. 2025-02-03]. Dostupné z: <https://www.monasterium.net/mom/CZ-MZA/E06/29/charter?q=1292>.
- MZA 1:** *Moravský zemský archiv*. Fond E6, Benediktini Rajhrad, sign. Ag 8.
- MZA 2:** *Moravský zemský archiv*. D9 Indikační skici, sign. 2183. Rajhradice. 1874. Dostupné také z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/3087>.
- Novák, D. 2016:** České „tvrze“: kritická analýza současného stavu poznání. *Castellologica Bohemica* 16, 123–152.
- NPÚ 1:** Kostel sv. Jiljí. In: *Památkový katalog* [online]. Národní památkový ústav, ©2015 [cit. 2024-01-02]. Dostupné z: <https://pamatkovykatalog.cz/kostel-sv-jilji-677806>.
- NPÚ 2:** Středověké a novověké jádro obce – Území s archeologickými nálezy. In: *Informační systém o archeologických datech* [online]. Národní památkový ústav, ©2025 [cit. 2024-01-02]. Dostupné z: <https://isad.npu.cz/stredoveke-a-novoveke-jadro-obce-25304>.
- NPÚ 3:** Drásov, okr. Brno-venkov. Farní kostel Povýšení sv. Kříže. Evidenční list nemovitě kulturní památky. In: *Metainformační systém* [online]. Národní památkový ústav 2025 [cit. 2024-01-02]. Dostupné z: <https://iispp.npu.cz/mis-public/documentDetail.htm?id=911019>.
- Oldmaps:** I. vojenské (josefské) mapování – Morava, mapový list č. 90. Rajhradice. [online]. Ústí nad Labem: Laboratoř geoinformatiky Univerzity J. E. Purkyně. [cit. 2024-05-18]. Dostupné z: http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=lvn&map_region=mo&map_list=m090.
- RBM II:** *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae Pars II. Annorum 1253-1310*. Ed. J. Emler. Pragae: Societas regia scientiarum Bohemiae 1882. Dostupné také z: <https://sources.cms.flu.cas.cz/src/index.php?s=v&bookid=132>.
- Samek, B. 1994:** *Umělecké památky Moravy a Slezska I. A–I*. Praha: Academia.
- Sehnal, J., Vysloužil, J. 2001:** *Dějiny hudby na Moravě*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.
- Smolová, M. 2007:** *Edice listin olomouckého biskupa Dětricha (1284–1293) uložených v MZA*. [online] Rkp. bakalářské práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Ústav archivnictví a pomocných věd historických. Uloženo: Archiv závěrečných prací Masarykovy univerzity. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/v0bp3/Edice_listin_olomouckeho_biskupa_Detricha_z_let_1284-1293_ulozenych_v_MZA.pdf.
- Šebánek, J. 1926:** Studie o kanceláři Dětricha, biskupa olomouckého (1281–1302). *Časopis Matice moravské* L, 171–275. Dostupné také z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:69178d01-9973-11e8-9b22-5ef3fc9ae867?page=uuid:67dda720-9b18-11e8-a1e1-005056827e51>.
- Šilhan, J. 1987:** Počátky tišnovského kláštera. *Vlastivědný věstník moravský* XXXIX(3), 311–320.
- Urbánková, K., Wihodová, V. (eds.) 2008:** *Brněnské berní rejstříky z přelomu 14. a 15. století*. Brno: Matice moravská.
- Vohryzek, S. 2015:** Založení kláštera v Nové Říši a otázka zakladatelských práv k němu do válek husitských. *Časopis Matice moravské* CXXXIV(2), 345–372.
- Zapletalová, D. 2019:** Okolnosti založení rajhradského kláštera a otázka věrohodnosti pseudobřetislavských falz. *Vlastivědný věstník moravský* LXXI(3), 238–255.

Summary

Small contribution to the knowledge of the clerics in the vicinity of Brno in the 13th century

This contribution applies to the information from the episcopal confirmation of the donation, which was performed by the widow of the knight Thomas of Želešice, *Wileena*. She gave the manor court with other properties belonging to it in Rajhradice, with the permission of both her sons Oldřich and Kuno, to the

monastery in Rajhrad after 1292, which means after her own death. This is the first unquestionable mention of the village Želešice. The elder of the sons, Oldřich, was a priest in the unlocalised *Strasow* village. The comparison with the editions of historical sources to the medieval Brno city indicated that the parish church could be in Drásov near Brno.

Dana Zapletalová, *Archäia Brno* z. ú.

Odešel doc. PhDr. Vratislav Janák, CSc.

(28. 2. 1951 – 1. 9. 2025)

Když jsem se před čtyřmi lety pokusil při příležitosti Vratislavových sedmdesátin vcelku podrobně zhodnotit jeho vědeckou a pedagogickou činnost, přál jsem mu za sebe i celou archeologickou obec pevné zdraví, klid, pohodu, hodně tvůrčí invence a vlídné prostředí.¹ Ani ve snu mne nenapadlo, že po relativně tak krátké době, jež uplynula od jeho životního jubilea, už nebude mezi námi. Jeho zdravotní stav se sice zejména v posledním roce a půl zhoršoval, ale bylo to jako na houpačce, někdy hůře, někdy lépe, Vratislav však bojoval a skutečně se zdálo, že je naděje zdravotní problémy překonat, i když o plnohodnotný přístup k životu by už poté asi nešlo. Byl si toho vědom, tím více se upnul k vědecké práci a při dlouhodobějších pobytech v nemocničních zařízeních i v pracovním svého opavského bytu jako solitér bez rodinného zázemí psal a studoval v podmínkách, ve kterých by ne každý uspěl. Bohužel, první zářijový den nepřizní osudu podlehnul; hlava excelentní, ale tělo odmítlo dále sloužit.

Až do posledních chvil svého pozemského bytí se intenzivně zajímal o „svůj“ Ústav archeologie, který na Slezské univerzitě v Opavě v roce 1991 zakládal a postupně formoval. Několikrát, pokud byla příznivá zdravotní konstelace, navštívil i knihovnu Archeologického ústavu AV ČR v Brně, ve kterém, na jeho opavské expozituře, prožil úspěšná, terénními aktivitami prosycená léta (1982 až 1991); svoji kariéru však zahájil v Muzeu Vyškovska,

kde strávil sedm let (1976 až 1982). Profesně byl bytostně spjat především s teritoriem Slezska a severovýchodní Moravy, kde se mimo jiné věnoval zvláště problematice mladší a pozdní doby kamenné, v popředí jeho zájmu však kupř. byla i archeologie a dějiny periferních sídelních enkláv ve střední Evropě, petroarcheologie či otázky týkající se postavení archeologie jako historické vědy apod. Měl skutečně široký přehled o svém oboru jako celku, neztrácel se v podstatě v žádném úseku od paleolitu až po vrcholný středověk, což svým způsobem samozřejmě souviselo i s jeho pedagogickým zaměřením. Vysokou publikační aktivitou hodnotných článků, studií, knižních kapitol i seriálních recenzí a posudků doma a také v zahraničí nepochybně přispěl k posunu znalostí pravěkých dějin jak v rámci českých zemí, tak i v celém střeoevropském prostoru. Byl erudovaným badatelem uznávaným v rámci odborné komunity, a to nejen té české.

S Vratislavem (obr. 1) jsme od dob společných studií na Filozofické fakultě tehdejší UJEP v Brně (1969 až 1974) paralelně procházeli svým odborným životem. Začínal ve Vyškově, já ve slavkovském muzeu, poté jsme oba působili na opavském pracovišti brněnského Archeologického ústavu a po jeho přechodu na Slezskou univerzitu se zejména při výuce pravidelně setkávali i tam; v častém kontaktu jsme byli i v době jeho hospitalizace, znali jsme se tedy poměrně dobře. Byl člověk, jako každý z nás, s přednostmi i chybami, pozitiva však jednoznačně převládala. Měl vynikající paměť, byl enormně sečtělý, dovedl velmi dobře formulovat a argumentovat, rád diskutoval (nejen o archeologii), literatura obecně byla jeho velkým koníčkem. Jeho odchod je pro obor nespornou ztrátou a je jen škoda, že nemohl dokončit rozpracované studie a realizovat své další výzkumné plány, o kterých rád a se zápalem hovořil. Soudičky však rozhodly jinak a nezbyvá, než se s tím smířit. Vratysu, budeš nám chybět!

Poznámka

- 1 Medailon pod názvem „Vratislav Janák – 70 let“ byl zveřejněn v časopisu *Pravěk*, Nová řada 30, Brno 2021, 193–197; v něm jsou uvedeny veškeré relevantní údaje o jeho profesním životě, včetně upozornění na stěžejní publikační výstupy.

Summary

Vratislav Janák has passed away

Vratislav Janák (28 February 1951 – 1 September 2025), a prominent archaeologist and founder of the Institute of Archaeology at the Silesian University in Opava, passed away after a long struggle with health issues. He was a broadly erudite scholar who made a significant contribution to the study of the prehistory of Silesia and northeastern Moravia. He excelled in memory, scholarship, and teaching. His passing is a significant loss to the field and to his friends.

Pavel Kouřil, *Archeologický ústav AV ČR, Brno*, v. v. i.

Obr. 1. Vratislav Janák na lokalitě Otice (okr. Opava) v roce 2012. Foto J. Juchelka.

Fig. 1. Vratislav Janák at the site of Otice (Opava District) in 2012. Photo by J. Juchelka.

Studie, Articles

Hana Čižmářová, Ivan Čižmář

Moravian amber finds from the La Tène period in the context of the discovery of an amber workshop in the central agglomeration of Némčice (Prostějov District)

Michal Zezula

Fara ve Stěbořicích ve středověku pohledem archeologického výzkumu

Pavel Drnovský, Jiří Unger

Středověká fortifikace u Úhlejova (okr. Jičín) zvaná Šluspárk: existence sídla a jeho podoba v kontextu středověkého osídlení Miletínska

Bronislav Gruna, Michal Vágner

Zaniklá středověká vesnice Martinice u Hrušovan nad Jevišovkou

Zdeněk Omelka

Výzkum zaniklé středověké vsi Onšov (k. ú. Šanov, okr. Znojmo) s pomocí dálkového archeologického průzkumu, detektorové prospekce a povrchových sběrů

Petr Kos

Středověká a raně novověká vápenice v Březině u Křtin (okr. Brno-venkov): zjišťovací výzkum neznámého vápenického areálu v lese Vysoká

Miroslav Dejmal, Michala Přibyllová, Jakub Šimík

Městské opevnění ve Veselí nad Moravou

Robin Pěnička

A child from Bystřice nad Pernštejnem: A contribution to the knowledge of juveniles from the Moravian gallows sites

